MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Tomas Blinstrubis

VALSTYBĖS IR BAŽNYČIOS KONSTITUCINIŲ SANTYKIŲ PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2012

Disertacija rengta 2007–2011 metais Mykolo Romerio universitete.

Mokslinis vadovas:
Prof. dr. Juozas ŽILYS (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S) (2011–2012)
Prof. dr. Gediminas MESONIS (Mykolo Romerio universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S) (2008–2011)

Mokslinis konsultantas:
Prof. dr. Gediminas MESONIS (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, teisė – 01 S) (2011–2012)

ISBN 978-9955-19-394-4
© Mykolo Romerio universitetas, 2012

TURINYS

ĮVADAS 5
I. VALSTYBĖS IR BAŽNYČIOS KONSTITUCINIŲ SANTYKIŲ SAMPRATOS PROBLEMINIAI ASPEKTAI 22
1.1. Bažnyčių (religinės) teisės sistemos *contra, praeter* ar *sub Constitutionem?* 22
1.2. Valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių turinį atskleidžia Konstitucinis Teismas . 25
1.3. *Konstituciniai* ar/ir *teisiniai* valstybės ir bažnyčios santykiai? 31
1.3.1. Valstybės ir bažnyčios santykiai yra determinuojami konstitucinių vertybių sistemos 41
1.3.2. Pamatiniai valstybės ir bažnyčios santykiai – *ius supremum* reguliuojami santykiai 51
II. VALSTYBINĖ BAŽNYTINĖ TEISĖ AR KONSTITUCINĖ RELIGIJOS TEISĖ? 63
2.1. Kuo valstybės ir bažnyčios santykių teisei relevantiška *konstitucinės* ir *valstybinės* teisės skirtis? 63
2.2. *Konstitucinė ius ecclesiasticum*, kaip Lietuvos konstitucinės teisės institutas 69
III. KAI KURIE SU RELIGIJA IR RELIGINĖMIS KORPORACIJOMIS SUSIJĘ VALSTYBĖS SAMPRATOS IR VALSTYBĖS TIKSLŲ ASPEKTAI 78
3.1. Valstybė – įvairių bažnyčių bei religinių organizacijų ir jų narių taikaus sugyvenimo vieta 78
3.2. Valstybinės jurisdikcijos ir bažnytinės jurisdikcijos sankirtos klausimu 97
3.3. Kaip valstybė akceptuoja religinius simbolius viešojoje erdvėje? 103
IV. KAI KURIE BAŽNYČIOS, KAIP JURIDINIO KONSTRUKTO, SAMPRATOS ASPEKTAI 133
4.1. Ar *bažnyčios* sąvoka gali būti vartojama *pars pro toto* visoms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms apibūdinti? 133
4.2. Bažnyčia kaip juridinis asmuo 141
V. KAI KURIE BAŽNYČIŲ BEI RELIGINIŲ ORGANIZACIJŲ, KAIP VIEŠŲJŲ JURIDINIŲ ASMENŲ, TEISINIO STATUSO PROBLEMINIAI ASPEKTAI 158
5.1. Registruojamų „religinių bendruomenių ar bendrijų“ religinės prigimties nustatymo problema 158
5.2. Ar bažnyčių bei religinių organizacijų ir registruojamų jų struktūrinių padalinių teisinė forma gali sutapti? 169
5.3. Ką reiškia Konstitucijos nuostata: „Valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas“? 177
5.4. Valstybinio pripažinimo suteikimo „kitoms bažnyčioms ir religinėms organizacijoms“ kriterijų kokybės problema 186
5.5. Bažnyčių ir religinių organizacijų autonomijos ir savivaldos teisė lyginamuoju aspektu 190
VI. KAI KURIŲ PAMATINIŲ VALSTYBĖS IR BAŽNYČIOS SANTYKIŲ REGULIAVIMO KONSTITUCINIŲ PRINCIPŲ TURINIO ASPEKTAI 193
6.1. Konstitucinis religijos laisvės principas 197
6.2. Konstitucinis pasaulietinės valstybės principas 203
6.2.1. Pasaulietinės valstybės pobūdis Lietuvoje 209
IŠVADOS IR SIŪLYMAI 212
SUMMARY 218
LITERATŪROS SĄRAŠAS 232
MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS DISERTACIJOS TEMA 269
KITOS MOKSLINĖS PUBLIKACIJOS 269

„…jeigu valstybė[s konstitucija] gerai pradės, tai augdama ji plėtosis tarsi ratilas“[1].
Platonas

ĮVADAS

Valstybės ir bažnyčios arba valstybės ir religijos santykio analizę galima pradėti nuo vieno iš trijų: *Platono* (filosofijos simbolis), *šventraščio* (priklausomai nuo religijos) arba nacionalinės *Konstitucijos* [formaliosios ir jurisprudencinės], nes kiekvieno jų esmė yra *laisvė*. Vistik teisinę analizę visais atvejais geriausia pradėti nuo Konstitucijos *[formalia* ir jurisprudencinės], nes pasaulietinėje valstybėje tik ji savyje konsoliduoja Tautos vertybes, todėl savo turiniu (Lietuvoje dar ir pagal priėmimo procedūrą) yra antimažoritarinis[2] *Tautos aktas*, kurio prasmė *inter alia* – įvairių filosofinių pasaulėžiūrų bei religinių krypčių bendruomenių ir jų narių (Konstitucija gina individą[3]) taikus sambūvis. Į klausimą: „Kas mus, skirtingų pasaulėžiūrų ir religijų asmenis, valstybėje turi vienyti?“ – galima atsakyti tik taip: *kiekvieno* konstitucinės pareigos laikytis Konstitucijos ir įstatymų (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 28 str.) sąžiningas vykdymas (ne *„alus ir pergalės“*[4]), nes *Konstitucijos regula per se* šio sambūvio garantuoti negali.

---

1 Platonas. *Valstybė.* Antrasis pataisytas leidimas. Iš senosios graikų kalbos vertė Dumčius, J. Pradai: 2000, p. 142 (424 paragrafas). Pateikta citata labiau paremta vokiškuoju vertimu, nes jame iš tiesų yra žodžiai „valstybės konstitucija“ *(„Wenn einmal die Staatsverfassung einen guten Anlauf hat, so wächst sie wie ein Kreis im Fortschreiten“. Platon: die Werke. Politeia. Nach der Übersetzung der Bücher I-V von Wilhelm Siegmund Teuffel.* [interaktyvus]. *OPERA-PLATONIS.DE*, 2005. [žiūrėta 2010-10-25] <www.opera-platonis.de/Politeia4.html>). Nors čia greičiausiai turima galvoje *politeia*'os konstitucija kaip jos *corpus*, arba santvarka, o ne dokumentas moderniąja prasme, vis dėlto Konstituciją suprantant šiuolaikine, *aukščiausiosios teisės* prasme, citatą galima adaptuoti jurisprudencinės Konstitucijos, „augančios kaip koralas“ (E. Kūrio mintis), esmei išreikšti.
Jauno šio darbo autoriaus gyvenimo kelyje teko garbė sutikti tiek tų, kurie *gerai pradėjo Konstituciją*, tiek ir tų, kurie *ją augindami plėtojo ir plėtoja…* Reikšdamas jiems nuoširdžiausią pagarbą ir padėką, *šį darbą skiriu 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijos Tėvams ir jurisprudencinės Konstitucijos Kūrėjams.*

2 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 1 punktas. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 90-3529, atitaisymas Nr. 137.

3 *Ibid.*

4 Lietuvoje gana dažnai girdimas *krepšinio* tapatinimas su *tikrąja lietuvių religija*. Iš tiesų toks teiginys nėra tinkamas jau vien dėl to, kad sąvoka *religija* turi net tam tikrą *juridinį turinį* (tai darbe dar bus aptarta). G. Beresnevičius ne veltui kadaise ironizavo: „Lietuvių religija – krepšinis. Tai jau oficialiai pripažinta. / Pripažinta ir netgi sudėstyta puiki hierarchija su Viešpačiu Saboniu ir jo šventaisiais. Kolektyvinės entuziastingos krepšinio mišios, kur gerieji laimi ar pralaimi, bet kurie leidžia tapatintis su pergalėmis ar teikia ateities pergalių vilčių. Nesišaipau. <…> Ir man A. Sabonis, A. Macijauskas ir visi kiti turi aureoles. Kam dar senovinio stiliaus šventieji?“ (Beresnevičius, G. *Naujojo atgimimo išvakarės. Kontrsekuliarizacijos Lietuvoje kontūrai.* Vilnius: Aidai, 2005, p. 7). Tokia jau „tradicija“ nuo tarpukario Lietuvos laikų, kai krepšinis „Lietuvos visuomenei padėjo suvokti sportą kaip karo pakaitalą, leidžiantį bent simboliškai pasiekti satisfakciją prieš valstybes, kurios tikrovėje buvo daug galingesnės ir Lietuvos atžvilgiu priešiškai ar nepalankiai nusiteikusios.“ (Butautas, I.; Čepaitienė, R. „Mus vienija alus ir pergalės“ arba sportas ir lietuviškoji tapatybė. *Lietuvos istorijos studijos*. 2006, 17: 99). Tad perfrazuojant prof. V. Nekrošių (tiksliau vienos konferencijos Vilniaus universiteto Teisės fakultete metu jo pasakytą frazę) – krepšinis ir Afrikos afroamerikiečiui yra krepšinis, o ne religija. Net tokiose valstybėse kaip Vokietija, kurioje sportas, pirmiausia futbolas, yra nepalyginamai labiau

Viena vertus, „teisė nėra koks izoliuotas visuomeninis reguliatorius, ji yra visos socialinės sistemos dalis ir veikia kartu su kitomis visuomenės gyvenimo normomis (morale, religija)“[5]. Taigi šalia teisinio reguliavimo ne mažiau svarbios moralės, religijų ir kitos socialinės normos[6] (jos laikytinos ir materialiaisiais Konstitucijos šaltiniais[7]), galinčios veiksmingai padėti asmeniui „sužadinti“ sąžinę laikytis Konstitucijos ir įstatymų, tuo labiau kad tarp sąžinės reikalavimų ir demokratinės Konstitucijos reikalavimų neturėtų kilti prieštaravimų[8], nes „Konstitucija, kaip teisės normų sistema, kartu su kitomis socialinėmis normomis – morale, papročiais, tradicijomis, yra bene svarbiausias veiksnys, lemiantis visuomenės santaiką, galimybes susitarti“[9]. „Prieštaravimui“ tarp sąžinės ir Konstitucijos įgijus neteisėto elgesio formą (tuo nenorima pasakyti, kad prieštaravimų negali būti), įsitraukia valstybė (jos įgaliotos institucijos), kuri šiuo atveju yra ne tik visų *sugyvenimo vieta*, bet ir „prievartinė tvarka“[10].

Platoniškasis šio darbo leitmotyvas teikia išankstinį pajautimą (vok. *Vorgeschmack*, angl. *pretaste*) dermės, kuri girdima Konstitucijos simfonijoje (gr. σύμφωνος dviejų žodžių *sým* „kartu“ ir *phōnos* „skambėti“ junginys), interpretuojamoje Konstitucinio Teismo (tiesa, atskiroji nuomonė „iškrenta“ iš *sýmphōnos*). Anglų matematikas ir filosofas A. N. Whiteheadas visą filosofiją yra pavadinęs vien tik *Platono* filosofijos paraštėmis, lygiai taip visa buvusi, esama ir būsima *konstitucinė jurisprudencija* yra tik pirminio aukščiausiosios teisės akto – *Konstitucijos* – „paraštės“, variacijos jos vienos diktuojamos logikos tema. Šiuo požiūriu įspūdingiausiai Konstitucija apibūdinama kaip „vienišas aktas“. Ji ne tik formalus, bet ir „hermeneutinės prigimties teisinis ir

kasdieninė „religija“, neteko girdėti, kad futbolas būtų vadinamas religija. Jis esąs *tiesiog žaidimas* (bent jau pasak vokiečių). Vis dėlto neginčytina, kad ir žaidimas gali turėti savo „aukštesnę“ – ne vien tik *panem et circenses* – prasmę, kuri jo nepadaro religija, o geriausiu atveju tarnauja kaip didaktinė priemonė mokytis [su]gyventi valstybėje, taigi „žaisti [disciplinuotą] gyvenimą“, nes „prisiimant taisykles pratinamasi būti vieni-su-kitais, vieni-prieš[ais]-kitus ir sugyventi su savimi pačiais. Jei mes šitai apmąstytume, galbūt galėtume iš žaidimo naujai išmokti gyventi. Juk žaidime atsiskleidžia pamatinis dalykas: žmogus gyvas ne viena duona, ir duonos pasaulis iš tikrųjų tėra pirmas laiptelis kopiant į tikrą žmogiškumą, į laisvės pasaulį. O laisvė juk gyvena dėka taisyklės *(Regel)*, disciplinos, kuri išmoko buvimo vienų-su-kitais ir tikro buvimo vienų-prieš[ais]-kitus, išmoko nepriklausyti nuo išorinės sėkmės bei savivalės ir šitaip tapti tikrai laisvam.“ Ratzinger, J. *Futbolas yra daugiau*. Vertė Meilūnas, A. *Naujasis Židinys-Aidai.* 2006, 6–7: 247.

5 Pikelis, A. *Baudžiamosios teisėkūros labirintai. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas ir teismų praktika taikant Baudžiamojo kodekso 178 ir 180 straipsnius.* Vilnius: Petro ofsetas, 2011, p. 13.

6 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimo motyvuojamosios dalies 5 punktas. *Ibid.,* 1998, Nr. 109-3004.

7 Plg. Mesonis, G. Jungtinių Valstijų Konstitucija. In *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.* Kolektyvinė monografija. Vilnius: 2005, p. 37. Mesonis, G. Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2008, 2 (10): 111–112. Funke Th. G. Die Religionsfreiheit im Verfassungsrecht der USA: historische Entwicklung und Stand der Verfassungsrechtsprechung. *Staatskirchenrechtliche Abhandlungen.* Band 45. Berlin: Duncker & Humblot, 2006, p. 29–45 ir kt.

8 Plg. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 6 punktas. *Valstybės žinios.* 2004, Nr. 85-3094.

9 Žilys, J. Konstitucijos stabilumas teisinės kultūros kontekste. In *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucijos penkerių metų sukakčiai.* Vilnius, 1997 m. spalio 24–25 d. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998, p. 19.

10 Kelsen, H. *Grynoji teisės teorija.* Vertė Degutis, A.; Kūris, E. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 235.

filosofinis dokumentas“[11].

Tyrimo problematika. Visą tyrimą jungianti bendra probleminė gija yra valstybės ir bažnyčios (šio darbo pavadinime terminas *bažnyčios* vartojamas vienaskaitos forma, ir toks pasirinkimas pateisinamas tuo, kad Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje yra suformulavęs *valstybės ir bažnyčios atskirumo principą*, todėl ir šiuo, ir lyginamuoju aspektu gali būti vartojamas *pars pro toto* visoms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms apibūdinti) santykiai kaip konstituciniai, t. y. aukščiausiosios teisės reglamentuojami santykiai – šių santykių sklaida istoriniu, istoriniu lyginamuoju bei aktualiu lyginamuoju ir nacionaliniu jurisprudenciniu aspektais. *Teisiškai absoliučiai* nekvestionuojamas darbo pagrindas yra tai, kad valstybės ir bažnyčios santykiai yra ir turi būti visiškai subordinuoti *ius supremum*, t. y. Konstitucijai kaip teisės aktui, išreiškiančiam visuomenės sutartį, ir nuo jo neatsiejamai jurisprudencinei Konstitucijai. Šia aksioma grindžiamos darbo pagrindinės tezės, turinys bei išvados lemia *darbo kryptį*, t. y. jis yra išskirtinai konstitucinės (valstybinės) teisės srities (neturintis nieko bendra su kanonų teise ir pan., tačiau jo *tarpdisciplininis pobūdis* išryškėja per kartkartėmis nagrinėjamą darbo problematikos istorinį, filosofinį, sociologinį ir religijotyrinį kontekstą), taip pat *probleminius aspektus*, kylančius iš konstitucinių nuostatų (eksplicitinių bei implicitinių principų ir normų) aiškinimo ir jų įgyvendinimo. Todėl tyrime analizuojamas teisines problemas sieja fundamentalus klausimas: koks *yra/turi būti* konstitucinių valstybės ir bažnyčios santykių turinys bei konkretus šių santykių modelis Lietuvoje?

Nors darbo pavadinime aiškiai įvardijami santykio subjektai – *valstybė ir bažnyčia*, tačiau dėl jau išvardytų priežasčių šis darbas apima platesnį tyrimo lauką nei konstitucinis *santykis: institucija „valstybė“–institucija „bažnyčia“*. Vis dėlto darbe bandomos nagrinėti teisinės problemos susiaurinamos iki kelių sąlygiškai savarankiškų, bet tarpusavyje glaudžiai susijusių klausimų grupių, kurių išskyrimo būtinybę suponuoja pats šio darbo pavadinimas. *Pirmoji* aprėpia klausimus, kylančius iš teorinės valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių sampratos bei šių santykių teisės identifikavimo teisės sistemoje analizės. Metodologiškai vadovaujantis konstitucinės teisės, kaip valstybės aukščiausiosios teisės paradigma, konstitucinę valstybės ir bažnyčios santykių teisę (*konstitucinę bažnytinę bei religijos teisę* (sntr. – *konstitucinę bažnytinę teisę*)) bandoma apibrėžti kaip kompleksinį Lietuvos konstitucinės teisės institutą. *Antroji* klausimų grupė istorinius valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių aspektus Lietuvoje apima ir lyginamuoju aspektu. Šie klausimai neišskirti į atskirą skyrių, o nagrinėjami visame darbe kaip būtinas valstybės ir bažnyčios santykių probleminių aspektų analizės elementas. Kitaip tariant, aktualias valstybės ir bažnyčios santykių reglamentavimo (bei jo ne/įgyvendinimo) problemas bandoma įvertinti retrospektyviniu ir perspek-

[11] Mesonis, G. Konstitucijos hermeneutika: teisės ir filosofijos sintezė. *Logos*. 2009, 58: 36–39. Konstitucija yra „vienišas“ ar net „asketiškas“ aktas savo nuostatų „neturto“ – itin apibendrinančio pobūdžio, lakoniškumo, „didžiausios teisinės konsistencijos“ (Jarašiūnas, E. Aukščiausioji ir ordinarinė teisė: požiūrio į Konstituciją pokyčiai. *Jurisprudencija*. 2002, 33(25): 33–37) ir kitų savybių prasme. Be to, Konstitucija valstybei ir visiems joje esantiems asmenims liepia orientuotis į ją, kaip į aukščiausiąją nacionalinę teisę taisant įstatymų kelius ir tiesinant visos galiojančios ordinarinės teisės takelius. Šios pranašiškos Konstitucijos paskirties ignoravimas atveria „plačius vartus“ įžengti neteisei ir nedemokratijai. O kaip Konstitucija tai gali pasakyti konkrečiu atveju? Konstitucijos „balsas“ nelieka vienišas tyruose, nes ji „kalba“ Konstitucinio Teismo „lūpomis“.

tyviniu požiūriu. *Trečioji* probleminių klausimų grupė siejama grynai su instituciniu nagrinėjamųjų santykių kontekstu – pasaulietinės valstybės sampratos ir tikslų, jos jurisdikcijos primato ir bažnyčių registravimo bei teikiamo pripažinimo aspektais, kartu ir su pačios bažnyčios samprata, su jos teisiniu statusu susijusiais klausimais. Viso tyrimo apibendrinamuoju rezultatu laikytinas valstybės ir bažnyčios institucinių santykių modelio konstitucinio identifikavimo problemos sprendimas. Galiausiai *ketvirtajai* probleminių klausimų grupei priskirtini visame darbe akcentuojami asmens pagrindinių teisių ir tautos suvereniteto, kiek tai susiję su religijos ir pasaulėžiūros sritimi, klausimai. Pagrindinės teisės, *in primis* religijos laisvė – valstybės ir bažnyčios santykių pamatas, o tautos suverenitetas – konstitutyvinis valstybės ir bažnyčios santykių elementas.

Toks šio tyrimo problematikos išskaidymas išryškina prielaidą, kuria pagrįstas šis darbas: *individo ir tautos–bažnyčios–valstybės* santykiai turi būti subordinuoti vienai aukščiausiajai teisei, harmonizuojančiai šių elementų sąveiką – *Konstitucijai*. Todėl tyrimo problematikos analizė neatsiejama nuo *tyrimo aktualumą* lemiančių klausimų: 1. Kokie faktiniai santykiai tarp valstybės ir bažnyčios? (Šis klausimas keliamas tik tam tikru aspektu.) 2. Kokia yra galiojanti teisinė tvarka, *in primis* konstitucinė tvarka valstybės ir bažnyčios santykių srityje? 3. Kokio valstybės ir bažnyčios santykių modelio valstybė siekia?

Tyrimo aktualumas. Atsakymai į šiuos klausimus pateikiami vadovaujantis *terminija*, kuri paimta iš konstitucijų, konstitucinės jurisprudencijos, konstitucinės teisės teorijos, konstitucinės dogmatikos, todėl fronto linijos konfigūracija yra *Valstybė ir bažnyčia*, bet ne *Bažnyčia ir valstybė* kaip kanonistikoje, kurioje *abu* šie „suverenai" traktuojami kaip *societates perfectae*[12]. Iš konstitucinės teisės pozicijų darbo aktualumą lemiantis klausimas turi būti formuluojamas taip: „Kuris šių santykių subjektų yra „tikroji" sprendžiamoji valdžia valstybinėje bendruomenėje?" Šį susikirtimo tašką įvairūs *grandkonstitucionalistai* teoriškai įvardijo nevienodai (pvz., C. Schmittas jį vadino ribiniu atveju – *Grenzfall*[13]*),* tačiau tik Konstitucijoje įtvirtinta *supréma potéstas* su visomis iš to kylančiomis pasekmėmis bei konstitucinės justicijos institucijos *auctoritáte ratiónis* pateikia galutinius atsakymus. Jeigu sprendžiamoji valdžia yra iš steigiamosios valdžios kylanti valstybės valdžia, tai būtina aptarti aktualiausią konstitucinės [bažnytinės] teisės problemą – *valstybės valdžios ribas* asmens ir asmenų susivienijimų (bažnyčių bei religinių organizacijų) *religinės autonomijos,* arba *savideterminacijos,* atžvilgiu. Šios konstitucinės problemos nagrinėjimas ir sprendimas visada buvo, yra ir bus aktualus kiekvienos valstybinės bendruomenės teisinio ir politinio, apskritai – socialinio gyvenimo – matmuo.

Asmens tikėjimas, įsitikinimai ir pasaulėžiūra galbūt ne taip stipriai kaip anksčiau, bet vis dėlto tebėra labai svarbūs asmens gyvenimo raiškos valstybinėje bendruo-

---

12 Meyer-Teschendorf, K. G. Staat und Kirche im pluralistischen Gemeinwesen: verfassungstheoretische Vorverständnisse von Staat, Kirche und Gesellschaft in der staatskirchenrechtlichen Diskussion der Gegenwart. *Jus ecclesiasticum*. Band 26. Herausgeber Heckel, M. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1979, p. 4–5.

13 *Ibid.,* p. 10.

menėje ir jos [teisinėje] kultūroje determinantai[14]. Tad tas neapibrėžiamas ir teisine prasme absoliutus žmogaus *forum internum* išreiškia asmens gyvenimo „filosofiją" bei santykius su galutiniu tikslu[15]. Ne veltui Šveicarijos Vo kantono Konstitucijos 169 straipsnio 1 dalyje įtvirtintas pamatinis principas: „Valstybė paiso žmogaus dvasinės dimensijos"[16], o Nešatelio kantono Konstitucijos 97 straipsnio 1 dalyje prie identiškos formuluotės dar priduriama: „…vertės visuomenės gyvenimui"[17]. Tačiau visas šis santykis tarp asmens tikėjimo, pasaulėžiūros ir valstybės reikalavimų bei jos tikslų anaiptol nėra neprobleminis, nes paskiro žmogaus tikėjimas bei pasaulėžiūra nulemia jo išreikštą *(forum externum)* santykį su valstybe (valstybės valdžia), jos teise ir bendruomene[18]. To santykio variacijų yra daug, bet du ekstremumai – *mirtis už valstybę* didvy-

---

[14] Šiandien jau pamirštama, kad žiaurias okupacijas Tauta išgyveno žlugdomo kultūrinio, taigi ir religinio tapatumo pasiaukojamo išlaikymo bei puoselėjimo dėka. „Šiandien <…>, žavėdamiesi politiniais ir teisiniais principais, mes beveik visiškai užmiršome tautos kultūrinio išlikimo reikalus. <…> Šiandien verta prisiminti kitą Hegelio pasiūlytą sąvoką – susvetimėjimą. Mes toliau kalbame apie tautinį tapatumą, bet priešinga kryptimi veikiančios socialinio ir kultūrinio gyvenimo jėgos vis labiau griauna jo suvokimą. Teoretikai jau prabilo apie tautos ir valstybės skyrybas. Hegelis numatė tokią tautos dvasios būklę: viešoji visuomenės prasmių struktūra gali tapti svetima individams, jų kasdienis patyrimas gali atitrūkti nuo viešojo gyvenimo retorikos ir piliečiai gali pasidaryti abejingi visuomenės institucijose ir praktikose įkūnytoms idėjoms. Susvetimėjusios visuomenės piliečiai nebesijaučia įpareigoti ankstesnių kartų puoselėtiems idealams ir jų asmeniniame gyvenime įsigali kultūrinės bei politinės prasmės, vengiančios bet kokių didesnių nuorodų į tautinį tapatumą. Tarp daugybės piliečių susvetimėjimą savo tautai ir valstybei sąlygojančių priežasčių būtina nurodyti ir moralinės savivokos permainas: individas šiandien iškeliamas pirmiau visuomenės, teisingumas atsiduria pirmiau gėrio, individuali nauda pirmiau bendrojo gėrio, ekonomika pirmiau kultūros, ateitis pirmiau istorijos, demokratinės procedūros pirmiau individo ir bendruomenės tapatumo. Kultūrinio tapatumo klausimai paliekami spontaniškai visuomenės tvarkai, kaip to norėjo daugelis Friedricho Hayeko stiliaus ekonomistų. Vis labiau įsigali požiūris, kad kultūrinis tapatumas gali formuotis savaime, be kokių nors sąmoningų piliečių pastangų". Jokubaitis, A. Kokia nepriklausomybės prasmė? *Politologija*. 2006, 1(41): 3, 22–23.

[15] „Tikslas, apimantis būtiną ir kartu pakankamą visų kitų tikslų sąlygą, yra g a l u t i n i s . Asmeninė laimė yra protingų pasaulio būtybių subjektyvus galutinis tikslas <…> tai, kad aukščiausią pasaulyje galimą g ė r į kiekvienas privalo padaryti g a l u t i n i u s a v o t i k s l u , yra apriorinis sintetinis teiginys, t. y. objektyviai praktinis, padiktuotas grynojo proto, peržengiantis pareigų pasaulyje suvokimo ribas ir apimantis tų pareigų sekmenį (rezultatą), kurio nėra moralės dėsniuose ir kuris, vadinasi, negali būti iš jų analitiškai sukurtas. <…> Bet jei reikia mąstyti moralės dėsnio griežčiausią laikymąsi kaip aukščiausio gėrio pasiekimo (kaip tikslo) priežastį, tai, kadangi laimę pasaulyje suderinti su vertumu būti laimingam žmogaus sugebėjimų nepakanka, tai privalu pripažinti visagalę moralinę esybę kaip pasaulio valdovą, dėl kurio apdairumo tai vyksta, t. y. moralė neišvengiamai veda į religiją". Kant, I. *Religija vien tik proto ribose.* Vertė Plečkaitis, R. Vilnius: ALK Pradai, 2000, p. 23–24.

[16] Constitution du canton de Vaud du 14 avril 2003. *Übersetzung:* Verfassung des Kantons Waadt vom 14. April 2003 (Stand am 8. Dezember 2010). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.231.*

[17] Constitution de la République et Canton de Neuchâtel du 24 septembre 2000. *Übersetzung:* Verfassung von Republik und Kanton Neuenburg vom 24. September 2000 (Stand am 29. September 2011). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.233.*

[18] Tuo norima pasakyti, kad asmens tikėjimas ar įsitikinimai (asmens religinė–pasaulėžiūrinė autonomija) nėra šiaip kokie nors „jausmai", bet jie įtraukia visą žmogaus esmę bei *determinuoja* jo elgesio išraiškos formas. Bendruomeninių santykių „kūrimui" taip pat svarbūs ne paskirų žmonių jausmai, o racionaliu sprendimu pagrįsti sprendimai. „Jausmas, nevadovaujamas mąstymo, virsta sentimentalumu, o sentimentalumas – moralinio ydingumo ženklas". MacIntyre, A. Pripažintos priklausomybės dorybės. Vertė Drazdauskienė, R. In *Tradicijos likimas.* Sudarė Laučius, V. Vilnius: Aidai, 2001, p. 177.

riškais poelgiais įvairių, K. Jasperso žodžiais tariant, valstybei *ribinių situacijų* akivaizdoje ir *mirtis prieš valstybę*, tarkim, įvykdant religinio fanatizmo inspiruotą terorizmo aktą[19] – palieka neišdildomą pėdsaką valstybinės [ar net tarptautinės] bendruomenės gyvenime. Tauta ir Valstybė nėra indiferentiška atžvilgiu to, kokios bažnyčios bei religinės organizacijos arba tokiu vardu prisidengę asmenų susivienijimai joje veikia, skelbia savo doktrinas, nes religinės prigimties juridiniai dariniai gali padėti ugdyti savo narių pilietišką požiūrį į valstybę ir jos teisę, bet gali skleisti ir neapykantą valstybės konstitucinei santvarkai bei konstitucinių vertybių sistemai. Kartais bažnyčia gali būti vienas iš valstybės išlikimo ar nepriklausomybės atkūrimo ramsčių, kaip, pvz., Lotynų apeigų katalikų bažnyčia Lietuvoje[20] ar Lenkijoje[21] okupaciniu laikotarpiu. Kita vertus, ji gali būti laikoma valstybės teisinių vertybių bei suvereniteto priešu[22], kaip, pvz., ta pati Romos katalikų bažnyčia revoliuciniu ir vėlesniu laikotarpiu Prancūzijoje arba radikalios islamiškosios bendruomenės tikėjimo išraiškos dabartinėje Prancūzijoje, D. Britanijoje ir kt. Todėl valstybė nuolat imasi aktualizuoti, teisiškai reglamentuoti institucinius santykius su religinėmis korporacijomis ar apskirtai su religija ir nustato savo valdžios ribas asmens tikėjimo ir įsitikinimų raiškos atžvilgiu[23]. Čia galimi įvairūs

---

19 Apskritai mes gyvename tokiais laikais, kai neretai „visuotinė terorizmo baimė tampa svarbiausiu argumentu stengiantis suvaržyti laisvę [savaime suprantama, *ir religijos laisvę*. Intarpas – *T. B.*]. Todėl neatrodo nederama klausti, kas dešimtmečius iki šiol Europos demokratinėse valstybėse žymėjo ribą tarp laisvės ir laisvių. Vis labiau susirūpinę klausiame, kiek kovojant su <…> terorizmu ir neapykanta galima suvaržyti laisvę". Safjan, M. Tarp demokratijos ir teisėjų valdžios: atspindžiai konstitucijoje ir konstitucinių teismų vaidmuo. Vertė Gokienė, M. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2006, 4: 299.

20 „Nepaisant totalitarinės sistemos varžymų, Lietuvoje per visą sovietmetį reiškėsi tam tikra politinė opozicija. Pirmiausia galima paminėti Katalikų Bažnyčią, kuri egzistavo kaip atskira ir savarankiška struktūra ir kaip savotiškas svetimkūnis sovietinėje sistemoje. Bažnyčia buvo ne tik vertybių ir pasaulėžiūros alternatyva, bet ir politinės opozicijos prieglobstis. Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika nelegaliai buvo leidžiama nuo 1972 m. ir, nepaisant visų KGB pastangų leidinį susekti ir sunaikinti, periodiškai pasirodydavo iki pat Atgimimo laikų. Tačiau pati Bažnyčia sekuliarizuotoje visuomenėje, suprantama, negalėjo tapti politinio judėjimo vedliu. / Šalia konfesiškos politinės veiklos reiškėsi ir pasaulietinė politinė opozicija." *Lietuvos istorija. Sąjūdis: Nuo „Persitvarkymo" iki Kovo 11-osios.* XII tomas, I dalis. Ats. tomo redaktorius Č. Laurinavičius. Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 37.

21 Staugaitytė V. Lenkijos Respublikos 1997 m. Konstitucija. In *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.* Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 296–297.

22 „Skirtingai nei Lietuvoje ir Lenkijoje, kur Katalikų Bažnyčia buvo nacionalinių ir valstybingumo idėjų rėmėja, Čekijos Respublikoje situacija buvo visiškai kitokia. Katalikų Bažnyčia palaikė tolesnio Austrijos–Vengrijos imperijos išsaugojimo ir integralumo idėją, todėl natūralu, kad ši pozicija konfliktavo su Čekijos ir Slovakijos tautų siekiais tapti nepriklausomomis valstybėmis. Tik Pirmojo pasaulinio karo rezultatai, tik geopolitinė realybė, t. y. Austrijos–Vengrijos imperijos žlugimas, sudarė būtinas sąlygas Katalikų Bažnyčiai nusigręžti nuo „Austrų katalikų" bažnyčios ir atsigręžti į „Čekų katalikų" bažnyčią. Tad natūralu, kad minėtos aplinkybės paveikė visuomenės ir paskirų jos narių pasaulėžiūrą. Todėl įsteigus Čekoslovakijos valstybę, visuomenė, arba mažų mažiausiai jos dalis, labai kritikavo Katalikų Bažnyčią". Mesonis, G. Tomáš Garrigue Masaryk and Mykolas Römeris: Two Figures, Two Approaches to the State and the Constitution. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica.* 2010, 2: 41.

23 Teisės aktų leidyba ir teismų jurisprudencija bažnyčių ir religinių korporacijų santykių su valstybe, apskritai asmenų santykio su religija ir pasaulėžiūra srityje, atrodo, niekada negalės būti išbaigta, nes tai itin jautri tiek paskiro *žmogaus*, tiek ir *bendruomenių*, tiek ir visos *valstybės* gyvenimo sfera. Šioje

modeliai, tačiau demokratijos sąlygomis teisinė tvarka konstituojama ne be Tautos valios[24], o teisminė valdžia įsitraukia kaip šių konstitucinių vertybių saugos garantas.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Šio darbo tikslas nėra nulemtas tokių siekių, kuriuos Lietuvos diplomatas S. A. Bačkis įvardijo 1943 m. Paryžiaus universiteto Teisės fakultete apgintoje daktaro disertacijoje „Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas“, *sic:* „Bažnyčios ir valstybės santykių problema yra labai subtili, reikalaujanti didelės politinės išminties ir plačių pažiūrų, norint ją išspręsti taip, kad būtų patenkinti tiek Bažnyčios, tiek valstybės interesai“[25]. Pripažįstame, valstybės ir bažnyčios santykių problematika

---

teisės srityje tikrai išsipildo *Platono* įspėjimas: „Jie visą gyvenimą leis ir taisys taisykles manydami, kad šitaip suras geriausias. <…> jie leidžia įstatymus, <…> juos taiso, vėl leidžia ir vis mano, kad įstengs padaryti galą visokiems sutarčių laužymams ir kitiems panašiems dalykams, <…> ir nesupranta, kad jie tarsi pjauna hidrai galvą.“ Platonas. *Valstybė*, p. 145–146 (425e, 426 e paragrafai). Taip pat ir *Dantė* savo *Skaistyklos* šeštoje giesmėje tarsi valstybei sako: „Atėnai, Sparta pirmąkart kadaise / Mums atskleidė įstatymų lapus, / Bet juos užverst turi tu pilną teisę. / Nesnaudžia tavo protas priekabus: / Prisimatavęs naują švarką spaly, / Jis lapkrity jau skuba dėt lopus!“ Dantė *Dieviškoji komedija*. Vertė Churginas, A. Pirmasis leidimas. Vilnius: Šviesa, 2009, p. 230. Apskritai Vakarų (net nebesakome „krikščionybės”, nes sekuliarizacijos procesai yra smarkiai pažengę) ir Rytų (pirmiausia islamo) *Kulturkampf* ateityje tik aštrės, o to perspektyva išskirtinai pesimistinė (na, bet Lietuvoje tai jau dr. E. Račiaus tyrimų sritis). *Kulturkampf* tarp Rytų ir Vakarų esmei išreikšti galima pasinaudoti ne tokiam globaliam mastui skirta V. Radžvilo analogija. Pateikdamas F. Fukuyamos mintį apie globalinės pasaulio vesternizacijos projektą viziją, V. Radžvilas taikliai pastebi: „Neapibrėžtoms ateities galimybėms ir iš jų kylančiai rizikai atsivėrusių dviejų ,,post” būklėje esančių visuomenių ,,susitikimas” yra dabartiniam socialiniam žinojimui iškylančių galvosūkių ir keblumų neišsemiamas šaltinis. Neatsitiktinai šiuolaikiniuose socialiniuose tyrinėjimuose tiek dėmesio skiriama visuomenės *pamatinio organizacijos principo(ų)* paieškoms. <…> Šių principų heterogeniškumas, prieštaringumas ir konfliktiškumas paprastai atsiskleidžia įvairių visuomenės gyvenimo sričių raidos netolygumu. Ekonominių, politinių ir kultūrinių posistemių tarpusavio neatitikimą ir netgi jų konfliktą įvairiose visuomenėse pastebėjo jau didieji XIX a. visuomenės teoretikai – A. de Tocqueville’is, K. Marxas, E. Durkheimas ir M. Weberis, nagrinėję kapitalizmo (t. y. moderniosios visuomenės) prieštaravimus. Mūsų dienomis tokių prieštaravimų nėra mažiau, tad dabartinių globalinių transformacijų tarpsniu tokių principų svarba ir poreikis dar didesni. Tačiau jų paieškas kol kas sunku pavadinti vaisingomis“ [pvz., kad *Multikulti* projektas nepasiteisino, jau ne kartą pabrėžė Vokietijos kanclerė A. Merkel. – *T. B.*]. Radžvilas, V. *Tradicijos ir moderno sąveika: postmoderniosios ir postkomunistinės transformacijos kontekstas.* Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02S). Vilnius: Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2008, p. 21.

[24] Iš tikrųjų ne tiek ir svarbu, ar konstitucija priimama įgaliotų atstovų – *konstituantos*, ar pačios tautos tiesiogiai. Svarbu tai, kad bendrosios valios materializavime ir teisine, ir politine forma išreiškiama tautos ir asmens laisvė. „Konstitucijose deklaruojami tautų ir valstybių idealieji siekiniai, kurie simbolizuoja žmonių, tautų ir valstybių laisvės lūkesčius.“ Taip pat ir Lietuvos Konstitucijos priėmimo procese buvo suvokta „Konstitucijos kaip laisvės raiškos idėjos reikšmė“ (Žilys, J. Konstitucija kaip laisvės raiškos teisinė politinė forma. *Parlamento studijos.* 2006, 6: 149,124). Tačiau dar svarbiau yra tai, kad po Steigiamojo akto priėmimo *pats demokratinės Konstitucijos laikymasis savaime daro tautą, bendruomenę ir asmenį laisvais ir vis laisvesniais*. Ir priešingai – demokratinės Konstitucijos nesilaikymas neišvengiamai lemia, jog neišlaikomas demokratijos „testas“. „Pilietinis santykis su savo valstybe – tai pirmiausia santykis su jos aukščiausiąja teise. Lietuvos valstybinei tradicijai buvo būdinga būtent tokia pilietiškumo samprata, pagal kurią pilietinis asmens santykis su savo teise išreiškiamas vaizdinga 1863 m. sukilėlių formule „Lietuvis yra tas, kuris myli laisvę ir gerbia Lietuvos statutą“, yra ne mažiau svarbus lietuviškumo dėmuo nei etninė priklausomybė“. Kūris, E. Konstitucija, teismai ir demokratija. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2008, 4(12): 257.

[25] Bačkis, S. A. *Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas.* Vilnius: LKMA, 2007, p. 18.

yra subtili ir sudėtinga. Tai vieno pokalbio metu apie šio darbo temą pasakė vienas teismo pirmininkas iš Bavarijos, kelis kartus pakartojęs: „Tai labai sunki tema…“[26], o kitas, šveicarų profesorius, net ragino keisti disertacijos temą. Tačiau mūsų darbo ašis yra Konstitucija, todėl šiuo darbu siekiama pabandyti atskleisti turinį tų konstitucinių nuostatų, kurių analizės Lietuvoje, priešingai nei daugelyje Vakarų valstybių, teisininkai privengia. Taigi tam, kad su religija ir bažnyčia susijusios Konstitucijos nuostatos *moksliniu doktrininiu požiūriu* neliktų „miegančios“ nuostatos, iškeliamas *darbo tikslas* tam tikrus apibrėžtus valstybės ir bažnyčios santykių [probleminius] aspektus analizuoti *konstitucinės teisės šaltinių* „gravitacinio lauko orbitoje“ (šiuo požiūriu darbo *naujumas Lietuvoje* net neprivalo būti įrodinėjamas). Taigi *galutinis tyrimo tikslas*: atskleidus vastybės ir bažnyčios santykių konstitucinio reglamentavimo ypatumus, identifikuoti konkretų valstybės ir bažnyčios santykių modelį, arba pasaulietinės valstybės tipą Lietuvoje.

Suformuluotam tikslui darbe keliami šie *uždaviniai*:

teoriškai išplėtojus konstitucinių santykių sampratą ir tų santykių ypatumus palyginus su teisiniais santykiais, padėti pagrindą konstitucinei valstybės ir bažnyčios institucinių santykių teisės sampratai bei vietai Lietuvos teisės sistemoje identifikuoti;

kompleksiškai nagrinėjant konstitucinę valstybės ir konstitucinę bažnyčios sampratą, teorinėje–istorinėje–lyginamojoje perspektyvoje, *in primis* remiantis konstitucinių principų analize, atskleisti kai kuriuos šių dviejų nuolatinių konstitucinių santykių dalyvių savarankiškumo, atskyrimo ir sąveikos aspektus;

apžvelgiamame platesniame konstituciniame institucinių valstybės ir bažnyčios santykių kontekste mėginta teoriškai atskleisti asmens pagrindinių teisių bei tautos suvereniteto konstitutyvinę determinacinę reikšmę šių santykių tapsmui.

Identifikuotas darbo tikslas ir išsikelti uždaviniai leidžia suformuluoti tyrimo *hipotezę*, kad Lietuvos Konstitucijoje yra įtvirtintas valstybės ir bažnyčios kooperacinio santykio modelis, pagrįstas nelaicistine valstybės pasaulietiškumo interpretacija.

Tyrimo mokslinis naujumas, tyrimo santykis su Lietuvoje ir pasaulyje atliktais tyrimais. Šis tyrimas jokiu būdu nepretenduoja į absoliutų naujumą Lietuvoje, o vakarietiškajame kontekste yra toli gražu ne pirmaujantis teisės mokslinis darbas valstybės ir bažnyčios santykių srityje, kadangi Vakarų teisės doktrinoje ir teisminėje jurisprudencijoje visi tyrime pasirinkti aspektai, išskyrus kai kuriuos specifinius klausimus, įvairiais požiūriais nagrinėti daugybę kartų ir ne vieną šimtmetį. Vakarų teisinėje bibliografijoje valstybės ir bažnyčios santykių bei religijos laisvės tema yra tokie mokslinės literatūros klodai, kad jų niekada nebus įmanoma aprėpti fiziškai, todėl čia toliau

[26] Jau nekalbant apie tai, kad vien temos pasirinkimas *Lietuvoje* savaime lemia, jog ji visam laikui liks „sunki tema“ ant pečių pačiam autoriui, kadangi vieni, vos tik išgirdę temos pavadinimą (jų dauguma), *a priori* „etiketuoja“, arba „nurašo“, autorių; kitų darbas *a posteriori* netenkins savo turiniu, kad ir kas jame būtų rašoma, nes ir „dešinė“, ir „kairė“, ir „kita“ pusė ras tam „kabliukų“; tretiems – tema „tikrai įdomi“, kai „įdomumas“ čia suprantamas kaip tam tikros autoriaus būklės „diagnozė“. Lietuvoje teisininkus, nepatenkančius į šias išvardytąsias grupes, galima suskaičiuoti ant rankų pirštų, ir tai savaime nėra smerktina, nes tai galima suprasti ir net istoriškai pateisinti. Dėl to kai kurie visuomenėje plačiau nuskambėję su valstybės ir bažnyčios santykiais susiję kontroversiški atvejai šiame darbe sąmoningai nebus paliesti, nors konstituciškai tikrai nagrinėtini. Be to, kai kurie jų jau buvo teisiškai profesionaliai analizuoti viešojoje erdvėje, pvz., Kūris, E. Rekst & Co: Konstitucijos negerbimo tradicija. *Veidas*. 2009, 27 ir kt.

glaustai pateikiama tik šiame darbe panaudotos specialiosios literatūros apžvalga. Šiuo požiūriu Lietuvos viešosios teisės tyrimuose konstatuotinas šimtametis atsilikimas, daugiausiai nulemtas istorinių aplinkybių[27]. Nepaisant šio objektyvaus fakto, darbe stengtasi paliesti ir kai kuriuos užsienio teisės mokslininkų (konstitucionalistų) darbuose neaptiktus klausimus, pvz., susijusius su konstitucinių ir teisinių santykių skirtimi (bei jos įtaka konstitucinės *ius ecclesiasticum* sampratai), su konstitucine bažnytinės ir valstybinės jurisdikcijos sambūvio problema. Šiuos klausimus tam tikra apimtimi yra nagrinėję E. Kūris, G. Mesonis ir E. Šileikis. Nuo šių autorių sukurto koncepcinio pagrindo šiame darbe iš esmės nėra nukrypstama.

Taigi darbas yra sąlygiškai naujas lietuviškame teisės mokslo kontekste, nes Nepriklausomybės laikotarpiu jau yra publikuota keletas teisės mokslo darbų valstybės ir bažnyčios santykių bei religijos laisvės tematika. Pirmiausia istorinį[28] nagrinėjamų

[27] Šį faktą puikiai galima iliustruoti kad ir tokia paralele. 1875 m. gegužės 17 d. carinės Rusijos *okupuotoje* Lietuvoje, lietuviškos spaudos draudimo laikais, miršta žmogus, kurio nuopelnų Lietuvai net neįmanoma pamatuoti – tai Vysk. M. Valančius. Tačiau tuo pačiu metu *laisvoje* Šveicarijos Konfederacijoje prieš metus įsteigtas Federalinis Teismas vienoje iš pirmųjų 1875 metų bylų sprendžia tikėjimo ir sąžinės laisvės, valstybės ir bažnyčios santykių bei kulto mokesčių jau pagal antrąją Konfederacijos Konstituciją (pirmoji – 1848 m. rugsėjo 12 d., antroji – 1874 m. gegužės 29 d.), klausimus! Jokie komentarai toliau nebereikalingi.

Antai 1875 m. vasario 20 d. sprendime *(Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 20. Februar 1875. BGE 1 S. 342*) Federalinis Teismas konstatavo, kad tikintieji, kurie atsiskyrė nuo kantono bažnyčios (*Landeskirche*), po Federalinės Konstitucijos promulgacijos nebeprivalo mokėti kantono bažnyčiai bažnytinių mokesčių. Tačiau iki Konstitucijos įsigaliojimo momento pagal kantono teisę jie privalo mokėti bažnytinius mokesčius". Taip pat 1875 m. rugsėjo 18 d. sprendime *(Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 18. September 1875. BGE 1 S. 80*) Federalinis Teismas konstatavo, kad „piliečiai, kurie nepriklauso konkrečiai konfesijai, negali būti įpareigoti mokėti kulto mokesčių. Jeigu toks įpareigojimas vis dėlto yra įtvirtintas kantono teisėje, tai jis galioja tik iki 1874 m. Federalinės Konstitucijos įsigaliojimo; iš karto po to toks įpareigojimas mokėti kulto mokesčius netenka teisinės galios". Vis dėlto 1878 m. gegužės 25 d. sprendime *(Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 25. Mai 1878. BGE 4 S. 202*) Federalinis Teismas pabrėžė, kad jeigu bendruomenės mokesčiai panaudojami bažnyčių naudai, tai *bet kokiam tikėjimui priklausantys bendruomenės nariai*, apeliuodami į religijos laisvę, *negali būti atleisti* nuo tokių mokesčių, *jeigu jie panaudojami ne kulto, o socialiniams reikalams* (pvz., bažnyčios laikrodžio, varpų priežiūrai ir pan.). Sprendimai ir jų registras internete: *Bundesgerichtsentscheide (BGE). Listen der Bände 1 bis 9.* <http://www.servat.unibe.ch/dfr/dfr_bge00.html> [žiūrėta 2011-10-20].

[28] Valstybės ir bažnyčios santykių srityje itin reikšmingi yra ir kai kurių Lietuvos istorikų (ne teisininkų) darbai. Nemažai I. Šenavičienės mokslo darbų krikščionybės istorijos Lietuvoje naujausiais laikais klausimu, iš kurių ypač paminėtinos monografijos: *Dvasininkija ir lietuvybė: Katalikų Bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 473; *Lietuvos katalikų dvasininkija 1863 metų sukilimo išvakarėse*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, Eugrimas, 2010, p. 352. Paminėtina ir V. Kamuntavičienės monografija *Katalikų bažnyčios ir valstybės santykiai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII a. antrojoje pusėje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2008, p. 180, taip pat reikšmingas A. Kasparavičiaus darbas *Tarp politikos ir diplomatijos. Šventasis Sostas ir Lietuvos Respublika*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008, p. 796. Su pastaruoju darbu yra susijusi knyga *Lietuva ir Šventasis Sostas (1922–1938): Slaptojo Vatikano archyvo dokumentai*. Sudarė Streikus, A. Vertė Streikus, A.; Butkienė, D.; Vanagaitė, G. Vilnius: LKMA, 2010, p. 643. Apie reformaciją Lietuvoje daug rašė I. Lukšaitė. Paminėtinas jos darbas *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, / LII, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 647. Galima būtų išskiri ir A. Marcinkevičiaus bei S. Kaubrio knygą *Lietuvos Stačiatikių Bažnyčia 1918–1939 m.* Vilnius: Vilniaus universitetas, Vaga, 2003, p. 255. Apie įvairių bažnyčių bei religinių organizacijų santykius su valstybe daug rašo R. Laukaitytė. Atskirai paminėtini jos darbai

santykių aspektą daugybėje savo darbų gana plačiai yra atskleidęs J. Machovenko. Šis autorius, nagrinėdamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės sistemą, atskleidžia valstybės ir bažnyčios teisinių santykių ypatumus, bažnytinių bei pasaulietinių teismų jurisdikcijos problemas ir įvairių konfesijų asmenų teisinio statuso ypatumus pagal pliuralistinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisę. 1918–1940 m. Pirmosios Lietuvos Respublikos konstitucijose įtvirtintų valstybės ir bažnyčios santykių bei relevantiškų pagrindinių teisių ypatumus tam tikru mastu ne viename darbe yra nagrinėjęs M. Maksimaitis. Šiame darbe rankraščio teisėmis panaudotas nepublikuotas J. Žilio straipsnis *Sąžinės laisvė ir Bažnyčia,* kuriame nurodytu aspektu analizuojamas Sąjūdžio ir Nepriklausomybės atkūrimo laikotarpio teisinis virsmas. Vakarų teisės tradicijos gimimo bei tapsmo bažnyčios įtakoje nagrinėjimo kontekste remiamasi į lietuvių kalbą išversta H. J. Bermano knyga *Teisė ir revoliucija*, kuri yra autoritetingas darbas kiekvienam, siekiančiam gilintis į kai kuriuos teisės istorijos tarpsnius. Žinoma, negalima pamiršti ir pagrindinių teisininko M. Weberio religijos sociologijos darbų vertimų į lietuvių kalbą, kuriais, nors ir ne plačiai, tačiau taip pat vadovaujamasi. Kaip jau iš dalies parodyta, šiame darbe istoriniai bei lyginamieji tyrimo aspektai susipina su aktualaus valstybės ir bažnyčios santykių bei asmens pagrindinių teisių konstitucinio reglamentavimo Lietuvoje nagrinėjimu, jie nėra analizuojami atskirai.

Aktualiomis vastybės ir bažnyčios konstitucinių santykių problemomis Lietuvoje yra rašęs G. Mesonis, kurio, kaip teisininko, atskiras mokslinis straipsnis lietuvių kalba *Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai (Konstitucinė jurisprudencija*. 2008, 2(10)) yra tapę savotišku „pionieriumi" lietuviškojoje konstitucinės teisės doktrinoje. Straipsnyje pirmą kartą moksliškai vertinami valstybės ir bažnyčios atskirumo, tradicinių ir kitų bažnyčių bei religinių organizacijų pripažinimo principai, suformuluoti Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Autorius kritiškai įvertino tradiciškumo „neatšaukiamumo" doktriną. Šioje disertacijoje ši mintis tarsi pratęsiama, be to, vadovaujamasi ir kitais šio autoriaus darbais, kuriuose paliestos darbui aktualios temos. Ne mažiau reikšmingi E. Kūrio fundamentalūs darbai, kuriuose fragmentiškai nagrinėjami su disertacijos tema susiję klausimai, tačiau svarbiausios yra šio autoriaus [taip pat pirmo Lietuvoje] sistemiškai pateiktos pasaulietinės valstybės koncepcija bei naujoji konstitucinės teisės paradigma, nuo kurių šiame darbe taip pat iš esmės nenutolstama. Svarbus ir E. Šileikio straipsnis vokiečių kalba *Religijos laisvė įstatymų leidėjo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo požiūriu*[29]. Būtina paminėti, kad šis E. Šileikio darbas, kartu su kituose jo darbuose esančiais valstybės ir bažnyčios santykių bei religijos laisvės fragmentais, sudaro visumą reikšmingos koncepcijos, kuri iš dalies

Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 316; *Lietuvos Bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944).* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2010, p. 335. Nemažai jos mokslinių straipsnių bažnyčios ir valstybės santykių tema įvairiuose Lietuvos mokslo žurnaluose. Kokį svarbų vaidmenį Lietuvos valstybės raidos etapuose religijai ir bažnyčiai suteikė žymūs istorikai, apibendrintai parodyta A. Bumblausko straipsnyje *Lietuvos istorijos periodizacijos modeliai socialinės istorijos požiūriu* (*Lietuvos istorijos studijos.* 2006, 17: 9–26). Labai reikšmingi E. Gudavičiaus, I. Vaišvilaitės ir kt. darbai.

[29] Sileikis, E. Die Religionsfreiheit aus der Sicht des Gesetzgebers und des Verfassungsgerichts der Republik Litauen. In *Religionsfreiheit in Mittel- und Osteuropa zwischen Tradition und Europäisierung* (Hrsg. Manssen, G.; Banaszak, B.). *Regensburger Beiträge zum Staats- und Verwaltungsrecht.* Band 4. Hrsg. Manssen, G. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006.

koreliuoja su šio disertacinio tyrimo idėjomis. Viena iš jų yra ta, kad Lietuvos Konstitucijoje yra įtvirtintas valstybės ir bažnyčios pariteto modelis. Galima nurodyti ir pavienių leidinių bei straipsnių, kurie šiam tyrimui nepadarė įtakos, tačiau jie yra savaime svarbūs Lietuvos konstitucinės teisės mokslui. Pirmiausia paminėtina konferencijų medžiaga[30], ypač išskirtini Konstitucinio Teismo pranešimai[31]; kai kuriuos valstybės ir bažnyčios santykių bei religijos laisvės aspektus yra nagrinėję R. Ruškytė[32], M. Lankauskas[33] ir V. Vaičaitis[34], recenzijas yra skelbę A. Matijošius ir V. Lubauskas[35]. Būtina paminėti, kad kai kurie autoriai yra nagrinėję labai specifinius su tikėjimo ir sąžinės laisve susijusius klausimus, pvz., R. Jurka nagrinėjo dvasininkų imunitetą baudžiamajame procese[36], o V. Sinkevičius – Seimo nario sąžinės sampratą[37].

Taigi galime drąsiai teigti, kad dabartinėje Lietuvoje vos keletas teisininkų yra analizavę konstitucinių valstybės ir bažnyčios santykių bei religijos laisvės problemas. Tiesa, ir 1918–1940 metais Lietuvos Respublikoje tokių tyrimų nebuvo daug. Pirmiausia vertingus konstitucinių nuostatų komentarus yra pateikęs bei kitus valstybės ir bažnyčios santykių probleminius aspektus nagrinėjęs M. Römeris[38] (jo darbais šiame tyrime taip pat vadovautasi), o kiti autoriai daugiausia analizavo bažnytinės ir civilinės

---

30 Pvz., *Religija ir teisė pilietinėje visuomenėje*. 2000 m. gruodžio 7–8 d. Vilniuje vykusios tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Justitia, 2001.

31 Lithuanian Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. In *Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. XIth Conference of the European Constitutional Courts.* Volume II. Warsaw: Trybunał Konstytucyjny, 2000, p. 477–491. Lietuviškas šio pranešimo rankraštis *Konstitucinė jurisprudencija religijos ir įsitikinimų laisvės srityje* yra Konstitucinio Teismo bibliotekoje. Ruškytė, R. Legal Aspects of Religious Freedom. *Legal aspects of religious freedom: international conference, September 15 and 18, 2008.* Ljubljana: Office of the Government of the Republic of Slovenia for Religious Communities, 2008, p. 149–198. Šie pranešimai tik apibendrina konstitucinę jurisprudenciją ir ordinarinės teisės reguliavimą religijos laisvės srityje, todėl darbe jais nesivadovauta.

32 Ruškytė, R. Ar religija išgyvena renesansą? Konstituciniai sąžinės laisvės ir religijos laisvės pagrindai bei religijos laisvės įgyvendinimas Lietuvoje. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2010, 4(20): 284–305.

33 Lankauskas, M. Valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas: lyginamieji aspektai ir teisinė padėtis Lietuvoje. *Teisės problemos*. 2009, 1(63).

34 Vaičaitis, V. Teisė ir religija. *Justitia*. 2008, Nr. 3 (69).

35 *Recenzijos:* Matijošius, A. Religijos laisvės teisiniai aspektai. *Konstitucinė jurisprudencija*. 2008, 3(11); Lubauskas, V. Saviraiškos laisvės ir religijos laisvės sankirtos teisiniai aspektai. *Ibid*., 2008, 4(12).

36 Jurka, R. Dvasininkų imunitetas baudžiamajame procese: sampratos problemos. *Teisės problemos*. 2004, 3(45).

37 Sinkevičius, V. *Parlamento teisės studijos.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 388–392.

38 „Nedaug mes rasime valstybių, kurių konstitucijos būtų susilaukusios panašių komentarų. Konstitucinės teisės moksle komentarų yra žinoma tik keletas, jų tarpe, gal, svarbiausi Esmeino ir Duguito – Prancūzijoje, Labanto – Vokietijoje, ir jeigu Lietuva šiandien susilygina su valstybėmis, kurių mokslo židiniai šimtmečiais savo amžių skaito, tai konstitucinės teisės srityje tatai yra prof. Mykolo Römerio nepailstamo kūrybinio darbo rezultatas. <…> Šitam jo moksliniam darbui konstitucinės teisės srityje iš žinomųjų šiandien dar gyvenančių mokslininkų gali prilygti Hans Kelsenas“. Račkauskas, K. Mykolo Römerio „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų I dalies“ (pusl. VIII + 512, Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1937, Kaunas) kritika. *Teisė.* Teisės mokslų ir praktikos laikraštis. Leidžia Lietuvos Teisininkų Draugija. 1937, 38: 265.

santuokos problemas[39]. Išeivijoje tikėjimo ir sąžinės laisvės klausimus fragmentiškai nagrinėjo K. Račkauskas[40], būtina paminėti ir jau nurodytą S. A. Bačkio disertaciją, skirtą vien tik Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatui. Todėl galima konstatuoti, kad *konstituciniams* valstybės ir bažnyčios santykiams skirtas disertacinis tyrimas yra pirmas toks Lietuvoje[41].

Šio disertacinio tyrimo idėjos pagrįstos ir rezultatai pasiekti daugiausia vadovaujantis Vakarų vokiškosios erdvės teisės mokslininkų darbais, kuriuose nagrinėjami įvairiausi valstybės ir bažnyčios santykių bei su religija ir pasaulėžiūra susijusių pagrindinių teisių aspektai. Iš tokių autorių atskirai paminėtini: E.-W. Böckenförde, C. D. Classen, F. Hafner, K. Hesse, S. Huster, P. Karlen, W. Kälin, P. Kirchhof, D. Kraus, G. Nay, K. Sahlfeld, Ch. Walter, Ch. Winzeler, R. Zippelius ir kt. Visiems šiems autoriams

---

[39] Kavolis, M. *Bažnytinės tikybiniai mišriosios ir civilinės moterystės juridinė padėtis Lietuvoje*. Kaunas: 1930, p. 1–64. Rutenbergas, G. Civilinių vedybų klausimu. (Vyriausiojo Tribunolo aiškinimo) kritika). *Teisė.* Teisės mokslų ir praktikos laikraštis. Leidžia Lietuvos Teisininkų Draugija. 1931, 19: 66–73. Robinzonas, J. Didžiosios Lietuvos piliečių užsieny sudarytų civilinių vedybų galia. *Ibid.* 1931, 20: 45–76. Rutenbergas, G. Pastabos dėl Vyriausiojo Tribunolo 1933 m. gegužės mėn. 18 d. išaiškinimo Lietuvos piliečių Latvijoj sudarytų civilinių vedybų galios ir jų persiskyrimo reikalu. *Ibid*. 1933, 24: 282–302. Rutenbergas, G. Klaipėdos krašto vedybų teisės klausimai. *Ibid*. 1937, 37: 93–106. Rutenbergas, G. Dabartinė šeimos teisės padėtis Lietuvoje ir numatoma civilinė metrikacija. *Ibid*. 1937, 38: 216–228.
Su kita valstybės ir bažnyčios santykių bei tikėjimo ir sąžinės laisvės problematika susiję straipsniai: Stankūnas, D. Teisinė bažnyčios padėtis vokiečių Reiche, Serbų – Kroatų – Slovakų valstybėje, Olandijoje ir Persijoje. *Ibid*. 1935, 30: 141–147. Burkevičius, V. Priesaika mūsų teisme. *Ibid*. 1936, 33: 82–90. Šalkauskis, K. Iždas ir tikybinės organizacijos. *Ibid*. 1936, 36: 395–400. Vaitonis, A. Apie teisėjo įsitikinimus teismo darbe. *Ibid*. 1940, 51: 102–110.

[40] Račkauskas, K. *Lietuvos konstitucinės teisės klausimais*. New York: Tėvų Pranciškonų spaustuvė, 1967. Autorius glaustai aptarė tikėjimo ir sąžinės laisvės (69 p.) bei tikėjmo ir kulto reikalų (79 p.) klausimus.

[41] Paminėtina, kad valstybės ir [vien tik] Romos katalikų bažnyčios santykių Lietuvoje klausimu yra parašyta teisės krypties disertacija Vokietijoje ir jos pagrindu išleista knyga: Jungraitmayr, M. *Der Staat und die Katholische Kirche in Litauen seit dem Ende des Zweiten Weltkriegs*. Zeitgeschichtliche Forschungen. Band 16. Berlin: Duncker & Humblot, 2002, p. 423. Darbe daugiausia analizuojami valstybės ir Katalikų bažnyčios santykiai nuo Antrojo pasaulinio karo, tačiau teisės joje mažai… Didžiojoje knygos dalyje pristatomi Katalikų bažnyčios persekiojimai ir patirta priespauda. Teisės aktų analizuojama nedaug, tarp jų – 1927 m. konkordatas tarp Lietuvos ir Šventojo Sosto, keli sovietiniai įstatymai, 1992 m. Konstitucija ir 1995 m. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas. Akivaizdu, kad autorius, nemokėdamas lietuvių kalbos ir tinkamai arba visai nesinaudodamas pirminiais teisės šaltiniais, negalėjo atlikti nei rimto istorinio, nei juo labiau teisinio tyrimo. Teisiniu požiūriu darbas ne itin vertingas, nes daugiausia paremtas lietuvių išeivijos rašiniais, Vakarų spaudos publikacijomis. Didžioji darbo vertė – vokiškai kalbančios Europos erdvės supažindinimas su kai kuriais Lietuvos gyvavimo okupacijos sąlygomis aspektais.
Be kita ko galima paminėti, kad Vilniaus universiteto Teisės fakultete yra rengiamos kelios disertacijos, kurios bent iš pažiūros turėtų būti tiesiogiai arba netiesiogiai susijusios su kai kuriais valstybės ir bažnyčios, valstybės ir religijos santykių aspektais: Juozapaitienė, R. *Šeimos institutas tarp kanonų ir pasaulietinės teisės*; Sriubaitė, S. *Bendra Europos teisinė kultūra: Lietuvos perspektyva*; Umbrasas, A. *Kultūros paminklų ir vertybių apsaugos konstitucinis institutas. Vilniaus universiteto Teisės fakultetas*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-06-10]. <http://www.tf.vu.lt/lt/studijos/doktorantura/25>. Mykolo Romerio universitete taip pat rengiamos kelios disertacijos valstybės ir religijos santykių tema: Ivaškienė, R. *Santuokos reglamentavimas islamo šalyse*; Valčiukas, J. *Musulmonų ir Vakarų teisės tradicijų santykis teisės šaltinių požiūriu: tradicija ir normatyvumas*. Mykolo Romerio universitetas. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-13]. <http://www.mruni.eu/lt/mokslas/doktorantura/daktaro_disertacijos/>.

būdinga viena – jie savo darbuose plačiai nagrinėja religijos laisvę kaip konstitucinę asmens pagrindinę teisę; gana plačiai analizuoja bažnyčių bei religinių organizacijų valstybinio pripažinimo viešosios teisės korporacijomis aspektus; nagrinėja valstybės ir bažnyčios santykių istorinį kontekstą. Šiame disertaciniame tyrime, palyginti su minėtais autoriais, labiau vadovaujamasi lyginamuoju metodu ir daugiau nagrinėjama užsienio valstybių konstitucijų; plačiau nagrinėjama valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių samprata; platesniu požiūriu, naudojamų konstitucinės teisės šaltinių prasme, aptariami kai kurie relevantiški valstybės sampratos ir bažnyčios sampratos aspektai; bandoma analizuoti bažnytinių teismų ir valstybinių teismų jurisdikcijos sambūvio problemą; analizuojama bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumo doktrina; plačiau nagrinėjamas pasaulietinės valstybės principas (minėti autoriai apie jį faktiškai nekalba, o aptaria valstybės religinį ir pasaulėžiūrinį neutralumą).

Apskritai reikia pasakyti, kad šiame tyrime pasiekti rezultatai *vertintini kaip patikimi*, kadangi jie yra Lietuvos ir pasaulio valstybių konstitucinės teisės šaltiniuose įtvirtintų pamatinių konstitucinių idėjų bei autoritetingiausių teisės mokslininkų darbuose iškeltų minčių tolesnis mokslinis plėtojimas.

Darbo struktūra ir tyrimo metodologija. *Įvade* apibūdinama tyrimo problematika, aktualumas, darbo tikslas ir uždaviniai, hipotezė, tyrimo mokslinis naujumas, šaltiniai ir santykis su Lietuvoje bei pasaulyje atliktais tyrimais, tyrimo rezultatų patikimumas ir santykis su ginamaisiais teiginiais, tyrimo metodologija ir pati darbo struktūra. Teorinės dalies *pirmajame skyriuje* suformuluotos pamatinės tyrimo prielaidos bei pagrindiniai teiginiai, kodėl valstybės ir bažnyčios santykiai yra būtent konstituciniai; parodoma, kad tokia apibrėžtis teisiškai nėra lengvai argumentuojama. *Antrajame skyriuje*, vadovaujantis naująja konstitucinės teisės paradigma, bandoma valstybės ir bažnyčios santykių teisei „rasti“ vietą teisės sistemoje. *Trečiasis ir ketvirtasis skyriai* skirti valstybės ir bažnyčios sampratai atskleisti. Valstybės samprata atskleidžiama tik per jos uždavinius santykyje su religijomis ir bažnyčiomis bei jų nariais, o bažnyčios samprata yra nulemta konstitucinės teisės šaltinių. *Penktajame skyriuje* plačiai analizuojamos bažnyčių bei religinių organizacijų, kaip viešųjų juridinių asmenų, teisinio statuso problemos; bandomas atskleisti konstitucinių nuostatų, susijusių su bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumo konstatavimu bei valstybiniu pripažinimu, turinys; nagrinėjamos bažnyčių bei religinių organizacijų teisinio subjektiškumo ir savireguliacijos ribų problemos. *Šeštajame skyriuje* atskleidžiamas svarbiausių valstybės ir bažnyčios santykius reglamentuojančių konstitucinių principų turinys, analizuojama pasaulietinės valstybės pobūdžio bei valstybės ir bažnyčios santykių modelio Lietuvoje problema. Darbo pabaigoje pateikiamos *išvados*, formuluojamos *rekomendacijos*.

Šį darbą grindžiančios *metodologinės nuostatos* pasirinktos atsižvelgiant į iškeltą tyrimo tikslą ir jį detalizuojančius uždavinius. Visuminio ir apibendrinamojo požiūrio į valstybės ir bažnyčios teisinių santykių tapsmo, transformacijų ir konstitucionalizacijos procesus paieškos neleidžia vadovautis vien tik griežta juridine metodologija, bet verčia į reikalo esmę pažvelgti ir iš teisės filosofinių ar sociologinių pozicijų, o kai kuriais atvejais pasinaudoti ir religijotyros mokslo žiniomis. Vis dėlto daugiausiai darbe taikyta *klasikinė doktrininė teisės tyrimo metodologija*, kadangi darbo pagrindas yra Lietuvos ir kai kurių kitų pasaulio valstybių konstitucijų [ir kitų teisės aktų] tekstai bei

konstitucinė jurisprudencija. Šiam tyrimui relevantišku aspektu analizuotos Lietuvos, Airijos, Austrijos, Ispanijos, Italijos, JAV, Kanados, Lichtenšteino, Norvegijos, Prancūzijos, Vokietijos, visos dvidešimt septynios galiojančios Šveicarijos (Federacijos ir kantonų) ir kt. konstitucijos bei konstitucinės reikšmės aktai, taip pat istorinės (nebegaliojančios) konstitucijos. Ypatingos reikšmės tyrimo problematikos pasirinkimui bei pasiektiems tyrimo rezultatams turėjo Lietuvos, Vokietijos, Šveicarijos konstitucinės justicijos institucijų aktuose suformuluota jurisprudencija. Taigi tyrimo metodologinės nuostatos lėmė ne tik teorinių šaltinių spektro pasirinkimą, bet pirmiausia patį pasirinkimą – koncentruotis į konstitucinės teisės, kaip aukščiausiosios teisės, šaltinius. Taigi, nors darbas yra *teorinio pobūdžio*, tačiau teisės aktų, pirmiausia konstitucijų, taip pat konstitucinės jurisprudencijos ir kitų teismų jurisprudencijos analizė daro šį darbą aktualų ir teisinės praktikos požiūriu.

Šiuo atžvilgiu santykiai tarp valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų [ir valstybės santykis su religija apskritai] pirmiausia analizuojami iš *konstitucinių pozicijų*, o sociologinis, filosofinis ar net istorinis bei kiti teisės pažinimo būdai gali būti tik pagalbiniai, nors ir nenuneigiamai svarbūs siekiant suprasti konstitucinį reguliavimą ar konstitucinę jurisprudenciją. Tiesa, šiame darbe panaudotas ir interviu metodas – kalbėtasi su V.Aliuliu, kuris vadovavo darbo grupei, rengusiai Sąžinės laisvės įstatymo, vėliau – Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo projektą (*žr.* 380 išnašą). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra ne kartą pabrėžęs ne tik *lingvistinio*, bet ir įvairių kitų *teisės aiškinimo metodų* (Teismas nėra nurodęs ir baigtinio jų sąrašo) taikymo būtinybę aiškinant teisę, *in primis* Konstituciją[42]. Lietuvos Respublikos Konstitucija ir kitų valstybių bei valstybinio pobūdžio darinių (pvz., Šveicarijos kantonų) istorinės bei galiojančios konstitucijos yra pagrindinis šio mokslinio tyrimo šaltinis, todėl Konstitucinio Teismo pozicija dėl plataus teisės aiškinimo metodų taikymo spektro mums yra ypač aktuali. Be to, daugelis Konstitucinio Teismo išvardytų metodų yra ir klasikiniai *[teisės] moksliniai metodai*: sisteminis, loginis, teleologinis[43], istorinis[44], lyginamasis.

---

[42] „[L]ingvistinis teisės aiškinimo metodas nėra vienintelis ar universalus, jo reikšmė neturi būti perdedama. Šiame kontekste pabrėžtina, kad, kaip savo aktuose (*inter alia* 2004 m. gegužės 25 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimuose) ne kartą yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, Konstitucijos negalima aiškinti vien pažodžiui, vien taikant lingvistinį (žodinį) metodą, kad aiškinant Konstituciją būtina taikyti įvairius teisės aiškinimo metodus: sisteminį, bendrųjų teisės principų, loginį, teleologinį, įstatymų leidėjo ketinimų, precedentų, istorinį, lyginamąjį ir kt. Konstatuota ir tai, kad tas pat pasakytina ir apie visų žemesnės galios teisės aktų aiškinimą (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas). Be to, Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad *Konstitucijos normų ir principų negalima aiškinti remiantis įstatymų leidėjo ir kitų teisėkūros subjektų priimtais aktais* [kursyvas – *T. B.*], nes taip būtų paneigta Konstitucijos viršenybė teisės sistemoje (Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d., 2004 m. liepos 1 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai, 2005 m. vasario 10 d. sprendimas)“. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 24 punktas (*Valstybės žinios.* 2006, Nr. 36-1292).

[43] Teisūs autoriai, pabrėžiantys, „kad Konstitucijos suvokimą lemia ir aplinka, kurioje Konstitucija buvo priimta. Tai teleologinio (intencijų) metodo akcentavimas Konstitucijos suvokime. Tačiau Konstitucijos suvokimą lemia ne tik praeitis, bet ir dabartinė aplinka, kurioje Konstitucija veikia“. Mesonis, G. Konstitucinis paprotys Konstitucijos interpretavimo procese. *Jurisprudencija.* 2010, 2(120): 61.

[44] „Teisės istorija – viena iš visuomenės mokslo šakų, padedanti susivokti sudėtingoje teisės esmės problematikoje, suprasti vykstančius teisinius reiškinius, ji kelia piliečio, ypač specialisto teisininko, intelektinį išprusimą, plečia kiekvienam inteligentui būtiną erudiciją. Ne mažiau reikšminga

Pastarasis metodas yra vėliausiai prisijungęs prie klasikinių mokslinių metodų *quadrigos*, tačiau šiame tyrime jis labai svarbus ir dažnai naudotas, nes per lyginamosios teisėtyros prizmę geriau suvokiama [nacionalinė] konstitucinė teisė ir jos problemos, atsiveria plačios galimybės gilesnei jos interpretacijai. Maža to, lyginamoji teisėtyra jau savaime yra neatsiejama nuo teisės filosofijos[45], teisės istorijos ir teisės sociologijos. Lyginamojoje konstitucinėje teisėje naudojamasi tam tikra metodinių žingsnių seka: *nustatyti (identifikuoti)–suprasti–palyginti*[46]. Todėl šiame darbe pirmiausia nagrinėjami valstybės ir bažnyčios santykių modeliai atskirų pasaulio valstybių konstitucinėse sistemose, konstitucijų raida, konstitucinės teisės doktrina ir dogmatika valstybės santykio su religija bei religinėmis korporacijomis kontekste, o toks fundamentalesnis šių sistemų lyginimas yra *makrokomparatyvistikos* objektas. Tačiau šiame darbe lyginamuoju aspektu labiau nagrinėjamos atskirõs valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių problemos, atskiri kai kurių valstybės ir bažnyčios santykių, valstybės ir religijos

taikomoji teisės istorijos paskirtis: ja, pirma, siekiama supažindinti su pagrindinių teisės institutų ir šakų ištakomis ir raida, tuo prisidedant prie akademinių teisės studijų sėkmės; antra, ji suteikia žinių, būtinų tiek praktiniam teisininko darbui istoriniu metodu aiškinant galiojančią teisę, tiek politikui ar įstatymų leidėjui tą teisę tobulinant ir plėtojant“ (Maksimaitis, M. Lietuvos naujosios teisės istorijos tyrimai: rezultatai ir problemos. *Teisė.* 2011, 78: 42). Tad nagrinėjant *valstybės ir bažnyčios santykius*, neįmanoma nepastebėti, kaip vėliau matysime, Lietuvos atvejo unikalumo bendrame Vakarų teisės tradicijos kontekste, todėl „tiesiog neįmanoma bent kiek atitolti nuo konstitucinės raidos istorijos. Lyginamasis istorinis metodas bet kuriuo atveju padės įžvelgti bendrus istorinio vyksmo bruožus ir individualumus. Bendrieji dėsningumai akivaizdžiai atsispindi Lietuvos konstitucionalizmo istorijoje, o bent kiek istoriškai akyliau pažvelgus į Lietuvos politinį ir teisinį procesą, į akis krinta tik Lietuvai būdingi konstitucionalizmo bruožai. Jie nesikartojo kitose visuomenėse, kaip ir Lietuvos kelias nebuvo pakartotas kitur“. (Žilys, J. *Konstitucinis Teismas – teisinės ir istorinės prielaidos.* Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2001, p. 12). Kaip jau sakyta, toks apibūdinimas ypač tinka mūsų krašto valstybės ir bažnyčios santykių istorinei raidai.

45 „Teisės filosofija yra filosofijos šaka, o ne teisės mokslo šaka. Kartu negalima to traktuoti ir taip, tarsi teisės filosofija būtų speciali bendrosios filosofijos rūšis. Filosofija visada ir visomis jos formomis turėjo reikalą su pamatinėmis žmogiškosios čia-būties *(Daseins)* problemomis, su tuo, ką Karlas Jaspersas vadina „aprėptimi“ *(Umgreifende)*, trumpai tariant, filosofijoje kalba eina apie „visetą“ *(Überhaupt).* / Teisės filosofija ne tuo skiriasi nuo kitų filosofijos šakų, kad ji būtų specialesnė, bet tuo, kad tai yra pamatiniai teisiniai klausimai, pamatinės teisinės problemos, kurios filosofiniu stiliumi yra reflektuojamos, diskutuojamos ir, jeigu tai įmanoma, sprendžiamos. Galima kiek atsainiai taip pasakyti: teisės filosofijoje klausia teisininkas, o atsako filosofas. Todėl patyręs teisės filosofas abiejose disciplinose – teisės moksle ir filosofijoje – turi jaustis kaip namie, o į gana dažnai užduodamą klausimą, kas yra blogiau, ar „grynųjų filosofų“, ar „grynųjų teisininkų“ teisės filosofija, greičiausiai reikėtų atsakyti taip, kad abu atvejai yra vienodai prasti“. (Kaufmann, A. Rechtsphilosophie, Rechtstheorie, Rechtsdogmatik. In *Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart.* Herausgegeben von Kaufmann, A.; Hassemer, W.; Neumann , U. 7., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2004, p. 1). Šitaip „nuotaikingai“ ir „guodžiamai“ į savąją *Teisės filosofiją, teisės teoriją ir teisės dogmatiką* įveda Miuncheno universiteto šviesaus atminimo teisės profesorius, teisėjas Arthuras Kaufmannas (1923–2001), be kita ko, Heidelbergo universitete baigęs filosofijos studijas. Tad šiame darbe, kadangi esame tik teisininkai, kiek galėdami vengsime (nebent tai būtų visiškai neišvengiama) bet kokių teisės filosofinių pasvarstymų toliau nagrinėjamais klausimais. Analogiją tikriausiai galima pritaikyti ir teisės istorijos atžvilgiu. Šiame darbe, nors ir stengtasi neapeiti istorinių nagrinėjamosios temos aspektų, nepretenduojama į rimto teisės istorinio tyrimo rezultatą.

46 Wieser, B. *Vergleichendes Verfassungsrecht*. Springers Kurzlehrbücher der Rechtswissenschaft. Wien, New York: Springer, 2005, p. 42–43.

santykių konstituciniai institutai, o tai jau yra *mikrokomparatyvistikos* objektas[47]. Abu šie komparatyvistikos lygmenys šiame darbe neatsiejami vienas nuo kito, nes, ignoruojant jų abipusę priklausomybę, didelė tikimybė padaryti klaidingas išvadas, nes nematoma viso konkrečios problemos komplekso ir sąsajų su konstitucine visuma. Apskritai *lyginamoji konstitucinė teisė* yra „kultūros mokslas", kadangi teisinis tekstas negali būti atsietas nuo kultūrinio konteksto[48], nes teisė apskritai yra *social engineering*[49].

Tyrimo rezultatų santykis su ginamaisiais teiginiais. Disertacijoje ginami teiginiai, kreipiantys į konkrečius tyrimo rezultatus bei lemiantys tyrimo išvadas, yra susiję su pradžioje pateikta tyrimo problematika, iškeltais uždaviniais ir tikslu. Todėl tyrime *pasiektus rezultatus* galima apibendrinti remiantis *ginamosiomis tezėmis*: 1. Valstybės ir bažnyčios santykiai yra [ir turi būti] visiškai subordinuoti demokratinei Konstitucijai kaip teisės aktui, išreiškiančiam visuomenės sutartį, ir jurisprudencinei Konstitucijai. 2. Konstitucinė bažnytinė teisė yra kompleksinis Lietuvos konstitucinės teisės institutas. 3. Konstitucinė religijos laisvė yra valstybės ir bažnyčios santykių pamatas bei tikslas, o tautos suverenitetas yra konstitutyvinis valstybės ir bažnyčios santykių elementas. 4. Lietuvos Konstitucijoje yra įtvirtintas valstybės ir bažnyčios kooperacinio santykio modelis, pagrįstas nelaicistine valstybės pasaulietiškumo interpretacija.

1. Dėl valstybės ir bažnyčios santykių subordinacijos demokratinei Konstitucijai bei jurisprudencinei Konstitucijai. Darbe suformuluota pamatinė prielaida, kad bažnyčių vidaus teisė yra subordinuota valstybės teisei, *in primis* Konstitucijai (ir jurisprudencinei). Tai reiškia, kad ir patys santykiai tarp valstybės ir bažnyčios neišeina už Konstitucijos, t. y. jos teisinės galios bei vertybių sistemos ribų, todėl aukščiausios teisės reglamentuojami valstybės ir bažnyčios santykiai yra konstituciniai.

2. Dėl konstitucinės bažnytinės teisės, kaip sudėtingo Lietuvos konstitucinės teisės instituto, apibūdinimo. Vadovaudamiesi konstitucinės teisės teorijoje atskleista konstitucinės ir valstybinės teisės skirtimi konstatuojame, kad *konstitucine religijos ir bažnytine teise* vadiname vien tik [aukščiausio] *konstitucinio lygmens* teisinės tvarkos sistemą (gimininių konstitucinių principų ir normų visumą), reguliuojančią institucinius *konstitucinius* valstybės ir bažnyčios santykius bei apimančią su jais susijusią relevantiškų konstitucinių pagrindinių teisių sritį. Taigi tai yra integrali konstitucinės teisės dalis ir nėra jokio įtikinamo pagrindo teigti, jog Lietuvoje yra susiformavusi *valstybinė bažnytinė teisė* kaip [dalinai] savarankiška objektyviosios teisės sritis.

3. Dėl konstitucinės religijos laisvės buvimo valstybės ir bažnyčios santykių pamatu bei tautos suvereniteto determinacinės reikšmės šių santykių tapsmui. Konstitucinė bažnytinė teisė pirmiausia yra institucinė teisė, tačiau tai nepaneigia to, jog ji yra pastatyta ant religijos laisvės pagrindo. Korporatyvinė religijos laisvė yra ir bažnytinės

---

47 *Ibid*., p. 25–26. Zweigert, K.; Kötz, H. *Lyginamosios teisės įvadas.* Iš vokiečių kalbos vertė Gečienė, D.; Nekrošius, V.; Vinkleris, P. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 19–20.

48 Antai vokiečių konstitucionalistas P. Häberle išvystė modifikuotą *Konstitucijos teksto pakopinės evoliucijos metodą*, vadinamąją *teksto pakopų paradigmą*. Teisinės inovacijos, kurios savoje arba užsienio valstybės konstitucinėje tvarkoje įdiegiamos per teisės mokslą ir praktiką „nerašytiniu" būdu arba teksto „paraštėse", arba visai *praeter constitutionem* („šalia Konstitucijos"), vėliau gali būti integruotos į Konstitucijos tekstą. *Konstitucijų tekstai „įtraukia" į save aktualią konstitucinę tikrovę.* Wieser, B. *op cit*., p. 39.

49 Zweigert, K.; Kötz, H. *op cit*., p. 54.

autonomijos pamatas, bažnyčių bei religinių organizacijų, kaip viešųjų juridinių asmenų, teisinio statuso garantija. Ši pagrindinių teisių garantija yra numatyta Tautos steigiamajame akte – Konstitucijoje. Taigi Tauta, nors ir nebūdama tiesioginis valstybės ir bažnyčios santykių subjektas, priimdama Konstituciją, joje įtvirtina konkretų valstybės ir bažnyčios santykių modelį.

4. Dėl valstybės ir bažnyčios kooperacinio santykio modelio, pagrįsto nelaicistine valstybės pasaulietiškumo interpretacija Lietuvos Konstitucijoje. Valstybės ir bažnyčios santykių modelį, įtvirtintą Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, galima apibūdinti kaip *abipusį savarankiškumą vienoje koordinačių sistemoje* (taip yra išsireiškęs Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas), arba kaip koordinacinį valstybės ir bažnyčios bendradarbiavimą. Tokius tyrimo rezultatus lemia tiek Lietuvos Konstitucijos *formalia*, tiek ir *materialia*, taigi ir paties Konstitucinio Teismo išplėtota oficiali valstybės ir bažnyčios atskirumo, bažnytinės santuokos registracijos valstybinio pripažinimo, bažnyčių bei religinių organizacijų valstybinio pripažinimo, tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumo besąlyginio konstatavimo valstybės aktu ir kt. doktrina.

I. VALSTYBĖS IR BAŽNYČIOS KONSTITUCINIŲ SANTYKIŲ SAMPRATOS PROBLEMINIAI ASPEKTAI

1.1. Bažnyčių (religinės) teisės sistemos *contra, praeter* ar *sub Constitutionem?*

„Svarbiausioji mūsų gyvenimo dalis – tai savitarpiniai vienų su kitais santykiai ir kiekvieno iš mūsų santykiai su žmonių draugijomis ir su didžiausiu iš tų draugijų, – valstybe. Tuos santykius tvarko dora ir teisė“[50]. Šitaip 1909 metais savo paskaitose kalbėjo P. Leonas, kurį M. Römeris vėliau pavadino „Lietuvos sąžine“. Tad nagrinėjant šią *asmens–„žmonių draugijų“ (šiuo atveju bažnyčių ir religinių organizacijų)–valstybės* konstitucinių santykių schemą, svarbiausia laikytis aksiomos, jog „bet kokių teisinių tyrimų išeities pozicija viena – Konstitucija“[51]. Pilietinės Tautos 1992 m. spalio 25 d. referendume įgyvendinant savo suverenias galias priimta *Lietuvos Respublikos Konstitucija*[52] (toliau tekste trumpinama – Konstitucija) – „pirminė teisė ir teisinės galios, ir turinio atžvilgiu“[53]. „Konstitucija yra aukščiausioji teisė. Ji nubrėžia gaires visai teisės sistemai – visa teisės sistema kuriama Konstitucijos pagrindu“[54]. „Konstitucijoje negali būti ir nėra spragų ar vidinių prieštaravimų“[55], „vadinasi, negali būti ir nėra tokio žemesnės galios teisės aktuose nustatyto teisinio reguliavimo, kurio nebūtų galima vertinti jo atitikties Konstitucijai požiūriu“[56]. „Konstitucija yra <…> visų kitų teisės aktų teisiškumo ir legitimumo matas“[57], tiksliau, ji „yra vienintelis [ordinarinės

[50] Leonas, P. Teisė ir dora. In *Petras Leonas. Raštai. III tomas. Teisinė publicistika. Pergyvenimai ir atsiminimai. Teisinis palikimas. Bibliografija*. Sudarė Andriulis, V. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 78.

[51] Jarašiūnas, E. Teisminės valdžios organizacijos ir veiklos konstitucinės problemos (teisminės valdžios visavertiškumas, teismų sistemos bei teisėjų ir teismų nepriklausomumas). In *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007, p. 295.

[52] Lietuvos Respublikos Konstitucija įsigaliojo 1992 m. lapkričio 2 d. Paskelbta 1992 m. lapkričio 30 d. *Valstybės žiniose,* 1992, Nr. 33-1014. Pakeitimai: *Ibid*., 1996. Nr. 64-1501, Nr. 122-2863; 2002, Nr. 65-2629; 2003, Nr. 14-540, Nr. 32-1315, Nr. 32-1316; 2004, Nr. 111-4123, Nr. 111-4124; 2006, Nr. 48-1701.
Be kita ko, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat aiškiai yra įvardijęs Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo momentą: „Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo priimta 1992 m. spalio 25 d. visų Respublikos piliečių referendume ir įsigaliojo kitą dieną po oficialaus referendumo rezultatų paskelbimo, t. y. 1992 m. lapkričio 2 d.“ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimo motyvuojamosios dalies trečia pastraipa. *Ibid*., 1994, Nr. 31-562.

[53] Jarašiūnas, E. Konstitucija ir įstatymas: kelios interpretavimo problemos. In *Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas*. Sudarė Rinkevičius, V. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, Europos Taryba ir Europos komisija „Demokratija per teisę“, 2002, p. 238.

[54] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 1 punktas. *Ibid*., 2004, Nr. 85-3094.

[55] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 12.2 punktas. *Ibid*., 2006, Nr. 36-1292.

[56] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 4 punktas. *Ibid*., 2004, Nr. 85-3094.

[57] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 2 punktas. *Ibid*., 2006, Nr. 181-6708.

teisės[58]] [*intarpas – T. B.*] teisiškumo matas“[59], ne tik visos nacionalinės teisės, bet „ir visos kitos atitinkamoje valstybėje galiojančios ir taikomos teisės *teisiškumo matas*“[60]. „Konstitucija – tiesiogiai taikomas aktas, ji leidžia kvestionuoti konstitucingumo aspektu bet kokį ordinarinį teisinį reguliavimą – ne tik atitinkamame ordinarinės teisės akte eksplicitiškai arba implicitiškai įtvirtintas nuostatas, bet ir jų nebuvimą, t. y. teisės spragas. <…> Vaizdžiai kalbant, Konstitucija yra „skėtis“, kuris uždengia viską – visą ordinarinę teisę, ir sukurtąją, ir tą, kuri dar bus sukurta, tačiau dėl kokių nors priežasčių nėra sukurta“[61]. „*Konstitucija* iš tiesų <…> *aprėpia viską (…) Konstitucija yra viskas* [kursyvas – *T. B.*] – net ir tas, kas tekste neparašyta, joje, kaip tam tikroje teisinėje tikrovėje, yra“[62]. Tai leidžia teigti elementarią tiesą, kad teisės sistema yra monocentrinė, t. y. konstituciocentrinė, nes „yra vienas teisės sistemos teisinės galios centras – Konstitucija. Būtent jos turinys ir teisinė galia lemia visos teisės sistemos aktų hierarchijos pobūdį, vaizdingiau tariant, konkretaus teisės akto *gravitacinį atstumą* nuo Konstitucijos ar iki jos“[63], todėl teisiškai niekaip nepaneigiama tai, kad „Konstitucijos viršenybė yra absoliuti“[64]. Konstituciocentrinė teisės sistema susiformavo per ilgą laiką kaip tam tikras valstybės ir teisės raidos, *in primis* teismų veiklos (byla pionierė *Marbury v. Madison*) rezultatas, nors net ir dabar ne visiems suprantama, jog visas teisinis gyvenimas sukasi aplink Konstituciją, jog teisės sistemos hierarchija kyla iš Konstitucijos. Šiuolai-

58 Išsireiškimas *ordinarinė teisė*, kaip visą teisinį reguliavimą, nustatytą žemesnės galios teisės aktais nei aukščiausioji [konstitucinė] teisė, apibūdinantis terminas, nors kilmės požiūriu Lietuvoje ir siejamas su teisės moksline doktrina (konstitucionalistų darbuose plačiai paplitęs), tiksliau – su E. Kūrio darbais (kaip antai Kūris, E. Konstitucijos dvasia. *Jurisprudencija*. 2002, 30(22): 20), tačiau jau senokai yra tapęs integralia jurisprudencinės Konstitucijos dalimi, pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 2 punktas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 30-1050; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 21 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 27 punktas. *Ibid*., 2008, Nr. 10-349; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutarimo motyvuojamosios dalies IV skyriaus 9.5 punktas. *Ibid*., 2010, Nr. 133-6800.

59 Jarašiūnas, E. *Konstitucija ir įstatymas: kelios interpretavimo problemos,* p. 241.

60 Kūris, E. Europos Sąjungos teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: Sambūvio algoritmo paieškos. In *Teisė besikeičiančioje Europoje. Liber Amicorum Pranas Kūris*. Ats. red. Katuoka, S. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 674.

61 Kūris, E. Konstitucija kaip teisė be spragų. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90): 10–11.

62 Ši E. Kūrio citata paimta ne iš mokslo šaltinio, o iš vieno internetinio portalo, todėl citatos autentiškumas čia negali būti visiškai patvirtintas, tačiau šie žodžiai tikrai išreiškia aukščiausiosios teisės, esančios be spragų, esmę ir prasmę. Žr. Delfi ir BNS informacija. Konstitucijos egzamino dalyviai spręs E. Kūrio sudarytas užduotis. *Delfi* [interaktyvus]. Vilnius, 2010-09-22 [žiūrėta 2010-09-22]. <http://www.delfi.lt/news/economy/law/konstitucijos-egzamino-dalyviai-spres-ekurio-sudarytas-uzduotis.d?id=36786503>. Yra ir atvirkštinė citata, tiesa, kažkieno priskiriama prie „juokingų“, kurios autorystė siejama su šios disertacijos rengėju, nors jis ir neprisimena, kad būtų taip teigęs, bet, matyt, įgudusi studento ausis nieko nepraleido: „Jeigu nėra Konstitucijos, nėra nieko“ *(T. Blinstrubis)*. Cituojam.lt informacija. Juokingos ar įdomios dėstytojų citatos. *Cituojam.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-05-02]. <www.cituojam.lt/citatos/autorius/T.%20Blinstrubis>. Apibendrinanti išvada: *Jeigu Konstitucija yra viskas, tai be jos nėra nieko…* Ši nuotaikinga savišaipa vis dėlto neturi reikšti, kaip teisingai pastebi G. Mesonis, kad Konstitucija „reguliuoja viską“, tačiau ji yra pati savyje pakankama būti legalumo ir legitimumo „arbitre“ bet kokių visuomeninių santykių srityje. Mesonis, G. Konstitucija monocentrinėje teisės sistemoje. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*, 2008, 4(12): 228–229.

63 *Ibid*., p. 220.

64 Kūris, E. Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis. *Justitia*. 2003, 3–4 (45–46): 7.

kinio teisinio pliuralizmo (čia neturima galvoje istorinių tyrimų[65] ar tyrimų, kuriuose nagrinėjami teisminės teisėkūros klausimai[66]) arba policentrizmo *nuomonė* kai kada netgi pretenduoja į moksliškumą (kartais teisinio pliuralizmo teoriją bandoma derinti su prigimtinės teisės teorija, o rezultatas įvardijamas *neopliuralizmo*[67] pavadinimu). Šio darbo temai, iš pirmo žvilgsnio, tokia nuomonė irgi galėtų pasirodyti patraukli, nes šalia valstybės teisės sistemos (Konstitucija nustato tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės vietą joje) egzistuoja ir kanonų[68] (ne tik Lotynų apeigų bažnyčios) ar apskritai religinės (pvz., islamo, judėjų) teisės sistemos. Tačiau reikalas tas, jog „Konstitucija, kuri reguliuoja ir nustato, be to, *yra aukščiausios teisinės galios aktas*, nėra „teisės pliuralizmo" pavyzdys"[69] ir kad „pirmas klausimas, į kurį reikia akademiškai ir profesiškai sąžiningai atsakyti, yra štai koks: kas legitimuoja ir legalizuoja šias koegzistuojančias teisės sistemas?[70]" Konstitucijos 43 straipsnio 4 dalies nuostata į šį klausimą atsako labai aiškiai: „Bažnyčios bei religinės organizacijos laisvai tvarkosi pagal savus kanonus ir statutus." Lygiai kaip ir Konstitucijos 38 straipsnio 4 dalies nuostata: „Valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją."[71] Kitaip tariant, Konstitucija nedraudžia

---

65 Puikūs profesoriaus J. Machovenko darbai šia tema iš LDK istorijos. Antai viename straipsnyje „atskleidžiamas bažnyčios, miestų, sričių, valsčių ir kaimų bendruomenių sukurtos bei taikytos teisės vaidmuo, palaikant ir plėtojant Lietuvoje teisinės valstybės koncepciją. Autorius <…> iškelia hipotezę, kad teisės pliuralizmas viduramžių Lietuvoje sudarė palankias sąlygas pačiai teisinės valstybės idėjai ir konkrečioms normoms bei santykiams atsirasti ir plėtotis". Išskirtinį vaidmenį šiame procese atliko bažnyčia, nes „Bažnyčia su kanonų teise atnešė į Lietuvą teisinės valstybės koncepcijai palankią ideologiją, romėnų teisės nuostatas, sukūrė prielaidas teisininko profesijai, teisinei literatūrai ir teisės mokslui, profesionaliems teismams, įstatymų leidžiamosioms institucijoms ir kitiems teisinės valstybės elementams atsirasti bei plėtotis bajoriškojoje Lietuvos valstybėje". Machovenko, J. Aristokratinei valstybei alternatyvių junginių teisės vaidmuo įgyvendinant teisinės valstybės doktriną Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Jurisprudencija.* 2010, 3(121): 39, 50.

66 E. Kūris apibendrina, kad *pliuralistinėmis* gali būti vadinamos tokios konkuruojančios „teisės sistemos, kuriose politinės valdžios neturi teisėkūros monopolio". Šiuo atveju tai reikštų, kad religinės teisės sistemos konkuruoja su politinių valdžių „legislatyviniais sprendimais <…> ir juos neretai įveikia" (Kūris, E. Teismo precedentas kaip teisės šaltinis Lietuvoje: oficiali konstitucinė doktrina, teisinio mąstymo stereotipai ir kontrargumentai. *Jurisprudencija.* 2009, 2(116): 132). Šiuo atveju neturimi galvoje teismų kuriami precedentai, apie kuriuos savo straipsnyje kalba E. Kūris, tačiau bažnytinių teismų ir valstybės teismų sprendimų santykis teisiškai gali būti nagrinėjamas tik iš konstituciocentrinių pozicijų.

67 Detjen, J. *Neopluralismus und Naturrecht. Zum politischen Philosophie der Pluralismustheorie.* Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1988. S. 1 – 728.

68 „Kanonų teisės atveju reikėtų daugiau kalbėti apie Bažnyčios savireguliacijos mechanizmus, t. y. jos vidinę teisę. Bažnytinė teisė, kuri kaip disciplina gali turėti įvairių pavadinimų *Ius publicum ecclesiasticum* (lot.), *Prawo wyznaniowe* (lenk.), *Valstybės ir Bažnyčios santykiai*, nagrinėja Bažnyčios teisinį statusą ir santykius su kitais viešosios teisės dariniais". Žr. INFOLEX.LT Teisės portalo informacija. Pokalbis su profesoriumi, Vilniaus arkivyskupijos Tribunolo vicepirmininku kun. Kazimieru Meiliumi. *INFOLEX* [interaktyvus]. Vilnius, 2009-04-14 [žiūrėta 2010-09-10]. <http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=50&Str=29217>.

69 Mesonis, G. *Konstitucija monocentrinėje teisės sistemoje,* p. 224.

70 Kūris, E. *Konstitucijos dvasia,* p. 18.

71 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarime (*Valstybės žinios.* 1994, Nr. 31-562) konstitucinės justicijos bylos kontekste išspręstas bažnytinių santuokų galiojimo laike klausimas. Įdomumo dėlei galima paminėti tai, kad, pvz., ir *1983 m. Lotynų apeigų bažnyčios kanonų teisės kodeksas (Corpus iuris canonici)* neneigia tokios pasaulietinės valdžios kompetencijos: „Katalikų santuoka, netgi jei katalikiška yra tik viena iš besituokiančių šalių, tvarkoma, remiantis ne

šių koegzistuojančių religinės prigimties teisės sistemų, nes ji jas „pripažįsta“ (Konstitucijos 43 str. 1 d.), bet tik tokia apimtimi leidžia joms egzistuoti nacionalinėje erdvėje, kiek jų veikimas neprieštarauja įstatymams, *in primis* Konstitucijai ir dorai (Konstitucijos 43 str. 1, 6 d.), todėl jų teisinė autonomija jokiu būdu nėra absoliuti (Konstitucijos 7 str. 1 d.). Šios konstitucinės nuostatos nereiškia, kad yra „sukuriama visuomeninių santykių grupė, kuri „išeitų“ už konstitucinio reguliavimo ribų. Minėtos Konstitucijos nuostatos dėl autonomijos nesukuria jokių teisinių posistemių, jokios teisinio reguliavimo *entropijos*“[72], net jeigu ir, kaip teigia mokslininkai, objektas (šiuo atveju teisinis reguliavimas) savaime neturi tam tikro entropijos kiekio, o jo entropija priklauso nuo stebėtojo. Taigi konstituciocentrizmas pasireiškia kaip „visos teisės orientavimas į *Grundnorm*“[73] ir šia prasme negali susiklostyti jokia *Doppelstaat* situacija.

1.2. Valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių turinį atskleidžia Konstitucinis Teismas

Loginis nuoseklumas reikalauja, kad bet kokių teisinių tyrimų išeities pozicija privalo būti ir antrasis (bei paskutinis) konstitucinės teisės šaltinis arba antroji konstitucinės teisės *domus optima* kolona – *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo* (toliau tekste trumpinama – Konstitucinio Teismo) *baigiamieji aktai* – nutarimai, sprendimai ir išvados, kuriuos apima Konstitucijos 107 straipsnio 2 dalyje vartojama bendrinė są-

---

vien dieviškąja, bet taip pat ir kanonų teise, išlaikant civilinės valdžios kompetenciją grynai civilinių minėtos santuokos pasekmių atžvilgiu“ (kanonas 1059). *CIC neoficialaus vertimo į lietuvių kalbą rankraštis.*

72 Mesonis, G. *Konstitucija monocentrinėje teisės sistemoje,* p. 225. Taip pat Mesonis, G. *Konstitucijos interpretavimo metodologiniai pagrindai.* Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010, p. 37. Plačiau: Mesonis, G. Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*, 2008, 2(10): 121–125.

73 Kūris, E. Konstitucija kaip teisė be spragų, p. 8. R. Alexy išskiria tris *Grundnorm* rūšis: *analitinę, normatyvinę* ir *empirinę*. „Svarbiausias analitinės pagrindinės normos variantas yra Kelseno, svarbiausias normatyvinės – Kanto ir svarbiausias empirinės – Harto“. Alexy, R. *Begriff und Geltung des Rechts*. 4. Auflage. Freiburg, München: Verlag Karl Alber, 2005, p. 155. Mūsų darbo temai aktualu tai (prie to dar grįšime kalbėdami apie konstitucinius principus), kad *Grundnorm*, pagal H. Kelseną, yra *neutrali turinio požiūriu*: „Nekeliamas klausimas, kokio turinio yra ta konstitucija ir jos pagrindu sukurta valstybinė teisinė tvarka, ar ši tvarka yra teisinga, ar neteisinga; taip pat [neklausiama], ar ta teisinė tvarka faktiškai garantuoja sąlyginę taikos būklę [šia konstitucija] konstituotos bendruomenės viduje. Kaip pagrindinės normos prielaida nėra teigiama jokia pozityviajai teisei [priešpriešinta] transcendentinė vertybė“. Kelsen, H. *Reine Rechtslehre.* Zweite, vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage 1960. Nachdruck 1992. Wien: Österreichische Staatsdruckerei, 1992, p. 204. Lietuviško vertimo leidėjai šią citatą verčia labiau nutoldami nuo kelseniškojo teksto raidės: „Preziumuojant į tam tikrą konstituciją nuorodą darančią pamatinę normą, šios konstitucijos bei pagal ją sukurtos teisinės tvarkos turinys yra nerelevantiškas: ši tvarka gali būti teisinga arba neteisinga, ji gali garantuoti santykinę taiką jos konstituojamoje bendruomenėje arba jos negarantuoti. Pamatinės normos prezumpcija neįsileidžia jokių pozityviąją teisę transcenduojančių vertybių“. Kelsen, H. *Grynoji teisės teorija.* Vertė Degutis, A.; Kūris, E. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 177–178. Tad kadangi H. Kelseno Grynosios teisės teorijoje „bet kuris turinys gali būti teisė“, R. Alexy požiūriu, „tai prieštarauja ne teisės argumentui, pagal kurį radikaliai neteisingos normos negali būti charakterizuojamos kaip teisės normos“. Alexy, R. *op. cit.*, p. 169.

voka „sprendimai“[74]. Oficialiai (teisiškai nekvestionuojami, nes „sprendimai yra galutiniai, nėra jokių procesinių jų verifikavimo galimybių“[75]) tik „Konstitucinio Teismo aktuose yra aiškinamos Konstitucijos nuostatos[76] – normos bei principai. Juose yra kuriama ir plėtojama oficiali konstitucinė doktrina. Visi teisę kuriantys ir taikantys subjektai, įskaitant ir teismus, taikydami Konstituciją, privalo paisyti oficialios konstitucinės doktrinos, *jie negali aiškinti Konstitucijos nuostatų kitaip, nei savo aktuose yra išaiškinęs Konstitucinis Teismas*[77] [kursyvas – *T. B.*]. Priešingu atveju būtų pažeistas konstitucinis principas, kad įgaliojimus oficialiai aiškinti Konstituciją turi tik Konstitucinis Teismas, būtų nepaisoma Konstitucijos viršenybės, būtų sudarytos prielaidos

---

74 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 15.1–15.4 punktai. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 36-1292.

75 Staugaitytė, V. Atskiroji nuomonė konstitucinėje justicijoje: Teismo kolegialumas *vs.* teisėjo vidinis nepriklausomumas. *Jurisprudencija*. 2008, 9(111): 127.

76 Pirmą kartą ši išimtinė teisė paminėta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 30 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 11.2 punkte. *Valstybės žinios.* 2003, Nr. 53-2361. „Be abejo, galima diskutuoti dėl Konstitucinio Teismo interpretacinės diskrecijos ribų. Bet ne dėl pačios Konstitucinio Teismo teisės aiškinti (interpretuoti) Konstituciją – konstitucinė justicija neįmanoma be Konstitucinio Teismo interpretacinės diskrecijos. Pasakytina, kad Konstitucinio Teismo įgaliojimai aiškinti Konstituciją kyla ne iš įstatymo, taigi ne iš įstatymų leidėjo valios, o iš pačios Tautos, iš jos priimtos Konstitucijos. Kaip įstatymų leidėjo įgaliojimai leisti įstatymus kyla iš pačios Tautos, iš jos priimtos Konstitucijos, taip ir Konstitucinio Teismo įgaliojimai kvestionuoti su Konstitucija nederančius Tautos atstovų sprendimus (pripažinti jų išleistus įstatymus ir kitus teisės aktus antikonstituciniais) – o to neįmanoma padaryti neaiškinant Konstitucijos – kyla iš pačios Konstitucijos. Būtent todėl Konstitucinis Teismas suformavo principinę doktrininę nuostatą, kad visus teisėkūros subjektus (Seimą, Vyriausybę, Prezidentą ir teisę taikančius teismus) saisto ne tik Konstitucinio Teismo aktų rezoliucinė dalis, bet ir jų motyvuojamojoje dalyje pateikta Konstitucijos nuostatų samprata. <…> Be abejo, nuo Konstitucinio Teismo personalinės sudėties labai priklauso, kiek Teismo veikloje dominuoja „interpretatyvizmas“, kaip plačiai jis linkęs atskleisti Konstitucijos nuostatų turinį, formuoti ir plėtoti konstitucinę doktriną. <…> Bet jeigu Konstitucinis Teismas nemėgins kiekvienoje byloje žengti bent mažo žingsnelio pirmyn formuodamas naują ir plėtodamas esamą konstitucinę doktriną, šalies teisinė mintis bus skurdesnė, nebus panaudoti visi Konstitucijos šiam Teismui suteikti įgaliojimai saugant Konstituciją, bus mažiau teisinio tikrumo ir saugumo“. Sinkevičius, V. Konstitucinio Teismo nutarimų įgyvendinimas įstatymų leidyboje. *Jurisprudencija.* 2011, 18(2): 502,501.

77 Pavyzdžiui, jau minėtame 1994 m. balandžio 21 d. nutarime (*Valstybės žinios.* 1994, Nr. 31-562) Konstitucinis Teismas konstatavo, jog „Konstitucijos 38 straipsnio ketvirtosios dalies nuostata, kad „Valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją“, negali būti taikoma įteisinti bažnytinei santuokai, sudarytai iki Konstitucijos įsigaliojimo, t. y. iki 1992 m. lapkričio 2 d. Jeigu iki šios datos santuoka nebuvo įregistruota valstybinėse civilinės metrikacijos įstaigose, kaip tai buvo nustatyta Santuokos ir šeimos kodekso normose, tai ji netapo juridiniu faktu ir nesukėlė jokių teisinių pasekmių, nes pagal anksčiau galiojusius įstatymus jų negalėjo sukelti. Jeigu Konstitucijos normos apimtų anksčiau atsiradusius faktus, neturėjusius teisinės reikšmės, būtų išplečiama teisinio reguliavimo sfera – teisės normų galiojimas nukreipiamas atgal. Tai prieštarautų bendram teisės principui „įstatymas atgal negalioja“.
Konstitucijos 38 straipsnio ketvirtosios dalies nuostata, kad „Valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją“, įsigaliojo kartu su Konstitucija ir grįžtamosios galios neturi. Ši *Konstitucijos nuostata reguliuoja dabartinius ir būsimus teisinius santykius* [kursyvas – *T. B.*], t. y. pripažįsta bažnytinę santuokos registraciją tik po 1992 m. lapkričio 2 d.“. Taigi kiekvienas bet kurio ordinarinio teismo sprendimas *a die*, kuriame nesilaikoma šios jurisprudencinės Konstitucijos, savaime būtų antikonstitucinis. Dėl *lex retro non agit* Konstitucinis Teismas taip pat yra pasisakęs daugelį kartų.

nesuderinamumams teisės sistemoje atsirasti“[78]. „Pažymėtina ir tai, kad teisę kuriančias ir teisę taikančias institucijas (pareigūnus) saisto konstitucinių nuostatų samprata, argumentai, išdėstyti ne tik Konstitucinio Teismo nutarimuose, bet ir kituose Konstitucinio Teismo aktuose – išvadose bei sprendimuose; <…> [jie] privalomi visoms valdžios institucijoms, teismams, visoms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms [taigi ir visoms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms. *Intarpas – T. B.*], pareigūnams ir piliečiams [taigi ir disertantui. *Intarpas – T. B.*], neišskiriant nė paties Konstitucinio Teismo. <…> Konstitucinės jurisprudencijos ir joje formuojamos oficialios konstitucinės doktrinos raidai <…> būdinga tai, kad oficiali konstitucinė doktrina bet kuriuo konstitucinio teisinio reguliavimo (atitinkamų Konstitucijos nuostatų aiškinimo) klausimu yra formuojama ne „visa iškart“, bet „byla po bylos“. <…> Taigi formuluojant vis naujas oficialias konstitucines doktrinines nuostatas yra atskleidžiama Konstitucijoje – aukščiausiosios teisės akte – įtvirtinto teisinio reguliavimo įvairovė ir pilnatvė“[79].

Konstitucija, kaip teisinio reguliavimo pilnatvė, anot E. Jarašiūno, iš tikrųjų yra *tobula teisė*[80], nes būtent „per konstitucinę jurisprudenciją įgyja teisės *par excellence* pavidalą“[81]. Ši teisė *par excellence* yra ne tik pirminis visuomenės sutartį išreiškiantis konstitucinis steigiamosios valdžios dokumentas, bet ir nuolat besivystanti bei atsinaujinanti *gyvoji Konstitucija* kaip Konstitucijos „pirmapradžio teksto“ ir oficialios konsti-

---

78 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 20 d. sprendimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 4 punktas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 113-4132.

79 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 12.1; 15.4; 12.2 punktai. *Ibid.,* 2006, Nr. 36-1292.

80 Iš tiesų Konstitucijos apibūdinimas labai gražus, tačiau *Konstitucijos tobulumas* (ir jurisprudencinės) išryškėja ją *lyginant su ordinarine teise*, bet ne savaime. Konstitucija nelyginama su visai kitos substancijos tobulumu, pvz., nei su Didžiojo Beethoveno muzika, nei su septyniolikmečio W. A. Mozarto Zalcburge sukurta 25-ąja simfonija, ypač su istoriniu jos atlikimu Vienos Filharmonijos orkestro diriguojamo K. Böhmo – vieno žymiausių XX a. dirigentų. Šis garsus dirigentas gimė Grace, teisininko šeimoje, o prieš pradėdamas studijuoti muziką, įgijo teisės daktaro laipsnį. Galima pajuokauti, jog teisę metė jausdamas, kad Mozarto muziką galės interpretuoti genialiau nei būsimą *Kelseno Konstituciją*. Tiesa, Austrijos Konstitucijos „tobulumo“ daugelis konstitucionalistų neįžvelgia ir šiandien (priešingai nei, pvz., Vokietijos Pagrindinio Įstatymo, kuris tam tikru mastu buvo daugelio naujųjų demokratijų konstitucijų etalonas), vis dar prisimindami žymųjį jos palyginimą su „griuvėsių krūva“… (Plačiau apie tai žr. Blinstrubis, T. Austrijos Respublikos Federalinio Prezidento konstitucinis statusas. In *Prezidentas valstybinės valdžios institucijų sistemoje*. Mokslinis redaktorius Mesonis, G. Vilnius: MES, 2011, p. 283–284). Konstitucinio Teismo pirmininkas R. K. Ubaitis labai teisingai pabrėžė, kad „Konstitucija nėra vien teisės aktas ar <…> unikalus meno kūrinys“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. liepos 7 d. pranešimas žiniasklaidai „Konstitucinio Teismo pirmininkas pasveikino geriausią valstybės tarnautoją“. *www.lrkt.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-09] <http://www.lrkt.lt/Pranesimai/txt_2011/L20110707c.htm>). Todėl suprantama, *Konstitucija yra tobula savo reikšme* Tautos bei Valstybės gyvenime ir šiuo atžvilgiu ji yra svarbesnė už kitą žmogiškąją kūrybą, su viena išlyga – tik Konstitucinio Teismo lygiai reikšmingos teisminės kūrybos dėka Konstitucija nelieka statiška, deklaratyvi. Ji yra *gyvoji Konstitucija*. Todėl visur pasaulyje konstitucinės justicijos institucijos neišvengia ir kritikos. Panašiai kaip imperatorius Josephas II (be kita ko, bažnyčios valstybinės kontrolės, religinės tolerancijos Habsburguose – vadinamojo *josefinizmo* reformos iniciatorius) vienąkart Mozartui „papriekaištavo“: *Įspūdingai daug natų!*, taip ir Konstitucijos interpretatoriui, tik jau rimtai, priekaištaujama: *Per daug Konstitucijos „dvasių!“*. Net Vokietijoje, nors Karlsruhes Teismas yra kone labiausiai gerbiama visuomenėje valstybės valdžios institucija, taip pat neretai papriekaištaujama dėl *per daug „Justizstaat“ valstybėje*.

81 Jarašiūnas, E. Aukščiausioji ir ordinarinė teisė: požiūrio į Konstituciją pokyčiai. *Jurisprudencija*. 2002, 33(25): 36.

tucinės doktrinos vienovė[82], kaip Konstitucijos raidės (Konstitucijos nuostatų lingvistinės formos arba *expréssis verbis*) ir Konstitucijos dvasios (tų vertybių ir siekių, kuriuos Tauta Konstitucijoje įtvirtino pasirinkusi tam tikrą jos nuostatų tekstinę formą, kalbinę išraišką arba konstitucinio reguliavimo visumos prasmės) vienovė[83]. Šią veikiančios, evoliucionuojančios gyvosios Konstitucijos idėją tiksliai atspindi *jurisprudencinės Konstitucijos* kategorija[84], nes „Konstitucija yra *tai, ką konstatuoja Konstitucinis Teismas*" arba, kitaip tariant, „*Konstitucijos realiai yra tiek, kiek yra išaiškinęs Konstitucinis Teismas*"[85]. Ir tai suprantama, nes vien formalus vienos teisės ar laisvės įtvirtinimas Konstitucijos tekste dar nėra savaime pakankamas ir gali likti deklaratyvus. Antai „pasaulietinės valstybės" Konstitucijoje yra tiek, kiek jos turinio bei apimties ribų yra atskleidęs Konstitucinis Teismas. Lygiai taip pat tikėjimo bei sąžinės arba religijos laisvės Konstitucijoje yra tiek, kiek jos apsaugos sfera bei turinys yra išaiškintas Konstitucinio Teismo[86]. Žvelgiant istoriniu bei lyginamuoju aspektu tai matyti dar aiškiau. Kiek plačiai vieną ar kitą valstybės ir religinių korporacijų santykiams ar asmens pasaulėžiūriniams įsitikinimams aktualią konstitucinę nuostatą interpretuos konstitucinės justicijos institucija, tiek jos ir bus, nes būtent tose ribose asmuo, remdamasis Konstitucija, galės ginti konkrečią savo teisę ir laisvę (tačiau tai nepaneigia konstitucinių nuostatų atvirumo nuolatinei naujai, platesnei interpretacijai). Tikriausiai niekas nesiginčytų, jog JAV Aukščiausiasis Teismas religijos laisvę interpretuoja plačiau ir šiek tiek kitaip aiškina valstybės sekuliarumą, nei, pavyzdžiui, Turkijos Konstitucinis Teismas ar kai kurios kitos konstitucinės justicijos institucijos.

Glaustai aptarta konstitucinio lygmens teisės šaltinių sistemos samprata turi esminę reikšmę pagrindinėms disertacinio tyrimo idėjoms, nes „naujoji" konstitucinės

---

82 Kūris, E. Konstitucijos dvasia, p. 22; Kūris, E. Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis, p. 3.

83 Kūris, E. Konstitucijos dvasia, p. 22; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 4 punktas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 85-3094.

84 „Jurisprudencinės konstitucijos susiformavimą patvirtina kokybiniai ir kiekybiniai konstitucijos jurisprudencinės dalies parametrai. <…> jurisprudencinė konstitucija reiškia, kad šalyje yra suformuota aiški ir išplėtota ordinarinės teisės tikrinimo sistema". Jarašiūnas, E. Jurisprudencinė konstitucija. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90): 24.32.

85 Kūris, E. Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis, p. 5. Jau LDK teisėjas Petras Roizijus *dedikaciniame laiške Lenkijos Karaliui Žygimantui Augustui* rašė: „Magistratas yra naudingesnis už įstatymų leidėją. Tačiau manau, kad tie žmonės, kurie sprendžia bylas taip, kaip nustatyta įstatymų, pralenkia ir gerokai pranoksta teisės normų kūrėjus. Sakykit, ką gi daugiau teikia įstatymų leidėjas valstybei (nors tai ir labai didelis dalykas), be galimybės piliečiams gerai ir laimingai gyventi, būti saugiems su savo vaikais ir turtais? O magistratas ir kiekvienas tas, kuris vadovauja jurisdikcijai, daug labiau pasitarnauja, kad jie gerai gyventų ir kad leistų amžių nedejuodami, apsaugoti, nepatirdami jokių skriaudų, nebijodami. <…> Tegul įstatymas bus geras, tegul bus teisingas, tegul bus šventas, tegul bus nepriklausomas nuo visų suinteresuotųjų, pagaliau tegul bus atsiųstas iš dangaus, bet jei magistratas jo nepalaikys griežtumu ir valdžia, jis bus tik žmonių pajuokai ir patyčioms". Roizijus, P. *Lietuvos sprendimai (1563 m.).* Sudarė Andriulis, V.; vertė Dilytė, D. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007, p. 4.

86 Ypač turint galvoje tai, kad „Konstitucinio Teismo teisinė pozicija (*ratio decidendi*) atitinkamose konstitucinės justicijos bylose turi precedento reikšmę" (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 4 punktas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 110-4511), taigi privaloma ir visiems teismams, bet taip pat į minėtą poziciją „atsižvelgtina ir teisėkūros procese" (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 7 punktas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 118-4830).

teisės paradigma iš esmės nulemia valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių sampratą. Taigi „konstitucinė teisė traktuojama kaip *visą ordinarinės teisės šakų reguliavimo lauką eksplicitiškai arba implicitiškai aprėpianti, spragų neturinti (taigi holistiškai interpretuojama) aukščiausioji teisė, kurios nuostatos iš esmės skiriasi nuo ordinarinės teisės savo funkcijomis, sisteminiais ryšiais, įtvirtinimu teisės aktuose, taip pat šaltinių, kuriuose jos įtvirtintos, sistema, apimančia vien Konstituciją ir jos teisminio aiškinimo aktus, kuriuose išdėstyta oficiali konstitucinė doktrina*“[87]. Neturėdami jokio teisinio pagrindo ir intelektinio pajėgumo kvestionuoti šią įžvalgą, šiame darbe priimame ją kaip *aksiomą*[88], tuo labiau kad viena išminties knyga pataria: „Protingas žmogus niekad ne-

---

87 Kūris, E. *Konstitucinė teisė kaip jurisprudencinė teisė: konstitucinė justicija ir konstitucinės teisės paradigmos transformacija Lietuvoje.* Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, 2008, p. 10.

88 Užvirusios aistros dėl šeimos sampratos daugeliui neleido pastebėti 2011 m. rugsėjo 28 d. Konstitucinio Teismo nutarimo didžiojo „kabliuko“, būtent Konstitucinio Teismo sugrįžimo prie Konstitucijos, kaip *pagrindinio įstatymo*, o *ne aukščiausiosios teisės*, sampratos: „Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalyje, kurioje nustatyta, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai, yra įtvirtintas Konstitucijos viršenybės principas (Konstitucinio Teismo 2003 m. spalio 29 d. nutarimas). Šis pamatinis konstitucinis principas nusako Konstitucijos viršenybę teisės aktų sistemoje (Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas). Konstitucija apibūdinama kaip *pagrindinis įstatymas*, turintis aukščiausią teisinę galią *įstatymų hierarchinėje sistemoje* [kursyvas– *T. B.*] (Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas)“. Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 3 punktas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 118-5564. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas *net neužsimena* apie jokią *aukščiausiąją teisę*, kuri išreikštų visuomenės sutartį dėl Tautos vertybių sistemos. Ar tai reiškia, kad Konstitucija, kaip pagrindinis įstatymas, yra suredukuojama iki įstatymo lygmens *įstatymų* (o ne teisės aktų) hierarchijoje, nors ir pagrindinio, o tai reiškia tik reikšmingesnio už kitus įstatymus, bet vis dėlto įstatymo. Ar prie Konstitucijos, viso labo tik kaip prie pagrindinio įstatymo sampratos, Teismas grįžo *sąmoningai*, ypač Europos Sąjungos teisės bei Europos žmogaus teisių bei pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos kontekste? Ar tai reiškia, kad virš Lietuvos Konstitucijos, bent jau *de facto*, yra *supra* teisė – pirmiausia supranacionalinė Europos Sąjungos teisė (su Teisingumo Teismo jurisprudencija) ir savo teisine reikšme „paprastos“ tarptautinės sutarties galią viršijanti Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (su Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, o „Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikos reikšmė yra trejopa. Pirma, šio teismo praktika yra geriausias pavyzdys, kaip reikia interpretuoti pagrindines teises įtvirtinančias normas. <…> Ši nuostata konstitucinėje justicijoje neretai gali būti taikoma interpretuojant Konstitucijos nuostatas, kuriose įtvirtintos žmogaus teisės ir laisvės. Antra, nagrinėjant konstitucines normas ne mažiau svarbi yra analogiškų Konvencijos normų turinio, atskleisto konkrečiuose Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimuose, sampratos įtaka. Šie sprendimai – geriausias kriterijus pasitikrinti, ar teisingu keliu einama. Tiesa, nereikėtų suabsoliutinti tarptautinės praktikos, nes nacionalinėje ir tarptautinėje praktikoje ne visada pasirenkami tapatūs sprendimo būdai. Tačiau ir šiuo atveju nacionalinis konstitucinis teismas savo argumentais turi „nusverti“ Europos institucijų argumentus. Tai ne mažiau svarbu teikiant adekvačią žmogaus teisių apsaugą. Trečia, Lietuvos, kaip ir kiekvienos Konvenciją pasirašiusios šalies, institucijos turi ne tik galvoti, kaip įgyvendinti Konvencijos nuostatas, bet ir „nuolat laikytis doktrinos, kurią skleidžia pagal Konvenciją sukurtos institucijos, ir prireikus keisti savo įstatymus, kad šie derintųsi su šia doktrina, kuri vystosi palaipsniui“. Pabrėžtina žmogaus teisių apsaugos europinės doktrinos nuolatinė plėtotė. Tokiu keliu turi eiti ir Konstitucinis Teismas, aiškindamas konstitucines žmogaus teises ir laisves, plėsdamas jų apsaugą“. Jarašiūnas, E. Konstitucinė kontrolė: keletas minčių apie žmogaus teisių apsaugos matmenį. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2009, 4(16): 189–190). Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarime pateikta Konstitucijos, kaip *pagrindinio įstatymo įstatymų hierarchinėje sistemoje,* samprata, ko gero, lemia ir tai, kad nuo tos dienos jau ne tik iš studentų nebeturime teisės reikalauti nesivadovauti būtent tokia Konstitucijos

niekins įžvalgos“ (*Sir 32, 18a*).

---

samprata, o tai jau gana ilgą laiką buvo tam tikras *tabu* ir *antididaktikos* bruožas. Lietuvos didžiųjų konstitucionalistų nuolat kartotas teiginys, kad valstybėje negali būti daug Konstitucijos sampratų, prarado prasmę, nes dabar vėl vieni gali nesivargindami dėl teisinės logikos ir argumentacijos sakyti, kad Konstitucija – *pagrindinis įstatymas*, nes tai vėl *expressis verbis* pakartojo PATS Konstitucinis Teismas, o kiti turės vėl šaukti tyruose ir iš naujo įrodinėti, kad Konstitucija – tai *aukščiausioji teisė*, nes PATS Konstitucinis Teismas irgi taip yra suformulavęs. Ir tai *ne nuomonės*, o *dvi oficialios* Konstitucijos sampratos, kurios yra *čia ir dabar* aktualios ir joks sisteminis Konstitucinio Teismo aktų aiškinimas negali šio fundamentalaus prieštaravimo eliminuoti („oficialios konstitucinės doktrinos vienodumas ir tęstinumas suponuoja būtinybę kiekvieną aiškinamą Konstitucinio Teismo nutarimo, kito baigiamojo akto nuostatą aiškinti atsižvelgiant į visą oficialų konstitucinį doktrininį kontekstą, taip pat į kitas Konstitucijos nuostatas (eksplicitines ir implicitines), susijusias su Konstitucijos nuostata (nuostatomis), kurią (kurias) aiškinant Konstitucinio Teismo nutarime, kitame baigiamajame akte buvo suformuluota atitinkama oficiali konstitucinė doktrininė nuostata. Jokia Konstitucinio Teismo nutarimo, kito baigiamojo akto oficiali konstitucinė doktrininė nuostata negali būti aiškinama izoliuotai, ignoruojant jos prasmines bei sistemines sąsajas su kitomis oficialiomis konstitucinėmis doktrininėmis nuostatomis, išdėstytomis tame Konstitucinio Teismo nutarime, kitame baigiamajame akte, kituose Konstitucinio Teismo aktuose, taip pat su kitomis Konstitucijos nuostatomis (eksplicitinėmis ir implicitinėmis)“. Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 21 d. sprendimas). Nepanašu, kad tokia Teismo pozicija išreikštų Konstitucinio Teismo doktrinos raidą, evoliuciją, tam tikrą posūkį jurisprudencijoje nuo įstatymo link aukščiausiosios teisės, kaip visuomenės sutarties ir teisės be spragų ar pan. („Konstitucija buvo suvokiama tik kaip vienas (tegu formaliai svarbiausias) iš konstitucinės teisės šaltinių – konstitucinis dokumentas, arba „pagrindinis įstatymas“, kuris, nors ir pripažintas svarbiu nacionaliniu principu bei ordinarinio teisinio reguliavimo orientyru, iš tikrųjų ne kažin ką reiškė, nes negalėjo būti taikomas be Konstitucijos nuostatas „sukonkretinančiais“ bei „detalizuojančiais“ teisinio reguliavimo įstatymais ir poįstatyminiais aktais“ [*ar pastaruosius dabar, grįžus prie minėtos Konstitucijos sampratos, pakeitė Europos Sąjungos teisė ir Konvencija? – T. B.*]. Kūris, E. Konstitucija kaip teisė be spragų, p. 8. Lieka viltis, jog tik šio darbo autorius dėl kompetencijos stokos vienintelis įžvelgia tam tikrą prieštaravimą tarp šių *dviejų* Konstitucijos sampratų, o valstybei tai problemų nesudaro. Taip pat norisi tikėti, kad Lietuvos konstitucinė teisė neprarado savo matematinio – fizikinio tikslumo: „Nedaug kuo nuo fizikinio skiriasi ir teisinio diskurso dialektika. Teisė turi savitą labai tikslių sąvokų bei frazeologijų sistemą. Teisė nėra jokia metafizika, ji, kaip ir fizika ar bet kuris kitas gamtos ar socialinis mokslas, turi ne tik specifinį sąvokų aparatą, bet ir *prezumpcijas*, kurių negalima paneigti neperžengiant teisinio diskurso ribų. Šiame diskurse, kaip ir fizikoje ar astronomijoje, pirmiausia yra faktų sistema. <…> Mokslinė doktrina kokybišką teisinį diskursą lygina su matematiniu sistemiškumu, jame pastebėdama *matematinį tikslumą*. S. Aleksejevas teisinį argumentavimą dėl jo loginės dialektikos lygina su „aukštąja matematika“. Minėtas autorius neabejoja, kad teisės normos yra dogmatiško pobūdžio: tai, kas konkrečioje visuomenėje ne tik *objektyviai egzistuoja*, bet ir pasižymi *neišvengiamumu*. <….> Iki tol, kol teisės norma bus pakeista, ji yra tiek pat objektyvi, kiek ir gravitacija. Teisė – tai loginė sistema, kuri neturi dialektinių neapibrėžtumų“… Mesonis, G. Teisinio diskurso dialektika. *Logos*. 2011, 66: 37,39.

Čia išdėstyta [subjektyvi ir į jokią teisę nepretenduojanti] šio darbo autoriaus nuomonė galbūt ir išreiškia pesimistines jo nuotaikas, tačiau toks požiūris į konstitucinę teisę ir į Konstituciją pačiam autoriui yra savotiškas „apsivalymas“ nuo tam tikro „konstitucinio misticizmo“ ar „infantiliško realizmo“, ir išreiškia tam tikrą „realistinio pragmatizmo“ poziciją, kuri reiškia tai, kad nors „Konstitucija privalo turėti būtiną realistinio pragmatizmo *quantum*, turi būti pritaikyta praktiniam veikimui, taip pat privalo – ir tai akivaizdu – būti „pakankamai demokratiška“ klausimais, susijusiais su viešosios valdžios ir asmens santykiais, taip pat klausimais, susijusiais su pagrindinėmis teisėmis“, tačiau „visa kita priklauso nuo kitų dalykų“… Safjan, M. Konstitucija, teisingumas ir teisė. Vertė Rimickaitė, R. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2006, 2: 238–239.

1.3. *Konstituciniai* ar/ir *teisiniai* valstybės ir bažnyčios santykiai?

Pastebėtina, kad pateiktoje konstitucinės teisės definicijoje nėra *expréssis verbis* inkorporuota „santykių“ sąvoka, t. y. aukščiausioji teisė nebeapibrėžiama per reguliuojamų visuomeninių santykių prizmę („teisės“ sąvokoje, kylančioje iš „teisingumo“ sąvokos, savaime yra užkoduotas „santykis“[89], nes teisė, kaip pasakytų E.-W. Böckenförde'as, būdama gyva, veiksminga, aktuali bei dinamiška principų ir normų tvarka, yra *visuomeninio bendrabūvio* svarbiausia sudedamoji dalis). „Konstituciniai teisiniai santykiai“ tradicinėje dogmatikoje būdavo apibrėžiami kaip „konstitucinės teisės normų sureguliuoti visuomeniniai santykiai“, tiesa, „svarbiausi“[90], stengiantis kuo labiau detalizuoti tokių santykių sritį (objektą arba dalyką)[91], kuri iš esmės sutapo su atitinkamai suprantamos konstitucinės teisės reguliavimo objektu, visiškai neklausiant, „kodėl vieni santykiai laikytini „svarbiausiais“, o kiti – lyg ir ne tokiais svarbiais“[92]. Kitu atveju, nors ir laikant ***moksline prabanga*** [išskirta E. Šileikio] „pedantiškai išdalinti konstitucinės teisės aruodą į reglamentuojamų „santykių grupes““[93], tačiau vis dėlto neabejotinai minėtam pedantiškumui pasiduodant[94], vadinamieji „bendrojo valstybinio būvio socialiniai valstybiniai santykiai“ įvardijami kaip „politiškai ir teisiškai pirminiai ir esminiai“[95]. Tačiau iš anksčiau pateikto konstitucinės teisės, kaip aukščiausiosios teisės, apibrėžimo sistemiškai ir logiškai seka išvada, jog konstitucinė

---

89 “*1. Ulpianas, I Inst.* Būtina, kad tas, kuris siekia dirbti teisės sferoje, žinotų, iš kur žodis *teisė* yra kilęs. Ji [teisė] yra kildinama iš teisingumo, nes (kaip elegantiškai teisę apibūdina Celsas) teisė yra menas to, kas gera ir lygu *(aequum).* § 1. Kai kas pelnytai galėtų vadinti mus teisės šventikais [pasišventusiais teisei], kadangi puoselėjame teisingumą bei skelbiame gėrio ir lygybės mokslą, atskirdami teisingumą nuo neteisingumo, leistiną nuo neleistino, trokšdami, kad žmonės taptų geri ne tik gąsdinami bausmėmis, bet ir padrąsinami paskatinimais; siekdami, jei aš neklystu, tikros, o ne tariamos filosofijos”. DOMINI NOSTRI SACRATISSIMI PRINCIPIS IUSTINIANI IURIS ENUCLEATI EX OMNI VETERE IURE COLLECTI DIGESTORUM SEU PANDECTARUM. Liber primus. I Dig. De iustitia et iure. *Iustiniani Augusti Digesta seu Pandectæ. Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos. 1 knyga, I-XXII skyriai.* Knygą sudarė ir vertė Vėlyvis, S.; Misevičiūtė, R. A. Vilnius: Registrų centras, 2010, p. 19.

90 Jarašiūnas, E. Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis. In *Lietuvos konstitucinė teisė.* Vadovėlio parengimo koordinatorius Jarašiūnas, E. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 49, 21, 33.

91 Ibid., p. 51–53. Arba ją kiek įmanoma labiau apibendrinti: „Konstitucinė teisė kultūringose šalyse yra pagrindinė viešosios teisės dalis. Be jos neįmanomos kitos viešosios teisės sritys. Taip pat be jos neįmanoma privatinė teisė, kada ji pasirodo rašytos teisės forma. / Konstitucinė teisė turi trigubą objektą. Ji nustato: i) valstybės formą; 2) valdžios ir jos organų formą; 3) valstybės teisių ribas.“ Esmein, A. Konstitucinės teisės principai (prancūzų ir palyginamieji). I tomas, I dalis. Kaunas: Teisininkų draugijos leidinys, 1932, p. 1.

92 Kūris, E. *Konstitucinė teisė kaip jurisprudencinė teisė: konstitucinė justicija ir konstitucinės teisės paradigmos transformacija Lietuvoje*, p. 17.

93 Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė.* Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 93.

94 Kadangi įvairių klasifikacijų pagrindu tokie santykiai E. Šileikio vis dėlto išvardijami (*Ibid*., p. 92–94), tiesa, čia pat patikslinant, kad „sąmoningai vengiama mįslingų (pernelyg sudėtingų) akademinių terminų „teisės dalykas, „reguliavimo objektas““ (*Ibid*., p. 92), kitur šių „mįslingų terminų“ neatsisakant, žr. Šileikis, E. *Konstitucinės teisės klausimai, kazusai, užduotys.* Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 32–33.

95 Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*, p. 92.

teisė „*išvis neturi teisės šakoms būdingo atskiro reguliavimo dalyko*, turinio atžvilgiu jos reguliavimo dalykas *yra visa apimantis* ir *interpretuotinas holistiškai.* <…> Nors konstitucinė teisė neturi „atskiro" reguliavimo dalyko ir aprėpia visą ordinarinės teisės šakų reguliavimo lauką, jos vidinis diferencijavimas į institutus gali būti konstruojamas ir pagal ordinarinės teisės reguliuojamų santykių grupes"[96]. Prie šių fundamentalių tezių toliau dar bus grįžtama, nes jų pagrindu bus pabandyta identifikuoti valstybės ir bažnyčios santykius reglamentuojančių nuostatų visumos statusą teisės sistemoje. Minėto uždavinio sprendimą trumpam atidėjus, būtina pratęsti valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių sampratos analizę.

Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje nėra pateikęs nei *konstitucinių santykių,* nei *konstitucinių teisinių santykių*[97] sampratos (pastaroji sąvoka dažniau vartojama teisės mokslininkų darbuose). Natūralu, kad Konstitucinis Teismas faktinių visuomeninių santykių, teisėkūros ir teisinio reguliavimo, t. y. visuomeninių santykių supozityvinimo vyksmo kontekste vartoja *[visuomeninių] santykių* sąvoką[98], o teisės realizavimo kontekste – *teisinių santykių* sąvoką[99]. Apmąstant minėtas sąvokas šio darbo temos bei aptartos konstitucinės teisės paradigmos kontekste, logiškai (nors galbūt teisiškai ir nepagrįstai) kyla klausimas, ar, *pirma,* terminas *konstituciniai santykiai* yra pakankamas ir ar terminas *konstituciniai teisiniai* santykiai nėra perteklinis? *Antra*, ar šio tyrimo pavadinime bei turinyje nepakaktų vartoti tiesiog *valstybės ir bažnyčios santykių* sąvokos, kaip tai daroma daugelyje užsienio autorių darbų, ar bent jau [kad tyrimui nepritrūktų „teisiškumo" matmens] *teisinių santykių* patikslinančio termino? Kelti tokius klausimus inspiruoja pati konstitucinės teisės samprata, nes jeigu ji yra *ius supremum*, kuri nuo ordinarinės teisės skiriasi teisės „aukščio dimensija"[100], jeigu ji

---

96 Kūris, E. *Konstitucinė teisė kaip jurisprudencinė teisė: konstitucinė justicija ir konstitucinės teisės paradigmos transformacija Lietuvoje*, p. 9, 25.

97 Pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 31 punktas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292.

98 „[N]uolatinė teisinio reguliavimo raida <…> priklauso nuo visuomenėje vykstančių pokyčių ir dėl to atsirandančios būtinybės sureguliuoti tiek naujus, tiek pasikeitusius senus visuomeninius santykius" (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies 1 punktas. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 104-2644). „[Į]statymai reguliuoja, stiprina ir saugo visuomeninius santykius" (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. sprendimo motyvuojamosios dalies 1 punktas. *Ibid*., 1997, Nr. 104-2645); „Konstitucinės normos, reglamentuojančios valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų santykius švietimo srityje" (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 2 punktas. *Ibid*., 2000, Nr. 49-1424).

99 „[P]ilietybės teisiniai santykiai turi būti reguliuojami įstatymu" (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 9 punktas, III skyriaus 37.2.1 punktas. *Ibid*., 2006, Nr. 123-4650), nes „pilietybės santykiai visada yra teisiniai, jų buvimas visada konstatuojamas teisine forma" (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 4 punktas. *Ibid*., 2003, Nr. 124-5643). „[S]ubjektinė nuosavybės teisė yra elementas *absoliutaus teisinio santykio* [kursyvas – *T. B.*], kuriame savininkui priešpriešinami visi kiti asmenys, privalantys susilaikyti nuo šios teisės pažeidimų" (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimo motyvuojamosios dalies 1.1 punktas. *Ibid*., 1996, Nr. 36-915). Civilinės teisės doktrinoje, „atsižvelgiant į ryšio tarp civilinės teisės subjektų pobūdį, yra skiriami *absoliutūs ir santykiniai civiliniai teisiniai santykiai*". Mikelėnas, V. Civilinė teisė kaip teisės šaka. In *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Mokslinis redaktorius Mizaras, V. Vilnius: Justitia, 2009, p. 40.

100 Kūris, E. Konstitucijos dvasia, p. 21.

neturi spragų, yra „tobula teisė“ ir tikras teisės etalonas, jeigu ji yra visos [ordinarinės] teisės teisiškumo matas ir aprėpia bet kurį ordinarinio reguliavimo dalyką, tai kaipgi iš *aukščiausiosios teisės* kylantys santykiai gali nebūti *teisiniai*?

„Kiekvienas žmogus nuo pat gimimo iki mirties yra civilinės teisės reglamentuojamų santykių dalyvis“[101]. Šiuo požiūriu jis nelyginamai labiau yra konstitucinės teisės reglamentuojamų santykių dalyvis ir ne tik žmogus, bet ir valstybė, ir religinės korporacijos bei visi kiti asmenys nuolat dalyvauja konstituciniuose santykiuose! *Aukščiausioji [konstitucinė] teisė negali būti neteisė*, kaip ir *konstituciniai santykiai negali būti neteisiniai* ir visai nesvarbu, kad kasdieninio savo konstitucinių *teisių įgyvendinimo*, pvz., turėti savo įsitikinimus (Konstitucijos 25 str. 1 d.), arba nevaržomo *naudojimosi*, pvz., minties, tikėjimo ir sąžinės *laisve* (Konstitucijos 26 str. 1 d.) nekonstatuojame tam tikra *teisine forma*. Šiuo požiūriu terminas „konstituciniai [*plius*] teisiniai santykiai“ atrodo perteklinis. Tačiau E. Šileikis, aiškiai skirdamas šias santykių (konstitucinių teisinių ir konstitucinių) rūšis[102], dar nurodo esant ir *konstitucinių neteisinių santykių* galimybę. Tokiais santykiais jis vadina *konstituciškai reikšmingus, bet konstitucinės teisės nereglamentuojamus santykius, kurių atsiradimo pagrindu nėra juridiniai faktai (veiksmai ir įvykai)*. Gerbdami šią poziciją, drįstame ją vertinti pagal juridiškai nekvestionuojamą konstitucinės teisės paradigmą: *pirma*, minėta garbaus mokslininko koncepcija faktiškai reikalauja teisinės kazuistikos, t. y. visų galimų konstitucinių santykių atsiradimo, pasikeitimo ir pasibaigimo pagrindų *pakankamai aiškaus* numatymo konstitucinės teisės šaltiniuose, priešingu atveju jie negali pretenduoti į *teisiškumą*; *antra*, sutikus su šia pozicija, tektų konstatuoti aukščiausiąją [konstitucinę] teisę *turint*

---

101 Mikelėnas, V. *op. cit*., p. 20.

102 Šileikis, E. *Konstitucinės teisės klausimai, kazusai, užduotys*, p. 54–63. Naujosios konstitucinės teisės paradigmos atžvilgiu iš pirmo žvilgsnio, su kai kuriomis išimtimis, pasirodžiusi esanti daugiau ar mažiau korektiška definicija – „Loginiu ir kalbiniu požiūriu santykis yra „kažko“ (su kažkuo), t. y. tam tikrų asmenų, subjektų. Šiuo elementariu požiūriu konstitucinis teisinis santykis – tai *tam tikrų* Konstitucijoje ir ją detalizuojančiuose įstatymuose ar aiškinamuosiuose Konstitucinio Teismo aktuose numatytų *subjektų*, <…> *turinčių atitinkamą konstitucinį teisinį statusą*, <…> *tarpusavio ryšys, susijęs su minėto statuso* (teisių, įgaliojimų) *įgyvendinimu (ir pažeidimu, gynimu) arba konstitucinių vertybių (pirmiausia žmogaus teisių ir tautos suvereniteto) įgyvendinimo, apsaugos ar gynimo esminiais aspektais*“ (*Ibid*., p. 54–55), – vis dėlto sukelia kai kurių neaiškumų, pvz., ar įstatymai gali detalizuoti Konstituciją? Be to, manytina, kad šio autoriaus požiūriu „konstituciniai teisiniai santykiai“ *vienu atveju* yra siauresnė sąvoka nei „konstituciniai santykiai“, nes remiantis „*konkrečiomis Konstitucijos nuostatomis*“ galima įvardyti „tam tikrų *konstitucinių teisinių santykių*, kuriems tam tikrą (norminį ar kitokį) *poveikį daro (turi daryti) konstitucinė teisė* [kursyvas – *T. B.*], *grupes*“, t. y. tuos santykius (teisinius civilinius, tarptautinius, tarpvalstybinius), kuriuos „konstitucinė teisė reglamentuoja tik iš dalies“ (*Ibid*., p. 55–56), taigi emanuodama į ordinarinės teisės sferą. *Kitu atveju* jau *konstituciniai santykiai* interpretuojami siauriau nei *konstituciniai teisiniai santykiai*: „Jei Konstitucija suprantama ne tik kaip teisės, bet ir kaip politikos aktas, akivaizdu, kad ne visi konstituciniai klausimai ir su jais susiję santykiai yra teisiniai. Šiuo loginiu požiūriu galima teigti, kad terminas *konstituciniai santykiai* apima *konstituciškai (labiau politiškai nei teisiškai) reikšmingus* (Seimo ar Vyriausybės narių, Respublikos Prezidento ir Seimo Pirmininko) santykius, kurių *tiesiogiai nereglamentuoja* (ar *netiesiogiai – logiškai sistemiškai: per konstitucinius principus ir Konstitucinio Teismo išaiškinimus – nulemia)* konstitucinės teisės nuostatos, nors juose dalyvauja Konstitucijoje nurodyti subjektai“. Taigi, šio autoriaus nuomone, žodžių junginyje *konstituciniai teisiniai santykiai* svarbus žodis *teisiniai*, nes tuo konkrečiau išreiškiami „konstitucinės teisės nuostatų tiesiogiai reglamentuojami ar *netiesiogiai* (per konceptualius principus ar Konstitucinio Teismo išaiškinimus) pakankamai aiškiai nulemti santykiai“ (*Ibid*., p. 60–61).

spragų, tarsi ji po savo „sparnais“, kaip paukštis paukščiukų, „nesurinktų“ visos ordinarinės teisės šakų ir neegzistuotų jokios teisės aktų patikros galimybės jų atitikties Konstitucijai atžvilgiu. Šią patikrą atlieka Konstitucinis Teismas ir administraciniai teismai pagal savo kompetenciją[103], o bendrosios kompetencijos teismai (ir ne tik jie) konkrečiose bylose turi teisę inicijuoti tokias bylas. Štai, pavyzdžiui, jokios konstitucinės ar kitos nuostatos nereguliuoja pagal Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalį valstybės pripažintų tradicinių bažnyčių ir kitų religinių organizacijų atstovų dalyvavimo iškilminguose Seimo posėdžiuose valstybinių švenčių ar kitomis progomis (maža to, kalba vienas iš jų ir pirmiau už visus tą dieną kalbėsiančius); nėra jokios nei implicitinės, nei eksplicitinės teisinės nuostatos dėl Lietuvos Respublikos Prezidento inauguracijos iškilmių „pratęsimo“ vienos iš valstybės pripažintų tradicinių bažnyčių pagrindinėje šventovėje (savaime suprantama, formaliai tai nėra inauguracijos procedūros dalis, o „tik pamaldos“ už valstybės vadovą, tačiau, be kita ko, juk tradicinių bažnyčių ir religinių organizacijų Lietuvoje yra ir daugiau, nors, reikia sutikti, visas tą dieną aplankyti būtų praktiškai neįmanoma, todėl valstybės vadovas faktiškai šventovę laisvai „pasirenka“ pagal savo religinę priklausomybę, tačiau yra laisvas nedalyvauti jokiose pamaldose); nėra nieko „pasakyta“ dėl dažniausiai tos vienos (bet anaiptol ne visada tik jos) bažnyčios dvasininkų atliekamo valstybės valdžios ar savivaldybių institucijų, valstybės bei savivaldybių mokymo bei auklėjimo įstaigų patalpų šventinimo ir t. t., bet tai nereiškia, kad minėti santykiai turi „imunitetą“ nuo konstitucinės patikros, yra „išimti“ iš Konstitucijos ir kad Konstitucija tokių santykių nereglamentuoja[104]. Pakaktų vien konstitucinės justicijos ar administracinės justicijos (pvz., dėl savivaldybių tarybų arba kitų vietos ar centrinių institucijų panašių aktų konstitucingumo) bylos kontekste pabandyti „išskaityti“ iš Konstitucijos tokių santykių reguliavimo konstitucinius pamatus, pvz., atskleidžiant vis naujus valstybės pasaulėžiūrinio ir religinio neutralumo principo arba kurio nors kito eksplicitinio ar implicitinio konstitucinio principo ar konstitucinės normos fragmentus (tai nereikėtų suprasti kaip tendencingą nusistatymą

---

[103] „[S]pręsti dėl kitų teisėkūros subjektų išleistų (taigi ne Seimo, Respublikos Prezidento ar Vyriausybės išleistų ir ne priimtų referendumu) teisės aktų (jų dalių) atitikties aukštesnės galios teisės aktams, *inter alia* (ir pirmiausia) Konstitucijai, yra priskirta administracinių teismų jurisdikcijai“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 4 punktas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292).

[104] „Teisinis reguliavimas – tai tam tikros socialinės tvarkos nustatymo forma. Teisinio reguliavimo ypatumai priklauso nuo reguliuojamų visuomeninių santykių specifikos“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 8 punktas. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 85-2548). „Teisės reguliacinis vaidmuo labai priklauso nuo visuomeninio gyvenimo intensyvumo. Kuo sudėtingesni žmonių socialiniai santykiai, tuo didesnis poreikis šiuos santykius reguliuoti. <…> Vienas pagrindinių teisės, kaip socialinio gyvenimo reguliavimo būdo, tikslų – teisingumas“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. kovo 8 d. nutarimo motyvuojamosios dalies 1 punktas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 22-516). Pabrėžtina, kad *teisinio reguliavimo* ir *teisinio reglamentavimo* terminai nėra tapatūs. *Teisinio reguliavimo* „sąvoka gali būti vartojama ir plačiąja, ir siaurąja prasme. *Plačiąja prasme* ji savo turiniu tapati teisinio reglamentavimo sąvokai, žyminčiai teisinės tvarkos nustatymą, t. y. oficialiai sankcionuotų elgesio modelių įtvirtinimą teisės aktuose, nesvarbu, kokiais metodais šie modeliai veikia teisiškai reikšmingą elgesį. Teisinio reguliavimo sąvoka *siaurąja prasme* žymi tik vieną iš šių metodų. <…> teisinio reglamentavimo sąvoka – platesnė ir talpesnė nei teisinio reguliavimo. Ji apima *ir* absoliučios diskrecijos pripažinimą, *ir* teisinį reguliavimą, ir visišką diskrecijos nepripažinimą“ (Kūris, E. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas. *Jurisprudencija*. 2001, 23(15): 52–53).

nurodytų principų turinį interpretuoti griežčiau, nes čia iš viso nesiryžtama prognozuoti, kuria oficialios doktrinos plėtojimo linkme pasuktų Teismas). „Oficiali konstitucinė doktrina niekuomet nebūna (ir negali būti) „užbaigta“, ji visuomet yra *fragmentiška*, nes naujose konstitucinės justicijos bylose Konstituciniam Teismui reikia atskleisti jo jurisprudencijoje iki tol dar neaptartus konstitucinio reguliavimo aspektus. Todėl niekada nėra „užbaigta“ ir konstitucinio lygmens nuostatų visuma, <…> konstitucinės teisės *intensyvaus plėtojimo potencialas iš esmės yra begalinis*“[105]. Šiuo požiūriu termi-

[105] Kūris, E. *Konstitucinė teisė kaip jurisprudencinė teisė: konstitucinė justicija ir konstitucinės teisės paradigmos transformacija Lietuvoje*, p. 23–24, 13. Visiškai sutinkame su šia pozicija, tik norėtume išreikšti nedidelį pastebėjimą, jog konstitucinės teisės plėtojimo potencialas nėra *begalinis*, o juo labiau *iš esmės*. Greičiau jis tikrai yra *neribotas*. Nors lingvistiniu požiūriu interpretuotinos panašiai (*Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas.* Redaktorių kolegija: Naktinienė, G. *et al*. [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. [žiūrėta 2010-11-12]. <www.lkz.lt>), tačiau filosofiškai ir teisiškai tai ganėtinai skirtingos sąvokos, nes sąvoka *neribotas* (pvz., *neribotas sąrašas*, *neribotas terminas, neribotas laikas* ir pan.) tinkamesnė teisiniam kontekstui (būtų nesuprantama terminus, sąrašus ir kt. teisėje įvardyti *begaliniais*), kadangi netalpina savyje tokio didžiulio transcendentinio *krūvio* ar matmens, kaip *begalybės* sąvoka, kurios teisė negali apimti, nebent kaip [konstitucinės] teisės mokslas digestiška prasme: *Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia* („Jurisprudencija (teisės mokslas) – tai dieviškųjų ir žmogiškųjų [pasaulietinių] dalykų pažinimas, mokslas apie tai, kas yra teisinga ir neteisinga“). *Iustiniani Augusti Digesta seu Pandectæ. Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos. 1 knyga, I-XXII skyriai*, p. 28–29. Tai pasakytina net ir tuo atveju, kai Konstitucijose yra įtvirtintas *invocatio dei* (naudojant ne tik *Dievo*, bet ir *Švenčiausiosios Trejybės* (Graikija, Airija), *Jėzaus Kristaus* (Airija) vardus [Bunreacht na hÉireann. Constitution of Ireland. Enacted by the People 1st July, 1937. In operation as from 29th December, 1937. *The All-Party Oireachtas Committee on the Constitution.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-24]. <http://www.constitution.ie/reports/ConstitutionofIreland.pdf>]), nuorodą į Dievą priesaikos tekste ir pan., arba kai konstitucinės justicijos institucijos (kiti teismai arba teisės doktrina) turi reikalą su *Dievo* ar kita sąvoka. Pavyzdžių būtų galima surasti tikrai nemažai, iš jų čia paminėtini keli.

Šveicarijos Konfederacijos Federalinės Konstitucijos Preambulės pirmajame sakinyje įtvirtintas grynas *invocatio dei*: „Visagalio Dievo vardu! *Šveicarų tauta ir kantonai <…> priima šią Konstituciją*“ (Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft. Angenommen in der Volksabstimmung vom 18. April 1999 (Stand am 1. Januar 2011). *BB vom 18. Dez. 1998, BRB vom 11. Aug. 1999 – AS 1999 2556; BBl 1997 I 1, 1999 162 5986*). 1996 m. Bundesrato pranešime apie naująją Federalinę Konstituciją (konstitucinės reformos metmenyse) teigiama, jog naujosios Konstitucijos preambulėje išliksiantis *invocatio dei* išreiškia seną, pirmuosius konfederacinius laikus siekiančią tradiciją. „*Invocatio dei* turinio prasme turi priminti, kad šalia žmogaus ir valstybės egzistuoja aukštesnė jėga, lyginant su kuria, žemiškojo pasaulio vertė tampa reliatyvi. Atsižvelgiant į įvairias religijas ir pasaulėžiūras, ši jėga negali būti suprantama tik krikščioniškąja prasme; valstybė negali paskelbti jokių privalomų tikėjimo įsitikinimų, o kiekvienas asmuo *Dievui Visagaliui* gali suteikti asmeninę prasmę“. Žr. Botschaft des Bundesrates über eine neue Bundesverfassung vom 20. November 1996. *BBl 1997 I 1. SR 96.091*, p. 122–123.

1943 m. gegužės 23 d. Pagrindinio Įstatymo Vokietijos Federacinei Respublikai (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 *(BGBl. S. 1)* (Fassung vom 21.07.2010)) Preambulėje („Sąmoningai suvokdama savo atsakomybę prieš Dievą ir žmones <…> Vokiečių Tauta <…> priėmė šią Konstituciją“) „esantis“ Dievas teisės doktrinoje yra „aiškinamas“ Pagrindinio Įstatymo 4 straipsnio 1 dalies (religijos ir pasaulėžiūros laisvės) kontekste, todėl daugelio autorių paprastai neidentifikuojamas su krikščionių Dievu, tačiau Federalinis Konstitucinis Teismas yra pripažinęs krikščioniškus valstybės pamatus: „Valstybė, kuri plačiai garantuoja tikėjimo laisvę ir pati įsipareigoja laikytis religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo, negali atmesti kultūriškai perimtų ir istoriškai įsišaknijusių vertybinių įsitikinimų bei nuostatų, kuriomis grindžiamas visuomenės solidarumas ir nuo kurių priklauso [valstybės] užduočių įvykdymas. Tam krikščionių tikėjimas ir krikščionių bažnyčios, kad ir kaip šiandien būtų vertinamas jų paveldas, turėjo esminės įtakos.

nas *konstituciniai santykiai* laikytinas savaime pakankamu iš konstitucinės teisės ky-

Tuo pagrįstų dvasinių tradicijų, vertybinio patyrimo ir elgesio modelių atžvilgiu valstybė negali elgtis indiferentiškai“, žr. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 16. Mai 1995 (BVerfGE 93, 1 <52> „*Kruzifix*“) *-1 BvR 1087/91-*. **(Visi darbe naudojami iki 1998 m. priimti Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo sprendimai bei iki 1954 m. priimti Šveicarijos Federalinio Teismo sprendimai pasiekiami adresu Fallrecht [interaktyvus]. *Internetprojekte der Universität Bern* [žiūrėta 2011-09-01] <http://www.servat.unibe.ch/dfr>. Nuo tų metų minėtų Teismų sprendimai randami oficialiuose jų internetiniuose puslapiuose *Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts* [interaktyvus]. BVerfG, Karlsruhe [žiūrėta 2011-09-01]. <http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/.html> ir *Rechtsprechung des Schweizerischen Bundesgerichts* [interaktyvus]. BGer, Lausane [žiūrėta 2011-09-01] <http://www.bger.ch/index/jurisdiction-inherit-template/jurisdiction-recht.htm>).** Be to, *Dievo* sąvoka Preambulės kūrėjų buvo aiškinama tik krikščioniškai ir greičiausiai išreiškia Konstitucijos Tėvų siekį atmesti valstybės valdžios suabsoliutinimo liūdną patirtį ir pripažinti transcendentinį (*vorstaatlichen und vorverfassungsrechtlichen Grund*) valstybės ir konstitucijos pamatą, plg. Schwarz, K.-A. Das christlich-abendländische Fundament des Grundgesetzes als Topos der Verfassungsinterpretation. In *Die Ordnung der Freiheit. Festschrift für Christian Starck zum siebzigsten Geburtstag.* Tübingen: Mohr Siebeck, 2007, p. 525. Vis dėlto ši formuluotė nėra *invocatio dei*, nes neskelbia Konstitucijos priėmimo Dievo vardu, o nurodo į tautos suverenitetą. Ir nors, kaip matysime darbe, Federalinis Konstitucinis Teismas yra pripažinęs Preambulės norminį pobūdį, tačiau tai nereiškia, kad valstybė susitapatina su krikščioniška valstybe. Plg., Detjen, J. *Die Werteordnung des Grundgesetzes.* 1. Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009, p. 56. Šia tema yra daugybė elitinių vokiečių konstitucionalistų (*Böckenförde, Kirchhof, Stern, Badura, Seidl, Häberle, Isensee, Hofmann* ir kt.) nevienareikšmiškų nuomonių ir komentarų (pasaulinė klasika *Maunz/Dürig/Herzog/Scholz* GG komentaras).

Tačiau Federalinis Konstitucinis Teismas yra turėjęs reikalų ne tik su Dievu, bet ir su vienu „kietu vyruku“ – velniu (kad nebūtų paneigtos vyrų bei moterų lygios galimybės ir nebūtų pažeistas konstitucinis asmenų lygiateisiškumo principas, būtina pridurti, kad velnias gali būti ir moteris). Būtent su „vyruku“ Teismas ir „uždraudė“ tapatinti velnią sprendime, pavadintame *Velnių šokis* (taip vadinosi byloje „apskųstas“ siaubo filmas). Dėl darbo apimties ribotumo plačiau neatskleisime šio sprendimo turinio. Pasakytina tik tiek, kad aiškindamas konstitucinę „žmogaus orumo“ sąvoką, Teismas aiškino ir „nežmoniškumo“ bei panašias sąvokas, tuo pačiu atskleisdamas *žmogaus* sąvoką – jai *negalima taikyti analogijos aiškinant taip, kad ji apimtų panašią į žmogų būtybę*. Tokiu būdu Aštuonerių, vilkinčių purpuriniais XV a. Florencijos teisėjų apdarais, Senatas „įveikė“ tą, kuris „žydruosiuose ekranuose“ norėjo pasirodyti esąs neįveikiamas… Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 20. Oktober 1992 (BVerfGE 87, 209 <95 ff.> „*Tanz der Teufel*“) *-1 BvR 698/89-*.

Įdomus teorinis klausimas būtų, ar Austrijos Respublikos Federalinis Prezidentas galėtų sutvirtinti savo priesaiką ne tik Dievu, bet ir minėtu velniu? Pagal Austrijos Respublikos Federalinio Konstitucinio Įstatymo (Das Bundes-Verfassungsgesetz (B-VG) vom 1. Oktober 1920. *StF: BGBl. Nr. 1/1930* (WV) (Fassung vom 21.05.2010)) 62 straipsnio 1 dalį Federalinis Prezidentas (ir ne tik jis), pradėdamas eiti pareigas, Federaliniame Susirinkime prisiekia: „Aš prisiekiu, kad ištikimai saugosiu Konstituciją bei visus Respublikos įstatymus ir sąžiningai atliksiu savo pareigą.“ „Šio straipsnio 2 dalyje tiesiog įtvirtinta, kad leidžiama pridėti *religinį priesaikos sutvirtinimą*, tačiau nenurodyta jokia imperatyvi formulė, todėl galima interpretuoti, kad tai gali būti bet koks religinio turinio pasakymas“ (Blinstrubis, T. Austrijos Respublikos Federalinio Prezidento konstitucinis statusas, p. 313–314). Klausimas siejasi su „religijos“ sąvoka, nes Austrijos Konstitucija leidžia būtent „religinį“ priesaikos sutvirtinimą, o ne kitokį pasaulėžiūrinį, pvz., ateistinį. Vokiškosios erdvės valstybėse yra nusistovėjusi religijos „testavimo“ praktika, kai būtinu „religijos“ elementu yra laikomas tikėjimas aukštesne [transcendentine] būtimi. Taigi kyla klausimas, ar velnias yra „aukštesnė“, ar „žemesnė“ būtis ir ar velnio garbinimas (kaip antai satanizmas) galėtų būti teisiškai pripažintas „religija“, o priesaikos sutvirtinimas velnio vardu tinkamas? Veikiausiai ne, nes akivaizdžiai pažeidžiami ir kiti „religijos“ testavimo pakopų elementai. Apie tai darbe vėliau.

Dar įdomesnės teisinės situacijos, kai *Dievas* yra *kviečiamas atsakovu teisme*! Formalus teisinis tokių bylų nutraukimo pagrindas būna „nebuvimas galimybės „atsakovui“ įteikti šaukimą atvykti

lantiems santykiams apibūdinti.

Kita vertus, kaip jau minėta, pats Konstitucinis Teismas yra pavartojęs „konstitucinių teisinių santykių“ terminą (Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas tai irgi darė nedažnai, pvz., 1961 m. sprendime BVerfGE 13, 34 <72>[106]), be to, ir kitame kon-

---

į teismą“, kaip antai Rumunijos kalinio, norėjusio bylinėtis su Dievu, atveju. Esą Dievas sulaužė ieškovo krikšto metu su juo sudarytą sutartį, jog Dievas apsaugos jį nuo velnio. Tačiau „atsakovas“ esą sulaužė sutartį, nes ieškovas vis dėlto įvykdė žmogžudystę. Įdomu ir tai, kad byloje atstovauti Dievui buvo šaukiama Rumunijos ortodoksų bažnyčia.

„Stipresnis“ atvejis yra *Chambers v. God*, Case No. 1075/462 (Douglas County District Court in Nebraska). (Teismo sprendimą nutraukti bylą ir bylos medžiagą galima rasti internete adresu: <http://lawprofessors.typepad.com/civpro/files/chambers_v.%20God%20Pleadings.pdf>). JAV Nebraskos valstijos senatorius Ernie Chambersas pateikė ieškinį Dievui, kaltindamas jį dėl jo destruktyvios veiklos pasaulyje, nešančios mirtį, terorą ir kitą blogį per visą istoriją. Įdomu tai, kad teismas ieškinį priėmė („This Honorable Court has jurisdiction by virtue of the fact that Defendant, being Omnipresent, is personally present in Douglas County“ 4 punktas), o „atsakovą“ įvardijo kaip visur vienu metu Esantįjį („Omnipresent“) bei visa Žinantįjį („Omniscient“), tuo pripažindamas nekvestionuojamą Dievo buvimą. Tačiau teisėjas Marlonas Polkas pareiškė, jog atsižvelgus į tai, kad Dievas neturi adreso, kuriuo jam būtų galima nusiųsti šaukimą į teismą, senatoriaus ieškinys nebus nagrinėjamas.

Visi šie pavyzdžiai iš tiesų parodo, kad teisės plėtojimosi pretenzijos yra beribės. Tačiau galimybės juridiškai apibrėžti tą konstitucinį *viską* nuo žmogaus iki Dievo yra ganėtinai abejotinos. Ne veltui kadaise gyvenęs vienas neišpasakytos intelektinės galios „pilietis“, *René Descartes*, teigė, jog žmogaus pažinimas yra ne „begalinis“, o tik „neribotas“. Vadovaujantis šiuo požiūriu, visada išlieka kai kurių terminų juridinio apibrėžtumo neįmanomumo „spraga“, nepaisant to, kad teisė savaime pageidauja aiškaus sąvokų apibrėžimo (teisės aktuose vartojamos teisinės terminijos aiškumo reikalavimą savo jurisprudencijoje daugelį kartų akcentavo ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas). Siekiant išvengti plačių nuorodų į Teismo aktus, čia tik nurodysime į konstitucinės jurisprudencijos minėtu klausimu apibendrinimą: *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos, 1993–2009*. Leidinio sudarytojai Jankauskas, K.; Jarašiūnas, E.; Staugaitytė, V. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010, p. 77–93). Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas yra ne kartą konstatavęs, kad siekiant efektyviai užtikrinti asmens teisę į teisminę gynybą Pagrindinio Įstatymo 19 straipsnio 4 paragrafo prasme, *byloje taikomos neaiškios teisinės sąvokos konkretizavimas iš esmės yra teismų*, kurie gali nevaržomai peržiūrėti teisės taikymą administracinėse institucijose, *reikalas* (Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 31. Mai 2011. *-1 BvR 857/07-* <68>). Visu tuo čia norima pasakyti, kad plėtodamasi [konstitucinė] teisė neturi prarasti tam tikro aiškumo.

106 K. Sobota apibendrina taip: „*Konstituciniai santykiai – tai fundamentaliai reglamentuojami* „bendrieji teisiniai santykiai, susiklostantys tarp visų viešosios valdžios subjektų ir visų pagrindinių teisių turėtojų“, jie yra „pamatiniai teisiniai santykiai“, nes apibrėžiami vien tik iš konstitucinių pozicijų ir nėra aiškiai apibrėžti santykių su kitais adresatais prasme. Sobota, K. Das Prinzip Rechtsstaat: verfassungs- und verwaltungsrechtliche Aspekte. *Jus publicum*. Band 22. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1997, p. 35. Šalia „*Verfassungsrechtsverhältnisse*“ minėtas Teismas užsimena apie *valstybinės teisės [reglamentuojamus] santykius* (staatsrechtliche Verhältnisse), žr. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 23. Oktober 1951 (BVerfGE 1, 14 <49> *Südweststaat*) *-2 BvG 1/51* -; *teisinius santykius tarnybinių santykių prasme* (Rechtsverhältnisse im Sinne von Dienstverhältnissen), žr. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 5. März 1958 (BVerfGE 7, 305 <314> *Rechtsverhältnisse der Flüchtlinge*) *- 2 BvF 4/56* -; *teisinių santykių sutvarkymą pagal Pagrindinio Įstatymo reikalavimus* (Rechtsverhältnisse auf Grund des Auftrages des Grundgesetzes <…> konstitutiv zu ordnen), žr. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 26. Februar 1954 (BVerfGE 3, 288 <323> *Berufssoldatenverhältnisse*) *-1 BvR 371/52* -; žymiajame hitlerinių valstybės tarnautojų sprendime Teismas mini *viešosios teisės teisinį santykį* (öffentlich-rechtliche Rechtsverhältnis), žr. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 17. Dezember 1953 (BVerfGE 3, 58 <114> *Beamtenverhältnisse*) -1 BvR 147/52- ir kt.

tekste neretai abi sąvokas „konstitucinis“ ir „teisinis“ vartoja greta, kaip antai „konstitucinis teisinis reguliavimas“, tiesa, nepakankamai nuosekliai, kadangi tame pačiame kontekste šalia vartojamas tiesiog *konstitucinio reguliavimo* terminas[107]. Tai įneša nemažos sumaišties, nes neaišku, kaip konstitucinė (teisės *par excellence*) nuostata gali būti neteisinė, o jeigu visos konstitucinės nuostatos yra teisinės[108], tai kam reikalingas papildomas epitetas ir ar nederėtų atskiriant *konstitucinį* reguliavimą nuo *ordinarinio*

---

[107] „Per konstitucinius principus atsiskleidžia ne tik Konstitucijos raidė, bet ir jos dvasia – tos vertybės ir siekiai, kuriuos Tauta Konstitucijoje įtvirtino, pasirinkusi tam tikrą jos nuostatų tekstinę formą, kalbinę išraišką, nustačiusi tam tikras Konstitucijos normas, eksplicitiškai arba implicitiškai įtvirtinusi tam tikrą *konstitucinį teisinį reguliavimą*. Tad priešpriešos negali būti ir nėra ne tik tarp konstitucinių principų ir konstitucinių normų, bet ir tarp Konstitucijos dvasios ir Konstitucijos raidės: aiškinti ar taikyti taip, kad būtų paneigiama Konstitucijos dvasia, kuri gali būti suvokta tik *konstitucinį teisinį reguliavimą* matant kaip visumą ir tik įvertinus Konstitucijos, kaip visuomenės sutarties ir aukščiausios teisinės galios akto, paskirtį. Konstitucijos dvasią išreiškia *konstitucinio teisinio reguliavimo* visuma, visos jos nuostatos – ir Konstitucijos tekste tiesiogiai išdėstytos Konstitucijos normos, ir Konstitucijos principai, taip pat ir tie, kurie išplaukia iš *konstitucinio teisinio reguliavimo* [kursyvas – *T. B.*] visumos ir Konstitucijos, kaip svarbiausių Tautos vertybių sistemą įtvirtinančio ir ginančio, visai teisės sistemai gaires nubrėžiančio akto, prasmės“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 4 punktas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 85-3094).
„[N]ė vienos Konstitucijos nuostatos negalima priešpriešinti kitoms Konstitucijos nuostatoms, aiškinti taip, kad būtų iškreiptas ar paneigtas kurios nors kitos konstitucinės nuostatos turinys, nes taip būtų iškreipta viso *konstitucinio teisinio reguliavimo* esmė <…> Konstitucijos nuostatų <…> negalima aiškinti <…> ignoruojant šių konstitucinių nuostatų turinio tarpusavio santykį, konstitucinių vertybių pusiausvyrą ir *konstitucinio teisinio reguliavimo*, kaip vieningos visumos, esmę. <…> Oficialioje konstitucinėje doktrinoje *inter alia* atskleidžiamos įvairių konstitucinių nuostatų tarpusavio sąsajos, jų turinio santykis, konstitucinių vertybių pusiausvyra, *konstitucinio teisinio reguliavimo*, kaip vieningos visumos, esmė. <…> Pabrėžtina, kad atskleisti įvairių konstitucinių nuostatų tarpusavio sąsajų, jų turinio santykio, konstitucinių vertybių pusiausvyros, *konstitucinio teisinio reguliavimo*, kaip vieningos visumos, esmės būtų neįmanoma, jeigu būtų ignoruojami *konstitucinio reguliavimo* tikslai, apimantys *inter alia* ir tuos tikslus, kuriais yra grindžiamos kiekvienos aiškinamos konstitucinės nuostatos funkcijos, paskirtis visuminio *konstitucinio reguliavimo* [kursyvas – *T. B.*] atžvilgiu“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 9 punktas. *Ibid*., 2004, Nr. 105-3894).

[108] Konstitucinis Teismas daugelį kartų yra konstatavęs, kad „Konstitucijos nuostatos yra susijusios ir sudaro vieningą, darnią sistemą“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 2.2 punktas. *Ibid*., 2002, Nr. 19-828), tačiau jos „susijusios ne tik formaliai, pagal Konstitucijos normų išsidėstymo struktūrą, bet ir pagal jų turinį. Šis normų vieningumas reiškia, kad tiek Konstitucijos preambulė, tiek jos skirsniai bei straipsniai sudaro prasmingą Konstitucijos visumą“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvados motyvuojamosios dalies 2) punktas. *Ibid*., 1995, Nr. 9-199). Taigi Konstitucinis Teismas faktiškai nuo pat savo veiklos pradžios nelaikė Konstitucijos Preambulės kokiu nors deklaratyvaus ar politinio pobūdžio „įvadu į Konstituciją“, o pačia Konstitucijos integralia dalimi: „Konstituciją sudaro preambulė, keturiolika skirsnių, baigiamieji nuostatai, taip pat kitos Konstitucijos sudedamosios dalys“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. spalio 29 d. nutarimo motyvuojamosios dalies IV skyriaus 9.2 punktas. *Ibid*., 2003, Nr. 103-4611). Lygiai taip pat ir „Įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ yra Konstitucijos sudedamoji dalis, jo nuostatos turi Konstitucijos galią“ (*Ibid*., motyvuojamosios dalies IV skyriaus 9.2.3 punktas). Tas pat pasakytina ir dėl kitų aktų, nurodytų Konstitucijos 150 straipsnyje, esančių *Konstitucijos sudedamąja dalimi* (pabrėžtina vienaskaita!) (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 9.3 punktas. *Ibid.,* 2006, Nr. 30-1050). Antai ir *Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas* dar 1973 m. yra konstatavęs: „Pagrindinio Įstatymo pratarmei priskiriama ne tik politinė reikšmė, ji taip pat yra teisinio turinio“ (Urteil des Zweiten

būtent taip aiškiai šias sąvokas ir vartoti (be kita ko, tai dera ir žvelgiant iš lingvistinių pozicijų, nes lietuvių kalboje, priešingai nei, pavyzdžiui, vokiečių kalboje, sąvoka *verfassungsrechtlich* verčiama tik kaip *konstitucinis teisinis*, tad puikiausiai galime šiomis sąvokomis išsireikšti). Juk tik *ordinarinės teisės* sąvoka savaime suponuoja horizontalų teisės šakų diferencijavimą, o čia kalbama apie vertikalų teisės skirstymą į konstitucinę ir ordinarinę[109], kur nedalomo aukščiausio lygmens konstitucinė teisė *per se* yra sau pakankama, pati legitimuoja ir legalizuoja visą hierarchiškai struktūrizuotą ordinarinę teisę.

Kaip matėme, pasirinkimo tarp *konstitucinių santykių* ir *konstitucinių teisinių santykių* nepalengvino ir kai kurių konstitucionalistų darbai. Šiame darbe, neneigiant garbių teisės mokslininkų koncepcijų, be kita ko, ir jų pagrindu, vartojamas *konstitucinių santykių* terminas, tačiau tuo jokiu būdu nepretenduojama į *vienintelės teisingos*[110] nuomonės statusą. Šiam nagrinėjimui greičiausiai netiktų valstybės ir bažnyčios *teisinių santykių* [o juo labiau vien tik teisiškai neapibrėžtas *santykių*] pavadinimas, nes jis labai išplėstų tyrimo lauką ir tiesiogiai apimtų ordinarinę teisę, todėl tyrimas jau būtų susijęs ne tiek su „konstitucine“, kiek su „*valstybine*“ *teise*[111]. Jau buvome patei-

Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 31. Juli 1973 (BVerfGE 36, 1 <80 pastraipa> „*Grundlagenvertrag*“) -2 BvF 1/73-).

109 Kūris, E. *Konstitucinė teisė kaip jurisprudencinė teisė: konstitucinė justicija ir konstitucinės teisės paradigmos transformacija Lietuvoje*, p. 25.

110 „Tačiau net daugybę kartų pakartota „vienintelė teisinga“ tam tikros publikacijos autoriaus pozicija *netampa nei konstitucine teise, nei apskritai teise*, kaip ir Konstitucinio Teismo pozicija, išdėstyta jo aktuose, *netampa neteise* vien dėl to, kad jai oponuojama“. *Ibid*., p. 15.

111 *Valstybinė teisė* – tai ordinarinės teisės šaka, reguliuojanti pilietybės, valdžių sandaros ir pan. santykius įstatymais ir poįstatyminiais teisės aktais, taigi *ne konstitucinės teisės* lygmeniu. *Ibid*., p. 11, 26. Autoritetingiausiame šveicariškame valstybinės teisės vadovėlyje (Häfelin, U.; Haller, W. *Schweizerisches Bundesstaatsrecht. Die neue Bundesverfassung.* 6., stark überarbeitete Auflage. Zürich, Basel, Genf: Schulthess Juristische Medien AG, 2005) aiškinama panašiai, būtent nurodant, kad Šveicarijos federalinės *valstybinės teisės* centras ir pagrindinis šaltinis yra *konstitucinė teisė*, kurios šaltinis savo ruožtu yra *tik* pati Federalinė Konstitucija ir toje Konstitucijoje tiesiogiai nurodyti „nepaprastai skubūs Konstituciją keičiantys federaliniai sprendimai“ ir „nepaprastai skubūs Konstituciją keičiantys federaliniai įstatymai“ (p. 4). Ir tai yra baigtinis konstitucinės teisės šaltinių sąrašas! Taigi akivaizdu, kad konstitucinė teisė ir Šveicarijoje yra aukščiausioji teisė. Kritikai galėtų paklausti: o kur gi konstitucinės justicijos institucijos aktai? Minėtas vadovėlis čia duoda aiškų atsakymą: „Federalinis Teismas savo jurisprudencijoje daugelyje sričių išplėtojo rašytinę Konstituciją. Teisėjų teisė turi pirmumą tiek, kiek ji aiškina rašytines konstitucines nuostatas, naikina Konstitucijos spragas ir konkretizuoja neaiškias teisines sąvokas. <…> Ši teisėjų teisė patenka į Federalinę Konstituciją (pvz., 9, 10, 12, 13, 16, 18, 22 ir 29 straipsniai)“ (p. 6). Taigi, nors čia ir pripažįstama, kad Konstitucija gali turėti spragų, tačiau faktiškai tai tuoj pat yra paneigiama, nes Federalinis Teismas, net ir ribotomis galimybėmis, t. y. neturėdamas kompetencijos tikrinti federalinių įstatymų atitikimo Federalinei Konstitucijai, tas spragas savo oficialiu Konstitucijos aiškinimu naikina! Tokiu būdu Šveicarijos konstitucinė teisė, jei galima taip išsireikšti, yra *nuolat be spragų tampanti teisė*. Tuo faktiškai yra pasakoma tas pats (tik santūriau, atsargiau) kaip ir „teisė be spragų“, nes Lietuvos Respublikos Konstitucijoje irgi nieko „neparašyta“ apie mirties bausmę, apie Konstitucinio Teismo atliekamą oficialų Konstitucijos aiškinimą ir daugelį kitų dalykų, todėl ir pas mus kai kas mano, jog tai Konstitucijos spragos! Tačiau šias Konstitucijos „spragas“ naikina Konstitucinis Teismas ir Konstitucija „nuolat tampa be spragų“. Visa tai galima apibūdinti „konstitucionalizacijos“ procesu. Plačiau apie šio tapsmo neišvengiamumą: Mesonis, G. *Konstitucijos interpretavimo metodologiniai pagrindai*, p. 231–243. Grįžtant prie šveicariškosios *valstybinės teisės* – jos šaltiniais vadovėlyje toliau įvardijama tarptautinė teisė, įstatyminė teisė, poįstatyminė (potvarkių) teisė, paprotinė teisė, teisėjų teisė (p. 4–6). Tiesa, vadovėlyje jokiam aiškinimui nesuteikiamas absoliutaus teisingumo pobūdis,

kę E. Jarašiūno *konstitucinių teisinių santykių* apibrėžimą, kuris čia nėra kritikuojamas kaip blogas. Jis tiesiog visiškai atitiko vyraujančią konstitucinės teisės sampratą ir teisės teoriją, kad konstituciniai teisiniai santykiai *atsiranda, pasikeičia ir pasibaigia* įgyvendinant *konstitucinės teisės normas*; išvardijamas konstitucinių teisinių santykių *subjektų ratas* ir *apibrėžiamos* šių santykių *objekto sritys* – socialinės vertybės, o šių santykių *turinį* sudaro jų dalyvių subjektinės teisės ir teisinės pareigos[112]. Buvo teigiama, jog „konstitucinių teisinių santykių sritį apibrėžia konstitucinės teisės reguliavimo objektas"[113], kurio apibrėžimo galimybės šiame darbe atsisakyta. Pastaroji aplinkybė, kaip minėta, ir privertė iš naujo permąstyti konstitucinių santykių sampratą. Tai, kad ne tik *konstituciniai*, bet ir *teisiniai* santykiai ganėtinai sunkiai apibrėžiami („Jei daryti būtų taip lengva, kaip žinoti, kas darytina, tai koplyčios virstų katedromis…"[114]), rodo ir tas faktas, kad atskiro jų aptarimo atsisakoma ne tik šiuo metu naujausiame lietuviškame teisės teorijos veikale[115], bet jau senokai ir daugelyje vakarietiškų konstitucinės teisės mokslo darbų[116], kuriuose net *nėra [konstitucinių] teisinių santykių definicijos*,

savo „absoliutumą" jis turi užsitarnauti įtikinamumu ir pagrįstumu (p. 30–31), bet juk Teismo sprendimai, priešingai nei kokia nors nuomonė, privalo būti vykdomi ir yra teisė, o ne neteisė.

112 Jarašiūnas, E. Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis, p. 49–52. Kitur autorius detaliau neanalizuoja konstitucinių santykių sampratos, pvz., Jarašiūnas, E. *Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. Knygoje teigiama, kad Konstitucija reguliuoja dvi pagrindines santykių sritis: pirmoji – „asmens statusas, žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių sritis"; antroji – „viešosios valdžios organizacijos ir funkcionavimo santykiai", o Konstitucinis Teismas – arbitras, užtikrinantis „Konstitucijos viršenybę valstybės valdžios institucijų santykių teisinio reguliavimo srityje" (p. 51–62).

113 Jarašiūnas, E. *Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis*,p. 52.

114 Šekspyras, V. *Venecijos pirklys*, II pataisyta laida. Vertė Bložė, V. Vilnius: Metodika, 2010, p. 10.

115 Konstatavus, jog „egzistuoja milžiniška žmonių tarpusavio santykių įvairovė, o tai reiškia, kad būtina ir šiuos santykius reguliuojančių teisinių taisyklių įvairovė" (Baublys, L. Teisės teorija – mokslas, skirtas pažinti teisės prigimtį (esmę). In *Teisės teorijos įvadas*. Vadovėlis. Moksliniai redaktoriai Baublys, L.; Spruogis, E. Vilnius: MES, 2010, p. 18), pabrėžiama ir teisės šaltinių materialiąja prasme (ne tik nevertybinių, nenorminių faktų, bet ir norminių, vertybinių faktų, tokių kaip religija) įvairovė, o teisinio proceso vyksmo schema užbaigiama ne „teisiniais santykiais", bet po teisinio reguliavimo (teisės poveikio socialiniams santykiams) sekančiu *teisės realizavimu* (faktinių socialinių santykių derinimu su oficialiuoju modeliu, išreikštu ne tik teisės tekste, bet ir objektyviai veikiančioje teisinėje sąmonėje). Spruogis, E. Teisės šaltiniai. Teisės principai. In *Ibid*., p. 157–158, 161, 171–173. Ši schema parodo galutinį tam tikros *teisinės tvarkos, materialiąja prasme*, susiformavimą, kuri suprantama kaip teisės principuose bei normose nustatyto teisinio reguliavimo įgyvendinimo (naudojimosi teise, teisės laikymosi, vykdymo bei taikymo) rezultatas, arba teisiniai santykiai kaip visuma. *Taigi teisinių santykių visuma vadinama teisine tvarka* (ne formaliąja, bet materialiąja prasme). Spruogis, E. Teisės įgyvendinimas (realizavimas). In *Ibid*., p. 304–307. Ši samprata atitinka mokslinėje literatūroje pateikiamą *Konstitucijos materialiąja prasme sampratą*. Minėta teisinio proceso vyksmo schema, kurios dalis čia buvo pateikta, buvo inspiruota E. Kūrio pateiktos panašios schemos (Kūris, E. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas. *Jurisprudencija*. 2001, 23(15): 50) ir E. Spruogis savo tekste tai patvirtina (p. 157).

116 Jau minėtame Häfelin, U.; Haller, W. *Schweizerisches Bundesstaatsrecht* vadovėlyje; taip pat Haller, W.; Kötz, A. *Allgemeines Staatsrecht*. Zweite Auflage. Basel, Genf, München: Helbing & Lichtenbahn, 1999 (korrigierter Nachdruck 2002); Hesse, K. *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Neudruck der 20. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1999; Berka, W. *Lehrbuch Verfassungsrecht*. Wien, New York: Springer- Verlag, 2005; Katz, A. *Staatsrecht. Grundkurs im öffentlichen Recht*. 18. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2010 ir daugelyje kitų.

tačiau *teisinių santykių* terminas visur vartojamas kaip savaime suprantamas. Žinoma, pastarojo atsisakymas būtų pati absurdiškiausia ir netikėčiausia *deus ex machina* aplinkybė, tačiau kyla klausimas: Kaip šiuo atveju įvykdyti konstitucinį reikalavimą teisines sąvokas vartoti tiksliai „pagal jų tikrąją prasmę“[117]?

1.3.1. Valstybės ir bažnyčios santykiai yra determinuojami konstitucinių vertybių sistemos

Nuo seno pripažįstama, kad „teisė, tiek pagal savo kilmę, tiek ir savo esminiais elementais, priklauso žmonių socialiniam gyvenimui ir reguliuoja tik teisės subjekto santykį su kitu [subjektu]“; bendruomeninio gyvenimo fone pradedami „atpažinti“ ir „pripažinti“ paskiro asmens gėriai, tačiau, tik apibrėžus vieno asmens santykį su kitu, „gėrio sąvoka patenka į teisės sąvoką“[118]. Demokratinėje valstybėje *paskiro asmens* ti-

[117] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 10 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 10 punktas. *Valstybės žinios.* 2000, Nr. 14-370.

[118] Таганцев, Н. С. Курсъ Русскаго уголовнаго права. Частъ общая. Книга 1-я. Ученіе о преступленіи. Санктпетербургъ: Типографія М. Стясюлевича, 1874, p. 177.
Gyvūnai, nors ir nėra „daiktai“, bet teisiškai yra taip traktuojami ir nėra „teisės subjektais“, net kai jiems pripažįstamas *prigimtinis orumas* (Šveicarijos Federalinės Konstitucijos 120 str. 2 d. vartojama kūrinijos orumo *die Würde der Kreatur* sąvoka. Gyvūnų apsaugos įstatymo (*Tierschutzgesetz*) 3 straipsnio *a* punkte, be kita ko, paaiškinta, ką reiškia gyvūno *orumas*). Šveicarijos konstitucionalizmo istorijoje ši sąvoka pirmą kartą buvo įtvirtinta 1980 m. Aargau kantono Konstitucijos 14 straipsnyje: „Mokslas ir tyrimai turi gerbti kūrinijos orumą“ (Verfassung des Kantons Aargau vom 25. Juni 1980. *SR 131.227*). 1992 m. ši sąvoka buvo įrašyta ir į minėtą galiojusią 1874 m. Federalinę Konstituciją. Šiuo metu teisės doktrinoje pripažįstama, jog galiojančios Federalinės Konstitucijos 120 str. 2 d. vartojama kūrinijos orumo *die Würde der Kreatur* sąvoka *expressis verbis* pripažįstama kreacionistine teorija, t. y., kad Dievas sukūrė pasaulį. Tačiau viename iš oficialių kalbų (prancūzų) Konstitucijos tekste ši sąvoka radikaliai pakeičiama. Vietoje *la dignité de la créature* aktuali prancūziška Konstitucijos 120 str. 2 d. redakcija skamba *intégrité des organismes vivants* (gyvų organizmų integralumas). Taigi atrodytų, kad prancūzakalbės Šveicarijos dalies, priešingai nei didžiosios dalies likusios teritorijos, Dievas tiesiog nesukūrė! Šis nukrypimas nuo autentiškos prasmės ir teksto motyvuojamas prancūzakalbės dalies mentaliteto skirtumais ir tuo, kad tai „juokingai skambėtų prancūzakalbių ausyse“! Šią problemą kiekvienu konkrečiu atveju konkretaus kantono teritorijoje sprendžia teismai. Plačiau: Richter, D. Die Würde der Kreatur – Rechtsvergleichende Betrachtungen. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht.* 2007, 67: 319–330.
Ir gyvūnų apsaugos „iškėlimas“ aukščiau religijos laisvės, kai konstituciškai arba įstatymiškai draudžiama skersti juos tam tikru religinio kulto nustatytu būdu, nereiškia, kad gyvūnai „atsiduria“ už gryno teisės objekto ribų. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, tiesa, yra konstatavęs, kad lygybės principas, diskriminacijos draudimas ir konstitucinis netrukdomo religijos praktikavimo imperatyvas reikalauja musulmonų mėsininkui, kuris mėsa aprūpina religinės bendruomenės, imperatyviai draudžiančios valgyti atitinkamai nepaskersto gyvulio mėsą, narius, suteikti teisę pasinaudoti Gyvūnų apsaugos įstatymo nustatyta išimtimi skersti gyvūną be apsvaiginimo. Religinių normų imperatyvus pobūdis nustatomas kiekvienu konkrečiu atveju, nes ne visos islamo kryptys tokio skerdimo reikalauja. Be kita ko, santykyje su šiuo įstatymu, religinė grupė neprivalo turėti viešosios teisės korporacijos statuso. Žr. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 15. Januar 2002 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 6. November 2001 (BVerfGE 104, 337 <54 ff.> *Schächten*) *-1 BvR 1783/99-*. Ankstesnėje Šveicarijos Konstitucijoje eksplicitiškai, o dabartinėje – implicitiškai uždraustas gyvūnų ar paukščių skerdimas [žydų ir musulmonų] kulto tikslams, nes reikalauja juos prieš nuleidžiant kraują apsvaiginti. Žr. Gyvūnų apsaugos įstatymo 21 straipsnį (Tierschutzgesetz (TSchG). *SR 455*). Į senąją 1874 m. gegužės 29 d. Šveicarijos Konfederacijos Federalinę Konstituciją 1893 m. gruodžio 22 d. tautos balsavimu buvo įrašytas 25a straipsnis, kuris nustatė absoliutų gyvūnų skerdimo be apsvaiginimo prieš nuleidžiant kraują draudimą. Tik 1973 m.

kėjimas ir įsitikinimai, religija ir pasaulėžiūra, be abejonės, yra tie gėriai, kurių apsau-

gruodžio 2 d. tautos balsavimu įsigaliojo nauja minėto straipsnio redakcija, pagal kurią gyvūnų skerdimo būdai turi būti nustatomi federaliniu įstatymu (Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 29. Mai 1874. *BBl 1999 162, II*). Panaši nuostata yra įtvirtinta dabar galiojančios Federalinės Konstitucijos 80 straipsnio 2 dalies *f* punkte.

Taigi šveicariška ir vokiška konstitucinė praktika rado, kad galima kolizija tarp tokių teisinių gėrių kaip gyvūnų apsauga ir religijos laisvė, o kartu net tarp gyvūno „orumo" ir žmogaus orumo. Tai rodo, kad Konstitucijoje yra įtvirtinta tam tikra *vertybių tvarka* (*„Werteordnung"*). Gyvūno „orumas" neprilygsta žmogaus orumui, kuris ir Vokietijoje, ir Šveicarijoje konstituciškai išskiriamas kaip aukščiausia vertybė.

Manytume, kad toliau pateikdami trumpą ekskursą *žmogaus orumo* klausimu, pernelyg nenukrypsime nuo temos jau vien dėl to, kad, pvz., prigimtinė *religijos laisvė* (išsamiau apie ją darbe bus rašoma vėliau) *inter alia* yra neatsiejama nuo žmogaus orumo ir net iš jo išvedama. Antai *Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnyje įtvirtintas toks konstitucinių vertybių „svėrimo" matas.* Iš visų prigimtinių teisių Konstitucinis Teismas išskyrė žmogaus orumą, kuris „yra svarbiausias teisių šaltinis, nes žmogaus teisės „kyla iš žmogaus asmenybei būdingo orumo"" (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimo motyvuojamosios dalies 4 punktas. *Valstybės žinios.* 1998, Nr. 109-3004). Minėta Konstitucijos nuostata yra ne tik tiesiogiai taikoma teisė, bet ir fundamentalus visos pozityviosios teisės vertinimo kriterijus. Prigimtinė teisė yra *konstitucinė prigimtinė teisė*, žmogaus teisių *Grundnorm* (Blinstrubis, T. Kai kurie konstitucinės prigimtinės teisės interpretavimo aspektai vadovaujantis tomistine koncepcija. *Jurisprudencija.* 2008, 9(111): 117–118,122), o prigimtinis žmogaus orumas negali galioti dar kam nors kitam nei žmogui, nes jis yra *„überpositives Recht"*, kurios supozityvinimas reiškia tik žmogaus *vertės* ir jo orumo neliečiamumo visuomenėje pripažinimą (Blinstrubis, T. Žmogaus teisės – pozityviosios ar prigimtinės teisės produktas? In *Teisinės minties šventė – 2002. Konferencijų medžiaga.* Vilnius: LTU, 2002, p. 46). Dėl to orumas nepraranda savo objektyvaus bruožo – jis „reiškia *žmogaus esmę* [kursyvas – *T. B.*]" (Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimo motyvuojamosios dalies 4 punktas).

Kaip jau buvo rašyta, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas žmogaus orumą laiko viena iš konstitucinių vertybių, nors ir „ypatinga vertybe" (minėto 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 11 punktas; 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 12 punktas. *Valstybės žinios.* Nr. 106-4434), tačiau tai, kad Konstitucinio Teismo oficiali doktrina laikosi konstitucinių vertybių pusiausvyros teorijos, leidžia manyti, jog žmogaus orumas nėra absoliučiai ginamas ir, susiklosčius tam tikroms ypatingoms situacijoms, t. y., kai „dvi konfliktuojančios vertybės turi vienodą statusą", gali lygiai taip pat konkuruoti su kitomis konstitucinėmis vertybėmis. Toks skirtingų vertybių konflikto sprendimas vadinamas horizontaliu balansavimu, kai „sprendžiama tik dėl jų apimties" (Barak, A. Teismo diskrecijos prigimtis ir jos reikšmė vykdant teisingumą. Vertė Naujokaitis, R. *Justitia.* 2005, 3(57): 27–28). Vokiškoje žmogaus orumo konstitucinėje interpretacijoje (tiek oficialioje Teismo doktrinoje *(žmogaus orumas – „būtis dėl jos pačios")*, tiek autoritetingiausio Pagrindinio Įstatymo Maunz/Dürig komentaro pirminiame variante, kuriame nuo jo išleidimo 1958 m. keturiasdešimt penkerius metus nesikeitė 1 ir 2 straipsnių aiškinimas) buvo laikomasi *briliantinės* „konstitucinių vertybių tvarkos" doktrinos, pagal kurią žmogaus orumas traktuojamas kaip *visos teisės aukščiausias principas, „objektyvi konstitucinė norma, fundamentali norma"*, kuri konstitucinių vertybių tvarkoje *netampa subjektine teise*. Taigi implicitiškai tai reiškė vertybių hierarchijos teoriją (tai nepaneigia horizontalaus vertybių konflikto galimybės ir čia nekalbama apie konstitucinių principų hierarchiją teisinės galios požiūriu). Žmogaus orumo, kaip *dorovinės vertybės,* supozityvinimas buvo traktuojamas tik kaip išreikšta *communis opinio.*

2003 m. minėto komentaro eilinės naujos redakcijos neeilinis komentatorius M. Herdegen'as komentaro dalies apie žmogaus orumą puslapiuose orumui priskyrė jau tik *pozityviosios teisės* sąvokos prasmę, be jokio dorovinio turinio: „Nepaisant kategorinio visų žmonių orumo reikalavimo (tai jau subjektinė teisė. *Intarpas – T.B.*), žmogaus orumo gynimo mastai ir būdai konkrečiomis sąlygomis gali būti diferencijuojami"! Taigi lyginant su 1949 m. Parlamentinės Tarybos, priėmusios Pagrindinį Įstatymą, valia, žmogaus orumas smarkiai sureliatyvinamas. Žmogaus orumas tampa procesiniu, tik socialiai pripažįstamu ir „sveriamu" dalyku. Plačiau: Böckenförde, E.-W. Angriff auf Artikel 1 GG. Bleibt die Menschenwürde unanatastbar? *Blätter für deutsche und internationale*

ga valstybės [ir tarptautiniu] mastu *expréssis verbis* arba per teisminę jurisprudenciją „pakylėjama“ į konstitucinį lygmenį, paprastai įtvirtinant asmens tikėjimo ir sąžinės laisvę, religijos ir pasaulėžiūros laisvę (o nedemokratijos sąlygomis – jas paneigiant ar net įtvirtinant vieną privalomą pasaulėžiūrą, ideologiją. Tai gali būti padaryta nebūtinai juridinės konstitucijos keliu, bet ir faktinės). Ne išimtis ir *institucinių santykių* tarp bažnyčių ir valstybės įtvirtinimo būdas konstituciniu lygmeniu. Tiesą pasakius, abu šie dalykai vienas nuo kito tiesiogiai proporcingai priklausomi. Juridinis ar faktinis individualių teisių ir laisvių (pvz., religijos laisvės) ribojimo mastas paprastai yra tiesioginiai proporcingas kolektyvinių subjektų, korporacijų (pvz., bažnyčių) teisių ir laisvių ribojimo mastui ir atvirkščiai.

Taigi mes kalbame apie tam tikrus *konstitucinius gėrius*, arba, kaip daugelį kartų yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, apie Konstitucijoje įtvirtintas svarbiausias valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos *vertybes*[119], *konstitucinių vertybių pusiausvy-*

Politik. 2004, 10: 1215–1227. Buvęs Federalinio Konstitucinio Teismo teisėjas Freiburgo universiteto viešosios teisės profesorius E.-W. Böckenförd'as minėtą „vertybių perkainojimą“ taip pat yra pavadinęs „epochų lūžiu“, „įnešusiu etinį nerimą į teisės sistemą“ bei „skausmingu atsisveikinimu su Günteriu Dürigu“. Žr. Böckenförde, E.-W. Die Würde des Menschen war unantastbar. Abschied von den Verfassungsvätern: Die Neukommentierung von Artikel 1 des Grundgesetzes markiert einen Epochenbruch. *Frankfurter Allgemeine Zeitung.* 2003, 204: 33–36. Iš tiesų panašu, kad nauja interpretacija šviesaus atminimo G. Dürigą privertė prarasti „amžiną atilsį anapus“, o Pagrindinio Įstatymo 1 straipsnio 1 dalies nuostata „Žmogaus orumas neliečiamas“ įgyja tokią prasmę, jog galima pagalvoti, kad ponas M. Herdegen'as ruošia Vokietiją naujam karui…

Tikriausiai ne be šitos inspiracijos Federalinis Konstitucinis Teismas netrukus gavo provokuojantį konstitucinį skundą dėl *Oro saugumo įstatymo* nuostatų atitikimo Konstitucijai, t. y., ar neprieštarauja Pagrindiniam Įstatymui minėto įstatymo nuostatos dėl karinių pajėgų dalyvavimo gamtos ir kitų katastrofų malšinime, *inter alia,* ar galėtų karinės pajėgos, esant itin grėsmingoms situacijoms, numušti keleivinį lėktuvą, kai kitiems gresia panašaus pobūdžio į 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykius JAV pavojus. Apibendrintai galima pasakyti, jog *H. J. Papier* pirmininkaujamas Pirmasis Senatas atsilaikė briliantine argumentacija apgindamas Konstituciją (t. y. *tai, kas joje yra*, o ne tai, ko buvo pageidauta), nuosekliai atkartodamas pagrindines ankstesnės jurisprudencijos nuostatas dėl žmogaus orumo, būtent „žmogaus gyvybė yra vitalinė žmogaus orumo, kaip fundamentalaus konstitucinio principo ir aukščiausios konstitucinės vertybės, bazė“; „valstybė *expressis verbis* yra įpareigota gerbti ir saugoti žmogaus orumą“, dėl to „valstybė negali traktuoti žmogaus vien kaip objekto“; „žmogaus gyvybė ir žmogaus orumas, nepriklausomai nuo žmogaus prichinės egzistencijos, yra vienodai konstituciškai saugomos“ ir t. t., todėl karinių pajėgų veiksmai, jeigu jie nukreipti į lėktuve esančius nekaltus žmones, nesuderinami su minėtomis aukščiausiomis konstitucinėmis vertybėmis (Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 15. Februar 2006 (BVerfGE 115, 118 <151 ff.> *Luftsicherheitsgesetz*) *-1 BvR 357/05-*.). Galbūt galima oponuoti A. Barako argumentu, jog „Teisių sąvadas neturi tapti savižudybės receptu“ (Barak, A. op. cit., p. 27), tačiau argi Teismas galėjo nuspręsti kitaip?! Net atskirųjų nuomonių nebuvo, nes pamatinės vertybės „nėra visuomenės apklausų rezultatas. <…> Jos atspindi istoriją, o ne isteriją“ (*Ibid*., p. 26).

119 Čia nesiimsime plačiai atskleisti filosofinių sąvokų *gėris* ir *vertybė* skirtumų. Pastaroji yra moderni kategorija, kurios nežinojo nei Platonas, nei Tomas Akvinietis, lygiai kaip ir amorfiškų *visuomenės* ar *individo* sąvokų, kurios yra toks pat modernybės epochos (turima galvoje „brandžių“ Viduramžių metafizika su *N. Machiavelliu* politikoje bei *M. Lutheriu* religijoje) produktas. Todėl negali būti didesnio absurdo, nei, pvz., pasakymas *Antikos visuomenės vertybės*, nes tai taip pat absurdiška kaip, pvz., pasakyti *Antikos automobilių elektronikos pramonė*. (Tą patį galima pasakyti ir vienai Lietuvos teisininkei, kuri savo straipsnio pavadinimą pradeda klausimu: „Ar religija išgyvena renesansą?“, tuo norėdama akcentuoti „vis didėjantį religijos vaidmenį visuomenėje“, jos pakilimą. Tačiau stebėtino masto *lapsus linguae* čia matyti plika akimi. Kaip religija gali išgyventi Renesansą teigiama prasme, jeigu Renesansas (*it. Rinascimento*), kaip kultūros epocha, su kuria prasidėjo naujieji laikai arba moderno epocha, reiškia religinių ryšių atsisakymą, antropocentrizmą? Renesanse net religinis

rą (2004 m. gegužės 25 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 1 ir 4 punktai ir kt.). Ši pusiausvyra tiesiogiai siejasi su santykio (*Verhältnis*) sąvoka ir išreiškia proporcingumą (*Verhältnismäßigkeit*), kuris, kaip „konstitucinio rango principas, išvedamas iš teisinės valstybės principo ir iš pačios esmės pagrindinių teisių, kurios, kaip piliečio laisvės pretenzijos valstybei (*des allgemeinen Freiheitsanspruchs des Bürgers gegenüber dem Staat*) išraiška, viešosios valdžios gali būti ribojamos tik tiek, kiek yra būtina apsaugoti viešąjį interesą“[120]. Tai reiškia, jog pagrindinės teisės[121] visų pirma (pirmiau nei *status positivus* ar *status activus*[122]) yra asmens *status negativus* teisės – laisva as-

menas visiškai sužmoginamas, taigi religija sumenkinama ir į pirmą planą iškeliamas humanizmas. Taigi autorės straipsnio pavadinimas, jai pačiai to nežinant, įgyja diametraliai priešingą prasmę). Šios sąvokos atskirai savaime vartotinos, bet jos negali būti nukreiptos į praeitį apie ją sprendžiant iš dabartinio pasaulio pozicijų, nes priešingu atveju pasiduodame „nekompetencijos kultui“, kaip pasakytų É. Faguet (gal tai yra Vakarų Europos teisės mokslų fakultetuose mirštančių rimtų teisės filosofijos [istorijos] studijų, kurių arba visai nebesiūloma, arba jos laisvai pasirenkamos, pasekmė?): „Tai gerai iliustruoja garsi, gal net legendinė vieno teismo pirmininko frazė, adresuota advokatui, bandžiusiam skrupulingai tiksliai išsiaiškinti konkretų teisinį klausimą: „Gerbiamasai, mes čia susirinkome tam, kad sutvarkytume reikalą, o ne tam, kad klausytume postringavimų apie teisę“ (Faguet, É. Nekompetencijos kultas. In *Kultūros barai. Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas.* 2010, 6). Vis dėlto manome, kad reikėtų pacituoti prof. A. Jokubaitį: „Lietuvių kalbos žodis *vertėjas* reiškia ne tik vienos kalbos teksto vertimą į kitą kalbą, bet ir šieno ar mėšlo vartymą. Vertybės gali būti traktuojamos kaip dabartinio kultūros pasaulio šienas ir mėšlas, jas kasdien varto daugybė žmonių ir institucijų“, – teigė A. Jokubaitis <…> nors pati sąvoka *vertybė* daugelyje Europos kalbų atsirado tik XIX a. antrojoje pusėje, tačiau šiuo metu tai tapo vienu populiariausių terminų, o jo paplitimas atskleidžia tam tikras politinio mąstymo tendencijas. Pasak mokslininko, jeigu Antikos laikais teisingumas, kilnumas, drąsa ar išmintis buvo vadinamos dorybėmis, tai šiuo metu visa tai tapo vertybėmis. <…> *Vertybės* šiandien yra vienas didžiausių mūsų protus valdančių stabų“, – teigė profesorius, priminęs Carlo Schmitto vartotą, nors Nicolai Hartmanno sukurtą terminą – vertybių tironija, kuris žymi visko vertimą vertybėmis, kurias vėliau mėginama įtvirtinti. Vertybių tironija, anot A. Jokubaičio, gali būti aiškinama vertybinio neutralumo siekiu, kai išplaunama gėrio ir blogio samprata – esą nėra gėrio ir blogio savaime, viskas priklauso nuo to, kokiomis vertybėmis remdamasis vertinsi. <…> „Vertybės viską leidžia apibūdinti kaip racionalaus pasirinkimo padarinį. Tai gerai rodo dabartinė racionalaus pasirinkimo teorija: kiekvienas racionalus ta prasme, kad gali rinktis jam labiausiai patinkantį dalyką. Nesvarbu, kam būtų teikiama pirmenybė – gėlėms, automobiliui, religijai ar nusikalstamai veiklai““ (Delfi portalo informacija. A. Jokubaitis: vertybės yra tarsi šienas ar mėšlas, kurį žmonės varto kaip panorėję. *Delfi.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2010-11-28 [žiūrėta 2010-11-28]. <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=39084559>.). Šiuo požiūriu Konstitucinis Teismas priėmė protingą sprendimą Lietuvos valstybės nepavadindamas „vertybe“: „Priėmusi Konstituciją, pilietinė Tauta padėjo savo, kaip valstybinės bendruomenės, bendro gyvenimo norminį pagrindą ir įtvirtino valstybę kaip bendrą visos visuomenės gėrį“ (2004 m. gegužės 25 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 1 punktas). Vis dėlto vertybių doktrina, kaip visuotinai priimta, yra tapusi *konstitucine doktrina*, todėl šiame darbe jos yra laikomasi.

120 Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 15. Dezember 1965 (BverfGE 19, 342 <348 f.> „*Wencker*“) *-1 BvR 513/65-*.

121 Pagrindinio Įstatymo Vokietijos Federacinei Respublikai 19 straipsnio 3 dalies nuostata nusako *pagrindinių teisių* galiojimo sritį – tai yra tokios teisės, kurios galioja ne tik fiziniams, bet ir juridiniams asmenims (taigi ir bažnyčioms bei religinėms organizacijoms), jeigu tik pagal savo esmę jiems gali būti pritaikomos (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949. *BGBl. S. 1*). Tai visuotinai priimta kaip aksioma.

122 Tai G. Jellineko *status* diferenciacija (lietuviškojoje teisės mokslinėje doktrinoje minėti *status* terminai plačiau paaiškinti E. Šileikio knygoje: Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*, p. 226–228). *Statusas* siejamas su subjektiškumu, taigi asmens teisėmis ir laisvėmis, kurios galėjo atsirasti tik po Reformacijos iškilimo, kai M. Lutheris savo *predestinacijos doktrinoje* moderniai „paaiškino“,

mens erdvė nuo valstybės kišimosi, teisės filosofijoje dar vadinamos *laisve nuo*[123], arba kantiškosios analitikos sąvoka *„die Freiheit der Willkür“ (savivalės,* arba *sau-valios,*

kas yra *individas*, taigi ir *individo teisės bei laisvės* išrandamos ne be šių prielaidų. Tiesa, būtų „nuodėmė“ nepaminėti, jog prieš tai buvo tokie Oksfordo universiteto pranciškonai J. Dunsusas Škotas ir W. Ockhamas – Vėlyvųjų Viduramžių filosofai savo voliuntarizmo filosofija sugriovę Viduramžių racionalizmo (dominikono Tomo Akviniečio [teisės] filosofija – jo viršūnė) pagrindus, o tai vedė į Renesansą (čia veikė ir tarptautinės teisės idėjiniai tėvai dominikonai F. de Vitoria ir B. de las Casas, kurių idėjas tęsė jėzuitas F. Suárezas ir protestantų teologas ir teisininkas H. Grotius), taigi į *humanizmą* – žmogaus teisių lopšį. „Dar Condorcet nurodė, kad romėnų ir graikų teisinėse koncepcijose nebuvo individo teisių sąvokos; tai vienodai tinka žydų, kinų ir kitoms lig šiol atskleistoms senovės civilizacijoms. <…> Krikščioniškasis (ir žydų ar musulmonų) tikėjimas absoliučiu dieviškojo įstatymo ar prigimtinės teisės autoritetu arba visų žmonių lygybės prieš Dievą labai skiriasi nuo tikėjimo laisve gyventi taip, kaip norisi“ (Berlin, I. Dvi laisvės sąvokos. (Vertė Jokubaitis, A.). In *Šiuolaikinė politinė filosofija.* Antologija. Sudarė Kis, J. Vertė Radžvilas, V. Vilnius: Pradai, 1998, p. 64). Taigi pagrindinių teisių kilmė bet kokiu atveju yra religinė (krikščioniška)–filosofinė. Tai įrodo ne tik M. Weberio darbai, bet ir „žmogaus teisių“ istorinė raida bei samprata kitose teisės tradicijose, pvz., islamo religijos valstybėse, nes humanizmas islame geriausiu atveju yra vertintinas tik kaip potencialus, o ne realus, plg., Brague, R. *Ekscentriškoji Europos tapatybė.* Vilnius: Aidai, 2001, p. 113–125. Ir apskritai, kaip teisingai pastebi E. Kūris, „musulmonų teisėje <…> doktrinos požiūriu nėra teisės skirstymo į objektyvinę ir subjektyvinę teisę“. *In* Hart, H.L.A. *Teisės samprata*. Vertė Kūris, E. Vilnius: Pradai, 1997, p. 179. Kaip teigia buvęs Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo teisėjas P. Kirchhofas, „religija yra viena iš esminių valstybės konstitucijos ir pagrindinių teisių atsiradimo sąlygų, jų veikimo ir apsaugos prielaidų“ (Kirchhof, P. Die Freiheit der Religionen und ihr unterschiedlicher Beitrag zu einem freien Gemeinwesen. In *Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche.* Band 39. Herausgegeben von B. Kämper; H. – W. Thönnes. Münster: Aschendorff Verlag, 2005, p. 109). Kitas buvęs Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo teisėjas E.-W. Böckenförde'as teigia, jog moderni sekuliarizuota valstybė *per se* nesukuria visuomenei religijos laisvės ir kitų vertybinių sąlygų, kurių pagrindu ji egzistuoja, tačiau ji paradoksaliai gyvuoja iš tų prielaidų (savo piliečių vidinių impulsų ir įsipareigojimų, kuriuos jiems teikia jų religija ar pasaulėžiūra), kurių pati garantuoti negali *(„Der freiheitliche, säkularisierte Staat lebt von Voraussetzungen, die er selbst nicht garantieren kann“).* Böckenförde, E. – W. Die Entstehung des Staates als Vorgang der Säkularisation. In *Kirche und christlicher Glaube in der Herausforderungen der Zeit. Beiträge zur politisch – theologischen Verfassungsgeschichte 1957 – 2002.* 2., erw. Auflage, fortgeführt bis 2006. *Wissenschaftliche Paperbacks.* Band 25. Berlin: LIT Verlag, 2007, p. 229.

[123] „Iškalbingiausias laisvės ir privatumo gynėjas buvo Benjaminas Constantas, kuris, dar neužmiršęs jakobinų diktatūros, skelbė, kad nuo despotiško kišimosi turi būti apsaugotos bent jau religijos, pažiūrų, žodžio, nuosavybės laisvės. Jeffersonas, Burke'as, Paine'as, Millis sudarinėjo skirtingus individualių laisvių katalogus, tačiau iš esmės jiems visiems būdingas tas pats argumentas – laikyti valdžią pažabotą. <…> Tačiau kad ir kokiu principu remiantis būtų apibrėžiama nesikišimo sritis – ar tai būtų prigimtinės teisės, ar teisių, naudos, kategorinio imperatyvo nustatomų normų, visuomeninės sutarties nepažeidžiamumo ar bet kuris kitas principas, kuriuo žmonės stengėsi paaiškinti ir pateisinti savo įsitikinimus, – laisvė šia prasme reiškia laisvę „nuo kažko““. Berlin, I. Dvi laisvės sąvokos, p. 61.

laisve)[124], arba dar kitaip – *negatyviąja laisve*[125]. Bet kokiu atveju reikia pastebėti, kad ši tam tikra *laisva* erdvė *nuo valstybės* (ir ne tik valstybės, bet ir nuo kitų asmenų, taigi ir bažnyčių) kišimosi, lyginant su šios doktrinos gyvavimo pradžia, yra labai išsiplėtusi ir juridiškai plačiai garantuojama bei instituciškai saugoma kaip *konstitucinė vertybė*, pvz., šiuolaikinėje doktrinoje pripažįstama, kad liberalios pagrindinės teisės interpretuojamos ne tik kaip ribos valstybės valdžiai įsikišti, bet ir įpareigoja valstybę ginti bei užtikrinti konstituciškai saugomus teisinius gėrius, pvz., pagrindinė susirinkimų laisvės teisė saugo ne tik nuo neleistino valstybės įsikišimo, bet ir įpareigoja ją pozityviems veiksmams, kuriais ji sudarytų galimybes netrukdomai naudotis šia pagrindine teise, kaip antai saugodama nuo trukdymų[126]. Reikia pripažinti, jog *Konstitucija apskritai yra modernybės epochoje sukurtas dokumentas, ne Antikos ir Viduramžių, kad ir kaip mes juos vertintume, todėl ji negali imtis dorybių* (pvz., krikščioniškų *pagrindinių dorybių* – išmintingumo, teisingumo, tvirtumo ir susivaldymo bei krikščioniškų *dieviškųjų dorybių* – tikėjimo, vilties ir meilės[127]), *o ne vertybių sistemos „reglamentavimo“*[128], *joje*

---

124 Šis I. Kanto terminas ne tik sunkiai pastebimas, bet ir savo gelmės požiūriu faktiškai neatskleidžiamas lietuviškajame vertime: Kant, I. *Religija vien tik proto ribose.* Vertė Plečkaitis, R. Vilnius: ALK Pradai, 2000, p. 38. Čia verčiama „savo valios laisvei“. Originalus tekstas: Kant, I. *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft.* Herausgegeben und erläutert von J. H. von Kirchmann. Philosophische Bibliothek oder Sammlung der Hauptwerke der Philosophie alter und neuer Zeit. Siebenzehnter Band. Berlin: Verlag von L. Heimann, 1869, p. 25. Iš Kanto (kaip ir Rousseau) filosofijos seka, jog individo teisės ir laisvės neturi pozityvaus turinio, nes individas yra negatyvi laisvė, t. y. „laisvė nuo“: „Kanto laisvasis individas yra transcendentinė būtybė, esanti už gamtinio priežastingumo ribų. <…> Laisvė nuo baimės, meilės ar troškimo prisitaikyti reiškia laisvę nuo despotizmo to, ko negaliu kontroliuoti“. Berlin, I. Dvi laisvės sąvokos, p. 73–74.

125 „Millis painiojo <…> [tai], jog bet kuri prievarta yra bloga pati savaime, nes ji niekais paverčia žmogaus troškimus, net jei gali tekti ją taikyti tam, kad būtų užkirstas kelias kitoms, didesnėms blogybėms; tuo tarpu nesikišimas, esantis prievartos priešingybė, yra geras savaime, net jei jis ir nėra vienintelis gėris. Tai *negatyvi* laisvės samprata, klasikinė jos forma. <…> „Negatyvioji laisvė“ – tai dalykas, kurio mastą šiuo atveju sunku įvertinti. *Prima facie* ji gali pasirodyti priklausanti nuo galios rinktis bent iš dviejų alternatyvų. Tačiau ne visi pasirinkimai vienodai ar iš viso yra laisvi“. Berlin, I. Dvi laisvės sąvokos, p. 63, 65.

126 Adamovich, L. K.; Funk, B.-Ch.; Holzinger, G. *Österreichisches Staatsrecht 3. Grundrechte.* Springer-Verlag: Wien, New York, 2004, p. 27.

127 Čia galioja principas *impossibílium nulla obligátio est* arba *lex non cogit ad impossibília*, nes priešingu atveju Konstitucija būtų etinis-religinis dokumentas, imperatyviai reikalaujantis moralinių pareigų vykdymo.

128 Tam tikra apimtimi išimtis yra 1964 m. rugsėjo 21 d. Maltos Konstitucija, kurios 2 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, jog „Maltos religija yra Romos Katalikų Bažnyčios Apaštalinė religija“, taigi valstybinė religija. Minėto straipsnio 2 dalyje skelbiama, „Romos Katalikų Bažnyčios vadovybė turi teisę ir pareigą mokyti, kurie principai yra teisingi, o kurie klaidingi“. Šio straipsnio 3 dalyje įtvirtinta Romos Katalikų Apaštalinio tikėjimo mokymo visose valstybinėse mokyklose garantija (Constitution of Malta. 21st September, 1964. *Legal-Malta* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 07 30]. <www.legal-malta.com/law/constitution.htm>). „Akivaizdu, kad, Maltos Konstitucijoje esant tokiai nuorodai, būtent Romos Katalikų Bažnyčios moralinės nuostatos bei pozicija tampa šaltiniu, galinčiu ir turinčiu lemti sociumo abejones, o kartu ir teisės interpretatoriaus pasirinkimą. Tačiau kokia moralinių vertybių perspektyva būtų šaltinių interpretatoriui, jei konstitucijoje *expressis verbis* nėra tokių nuorodų, kaip jau mūsų minėtoje Maltos konstitucijoje?“ (Mesonis, G. Keli Konstitucijos interpretavimo aspektai: vertybinių (moralinių) argumentų galimybės ir ribos. *Jurisprudencija.* 2009, 2(116): 54).
Išimtimi sąlygiškai galima laikyti ir Graikijos atvejį. Pagal 1975 m. birželio 9 d. Graikijos Konstitucijos Σύνταγμα (*Sýntagma*, žodis sudarytas iš σύν „kartu“, „su“ ir τάγμα „tvarka“ – terminas iš Rytų kanonų teisės) 3 straipsnio 1 dalį (straipsnio turinys beveik identiškas 1864 m. lapkričio 16 d. Graikijos

operuojama šio laikotarpio sąvokomis, joje įrašoma tam tikro laikotarpio dvasia, taigi ir „vertybių sistema“, kurios realiai neįmanoma ignoruoti, ir kuri konstitucinės justicijos institucijų yra plėtojama.

„[Ž]odis „konstitucija“ nėra vertybė dėl savo skambesio ar dėl savo kažkokio mistiškumo. Konstitucija yra vertybė todėl, kad ten yra Lietuvos Respublikos valstybės nepriklausomybė, ten yra tautos suverenitetas, ten yra valstybės teritorijos nedalomumas, ten yra galų gale lietuvių kalba valstybinė. Mūsų Konstitucijoje yra vėliava, himnas, herbas, sostinė Vilnius, joks materialus lobynas neprilygsta Konstitucijai. Konstitucija – tai tautos lobynas, įgijęs juridinę formą. Ginti Konstituciją – tai ginti tautos vertybes“[129]. Net jeigu konstitucinę nuostatą pateiksime išimtą iš konteksto, – „Valstybė

Konstitucijos 1 ir 2 straipsnių redakcijoms žr. Verfassung Griechenlands vom 16. November 1864, geändert durch Gesetze vom 1./14. Juni 1911. *www.verfassungen.eu* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-30]. <http://www.verfassungen.eu/griech/verf11-index.htm>) „vyraujanti religija Graikijoje yra Rytų Ortodoksų Kristaus Bažnyčios [religija]“. Ši bažnyčia, būdama „Viešpaties Jėzaus Kristaus galva“, saugo Graikų Ortodoksų Bažnyčios dogmas, šventus apaštališkuosius Susirinkimo išleistus kanonus ir šventas tradicijas. Šio straipsnio 3 dalyje įtvirtintas draudimas į kokią nors kitą kalbinę formą, be autokefalinės Graikijos bažnyčios ir Didžiosios Konstantinopolio bažnyčios sutikimo, keisti oficialų Šventojo Rašto tekstą, kurio raidė lieka nepakitusi (The Constitution of Greece. *Hellenic Parliament* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-30]. <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>). *Bažnyčios Sinodo kanoniniai sprendimai įsigalioja tik po jų paskelbimo oficialiame valstybės leidinyje!* (Plačiau: Karragiannis, E. Die Kirche von Griechenland vor der Herausforderung der offenen Zukunft. In *Grenzüberschreitungen. Traditionen und Identitäten in Südosteuropa.* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008, p. 273).

129 Ištrauka iš G. Mesonio kalbos, pasakytos Seime, Seimo nutarimo „Dėl G. Mesonio paskyrimo Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėju“ projekto (Nr. XIP-2760) pateikimo metu (Lietuvos Respublikos Seimo VI (pavasario) sesijos 2011 m. kovo 10 d. vakarinio plenarinio posėdžio Nr. 295 stenograma. Žr. Informacija apie Seimo posėdžius. Seimo sesijos. *www.lrs.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2011-03-10 [žiūrėta 2011-03-12]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses>).

Taip pat ir buvęs Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo teisėjas K. Hesse (1919–2005) savo darbuose neatitrūko nuo šio Teismo jurisprudencijos apibendrindamas, kad Konstitucijos kūrėjas turi konstituoti tokią *valstybės būtį* „Staatswesen“, kuri yra „neutrali pasaulėžiūriniu, bet ne vertybiniu požiūriu“. Federalinis Konstitucinis Teismas pabrėžė „ne formalios, bet turiningos (t. y. *substantyvinės.* Intarpas – *T. B.*) Konstitucijos sampratą; Konstitucija apibrėžiama kaip materiali visuma. Konstitucijos turinys <…> apibrėžiamas kaip fundamentalios, pirmiau pozityviosios teisinės tvarkos esančios vertybės, kurios, Konstitucijos kūrėjo sprendimu, yra sujungtos į vieną „vertybių tvarką“, kurią sudaro liberalios – reprezentacinės parlamentinės demokratijos, liberalios teisinės valstybės ir federacinės valstybės tradicijos perėmimas, pridedant ir naujų, pirmiausia socialinės valstybės, principų“ (Hesse, K. *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland.* Neudruck der 20. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1999, p. 4).

Esame minėję, jog H. Kelseno *Grundnorm*, taigi Konstitucija, yra neutrali turinio požiūriu ir nėra nulemta jokios *iki-* ar *virš- pozityvios* transcendentinės vertybės (*M. Herdegen* Maunz/Dürig komentare kaip tik grįžo prie šios kelseniškosios pozicijos). Bet oficialioje konstitucinėje doktrinoje (tiek vokiškojoje, tiek ir *mutatis mutandis* lietuviškojoje) *žmogaus orumas* laikomas tokia vertybe. Perfrazuojant I. Kantą, net ir Konstitucijos aiškinimo argumentacija negali būti vertybiškai neutrali, nes moraliai neutrali argumentacija būtų tokia, kuri „išplaukia tik iš gamtos dėsnių, vadinasi, apskritai neturi ryšio su dorovės, kaip laisvės, dėsniu“ (Kant, I. *Religija vien tik proto* ribose, p. 37). O juk Konstitucija yra laisvės išraiška! Todėl galima pasakyti, kad konstitucinės justicijos institucijos naudoja ir hermeneutinius Konstitucijos aiškinimo metodus, griežtai nesilaiko pozityvistinio požiūrio, o teisinės argumentacijos vertybinis neutralumas yra tam tikra iliuzija, ką gerai iliustruoja vienas puikiausių čia pateiktinų pavyzdžių. Antai galime kelti klausimą, ar 1998 m. gruodžio 9 d. (motyvuojamosios dalies 4 punktas) nutarime Konstituciniam Teismui būtina buvo kone pažodinė *evangelinė argumentacija*, jog „prigimtines teises <…> turi ir geriausieji, ir blogiausieji žmonės“

<…> rūpinasi Lietuvos <…> vertybių apsauga“ (Konstitucijos 42 str. 2 d.), – yra aišku,

(palyginti su *Mt 5, 45* „[Tėvas] juk leidžia savo saulei tekėti blogiesiems ir geriesiems, siunčia lietų ant teisiųjų ir neteisiųjų“). Argi be šio sustiprinimo nutarimo argumentacija būtų buvusi nepakankama ar neįtikinama, arba, kaip pasakytų G. Mesonis, nepakankamai „įtikinamai sąžininga“? Tačiau dar įdomiau yra tai, jog Teismas peržengė net evangelinį žmonių vertinimą ir pasirinko ne kraštutinumus *gerieji ir blogieji*, bet kraštutinumus – *geriausieji ir blogiausieji…* Savaime suprantama, toks Teismo argumentacijos sustiprinimas teisiniu požiūriu visiškai nebuvo būtinas, bet jis išreiškė Konstitucinio Teismo *vertybinę poziciją* prigimtinių žmogaus teisių, kaip individo prigimtinių galimybių, užtikrinančių „jo žmogiškąjį orumą socialinio gyvenimo srityse“, atžvilgiu (Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d., 2004 m. gruodžio 29 d., 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimai). Vėliau vis dėlto Konstitucinis Teismas *geriausiųjų ir blogiausiųjų* žmonių sąvokos atsisakė pabrėždamas, kad orumas, kaip „neatimama žmogaus, kaip didžiausios socialinės vertybės, savybė <…>, būdingas kiekvienam žmogui – *nesvarbu, kaip jis pats save ar kiti žmonės vertina* [kursyvas – *T. B.*]“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 11 punktas. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1-7).

Buvęs kai kurių Vokietijos federalinių žemių teismų teisėjas ir pirmininkas, Europos Bendrijų Teisingumo Teismo teisėjas, Vokietijos Federalinių Teismo Rūmų (aukščiausios bendrosios kompetencijos teismų instancijos) pirmininkas prof. Günteris Hirschas teigia, jog joks teisėjas prie bylos sprendimo neprieina „nekaltai“ (*jungfräulich*). Jis priminė Federalinio Konstitucinio Teismo doktriną, kurioje teisėjo teisėkūra (*Rechtsfindung*) apibrėžiama kaip „vertinantis pažinimas, kuriam netrūksta valios elementų“. Taigi ne tik galėjimas, bet ir norėjimas daro įtaką sprendimui. Todėl teisėjas turi tam tikrą išankstinį sprendimą (*Vorurteil*), į kurį koncentruojasi teisėjo gyvenimiška patirtis, auklėjimas, tėvų namai, aplinka ir t. t. Teisėjo nepriklausomumas, A. Kaufmanno žodžiais tariant, „auga tokiu mastu, kokiu teisėjas yra sąmoningas savo priklausomumo atžvilgiu“. Tos priklausomybės pirmiausia yra „vidinis kategorinis aparatas, kuris vystosi gyvenimo eigoje“. Savo priklausomybes žino kiekvienas teisėjas. Tačiau imperatyvių teisės aiškinimo metodų taikymas gali ir iki nulio susiaurinti „išankstinio“ sprendimo galimybių ribas. Vis dėlto čia galima taikyti analogiją su mokslu: pasak G. Radbrucho, „mokslas, kuris per daug mąsto apie savo metodą, yra sergantis mokslas“ (Hirsch, G. Vom Vorurteil zum Urteil. Kein Richter geht „jungfräulich“ an die Entscheidung eines Falls. ZRP-Rechtsgespräch von Gerhardt, R. In *Zeitschrift für Rechtspolitik*. 2009, Nr. 42 (2): 61–62). Tai, kad teisės mokslas nėra visai objektyvus ir nepriklausomas, rodo daugybė konkrečių pavyzdžių. Be to, mokslininkai taip pat yra „labai nelygiaverčiai intelektualiniu, socialiniu ir kitais aspektais“; mokslinė doktrina, būdama pliuralistinė, „nesugeba pateikti vienos doktrininės išvados, nes pati mokslinė doktrina yra fragmentuota“ (Mesonis, G. Konstitucijos interpretavimo kokybės: *common sense* ir mokslinė doktrina. *Logos*. 2010, 63: 70,77). Todėl iš pradžių šokiruoja, kai mokslininkas ir *buvęs teisėjas V. Mikelėnas* rašo, jog „mokslininkai teisininkai yra bene labiausiai nepriklausomi. Tai leidžia mokslininkui pateikti nešališką teisės interpretaciją ir ja remdamasis teismas gali sustiprinti tiek savo sprendimo nešališkumą, objektyvumą, tiek savo nepriklausomumą apskritai“ (Mikelėnas, V. Civilinės teisės šaltiniai. In *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Mokslinis redaktorius Mizaras, V. Vilnius: Justitia, 2009, p. 62). Jeigu ši pozicija, kuri *paremta asmenine patirtimi*, skelbia mokslininko nepriklausomumo primatą prieš teisėjo nepriklausomumą kaip aukščiausią idealą bei konstitucinį principą, tai arba turi versti sunerimti, arba turi būti vertinama kaip gebėjimas [pri] pažinti savo priklausomumus, arba lieka viltis, jog garbus mokslininkas turėjo galvoje vien tai, kad, būdamas teisėju, jis negalėjo viešai reikšti savo asmeninių pozicijų įvairiais klausimais, o dabar gali tai daryti (kaip vienoje konferencijoje kažkaip panašiai išsireiškė E. Kūris, jog apima keistas jausmas, kai po devynerių metų tylos vėl gali viešai kalbėti).

Bet kokiu atveju tiek teisės mokslininkai, tiek ir teisėjai yra žmonės, todėl „visos teisinės doktrinos parašytos konkrečių žmonių – teisininkų, kuriems būdinga tam tikra vertybių sistema, teisingumo suvokimas, teisės ir teismo veiklos samprata, žmogiškoji ir teisinė patirtis. Todėl doktrina gali atsirasti tik tuomet, kai Teismo sudėtis (bent jos dauguma) pripažįsta vienos ar kitos doktrinos formulavimo būtinumą, laiko tokį darbą prasmingu“ (Jarašiūnas, E. Oficialios konstitucinės doktrinos koregavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2009, Nr. 1(115): 53). Už viską svarbiau, kad, – kaip savo paskaitose dažnai mini J. Žilys, – „teisėjas turi norėti būti nepriklausomas.“ Tikriausiai tai turi galvoje K. Jankauskas, kai teigia, jog konstitucinių vertybių prasmę atitinkantis aiškinimas „negali būti grindžiamas <…> įvairiomis asmeninėmis preferencijomis ar apskritai neteisiniais

kad valstybėje turi būti ginama būtent *Tautos įtvirtintų*, todėl ir konstituciškai „objek-

argumentais“ (Jankauskas, K. Konstitucijos aiškinimas ir teisminė teisėkūra, kaip konstitucinių vertybių įgyvendinimo prielaida. In *Parlamentas ir valstybinės valdžios institucijų sąranga. Liber Amicorum Česlovui Juršėnui.* Vilnius: MRU, 2008, p. 180). Tačiau ir pasiekus tokį „neutralumo“ lygį, vis tiek nesutariama dėl *autentiško teksto* ir dėl jo nerandama *bendro* interpretacijos vardiklio (Mesonis, G. Keli Konstitucijos interpretavimo aspektai: vertybinių (moralinių) argumentų galimybės ir ribos, p. 48). Tada „oficialiam interpretuotojui vis tiek tenka spręsti *konstitucijos hermeneutinę lygtį*“ (Mesonis, G. Konstitucijos hermeneutika: teisės ir filosofijos sintezė, p. 41), todėl galiausiai, kaip ir buvo parodyta, interpretatoriui, formuluojančiam teisines išvadas, daro įtaką įvairūs *metateisiniai* veiksniai (Mesonis, G. *Konstitucijos interpretavimo metodologiniai pagrindai*, p. 145). „Žmogaus patirtis yra pernelyg plati, kad būtų „įkalinta“ vienoje teisės teorijoje“, todėl teisėjas, aiškindamas teisę, gali „siekti perprasti tik „tinkamą“, o ne „teisingą“ prasmę“ (Barak, A. Teisėjo vaidmuo demokratinėje valstybėje. Vertė Spruogis, E.; Moisejevas, R. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2006, 1: 303,300). Tačiau tai, kaip jis, „savo epochos vaisius“, „perpranta“ teisės prasmę, priklauso „nuo jo praeities, patirties, tikėjimo ir vertybių. <…> objektyvumo tikslas yra suteikti jam stimulą visu tuo pasinaudoti tam, kad kuo geriau būtų atspindėtos teisinės sistemos pagrindinės vertybės“ (Barak, A. *Teismo diskrecijos prigimtis ir jos reikšmė vykdant teisingumą*, p. 25). Ne veltui E.-W. Böckenförde‘as savo atsiminimuose „Krikščionis Konstitucinio [Teismo] teisėjo tarnyboje“, be kita ko, prisimena, jog, paskirtas teisėju, jis savo Socialdemokratų partijai pareiškė, esą tarnybos laikotarpiu nesinaudos narystės partijoje teisėmis, kadangi partijos statutas nenumatė narystės sustabdymo galimybės. Jis taip pat baigė savo bendradarbiavimą Vokiečių katalikų centriniame komitete, kadangi šis komitetas aktyviai ir teisėtai dalyvauja politikoje (Böckenförde, E.-W. Als Christ in Amt eines Verfassungsrichters. In *Kirche und christlicher Glaube in den Herausforderungen der Zeit. Beiträge zur politisch-theologischen Verfassungsgeschichte 1957–2002*, p. 415–423). Galiausiai, kad ir kaip ten būtų, Teismo priimtas sprendimas privalomas visiems ir yra teisė, nebe „subjektyvi (sociumo požiūriu)“ nuomonė, o konkretaus Teismo „personifikuota „konstitucija““ (Mesonis, G. Keli Konstitucijos interpretavimo aspektai: vertybinių (moralinių) argumentų galimybės ir ribos, p. 55). Tačiau ne mažiau svarbu yra ir tai, kaip „įtikinamai sąžiningai“ Teismas/teisėjas po to geba paaiškinti savo priimtus sprendimus klausiančiam, nesuprantančiam subjektui [bylos šalims, suinteresuotiems asmenims], nes tai irgi yra jo *atsakomybė*. Lietuvių kalboje žodis *atsako[mybė],* kaip ir vokiečių kalboje *[Ver]antwort[ung]* [heisst Antwort geben] siejasi su privalomumu *duoti atsakymą*. Jeigu teisėjas tam suteikia ir religinę prasmę, tai nuo to jis nepasidaro blogas teisėjas. Antai A. Barakas čia cituotus straipsnius užbaigia Toros motyvais: „Kai posėdžiaujame teismo posėdyje, esame ir teisiamieji“. „Kai aš teisiu, esu teisiamas“.

Dėl visų čia išdėstytų priežasčių Tautai ir Valstybei nėra nereikšminga, kokie asmenys yra skiriami jos teisėjais (ir ne tik teisėjais. Antai Vokietijos parlamento internetinėje svetainėje galima rasti nuorodą į leidinį, kuriame išsamiai pateikiamas visų parlamento narių konfesinis pasiskirstymas; amerikiečiams vienas svarbiausių kandidato į valstybės prezidentus tinkamumo kriterijų yra jo išpažįstama religija ir t.t.). Galima paminėti vieną neeilinį atvejį iš nesenos praeities Vokietijoje, kai 2008 m. Würzburgo universiteto konstitucionalistas socialdemokratas H. Dreieris nebuvo paskirtas Federalinio Konstitucinio Teismo teisėju. Maža to, jis turėjo būti paskirtas Antrojo Senato prezidentu, taigi automatiškai viso Teismo viceprezidentu, o po dvejų metų taip pat automatiškai turėjo tapti viso Teismo prezidentu. Tais metais buvo Socialdemokratų partijos eilė teikti kandidatus. Vietoje H. Dreierio teko teikti Freiburgo universiteto rektoriaus dabartinio Teismo prezidento A. Voßkuhle‘s kandidatūrą, nes pirmojo skyrimą Bundesrate blokavo Katalikų bažnyčia per Krikščionių demokratų sąjungą, kadangi liberalus protestantas H. Dreieris viešuose debatuose atstovavo liberaliajai nuomonei embrionų apsaugos, kamieninių ląstelių tyrimų klausimais. *Amnesty International* su kitais dar iškėlė ir jo pateisinamą požiūrį į kankinimus ekstremalių situacijų valstybėje atveju, suabejojo jo požiūriu į žmogaus orumą (Die Welt Online informacija. Horst Dreier und seine Version des Rufmordes. *Welt Online* [interaktyvus]. 2008-07-18. [žiūrėta 2011-05-28]. <http://www.welt.de/politik/article2227067/Horst_Dreier_und_seine_Version_des_Rufmordes.html>).

Apskritai abi didžiosios Vokietijos bažnyčios (katalikų ir liuteronų) aktyviai dalyvauja politiniuose procesuose ir aktyviai reiškia savo pozicijas svarbiausiose visuomeninio gyvenimo srityse. Antai net Katalikų bažnyčios vyskupų konferencijos delegacija svečiuojasi Federaliniame Konstituciniame Teisme. Pvz., kaip teigiama Teismo pranešime spaudai, Teismo prezidentas A. Voßkuhle,

tyvi“, o ne subjektyvi *konstitucinių vertybių sistema*, ne paskiro asmens vertybių[130], nes, priešingu atveju, jos iš tiesų būtų „vartomos kaip šienas“ (iš čia ir *vertybių perkainojimo* sąvoka). Neabejotina, jog konstitucinės justicijos institucijos tai puikiai supranta, kaip galima spręsti iš cituotos vieno teisėjo kalbos, galingų istorinių sprendimų pasaulyje[131]

viceprezidentas F. Kirchhofas ir teisėjai dalyvavo neviešuose dalykiniuose pokalbiuose „Valstybės ir bažnyčios santykiai aktualių laicistinių tendencijų kontekste“, „Konstitucinės santuokos ir šeimos apsaugos formos“ bei „Religinių simbolių viešojoje erdvėje“ temomis. Žr. Bundesverfassungsgericht – Pressestelle. Pressemitteilung Nr. 5/2011 vom 20. Januar 2011. Deutsche Bischofkonferenz zu Gast beim Bundesverfassungsgericht. *www.bundesverfassungsgericht.de* [interaktyvus]. 2011-01-20. [žiūrėta 2011-05-28]. <www.bundesverfassungsgericht.de/pressemitteilungen/bvg11-005.html> .

130 „Respublikos Prezidento R. Pakso sprendimą suteikti J. Borisovui išimties tvarka Lietuvos Respublikos pilietybę lėmė ne kokie nors J. Borisovo nuopelnai Lietuvos valstybei, bet būtent itin svari finansinė ir kitokia parama <…> Respublikos Prezidento rinkimuose. <…> Todėl konstatuotina, kad Respublikos Prezidentas R. Paksas <…> vadovavosi ne Lietuvos Respublikos Konstitucija, ne įstatymais, ne Tautos ir Lietuvos valstybės interesais, bet asmeniniais interesais“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimo motyvuojamosios dalies XI skyriaus 5 punktas. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 124-5643). „Konstitucijoje įtvirtinta tokia valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų sąranga ir jų formavimo tvarka, kad <…> visos valstybės valdžią vykdančios institucijos – Seimas, Respublikos Prezidentas, Vyriausybė, Teismas, taip pat kitos valstybės institucijos būtų sudaromos tik iš tokių piliečių, kurie be išlygų paklūsta Tautos priimtai Konstitucijai ir kurie eidami savo pareigas besąlygiškai vadovaujasi Konstitucija, teise, Tautos ir Lietuvos valstybės interesais“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 2 punktas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 85-3094). „[P] agal Konstituciją Seimo nario nuožiūra ir jo sąžinė turi būti orientuotos į Konstituciją, į Tautos ir Lietuvos valstybės interesus“ (Ibid., motyvuojamosios dalies III skyriaus 6 punktas) ir kt.

131 Antai Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „pagrindinių teisių paskirtis, be abejonės, pirmiausia yra apsaugoti individo laisvės sferą nuo viešosios valdžios įsikišimų; jos yra piliečio gynimosi nuo valstybės teisės. Tai seka iš pagrindinių teisių idėjos istorinės dvasinės raidos, taip pat iš istorinių procesų, kurie vedė prie pagrindinių teisių inkorporavimo į atskirų valstybių konstitucijas. Tokia yra ir Pagrindinio Įstatymo pagrindinių teisių prasmė. Į jo pradžią iškeliant pagrindinių teisių skyrių norėta pabrėžti žmogaus ir jo orumo pirmenybę prieš valstybės galią. Atitinkamai įstatymų leidėjas užtikrino ypatingą šitų teisių gynimo teisinę priemonę – konstitucinį skundą tik dėl viešosios valdžios aktų. / Bet lygiai taip pat teisinga yra ir tai, kad Pagrindinis Įstatymas, kuris nėra vertybiškai neutrali tvarka <…>, savo pagrindinių teisių skyriuje įtvirtino objektyvią vertybių tvarką ir kad būtent tuo yra išreiškiamas principinis pagrindinių teisių galiojimo galios sutvirtinimas <…>. Šita vertybių sistema, kuri yra socialinėje bendruomenėje laisvai besivystančios žmogaus asmenybės ir jos orumo centras, visoms teisės sritims turi būti pagrindinis konstitucinis orientyras; įstatymų leidybai, administracijai ir teisingumo vykdymui ji duoda kryptis ir impulsus“. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 15. Januar 1958 (BVerfGE 7, 198 <204 f.> *Lüth*) *-1 BvR 400/51*.

Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas žymiojoje Socialistinės Reicho partijos uždraudimo Vokietijoje byloje, aiškindamas Pagrindinio Įstatymo 21 straipsnio 2 dalyje įtvirtintą sąvoką *laisvoji demokratinė santvarka*, konstatavo, kad demokratinėje valstybėje politinių partijų eliminavimas iš visos valstybės organizacijos yra pateisinamas „tik tada, kai jos siekia sukrėsti aukščiausias pamatines laisvosios demokratinės konstitucinės valstybės vertybes. Šios pamatinės vertybės sudaro laisvąją demokratinę santvarką, kurią visoje „konstitucingos tvarkos“ valstybinėje santvarkoje Pagrindinis Įstatymas traktuoja kaip fundamentalią. Galiausiai ši pamatinė tvarka dėl Pagrindiniame Įstatyme realizuoto konstitucinio politinio sprendimo yra paremta vaizdiniu, kad kūrinijos sandaroje žmogus turi savitą autonomišką vertę, o laisvė ir lygybė yra valstybės nuolatinės pamatinės vertybės. Todėl [valstybės] santvarka yra vertybių susaistyta tvarka. Ji yra priešingybė totalinės valstybės, kuri, kaip išimtinė viešpatavimo galia, atmeta žmogaus orumą, laisvę ir lygybę“. SRP [Socialistinės Reicho partijos. Intarpas – *T. B.*] atstovo įsivaizdavimas, jog gali būti įvairių laisvosios demokratijos santvarkų, yra klaidingas“. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 23. Oktober 1952 (BVerfGE 2, 1 <12> *-SRP- Verbot*) *-1 BvB 1/51-*.

ir Lietuvoje[132]. Taigi *konstitucinis proporcingumo principas* „negali nedalyvauti“ konstitucinių vertybių „svėrimo“ procese, t. y. Teismui vykdant teisingumą[133].

1.3.2. Pamatiniai valstybės ir bažnyčios santykiai – *ius supremum* reguliuojami santykiai

Valstybės ir bažnyčios santykiai yra labai specifiniai vien dėl šių subjektų „vertybinio identiteto“ skirtumų, todėl valstybė paprastai konstituciniu lygmeniu įtvirtina tokį

Taip pat ir sprendime dėl komunistų partijos Vokietijoje uždraudimo minėtas Teismas konstatavo, kad „jeigu pasaulėžiūrų ir interesų įvairovė bendrosios valstybės valios formavimo apskritai neturi padaryti neįmanomu, tai tie, kurie yra pašaukti bendradarbiauti formuojant tą valią, turi mažų mažiausiai visiškai sutarti dėl pritarimo pamatinėms konstitucinėms vertybėms. Galima įsivaizduoti, kad visuomeninė-politinė grupė egzistuoja ir veikia kaip politinė partija, kuri atmeta šias pamatines vertybes ir prieš jas kovoja; tačiau negalima įsivaizduoti, kad jai konstituciškai galėtų būti garantuotas atsakingas, teisiškai reikšmingas bendradarbiavimas formuojant valstybės valią“. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 17. August 1956 (BVerfGE 5, 85 <134> *-KPD- Verbot*) *-1 BvB 2/51-*.

Vertybių tvarkos aukščiausi principai yra konstituciškai nekeičiami: „Pagrindiniame Įstatyme įtvirtinta vertybių susaistyta tvarka, kuri riboja viešąją valdžią. Šia tvarka turi būti užtikrintas žmogaus savarankiškumas, atsakingumas ir orumas valstybinėje bendruomenėje <…>. Aukščiausi šios vertybių tvarkos principai yra apsaugoti keičiant Konstituciją <…>. [Įstatymų leidėjas] negali pažeisti Konstitucijos; Konstitucinė justicija kontroliuoja, kaip įstatymų leidėjas laikosi Konstitucijos parametrų susaistymo“. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 16. Januar 1957 (BVerfGE 6, 32 <40 f.> *-Elfes-*) *-1 BvR 253/56-*.

[132] „Konstitucija, kaip aukščiausios teisinės galios aktas ir visuomenės sutartis, yra grindžiama universaliomis, nekvestionuojamomis vertybėmis – suvereniteto priklausymu Tautai, demokratija, žmogaus teisių ir laisvių pripažinimu bei jų gerbimu, pagarba teisei bei teisės viešpatavimu, valdžios galių ribojimu, valdžios įstaigų priederme tarnauti žmonėms ir atsakomybe visuomenei, pilietiškumu, teisingumu, atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekiu. Konstitucijoje yra nustatyti žmogaus ir valstybės santykių, viešosios valdžios formavimo ir funkcionavimo, Tautos ūkio, vietos savivaldos, kitų svarbiausių visuomenės ir valstybės gyvenimo santykių pagrindai“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 1 punktas. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 85-3094).

„Teise ir teisingumu grindžiamos demokratinės valstybės viena svarbiausių priedermių – gerbti, ginti ir saugoti tas vertybes, taip pat ir žmogaus teises ir laisves, kuriomis yra grindžiama pati Tautos priimta Konstitucija ir kurių realus įtvirtinimas, gynimas ir apsauga yra pačios valstybės *raison d´être*“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 1 punktas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 90-3529, atitaisymas Nr. 137).

[133] *Konstitucinis proporcingumo principas* – implicitinis konstitucinis principas, kurio turinį oficialiai, galutinai ir neskundžiamai atskleidžia Konstitucinis Teismas, vadovaudamasis vien vidine Konstitucijos logika, tiesa, [daugelį kartų] pripažindamas ir *Lietuvos teisės aiškinimo šaltinius*, kaip antai Europos Žmogaus Teisių Teismo (pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 15 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 15 punktas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 54-2097) bei Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 21 d. nutarimo motyvuojamosios dalies IV skyriaus 7 punktas. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 76-3672) jurisprudenciją. Visuotinai žinoma, jog Europos Žmogaus Teisių Teismas implicitinį *konvencinį proporcingumo principą* taip pat išvedė iš Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos dvasios, nes Europos Žmogaus Teisių Teismo praktikoje nepripažįstamas formalus pažodinis Konvencijos nuostatų aiškinimas, tad prasmiškai ir logiškai jis turi sutapti ir su Konstitucijoje įtvirtintu šio principo turiniu (Kūris, E. Ekstranacionaliniai veiksniai Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui aiškinant Konstituciją. *Teisė*. 2004, 50: 83), nes šis principas išvestas „naudojant tuos pačius metodus, kaip ir tarptautiniams teismams aiškinant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją“ (Kūris, E. Lietuvos Respublikos Konstitucija

teisinį reguliavimą, pagal kurį būtina bažnyčios veikimo valstybės erdvėje legalumo ir legitimumo sąlyga yra ištikimybė visai konstitucinei santvarkai, paklusimas valstybės teisinei tvarkai, tačiau ne be galimybės puoselėti ir teisėtai skelbti savo [kartais konkuruojančias] vertybes tam tikrais veikimo mastais ir būdais (kaip jau minėta, Konstitucinis Teismas 1999 m. spalio 6 d. nutarime yra konstatavęs, jog nuo reguliuojamų visuomeninių santykių specifikos priklauso ir teisinio reguliavimo ypatumai). Valstybės ir bažnyčios santykiai jų objekto, arba dalyko, atžvilgiu yra potencialiai neribotų reglamentavimo galimybių (pirmiausia žvelgiant konstituciniu lyginamuoju ir istoriniu aspektu). Aukščiausiu [valstybės ir valstybinio pobūdžio darinių] konstituciniu lygmeniu gali būti reglamentuojami santykiai, atsirandantys, pasikeičiantys ar pasibaigiantys *dėl* valstybinės bažnyčios ar valstybinės religijos buvimo, arba to draudimo įtvirtinimo;

---

ir Europos teisės iššūkiai. *Justitia*. 2004, 6(54): 35). Tačiau nepaisant to, vis dėlto kilo visuotinai žinomas ir čia plačiau neaiškintinas nesuderinamumas tarp Konstitucijos dvasios ir Konvencijos dvasios, „neproporcingumas" tarp Konstitucijoje esančio [nekvestionuojamo] proporcingumo ir konstitucinei kontrolei (teigiama, jog tik išankstinei. Žr. Kūris, E. Ekstranacionaliniai veiksniai Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui aiškinant Konstituciją, p. 78) iš esmės pavaldaus akto proporcingumo sampratų („Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kuri yra aukščiausioji Lietuvos Respublikos teisė, ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, pagal kurią prisiimtus tarptautinius įsipareigojimus Lietuvos Respublika privalo vykdyti, yra skirtingai reguliuojami santykiai, susiję su apkaltos proceso tvarka iš pareigų pašalinto asmens teise užimti parlamento nario pareigas, kyla nesuderinamumo tarp minėtų aktų problema". Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 10 d. pareiškimas dėl Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. sausio 6 d. sprendimo įgyvendinimo. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pranešimai spaudai* [interaktyvus]. *www.lrkt.lt* [žiūrėta 2011-01-10]. <http://www.lrkt.lt/Pranesimai/txt_2011/L20110110c.htm>), kyla tam tikro masto *quasi antikonstitucinė situacija*, kai žemesnės galios [pagal konstitucinę jurisprudenciją tik kolizinėje situacijoje esantis aukščiau įstatymo, bet ne daugiau] teisės aktas „laužia" (vok. *bricht*) pačios aukščiausios galios nacionalinį aktą! Žodis *antikonstitucinė* čia vartojamas labiau hipotetiškai, puikiai suprantant, kad pati Konstitucija legitimuoja (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada) tokią iš konstitucinio *pacta sunt servanda* principo kylančią situaciją (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 9.1. punktas. *Valstybės žinios*. Nr. 30-1050), todėl šią problemą G. Mesonis teisingai įvardijo pastebėdamas, kad „mes neturime nei intelektinių, nei fizinių jėgų ignoruoti Strasbūro teismo sprendimą" (Žr. Veidas ir BNS informacija. Pretendentai į Konstitucinį Teismą atsisako vertinti, ar dėl R.Pakso reikės keisti Konstituciją. *Veidas.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2011-03-01 [žiūrėta 2011-07-01]. <http://www.veidas.lt/pretendentai-i-konstitucini-teisma-atsisako-vertinti-ar-del-r-pakso-reikes-keisti-konstitucija>). Ir nors abu Teismai „orientavosi į tą patį principą", „abipusiai draugiško aiškinimo" idėja" (Kūris, E. *Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Europos teisės iššūkiai,* p. 35–36) tąkart taip ir liko tik idėja (atskirosios nuomonės šioje garsioje byloje faktiškai tai ir parodo). Atitinkamą konstitucinį reguliavimą teks koreguoti „*tarsi* <…> savo noru" (Kūris, E. *Konstitucinė teisė kaip jurisprudencinė teisė: konstitucinė justicija ir konstitucinės teisės paradigmos transformacija Lietuvoje*, p. 27), tačiau *drąsių* (ne lozunguose) *šalių* pavyzdys rodo, jog, esant reikalui, galima oriai ir subtiliai pasakyti kažką panašaus į Šveicarijos Federalinio Teismo poziciją, jog „EŽTT, pagal jo paties nusistovėjusią jurisprudenciją, nėra kompetentingas teisingai aiškinti ir taikyti nacionalinę teisę; jam ypač nepriklauso nacionalinės teisės [nesavavališką] interpretaciją valstybės viduje pakeisti sava interpretacija (tai aiškiai padaryta sprendime *Schlumpf* prieš Šveicariją, paragrafuose 111 ir 51 su gausiomis nuorodomis į jurisprudenciją). EŽTT tik peržiūri, ar nacionalinė teisė, kaip ji aiškinama ir taikoma paskutinės instancijos valstybinių vidaus institucijų (EŽTK 35 str. 1 d.), nepažeidžia Konvencijoje įtvirtintų teisių (EŽTK 32 ir 34 str.)" *(sprendimo 7.3.3.1 punktas).* „Kyla klausimas, ar tuo [t. y. atitinkamu savo sprendimu Šveicarijos atžvilgiu – *T. B.*] EŽTT neperžengė savo įgaliojimų [ribų], nustatytų EŽTK 16 ir 34 straipsniuose" *(sprendimo 7.3.3.3 punktas).* Žr. Urteil der II. sozialrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 15. September 2010. *BGE 137 I 86.*

religinių simbolių naudojimo viešajame gyvenime apskritai; religinių švenčių bei poilsio dienų įtvirtinimo; bažnyčių ir religinių organizacijų dalyvavimo švietimo veikloje (su tuo susijęs ir Teologijos fakultetų valstybiniuose universitetuose klausimas[134]), politiniame gyvenime ar registruojant civilinės būklės aktus; karo prievolės išimčių; asmens išstojimo iš bažnyčios; bažnyčių ir religinių organizacijų valstybinio, teisinio pripažinimo; bažnytinės autonomijos ir savireguliacijos teisės realizavimo; religinės prigimties politinių partijų veiklos; konkordatų ir sutarčių su religinėmis korporacijomis; bažnytinių mokesčių ir su tuo susijusios asmens duomenų apsaugos… Visko neįmanoma išvardyti, jau nekalbant apie labai unikalius konstitucinio reguliavimo atvejus, kaip antai, buvusį jėzuitų draudimą arba galiojantį minaretų statybos draudimą

[134] Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas 2008 m. spalio 28 d. sprendime [kaip visada, priblokšdamas savo tobula teisine argumentacija] konstatavo, kad pagal Konstituciją valstybė gali Vokietijos valstybiniuose universitetuose steigti Teologijos fakultetus. Be kita ko, šis sprendimas puikiai iliustruoja, kad konstituciniai *santykiai visada yra daugiapoliai santykiai*, nes, spręsdamas dėl konstitucinės mokslo laisvės, Teismas automatiškai nagrinėjo ir su valstybės ir bažnyčios bendradarbiavimu, religinių bendruomenių autonomija, religijos dėstymu, Federacijos ir federacinių žemių santykiais, federacinių žemių kultūriniu suverenitetu, religijos laisve, teise gauti išsilavinimą, [aukštosios mokyklos dėstytojo] viešosios tarnybos ir kt. santykiais susijusius klausimus. Taigi Teismas konstatavo, kad „aukštosios mokyklos teologijos dėstytojų mokslo laisvė yra ribojama religinių bendruomenių autonomijos. Pagrindinis Įstatymas leidžia teologijos kaip mokslo dėstymą valstybinėse aukštosiose mokyklose. Jeigu įsteigiami valstybiniai Teologijos fakultetai, tai turi būti atsižvelgta į tų religinių bendruomenių, kurių teologija yra konfesinio dėstymo objektas, savireguliacijos teisę. <…> Kitaip nei kitų svarbių institucionalizuotų valstybės ir bažnyčios bendradarbiavimo formų atveju – religijos pamokų <…>, bažnytinių mokesčių <…>, įstaigų sielovados <….>, – Pagrindiniame Įstatyme nėra jokio teisinio reguliavimo, susijusio su Teologijos fakultetais. Tačiau Weimaro Imperijos Konstitucija 149 straipsnio 3 dalyje eksplicitiškai įtvirtino jų buvimo garantiją <…>. Ši nuostata, priešingai nei kiti Weimaro Konstitucijos bažnytiniai straipsniai, Pagrindinio Įstatymo 140 straipsniu nebuvo inkorporuota į Pagrindinį Įstatymą. Tačiau iš to negali būti išvedamas Pagrindinio Įstatymo draudimas steigti Teologijos fakultetus“. Šį savo teiginį Teismas pagrindė *inter alia* federacinių žemių konstitucijomis, priimtomis iki Pagrindinio Įstatymo įsigaliojimo, vokiškų universitetų tradicija, susitarimais tarp valstybės ir bažnyčios, ypač Imperijos konkordatu, savo ankstesne jurisprudencija, susijusia su valstybės uždaviniais ir kompetencijomis, federalinių žemių kompetencija, studentų teise įgyti tam tikras profesijas bei žinias, universitetų interesais pasiūlyti platų, tarpdisciplininį dalykų spektrą. Be to, steigdama Teologijos fakultetus, valstybė siūlo religinėms bendruomenėms jų narius lavinti kartu su kitais studentais, o ne vien savo įstaigose (tai susiję ir su pilietine visuomene bei religijos laisvės interesais). Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 28. Oktober 2008 (BVerfGE 122, 89 <108 ff.> *Wissenschaftsfreiheit in der Theologie*) *-1 BvR 462/06-*. Iš esmės ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2011 m. gruodžio 22 d. nutarime (*Valstybės žinios*. 2011, Nr. 160-7591), be kita ko, yra konstatavęs, kad „[a]tsižvelgiant į Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje visuminį teisinį reguliavimą darytina išvada, kad šios sutarties nuostatos yra grindžiamos Konstitucijos ir kanonų teisės suderinamumo prezumpcija. Šios konstitucinės justicijos bylos kontekste *inter alia* tai reiškia, kad Katalikų bažnyčios pripažinimą turinčios Lietuvos Respublikos aukštosios mokyklos teologijos studijas vykdo ir šias studijas sėkmingai baigusiems asmenims atitinkamus laipsnius suteikia nepažeisdamos Konstitucijos“ (motyvuojamosios dalies V skyriaus 1.3.3. punktas), implicitiškai nenukrypo nuo išdėstytos vokiškos argumentacijos. Paminėtina ir tai, kad toje pačioje konstitucinės justicijos byloje Konstitucinis Teismas pasisakė ir dėl Lietuvių katalikų mokslo akademijos, kaip Lietuvos mokslo istorinio paveldo ir tradicijų dalies, veiklos teisinių pagrindų neprieštaravimo konstituciniam teisinės valstybės principui (motyvuojamosios dalies V skyriaus 2.4–2.5 punktai). Ši Teismo argumentacija tik sustiprino šio disertacinio tyrimo hipotezę, kad Lietuvoje konstituciškai nėra įtvirtintas griežtas valstybės ir bažnyčios atskyrimas.

1999 m. balandžio 18 d. Šveicarijos Konfederacijos Federalinėje Konstitucijoje (*toliau tekste* – Šveicarijos Konstitucijoje), Šventojo Rašto teksto neliečiamumo apsaugą Graikijos *Sýntagmoje* (Konstitucijoje) ir t. t. Kaip jau esame nurodę, [konstitucinės] teisminės kontrolės *dalyku* mūsų nagrinėjamojoje srityje faktiškai gali būti net Dievas[135]. Dėl to net sunku šių konstitucinių santykių *objektą* sugrupuoti pagal kokius nors kriterijus, bet galima pabandyti, patogumo dėlei, jį išskaidyti į tris sąlyginius blokus. Valstybės ir bažnyčios konstituciniai santykiai egzistuoja:

1. Relevantiškų pagrindinių teisių srityje.
2. Valstybės organizacijos srityje.
3. Valstybės ir bažnyčios (religinių organizacijų) „komunikavimo" srityje.

Tačiau valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių (būtent Konstitucijos pagrindu atsirandančių) *objekto apibrėžtumo reliatyvumas* nereiškia, kad šie santykiai pretenduoja sutapti su visų konstitucinės teisės reglamentuojamų santykių neribotumu. Ne tik ši aplinkybė leidžia susiaurinti valstybės ir bažnyčios konstitucinių [institucinių] santykių apibrėžtį, bet ir ribotas tokių santykių *subjektų* ratas – *valstybė* (šiuose konstituciniuose santykiuose ji pabrėžiama pirmiau) ir *bažnyčia* (arba, pagal Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies formuluotę, *bažnyčios ir religinės organizacijos*). Šių santykių *turinys*, arba santykių subjektų tarpusavio sąveika, yra neatsiejama nuo konstitucinėse nuostatose (aukščiausiosios teisės šaltinių eksplicitinių ir implicitinių principų bei normų)[136] įtvirtinto jų konstitucinio statuso bei konstitucinių vertybių įgyvendinimo, apsaugos bei gynimo[137]. Pagrindinis kriterijus, pagal kurį nustatoma, ar santykis tarp šių subjektų yra konstitucinis, ar ordinarinis teisinis, yra santykio reguliavimo aukščio dimensija, t. y. aukščiausio, konstitucinio lygmens nuostatų apibrėžiamas santykis, santykis *hochheitlicher Natur*[138] *(suverenios prigimties).* „„[V]iršesnės" už tuos, kuriuos normos įpareigoja arba kuriems jos suteikia teises, iš tikrųjų yra tik pareigas nustatančios bei teises suteikiančios normos, o ne normas kuriantys arba taikantys individai, nes pastarieji patys yra pavaldūs teisinei tvarkai, būtent normoms, įgalinančioms jų funkcijas. <…> teisinės tvarkos normos įsako, įgalina arba pozityviai leidžia individų elgesį"[139]. Tai tarsi turėtų reikšti *koordinacinį santykį*, kitaip tariant tai, kad šio konstitucinio santykio dalyviai yra lygūs – bažnyčia *prima facie* yra nepavaldi valstybei, nes Konstitu-

---

135 Šiame kontekste ne tiek svarbu, kaip interpretuojama *Dievo* sąvoka – krikščioniškai ar kitaip religiškai (nei teismai, nei kitos valstybės valdžios institucijos neanalizuoja tikėjimo klausimų turinio, pvz., nesprendžia *Filioque* ginčo), ar humanistiškai, kaip, pvz., atvirkštinis hobsiškojo *homo homini lupus est* perfrazavimas L. Feuerbacho interpretacijoje: „*Homo homini Deus est* <…> doriniai santykiai savaime, *per se*, yra tikybiniai santykiai. Gyvenimo apskritai esminiai substanciniai santykiai yra dieviški" (Leonas, P. Sociologijos paskaitos. In *Petras Leonas. Raštai. II tomas. Teisės enciklopedijos paskaitos. Sociologijos paskaitos.* Sudarė Andriulis, V. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 608). Norima tik pasakyti, jog kai kurių valstybių konstitucinės nuostatos, kuriose įtvirtinta *Dievo* ar kita religinio pobūdžio sąvoka, gali tapti tų valstybių konstitucinės justicijos institucijų oficialaus aiškinimo objektu (M. Heideggeris čia būtų turėjęs dėl ko sunerimti), „vertinama vertybe", kaip jau esame prieš tai užsiminę.

136 Plg. Kelsen, H. *Grynoji teisės teorija*, p. 155.

137 „[S]ubjektinė teisė yra ne teisės normų ginamas interesas, bet šių teisės normų teikiama apsauga". *Ibid.,* p. 156. Plg., Šileikis, E. *Konstitucinės teisės klausimai, kazusai, užduotys*, p. 55.

138 Novak, R. Lebendiges Verfassungsrecht. *Forschungen aus Staat und Recht. Band 159.* Herausgeber: Raschauer, B. Wien: Springer-Verlag, 2008, p. 68.

139 Kelsen, H. *op. cit.,* p. 154–155.

cija jai pripažįsta neabsoliučią autonomijos ir savireguliacijos teisę (Konstitucijos 43 straipsnio 4 dalis), o šie subjektai abu kartu savo tarpusavio santykiuose yra vienodai determinuojami aukščiausiosios teisės nuostatų nustatytos teisinės tvarkos, kuri juos įpareigoja, jiems leidžia arba draudžia tam tikrą veikimą[140]. Todėl valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių netiesioginiu subjektu, bet tiesioginiu determinantu, arba veikėju, derėtų laikyti steigiamąją valdžią, suverenios galios reiškėją – *Tautą*, kuri, priimdama Konstituciją, konstituoja valstybės ir bažnyčios santykius[141]. Šis požiūris nėra visiškai neteisingas, nes, nors Tauta steigiamuoju aktu tikrai nesukuria bažnyčios *per se*, tačiau jos *konstituojama teisinė tvarka*, jos priimta Konstitucija *sukuria* patį *konstitucinį* santykį *„valstybė–bažnyčia“*, sukuria net to santykio *tradiciškumą*[142], (Konstitucinis Teismas, kaip matysime, konstatavo kitaip), apskritai sukuria trejopą bažnyčių bei religinių organizacijų *konstitucinį* statusą (Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalis)[143].

---

140 Antai 1947 m. gruodžio 22 d. Italijos Respublikos Konstitucijos 7 straipsnis nustato, jog „Valstybė ir Katalikų bažnyčia yra nepriklausomos ir suverenios kiekvienai iš jų priklausančiose srityse. / Jų santykius nustato Laterano sutartys. Dėl šių sutarčių pakeitimų, kuriems pritarė abi šalys, Konstitucijos keisti nereikia“. Italijos Respublikos Konstitucija. 1947 m. gruodžio 22 d. Vertė Matijošius, A.; Giedraitytė, D. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2010, Nr. 3(19): 136.

141 Plg., *Ibid.,* p. 156. Tiesa, *visuomenės* sąvoka nei filosofiškai, nei konstituciškai nėra tapati *Tautos* sąvokai ir dėl to nerelevantiška šio tyrimo atžvilgiu.

142 Sąvokos *tradicinis* antonimas yra sąvoka *modernus*. Žymus anglų sociologas A. Giddensas modernybės *sąvoką*, kurią pirmiausia siekia aiškinti instituciškai, tačiau neapeidamas individo gyvenimo, vartoja tam tikrai *potradicinei tvarkai*, tam tikrai rizikos *kultūrai*, *asmeninio gyvenimo* plotmei apibūdinti. Tiesa, šis autorius kalba apie *„vėlyvąją“*, arba *„brandžiąją“ modernybę*, todėl greičiausiai galima daryti išvadą, kad laiko požiūriu turima galvoje tai, kas paprastai įvardijama kaip *postmodernybės* epocha: „Modernybė yra potradicinė tvarka, bet ne tokia tvarka, kai tradicijos ir papročio laiduojamas tikrumas pakeičiamas racionalaus žinojimo tikrumu. Abejonė – viską persmelkiantis modernaus kritinio proto bruožas – prasiskverbia į kasdienį gyvenimą bei filosofinę sąmonę ir tampa visuotine egzistencine šiuolaikinio socialinio pasaulio dimensija. Modernybė suinstitucina radikalios abejonės principą ir pabrėžia, jog visas pažinimas tampa hipotetiškas: jį sudarantys teiginiai, aišku, gali būti visiškai teisingi, bet jie visada iš principo gali būti peržiūrimi ir jų kada nors gali būti atsisakyta.“ Giddens, A. *Modernybė ir asmens tapatumas. Asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vertė V. Radžvilas. Vilnius: Pradai, 2000, p. 9, 11. Taigi jau vien žvelgdami iš dabartinių postmoderno epochos pozicijų galime numanyti, jog Konstitucijos „atsigręžimas“ į Lietuvos teisės tradicijas, į tradicines bažnyčias bei religines organizacijas, nors ir yra nuostabus dalykas, bet kartu ir labai *laikiškas* (t. y. šio laikotarpio, bet teisiškai nebūtinai *laikinas*) reiškinys, t. y. potradicinėje tvarkoje kiekviena tradicija gali būti atmesta arba jos senoji forma gali būti naujai perkonstruota ir įgyti naują formą: „Nuosaikusis tradicionalizmas ir nuosaikusis modernizmas tradicijos esatį iš esmės supranta kaip nepabaigiamą *„tradicijų“ reflektyvaus konstravimo* [kursyvas – *T. B.*] vyksmą. <…> pripažįstama *virtuali* tradicijos prigimtis ir pačių tradicijų pliuralizmas, įvairovė bei principinis jų lygiavertiškumas.“ Radžvilas, V. *Tradicijos ir moderno sąveika: postmoderniosios ir postkomunistinės transformacijos kontekstas*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02S). Vilnius: Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2008, p. 9.

143 „Konstitucija įtvirtina trejopą Lietuvoje veikiančių bažnyčių bei religinių organizacijų statusą: vienos bažnyčios bei religinės organizacijos yra tradicinės Lietuvoje, kitos (tradicinėmis Lietuvoje nesančios) bažnyčios bei religinės organizacijos yra valstybės pripažintos, dar kitos Lietuvoje veikiančios bažnyčios bei religinės organizacijos neturi nei tradicinių Lietuvoje, nei valstybės pripažintų statuso“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 6 punktas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 129-5246). Taigi toks trejopo bažnyčių bei religinių organizacijų statuso sukūrimas reiškia ir trejopų konstitucinių santykių sukūrimą. H.

Be Tautos steigiamojo akto – aukščiausiosios teisės, tokio reglamentavimo dalyko *iš viso nebūtų* (tai patvirtina ir tas faktas, kad mums nėra žinoma kita valstybė, kurioje egzistuotų toks trejopas bažnyčių statusas, maža to, įtvirtintas konstituciniu lygmeniu, nors bažnyčia kai kuriose valstybėse gyvuoja tūkstantmečiu ilgiau nei Lietuvoje, tačiau jų pozityviojoje teisėje „tradicinės" bažnyčios neišskiriamos, todėl *tradiciškumas* šiame kontekste pats savyje nėra visuotinė objektyvi duotybė). Čia galima pabandyti *tarsi* paimprovizuoti *Harto* teisės sampratos tema. Konkrečios bažnyčios tradiciškumas yra subordinuojamas Konstitucijai *(pamatinei normai),* nes Tauta akceptavo *pripažinimo taisyklę*, kuri nustatė, kokios bažnyčios ir religinės organizacijos gali ir turi būti laikomos „tradicinėmis bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis", kurias valstybė turi pripažinti. Tiesa, tai įvyko tarsi „apgraibomis", *nes* balsuojant už Konstituciją referendume niekas negalėjo žinoti tokio sąrašo, *nes* beveik niekas tuo klausimu anuomet nediskutavo[144], *nes* Konstitucija *expressis verbis* nepateikė tradicinių bažnyčių ir religinių

Kelseno koncepcijai, kad „teisinis santykis yra ne socialinėje tikrovėje jau egzistuojantis faktinis santykis, kurį teisės normos tik reguliuoja, bet toks santykis, kurį konstituoja būtent teisės normos" (Kelsen, H. *op. cit.,* p. 156), tarsi priešpriešinamos jau minėtai E. Kūrio teisinio proceso grandinei ir aptartai E. Spruogio tos schemos modifikacijai. Antai E. Kūris teigia, jog teisinis procesas „prasideda faktiniais santykiais ir jais baigiasi, tačiau šie „galutiniai" socialiniai santykiai jau pažymėti teisės antspaudu: jie virtę *teisiniais santykiais*" (Kūris, E. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas, p. 50). Esame iliustravę ir Konstitucinio Teismo poziciją teisinio reguliavimo kilmės klausimu, kuri irgi tarsi nesutampa su kelseniškąja. Vis dėlto manytina, kad tarp šių pozicijų nėra *esminio* prieštaravimo, bet tai turi būti patikslinta. Konstituciniai santykiai nėra „tiesiog" teisiniai santykiai. Konstitucija – tai steigiamosios, o ne įsteigtosios valdžios aktas. Konstitucinio Teismo aktai nėra ordinarinio lygmens, juose atskleidžiama tai, kas *yra* Konstitucijoje – pirminiame steigiamajame akte. Šiais aktais nauji konstituciniai santykiai konstituojami ne *ex nihilo* (pvz., konkrečią religiją išpažįstančių asmenų socialinė grupė veikia dar iki Konstitucijos, kurioje įtvirtinamas tos religijos ar jos išpažinėjų grupės statusas, priėmimo), bet *kokybiškai* totaliai naujai *ab initio*, pvz., iki 1992 m. spalio 25 d. referendumo Lietuvos teisės istorijoje niekam visiškai nežinotos „*valstybės pripažintos tradicinės* bažnyčios ir religinės organizacijos" vėliau tapo plataus *konstitucinio–teisinio statuso* viešaisiais juridiniais asmenimis.

144 Veikiausiai pagrįstai vienas iš Konstitucijos kūrėjų – J. Žilys nepritaria „nuomonei, kad Konstitucija buvo priimta skubotai, kad tai buvo vienos nakties darbo rezultatas. Prisiminkime politinę diskusiją Konstitucijos temomis, vykusią nuo pat 1998 metų, o tuo labiau po 1990 metų kovo 11-osios. Ir aktyvus Konstitucijos metmenų svarstymas, ir daugelio Konstitucijos projektų paskelbimas, Laikinojo Pagrindinio įstatymo dinamika ir pagaliau valdžios galių svarstymas po 1992 metų gegužės mėn. referendume – visa tai brandino – tiesą sakant, kartais labai skausmingai, – tikrąjį konstitucinių vertybių suvokimą" (Žilys, J. *Konstitucijos stabilumas teisinės kultūros kontekste,* p. 18). Vis dėlto drįstume manyti (tai šiame darbe, bent iš dalies, bus atskleista vėliau), kad dėl konstitucinio institucinių valstybės ir bažnyčios santykių modelio Tautoje buvo diskutuojama *nepalyginamai* mažiau nei dėl valstybės valdžios institucijų sąrangos (ypač dėl Prezidento institucijos atkūrimo), dėl sovietinės kariuomenės išvedimo bei žalos Lietuvai atlyginimo (1992 m. birželio 14 d. referendumas) ir kt. pamatinių nuostatų. „Įvykus 1992 m. gegužės 23 d. referendumui dėl prezidento institucijos atkūrimo ir paaiškėjus jo rezultatams, kurie bylojo, kad Lietuvos Respublikos piliečiai nepritarė pasiūlytai konstitucinės raidos krypčiai, savaime pasikeitė diskusijų dėl Konstitucijos rengimo ir priėmimo temų pobūdis" (Žilys, J. 1992 m. birželio 14 d. referendumas dėl buvusios SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir žalos Lietuvai atlyginimo konstitucinėje genezėje. *Jurisprudencija.* 2011, 18(2): 490). Kokios buvo to meto aktualijos, atskleidžia ir E. Kūrio įžvalga: „Vertinant, ar dabartinė Konstitucija atlaikė laiko išbandymus ir kaip ji juos atlaikė, derėtų palyginti, ką ji užtikrino iš to, ko negalėjo užtikrinti ankstesnė laikinoji konstitucinė tvarka. Konstitucijoje yra įtvirtintas platus žmogaus teisių katalogas. Pagal joje nustatytus visuomenės ir valstybės santykių pagrindus *valstybė yra žmonių įgaliotinė* [kursyvas – *T.B.*]. Priėmus Konstituciją, buvo užbaigta 1991–1992 m. visuomenę (ir politikus) išsekinusi diskusija

organizacijų sąrašo ir tik vėliau paaiškėjo, kad *pripažinimo taisyklė* nukreipta į pripa-

apie valstybės valdymo formas: šiandien visiškai nebeaktualus yra klausimas, ar Lietuva turi būti parlamentinė, ar prezidentinė respublika“. Kūris, E. *Konstitucija, teismai ir demokratija,* p. 254.

Tiesą pasakius, vartant to meto spaudą susidaro įspūdis, kad apie *valstybės ir bažnyčios institucinius santykius Konstitucijoje* beveik visai nebuvo diskutuojama… Nelyginant vandens dykynėje buvo trokštama sąžinės, tikėjimo, religijos laisvės, o kalbant apie tai dažniausiai centre atsidurdavo ir tikybos pamokos mokyklose, kartais ir išskirtinis Katalikų bažnyčios vaidmuo bei jos vienos teisinė padėtis. Pateiksime tik kelis pavyzdžius iš visos peržvelgtos gausybės. Dar Sąjūdžio pradžioje minėtos tendencijos buvo labai stiprios. Antai buvo paskelbtas kreipimasis „Laisvės nėra be sąžinės laisvės“. Kreipimasis į Persitvarkymo Sąjūdį. *Sąjūdžio žinios. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio leidinys*. 1988, 14, liepos 27 d. Kitąkart rašoma: „Tėvams ir vaikams konstitucija turi besąlygiškai garantuoti pasirinkimą tarp fakultatyvinio religijos ir fakultatyvinio ateizmo dėstymo. Nei viena, nei kita pažiūrų sistema negali būti žmonėms priverstinai brukama. Manau, kad gerb. Suvažiavimas šiuo klausimu priims atitinkamą rezoliuciją“, teigė R. Grigas. *Sąjūdžio žinios. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo Tarybos leidinys*. 1989, 82, balandžio 20 d. Tiesa, labai svarbu tai, kad *Sąjūdžio žiniose* (1988, 25, rugpjūčio 19 d.) pirmą kartą lietuviškai (vertė docentas, teisės mokslų kandidatas J. Šatas) buvo paskelbta *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija* (jos 40-ies metų sukakties proga). Taigi visuomenė galėjo susipažinti su *Deklaracijos 2, 7, 18, 19, 26 b ir c straipsniais*. Tie idealai atsispindėjo ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendrosios programos projekte, paskelbtame *Komjaunimo tiesoje* (Nr. 195(11100) 1998 m. spalio 12 d., trečiadienis). Projekto VII skyriuje „Religija ir visuomenė“ buvo skelbiama: „1. Sąjūdis siekia, kad būtų normalizuota Bažnyčios padėtis visuomenėje, realiai užtikrinta teisė Bažnyčiai tvarkytis pagal savo vidinius kanonus. 2. Sąjūdis pasisako už tai, kad būtų užtikrinta galimybė atgaivinti ir kurti religinius susivienijimus, suteikiant jiems juridinio asmens statusą. 3. Niekas neturi teisės primesti kitam asmeniui jam priešingos pasaulėžiūros, versti jį kalbėti, elgtis ir veikti prieš savo sąžinę. Tikinčiųjų tėvų vaikams neturi būti primestas jų įsitikinimams priešingas antireliginis auklėjimas. 4. Sąjūdis yra už tai, kad tikintieji ir ateistai turėtų vienodas teises skleisti savo pasaulėžiūras, už ateistinės veiklos valstybinio organizavimo ir finansavimo nutraukimą (ateizmo propagavimui neturi būti naudojamos tikinčiųjų uždirbtos lėšos). 5. Sąjūdis siekia, kad būtų išspręsta Lietuvos Bažnytinės provincijos tarptautinio statuso problema. 6. Sąjūdis reikalauja grąžinti Bažnyčiai jai priklausiusias vertybes, neteisėtai nusavintus pastatus“. Taigi visos šios Sąjūdžio laikotarpio religijos laisvės idėjos pirmiausia buvo reikšmingos ir visuotinai skelbiamos prieš 1989 m. Aukščiausiajai Tarybai keičiant Lietuvos TSR Konstitucijos 50 straipsnį, tačiau jų tąsa pastebima ir 1992 m. rudens konstituciniuose procesuose. V. Aliulis 1989 m. rašė: „Praėjusį rudenį buvome suskatę tobulinti Respublikos Konstituciją, kūrėme jos, atnaujintos, projektus. Po nesėkmingo lapkričio mūšio šiemet gegužės mėnesį Aukščiausioji Taryba priėmė svarbias pataisas keliems pirmiausia aktualiems straipsniams. Kiek pritilęs viso Pagrindinio įstatymo svarstymas pratęstas iki metų pabaigos.“ Vadovaudamasis „Suvienytųjų Nacijų Organizacijos 1948 m. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 18 ir 19 straipsniais, V. Aliulis rašo taip: „Minties gi laisvė – kai nereikalaujama, kad visi piliečiai vienodai mąstytų ir viskam vienodai vieningai pritartų, kai valstybinėmis, bažnytinėmis, organizacinėmis ar kt. priemonėmis nesistengiama visus užtempti ant vieno kurpalio… <… > Ne, sąžinės laisvė nėra tik religijos bei ateizmo laisvė. Ir projekte išvardyta trijulė: 1. Minties (pažiūrų, įsitikinimų) laisvė. 2. Sąžinės (moralinio apsisprendimo) laisvė siauriau apibrėžta reikšme. 3. Religijos ar netikėjimo laisvė – nėra „daugiažodžiavimas ir teisinė painiava“, bet tolydžio besiskleidžianti esminga žmogaus asmens raiška: mąstanti – apsispręsti – reikštis religine forma ar be jos. <…> oficialiame projekte vartojamas terminas „netikėjimo laisvė“ yra daug platesnis, apimantis ir paprastą religinio tikėjimo neturėjimą, ir ryškų antireliginį nusistatymą – ateizmą. <…> Pastarųjų metų raida akivaizdžiai rodo, kad vienokių ar kitokių įsitikinimų Lietuvos žmonėms nusibodo kelis dešimtmečius akcentuotas „atskyrimas“. <…> vyriausybė ir piliečiai <…> pasiilgo korektiško, dalykiško, draugiško bendradarbiavimo su Bažnyčia. <…> Taigi laikas nubraukti „atskyrimo“ terminą, kuris, anot kardinolo Vincento Sladkevičiaus, „darė dvasininkus, tikinčiuosius ir Bažnyčią tremtiniais savo krašte“. O kad būtų aišku, jog Bažnyčia nesibraus į politinės valdžios sferą ir atvirkščiai – valstybė nekomanduos Bažnyčiai, – pasakykime, kad šioji neatlieka valstybinių funkcijų (neveda visiems privalomos metrikacijos ir pan.), o savo viduje tvarkosi savais kanonais. Tai ir yra normalus *atskirumo* (kursyvas – *T. B.*) ir tarpusavio nesikišimo bei nesimaišymo turinys. Aliulis, V. Vadovautis savo sąžine. Koks turėtų būti Konstitucijos 50 straipsnis dvasininko požiūriu.

žinimą autoritetingomis tų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės *pirminių normų*, kurios arba faktiškai, arba įvairių „ant viešo paminklo iškaltų“ privilegijų pavidalu leido veikti kažkurioms bažnyčioms ir religinėms organizacijoms. Ir štai, *Harto*[145] „antrinės normos“, esančios Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatyme, į pozityviosios teisės pasaulį įdiegia *devynias* (kažkodėl, nors nuo 1992 m. spalio 25 d. iki šio įstatymo priėmimo teisiškai jų nebuvo. Bet apie tai plačiau – kituose darbo skyriuose) „pirmines“ religines bendruomenes ir bendrijas… *Ite missa est! Shalom! Shukran*….

Galiausiai kalbant apie valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių vyksmą *erdvėje* būtina paminėti, jog šiuolaikinės valstybės Konstitucijos viršenybė visoje valstybės teritorijoje išlieka absoliuti visais atvejais, taigi ir tada, kai atskirų bažnyčių struktūra turi tam tikrų teritorinių (pvz., Lotynų apeigų katalikų bažnyčios universali pasaulinė

Komjaunimo tiesa. 1989 m. rugsėjo 21 d. Nr. 181(11336). Tolesnis kelias į 1992 m. spalio 25 d. Konstitucijos „religines“ ir „bažnytines“ nuostatas neatsiejamas nuo to meto „diskusijų dėl valstybės ir bažnyčios santykių“ inkorporavimo į teisės aktus. Negalima nepaminėti Kovo 11 d. Aktų, pirmiausia Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo (*Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-224) 31 straipsnio, kuriame nors be [implicitiškai Katalikų] bažnyčios minimos ir „kitos religinės organizacijos“, tačiau jau tų pačių metų birželio 12 d. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos aktai* (Nutarimas „Dėl Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos akto“ (*Valstybės žinios*. 1990, Nr. 18-469), kuriame minimos Bažnyčios (religinės konfesijos); Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos aktas (*Valstybės žinios*. 1990, Nr. 18-470), kuriame jau nebeminimos kitos bažnyčios bei religinės organizacijos; Nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos sąžinės laisvės įstatymo projekto rengimo“, Nr. I-284), *iš esmės siekia reglamentuoti tik Katalikų bažnyčios teisinę padėtį bei sąžinės laisvės klausimus*. Ir vėliau, būtent dėl sąžinės laisvės, kaip ir apskritai dėl žmogaus teisių ir laisvių apibrėžimo 1992 m. Konstitucijoje, „nebūta smarkesnės politinės polemikos <…>. Tokį politinių jėgų sutarimą lėmė tarptautinių teisės aktų paveikumas formuojamai koncepcijai. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba jau buvo priėmusi aktus, kuriais įsipareigojo laikytis konvencinių normų dėl žmogaus teisių ir laisvių“. Žilys, J. Konstitucija – tarp lūkesčių ir tikrovės. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2009, 4(16): 223–224. Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas buvo paskelbtas *Lietuvos aide* (Nr. 202(6160)) 1992 m. spalio 15 d., ketvirtadienį. Aukščiausiosios Tarybos Teisinės sistemos komisijos pirmininkas J. Prapiestis ir Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjas J. Žilys 1992 m. spalio 21 d. *Lietuvos aido* (Nr. 206(6164): 5–6) numeryje paaiškino Tautai Konstitucijos nuostatas ir detaliai atskleidė *kelią* į suderintą Konstitucijos projektą. Tačiau ir ten apie Konstitucijos 43 straipsnio nuostatas nieko nepasakyta, užsiminta tik, kad „nemažai buvo diskutuojama dėl Konstitucijos projekto skirsnių „Žmogus ir valstybė“, „Visuomenė ir valstybė““. 1992 m. lapkričio 7 d. šeštadienio *Lietuvos aidas* (Nr. 219 (6177)) paskelbė: „Vakar Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo posėdžių salėje iškilmingoje aplinkoje, dalyvaujant Prezidiumo, Vyriausybės nariams, AT komisijų pirmininkams, Lietuvos konfesijų hierarchams, politinių partijų ir judėjimų, visuomeninių organizacijų atstovams, Vilniuje akredituotiems užsienio valstybių diplomatams, pasirašyta ir paskelbta Lietuvos Respublikos Konstitucija.“ (Nuotraukoje matyti Konstitucijos rengėjais įvardyti E. Jarašiūnas, kunigas V. Aliulis, Č. Stankevičius. L Sabutis rankose laiko Konstituciją.) Priimta Konstitucija paskelbta visuomenei 1992 m. lapkričio 10 d. antradienio *Lietuvos aide* (Nr. 220 (6178)). Taigi matome, kad ne tik tradicijos, kultūra ir istorinės aplinkybės lėmė valstybės ir bažnyčios santykių teisinį, *in primis* konstitucinį reguliavimą, bet ir pati teisė nulėmė valstybės ir bažnyčios santykių raidą, kaip teisingai teigia J. Žilys: „Žvelgiant į to meto teisinius reiškinius visuomeninio gyvenimo panoramoje, reikėtų suprasti samprotavimus, kad teisė negali būti visiškai redukuota tik į materialiąsias tos visuomenės, kuri ją sukūrė, sąlygas ar į idėjų bei vertybių sistemą. Teisę reikia traktuoti ir kaip savarankišką veiksnį, kaip vieną iš visuomenės ekonominės, politinės, intelektinės, moralinės ir religinės raidos priežasčių, o ne tik kaip šios raidos padarinį.“ Žilys, J. Konstitucija – tarp lūkesčių ir tikrovės. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2009, 4(16): 221.

145 Hart, H. L. A. *Teisės samprata*, p. 180–185.

tvarka, o štai Lietuvos ortodoksų bažnyčia priklauso Maskvos patriarchatui) ar savų jurisdikcinių (pvz., skirstymas į bažnytines provincijas, vyskupijas *ect.*) ypatumų, nes vyskupijos pirmiausia savo *veiklą* bei steigimąsi valstybėje[146] organizuoja ne tik pagal savo bažnyčių aktus, kanonus ar statutus, bet ir sutinkamai su valstybės teise, *in primis* Konstitucija[147].

Apibendrinimas. Valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių *subjektų* samprata išsamiau bus analizuojama toliau šiame darbe, todėl šio skyriaus tikslas buvo atskleisti

---

146 Tai, kad Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų (*Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2022; ratifikavimo įstatymas. *Ibid*., 2000, Nr. 67-2014) 5 straipsnyje įtvirtinta, jog „kompetentinga Katalikų Bažnyčios vadovybė turi *išskirtinę teisę laisvai* [kursyvas – *T. B.*] <…> steigti ir panaikinti bažnytines provincijas, arkivyskupijas, vyskupijas <…> ir kitus bažnytinius juridinius asmenis“ ir kad „bažnytinių provincijų išorinės ribos Lietuvoje sutampa su Lietuvos Respublikos valstybės siena“ yra įtvirtinta tarptautinės sutarties mastu dėl to, kad tai „leido“ Konstitucija. Tuo tarpu 1933 m. liepos 20 d. Vokiečių Reicho ir Šventojo Sosto konkordatas (vienintelis Trečiojo Reicho teisės aktas, galiojantis dabartinėje Vokietijoje) numato ir valstybės dalyvavimą keičiant vyskupijų ribas. Tačiau ši nuostata tampa neįgyvendinama, nes valstybė nebesinaudoja konkordato garantuota veto teise tais atvejais, kai bažnyčia, kaip viešosios teisės subjektas, siekdama teisingesnio bažnytinių mokesčių nustatymo, vienašališkai keičia vyskupijos ribas (Classen, C. D. *Religionsrecht.* Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, p. 137).

147 Antai galiojusios 1874 m. gegužės 29 d. Šveicarijos Konfederacijos Federalinės Konstitucijos 50 straipsnio 4 dalyje (vadinamas *Bistumsartikel*) buvo įtvirtinta nuostata, jog „vyskupijų steigimui Šveicarijos teritorijoje reikalingas Federacijos leidimas“ (Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 29. Mai 1874 mit Änderungsindex bis 17. Mai 1992, aufgehoben durch Bundesbeschluss vom 18. Dezember 1998 // (BBl 1999 162), II. Istorinės konstitucijos: *Verfassungen der Schweiz* [žiūrėta 2011-07-30]. <http://www.verfassungen.de/ch/>). Tik 2001 m. birželio 10 d. tautos balsavimu buvo pritarta federaliniam sprendimui panaikinti diskriminacinį (iš 1874 m. gegužės 29 d. BV 50 str. 4 d. perimtą) vadinamąjį „vyskupijos straipsnį“ (*Bistumsartikel*), t. y. 1999 m. balandžio 18 d. BV 72 str. 3 d., nustačiusią, kad steigti [Romos katalikų bažnyčios] vyskupijas galima tik gavus Federacijos sutikimą. Nors ši Romos katalikų bažnyčią diskriminuojanti nuostata buvo panaikinta, tačiau tai nereiškia, kad vyskupijų ribų kaita vyksta apeinant nacionalinę teisę. Anksčiau galiojusia konstitucine nuostata buvo pažeistas ir kantonų „bažnytinis suverenitetas“, nes kantonai negalėjo pripažinti jokios vyskupijos, kuri neturėjo Federacijos leidimo egzistuoti. Žr. Chronologie Volksabstimmungen. Vorlage Nr. 479 [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-03-01]. <http://www.admin.ch/ch/d/pore/va/20010610/det479.html>. Šiuo metu kantonai santykių su jomis srityje visiškai įgyvendina savo bažnytinį suverenitetą. Pvz., Nidvaldeno kantono Konstitucijos 34 str. 2 d. nustatyta, kad „Landratas (kantono parlamentas – *T.B.*) pagal federalinę teisę atstovauja kantonui sudarant reikalingus susitarimus su kurija dėl santykių su vyskupija“ (Verfassung des Kantons Nidwalden. *SR 131.216.2*). Bazelio srities kantono Konstitucijos 142 str. įtvirtinta: „Romos katalikais esantys kantono gyventojai priklauso Bazelio vyskupijai. Santykiai tarp kantono ir vyskupijos reguliuojami pagal diecezijos kantonų susitarimą su popiežiškąja kurija“ (Verfassung des Kantons Basel-Landschaft vom 17. Mai 1984. *SR 131.222.2*). Argau kantono Konstitucijos 115 str. skelbiama, kad „Romos katalikų valstybinės (kantono) bažnyčios vyskupijos santykiai tvarkomi pagal diecezijos kantonų susitarimą su kurija. Kantono atstovavimas Bazelio vyskupijos Diecezinėje konferencijoje vykdomas per valstybinės (kantono) Romos katalikų bažnyčios deputatus“ (Verfassung des Kantons Aargau vom 25. Juni 1980. *SR 131.227*).

Konstitucijos viršenybei valstybės teritorijoje juo labiau įtakos nedaro vyskupijų teritorijų ribų sutapimai su kelių valstybių teritorijomis, kaip yra buvę Šveicarijos ir Lichtenšteino atveju iki 1997 m. gruodžio 2 d., kai visa Lichtenšteino teritorija, iki tol buvusi Šveicarijos Churo vyskupijos dekanatu, tapo savarankiška Vaduco arkivyskupija. (Wille, H. *Wie* regelt das liechtensteinische Recht die Religionsfreiheit und das Verhältnis von Staat und Kirche? Taip pat Nay, G. Der Übergang vom Dekanat Liechtenstein zum Erzbistum Vaduz aus staatskirchenrechtlicher Sicht. In *Staat und Kirche: grundsätzliche und aktuelle Probleme. Symposium des Liechtenstein-Instituts 25. Bis 27. März 1999.* Hrsg. Wille, H.; Baur, G. Vaduz: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 1999,

pačių *konstitucinių santykių* specifiką *„naujosios" konstitucinės teisės paradigmos* kontekste bei atsakyti į klausimą, ar įmanoma suformuluoti *valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių* definiciją. Tad pirmuosius tyrimo rezultatus galime reziumuoti taip:

a) nors [ypač ir pirmiausia] ordinarinė teisė pageidauja aiškiai suformuluotų galutinių definicijų, tačiau pateikti kai kurių konstitucinių sąvokų apibrėžimus gali būti nelengva. Kaip tik viena tokių sąvokų yra *konstituciniai santykiai,* nes jos apibrėžimo nebegalima formuluoti remiantis „ortodoksine" konstitucinės teisės samprata. Tačiau *konstitucinių teisinių santykių* terminas, kaip savaime suprantamas, yra vartojamas visoje teisės mokslinėje doktrinoje bei konstitucinėje jurisprudencijoje. Bandymas suformuluoti universalią konstitucinių santykių definiciją neišvengiamai darytų ją neišsamią, netobulą ar klaidingą. Dėl šios priežasties konstitucinių santykių *apibrėžimo* paprastai vengiama daugelyje analizuotų konstitucinės teisės darbų, taigi ir konstitucinėje jurisprudencijoje: paprastai pradedama nuo konstitucijos sampratos, konstitucinių vertybių tvarkos, teisinės ir valstybinės tvarkos turinio, o per tai išryškėja [*a priori* nujaučiama] *konstitucinių santykių specifika*;

b) *konstitucinių* valstybės ir bažnyčios santykių teisės šaltiniai sutampa su konstitucinės teisės, kaip aukščiausiosios teisės, šaltiniais, todėl jų pagrindas nėra ordinarinė teisė, tačiau tai nereiškia, kad Konstitucijoje yra kokių nors šių santykių *reglamentavimo* spragų. Kaip *aukščiausioji [konstitucinė] teisė negali būti neteisė*, taip ir *konstituciniai santykiai negali būti neteisiniai,* todėl valstybės ir bažnyčios *konstitucinių santykių* terminas savaime laikytinas pakankamu. Vis dėlto darbe nagrinėjami santykiai yra tik nedidelis visų *konstitucinių– teisinių santykių* fragmentas, kadangi valstybės ir bažnyčios santykiai plačiausiai įtvirtinti *ir ordinarinės teisės aktuose*, o būtent tam išreikšti *yra pateisinamas terminas „konstituciniai teisiniai", tačiau tik su sąlyga, jog tokiu atveju turi būti rašoma atskiriant brūkšniu,* nes kitaip reikštų *tik „konstitucinius santykius",* o jų atžvilgiu papildymas sąvoka „teisiniai" *būtų perteklinis*. Teisinis valstybės ir bažnyčios santykių įtvirtinimas yra pavaldus atitinkamai konstitucingumo (konstitucinė justicija) arba teisėtumo (administracinė justicija) kontrolei, neišskiriant ir tarptauti-

p. 87, 100–102, 229–252). Tai tikrai nereiškia, jog iki minėtos datos Lichtenšteinas nebuvo suvereni valstybė, bet kažkoks dvidešimt septintas Šveicarijos kantonas.

Tačiau Lietuvos istorijoje valstybės ir vyskupijų teritorijų klausimu yra buvę ir diplomatinių konfliktų. Antai „1922 m. lapkričio 10 d. Lietuva buvo Vatikano pripažinta *de jure*. Užsimezgus oficialiems diplomatiniams santykiams su Vatikanu, Lietuvos vyriausybė tikėjosi, kad Šv. Sostas išspręs Vilniaus–Seinų vyskupijų klausimą lietuviams priimtina prasme. Iš kitos pusės, Lenkijos vyriausybė darė žygius, kad Vilniaus vyskupija būtų priskirta prie Varšuvos arkivyskupijos. <…> Vatikanas, laikydamas Vilniaus klausimą išspręstą [1923 m. kovo 14 d. Ambasadorių konferencijoje. *Intarpas – T. B.*], 1925.11.10 sudarė su Lenkija konkordatą, visiškai nieko nepasitaręs su Lietuvos vyriausybe. Pagal tą konkordatą, Vilniaus vyskupija buvo pakelta į arkivyskupiją su Pinsko ir Lomžos sufraganijomis. Ji tuo būdu nebuvo pajungta Varšuvos arkivyskupui, bet buvo priskirta Lenkijos bažnytinei provincijai. Vatikano konkordatas su Lenkija sukėlė didelę audrą Lietuvoje. Nors Vilniaus klausimas jau daug anksčiau tarptautinių institucijų buvo išspręstas lenkų naudai, Kaune buvo žiūrima į konkordatą kaip į Šv. Sosto patvirtinimą Vilniaus krašto okupacijos. Dėl to 1925.III.9 čia įvyko demonstracijos prieš Šv. Sosto apaštališkąjį delegatą arkivyskupą Zecchinį; jam vėliau išvykus į Rygą, Lietuvos užsienio ministerija nedavė leidimo sugrįžti atgal į Kauną. Lietuvos pasiuntinybės prie Šv. Sosto vedėjas J. Macevičius Kauno įsakymu įteikė Vatikanui griežtą raštą, kurį Vatikanas atsisakė priimti kaip neišlaikantį diplomatijoj priimto tono" (Pavalkis, V. Lietuvos ir Vatikano diplomatiniai santykiai 1918–1940. *Aidai. Mėnesinis kultūros žurnalas*. 1972, Nr. 6. Skaitmeninė versija internete: <www.aidai.us/index.php>).

nių sutarčių su Šventuoju Sostu konstitucingumo patikros[148], nes Konstitucijos virše-

[148] Lietuvos Respublikos sutartys su Šventuoju Sostu neabejotinai yra tarptautinės. Visiškai nekvestionuotina yra tai, jog „sava valia prisiimtų tarptautinių įsipareigojimų laikymasis, pagarba visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams (taip pat ir *pacta sunt servanda* principui) yra atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 9.1. punktas. *Valstybės žinios*. Nr. 30-1050). E. Kūris Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalies 3) punktą aiškina taip, jog „tarptautinių sutarčių atžvilgiu Konstitucinis Teismas įgyvendina ne paskesniąją, bet išankstinę konstitucinę kontrolę“. Net Seimo priimto ratifikavimo įstatymo konstitucingumo patikra būtų problemiška, tačiau hipotetiškai visiškai neatmestina, bent jau formos ir procedūrų požiūriu. Kūris, E. *Ekstranacionaliniai veiksniai Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui aiškinant Konstituciją,* p. 78–79). Lietuvoje šiais klausimais nėra jokios oficialios konstitucinės doktrinos. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas (sutinkame, kad remtis jo argumentais aiškinant Lietuvos Konstitucijos nuostatų sampratą „iš principo neleistina“, *Ibid.,* p. 79), 1957 m. kovo 26 d. sprendime plačiau žinomam „*Reicho konkordato*“ pavadinimu (Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 26. März 1957 (BVerfGE 6, 309 *Reichskonkordat*) *-2 BvG 1/55-*), konstatavęs VFR tapatumą Vokiečių Reichui bei 1933 m. liepos 20 d. Vokiečių Reicho ir Šventojo Sosto konkordato galiojimą, ir Reicho teisėje vartotos sąvokos „valstybinė sutartis“ tapatumą „tarptautinės sutarties“ terminui (BVerfGE 6, 309 <336, 338>), pirmiausia pripažino, jog jis neturi kompetencijos spręsti dėl Reicho konkordato galiojimo tarp sutarties šalių *(t. y. priimti kokį nors sprendimą dėl išorinio konkordato veikimo),* tačiau jam konstituciškai nėra sudaryta kliūčių *spręsti dėl tarptautinės sutarties veikimo valstybės viduje,* kai tai susiję su konstitucinio ginčo šalimis, kad teisingai išspręstų jų konstitucinį ginčą (<326 f.>). Teismas nurodė Pagrindiniame Įstatyme neabejotinai esant, nors eksplicitiškai neįtvirtintą, pareigą laikytis tarptautinių sutarčių. Jos nevykdymas yra pagrindas konstituciniam ginčui (<328>). Taigi klausiama, ar kai kurios federalinės žemės pažeidė Konkordatą nesilaikydamos jo nuostatų savo švietimo įstatymuose, nes jis turi viršenybę įstatymų atžvilgiu? Be to, toks Konkordato nesilaikymas prieštarautų ir Konstitucijai, tiksliau – joje implicitiškai įtvirtintai pareigai laikytis tarptautinių sutarčių (<330>). Tai, kaip Teismas išsprendė ginčą, nėra aktualu Lietuvos atveju, nes Vokietija yra federacinė valstybė, o ginčas vyko dėl Konkordato nuostatų mokyklų švietimo klausimais laikymosi Federacijos subjektuose. Mokyklų švietimo reikalai pagal Konstituciją pavesti federacinėms žemėms (vadinamoji *Bremeno klauzulė*). Teismas detaliai išnagrinėjo Vokietijos atsakomybės Šventajam Sostui pagal tarptautinę teisę klausimą ir konstatavo, jog Federacija šiuo atveju negali atsakyti už žemių vykdomus Konkordato pažeidimus, nes Konstitucijos kūrėjai nenumatė Konstitucijoje jokių mechanizmų, galinčių užtikrinti poveikio priemones federacinėms žemėms Konkordato nuostatų švietimo srityje nevykdymo atveju. *Net ir tarptautinės priemonės prieš Federaciją negalėtų niekaip paveikti konstitucinės padėties valstybės* viduje (<366>), kitaip tariant, yra akivaizdu, jog federacinės žemės pažeidinėja Konkordatą mokyklų švietimo reikaluose (veikia prieš tarptautinę teisę), tačiau Federacija negali tam užkirsti kelio, nes toks tarptautinę teisę pažeidžiantis veikimas *neprieštarauja konstitucinei teisei.* Taigi šiame sprendime aktualu tai, jog yra teigiama absoliuti Konstitucijos viršenybė, net ir situacijos *tarptautinė sutartis v. Konstitucija* atveju.

Tad galima bent jau pagrįstai klausti, kas turi viršenybę ir visišką apsaugą nuo konstitucingumo patikros: Lietuvos Respublikos Konstitucija, pvz., 40 straipsnio 1 dalis, ar, pvz., Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje (*Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2024. Sutarties ratifikavimo įstatymas *Ibid*., 2000, Nr. 67-2016)? Čia jokiu būdu nepreziumuojamas šios tarptautinės sutarties prieštaravimas Konstitucijai, priešingai – jurisprudencinėje Konstitucijoje yra suformuluotas įstatymų konstitucingumo prezumpcijos principas (Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 48.9 punktas. *Ibid*., 2006, Nr. 123-4650) „ir iš jo kylantis Konstitucinio Teismo intervencijų į teisės sistemą nuosaikumo reikalavimas“ (Staugaitytė, V. Konstitucinio Teismo nutarimų tipai ir jų poveikio teisės sistemai bei teisės taikymo praktikai ypatumai. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2007, 4(8): 349), todėl ir sutartys su Šventuoju Sostu turėtų būti laikomos atitinkančiomis Konstituciją *tol, kol* priešingai nėra konstatavęs Konstitucinis Teismas. Konstitucinis principas *pacta sunt servanda* savaime nepakylėja tarptautinių sutarčių į nuo konstitucingumo patikros apsaugotą *konstitucinės teisės šaltinių* lygmenį. Vis dėlto puikiai suprantame, kad *de facto* konstitucinio

nybė yra *absoliuti*;

c) *konstituciniai* valstybės ir bažnyčios santykiai juose dalyvaujančių subjektų prasme iš pirmo žvilgsnio atrodo esą *dvipoliai santykiai*, tačiau dėl savo konstitucinės prigimties, ypač pagrindinių teisių „svėrimo", vadovaujantis konstituciniu proporcingumo principu, prasme (arba *„praktinės konkordancijos*" pagal K. Hesse), jie visada yra *daugiapoliai santykiai*[149], nes savo turinyje į vieną tinklą kompleksiškai sujungia įvairių *konstitucinių vertybių* koreliaciją ir subjektų, sudarančių bažnyčias bei religines organizacijas, daugetą (be to, nuo *praktinės konkordancijos* neatsiejama ir viešojo intereso apsauga);

d) konkrečios konstitucinės bylos (pvz., bažnyčių konstitucinio skundo Federaliniam Konstituciniam Teismui dėl Berlyno federacinės žemės įstatymo dėl parduotuvių darbo laiko, numatančio parduotuvių darbą Advento sekmadieniais, konstitucingumo[150]) arba ordinarinių teisinių santykių (tiesiogiai kylančių iš konstitucinio reguliavimo įgyvendinimo arba neįgyvendinimo) kontekste, valstybės ir bažnyčios santykiai gali būti aiškiai apibrėžto siauro pobūdžio. Todėl *procesine prasme konstituciniai–teisiniai* santykiai gali vykti tarp dviejų subjektų, kaip kylantys dėl teisių ir pareigų santykio ginčo[151]. O konstituciniai santykiai *in abstracto* jie yra todėl, kad išsiskiria jų teisinio reguliavimo aukščio dimensija. Valstybės ir bažnyčios konstituciniai santykiai – tai fundamentaliai *(„pamatinės normos*" ir *konstitucinės jurisprudencijos)* reglamentuojamų bendrųjų pamatinių teisinių santykių visumos dalis.

---

principo *pacta sunt servanda* svarba Lietuvos valstybės gyvenime yra daug didesnė nei galima teoriškai įsivaizduoti ir čia nekvestionuojama šio principo laikymosi būtinybė Lietuvos tarptautinių sutarčių atžvilgiu.

149 Aulehner, J. Grundrechte und Gesetzgebung. *Jus Publicum*. Band 203. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011, p. 423–424.

150 Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 1. Dezember 2009 auf Grund der mündlichen Verhandlung vom 23. Juni 2009 (BVerfGE 125, 39 *Adventssontage Berlin*) *-1 BvR 2857, 2858/07-*.

151 Plg. Umbach D. C.; Clemens, T.; Dollinger, F.-W. *Bundesverfassungsgerichtsgesetz. Mitarbeiterkommentar* (Heidelbergerkommentar). 2., völlig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg: C.F. Müller, 2005, p. 891.

II. VALSTYBINĖ BAŽNYTINĖ TEISĖ AR KONSTITUCINĖ RELIGIJOS TEISĖ?

2.1. Kuo valstybės ir bažnyčios santykių teisei relevantiška *konstitucinės* ir *valstybinės* teisės skirtis?

Ankstesniame skyriuje, bandydami atskleisti valstybės ir bažnyčios santykių sampratą, suformulavome pradinį teiginį, jog šis tyrimas yra išskirtinai konstitucinės teisės srities, taigi pagrįstas konstitucinės teisės šaltiniais (Lietuvos ir palyginamaisiais) bei konstitucionalistų darbais. Darbe jau esame pavartoję terminą *valstybės ir bažnyčios santykių teisė*. Ką jis reiškia? Ar tai kokia nors konstitucinės teisės subsistema, subsritis, ar savita teisės šaka, ar savarankiškas konstitucinės teisės institutas?

Siekiant tinkamai išspręsti šią problemą, reikia turėti galvoje jau iš dalies aptartą *konstitucinės teisės* ir *valstybinės teisės* skirtį. Kaip buvo parodyta, konstitucinė teisė ir valstybinė teisė diferencijuojamos pagal teisinio reguliavimo aukščio dimensiją, kitaip tariant, pagal teisinę galią. Vis dėlto reikia pasakyti, jog kai kuriais atvejais nėra įmanoma šių sričių visiškai atskirti. Šiam teiginiui pagrįsti pateikiame kelis argumentus:

a) suvokiant valstybės ir bažnyčios santykių teisę *kaip teisės studijų discipliną,* konstitucinės teisės ir valstybinės teisės susipynimo paneigti negalima, pvz., iš kur galėtume sužinoti valstybės pripažintų tradicinių bažnyčių ir religinių organizacijų, apie kurias užsiminta Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje, sąrašą, jei ne iš Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo nuostatų[152], lygiai kaip ir daugelį kitų konstitucinių dalykų, kuriuos išsamiai reglamentuoja ordinarinės teisės aktai, o ne pati Konstitucija, nes tai būtų neįmanoma. Taigi valstybės ir bažnyčios institucinių santykių sisteminis suvokimas reikalauja ir ordinarinės teisės analizės. Tai taip pat pasakytina ir apie lietuviškas *konstitucinės teisės studijas* apskritai bei apie *konstitucinės teisės mokslą*, kai konstitucinės teisės mokslininkų darbuose neretai daug dėmesio skiriama ordinariniam reguliavimui;

b) Konstitucijos 43 straipsnio 5 dalyje yra įtvirtinta, kad „bažnyčių bei kitų religinių organizacijų būklė valstybėje nustatoma susitarimu arba įstatymu“. Akivaizdu, jog siekiant pažinti valstybės ir bažnyčios institucinių santykių visumą, kaip jau minėta, tokius susitarimus bei įstatymus (kai/jeigu[153] jie galioja) būtina nagrinėti, o tai jau ne

---

[152] Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo (Nr. I-1057. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 89 – 1985. Aktuali redakcija 2010-01-05) 5 straipsnyje įtvirtinta, jog „valstybė pripažįsta devynias Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo dalį sudarančias tradicines Lietuvoje egzistuojančias religines bendruomenes ir bendrijas: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių, judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų“. Tas pačias religines bendruomenes ir bendrijas (*tik nebeminint tikslaus skaičiaus*!) „tradicinėmis Lietuvoje egzistuojančiomis“, kurias pripažįsta valstybė, įvardija ir naujojo šio įstatymo projekto 8 straipsnis (Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos parengtas bei suinteresuotiems asmenims ir visuomenei pateiktas derinti Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo pakeitimo įstatymo projektas. 2010-11-05, Nr. 10-4471-01).

[153] Minėta Konstitucijos nuostata, mūsų manymu, nuo kitų Konstitucijos nuostatų, kurios yra susijusios su pagrindinėmis teisėmis ir laisvėmis, ir kuriose yra įtvirtinta formulė „nustato įstatymas“ (pvz., Konstitucijos 12 str. 3 d., 33 str. 3 d. ir kt.), skiriasi tik tuo, kad „įstatymas“ čia yra alternatyva

tik konstitucinės teisės, bet ir valstybinės teisės analizė;

„susitarimui“, tačiau vienas arba kitas turi tapti teisine materija, t. y. tokia nuostata vertintina kaip pareiga įstatymų leidėjui priimti tokį įstatymą, arba Vyriausybei, kuri pagal Konstitucijos 94 straipsnio 1 punktą „tvarko krašto reikalus“, sudaryti tokius susitarimus. Neabejotina, jog „bažnyčių bei religinių organizacijų būklė valstybėje“ yra tiesiogiai susijusi su jų teisiniu statusu, t. y. su jų teisėmis ir pareigomis, *in primis* korporatyvine religijos laisve, kulto laisve, laisvu savo mokslo skelbimu, jų autonomija ir savireguliacija ir kt. Todėl, kaip ir minėta, būtina pasirinkti arba įstatyminį, arba sutartinį reguliavimą: „Kaip savo aktuose ne kartą yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, pagal Konstituciją su žmogaus teisių ir laisvių turinio apibrėžimu, jų įgyvendinimo garantijų įtvirtinimu susijusį teisinį reguliavimą galima nustatyti tik įstatymu, tačiau tada, kai Konstitucija nereikalauja, kad tam tikri su žmogaus teisėmis, jų įgyvendinimu susiję santykiai būtų reguliuojami įstatymais, juos galima reguliuoti ir poįstatyminiais teisės aktais (*inter alia* žmogaus teisių įgyvendinimo procesinius (procedūrinius) santykius ir pan.). Antai kai kada poreikį įstatymų nustatytą teisinį reguliavimą detalizuoti ir sukonkretinti poįstatyminiuose teisės aktuose gali lemti būtinumas teisėkūroje remtis specialiomis žiniomis ar specialia (profesine) kompetencija (Konstitucinio Teismo 2005 m. vasario 7 d. nutarimas). Tačiau (tai savo aktuose taip pat ne kartą yra pabrėžęs Konstitucinis Teismas) jokiomis aplinkybėmis poįstatyminiais teisės aktais negalima nustatyti asmens teisės atsiradimo sąlygų, riboti teisės apimties; poįstatyminiais teisės aktais negalima nustatyti ir tokio su žmogaus teisėmis, jų įgyvendinimu susijusių santykių teisinio reguliavimo, kuris konkuruotų su nustatytuoju įstatyme“ (Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 5 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 10 punktas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 52-2025). Juo labiau kad Konstitucinis Teismas, savo jurisprudencijoje aiškindamas Konstitucijos 33 straipsnio 3 dalies nuostatą, jog peticijos teisės įgyvendinimo tvarką „nustato įstatymas“, yra konstatavęs, kad „*įstatymų leidėjas turi pareigą* [kursyvas – *T. B.*] peticijų santykius reglamentuoti ne bet kokiu teisės aktu, o būtent įstatymu, kuriame būtų nustatyti visi svarbiausi peticijos teisės įgyvendinimo tvarkos elementai <…> Pagal Konstituciją įstatymų leidėjas, įstatymu nustatydamas peticijos teisės įgyvendinimo tvarką, turi tam tikrą diskreciją, tačiau negali paneigti pačios peticijos teisės esmės, dirbtinai suvaržyti ar nepagrįstai pasunkinti šios piliečių konstitucinės teisės įgyvendinimo“ (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 26 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 1 punktas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 11-410). Taigi pagal analogiją darytina išvada, jog Konstitucija nustato pareigą pasirinkti tarp *dviejų alternatyvų*: Vyriausybei sudaryti *susitarimą su kiekviena* valstybės pripažinta tradicine ir valstybės pripažinta bažnyčia arba religine organizacija (poįstatyminis reguliavimas), arba Seimui priimti *įstatymą* dėl valstybės pripažintų tradicinių ir valstybės pripažintų bažnyčių bei kitų religinių organizacijų būklės valstybėje, nes *asmenų lygiateisiškumo* principas reikalauja visas atitinkamo konstitucinio lygmens bažnyčias bei religines organizacijas tarpusavyje traktuoti vienodai, kadangi pats Konstitucinis Teismas 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 6 punkte konstatavo, kad „Konstitucija įtvirtina trejopą Lietuvoje veikiančių bažnyčių bei religinių organizacijų statusą: vienos bažnyčios bei religinės organizacijos yra tradicinės Lietuvoje, kitos (tradicinėmis Lietuvoje nesančios) bažnyčios bei religinės organizacijos yra valstybės pripažintos, dar kitos Lietuvoje veikiančios bažnyčios bei religinės organizacijos neturi nei tradicinių Lietuvoje, nei valstybės pripažintų statuso“. Taigi to paties konstitucinio statuso tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų diferencijavimas tarpusavyje būtų savaime antikonstitucinis ir savaime prieštarautų asmenų lygiateisiškumo principui, jeigu to paties lygmens teisinio (konstitucinio) statuso subjektai negalėtų naudotis to konkretaus statuso asmenų teisėmis (sudaryti sutartis), nes kiekviename iš trejopo statuso lygmenų esančios bažnyčios ir religinės organizacijos, kurioms skiriamas konstitucinis reguliavimas, palyginti su kitomis to paties konstitucinio statuso bažnyčiomis ir religinėmis organizacijomis, kurioms taip pat skiriamas toks pat konstitucinis reguliavimas, būtų traktuojamos kitaip, nors tarp jų [ypač ir pirmiausia Konstitucijos požiūriu] nėra tokio pobūdžio ir tokios apimties „skirtumų, kad toks nevienodas traktavimas būtų objektyviai pateisinamas“ (Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 15 punktas. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 111-4549). Jeigu valstybė dėl susitariančių šalių gausos (devynios valstybės pripažintos tradicinės ir dvi valstybės pripažintos bažnyčios bei religinės organizacijos) iki šiol nėra jokiomis priemonėmis pajėgi įgyvendinti šios konstitucinės pareigos, tai dar nepateisina jos nevykdymo, nes jeigu valstybė „ne tik gali, bet ir *privalo* [kursyvas – *T. B.*] įstatyme įvardyti, kokios bažnyčios bei religinės organizacijos Lietuvoje yra tradicinės“ (Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo

motyvuojamosios dalies II skyriaus 7 punktas.), tai juo labiau tai padariusi, ji privalo ir sudaryti su jomis susitarimus arba priimti įstatymą dėl jų teisinės padėties apibrėžtumo. Sutarčių laisvės principas čia nekvestionuotinas, tačiau visos tradicinės ir valstybės pripažintos bažnyčios bei religinės organizacijos siekia susitarimų su valstybe (net kai kurių joms naudingų Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarčių nuostatų adaptavimo tuose susitarimuose). Be to, Konstitucijos 43 straipsnio 5 dalies formuluotė yra „*nustatoma* susitarimu arba įstatymu", o ne „*gali būti nustatyta*", taigi valstybei kyla pareiga tokius susitarimus sudaryti su kiekviena Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje nurodoma valstybės pripažinta tradicine ar valstybės pripažinta bažnyčia bei religine organizacija arba priimti atitinkamą įstatymą ir jame aiškiai bei detaliai nustatyti svarbiausius valstybės ir atitinkamo konstitucinio statuso lygmens bažnyčių bei religinių organizacijų santykių teisinio reguliavimo elementus, nes tai *inter alia* susiję su pagrindinėmis teisėmis bei draudimu jas viena kitos atžvilgiu diskriminuoti. Antai 2003 m. liepos 9 d. sprendime Šveicarijos Federalinis Teismas *diskriminaciją* apibrėžė kaip „tokį kvalifikuotą asmenų, esančių panašiose situacijose, nevienodo traktavimo būdą, kuriuo asmeniui padaroma žala, kuri savo ruožtu vertintina kaip pažeminimas arba atskyrimas nuo kitų. Šiuo atveju svarbu tai, kad tas nevienodas traktavimas yra susijęs su tokiu išskyrimo požymiu, kuris pašalina esmingą ir neatsiejamą (arba sunkiai atsiejamą) asmens identiteto dalį" (Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 9. Juli 2003. *BGE 129 I 217* S. 223). Taigi tai būtų kitų to paties konstitucinio statuso bažnyčių bei religinių organizacijų diskriminacija, jeigu susitarimai būtų pasirašomi tik su kai kuriomis bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis, nes taip būtų pažeidžiamas jų, kaip tradicinių, arba kitų valstybės pripažintų bažnyčių bei religinių organizacijų *konstitucinis identitetas*, kadangi Konstitucijos požiūriu, pvz., tarp tradicinės karaimų religinės bendruomenės ir tradicinės Lotynų apeigų katalikų bažnyčios nėra jokių teisinių skirtumų.

Tačiau tokia mūsų *nuomonė* teisiškai absoliučiai nieko nereiškia, todėl darbe toliau bus vadovaujamasi (ieškoma jai argumentų) tik teisiškai nekvestionuojama *oficialia Konstitucinio Teismo doktrina*, kurioje jau ne kartą tvirtai suformuluota, jog „konstitucinė nuostata „bažnyčių bei kitų religinių organizacijų būklė valstybėje nustatoma susitarimu" negali būti aiškinama kaip reiškianti įpareigojimą valstybei atitinkamus susitarimus sudaryti su visomis tradicinėmis Lietuvoje bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis, taip pat kitomis valstybės pripažintomis bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis; valstybė laisvai sprendžia, sudaryti atitinkamus susitarimus ar jų nesudaryti, o jeigu sudaryti, tai su kuo; minėta konstitucinė nuostata negali būti aiškinama ir taip, kad jeigu valstybė yra sudariusi tam tikrą susitarimą su kuria nors viena bažnyčia ar religine organizacija, tai ji turi atitinkamus susitarimus sudaryti ir su kitomis Lietuvoje veikiančiomis bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis" (Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 8 punktas; Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 21 d. nutarimo motyvuojamosios dalies V skyriaus 4.1 punktas). Kitaip tariant, tai, kad Lietuva yra sudariusi sutartis su (kol kas vien tik su) Lotynų apeigų katalikų bažnyčia (tiksliau – su Šventuoju Sostu), dar nereiškia, jog valstybė privalo sudaryti panašias (ne tarptautinio pobūdžio) sutartis arba susitarimus ir su kitomis valstybės pripažintomis tradicinėmis bei valstybės pripažintomis, bet tradicinėmis nesančiomis, bažnyčiomis ir religinėmis organizacijomis. Tad galima *manyti*, jog Konstitucinis Teismas Konstitucijos 43 straipsnio 5 dalies nuostatos nesieja su abiejų autonomiškų subjektų – valstybės ir bažnyčios (bendrinė sąvoka) – *lygiateisiškumu* ir iš to natūraliai išvedamu *sutarčių laisvės principu*, nes paprastai „konstitucinis asmenų lygiateisiškumo principas glaudžiai siejasi su sutarčių sudarymo laisvės principu" (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimo motyvuojamosios dalies 3 punktas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 114-2643) ir atvirkščiai – sutarčių laisvės principas glaudžiai siejasi su asmenų lygiateisiškumo principu. Nors šiame konstitucinio asmenų (visų tradicinių religinių bažnyčių bei religinių organizacijų) lygiateisiškumo kontekste, kaip teigia E. Šileikis, diskutuotina yra Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartimis įtvirtinta išskirtinė Katalikų bažnyčios savivaldos (autonomijos, teisių apsaugos) garantija, formaliai disonuojanti bendrajam asmenų lygiateisiškumo principui, ji savaime yra konstitucinga, nes kildintina iš Konstitucijos 43 straipsnio 5 dalies žodžio „susitarimu" (Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*, p. 265). Taigi, nors minėtos bažnyčios bei religinės organizacijos ir siekia susitarimų su valstybe, tačiau tiek susitarimo iniciatyvos teisė, tiek ir didžiąja dalimi jo turinys priklauso valstybei. Tokiu būdu Konstitucinis Teismas subtiliai patvirtina, jog Konstitucijos

plėtoja nuosekliai „byla po bylos“[154]. Tačiau valstybės ir bažnyčios santykių srityje oficiali konstitucinė doktrina dar yra mažai išplėtota, nes šiais klausimais yra buvę vos keli Konstitucinio Teismo sprendimai[155], o kai kuriais minėtų santykių aspektais visai nepradėta formuoti, todėl, anot E. Jarašiūno, šioje srityje dar nėra tvirtai susiformavusi „*jurisprudencinė Konstitucija*“ ir ateities oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje dar turėtų būti laipsniškai atskleidžiama[156]. Taigi, ypač Konstitucinio Teismo dar neišaiškintų teisinių nuostatų sferoje[157], neišvengiamai nagrinėjame valstybinėje teisėje reali-

43 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta bažnyčių *autonomija ir savarankiškumas nėra absoliutūs*, o bažnyčių bei religinių organizacijų (kaip tradicinių ir valstybės pripažintų) *lygiateisiškumas nereiškia jų lygiavertiškumo* (kaip būtų pasakęs T. G. Masarykas).

154 Pvz., Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 2 punktas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 110-4511. Tai reiškia, jog „aiškinant Konstitucijos normas bei principus, eksplicitiškai arba implicitiškai įtvirtintus Konstitucijos tekste ir sudarančius darnią sistemą, niekuomet neišnyksta galimybė – jeigu tai būtina dėl nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos logikos – formuluoti tokias oficialias konstitucines doktrinines nuostatas (t. y. atskleisti tokius konstitucinio teisinio reguliavimo aspektus), kurios dar nebuvo suformuluotos ankstesnėse konstitucinės justicijos bylose priimtuose Konstitucinio Teismo aktuose. <…> ankstesniuose Konstitucinio Teismo aktuose suformuota oficiali konstitucinė doktrina (kiekvienu atskiru atitinkamoje byloje reikšmės turinčiu konstitucinio teisinio reguliavimo klausimu) yra papildoma vis naujais fragmentais“. Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 12.2 punktas. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 36-1292.

155 Žodis *sprendimai* čia vartojamas konstitucine bendrine prasme. Čia nebeminėsime visų jau nurodytų Konstitucinio Teismo baigiamųjų aktų valstybės ir bažnyčios santykių bei religijos laisvės klausimais, tik paminėsime, kad minėtais klausimais yra buvę ir nutrauktų konstitucinės justicijos bylų, kaip antai atšaukus pareiškėjo – Vilniaus apygardos administracinio teismo prašymą „ištirti, ar Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 41 straipsnio 1 ir 3 dalių (2000 m. gegužės 11 d. redakcija) nuostatos, kuriose numatyta išimtis dėl tradicinių religinių bendrijų švietimo įstaigų, suteikiančių valstybinio standarto bendrąjį išsilavinimą, išlaikymo ne steigėjų, o valstybės ir savivaldybių biudžeto lėšomis, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintiems atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės principams, Konstitucijos 29 ir 43 straipsniams“. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininko 2004 m. kovo 16 d. potvarkis Nr. 2b-23 „Dėl pareiškėjo prašymo”.

156 Jarašiūnas, E. *Jurisprudencinė konstitucija,* p. 25, 29.

157 Ir ne tik neišaiškintų nuostatų sferoje, bet ir tam tikra prasme „patikslintų“. Konstitucinis Teismas daugelį kartų yra konstatavęs, kad „Konstitucija neužkerta kelio įstatymuose, kituose teisės aktuose tiems patiems reiškiniams apibūdinti vartoti kitokius nei Konstitucijos tekste žodžius ar formuluotes. Reikalavimo įstatymuose, kituose teisės aktuose tuos pačius reiškinius visada apibūdinti tik tais pačiais žodžiais ir formuluotėmis kaip Konstitucijoje suabsoliutinimas ne tik reikštų siekį dirbtinai varžyti, stabdyti tokį kalbos, *inter alia* teisinės terminijos vystymąsi, kai įstatymuose, kituose teisės aktuose yra vartojami ne tik kitokie nei Konstitucijos tekste žodžiai (formuluotės), apibūdinantys tuos pačius reiškinius, bet ir apskritai nauji terminai (formuluotės), kurių Konstitucijos tekste kūrimo metu nebuvo, bet ir galėtų provokuoti koreguoti Konstitucijos tekstą pagal įstatymuose, kituose teisės aktuose įtvirtintą terminiją (žodžius, formuluotes) net ir tokiais atvejais, kai intervencija į Konstitucijos, kuri kaip aukščiausioji teisė, turi būti pastovus aktas, tekstą teisiškai nėra būtina (Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d., 2006 m. rugpjūčio 19 d., 2007 m. liepos 5 d. nutarimai)“ (Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 15 punktas. *Valstybės žinios.* Nr. 106-4434). Kitaip tariant, *valstybinėje teisėje,* kaip ordinarinėje teisėje, yra galimas ne tik detalesnis, bet kai kuriais atvejais net ir *lingvistiškai tikslesnis* teisinis reguliavimas nei konstitucinėje teisėje, todėl šiuo aspektu, be abejonės, šios teisės sritys tarpusavyje susipina. Tačiau iš kur žinoti, kokie tai atvejai ir ar tai pritaikoma galiojančiam valstybės ir bažnyčios santykių reguliavimui, pvz., ar įstatymų leidėjas patikslino arba pakoregavo konstitucinę formuluotę „bažnyčios ir religinės organizacijos“, transformuodamas ją į formuluotę „religinės bendruomenės ir bendrijos“, ar jis tuo kaip tik nepaisė arba neįgyvendino konstitucinės terminijos?

zuotą Konstitucijos nuostatų [ne]įgyvendinimą, tačiau, kaip ir sakyta, vadovaudamiesi juo, nesiimame aiškinti pačios Konstitucijos, nes jis pats gali būti Teismo pripažintas prieštaraujančiu Konstitucijai ir todėl nebetaikomas[158]. (Vis dėlto reikia turėti galvoje tai, jog net ir pati Konstitucija nėra apsaugota nuo pataisų, kurios, kaip ir minėta Konstitucinio Teismo, negali būti inspiruotos poreikio prisitaikyti prie ordinarinio reguliavimo. Bet jeigu, vadovaujantis pačioje Konstitucijoje nustatyta keitimo tvarka, jos nuostatos pakeičiamos [*inter alia* susijusios su valstybės ir bažnyčios santykiais], tai visa ankstesnė konkrečioje srityje suformuluota Teismo doktrina taip pat gali tapti nebetaikoma, tačiau apie tai, kokiu mastu ir kiek nebetaikoma, kiekvienu atveju konstatuoja pats Konstitucinis Teismas[159]).

Taigi jau išsiaiškinome, jog valstybės ir bažnyčios santykių teisė egzistuoja kaip speciali *teisės studijų disciplina*. Galima pridurti, jog ji skirta universitetų Teisės fakultetų aukštesniųjų kursų (antros studijų pakopos) teisės studentams. Kai kurių valstybių (pvz., Austrijos, Šveicarijos, Vokietijos) kai kuriuose Teisės fakultetuose ši studijų disciplina *bažnytinės teisės*, *valstybinės bažnytinės teisės* arba *religijos teisės* ar kt. pavadinimu dėstoma tam tikrų viešojoje teisėje specializuotų studijų programų studentams, dažniausiai kaip alternatyviai pasirenkamas dalykas. Vis dėlto reikia pripažinti, kad Teisės fakultetuose ši studijų disciplina. kaip savarankiškas studijų dalykas, beveik

---

Matyt, bandydamas atsakyti į panašų klausimą, E. Šileikis pateikė nuomonę, jog „termino *bažnyčia* vartojimas dabartinėje Konstitucijoje nevisiškai optimalus, palyginti su 1922 m. Konstitucijos (83§) sąvoka „tikybinės organizacijos" (ji labiau *neutrali*!), kurią pakeitė 1938 m. Konstitucijos (27–29 str.) žodžių junginys „bažnyčios bei kitos tolygios tikybinės organizacijos", radęs atgarsį dabartinėje Konstitucijoje. Todėl platesniu požiūriu tariamas (formalus) nė vienos religijos neįvardijimas Konstitucijoje – tam tikras *mitas*. Matyt, tai suvokdamas, įstatymų leidėjas priėmė Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymą (bet ne Bažnyčių ir kitų religinių organizacijų įstatymą), tuo tarsi kompensuodamas nevisiškai optimalią konstitucinę terminiją" (Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*, p. 262–263). Su tokia E. Šileikio pozicija galima sutikti tik iš dalies, nes, nors konstitucinė terminija galbūt ir kritikuotina, tačiau Konstitucinis Teismas visuose savo baigiamuosiuose aktuose, kuriuose tik buvo paliesti kai kurie valstybės ir bažnyčios santykių aspektai (1994 m. balandžio 21 d. nutarimas; 1995 m. sausio 24 d. išvada; 2000 m. birželio 13 d. nutarimas; 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimas; 2011 m. birželio 21 d. nutarimas), nuosekliai laikėsi konstitucinės terminijos, t. y. „religinių bendruomenių ir bendrijų" termino pats nevartojo arba vartojo tik įstatymo bei pareiškėjo kreipimosi terminijos kontekste, savoje terminijoje įvardydamas tik „bažnyčias ir religines organizacijas". Tai verčia manyti, jog konstitucinės terminijos tobulinimas vyksta tarsi *sub auspiciis* paties Konstitucinio Teismo, arba jam tą terminiją jurisprudenciškai akceptuojant (kaip ir senesnės doktrinos tolesnio taikymo po Konstitucijos pataisų atveju). Su E. Šileikio pozicija iš dalies nesutinkame dar ir dėl sąvokai *religija* suteikiamos prasmės („nė vienos religijos neįvardijimas Konstitucijoje – tam tikras *mitas*"), bet atskirai tai bus aptarta kitose šio darbo dalyse.

158 Iš esmės tai reiškia, kad „konstitucingumo kontrolė Lietuvoje yra grindžiama nuginčijamumo koncepcija, pagal kurią Konstitucinio Teismo nutarimai lemia Konstitucijai prieštaraujančių teisės normų galios praradimą ir jų pašalinimą iš teisės sistemos. Konstitucinis Teismas yra tiesiogiai konstatavęs, kad, pagal pareiškėjų prašymus spręsdamas konstitucinės justicijos bylas, jis turi „konstitucinius įgaliojimus *panaikinti* atitinkamų teisės aktų (jų dalių) *teisinę galią* [išskirta autorės. – *V. S.*], jeigu jie prieštarauja aukštesnės galios teisės aktams, *inter alia* (ir pirmiausia) Konstitucijai", ir „visam laikui pašalinti šiuos teisės aktus iš Lietuvos teisės sistemos" (cituojamas Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas). Staugaitytė, V. Teisės normų atgijimo įsigaliojus Konstitucinio Teismo nutarimui problema. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2006, 2: 298–299.

159 Pvz., Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 24 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 4 punktas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 10–369.

neturi perspektyvų (paprastai šie specifiniai santykiai yra fragmentiškai nagrinėjami galiojančios valstybinės (konstitucinės) teisės studijų rėmuose) ir išlieka tik Teologijos fakultetuose, kuriuose jis dėstomas labiau kaip konkrečios bažnyčios *vidaus bažnytinė teisė*. Lietuvoje valstybės ir bažnyčios santykių teisės studijų disciplina, net nepradėjusi įsibėgėti[160] (1918–1940 m. Lietuvoje teisininkams beveik nebuvo dėstoma[161], o po 1990 m. kovo 11 d. užgimė gerokai „pernešiota“, todėl ir pasmerkta tolesnio vystymosi sutrikimams[162]), taip pat turi nustoti gyvuoti *būtent kaip Teisės* fakultetuose dėstomas

---

160 Čia neįskaičiuojamas Vilniaus universiteto įsteigimo ir gyvavimo pradžios laikotarpis, kai šalia pasaulietinės teisės buvo dėstoma ir kanonų teisė, o šių dalykų studijos negalėjo apeiti valstybės ir bažnyčios santykių tematikos, tačiau tai turėjo būti gryna bažnytinė kanoninė teisė, susipynusi su pasaulietine teise (taip buvo ne tik teisės studijose, bet ir visose teisinės realybės srityse); be to, konstitucinės teisės dar nebuvo. Vilniaus universitetas įsteigtas vadovaujantis Stepono Batoro 1597 m balandžio 1 d. raštu ir popiežiaus Grigaliaus XIII 1579 m. spalio 29 d. bule, kurioje nebuvo draudimo steigti Teisės fakultetą. Tačiau Teisės fakultetas pradėjo veikti tik 1644 m., kadangi tik iki šio laikotarpio K. L. Sapiegai pavyko pasiekti susitarimą su jėzuitais ir Vilniuje sulaukti pirmųjų pasauliečių profesorių. Jais buvo žinomi abiejų teisių (kanonų teisės ir civilinės teisės) daktarai Jonas Jurgis Šaueris ir Simonas Dilgeris iš Ingolštato (štai dėl ko *Audi* yra „nacionalinis“ lietuvių automobilis! – *intarpas – T. B.*) universiteto Bavarijoje ir kurių „ingresas“ į universitetą prasidėjo Šv. Mišiomis į Šventąją Dvasią Šv. Jonų bažnyčioje. Laipsniškai Fakultetas visiškai sukomplektavo savo du skyrius – *kanonų teisės ir civilinės teisės, kuriuose veikė po dvi katedras kiekvienam*. Žr. Machovenko, J. Vilniaus jėzuitų akademijos Teisės fakultetas 1641–1667 metais. *Teisė*. 2005, 57: 82–87.

„Privačia iniciatyva įsteigtas ir valdomas dvasininkų, Vilniaus universitetas veikė pasaulietinėje aplinkoje, valstybiniame mieste. <…> Viduramžių teisininkai ir jų valdovai iš tikrųjų sankcionavo teisės partikuliarizmą ir recepciją, toleravo įvairias teisėkūros ar teisenos formas ir procedūras, tačiau kartu, remdamiesi įvairia ir gausia teisine medžiaga, sukūrė universalius ir stabilius institutus ir mechanizmus. „Luomas“, „profesinė korporacija“, „miesto pilietybė“, „jurisdikcija“ ir kt. buvo būtent tos teisinės kategorijos, kurioms įvairiuose viduramžių kraštuose buvo „leista“ skirtis tik detalėmis. Todėl ir dvasininkai, ir bajorai visoje Europoje naudojosi savo luomo privilegijomis. „Vilniaus miestas, Universitetas, jo teismas ir kt. buvo unikalūs reiškiniai, imant jų savybių visumą, ir tipiniai reiškiniai, žvelgiant į juos per viduramžių Europos teisės prizmę. <…> Universitetui suteiktomis privilegijomis buvo pripažinta plati autonomija, o jo bendruomenės nariams teisminis imunitetas, t. y. atleidimas nuo pasaulietinių ir dvasinių teismų jurisdikcijos. <…> XII a. Bažnyčia kontroliavo teisinį švietimą visoje Europoje – 1219 metų popiežiaus įsakas iš daktarų atėmė laisvę teikti laipsnius, ir nuo to meto Bažnyčios duodama licencija dėstyti (*licentia docendi*) buvo reikalinga tiek Italijoje, tiek visur kitur.“ Tačiau vyskupų vykdoma universitetų kontrolė nebuvo absoliuti, nes profesoriai turėjo laisvę pasirinkti priešingas pozicijas. Žr. Machovenko, J. Viduramžių universiteto ir jo teismo prigimtis. *Teisė*. 2009, 70: 8–13.

161 Lietuvos universiteto, Kaune įsteigto 1922 m., Teisių fakultete (jis pradėjo veikti ne iš karto) galėjo studijuoti „baigusieji gimnaziją, dvasinę katalikų seminariją ar kitą kurią to paties laipsnio mokyklą“ (Universiteto Statuto 38 paragrafas). <…> „Mokymo planai buvo tobulinami atsižvelgiant į visuomeninio ir valstybinio gyvenimo pokyčius, įtraukiami nauji dalykai. Nuo <…> 1937 m. pradėta dėstyti <…> bažnytinę teisę“ (Machovenko, J. Universitetinės teisės studijos tarpukario Lietuvos Respublikoje. *Teisė*. 2007, 65: 86, 89).

162 Vilniaus universiteto Teisės fakultete trumpą laiką antrosios pakopos studijų (8–10 semestrai) studentams buvo galimybė kaip pasirenkamą dalyką studijuoti discipliną, pavadintą *Valstybės ir bažnyčios teisiniai santykiai Europoje*, kuri savo turiniu buvo labiau panaši į bažnytinę teisę nei į valstybinę (konstitucinę) bažnytinę teisę ir kuri jau keleri metai nebesiūloma kaip pasirenkamas dalykas. Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Parlamento teisės ir valstybės valdžios institucijų magistrantūros studijų programos studentams pastaraisiais metais, profesoriaus G. Mesonio parengtos programos pagrindu, privalomai yra dėstoma speciali disciplina *Konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių pagrindai*, kuri, mūsų giliu įsitikinimu, neturi jokios tolesnio dėstymo

dalykas jau vien dėl studentų pasirenkamų pragmatiškesnių teisės studijų.

Nors ir be pagrindo (šia tematika [pa]rašančių/rašiusių mokslininkų konstitucionalistų Lietuvoje kol kas tik vienetai, iš kurių ypač išskirtini E. Kūris, G. Mesonis ir E. Šileikis), tačiau yra menka tikimybė, jog valstybės ir bažnyčios santykių teisė Lietuvoje smarkiau įsibėgės kaip *viena iš teisės mokslo šakų*. Šia problematika yra daug „neartų dirvonų" teisės krypties moksliniams tyrimams, konstitucinės teisės srities moksliniams darbams, perspektyvoje galbūt net galėtų atsirasti speciali mokslo darbų serija valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių tema, kaip, pavyzdžiui, yra Vakaruose („*European Journal for Church and State Research – Revue européenne des relations Églises-État*", „*Jus Ecclesiasticum*" (*JusEccl* Mohr Siebeck), „*Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche*", „*Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht*" *FVRR* ir kt.). Bet kokiu atveju valstybės ir bažnyčios santykių, kaip konstitucinės teisinės tikrovės[163] siauros, bet labai turiningos, dalies *teisės mokslas* kartkartėmis pateks į Lietuvos teisininkų domėjimosi regos lauką (tai rodo atskiri įvairaus pobūdžio publikuoti darbai, kaip antai E. Kūrio, G. Mesonio, E. Šileikio, R. Ruškytės, V. Vaičaičio, M. Lankausko ir kt.).

2.2. *Konstitucinė ius ecclesiasticum,* kaip Lietuvos konstitucinės teisės institutas

Mums svarbiausia yra trijų minėtų konstitucinės ir valstybinės teisės skirties tezių pagrindu pabandyti identifikuoti valstybės ir bažnyčios santykius reglamentuojančių teisinių nuostatų visumos statusą [objektyviosios] *teisės sistemoje*.

Tad pirmas klausimas būtų toks: *Ar valstybės ir bažnyčios santykių teisė* (objektyviąja prasme) *gali būti vadinama savarankiška teisės sritimi?* Vokiškosios erdvės valstybių teisės sistemų atveju į šį klausimą kai kurie mokslininkai atsako teigiamai (gali būti vadinama bent jau savarankiška *daline teisės sritimi – Teilgebiet*[164]), tik, kaip jau minėta, ši sritis gali būti vadinama įvairiai. Antai vokiečių konstitucinės teisės teoretikas A. Katzas, vardydamas Vokietijos *viešosios teisės sritis,* arba *šakas*, šalia tarptautinės

---

ateities ir išliks tik kaip minėto teisėjo pionieriškas istorinis indėlis į šios konstitucinės teisės specialios srities *gelmines* studijas bei mokslą Lietuvoje.

163 Jarašiūnas, E. Konstitucinės teisės mokslas. Konstitucinė teisė kaip mokymo dalykas. In *Lietuvos konstitucinė teisė*, p. 86–87.

164 Tačiau Pagrindinio Įstatymo Tėvų intencija nebuvo valstybinę bažnytinę teisę paversti vien tik *viešosios susivienijimų teisės dalimi*, o siekta šiai sričiai tam tikro savarankiškumo ir kaip tik bažnyčias konstituciškai išskirti iš kitų susivienijimų, kad jos netaptų „susivienijimais tarp susivienijimų" (veikiausiai tą patį būtų galima pasakyti ir apie Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 straipsnio idėją Konstitucijos Kūrėjų galvose). Vis dėlto reikia pripažinti, jog *valstybinė bažnytinė teisė pirmiausia yra valstybinės (konstitucinės) teisės dalis*, kaip jos specialus bažnytinei teisei relevantiškų principų ir normų kompleksas. Plg. Meyer-Teschendorf, K. G. *Staat und Kirche im pluralistischen Gemeinwesen: verfassungstheoretische Vorverständnisse von Staat, Kirche und Gesellschaft in der staatskirchenrechtlichen Diskussion der Gegenwart*, p. 54, 2, 122. Žr. taip pat didžiulį sąrašą autorių bei Federalinio Konstitucinio Teismo sprendimų, kuriuose valstybinė bažnytinė teisė traktuojama kaip istoriškai viena pamatinių Konstitucijos dalių: Heckel, M. *Gesamelte Schriften. Staat, Kirche, Recht, Geschichte.* Band IV. Herausgegeben von Schlaich, K. *Jus ecclesiasticum.* Band 58. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1997, p. 920.

teisės, valstybinės teisės (*Staatsrecht*), administracinės teisės ir kitų, viešajai teisei priskiria *savarankišką sritį – bažnytinę teisę*[165]. Akivaizdu, jog čia turima galvoje vokiškoji *Staatskirchenrecht – valstybinė bažnytinė teisė* (nereikia painioti su *valstybinės bažnyčios teise*, su kuria pirmoji neturi nieko bendra). Nors ir pačioje Vokietijoje verda diskusijos dėl tikslesnio šios teisės srities apibūdinimo[166], tačiau kol kas labiausiai įsitvirtinęs

---

165 Katz, A. *Staatsrecht. Grundkurs im öffentlichen Recht.* 18. Auflage. Heidelberg: C.F. Müller, 2010, p. 6.

166 Didžiausias šiam klausimui skirtas darbas – mokslinių straipsnių rinkinys *Valstybinė bažnytinė teisė ar konstitucinė religijos teisė?* Viename iš straipsnių, kurio autorius Müncheno universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės ir bažnytinės teisės katedros vadovas prof. S. Koriothas (jis yra ir Pagrindinio Įstatymo nuostatų, susijusių su valstybės ir bažnyčios santykiais (Weimaro Konstitucijos straipsnių), komentatorius reikšmingiausiame Maunz/Dürig komentare), pastebima, jog Federalinio Konstitucinio Teismo doktrina patyrė kelis aiškius lūžius valstybės ir bažnyčios santykių interpretavimo srityje, todėl senoji *valstybinės bažnytinės teisės* sąvoka tampa per siaura. Konstitucijos Tėvai, inkorporuodami Weimaro Konstitucijos „bažnytines" nuostatas į Pagrindinį Įstatymą, siekė naujos valstybinės bažnytinės teisės interpretacijos, kurios pagrindas būtų valstybės ir bažnyčios kaip lygiaverčių [super]bendruomenių (*societates perfectae*) koordinacija, kai valstybė negali vienašališkai riboti bažnytinės valdžios, o moralinės vertybės bei religiniai įsitikinimai yra bendruomeninio ir valstybinio gyvenimo pagrindas. Vėliau, po 1960 metų, *valstybinė bažnytinė teisė* imta interpretuoti kaip *subalansuoto (lygaus) santykio tvarka tarp valstybės ir bažnyčios sferų*. Federalinis Konstitucinis Teismas aiškino, jog viešosios teisės korporacijos statusas turi užtikrinti bažnyčios nepriklausomumą nuo valstybės. Religijos laisvei, kaip klasikinei individualiai teisei, imta suteikti ir korporatyvinį turinį. Šios pagrindinės teisės apsaugos sferą Federalinis Konstitucinis Teismas išplėtė nuo tradicinės kulto ir karitatyvinės veiklos laisvės iki visų veikimo būdų, kuriems tik pagrindinės teisės subjektas pagal savo saviidentifikavimą suteikia religinį motyvą. Religijos laisvės ribos nustatytos bendrojoje konstitucinėje teisėje, kaip visiems galiojančios „įstatymo nustatytos ribos". [Antai 1976 m. rugsėjo 21 d. sprendime Federalinis Konstitucinis Teismas konstatavo, jog viešosios teisės korporacijos statusas nepaverčia religinių bendruomenių tiesiogine valstybės administracine institucija. „Joms būdingos užduotys, įgaliojimai ir kompetencijos yra savitos ir neišvedamos iš valstybės." Todėl jos turi pagrindines teises *nuo valstybės* (taigi *status negativus*). *Valstybinės bažnytinės teisės* esmę Teismas apibūdino kaip tokią valstybinę tvarką, kuri apsiriboja pasaulietiniais reikalais, nesprendžia religijos reikalų, „atleidžia bažnyčias nuo savo priežiūros ir pripažįsta ypatingą bažnyčių reikšmę valstybės ir visuomenės gyvenime". Bažnyčios savo ruožtu laiko save nepriklausomomis nuo valstybės, tačiau rūpinasi ne tik sielų, bet ir šio pasaulio reikalais. Bažnyčios nėra įprastinės interesų grupės, bet būtiną dvasinį poveikį socialiniame gyvenime darantis nepriklausomas valstybės partneris. Todėl Teismas valstybės ir bažnyčios santykį Vokietijos Federacinėje Respublikoje įvardijo kaip „*šlubuojančio atskyrimo* santykį, kaip abipusį savarankiškumą vienoje koordinačių sistemoje arba kaip partnerystę tarp valstybės ir bažnyčios". Beschluß des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 21. September 1976. (BVerfGE 42, 312 <330 f.> *Inkompatibilität/ Kirchliches Amt*) *-2 BvR 350/75-*. Intarpas – *T. B.*]. Galiausiai nuo 2000 metų Teismas ima naujai aiškinti valstybinę bažnytinę teisę, nes Weimaro Konstitucijos straipsniai turi būti interpretuojami pagrindinių teisių ir pirmiausia religijos laisvės kontekste, kadangi *religijos laisvė yra valstybinės bažnytinės teisės leitmotyvas*. Religinei bendruomenei suteiktas viešosios teisės korporacijos statusas, pagal naujausią Teismo doktriną, yra tik priemonė palengvinti [naudojimąsi] ir plėtoti religijos laisvę. [„Religinė bendruomenė, kuri nori tapti viešosios teisės korporacija, turi būti ištikima teisei. Ji turi garantuoti, kad ji laikysis galiojančios teisės, ypač jai suteiktomis suvereniomis galiomis naudosis sutinkamai su konstituciniais ir kitais įstatyminiais imperatyvais. <…> Galiausiai iš korporacinių religinių bendruomenių galima reikalauti ištikimybės teisei ir už suverenaus veikimo srities ribų. Kiekvienas susivienijimas, kaip ir kiekvienas pilietis, turi pilietinę pareigą laikytis įstatymų. <…> nepažeisti trečiųjų asmenų teisių" <…>. Labai svarbu tai, jog šiame sprendime Teismas daugelį kartų šalia *Pagrindinio Įstatymo valstybinės bažnytinės teisės* termino vartoja *religijos teisės* terminą, tačiau Teismas niekur neatsisakė *valstybinės bažnytinės teisės* sąvokos: „Religinė bendruomenė, kuri siekia įgyti viešosios teisės korporacijos statusą, ypač turi užtikrinti, kad jos būsimas elgesys

klasikinis *valstybinės bažnytinės teisės* pavadinimas[167]. Kai kurių autorių vartojamas *konstitucinės religijos teisės* terminas dažniausiai yra pagrįstas *valstybinės bažnytinės teisės* termino nešiuolaikiškumo, religinio ir kultūrinio pliuralizmo (dabartinėje, anot J. Habermaso, „postsekuliarioje visuomenėje“) bei *konstitucinės religijos teisės* europeizavimo bei internacionalizavimo argumentais[168]. Kituose darbuose priešingai, ginamas

---

nepažeis GG 79 straipsnio 3 dalyje įtvirtintų fundamentalių konstitucinių principų, valstybinei apsaugai patikėtų trečiųjų asmenų teisių, taip pat laisvosios *Pagrindinio Įstatymo religijos teisės ir valstybinės bažnytinės teisės* (*freiheitlichen Religions- und Staatskirchenrechts des Grundgesetzes*) pamatinių principų“. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 19. Dezember 2000 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 20. September 2000. (BVerfGE 102, 370 <386 ff.> *Körperschaftsstatus der Zeugen Jehovas*) *-2 BvR 1500/97-*. Intarpas – *T. B.*]. Taigi S. Koriothas mano, jog Teismas pasirinko naują kryptį *nuo institucinės valstybinės bažnytinės teisės link pagrindinių teisių religijos teisės* (tačiau jis pats Müncheno universiteto teisės studentams toliau dėsto *valstybinę bažnytinę teisę*). Valstybinės bažnytinės teisės nauja interpretacija mažiau siejama su instituciniu aspektu, bet labiau su pagrindinėmis teisėmis, kurios nustato valstybinės bažnytinės teisės ribas net ir viešosios teisės korporacijų suverenių galių (pvz., bažnytiniai mokesčiai) srityje, ir religinių pamokų, valstybinių institucijų sielovados ir kt. srityse. Todėl netgi yra buvę iniciatyvų panaikinti Pagrindinio Įstatymo bažnytinius Weimaro Konstitucijos straipsnius (tiesa, nesurinkta pakankamos parlamentinės daugumos), o valstybės ir bažnyčios santykių pagrindus įtvirtinti pirmajame pagrindinių teisių katalogo skyriuje, įrašant naują *9a straipsnį*, kuriame būtų aiškiai įtvirtintas valstybės ir bažnyčios atskyrimo principas; bažnyčių ir religinių bendruomenių laisvė Konstitucijos ir įstatymų ribose bei bendrosios (ne bažnytinės) darbo bei socialinės teisės taikymas bažnytiniuose darbo santykiuose; bažnyčių bei religinių organizacijų ir įvairių visuomeninių pasaulėžiūrinių susivienijimų lygiateisiškumas; religinių organizacijų teisinio subjektiškumo įgijimas pagal bendruosius civilinės teisės reikalavimus. Ši iniciatyva, jo nuomone, aiškiai parodo *valstybinės bažnytinės teisės* [vienintelę galimą] *raidos kryptį* Vokietijoje. Žr. Korioth, S. Die Entwicklung des Staatskirchenrechts in Deutschland seit der Reformation. In *Staatskirchenrecht oder Religionsverfassungsrecht? Ein begriffspolitischer Grundsatzstreit*. Herausgegeben von Heinig, H. M.; Walter, Ch. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007, p. 59–67.

167 Buvęs Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo teisėjas garsus Heidelbergo universiteto konstitucionalistas ir mokesčių bei finansų teisės profesorius Paulas Kirchhofas (jo tėvas Ferdinandas Kirchhofas buvo Vokietijos Federalinio Teismo Rūmų (*Bundesgerichtshof*) teisėjas, o jo jaunesnysis brolis Ferdinandas Kirchhofas šiuo metu yra Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo Pirmojo senato prezidentas ir viso Teismo viceprezidentas) kritikuoja bandymus *valstybinę bažnytinę teisę* pakeisti *konstitucine religijos teise*. Jis teigia, jog valstybės ir religijos santykio nustatymas nėra išskirtinai pagrindinių teisių klausimas, bet pirmiausia valstybinės bažnytinės teisės klausimas. Religiją bei tikėjimą žmogus atranda bažnyčių kultūrinėse bendruomenėse, žmogus beveik niekada neišgyvena religijos kaip individas, bet kaip bažnyčios narys kultūrinėje tradicijoje ir patirtyje. „Kolektyvinė religijos laisvė nėra individualių pagrindinių teisių įsisąmoninimo suma, kitaip ji prarastų savo esminio fundamento – bažnyčių – teisinę apsaugą. Lygiai kaip mokslo laisvė Vokietijoje beveik negalėtų vystytis be universitetų, <…> teisminė apsauga (GG 19 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta teisminės teisių gynybos garantija) be teisminių institucijų būtų tuščia, taip ir religijos laisvei reikalinga institucinė tvermė bažnyčiose. Religija tampa [religija] pirmiausia tik tikėjimo bendruomenėje ir religijos praktikavimo bendruomenėje“. Bažnyčios yra religijos laisvės pamatas, o „asmeninė religijos laisvė yra nukreipta į bažnyčias“. Kirchhof, P. Die Freiheit der Religionen und ihr unterschiedlicher Beitrag zu einem freien Gemeinwesen. In *Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche*. Band 39. Herausgegeben von Kämper, B.; Thönnes, H. – W. Münster: Aschendorff Verlag, 2005, p. 112–113.

168 Žr. *Konstitucinės religijos teisės* sritį pagrindžiantį habilitacinį Christiano Walterio darbą Heidelbergo universitete: Walter, Ch. *Religionsverfassungsrecht in vergleichender und internationaler Perspektive*. Jus publicum – Beiträge zum Öffentlichen Recht. Band 150. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, p. 607–610.

valstybinės bažnytinės teisės terminas ir rašoma apie jos europeizaciją[169]. Bandymas sukurti įvairius naujadarus, pavyzdžiui, *(valstybinė) religijos teisė*[170], *religijos ir pasaulėžiūros teisė*[171] ir kt., sukuria daug teisinio neaiškumo (taip pat ir lingvistinio), nes ne tik ignoruoja institucinius valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų santykius, neatsižvelgia į sąvokos *bažnyčia* juridinio interpretavimo galimybes[172] (apie tai šiame darbe bus rašoma toliau), bet kai kada pernelyg suabsoliutina religijos laisvę[173], naudojimasis kuria (įvairiomis religinėmis praktikomis) gali pažeisti kitų asmenų kitas tokias pat

169 Žr. Stefano Mücklo habilitacinį darbą Freiburgo universitete: Mückl, S. *Europäisierung des Staatskirchenrechts*. Herausgegeben von Kunig, Ph.; Robbers, G; Voßkuhle, A. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005, p. 37–55. Šis autorius neneigia, jog *valstybinė bažnytinė teisė* pirmiausia yra institucinė teisė, tačiau „šis požiūris nepaneigia to, jog valstybinė bažnytinė teisė yra pastatyta ant religijos ir pasaulėžiūros laisvės pagrindinių teisių pamato“. Be to, valstybės vienašališkai nustatyta teisė, panašiai kaip ir konkordatų bei bažnytinių sutarčių nuostatos, garantuoja bažnytinę autonomiją, bažnyčių bei religinių organizacijų kaip viešosios teisės korporacijų teisinį statusą ir pan., o tai yra susiję su pagrindinių teisių garantijomis. Nėra jokio pagrindo perinterpretuoti *valstybinę bažnytinę teisę* pagrindinių teisių kontekste, nes Pagrindinio Įstatymo Weimaro Konstitucijos bažnytiniai straipsniai šiaip ar taip yra neatsiejami nuo relevantiškų pagrindines teises įtvirtinančių konstitucinių nuostatų. S. Mücklas taip pat nesutinka su *valstybinės bažnytinės teisės* kritika, jog šis terminas esą apima tik krikščioniškas bažnyčias ir diskriminuoja kitas religines bendruomenes, nes siūlomi alternatyvūs terminai taip pat neišvengia neapibrėžtumų. Antai terminas *(valstybinė) religijos teisė*, panašiai kaip ir *konstitucinė religijos teisė,* apeina institucinį aspektą ir siūlo nagrinėjimo objektu pasirinkti absoliučiai neapibrėžtus „religinius interesus“ (pritardami S. Mücklo pozicijai, galime pridurti, jog radikalių islamistų terorizmas taip pat remiasi vadinamaisiais „religiniais interesais“…). S. Mücklas taip pat atremia kritikų argumentą, jog *Staatskirchenrecht* terminas yra grynai Vokietijos nacionalinis ypatumas, nurodydamas, jog analogiška sąvoka yra vartojama ir Šveicarijoje, Austrijoje; santykiai tarp valstybės ir bažnyčios (bei religinių bendruomenių) Italijoje apibūdinami kaip *diritto ecclesiastico*, Ispanijoje kaip *derecho Eclesiástico del Estado*, Prancūzijoje kaip *droit ecclésiastique*, Anglijoje – *ecclesiastical law*. Be to, nuo 1989 m. trisdešimt teisės mokslininkų iš penkiolikos Europos šalių kasmet susirenka į *European Consortium for Church and State Research* kongresą, o valstybių pranešimai publikuojami šiame darbe jau minėtame žurnale „*European Journal for Church and State Research – Revue européenne des relations Églises-État*“.

170 *Religijos teisės* termino vartojimas grindžiamas tuo, jog jos objektas yra individuali religijos laisvė, asmens santykis su institucionalizuota religija ir valstybe. Žr. Kustermann, A. P.; Puza, R. Europa und das Nationalstaatliche Religionsrecht. In *Staatliches Religionsrecht im Europäischen Vergleich*. Herausgegeben von Puza, R.; Kustermann A. P. Freiburg/Schweiz: Universitätsverlag Freiburg, 1993, p. 9. Kitų autorių nuomone, *religijos teisės* nuostatų visuma „išeina“ už konstitucinės, apskritai viešosios teisės ribų ir apima ne tik religiškai relevantiškas pagrindines teises, valstybės ir bažnyčios institucinius santykius, bet ir religines teisines nuostatas civilinės teisės bei justicijos srityse. Kley, A. Das Religionsrecht der alten und der neuen Bundesverfassung. In *Das Religionsrecht der neuen Bundesverfassung. Les droit des religions dans la nouvelle Constitution fédérale*. Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht. Band 10. Hrsg. Pahud de Mortanges, R. Freiburg/Schweiz: Universitätsverlag Freiburg, 2001, p. 10.

171 Czermak, G.; Hilgendorf, E. *Religions- und Weltanschauungsrecht. Eine Einführung*. Berlin, Heidelberg: Springer- Verlag, 2008, p. 14.

172 Vartoti *religijos teisės* sąvoką kaip pagrindinį arba net vienintelį argumentą pasirenkama todėl, kad religijos teisė apima ne tik krikščionių bažnyčias, bet ir visas religines bendruomenes, pvz., Classen, C. D. *Religionsrecht*, p. 2.

173 Pvz., Classen, C. D. *Religionsfreiheit und Staatskirchenrecht in der Grundrechtsordnung*. Jus publicum – Beiträge zum Öffentlichen Recht. Band. 100. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 2003, p. 3–19. Taip pat Winzeler Ch. Einführung in das Religionsverfassungsrecht der Schweiz. *Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht*. Hrsg. Pahud de Mortanges, R. Band 16. Zürich, Basel, Genf: Schulthess, 2005, p. 1–167. Iš pastarojo autoriaus knygos galima susidaryti įspūdį, jog *religijos teisė* faktiškai yra suredukuojama iki vienos pagrindinės teisės – *religijos laisvės*, kurioje

universalias teises[174].

Tiesa, kai kurie šveicarų autoriai, atsižvelgdami į federacinę valstybės sandarą, kai Federalinės Konstitucijos nuostatomis valstybės ir bažnyčios santykiai tiesiogiai nėra reguliuojami, bet juos sureguliuoti pavedama federacijos subjektams, *religijos teise* (netgi *religijos konstitucija*) vadina tik Federalinės Konstitucijos religiškai relevantiškas nuostatas, o paskirų kantonų santykių su bažnyčia reguliavimas (kiekvienas atskirai) vadinamas *valstybine bažnytine teise*[175]. Vis dėlto šveicarišką *religijos teisės* sampratą geriausiai atspindi požiūris, jog ji susiformavo iš *valstybinės bažnytinės teisės* (kuria laikoma tik didžiųjų krikščioniškų bažnyčių santykių su valstybe teisinė tvarka), tačiau *religijos teisė* pastarąją pirmiausia ir subordinuoja, nes dėl išaugusio religinio pliuralizmo apima ir kitų „religinių" normų visumą. Dėl to religijos teisė negali būti tiksliai apibrėžiama, nes į ją įeina *konstitucinė religijos teisė* (relevantiškos federacijos ir kantonų konstitucinės nuostatos, Europos žmogaus teisių konvencijos bei Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto nuostatos), relevantiškas federacijos bei kantonų *įstatyminis* ir *poįstatyminis reguliavimas* (valstybės organizacijos, privatinės teisės ir civilinio proceso, baudžiamosios teisės ir proceso, finansų ir mokesčių teisės, privatinės ir viešosios darbo teisės, karinės ir civilinės tarnybos bei civilinės saugos (pvz., netgi aktualios gaisrinės policijos taisyklių normos), užsieniečių teisės, švietimo ir žiniasklaidos teisės, gyvūnų apsaugos, kelių eismo teisės nuostatos) bei relevantiška *tarptautinės humanitarinės teisės* sritis (Ženevos sutarties normos, garantuojančios sužeistųjų, karo belaisvių ir civilių asmenų teisę karo metu, kiek tai įmanoma, praktikuoti savo religiją bei diskriminacijos dėl religijos draudimas)[176]. Panašiai *religijos teisės šaltinius* (federalinę ir žemių konstitucinę teisę, įstatyminę teisę, tarptautinę teisę, Europos Sąjungos teisę, bažnytines sutartis ir konkordatus) vardija ir vokiečių autoriai, propaguojantys *religijos teisės* sampratą[177]. Tiesa, iš pastarųjų išvardytų šaltinių pobūdžio galima susidaryti

---

sutalpinama visa, kas susiję su religija, bažnyčia, paskiru asmeniu ir valstybe. Todėl darytina išvada, jog *religijos teisė – tai religijos laisvės teisė*, o tai jau nėra visai korektiška.

174 Čia galima adaptuoti D. Richterio išsireiškimą *„universalių žmogaus teisių sureliatyvinimas religijos laisve"*. Žr. Richter, D. Relativierung universeller Menschenrechte durch Religionsfreiheit? Ein Beitrag zu den rechtlichen Grenzen schädlicher religiöser Praktiken. In *Religionsfreiheit zwischen individueller Selbstbestimmung, Minderheitenschutz und Staatskirchenrecht – Völker- und verfassungsrechtliche Perspektiven*. Hrsg. Grote, R.; Marauhn, Th. Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. Beiträge zum ausländischen Recht und Völkerrecht. Band 146. Berlin, Heidelberg, New York: Springer- Verlag, 2001, p. 89.

175 Kraus D. Schweizerisches Staatskirchenrecht. Hauptlinien des Verhältnisses von Staat und Kirche auf eidgenössischer und kantonaler Ebene. *Ius ecclesiasticum.* Band 45. Hrsg. Frhr. von Campenhausen, A. *et al.* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1993, p. 1–2.

176 Schweizerische Kirchenrechtsquellen. Sources du droit ecclésial suisse. II: Religionsrecht des Bundes. Droit fédéral des religions. Herausgegeben von Frey, J.; Karlen, P. *Schweizerisches Jahrbuch für Kirchenrecht. Beiheft 3. Annuaire suisse de droit ecclésial. Cahier 3.* Bern: Peter Lang, 2000, p. 21–105. *Taip pat* Schweizerische Kirchenrechtsquellen. Sources du droit ecclésial suisse. I: Kantonales Recht. Droit cantonal. Herausgegeben von Frey, J. mit einer Einführung von Kraus, D. *Schweizerisches Jahrbuch für Kirchenrecht. Beiheft 2. Annuaire suisse de droit ecclésial. Cahier 2.* Bern: Peter Lang, 1999, p. 27–413.

177 Classen, C. D. *Religionsrecht*, p. 14–32.

vaizdą, jog vadinamoji *religijos teisė* yra grynai *viešosios teisės* sritis[178].

Vadovaudamiesi jau aptarta valstybinės ir konstitucinės teisės skirtimi, siekdami neignoruoti valstybės ir bažnyčios santykių institucinio bei pagrindinių teisių aspektų ir remdamiesi Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo vartojamu terminu *Pagrindinio Įstatymo religijos teisė ir valstybinė bažnytinė teisė*, *valstybine religijos ir bažnytine teise* vadintume *visą (konstitucinę ir ordinarinę)* „bažnytiniu" bei „religiniu" aspektais relevantišką valstybės nustatytą teisinę tvarką. *Konstitucine religijos ir bažnytine teise* vadintume vien tik [aukščiausio] *konstitucinio lygmens* teisinės tvarkos sistemą, reguliuojančią institucinius *konstitucinius* valstybės ir bažnyčios santykius bei apimančią su jais susijusią relevantiškų konstitucinių pagrindinių teisių sritį. Tačiau ar šią koncepciją galima adaptuoti Lietuvoje? Nepanašu, jog tai būtų įmanoma mažų mažiausiai dėl teisinės tradicijos stokos, nes, kaip ir minėta, bažnytinės teisės studijos, o kartu ir mokslas (automatiškai ir galimybės plėtotis iš dalies savarankiškai objektyviosios teisės sričiai) akademinėje teisės plotmėje pradėjo vystytis Pirmosios Respublikos pabaigoje, kai tą vystymąsi nutraukė ilgas okupacinis laikotarpis, po kurio *konstitucinė (valstybinė) ius ecclesiasticum* taip ir nebeatsigavo.

Taigi keliame antrąjį klausimą: *Ar valstybės ir bažnyčios santykių teisė* (objektyviąja prasme) *gali būti vadinama vien tik konstitucinės teisės institutu?* Atrodo, jog atsakymas į šį klausimą, po prieš tai pateiktų svarstymų, tampa aiškus. Nėra jokio pakankamai įtikinamo pagrindo teigti, jog Lietuvoje yra susiformavusi *valstybinė religijos ir bažnytinė teisė,* kaip [dalinai] savarankiška objektyviosios teisės sritis. Tiesą pasakius, apie tai, ko gero, mažai kas ir pagalvojo[179]. Tokia sritis būtų visiškai nauja, nors ir konstitucinės (pirmiausia valstybinės) bei įvairių teisės šakų relevantiškos teisės normos, vienaip ar kitaip reguliuojančios valstybės ir bažnyčios, asmens ir religijos santykius, objektyviai yra įtvirtintos teisės sistemoje. Tiesiog apie jas dažniausiai nebandoma mąstyti kaip apie tam tikrą visumą, o juo labiau sistemą. Šio mūsų darbo tikslas bei objektas yra būtent *valstybės ir bažnyčios santykių teisė kaip konstitucinė* (ne ordinarinė) *religijos ir bažnytinė teisė*, tačiau dėl termino gremėzdiškumo toliau darbe bus vartojama *konstitucinės bažnytinės teisės* sąvoką, juo labiau kad laikomasi pozicijos, jog pagrindinės teisės, *in primis* religijos laisvė, yra institucinių valstybės ir bažnyčios san-

---

178 Antai įstatyminės teisės lygmeniui priskiriami *specialiai* religiniams klausimams spręsti priimti įstatymai, pvz., Išstojimo iš bažnyčios įstatymas, Bažnytinių mokesčių įstatymas ir *kituose* įstatymuose įtvirtintos su religijos laisve susijusios nuostatos, kaip antai Bausmių vykdymo įstatyme esančios specialios maisto ir aprangos normos; gyvulių religinio skerdimo draudimas Gyvūnų apsaugos įstatyme; specialios nuostatos Statybų įstatyme bei specialios darbo teisės nuostatos. *Ibid*., p. 20–21.

179 Antai E. Šileikis institucinių valstybės ir bažnyčios santykių teisinį sutvarkymą vadina tiek *konstitucinės religijos teisės* sistema (*Zuordnung des litauischen religionsverfassungsrechtlichen Systems*), tiek ir *valstybinės bažnytinės teisės* santykių organizaciniu modeliu (*Organisationsmodell der staatskirchenrechtlichen Verhältnisse*), toliau plačiau neanalizuodamas *konstitucinės religijos teisės* ir *valstybinės bažnytinės teisės* sąvokų ypatumų, tačiau svarbu tai, jog šis mokslininkas operuoja minėtais terminais. Sileikis, E. Die Religionsfreiheit aus der Sicht des Gesetzgebers und des Verfassungsgerichts der Republik Litauen. In *Religionsfreiheit in Mittel- und Osteuropa zwischen Tradition und Europäisierung* (Hrsg. Manssen, G.; Banaszak, B.). *Regensburger Beiträge zum Staats- und Verwaltungsrecht.* Band 4. Hrsg. Manssen, G. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006, p. 127.

tykių pagrindas[180], todėl *konstitucinės ius ecclesiasticum* terminas laikytinas savaime pakankamu (neeliminuojančiu nei pagrindinių teisių, nei kitų religinių organizacijų, kurios nesivadina bažnyčiomis). Lieka tik labiau sukonkretinti šio konstitucinio instituto sampratą.

Jau esame minėję, jog „nors konstitucinė teisė neturi „atskiro" reguliavimo dalyko ir aprėpia visą ordinarinės teisės šakų reguliavimo lauką, jos vidinis diferencijavimas į institutus gali būti konstruojamas ir pagal ordinarinės teisės reguliuojamų santykių grupes"[181]. Tačiau mes taip pat jau užsiminėme, jog valstybės ir bažnyčios santykių teisė nėra kokia nors savarankiška ordinarinės teisės sritis, tačiau tai nereiškia, jog negali būti laikoma konstituciniu institutu, t. y. pagal turinio bendrumą (o ne pagal „*buvimo vietą*, t. y. įtvirtinimą Konstitucijoje", Konstitucinio Teismo aktuose ar ordinarinėje teisėje) gimineingų konstitucinių nuostatų grupe[182]. Santykį *valstybė–bažnyčia* reguliuojančių konstitucinių implicitinių bei eksplicitinių principų bei normų visuma yra konstitucinis institutas, „kitaip tariant, tam tikras teisinių pareigų ir teisių specifine technine prasme kompleksas"[183]. Arba dar kitaip tariant, Konstitucijoje įtvirtintų principų ir normų visuma *plius* Konstitucinio Teismo formuluojamos oficialios konstitucinės doktrinos „segmentas" kaip tam tikras konstitucinės teisės „fragmentas"[184], skirtas valstybės ir bažnyčios santykiams bei su jais susijusioms pagrindinėms teisėms. Platoniškas Konstitucinio Teismo vaidmuo plėtojant gerai pradėtą Konstituciją čia ekstraordinariai svarbus, nes „formuodamas oficialią konstitucinę doktriną, [jis] brėžia gaires ir tolesnei teisėkūrai, ir tolesniam teisės taikymui"[185] valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų institucinių santykių bei su jais susijusių pagrindinių teisių srityje[186].

Kadangi „konstitucinės teisės normos į teisės institutus jungiamos atsižvelgiant į jų reguliuojamus tam tikrus, tarpusavyje tiesiogiai susijusius, santykius <…>, pagal

---

180 Lietuvos Respublikos Konstitucijos, kaip vientiso akto, „religinė–pasaulėžiūrinė" sistema yra taip sukonstruota, jog pirmiausia yra įtvirtinamos *pagrindinės* šios srities *teisės*, *inter alia* religijos laisvė, jų ribojimo pagrindai bei pagrindinės pareigos (relevantiškos 25–27, 29, 35–37 straipsnių nuostatos), o po to pereinama prie *institucinių* valstybės ir bažnyčios *santykių* (relevantiškos 38, 40, 43 straipsnių nuostatos). Kitaip tariant, minėti instituciniai santykiai yra konstruojami ant pagrindinių teisių pamato, *in primis* religijos laisvės, kuri yra visiškai neatsiejama nuo kito išeities taško – asmens *religinės autonomijos,* arba savideterminacijos (vok. *religiöse Selbstbestimmung,* angl. *religious self-determination*), kurią valstybė, pagal Konstituciją, privalo garantuoti, nes „minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė yra *nevaržoma* [kursyvas – *T. B.*]" (Konstitucijos 26 straipsnio 1 dalis). Tas *nevaržomumas* ir reiškia tikėjimo, sąžinės bei religinio ir pasaulėžiūrinio „išpažinimo" nepažeidžiamumą (plg. Wick, V. Die Trennung von Staat und Kirche. *Jus Ecclesiasticum*. Band 81. Tübingen: Mohrs Siebeck, 2007, p. 8) arba absoliutumą, kol tas išpažinimas nėra objektyvizuojamas. Asmens autonomija pagal savo įsitikinimus konstruoti išoriškai pasireiškiančias elgesio formas, t. y. veikti pagal savo įsitikinimus, jau nebegali būti traktuojama kaip absoliuti, nes ji turi atitikti Konstitucijoje ir įstatymuose nustatytus imperatyvus. Plačiau apie tai – kituose šio darbo skyriuose.

181 Kūris, E. *Konstitucinė teisė kaip jurisprudencinė teisė: konstitucinė justicija ir konstitucinės teisės paradigmos transformacija Lietuvoje*, p. 9, 25.

182 Šileikis, E. *Konstitucinės teisės klausimai, kazusai, užduotys*, p. 48–49.

183 Kelsen, H. *Grynoji teisės teorija,* p. 156.

184 Kūris, E. *op cit*., p. 12.

185 *Ibid*., p. 27.

186 Kol kas naujausias to pavyzdys yra jau minėtas Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 21 d. nutarimas (*Valstybės žinios.* 2011, Nr. 76-3672), kuriame išspręstas įstatymų nuostatų, susijusių su azartinių lošimų įstaigų veikla, tiksliau – jų galimo trukdymo bažnyčioms ir religinėms organizacijoms laisvai

reguliavimo objektą“, tai šiuo požiūriu ne mažiau svarbu yra tai, jog tokį jungimą lemia ne tik „objektyvios aplinkybės (t. y. normų reguliuojami santykiai)“, bet „ir mokslininkų – tokio klasifikavimo autorių – požiūris“[187]. Taigi šiame darbe mes taip pat turime tam tikrą akademinę laisvę išskirti *konstitucinės bažnytinės teisės konstitucinį institutą*, kuris, be jokios abejonės, priskirtinas ne prie vadinamųjų „paprastųjų“, bet prie „sudėtingų“ konstitucinių institutų[188], būtent dėl jau šiame darbe anksčiau plačiai aptarto kompleksiškumo. Apskritai valstybės ir bažnyčios santykių teisė laikytina *sudėtingu* konstituciniu institutu tiek dėl bažnyčių bei religinių organizacijų, religijos ir pasaulėžiūros kaip vertybių (reiškinių) apskritai buvimo būtinu, todėl ir saugotinu, valstybės bei visuomenės gyvenimo elementu, tiek dėl pakankamos gausos panašių konstitucinių principų bei normų grupės[189] arba viso konstitucinės teisės reguliavimo „dalyko dalies“[190] savaime pakankamo „identiteto“.

Apibendrinimas. Lygiai kaip *konstitucinės teisės* bei *valstybinės teisės* sritys įvairiais aspektais negali nesipinti, taip ir *konstitucinės religijos teisės* bei *valstybinės bažnytinės teisės* sritys nėra nesusisiekiantys indai, kai kalbama būtent apie visą valstybės ir bažnyčios santykių, religijos ir pasaulėžiūros sričių teisinį reglamentavimą valstybės viduje apskritai. Tačiau ši gana sudėtinga ir nesusisteminta teisinių nuostatų visuma Lietuvoje, pirmiausia dėl istorinio tęstinumo bei teisinės tradicijos nebuvimo[191], negali būti laikoma savarankiška objektyviosios teisės sritimi – *valstybine bažnytine ir religijos teise*. Ji ir nėra mūsų tyrimo objektas, kadangi Konstitucijos negalime aiškinti remdamiesi ordinarine teise, o ordinarinės teisės aktus šiame darbe naudojame tiek, kiek tai neišvengiama, kiek būtina [gilesnei] mokslinei analizei. [Aukščiausio] konstitucinio lygmens teisinės tvarkos sistemą, reguliuojančią institucinių valstybės ir bažnyčios santykių bei relevantiškų pagrindinių teisių sritį (kaip bendrą sąlyčio tašką), [akademinėje plotmėje] identifikuojame *konstitucinės bažnytinės bei religijos teisės* (sntr. *konstitucinės bažnytinės teisės*), kuri suprantama kaip *teisės studijų disciplina*, kaip savitas *teisės mokslas* ir kaip *konstitucinis institutas*, pavadinimu. Objektyviosios

skelbti savo mokslą bei atlikti savo apeigas, konstitucingumo klausimas, toliau tvirtinama institucinių (religinių organizacijų sutartys su valstybe ir kt.) valstybės ir bažnyčios santykių doktrina.

187 Jarašiūnas, E. *Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis,* p. 48.

188 *Ibid.*

189 Šileikis, E. *op cit*., p. 48.

190 Kūris, E. *Konstitucijos dvasia,* p. 20.

191 „Lietuvos naujoji teisė vystėsi vos vieną šimtmetį, bet ir šio istoriškai neilgo tarpsnio sąlygos dėl nevienkartinių kardinalių politinių pokyčių valstybėje tam tikrais periodais būdavo labai skirtingos, kaskart palikdavo gilius aptariamo proceso, jo rezultatų ir jų tyrimų pėdsakus. <…> Kartu su sovietmečio pradžia Lietuvos nepriklausomybės laikai ir jų teisė iš karto nusirito į istoriją, tapo teisės istorijos studijų objektu. Kartu viso šio laikotarpio, užtrukusio penkiasdešimtį metų (vokiečių okupacijos metais įsimintinesnių teisės istorijos darbų nepublikuota), moksliniai tyrimai paženklinti ryškia specifika. / Vos 1940 m. vasarą prasidėjus sovietinei okupacijai, visi socialinių-humanitarinių mokslų tyrimai susidūrė su anksčiau neregėtomis kliūtimis. Atsisakius akademinės laisvės, likvidavus atviros mokslinės diskusijos galimybę, sukūrus mokslui (ir apskritai viešumui) draudžiamų zonų sistemą [*tai ypač ir pirmiausia galioja valstybinės bažnytinės teisės sričiai.* Išskirta – *T. B.*], atsiskleidė pagrindinė tų tyrimų kliūtis – totalitarinės valstybės pretenzijos į mąstymo monopolį“. Maksimaitis, M. *Lietuvos naujosios teisės istorijos tyrimai: rezultatai ir problemos,* p. 42–43.

teisės sistemoje ji yra *sudėtingas (kompleksinis) konstitucinis institutas*, nes sudaro tam tikrą konstitucinės teisės „fragmentą“ – giminingų Konstitucijoje įtvirtintų principų ir normų visumą *kartu su* Konstitucinio Teismo formuluojamos oficialios konstitucinės doktrinos „segmentu“. Būtent Konstitucija ir Konstitucinio Teismo baigiamuosiuose aktuose suformuluota oficiali doktrina, būdamos konstitucinės teisės šaltiniai, savaime yra ir *valstybinės bažnytinės ir religijos teisės šaltiniai*[192].

[192] E. Šileikis vardija tokius lietuviškosios *Religionsverfassungsrecht* [!] (ne *Staatskirchenrecht*) šaltinius: a) Konstitucijos nuostatos; b) įstatymai (Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, Civilinis kodeksas); c) trys Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartys; d) Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas (tokiu atveju ir E. Šileikio straipsnio išleidimo metu dar nebuvęs priimtas minėtą nutarimą aiškinantis 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimas. – *T. B.*). Sileikis, E. Die Religionsfreiheit aus der Sicht des Gesetzgebers und des Verfassungsgerichts der Republik Litauen, p. 131–132.

III. KAI KURIE SU RELIGIJA IR RELIGINĖMIS KORPORACIJOMIS SUSIJĘ VALSTYBĖS SAMPRATOS IR VALSTYBĖS TIKSLŲ ASPEKTAI

Tolesniuose puslapiuose panagrinėsime tik kai kuriuos valstybės sampratos ir valstybės funkcijų aspektus, kiek tai yra būtina jos santykio su religija ir institucionalizuotomis religijos formomis ypatumams išryškinti. Kai kurie kiti valstybės sampratos aspektai šiame darbe atsiskleis vėliau, analizuojant kai kuriuos darbo temai relevantiškus konstitucinius principus.

3.1. Valstybė – įvairių bažnyčių bei religinių organizacijų ir jų narių taikaus sugyvenimo vieta

Valstybė[193] nėra abstrakcija, tačiau nėra ir vienintelės valstybės sampratos. Teisės filosofijoje egzistuoja įvairiausios jos koncepcijos, o teisminėje jurisprudencijoje nuo-

[193] Jeigu kalbėtume apie *Lietuvos valstybę*, tai būtent krikščionybės nešėjai suteikė ankstyviausių (XI a. pradžios) žinių apie ikivalstybinio pobūdžio Lietuvos vidinę organizaciją, bet nužudžius Brunoną, kaip teigia istorikas E. Gudavičius, nutrūko ir pirmieji Europos ir Lietuvos kontaktai. *Kvedlinburgo analuose* „teigiama, kad šv. Brunonas 1009 m. buvo nužudytas ne Prūsijoje, o Lietuvoje. Šiuos analus atrado ir 1710 m. paskelbė G. W. Leibnizas“ (Gudavičius, E. Brunonas Kverfurtietis ir Lietuva. In *1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija*. Sudarė Inga Leonavičiūtė. *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae / 5*. Vilnius: Aidai, 2006, p. 58. Taigi Lietuva turi būti dėkinga ir vienam iškiliausių žmonijos istorijoje mokslininkų Gottfriedui Wilhelmui Leibnizui (1646–1716) – vokiečių filosofui, matematikui, fizikui, istorikui, diplomatui, politikui, bibliotekininkui, teologui, pasaulietinės ir bažnytinės teisės daktarui, rašiusiam taip pat biologijos, medicinos, geologijos, psichologijos, filologijos ir kt. temomis). E. Gudavičius teigia, kad „Brunonas Kverfurtietis gyveno, veikė ir mirė epochoje, kuomet Vakarų civilizacija <…> pradėjo suvokti save kaip tokią. Vyko benediktinų regulos reforma, vėliau išaugusi į Kliuni judėjimą, kuriame aktyviai dalyvavo ir Brunonas. Saksų diduomenės atstovas, žymus dvasininkas ir benediktinų judėjimo dalyvis Brunonas artimai bendravo su Šventosios Romos imperijos politiniu elitu. <…> Tuomet Vakarų civilizacijos centras (ypač politine prasme) buvo Šventoji Romos imperija, kuriai vadovavo saksų dinastija. Pati imperija buvo hercogijų visuma. Misijinių vyskupijų tinklas buvo imperijos jėgos politikos ir valdžios plėtimo atrama. <…> Jaunasis imperatorius [Otonas III – *T. B.*] norėjo su šio stipraus tikėjimo pagalba sukurti Imperijos-Bažnyčios (arba Imperijos Bažnyčios, kaip jis tai suprato) universalią valdžią. <…> Jaunajam karaliui (983) ir imperatoriui (996) <…> [Kliuni – *T.B.*] judėjimas buvo imperijos atnaujinimo programa. <…> Jų idėjas siejo tai, kad imperatoriaus universali valdžia turėjo būti išplečiama, atsisakant realios valdžios gimstančių teritorinių struktūrų naudai. <…> Valdymas buvo visų – didelių ir mažų – valdovų reikalas. Tokiu būdu krikščioniškieji Vengrijos, Čekijos ir Lenkijos kunigaikščiai buvo laikomi valdovų terpės nariais. <…> Otono III imperijos atnaujinimo programa naujų valstybių kunigaikščius laikė šalių valdovais. Tiesą sakant, tai niekuo nesiskyrė nuo teorinės imperijos politikos. Tačiau prioritetą šioje programoje turėjo ne pajungimas, o christianizacija. Štai tokioje šviesoje reikia žiūrėti į Otono III planus. <…> Brunonas Kverfurtietis nešė į Lietuvą imperijos atnaujinimo idėją, nors po Otono III mirties susiklosčiusi situacija šios idėjos jau nebeatitiko.<…> Imperiją sudarė krikščioniškos valstybės. Liutičiai ir prūsai neturėjo valstybės ir nebuvo krikščioniški kraštai. Jų krikštas galėjo būti tik pavergimo pasekmė. <…> Brunonas <…> priėmė savarankišką sprendimą ir nuvyko į Lietuvą, kurioje jis sutiko galingą genties vadą ir tinkamą partnerį [Netimerą – *T. B.*]. <…> Po jo krikšto Brunonas tikėjosi čia gimsiant krikščioniškai valstybei“ (*Ibid*., p. 58–65). Taigi, jeigu tik prisiminsime H. J. Bermaną, nesunkiai suprasime, kad šv. Brunonas ant savo pečių į Lietuvą nešė ne

tik krikščionybę, civilizaciją ir pažangą, bet automatiškai ir *valstybę* su to meto moderniausia *teise*. *Po Netimero bandymo reikėjo laukti du šimtus metų iki Mindaugo bandymo susipažinti su Vakarų kultūra.*

Tačau į Vakarų civilizaciją Lietuva *formaliai* įėjo tik 1387 metais. Bet ir nuo to meto Lietuva toliau liko Europos periferijoje. „Naujosios šalys prie Europos civilizacijos pritapo per krikštą. Europos politinė sistema buvo bendro tikėjimo šalių bendrija. Jos civilizaciją cementavo Bažnyčia ir būtent per Bažnyčią ir jos palydovę mokyklą galbūt geriausiai galima parodyti Europos Vakarų ir Vidurio, centro ir periferijos civilizacinės brandos kontrastą. Ir centre, ir periferijoje Bažnyčia turėjo ideologijos ir mokslo monopolį. Centre Bažnyčios atstovai tapo arba pirmuoju, privilegijuočiausiu luomu, arba išlaikė politinį statusą turinčias valdas. Periferijoje jie niekad tokio statuso nebuvo pasiekę. Jų valdos buvo privilegijuočiausi dvarai, jie įgaudavo daugiausia teisių iš viso besiformuojančio bajorų luomo, bet niekuomet nesudarė atskiros privilegijuočiausios senjorų ar luominės terpės. Visa tai, tiesa, buvo ne tokie jau esminiai skirtumai, skirtingai negu mokyklose. Net ir atsiradus universitetams Lenkijoje, Vengrijoje ar Švedijoje, jie neprilygo Vakarų Europos universitetams. Beje, ir Prahos universitetas, 1409 m. pasišalinus iš jo vokiečiams, nusmuko iki periferinio universiteto lygio. Atitinkamai skyrėsi ir parapijų bei miestų mokyklos. Išsimokslinimas Vakarų Europoje santykiškai buvo fundamentalus ir plačiai paplitęs, o Vidurio Europoje paviršutiniškas ir jo kur kas mažiau reikėjo. Beraštis karalius XIV a. antrosios pusės Europos centre neįsivaizduojamas. Jogaila buvo beraštis ir ne todėl, kad atėjo iš Lietuvos, o todėl, kad jam ir Lenkijoje neprireikė to išmokti. Tačiau vargu ar raštingi Anglijos ir Prancūzijos karaliai padarė savo šalių universitetams tiek gero, kiek Krokuvos universitetui Jogaila. Tik tai kaip tik ir parodo valdžios ir švietimo santykį šiose srityse. Anglijos ir Prancūzijos karaliams nereikėjo to daryti, nes pats visuomenės gyvenimas tai darė. Lenkijoje tuo turėjo rūpintis valstybė, jei jai rūpėjo jos vieta Europoje. Tikėjimui priimti reikėjo tik politinio akto, mokymo sistemai įdiegti reikėjo sukurti mokymo bazę ir per kartų kartas perimti ištisą žinių bei įgūdžių kompleksą. <…> Teisės institutai ir sąvokos skyrėsi mažai, bet jie atstovavo kitokiam visuomeniniam turiniui. <…> Lietuva paskutinė įėjo į Europos periferiją. Ir tai įvyko esant dar didesniam atotrūkiui. Senosios periferijos šalys atsiliko nuo centro, Lietuva atsiliko nuo šios periferijos. Ji tegalėjo sekti periferiniu Europos civilizacijos modeliu". Gudavičius, E. „Pastumtos kortų kaladės" dėsnis. *Lietuvos istorijos studijos.* 1997, 4: 41–42. *Manytume, kad šį kontekstą kai kurie Lietuvos mokslininkai turėtų matyti prieš perimdami tarybines kažkuo „išskirtinio" LDK teisės „pasaulietiškumo" idėjas.* Antai teigiama, kad „naujiems valstybiniams nacionalinio tipo dariniams formuotis 16 a. egzistavo dvi pagrindinės kliūtys – universalaus pobūdžio (Bažnyčia) ir lokalaus (vietos feodalų interesai). Todėl Europos valstybių įstatymuose retai sutinkamos teisės normos, įtvirtinančios pasaulietinės valdžios suverenitetą, nepriklausomą nuo Popiežiaus ir regioninių valdžios struktūrų. Išskirtinis bažnytinės teisės vaidmuo pasaulietinėje teisės istorijoje akivaizdus, kai <…> pagrindiniai bažnytiniai teisės dėsniai veikia germanų tautose, šioms pereinant į krikščionybę. <…> Šia prasme LDK teisės raida išsiskiria tuo, kad jau po krikščionybės priėmimo LDK teisė *išliko akivaizdžiai pasaulietinė*, o tai nebuvo būdinga nei Vakarų, nei Rytų krikščioniškųjų valstybių kaimynių teisei [kaip suprasti tokį „akivaizdumą", kai net Pirmojo Lietuvos Statuto preambulėje pažymimas *krikščioniškosios teisės* dovanojimas *visiems prelatams*, kunigaikštaičiams ir kt., o 1588 m. Lietuvos Statutas teisėjams išimtiniais atvejais leido naudotis *ir kitų krikščioniškų šalių pavyzdžiu*? Intarpas *T. B.*]. Yra pagrindo manyti, kad tokią padėtį lėmė „Renesanso idėjos, kurios, atsigręždamos į žmogų, sudarė sąlygas neutralizuoti atgyvenusių katalikybės formų plitimą" (cituojama Andriulis, V. XIV–XVI a. Lietuvos teisės pasaulietiškumo problema. *Socialistinė teisė.* 1989. Nr. 3, p. 25)". Kazlauskienė, R. *Viešoji teisė Lietuvos Statutuose ir jos išliekamoji vertė šiuolaikinei Lietuvos teisinei sistemai.* Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 24. Taigi V. Andriulis teigė, kad [kažkodėl kitaip nei LDK?!] „daugelyje viduramžių feodalinių valstybių teisė buvo priklausoma nuo valstybės ideologizuotos religijos. Todėl svarbu nustatyti, kada religija pradeda skverbtis į teisės *normą* ir ją per valstybės realizuojamą politiką pajungia tarnauti tai dvasinės kultūros sričiai, kuri išeina už materializuotų bei racionaliai suvokiamų žmonių bendravimo sferos ribų ir yra pagrįsta tikėjimu. <…> Sugretinę krikščioniškosios teisės ir Lietuvos XIV–XVI a. teisės raidos ypatumus, galime pastebėti, kad nei rytų, nei vakarų to paties laikotarpio krikščioniškoje teisėje nerandame Lietuvos teisei būdingo tolerancijos asmenų dvasiniam bendravimui fenomeno. Jį esame linkę vertinti kaip baltų ikikrikščioniškos kultūros ypatybę, kuri Lietuvos teisėje, priėmus

nereikalauja jų plačiai atskleisti, tačiau ne tik valstybinėje, bet „ir konstitucinėje teisėje valstybės sampratos klausimo negalima apeiti“[194]. „Nekeldami klausimų, susijusių su valstybe ir jos požymiais, atsiduriame situacijoje, jog ne tik negalime lygiuotis į didžiąsias tautas (amerikiečius, britus, vokiečius), bet netiesiogiai pripažįstame, kad esame verti „*Saisonstaat*“ apibūdinimo“[195]. Taigi „pradžioje turėtų būti keliamas valstybės kilmės ir valstybingumo požymių klausimas, o tik tada galima diskutuoti apie kokybę (valdymo formą, politinį režimą ar sandaros ypatybes)“[196]. Visi šie aspektai itin reikš-

krikščionybę, buvo išsaugota dėl tiesioginio italų humanizmo poveikio, t. y. apeinant vakarietiškas humanizmo pasireiškimo formas“ (Andriulis, V. Lietuvos teisės pasaulietiškumo problema. *Socialistinė teisė*. 1989, 2: 46,55). Iš tikrųjų LDK teisė taip pat buvo „priklausoma nuo valstybės ideologizuotos religijos“, nes „LDK kaip tik buvo tokia šalis“, kurioje „politinės, ekonominės, religinės ar kitokios aplinkybės gerokai varžė valdovų teisėkūrą“ (Machovenko, J. *XIII–XX a. Lietuvos teisinės sistemos istorija*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 12). Esame įsitikinę, kad LDK teisė buvo lygiai tokia pati „pasaulietiška“ ir tokia pati „nepasaulietiška“ kaip ir Vakarų pasaulio teisė.

„Pasaulietinės valstybės idėja, iš pat pradžių glūdėjusi Popiežių revoliucijoje, ir pasaulietinės valstybės tikrovė, kilusi iš istoriškai realios kovos tarp bažnytinių ir pasaulietinių jėgų, kuri ir buvo Popiežių revoliucija, iš esmės buvo valstybės, valdomos teisės, „teisinės valstybės“ (*Rechtsstaat*) idėja ir tikrovė. Pirmiausia tai reiškė, kad kiekvieno darinio – bažnytinio ir pasaulietinio – galvos priima ir palaiko savąsias teisines sistemas <…>. Antra, tai reiškė, kad kiekvieno darinio galvos susaistytos teisės, kurią pačios priėmė <…>. Trečia, tai reiškė, kad kiekviena jurisdikcija saistoma ir kitoms jurisdikcijoms priklausančios teisės tokiu mastu, kokiu teisė pati yra teisėta; kiekviena valstybė egzistavo daugelio jurisdikcijų sistemos rėmuose. <…> Jeigu bažnyčia siekė turėti nepažeidžiamas teise pagrįstas teises, valstybė privalėjo pripažinti šias teises kaip teisėtą savo viršenybės apribojimą. Panašiai ir valstybės teisės buvo teisėtas bažnyčios viršenybės apribojimas. Šitos dvi galybės galėjo taikingai sugyventi tik abi pripažindamos teisės valdžią, jos viršenybę kiekvienai iš jų“ (Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija*, p. 387–388). E. Machovenko dar pridurtų, kad LDK teisė buvo pliuralistinė teisė: „teks abstrahuotis nuo šiuolaikinės valstybės sampratos ir pripažinti, kad LDK buvo valstybė tik tarptautinių santykių požiūriu, o socialiniu ir teisiniu požiūriu ji buvo bajorų korporacija, kitaip negu dabartinė Lietuvos valstybė, suvokiama kaip visos tautos organizacija. Kitaip tariant, toje pačioje teritorijoje greta aristokratinės (bajoriškos) valstybės teisės turime alternatyvių aristokratinei valstybei junginių, t. y. bažnyčios, miestų, sričių, valsčių ir kaimų bendruomenių sukurtą ir taikytą teisę. Sutikdami, kad viduramžių Lietuvos teisė buvo pliuralistinė, susidėjusi iš įvairių alternatyvių subsistemų, turime pripažinti ir viešosios bei privatinės teisės pliuralizmą“. Be kita ko, 1387 m. didžiojo kunigaikščio privilegija LDK bajorams katalikams yra „pirmasis išlikęs bendras valstybinis LDK teisės normų aktas ir apskritai pirmasis rašytinis LDK teisės paminklas“. Machovenko, J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų žemės nuosavybė kaip viešosios teisės institutas. *Teisė*. 2011, 78: 29,34. „XIV–XVI a. LDK esant dviem savarankiškoms Bažnyčioms, egzistavo dvi skirtingos kanonų teisės šakos. Pačioje Lietuvoje vyravo Katalikų bažnyčia ir jos teisė. Prie Lietuvos prijungtose slavų žemėse dominavo Stačiatikių bažnyčia ir jos kanonų teisė. XV–XVI a. šis dualizmas buvo vienas iš svarbiausių LDK visuomeninį ir valstybinį gyvenimą veikusių veiksnių. Daliai Stačiatikių bažnyčios hierarchų 1596 m. Breste sudarius uniją su Katalikų bažnyčia, LDK susiformavo Unitų bažnyčia, išsaugojusi iš dalies Rytų bažnyčios kanonų teisę ir pripažinusi svarbiausius Romos bažnyčios kanonus. Atsirado dviejų skirtingų bažnytinės teisės šakų sintezė. Valstybės valdovų remiama Unitų bažnyčia ir jos mišrioji kanonų teisė greitai paplito LDK slavų žemėse ir sumažino Stačiatikių bažnyčios ir jos teisės reikšmę“. Machovenko, J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai*.. Mokomoji priemonė. Vilnius: Justitia, 2000, p. 33.

194 Jarašiūnas, E. Valstybė konstitucinėje teisėje. In *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlio parengimo koordinatorius Jarašiūnas, E. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 482.

195 Mesonis, G. Valstybės požymiai konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2002, 30(22): 34.

196 Mesonis, G. *Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003, p. 18.

mingi ir *valstybinės ius ecclesiasticum* požiūriu, t. y. kilmės požiūriu, moderni valstybė neatsiejama nuo religijos bei religinių institucijų[197] taip pat, kaip ir valstybingumo požymių klausimu valstybės samprata neatsiejama nuo bažnyčios[198]; tarp kokybinių valstybės elementų ir religijos/bažnyčios taip pat yra tiesioginis ryšys[199]. Universaliau-

197 „Tik Vakarai <…> pateikė tokius juridiniu techniniu ir formalistiniu požiūriu tobulus teisę bei valdymą. Tad iškyla klausimas: iš kur atsirado tokia teisė? <…> be kitų faktorių, kapitalistiniai interesai *taip pat*, be abejo, atvėrė kelią įsiviešpatauti profesionaliai išsilavinusių teisininkų luomui teisingumo vykdymo ir valdymo srityse. Bet jokiu būdu negalima sakyti, kad šį luomą sukūrė tik kapitalistiniai interesai. Ir ne jie *sukūrė* šią teisę. Šiame procese veikė ir visai kitokios jėgos. Ir kodėl kapitalistiniai interesai to paties nepadarė Kinijoje arba Indijoje? Kodėl nei mokslo, nei meno, nei valstybės, nei ekonomikos raida nepasuko tuo racionalizacijos keliu, kuris būdingas Vakarams?“ (Weber, M. *Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia*. Iš vokiečių kalbos vertė Norkus, Z. Vilnius: Pradai, 1997, p. 19). Ar dar verta pridurti, kad tai taip pat lėmė religinės idėjos? „Ten, kur tam tikra norma įgyja Dievo potvarkio reikšmę, ji nustoja būti pakeičiama konvencija ir įgyja šventumo rangą. Kaip ir kosmoso tvarka, ji laikoma visada galiojusia ir visada galiosiančia. <…> Ir indų, ir islamo, ir parsų, ir žydų šventosios knygos, taip pat klasikinės kinų knygos vienodai traktuoja ceremonijų, ritualo ir teisines normas. Teisė yra „šventa“ teisė. Religijos stereotipizuotos teisės dominavimas yra viena svarbiausių kliūčių teisėtvarkos ir ekonomikos racionalizacijai. <…> Toli gražu ne visur, kur religija yra vienaip ar kitaip susijusi su permainomis, ji yra jų varomoji jėga. <…> Religinių priedermių principinis susisteminimas „įsitikinimų etikos“ pavidalu sukuria visiškai naują situaciją. Jis panaikina atskirų normų stereotipizaciją, „prasmingai“ pajungdamas visą gyvenimo būdą religiniam išganymo tikslui. Įsitikinimų etika nežino jokios „šventosios teisės“. Ji pripažįsta tik „šventus įsitikinimus“, kurie priklausomai nuo situacijos gali sankcionuoti skirtingas elgesio maksimas. Taigi ji yra lanksti ir pajėgi prisitaikyti. Priklausomai nuo gyvenimo būdo, kurį ji sukuria, pakraipos ji gali ne steoreotipizuoti, bet teikti vidines paskatas revoliucinėms permainoms“. Weber, M. *Religijos sociologija*. Iš vokiečių kalbos vertė Norkus, Z. Vilnius: Pradai, 2000, p. 236–238.

198 „Popiežių revoliucija sukūrė moderniąją vakarietišką valstybę, kurios pirmasis pavyzdys, kad ir kaip būtų paradoksalu, buvo pati bažnyčia. / Prieš šimtą metų Maitlandas pasakė, kad neįmanoma suformuluoti priimtino valstybės apibrėžimo, kuris neapimtų viduramžių bažnyčios. <…> po Grigaliaus VII pontifikato bažnyčioje atsirado dauguma skiriamųjų moderniosios valstybės bruožų“. Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis*. Iš anglų kalbos vertė Šliogeris, A. Vilnius: Pradai, 1999, p. 158.

199 „Valstybės forma visais atvejais analizuotina kompleksiškai, kartu matant ir socialinį, politinį bei kultūrinį kontekstą“ (Jarašiūnas, E. Apie Lietuvos valstybės unitarinės sandaros formos konstitucinius pagrindus. In *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 199). Su *valstybės valdymo formos* (monarchijos ir respublikos porūšių variacijų) ypatumais neretai siejamas religijos bei bažnyčios statusas valstybėje apskritai, pvz., valstybinės bažnyčios, vyraujančios religijos, griežto valstybės ir bažnyčios atskyrimo, pasaulietinės valstybės ir pan. Antai konstitucinėje monarchijoje, kurioje įtvirtinta valstybinė bažnyčia, monarchas yra tiek valstybės, tiek ir bažnyčios galva, kaip, pvz., Didžiosios Britanijos monarchas, kuris yra ir anglikonų bažnyčios *(Church of England) fidei defensor*; Romos katalikų Bažnyčia Lichtenšteino Kunigaikštystėje yra valstybinė, tačiau nuo 2007 m. pradėta rengti konstitucinė reforma, kurios tikslas – institucinis valstybės ir valstybinės bažnyčios atskyrimas. Ji turėtų būti galutinai įvykdyta šiais – 2011 m.; Evangelikų liuteronų bažnyčia yra valstybinė Danijoje, o Norvegijoje ja išliks iki 2013 m. Švedijoje minėta bažnyčia valstybine buvo iki 1999 m. ir kt. Įdomesnis Andoros kunigaikštystės (pagal Andoros 1993 m. Konstitucijos 1 straipsnį oficialus valstybės pavadinimas yra *Principat d'Andorra*) atvejis. Andoros Konstitucijos 11 straipsnio 3 dalyje konstituciškai garantuojama laisva vieša Katalikų Bažnyčios veikla bei ypatingas jos bendradarbiavimas su valstybe sutinkamai su Andoros tradicija. Katalikų Bažnyčios institucijoms, Andoros teisinės tvarkos rėmuose, garantuojamas pilnas teisinis subjektiškumas sutinkamai su jos kanonais. Tačiau svarbiausia tai, jog pagal Konstitucijos III skyriaus nuostatas, „valstybės vadovą kartu ir neatskiriamai sudaro ko-kunigaikščiai“ – „asmeniškai ir išskirtinai Urgelio vyskupas [Urgelio vyskupija Ispanijoje. *Intarpas – T. B.*] ir Prancūzijos Respublikos Prezidentas. Jie turi tokias pačias teises, kurios kildinamos iš Konstitucijos“ (43 str. 1–2 d.). Verfassung des Fürstentums von Andorra

vom 28. April 1993. In Kraft getreten am 4. Mai 1993. Vertimas į vokiečių kalbą. Verfassungen der Welt. [interaktyvus] *Verfassung des Fürstentums von Andorra* [žiūrėta 2011-07-30]. <http://www.verfassungen.eu/and/verf93.htm>.

Su *valstybės sandaros forma* siejami valstybės, valstybinio pobūdžio darinių bei autonominių vienetų institucinių santykių su bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis teisinio sutvarkymo ypatumai, pvz., *federacijose* institucinis valstybės ir bažnyčios santykių sutvarkymas kai kada pavedamas federacijos subjektams (Šveicarija, iš dalies Vokietija ir kt.). Antai iš 1999 m. balandžio 18 d. Šveicarijos Konfederacijos Federalinės Konstitucijos 3 ir 42 straipsnių nuostatų doktriniškai yra išvedami vadinamieji kompetencijos–kompetencijos (*Kompetenz – Kompetenz*) įgaliojimai, t. y. tokio pobūdžio Federacijos įgaliojimai, kai ji perduoda kantonams valstybės valdžios funkcijas, *inter alia* nustatyti ir konstitucinius santykius su bažnyčia (72 straipsnio 1 dalis), savo ruožtu išsprendžiant kai kurių valstybinių funkcijų delegavimo arba pasidalijimo (pvz., bažnytinių mokesčių nustatymo ir administravimo) su bažnyčiomis klausimus. Federalinės Konstitucijos 72 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta kantonų kompetencija *sureguliuoti valstybės ir bažnyčios santykius*, konstitucinės teisės doktrinoje dar yra vadinama *„kantonų kulto suverenitetu“ (Kultushoheit der Kantone).* Žr. Sahlfeld, K. Aspekte der Religionsfreiheit im Lichte der Rechtsprechung der EMRK – Organe, des UNO – Menschenrechtsausschusses und nationaler Gerichte. *Luzerner Beiträge zur Rechtswissenschaft. Band 3.* Hrsg. Schmid, J. Zürich, Basel, Genf: Schulthess Juristische Medien AG, 2004, p. 39. Todėl Šveicarijos Konfederacijos kantonų konstitucijose yra plati valstybės ir bažnyčios santykių įvairovė nuo glaudaus valstybės ir bažnyčios bendradarbiavimo (Apencelio Auserodeno kantono Konstitucijos 109 straipsnyje įtvirtinta, kad evangelikų reformatų ir Romos katalikų bažnyčios yra savarankiškos viešosios teisės korporacijos, kurios gali savo nariams nustatyti mokesčius, taip pat „bažnytinių organų sprendimai ir potvarkiai negali būti revizuojami valstybinėse institucijose“. Verfassung des Kantons Appenzell Ausserrhoden vom 30. April 1995 (Stand am 29. September 2011). Angenommen in der Landsgemeinde vom 30. April 1995. Gewährleistungsbeschluss vom 16. Sept. 1996 (BBl 1996 IV 866, I 1021). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.224.1*) iki griežto atskyrimo, tačiau tik dviejuose – Nešatelio ir Ženevos kantonuose įtvirtintas griežtas valstybės ir bažnyčios atskyrimas. Nešatelio Konstitucijos 1 straipsnio 1 dalyje Nešatelio kantonas *expressis verbis* skelbiamas laicistine respublika: „Nešatelio kantonas yra demokratinė, pasaulietinė, socialinė respublika ir pagrindinių teisių garantas“ (*Le canton de Neuchâtel est une république démocratique, laïque, sociale et garante des droits fondamentaux*). Žr. Constitution de la République et Canton de Neuchâtel du 24 septembre 2000. Acceptée en votation populaire du 24 sept. 2000. Garantie par l'Ass. féd. le 20 sept. *2001. FF 2001 2355 5506.* Ženevos kantono Konstitucijos 164 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, jog „valstybė ir bendruomenės neremia ir nepalaiko jokio kulto“, o bažnyčios steigiasi privatinės teisės (Šveicarijos sutarčių teisės) pagrindu (165 str. 1 d.). Constitution de la République et Canton de Genève du 24 mai 1847 (Etat le 2 mars 2011). Voir actuellement la nouvelle cst. du 18 avril 1999. *RS 101.*

Unitarinėje valstybėje konstituciškai gali būti numatyta ne tik *teritorinė,* bet ir *kultūrinė autonomija* (arba bent tam tikras *savarankiškumas*), kurioje gali būti tam tikrų valstybės ir bažnyčios/religijos santykių ypatumų, kaip antai *Šventojo Atono kalno* arba kitaip – *Autonominė monastinė Šventojo Kalno valstybė* – autonominė stačiatikių vienuolių respublika Graikijoje; tam tikros išimtys iš prancūziško *laicité* Elzase-Lotaringijoje (pvz., vieninteliai Teologijos fakultetai valstybiniuose universitetuose Prancūzijoje yra Strasbūro ir Meco universitetuose) ir kt. Kalbant apie valstybės teritorinius ypatumus galima prisiminti, jog kai kurių anglakalbės erdvės valstybių (ir ne tik, pvz., pagal Andoros Konstitucijos 1 straipsnio 5 punktą bei šios Konstitucijos IV ir VI skyrius, valstybės teritorija suskirstyta į septynias *parapijas* (*Parròquies*)), administraciniai vienetai yra ir *parapijos*, tiesa, *civilinės*, tačiau šis *bažnytinės* kilmės terminas vartojamas tradiciškai ir nereiškia bažnytinio valdymo (pvz., salų valstybė *Antigva ir Barbuda* suskirstyta į parapijas net vadinamas šventųjų vardais). Dera priminti, jog 1918 m. atkurtos Lietuvos valstybės teisinio gyvenimo pradžioje buvo laikinai naudotasi *bažnytinių parapijų* vienetais, operuojama *bažnytkaimių* terminu (§ 4.). *Žr.* Vidaus reikalų ministerija. Cirkuliaras Nr. 1. Dėlei savivaldybių Lietuvoje. *Laikinosios Vyriausybės žinios.* 1918, Nr. 2-3). Jau 1918 m. lapkričio 11 d. Valstybės Taryba kreipimesi į Lietuvos piliečius skelbia: *„Negaišdami nei dienos, kiekvienoje parapijoje susirinkite visi vyresnieji, be kalbos ir tikybos skirtumo, ir išrinkite Parapijos Komitetą*, iš penkių arba septynių žmonių. Išrinktasai *Komitetas turi tuojau paimti į savo rankas* tvarkyti apylinkės gyvenimą. Tasai *Komitetas tuojau turi* pasikviesti stiprius

visiems puikiai žinoma G. Jellineko pragmatiškoji „trijų elementų teorija“ (*Dreielemen-*

ištikimus vyrus ir *sudaryti* iš jų *miliciją*“. Lietuvos piliečiai! *Lietuvos Aidas*. 1918 m. lapkričio 13 d. 130 (178). Valstybės Taryba, šaukdama į Konferenciją įvairiems krašto reikalams aptarti, nustatė: „Atstovus į Konferenciją siunčia Valstybės Tarybos ir Laikinosios Vyriausybės atsišaukime į „Lietuvos piliečius“ <…> nurodytu keliu susidarę ir Vidaus Reikalų ministerijos įregistruoti: a) parapijų komitetai po vieną atstovą“ (§ 2.). 1918 m. gruodžio 26 d. Laikinosios Vyriausybės deklaracijos 10 punktas. *Laikinosios Vyriausybės žinios. Eina: lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų kalbomis*. 1918, Nr. 1. Taip pat žr. Įstatymas konferencijai šaukti. 1918 m. gruodžio 10 d. *Laikinosios Vyriausybės žinių papildymas. Įstatymai ir Vyriausybės įsakymai, paskelbti 1918 m. Lietuvos Aide*. 1918, Nr. 1-2a. Netrukus nuspręsta parapijų komitetų atsisakyti pradedant formuoti nuolatinius administracinio–teritorinio suskirstymo vienetus: „Ligi sausio 25 dienai turi būti galutinai užbaigti valsčių gyventojų ir pilnateisių piliečių sąrašai, o jų nuorašai įteikti apskričių viršininkui <…>. Prie tokio sutvarkymo visi pirmiau laikinai susitvėrę parapijos Komitetai turės nustoti gyvavę, užleisdami vietą valsčių ar gminų savivaldybės organams“ (Vidaus reikalų ministerio ir Savivaldybių departamento vedėjo cirkuliaras Nr. 5. Valsčių ar gminų ir apskričių savivaldybių įstaigoms. *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1918, Nr. 2-3). Be kita ko, karo metu patirtų nuostolių apskaičiavimui, be kitų, turėjo būti sudarytos ir atitinkamos *parapijų komisijos* (Nuostolių karo metu Lietuvai padarytų apskaitymui komisijų sudarymui projektas. *Priedėlis prie Laikinosios Vyriausybės žinių Nr. 1*. Nr. 1-7a).

Tuo tarpu *personalinės* (tautinės–kultūrinės) *autonomijos*, tiesiogiai susijusios su religija ir religine organizacija, pavyzdys galėtų būti tam tikra žydų autonomija Lietuvoje po 1918 m. Nepriklausomybės atkūrimo maždaug iki 1926 m. gruodžio. Jau minėtą 1918 m. gruodžio 26 d. Laikinosios Vyriausybės deklaraciją Vilniuje, be kitų, pasirašė ir *Ministeris be portfelio žydų reikalais J. Vigodskis* („Vyriausybė per visą šios žydų ministro kanceliarijos gyvavimo laikotarpį sutiko tik su tokiu jos (Žydų ministerija) pavadinimu, nesuteikdama jam ministerijos statuso prasmės. Oficialiai žydų reikalų ministras buvo „be portfelio“, t. y. be ministerijos. 1919 m. birželio 29 d. Ministrų kabinetui pateiktame „Žydų reikalams ministerio darbo laikino įstatymo“ projekte buvo nurodoma, kad žydų reikalų ministras šios tautybės gyventojus Lietuvoje organizuoja tautinės personalinės autonomijos pagrindu. Personalinė autonomija, kurios subjektas ir teisių reiškėjas yra „vienos tautybės žmonių sąjunga, remiasi principais: 1. Valstybė pripažįsta išrinktam tautinės sąjungos organui atstovavimo teisę, 2. Tautinė sąjunga perima iš valstybės dalį funkcijų ir tuo įgyja savivaldybės teises, kuriomis remiantis žydai renka savo tautinių reikalų atstovavimui ir tvarkymui centrinius vietinius valdžios atstovus““. Valkauskas, R. Žydų tautinės autonomijos klausimas Lietuvoje 1919–1926 metais. *Lietuvos istorijos studijos*. 1996, 3: 59). Raudonajai armijai užėmus Vilnių, pastarasis liko Vilniuje, todėl ministro vieta liko laisva. „1919 m. pradžioje Kauno žydų tarybos frakcija pasiūlė į žydų reikalų ministro postą vadovaujantį sionistų aktyvistą Maksą Soloveičiką. <…> Birželio mėnesį Soloveičikas tapo vyriausybės nariu“ (Radensky, P. Žydų reikalų ministerija ir žydų tautinė autonomija Lietuvoje 1919–1923 metais. In *Lietuvos istorijos metraštis 1995 metai*. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: Pradai, 1996, p. 87–88). Jis iš karto ėmėsi iniciatyvos sukurti aukščiausius žydų tautinės autonomijos organus – *kahalus*. Ir taip 1920 m. sausio 10 d. buvo priimtas „Laikinas įstatymas apie žydų bendruomenių tarybų teises apkrauti mokesniais gyventojus žydus“ (*Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1920, Nr. 20), kuriame įtvirtinta, kad „visi žydai savo gyvenamose vietose yra vietos žydų bendruomenės nariai. Bendruomenės rūpina žydų kulto, <…> apskritai dvasinės kultūros reikalus ir turi teisę rinkti bendruomenės Tarybas (Vaadus)“ (§1). „Ministeris be portfelio Žydų Reikalams leidžia taisykles rinkimams vykdyti ir tvirtina ir registruoja išrinktas tomis taisyklėmis Tarybas (Vaadus)“ (§2). 1920 m. sausio 30 d. „Ministerių Kabineto deklaracijoje dėl įstatymo apie žydų bendruomenių tarybų teises apkrauti mokesniais gyventojus žydus“ (*Ibid*.) pažymima, jog įstatymo „siekinys buvo suteikti žydams kaip tautai galėjimo pasidaryti greta valstybinių organų dar atskiras įstaigas <…>. Įstatymas <…> kilo iš pačių žydų iniciatyvos ir į jį reikia žiūrėti, kaip į teisę, suteikiamą žydų tautai“. O Ministerio Žydų Reikalams „Paaiškinamajame rašte“ (*Ibid*.) dėl šio įstatymo konstatuojama: „Visur naujai išrinktosios bendruomenių Tarybos rūpinasi vesti žydų tikybinius, švietimo ir labdarybės reikalus ir jas visiškai palaiko visi žydų gyventojų sluoksniai. <…> šis įstatymo projektas turės palengvinti finansinius reikalus bendruomenių darbe ir patenkinti visus žydų gyventojų norus“. Ministerio be portfelio Žydų Reikalams Instrukcijoje dėl minėto įstatymo vykdymo tvarkos (Laikinosios Vyriausybės žinios. 1920, Nr. 32-371) taip pat nurodoma, jog „bendruomenės rūpinasi žydų kulto <…> ir apskritai dvasinės kultūros reikalais“ (10 punktas).

tenlehre), kuri taip pat yra šiuolaikinės konstitucinės valstybės sampratos pagrindas.

M. Römeris komentavo: „Žydų bendruomenėms pavedamos šios viešosios funkcijos, laikomos nacionalinėmis: „Žydų kultas, labdarybė, socialinė pagalba, mokyklos ir apskritai dvasinė kultūra" (kaip matome – sąrašas labai bendras, neprecizuotas: mokykla? dvasinė kultūra? kas tai yra? kuriose ribose?..), reikalingos tikslesnės reglamentacijos. Savo kompetencijos reikalams patenkinti, vadinasi – šios korporacinės savivaldybės funkcijai vykdyti „Vaadai", kaip žydų bendruomenių organai, gali apkrauti bendruomenių narius mokesčiais, kuriuos renka pati bendruomenė, o iš neįmokėjusių išieškoma bendrąja valstybinių mokesčių išieškojimo tvarka, vadinasi,– priverstine tvarka. Dalyvavimas nacionalinėje korporacijoje – Žydų bendruomenėje – nėra fakultatyvinis ir subjektyvinis, – jisai *ipso jure* apima visus „Žydus". <…> Žydų reikalams ministerio aiškinamajame rašte, kuris referuoja istorines šios institucijos šaknis ir jos Lietuvoje precedentinį gimimą, ypatingai ryški yra viena tezė, kuri quasi-interpretacijos keliu iš esmės keičia vieną svarbų konstruktyvinį šio įstatymo nuostatą, būtent: numato galimumą (tiesa,– aprėžtą tam tikrais „pagrindais", kurie bus nustatyti ministerio reglamentine galia) kiekvienam žydui, kaip *ipso jure* atitinkamos vietos Žydų bendruomenės nariui, – savo valia, tam tikru pareiškimu, išeiti iš bendruomenės ir šiuo objektyvinį priverstinį šios viešosios teisės korporacijos pobūdį pakeičia subjektyviniu jos pobūdžiu. Tačiau kiek vėliau tam tikra ministerio „instrukcija" šiai iš bendruomenės išėjimo laisvei nustatė tokius „pagrindus", kurie korporacijai grąžino jos objektyvinį priverstinį pobūdį; šių pagrindų numatyta tiktai šie du: a. tikybos pakeitimas ir b. konstatuotas neteisingo asmens į Žydų civilinės padėties (metrikacijos) aktus įrašymo faktas. Pirmasis šių pagrindų rodo, kad šios teisinės institucijos kūrėjų ir organizatorių koncepcijoje pati Žydų tautinės mažumos sąvoka buvo pagrįsta ne moderniniu grynai nacionaliniu, bet ypatingai tikybiniu (Žydų, vadinasi,– izraelitų tikybos) elementu". Römeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys. Spindulio spaustuvė, 1937, p. 93–95.

Negalima pamiršti, jog 1922 m. rugpjūčio 1 d. Steigiamojo Seimo priimtos Konstitucijos VII skyriaus nuostatos (73–74 paragrafai) tautinėms mažumoms, kurios sudaro žymią piliečių dalį, įstatymų ribose garantavo gana plačią kultūrinę autonomiją (Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1922, Nr. 100-799). 1920 m. sausio 5 d. demokratiškai sudarytų *kahalų* suvažiavimas išrinko žydų *Tautinę tarybą*. Paskutinė tokia išrinkta 1923 m. lapkričio mėnesį. 1926 m. demokratiškai išrinktos *kahalų* tarybos buvo paleistos (Vidaus Reikalų Ministerio „Žydų tautinių bendruomenių įstatymui vykdyti instrukcijos pakeitimas". *Vyriausybės žinios*. 1926, Nr. 218) ir „žydų savivalda Lietuvoje daugiau niekada nebuvo atkurta" (Radensky, P. *op. cit*., p. 90–94). Tiesą pasakius, jau nuo 1925 m. valstybė ėmėsi reguliuoti žydų dvasinio gyvenimo reikalus ir tą darė vadovaudamasi „carinės Rusijos *Įstatymų sąvado* XI tomo I dalies 5-ąja knyga *Apie žydų dvasinių reikalų tvarkymą*. Sąvado straipsniai numatė maldos namų skaičių, reglamentavo rinkliavas, mokesčius, tikybinės bendruomenės statusą. Bendruomenę pagal carinės Rusijos įstatymus sudarė žydai, kurie nuolat rinkdavosi sinagogon atlikti savo tikėjimo pareigų. Ją reprezentavo trejiems metams renkama sinagogos arba maldos namų valdyba, į kurią *ex officio* įėjo rabinas ir renkami asmenys: mokytojas, seniūnas, iždininkas" (Laukaitytė, R. Lietuvos religinės mažumos 1918–1940 m. valstybės globoje. In *Religija ir visuomenė Nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.). Bažnyčios istorijos studijos III*. Vilnius: LKMA, 2010, p. 255). Maža to, 1925 m. kovo 31 d. Seimas priėmė *Žydų tautinių bendruomenių įstatymą* (*Vyriausybės žinios*. 1925, Nr. 192), kuriame jau nieko nebepasakyta apie bendruomenių rūpinimosi žydų kulto ir dvasinės kultūros reikalais funkciją, o turimos galvoje tik pasaulietinės bendruomenės (senųjų bendruomenių turėtas turtas, susijęs su kulto reikalų atlikimu, turėjo pereiti „vietos tikybinės bendruomenės žinion" (§ 20. pastaba), o Savivaldybių departamentui buvo pavesta Žydų tautinių bendruomenių veikimo priežiūra (§24). Vidaus Reikalų Ministerio „Žydų tautinių bendruomenių įstatymui vykdyti instrukcija". *Vyriausybės žinios*. 1925, Nr. 208). Vidaus Reikalų Ministerio buvo paskelbta ir detali „Žydų tautinių bendruomenių tarybų narių rinkimų instrukcija" (*Vyriausybės žinios*. 1925, Nr. 210), tačiau žydai boikotavo rinkimus (Laukaityte, R. *op. cit*., p. 255). Tiesa, prieš tai Vidaus Reikalų Ministerio buvo išleista *Žydų metrikų knygoms vesti instrukcija* (*Vyriausybės žinios*. 1925, Nr. 183), kurioje *inter alia* nustatytas rabinų *ištikimybės valstybei* pasižadėjimas: „Aš, N. N., pasižadu Viešpačiui, Izraelio Dievui, būti ištikimas Lietuvos Respublikai, pildyti valstybės įstatymus ir vyriausybės įsakymus ir sąžiningai savo pareigas eiti. / Taip man, Dieve, padėk. Amen" (§ 4.). Metrikų knygų tvarkymą prižiūrėjo Vidaus reikalų ministerijos organai (§25.), o už pažeidimus rabinai buvo baudžiami kaip valstybės tarnautojai (§24.). Manytina, kad visos šios nuostatos buvo

Tolesnė teorinė valstybės statinio statyba – tai tik šių elementų turinio jurisprudencinio interpretavimo pločio ir gylio reikalas, net jeigu ir akcentuotume vieną iš valstybės komponentų arba, vokiečių konstitucionalisto P. Häberle sukonstruotą „kooperatyvinę konstitucinę valstybę“[200], kurioje tarsi randame pagrindą korporacijų, taigi ir *religinių korporacijų* vaidmeniui valstybės susidarymo ir gyvavimo procese išryškinti[201]. „Kad be žmogaus nėra valstybės, tai suprantama, nes valstybė yra žmonių sugyvenimo pa-

konstitucingos, nes jau minėtos 1922 m. Konstitucijos VII skyriaus nuostatos negarantavo religinės autonomijos, o tik tautinės kultūros reikalų, į kuriuos pagal Konstituciją įėjo liaudies švietimas, labdarybė ir savitarpinė pagalba, autonomija (analogiškos nuostatos išliko ir 1928 m. Konstitucijoje, žr. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1928, Nr. 275-1778. Tačiau jų visai neliko 1938 m. Konstitucijoje, žr. Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1938, Nr. 608-4271). Tikybinių organizacijų teisė tvarkytis pagal kanonus arba statutus (83 §.) buvo pripažįstama tikybos ir kulto dalykams skirtame atskirame Konstitucijos (X.) skyriuje, o tai nereiškė autonomijos. Vis dėlto palyginus *platus savarankiškumas žydų religijos reikaluose* valstybės buvo plėtojamas iki pat Pirmosios Respublikos pabaigos: galėjo veikti *žydų sinagogų ir maldos namų bendruomenės* ir formuoti savo valdybas (Vidaus Reikalų Ministerio „Žydų sinagogų ir maldos namų valdybų rinkimų instrukcija“. *Vyriausybės žinios*. 1927, Nr. 253); valstybė leido *žydų tikybos nustatytą ritualinio skerdimo būdą* (§ 18. pastaba), žr. Skerdyklų ir mėsos priežiūros įstatymas. *Vyriausybės žinios*. 1925, Nr. 210; valstybė išleido plačią *Rabinų veikimo instrukciją*, pagal kurią „vyriausiuoju organu rabinų darbui tvarkyti“ sukurtas plačių įgaliojimų „visuotinis rabinų suvažiavimas“ (§ 1.), sinagogos ar maldos namų bendruomenė galėjo išsirinkti sau rabiną (§ 8.), kuriam priskirtos gana svarbios teisės ir įgaliojimai (pvz., §§ 11–12, 16), žr. Švietimo Ministerio Rabinų veikimo instrukcija. *Vyriausybės žinios*. 1930, Nr. 328-2248; valstybė gerbė *žydų šventadienius ir poilsio (šabbāt) šeštadienius*, pvz., atskirai, šalia įprastinių, reglamentavo Žydų vidurinių mokyklų mokinių atostogas bei laisvadienius (rudens atostogos – „nuo Atleidimo Dienos (tos dienos išvakarėse yra pirmoji atostogų diena) ligi Palapinių galo, iš viso 16 dienų; žiemos – nuo Kislevo mėn. 25 dienos ligi Teiveto mėn. 3 dienos, Makabėjų šventėms, iš viso 8 dienas; pavasario – nuo Nisono mėn. 14 dienos ligi Nisono mėn. 24 dienos, Velykų šventėms, iš viso 10 dienų“ (40 str.). „Jeigu žydų vidurinėse mokyklose pirmoji atostogų diena yra pirmadienis, tai mokiniai paleidžiami atostogų penktadienį po visų pamokų; jeigu tose pačiose mokyklose po atostogų pirmoji darbo diena yra penktadienis, tai pamokos pradedamos sekmadienį“ (41str.). Mokyklose, kuriose žydų mokinių mažuma – užtikrino laisvus šeštadienius ir kai kurias kitas švenčių dienas. Švietimo ministro paskelbtos „Vidurinių mokyklų įstatymui vykdyti taisyklės“. *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 699 ir kt.

200 Winzeler, Ch. Strukturen von einer „anderen Welt“. Bistumverhältnisse im schweizerischen Bundesstaat 1848 – 1998, ihr historischer Wandel und ihre Inkulturation. *Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht.* Band 2. Hrsg. von Pahud de Moranges, R. Freiburg, Schweiz: Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 1998, p. 124.

201 Galima teigti, kad korporacijų valstybės idėja nėra nauja. Tiesą pasakius, faktiškai korporacijų valstybė – tai pirmoji moderni valstybė. „Terminas *korporacija* (*universitas*; taip pat *corpus* ar *collegium*) buvo perimtas iš romėnų teisės, kaip ir daugelis kitų terminų, vartotų šiam institutui apibrėžti, ir daugelis jam taikomų normų. <…> Korporacijų teisės romėniškas normas bažnyčia perkėlė į Vakarų Europos germanų bendruomenes. <…> XII a. kanonistai, kurdami naują korporacijų teisės, taikomos bažnyčiai, sistemą, pasinaudojo ankstesnėmis romėniškomis, germaniškomis ir krikščioniškomis korporacinių darinių sampratomis. Jie tam tikru mastu suderino šias tris besivaržančias sąvokų sistemas. <…> Bažnytinių korporacijų, ypač katedrų kapitulų (vyskupijų), įgaliojimų teisinė analizė lėmė tai, kad XII–XIII a. buvo sukurta teisinė teorija, apribojanti bažnytinių ir pasaulietinių valdovų įgaliojimus veikti asmeniškai, be jų patarėjų ir svarbiausių pavaldinių pritarimo ir sutikimo. Šiuo atveju buvo perimta, pertvarkyta ir konstituciniu principu paversta romėnų teisės maksima: „Kas rūpi visiems, turi būti svarstoma visų ir sulaukti visų pritarimo.“ Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija*, p. 288, 291, 296. Antai ir LDK veikė teritorinės savavaldės korporacijos – pavietai (Machovenko, J. *XIII–XX a. Lietuvos teisinės sistemos istorija*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 12), o luomai, nors LDK ir nebuvo traktuojami kaip juridiniai asmenys, bet, be jokios abejonės, luomai taip pat

daras ir forma. Vis dėlto teisininkas gali kalbėti apie valstybę ir nekalbėdamas apie žmones, kurie ją sudaro. Teisės atžvilgiu valstybė turi atskiro asmens pobūdį“[202]. Bet tai nepaneigia ir to, kad „valstybė yra dėl žmogaus, o ne žmogus dėl valstybės“[203].

Panašiai kaip Platonui be *polio* (čia sąmoningai nevartojama *valstybės* sąvoka, kadangi Antikos laikais tokios sąvokos tiesiog nebuvo) negalėjo būti nei tikros filosofijos, nei tikro filosofo (*polis,* arba *politeia,* garantuoja žmogaus dvasinį gyvenimą), taip ir be šiuolaikinės valstybės negalimas bažnyčių bei religinių organizacijų egzistavimas (kaip *polis* „nepagimdė“ žmogaus, taip ir valstybė „nepagimdo“ bažnyčios, bet nei žmogus, nei bažnyčia, kaip institucija, nepriklausomai nuo jos teologinės ar kitokios idėjinės sampratos, neveikia kažkur „anapus“ valstybės ribų). Kaip toliau savo paskaitose teigia V. Radžvilas, Platono požiūriu, *polis* sudaro galimybę visuotinai praktikuoti filosofiją, taip filosofija tampa viešoj erdvėj įtvirtintu ir legitimuotu gyvenimo būdu, o be *polio* ir be filosofijos negalima pasiekti tobulo gyvenimo tikslo (*polis* lemia žmogaus, o žmogus – *polio* tobulumą). Nors šiuolaikinė daugiakultūrinė ir daugiareliginė Lietuvos valstybė ne vienam jau nebėra būtina jo „laimingo gyvenimo“ sąlyga, tačiau bažnyčios ir religinės korporacijos veikia ne už valstybės ribų, yra valstybės vienokia ar kitokia forma legalizuojamos ir paklūsta valstybinei teisinei tvarkai. Savaime suprantama, tokio valstybės ir religijos bei jos institucionalizuotų formų *koegzistavimo* prielaidos slypi dar giliau (čia reikėtų kalbėti apie bendrąją civilizacijos kultūrą[204], tam tikrą nacionalinę kultūros ir teisės tradiciją[205], tautos suverenitetą ir t. t.), tačiau tai nereiškia,

---

buvo korporacijos, tačiau visos luomui suteiktos teisės ir paskirtos pareigos iš tikrųjų buvo jo narių subjektinės teisės ir teisinės pareigos (Machovenko, J. Luomo teisinė samprata. *Teisė.* 2001, 38: 51).

202 Römeris, M. Lietuvos Suvereninė Valdžia Konstitucijos projektu. *Teisė.* Teisės mokslų ir praktikos laikraštis. Leidžia Lietuvos teisininkų draugija. 1922, 1: 6.

203 Tuo jokiu būdu nenorima pasakyti, kad žmogus neturi darbuotis ir prireikus aukotis Valstybės labui, būti ištikimu piliečiu. Ši nuostata *(„Der Staat ist um des Menschen willen da, nicht der Mensch um des Staates willen“)* – tai Vokietijos Pagrindinio Įstatymo (1948 m. *Chiemsee projekto*) Tėvų pagrindinė idėja, kuri turėjo būti įtvirtinta Konstitucijos 1 straipsnio 1 dalyje, o jau 2 dalyje turėjo būti kalbama apie žmogaus orumą. Praktikoje, kaip žinome, tai liko neįgyvendinta. Žr. *„Chiemseer Entwurf" Grundgesetz für einen Bund deutscher Länder* erstellt von einem Verfassungsausschuss, der von den Ministerpräsidenten der Länder der drei Westzonen eingesetzt, und zwischen dem 10. August 1948 und dem 25. August 1948 auf der Herreninsel im Chiemsee zusammengetreten war. *Verfassungen. de.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-08]. <http://www.verfassungen.de/de/de49/chiemseerentwurf48.htm>.

204 „Vakarų krikščionybė išviršinę savo formą <…> yra įgijusi Italijoje. Tuo tarpu italai, kaip romėnų įpėdiniai, iš esmės yra juristinės ir racionalistinės struktūros žmonės. Kiek graikų dvasia yra persunkta aukštesniojo *logos*, tiek romėnų dvasia yra apspręsta *ratio*, vadinasi, Kanto terminais kalbant, *praktiškojo proto.* Romėnai buvo juristai *par excelence*, ir šitas jų juristiškumas savaime visai natūraliai įspaudė savotiškų bruožų ir krikščionybės misterijų interpretacijai.“ Tačiau Vakarų Europos dvasiai graikiškosios ir romėniškosios pažiūros „buvo priimtinos tada, kai ji dar neturėjo savos pasaulio ir Dievo interpretacijos. Bet kai Europos dvasia subrendo, kai ji paliko savo vaikystę, ji savaime turėjo peržiūrėti ir savo turimą pasaulėžiūrą. <…> Tai ir buvo pradžia to didžiulio perversmo, kuris įvyko Europos dvasios gelmėse ir kuris dar šiandien nėra išgyventas ligi galo. Jo pradžia yra *Renesansas*“. Maceina, A. *Raštai*, t. X. Religijos filosofija. Vilnius: Margi raštai, 2005, p. 10–11. Tam tikra prasme *renesansiška* valstybės, teisės ir religijos santykio sampratos interpretacija, patyrusi įvairių transformacijų, gyvuoja iki šiol savotišku postmoderniu pavidalu.

205 „Sakytinės kultūros bendrija pažino du teisinių normų šaltinius: paprotį ir valdovo valią. Ir vieno, ir kito veikimo nebuvo galima racionaliai paaiškinti, keisti ar numatyti. <…> Tradicinė teisė įpavidalino nekvestionuojamą protėvių perduotą gyvenseną, tuo tarpu krikščionybė teisę leido kurti

jog valstybės vaidmuo šioje srityje turėtų būti sumenkinamas. Anaiptol! Nors valstybė, pavyzdžiui, nesukuria asmens [religijos] laisvės, bet šiais laikais be demokratinės valstybės ji taip pat būtų negalima[206]. Taip pat šiame darbe jau aptarėme tai, ką patvirtina ir daugelis konstitucionalistų, kaip antai buvęs Šveicarijos Federalinio Teismo prezidentas G. Nay'us, kuris teigia, jog valstybė pati apibrėžia bažnyčios ir kitų religinių bendruomenių vietą (teisinę padėtį) joje[207], ir tai ji daro *inter alia* tam, kad išsaugotų savo narių – piliečių pagrindines teises, pirmiausia religijos laisvę ir taikų sambūvį tarp skirtingų religijų ir pasaulėžiūrų asmenų bei *ordre public*, kas, be kita ko, reiškia *valstybės*, o ne bažnyčių bei religinių organizacijų *teisės*, valstybinės jurisdikcijos, o ne baž-

---

ir tobulinti vardan visuotinio gėrio ir atvėrė kelią sąmoningam teisiniam planavimui. <…> Toks teisinis planavimas ir teisės įdiegimas buvo įmanomas tik naudojantis raštu. Rašytinis įstatymas tapo žmogišku Apreiškimo atspindžiu. Ne veltui Lietuvos I Statuto (1529) antraštėje minima „rašytinė teisė, duota valstybei – Lietuvos Didžiajai […] Kunigaikštijai" yra sinonimiška <…> „krikščioniškajai teisei". <…> Kartu su christianizacijos pradžia į Lietuvą atėjo rašto laiduojamas valdovo valios pastovumas. Netrukus, po kelių dešimčių metų, pasirodė ir pirmas, dar kuklus, teisės kodifikacijos bandymas – 1488 m. Kazimiero teisynas. Vienas paskui kitą ėję trys Statutai jau buvo suvokiami ne kaip neliečiamas protėvių palikimas, bet kaip nuolatiniam sisteminimui ir laiko iššūkiams atviri kodeksai. <…> Rašytinės teisės žinomumas piliečiui tampa siekiamybe. Statutas suvokiamas ne tik kaip draudimų ir sankcijų šaltinis, bet ir kaip pozityvus elgsenos valstybėje orientyras. <…> Teismų sistemos, o ir šiaip valstybės pareigūnas jį turėjo nuolat laikyti prieš akis. <…> Dar 1522 m. gruodžio 6 d. privilegijoje, skirtoje Lietuvos Statuto paskelbimui, Žygimantas Senasis buvo nurodęs išspausdinti jį dideliu tiražu, kad kiekvienam būtų prieinamas. Jau pačioje lietuviškosios teisės kodifikacijos pradžioje planuota aplenkiant chirografinį (rankraštinį) teisyną iškart pereiti prie tipografinio (spausdintinio), politinei bendrijai teikusio naują kokybę. Dėl ne visai aiškių priežasčių sumanymas liko neįgyvendintas. Pirmojo Statuto nuorašų stigo – tai rodo teismų praktika: nuosprendžiai bylose kartkartėmis priimami pagal teisinius papročius, tačiau apeliuojant į rašytinį Statutą. <…> Spausdintas teisės kodeksas leido lengviau pažinti įstatymus, tačiau raštingumas teisėjui būtinu laikytas gerokai anksčiau, negu radosi spauda. Net ir labai menkai alfabetizuotoje visuomenėje, tokioje kaip Karolingų, teisėjas jau nebebuvo sakytinės kultūros atstovas. Lietuvos politinis elitas su šiuo reikalavimu susidūrė iškart po krikšto. <…> Intensyvus politinis ir intelektualinis gyvenimas, nuspalvintas Respublikos saulėlydžio spindulių, viršūnę pasiekė Gegužės 3-iosios Konstitucija <…> Vėlesni įvykiai atskleidė rašytinio žodžio, neparemto autoriaus veiksmu, bejėgystę: Konstitucija buvo „užtepliota" pačių Respublikos politikų rankomis <…> Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tekstai tapo tikrais po pasaulį vėtomais našlaičiais. Naujoje epochoje jie patyrė naujų nuotykių, bet tai, <…> jau visai kita istorija…" Ališauskas, V. *Sakymas ir rašymas. Kultūros modelių tvermė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.* Vilnius: Aidai, 2009, p. 210–223.

206 Labai tiksliai šio reiškinio esmę nusako J. Žilys, atkreipdamas dėmesį į tai, kad yra „diskutuojama, kodėl Lietuvos Respublikos Konstitucija pradedama ne nuo žmogaus teisių ir laisvių apibrėžimo, bet nuo valstybės apibūdinimo. Nors ir šis klausimas nėra bereikšmis, Konstitucijos loginė sistema taip pat yra pagrįsta istoriniu, politiniu patyrimu. Viena vertus, galima atkreipti dėmesį, kad tokia yra Lietuvos konstitucinė tradicija. Kita vertus, tokia konstitucinės tradicijos genezė remiasi prasminga istorine patirtimi, kuri patvirtina, kad, netekusi valstybės, tauta neteko ir pagrindinio savo išlikimo instrumento. <…> Lietuvių tautos siekis XX a. pabaigoje atkurti savo valstybę – tai istorinio teisingumo siekis, pagrįstas teisinėmis moralinėmis vertybėmis, kurių genezė – 1922 metų Konstitucija <…> Tada pagrindinis tikslas buvo atkurti valstybingumą ir, aišku, konstituciją. <…> Kova dėl konstitucijos savaime buvo kova dėl valstybės". Žilys, J. Konstitucijos socialinės prasmės. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2006, 4: 311,314.

207 Nay, G. Kirche und Staat im Lichte der Religionsfreiheit. Die schweizerische Lösung des Dualismus. In *Gesellschaftliche Ängste als theologische Herausforderung: Kontext Europa.* Hrsg. Loretan, A.; Luzatto, F. Berlin, Hamburg, Münster: LIT Verlag, 2004, p. 65.

nytinės jurisdikcijos *viršenybę*[208]. Vis dėlto pirminiame akte – Konstitucijoje – valstybė

[208] Vis dėlto ir ateityje galimi keli valstybės ir bažnyčios santykių sprendimo būdai: arba turėtų dar labiau išaugti *kontrolinis* valstybės vaidmuo religijų ir religinių organizacijų atžvilgiu (įstatyminis draudimas dėvėti visą veidą dengiančius dangalus (čia tiesiogiai neįvardijami kokie nors religinių apdarų pavadinimai) Prancūzijoje, kurį, beje, Konstitucinė Taryba pripažino neprieštaraujančiu Konstitucijai, panašūs draudimai Belgijoje, kai kuriuose Italijos regionuose yra tik viena iš apraiškų), arba valstybė įvairiose srityse turėtų dar glaudžiau bendradarbiauti su viešosios teisės pripažintomis bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis, kad išlaikytų tam tikrą tautos identitetą ir Vakarų teisės tradicijos tęstinumą, nes „krikščioniškasis pradas" – „Vakarų teisės tradicijos šerdis" (Mesonis, G. *Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai*, p. 111). Bandymas atrasti „trečiąjį kelią" neretai sukuria dar daugiau teisinių problemų. Pasaulis jau matė įvykių, kurie yra tapę fundamentalizmo baimės simboliu, todėl religinis fundamentalizmas provokuoja valstybės nepasitikėjimą viskuo, kas susiję su religija (tuo pačiu kenkia ir teisinės valstybės vertybes palaikančių bažnyčių bei religinių organizacijų įvaizdžiui). Dėl to bažnyčių ir religinių organizacijų integracija į valstybinę bendruomenę yra labai svarbi, nes būtent iš jų, o ne iš pačios religijos (pvz., reikalavimas prie valstybės teisės adaptuoti šventraščius arba vidaus kanonus bei statutus būtų absurdiškas) galima reikalauti prisitaikymo prie teisinės tvarkos, prie teisinės valstybės principų. Pavojus, kad religinės organizacijos gali savo „tiesą" (kartais net pasinaudodamos politine valdžia), stengtis paversti visiems privaloma teise, yra pakankamai realus. Pateiktini keli pavyzdžiai.
Pranešama, jog islamo ekstremistai kai kuriose teritorijose Jungtinėje Karalystėje ėmėsi įvesti šariato teisę ir klijuoti skelbimus apie šventojo islamo įstatymo taikymą: „Žmones tiesiog užbombardavo tokio turinio skelbimais: „Čia – šariato kontroliuojama zona. Galioja islamo įstatymai." <…> Šariato šalininkai ėmėsi vykdyti kampaniją daugelyje Londono rajonų. <…> A. Choudary įspėjo: „Šimtai ar net tūkstančiai žmonių pasiryžę patruliuoti gatvėse <…>. Tai reiškia, kad tose teritorijose musulmonų bendruomenė netoleruos <…> Vakarų civilizacijos vaisių. Norime įkurti šariato kontroliuojamas zonas ir padaryti pradžią ilgalaikėje perspektyvoje įsteigti islamišką Emyratą." Delfi ir dailymail.co.uk informacija. Islamo ekstremistai Britanijoje įveda Šariatą, draudžia pornografiją ir prostituciją. *Delfi.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2011-07-28 [žiūrėta 2011-07-28] <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=48042651>. Taip pat: „Apie 5000 mokinių visoje Didžiojoje Britanijoje, lankančių savaitgalines mokyklas, mokosi iš vadovėlių, kuriuose teigiama, kad kai kurie žydai virto kiaulėmis ar beždžionėmis ir kad už kai kuriuos nusižengimus yra baudžiama užmėtant akmenimis. <…> Kitame penkiolikmečiams skirtame vadovėlyje mokoma, kad vagims, pažeidusiems šariato teisę, bus nukirstos rankos po pirmojo nusižengimo, o po antrojo nusižengimo nupjaunamos kojos. Paaugliams pateikiamos schemos, kuriose parodoma, kuriose vietose reikia kirsti galūnes". Delfi ir telegraph.co.uk informacija. Musulmonų vaikai „mokomi nukirsti vagims rankas". *Delfi.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2010-11-22 [žiūrėta 2011-07-28] < http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=38833309>. Arba štai skaitome apie pogrindinį šariato teismą Ispanijoje: „Radikalių islamistų susidorojimas su atskilėliais ir tiesiog nepageidaujamais žmonėmis tampa vis žiauresnis. Tai jau virsta tikromis žudynėmis, rašo „InoPressa" pagal „La Stampa". Galima teigti, kad Ispanijoje atsirado šios šalies „pogrindinis talibanas", kuris valdo šalyje gyvenančių musulmonų bendruomenę. Tai vadinamoji „religinė policija", arba Hisba. <…> 30-metė musulmonė buvo apkaltinta svetimavimu, ją pagrobė ir išdavė šariato teismui. <…> Šį neteisėtą „verdiktą" dvidešimt „talibų" paskelbė Katalonijos šiaurės vakarų provincijoje". Delfi ir newsru.com informacija. Ispanijoje musulmonės teisiamos pogrindiniame šariato teisme. *Delfi.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2009-12-11 [žiūrėta 2011-07-28] <http://www.delfi.lt/news/daily/world/ispanijoje-musulmones-teisiamos-pogrindiniame-sariato-teisme.d?id=26758811&com=1>. Grėsmės realumą ir mastą labiausiai patvirtina tai, kad šariato teismai faktiškai nebekontroliuojami tokioje elitinėje *Rechtsstaat* kaip Vokietija. „Žurnalistas Joachimas Wagneris savo knygoje „Teisėjai be įstatymo" (čia kalbama apie knygą Wagner, J. *Richter ohne Gesetz. Islamische Paralleljustiz gefährdet unseren Rechtsstaat*. Berlin: Econ, 2011. – *T. B.*) taip aprašo šį reiškinį: „Paralelinė islamo teisingumo sistema tampa grėsme konstitucinei teisinei sistemai. Šių teisėjų galia nėra paremta teise, bet nuostatomis, galiojančiomis islamo bendruomenėse <…>". Teisėjai ir prokurorai ne kartą priešinosi atsiradimui alternatyvaus teisingumo, kuris labai komplikuoja daugelio, įskaitant sunkių, nusikaltimų atskleidimą. Pasak teisėsaugos atstovų, tais atvejais, kai atsakovai veikė kaip musulmonai, pareigūnams dažnai buvo grasinama kažkokių islamo tvarkos sergėtojų, spaudimą patirdavo liudytojai. <…> „Jie niekina

ir Tauta (kaip Konstitucijos kūrėja), nėra visiškai laisva nustatyti bet kokią valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių formą, nes, pirma, turi laikytis visuotinai pripažintų tarptautinių teisės principų[209], t. y. valstybės „viešpatavimas" religinių bendruomenių atžvilgiu, vienašališkai suvereniai apibrėžiant jų vietą ir vaidmenį valstybėje, nėra neribotas, nes ji *volens nolens* privalo garantuoti religijos laisvę ir užtikrinti asmenų teisinę lygybę bei nediskriminacines sąlygas[210]. Teisinė valstybė įsipareigoja laikytis pasaulė-

---

teisinės valstybės principus. Jie nėra integruoti ir net nesiruošia to daryti. Bendruomenė jiems aukščiau įstatymo", – teigiama Brėmeno policijos ataskaitoje". *lrytas.lt informacija*. Islamo teismų sistema vis labiau plinta Vokietijoje. *Lrytas.lt.* [interaktyvus]. Vilnius, 2011-09-20. [žiūrėta 2011-09-20]. <http://www.lrytas.lt/-13165387591314397850-islamo-teism%C5%B3-sistema-vis-labiau-plinta-vokietijoje.htm>. Miuncheno Imamas ir „teisėjas" šeichas Abu Adamas, kuris Vokietijoje vienu metu gyvena su trimis žmonomis, nieko nenori girdėti apie valstybės ir bažnyčios atskyrimą ir atmeta bet kokias modernesnes islamo idėjas, dar priduria: „Mano sprendimas yra teisingesnis nei valstybės sprendimas." Be to, jis atvirai pripažįsta: „Savo žmonėms aš sakau: Neikite į policiją. Mes išspręsime konfliktą tarp savęs." O į priekaištą, kad jis sukuria *šešėlinį teisingumą*, atsako: „Aš sumažinu darbo [naštą] policijai." Popp, M. Allahs Richter. *Der Spiegel*. 2011, 35: 59. Teisininkas ir žurnalistas J. Wagneris konstatuoja: „Teisėsauga bejėgė." Šių pavyzdžių pateikimas neturėtų būti vertinamas kaip antiislamistinis nusiteikimas, juo labiau kad musulmonų sunitų religinė bendruomenė Lietuvoje yra valstybės pripažinta tradicinė religinė organizacija. Čia pateikiami ekstremaliausi atvejai, kai vienos religijos vidaus teisė siekia uzurpuoti valstybės teisę bei jurisdikciją. Ekstremalių pavyzdžių iš įvairių religinių organizacijų praktikų galima surasti ne vieną, pvz., įstatymams prieštaraujantis poligamijos, nepilnamečių santuokų praktikavimas tarp ultrakonservatyvios JAV mormonų bažnyčios atšakos narių ir kt.

Tačiau kas daroma Lietuvoje, siekiant sumažinti bet kokio religinio ekstremizmo pavojų? Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2000 m. balandžio 14 d. nutarimu „Dėl komisijos valstybės institucijų, pagal savo kompetenciją sprendžiančių su religinių, ezoterinių ar dvasinių grupių veikla susijusius klausimus, veiklai koordinuoti sudarymo" (Nr. 426. *Valstybės žinios.* 2000, Nr. 32-906), „siekdama įgyvendinti sąžinės ir religijos laisvės principus ir atsižvelgdama į Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos rekomendaciją Nr. 1412 „Dėl nelegalios sektų veiklos"", nutarė: „1. Sudaryti komisiją valstybės institucijų, pagal savo kompetenciją sprendžiančių su religinių, ezoterinių ar dvasinių grupių veikla susijusius klausimus, veiklai koordinuoti. 2. Nustatyti, kad į komisijos sudėtį įeina Teisingumo ministerijos, Vidaus reikalų ministerijos, Švietimo ir mokslo ministerijos, Sveikatos apsaugos ministerijos, Užsienio reikalų ministerijos, Generalinės prokuratūros ir Valstybės saugumo departamento atstovai". Tačiau dėl sunkiai paaiškinamų priežasčių neseniai Vyriausybė nutarė iš šios komisijos išbraukti pačios svarbiausios (nes išnyksta svarbiausios informacijos pateikimo grandis) institucijos – *Valstybės saugumo departamento* – atstovą (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. vasario 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 14 d. nutarimo Nr. 426 „Dėl komisijos valstybės institucijų, pagal savo kompetenciją sprendžiančių su religinių, ezoterinių ar dvasinių grupių veikla susijusius klausimus, veiklai koordinuoti sudarymo" pakeitimo. *Valstybės žinios.* 2011, Nr. 18-852). Ar toks sprendimas gali būti vertinamas teigiamai – parodys laikas.

209 „Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, <…> garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises." Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. Aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo". *Valstybės žinios.* 1990, Nr. 9-222.

210 Antai Ispanijos Konstitucijos 9 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad „Valstybės valdžios institucijos privalo sukurti tokias sąlygas, kad žmonių ir bendruomenių laisvė ir lygybė būtų realios ir veiksmingos; šalinti kliūtis, trukdančias ar keliančias sunkumų visiškai įgyvendinti laisvę ir lygybę". Ispanijos Konstitucija. 1978 m. gruodžio 27 d. Aktualią Konstitucijos redakciją į lietuvių kalbą vertė Matijošius, A.; Giedraitytė, D. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2010, Nr. 4(20): 238. Tiesa, po šios Konstitucijos patvirtinimo Ispanijos Parlamentas, vadovaudamasis Konstitucijos 81 straipsnio 1 dalies nuostata, kad „organiniai įstatymai yra tokie, kuriais nustatomos pagrindinės teisės ir laisvės", yra priėmęs Religijos laisvės organinį įstatymą.

žiūrinio ir religinio neutralumo, nes ji neuždraudžia arba nepersekioja religinių bendruomenių, nesitapatina su kokia nors religija ir neįveda *visiems privalomos* religijos. Apskritai šiuolaikinės valstybės atsiradimą, kaip teigia E.-W. Böckenförde'as, reikėtų sieti su sekuliarizacija ir religijos laisvės pripažinimu, nes religijos laisvė, savo teorinėmis ištakomis siekianti Švietėjišką laikotarpį[211], „praktiškai buvo įgyvendinta mo-

Vaičaitis, V. A. *Konstitucinių įstatymų fenomenas. Konstitucinių (organinių) įstatymų lyginamoji studija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 44.

211 Šio darbo 1.1 poskyryje minėjome, jog pagrindinių teisių *kilmė* yra religinė (krikščioniška) – filosofinė, tačiau mažiau akcentavome filosofinį kriterijų, nes, reikia pripažinti, jis mažiau reikšmingas. Antai „ignoruojant religinį, krikščioniškąjį paveldą beveik neįmanoma suvokti JAV konstitucionalizmo genezės ir raidos aspektų. <…> visų debatų dėl JAV Konstitucijos kūrimo metu pagrindinis cituojamas veikalas buvo Biblija. <…> net garsiųjų švietėjų J. Locke'o, Voltaire'o, J. J. Rousseau, įžymių teisininkų W. Blackstono, Ch. L. de Montesquieu veikalai buvo cituojami kur kas rečiau nei religijos šaltiniai". Mesonis, G. *Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai,* p. 111–112. Tačiau ne tik religija, bet ir filosofija yra be galo praktiškas dalykas ir Europos teisės raidai, jos pagrindinėms idėjoms paliko ir palieka neapsakomo masto įtaką. Būtų naivu manyti, jog Vakarų Europos šalių konstitucijos, Napoleono kodeksas (kuriame, be kita ko, ryškios tikėjimo laisvės, valstybės ir bažnyčios griežto atskyrimo idėjos) ar kuris nors kitas tokio pobūdžio istorinis teisės aktas savo idėjine kilme atsirado *ex nihilo*. Pavyzdžiui, vienas toks kai kuriems žinomas pilietis *Kantas* laisvai rašė ir skelbė savo švietėjiškas filosofines teisės, religijos, istorijos ir laisvės idėjas, kurių kitur nebūtų galėjęs taip laisvai skelbti (kas neigtų jo idėjų įtaką šiuolaikinei pagrindinių teisių, žmogaus orumo doktrinai – būtų niekingas diletantas), nes jį globojo kitas toks *pilietis*, kuris sukūrė Prūsiją kaip dar vieną Europos galybę. Kai Napoleonas 1806 m. pabaigoje įžengė į Berlyną, jis susikvietęs savo armijos komandorus prie to *piliečio* kapo įsakė: „Nusiimkite kepures!" Po to pasakė maždaug taip: „Jei šitas vyras dar gyventų, aš čia nestovėčiau." Tas *pilietis*, kuris visada pats vesdavo savo armiją, 1745 m. birželio 4 d. prie Hoenfrydburgo (*die Schlacht bei Hohenfriedburg*) Austriją ir Saksoniją parklupdė pačiu tikriausiu *Blitzkrieg*, po kurio jis imtas vadinti *Didžiuoju*. Kurį laiką jis bičiuliavosi su Voltaire'u ir pats daug rašė. Tas ciniškas *pilietis* kalbėjo ir skaitė (įskaitant graikų, hebrajų, lotynų) kone dešimčia kalbų ir J. S. Bachas sukūrė jam savo pasakiško grožio *Muzikinę auką* (BWV 1079), būtent pagal to *piliečio*, kuris, be to, buvo ir kompozitorius, duotą leitmotyvą. Tiesa, jis taip pat mirė, lyg tarp kitko, savo *Sanssouci* rūmuose Potsdame… Šio *piliečio* vardas Frydrichas arba Frydrichas II Didysis, Prūsijos karalius. Jo dėka ne tik pradėta Visuotinė Prūsų žemių teisės kodifikacija (Prūsų žemių teisynas išleistas po jo mirties), bet ir visa Prūsija paskelbta *religinio pakantumo* kraštu [vėliau jau galutinai apsodinta bulvėmis, kurias jis buvo įsakęs sodinti]. Viename iš daugelio savo veikalų Frydrichas Didysis 1751 m. rašė: *„visos šios sektos* [prieš tai jis išvardijo nemažai Prūsijoje veikiančių religinių grupių. *Intarpas – T. B.*] *gyvena čia taikoje ir tuo pačiu prisideda prie valstybės* [faktiškai šiuolaikinis G. Jelineko *status negativus*, arba asmens laisvės nuo valstybės kišimosi (kurį valstybė turi pagrįsti), principas savo giliausiomis šaknimis slypi būtent Frydricho Didžiojo, o tiksliau – ir Frydricho remiamo I. Kanto darbuose, kaip jau ir anksčiau esame minėję. *Intarpas – T. B.*] *gerovės* [kolizijos atveju *bendrojo* arba *visuotinio gėrio* primatas prieš paskiro asmens teises ir privilegijas yra minėto *Frydricho* teisyno *Įvado 74 paragrafo* nuostata, kuri ir dabar, anot reikšmingiausio vokiečių *Palandt* civilinio kodekso komentaro, taikoma Vokietijos teismų kaip paprotinė teisė. Žr. *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten (PrALR) vom 5 Februar 1794.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-29] <http://www.smixx.de/ra/Links_F-R/PrALR/PrALR_Einleitung.pdf>. *Intarpas. – T. B.*]. *Moralės atžvilgiu religijos labai nesiskiria vienos nuo kitų. Jos visos gali būti vienodai teisingos valdžiai, kuri kiekvienam palieka laisvę pasirinkti jam patinkantį kelią į dangų. Ji nieko daugiau nereikalauja iš paskiro asmens, kaip tik būti geru valstybės piliečiu. Klaidingas uolumas* [arba fanatizmas. *Intarpas – T. B.*] *yra tironas, kuris išnaikina kraštus; tolerancija yra švelniai rūpestinga motina, kuri rūpinasi [krašto] gerove ir klestėjimu*". Friedrich, Preußen, König, II. Aberglaube und Religion. III. Die Religion unter der Reformation. In *Die Werke Friedrichs des Großen*. In deutscher Übersetzung. Zehn Bände. Erster Band. *Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Hauses Brandenburg.* Herausgegeben von Volz, G. B. Berlin: Verlag von Reimar Hobbing, 1913, p. 201.

dernios valstybės, teisininkų ir racionalios pasaulietinės teisės“[212]. Tai yra tokia teisinė situacija, kai religine „tiesa“ pagrįsta tvarka nebesutapatinama su sekuliaria valstybine tvarka, kurios tikslas yra palaikyti asmens laisvę, taiką ir *ordre public*[213]. Todėl žvelgiant

[212] Böckenförde, E. – W. Religionsfreiheit. Die Kirche in der modernen Welt. *Schriften zu Staat – Gesellschaft – Kirche.* Band 3. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1990, p. 39–40.

[213] Kad tai dar reliatyviai netolimoje praeityje nebuvo savaime suprantamas dalykas, rodo puikus aštrios polemikos tarp dviem diametraliai priešingoms pozicijoms atstovaujančių veikėjų (vienas jų dabar kovotų prieš bet kokias religines apraiškas ir greičiausiai iš širdies trauktų *internacionalą*, o kitas skleistų savo teokratines, tiesa, nors ir ne Kalvino *„Ordonnances Ecclesiastiques“*, paremtos policinio–inkvizicinio pobūdžio Ženevos teokratijos, idėjas) XIX a. vidurio Vokietijoje pavyzdys. Vienas tų radikalų – tai filosofas Ludwigas A. Feuerbachas (teisininkams žinomesnis ne savo filosofija, o tuo, kad buvo moderniosios Vokietijos baudžiamosios teisės tėvo Paulo J. A. von Feuerbacho sūnus, kurio principus [tapusius ir konstituciniais principais] – *nullum crimen sine lege* ir *nulla poena sine lege* yra girdėjęs jau kiekvienas pirmo kurso teisės studentas), o kitas radikalas – teisininkas Frydrichas J. Stahlis (vis dėlto šiuolaikinių teisininkų gerai žinomas dėl savo didžiulės įtakos Bismarcko laikų Vokietijoje, *konstitucijos spragų* sprendimo *teorijos* ir ypač dėl savo *teisinės valstybės koncepcijos*, nes dabartinės Vokietijos ir kitų valstybių teismai neretai naudoja jo formulę, kuri prasideda žodžiais: *„Valstybė turi būti teisinė valstybė.“*). Taigi pastarasis toliau tęsia savo mintį, kad *Rechtsstaat* yra tikrasis „sprendimas ir iš tiesų naujųjų laikų pažangos varomoji jėga. Ji turi teisiškai aiškiai nustatyti ir nepaliaujamai užtikrinti tiek savo veikimo sritis bei ribas, tiek ir savo piliečių laisvės sferą. Valstybė neturi [versti] tiesiogiai įgyvendinti dorovinių idėjų, t. y. tik tam tikrose ribose, tiek, kiek jos priklauso teisės sferai. Tokia yra teisinės valstybės definicija; valstybė nėra tik teisinė tvarka be administracinių tikslų, arba galiausiai tik asmenų teisių saugotoja; ji [teisinė valstybė] nereiškia valstybės tikslo ar turinio apskritai, bet tik būdą ir priemones juos įgyvendinti“ (Stahl, F. J. *Rechts- und Staatslehre auf der Grundlage schristlicher Weltanschauung.* Zweite Abtheilung: enthaltend das vierte Buch: die *Staatslehre und die Principien des Staatsrechts*. Dritte Auflage. Heidelberg: Verlag der akademischen Buchhandlung von J. C. B. Mohr, 1856, p. 137–138). Tačiau ne vien dėl pastarųjų savo teiginių Stahlis vertinamas kontroversiškai, bet pirmiausia dėl to, kad jis visą teisės ir valstybės esmę bei paskirtį aiškino teologiškai, antai: „valstybės esmėje yra abu – *teisės imperija* [kursyvas – *T. B.*], „teisinė valstybė“, ir dorovės imperija, dorovinis sambūvis, ir ši gilesnė teisės ir dorovės vienovė nėra prieštaringa. <…> visų gyvenimo santykių teisinė tvarka turi būti pagrįsta dorovės idėja, kaip principu“ (*Ibid.*). „Teisės esmei suvokti būtina matyti visumą <…>, kurią Dievas tam tikru būdu nustatė. Teisė negali būti atsiejama nuo santykių, kuriuos ji reguliuoja <…>. Siekiant paaškinti jos esmę santykiai gali būti nagrinėjami paskirai arba lyginami tarpusavyje. <…> Teisinių santykių visumos esmė ir paskirtis yra tai <…>, kad ji sudaro kūną dvasinei Dievo karalystei“. Jo liuteroniška teisinių santykių klasifikacija atrodo taip: laisvės ir nuosavybės santykiai, kaip „Dievo laisvės atvaizdas“; šeimos santykiai, kaip „kuriančios Dievo meilės atvaizdas“; valstybės ir bažnyčios santykiai, nes „valstybė ir bažnyčia yra Dievo atvaizdas“. Valstybė yra istoriškai laikinas organas, bažnyčia – organas amžinai karalystei (Stahl, F. J. *Die Philosophie des Rechts nach geschichtlicher Ansicht.* Zweiter Band. *Christliche Rechts- und Staatslehre.* Erste Abtheilung. Heidelberg: Verlag der akademischen Buchhandlung von J. C. B. Mohr, 1833, p. 109–111).

L. Feuerbachas ne tik iš esmės kritikavo religiją (ši jo kritika, jei taip galima pasakyti, yra grynai antropologinė arba antropocentrinė, taigi humanistinė *par excellence*), bet ir radikaliai neigė bet kokį religijos ir sekuliarios teisės bendrumą. Jo požiūriu, teisė ir religija savo esme yra visiškai svetimos: „Ten, kur moralė yra paremta teologija, o teisė dievišku nustatymu, ten galima pateisinti ir pagrįsti nemoraliausius, neteisėčiausius, žalingiausius dalykus. <…> Jeigu aš noriu moralę pagrįsti Dievu, tada aš turiu moralę konstatuoti jau esant (*setzen*) Dieve, t. y. aš galiu moralę, teisę, taigi visus substancinius santykius pagrįsti tik jais pačiais, ir pagrindžiu juos tikrai taip, kaip tiesa reikalauja, kai pagrindžiu juos jais pačiais. Ką nors konstatuoti esant Dieve arba išvesti iš Dievo, reiškia ne ką daugiau kaip tik atimti tai iš tikrinančio proto, pateikti kaip neabejotiną, nepažeidžiamą, šventą, nepateikiant apie tai jokios ataskaitos. Todėl visuose teologiniuose moralės ir teisės pagrindimuose <…> slypi savęs suklaidinimas. Rimtam požiūriui į teisę nereikalingas uždegimas ir palaikymas iš Viršaus. Mums nereikia krikščioniškos valstybinės teisės (*Staatsrecht*); mums reikia tik protingos, teisiškos, žmogiškos valstybinės teisės (*Staatsrecht*). Tai, kas teisinga (*Richtige*), tikra (*Wahre*), gera

iš konstitucinių pozicijų, teisinės valstybės laikysena religijos ir religinių bendruomenių atžvilgiu yra religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo pozicija, t. y. nesitapatinimo su kuria nors religija ar pasaulėžiūra pozicija[214], kaip ir 2000 m. birželio 13 dienos nutarime

(*Gute*) apskritai neturi pašventinimo pagrindo savyje, savo kokybėje" (Feuerbach, L. *Das Wesen des Christentums*. Zweite vermehrte Auflage. Leipzig: Verlag von Otto Wigand, 1848, p. 407).
Žinoma, sekuliari teisė, taigi ir Konstitucija, neturi būti religinių normų rinkinys, ir teisė neturi derintis prie religijos (tačiau islamo šalių teisei tai nepritaikoma). Vis dėlto neigti sekuliarios teisės ir religijos sąsają (tiek istorine, tiek ir galiojančių teisės institutų prasme), po *M. Weberio*, *H. J. Bermano* ir kitų *briliantinių teisininkų* darbų, reikštų neregėto masto obskurantizmą, kai negalėtume paaiškinti net ir elementaraus priesaikos instituto, kai, pvz., JAV Prezidentas prisiekia uždėjęs ranką ant Biblijos. Teisės ir religijos, valstybės ir religijos santykiui išreikšti netinka mįslės *Dvi seselės per kalnelį nesueina* simbolika. Daugybės teisinių reiškinių genezė slypi *inter alia* religijoje, o pavyzdžių iš įvairių teisės (ne tik Vakarų) tradicijų būtų galima pateikti daug. Vakarų teisės tradicijoje, pvz., *asmens* (lot. *persona*) sąvokos kilmė yra grynai krikščioniška, t. y. ji kyla iš trinitarinės bei kristologinės teologijos ir negali būti tapatinama su *individo* (lot. *individuum* labiau krikščioniškos antropologijos ir moralės teologijos terminas) sąvoka, kurios modernią sampratą suformulavo vėlgi teologas – M. Lutheris, kurio individas – tai absoliučiai izoliuotas pasaulis savyje. Tuo galima paaiškinti ne tik tai, kodėl kiekvienas *individas* skirtingai interpretuoja tikrovę, taigi ir teisę, bet ir iš to kylančią *intersubjektyvumo problemą*, kai individams reikia susitarti dėl tikrovės reiškinių, taigi ir teisės. Todėl tikrovė egzistuoja ją nepaliaujamai norminant – stipresniojo vaizdinys užgožia silpnesniojo vaizdinį ir taip nustatomi tikrovės parametrai (iš V. Radžvilo paskaitos). Teisė čia nėra jokia išimtis… Bet kokiu atveju konceptualiniai pasaulio palaikymo mechanizmų tipai, kaip teigia P. L. Bergeris, yra *mitologija, teologija, filosofija ir mokslas*. Tad individo, visuomenės, valstybės, teisės ir religijos santykiui paaiškinti būtina pasitelkti ir *sociologinį* metodą. *Socialinės tikrovės konstravimo procesas* atskleidžiamas institucionalizacijos, legitimacijos, socializacijos, subjektyvios tikrovės palaikymo bei transformavimo sąvokomis. „Atsiradus prasmės subpasauliams, kartu atsiranda daugybė perspektyvų matyti visą visuomenę. Visais atvejais į visuomenę žvelgiama kurio nors subpasaulio požiūriu. <…> Nėra reikalo sakyti, kad dėl šios perspektyvų gausos itin pasunkėja problema, kaip sukurti stabilų simbolinį skliautą *visai* visuomenei. Kiekviena perspektyva su visomis savo teorijomis ir net *Weltanschauungen* bus susieta su konkrečiais socialiniais ja besiremiančios grupės interesais. <…> Svarbu atsiminti, kad dauguma šiuolaikinių visuomenių yra pliuralistinės. Tai reiškia, kad jos turi tam tikrą pagrindinį pasaulį, traktuojamą kaip savaime suprantamą, o įvairūs daliniai pasauliai koegzistuoja prisitaikydami vieni prie kitų. Prisitaikymas, ko gero, atlieka tam tikras ideologines funkcijas, bet tiesioginį ideologijų konfliktą pakeitė įvairaus masto tolerancija ar net bendradarbiavimas. <…> Pliuralistinė situacija keičia ne tik socialinę tradicinių tikrovės apibrėžimų padėtį, bet ir būdą, kuris leidžia tuos apibrėžimus išlaikyti individų sąmonėje. / Iš tikrųjų pats pliuralizmas yra tokią kaitą spartinantis faktorius, nes jis pakerta tradicinių tikrovės apibrėžimų sugebėjimą atsispirti kaitai. Pliuralizmas skatina tiek skepticizmą, tiek ir inovacijas, todėl savaime griauna savaime suprantamo *status quo* realumą. <…> Jau buvimas visuomenėje skatina nuolatinį subjektyvios tikrovės modifikavimo procesą". Berger, P. L.; Luckmann, Th. *Socialinės tikrovės konstravimas. Žinojimo sociologijos traktatas*. Iš anglų kalbos vertė Radžvilienė, A. Vilnius: Pradai, 1999, p. 112, 157–158, 196. Vis dėlto santykiai tarp valstybės ir religijos, tarp valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų pirmiausia turėtų būti analizuojami iš konstitucinių pozicijų, o istoriniai, sociologiniai, filosofiniai, teologiniai ar kiti pažinimo būdai gali būti tik pagalbiniai, nors kartais ir labai svarbūs, siekiant suprasti vieną ar kitą konstitucinį–teisinį reguliavimą, ar net paskirų valstybių konstitucinę jurisprudenciją.

[214] Piloto klausimas Jėzui: *Quod est veritas?* (lot. *Kas yra tiesa?*) tarsi įkūnija šiuolaikinės teisinės valstybės poziciją – ji nesirūpina tiesos monopolio įtvirtinimu, o asmenų lygiateisiškumo užtikrinimu; ji „nežino", kas yra *tiesa*, bet „žino", kas yra *teisingumas*, nes į šį klausimą teisiškai nekvestionuojamai atsako valstybės valdžios institucijos – teismai (šia [teismų vykdomo teisingumo] prasme teisingumas visada vienu metu yra *ir reliatyvus, ir absoliutus*, tačiau teorinės teisingumo doktrinos būtinos teisėjo „teisingumo klausai" lavinti). Šiame kontekste *tiesa* nėra nei teisės, nei valstybės sąvoka, nes valstybė turi būti *demokratinė teisinė valstybė*, t. y. *defensor pacis et iustitiae*, bet ne *defensor veritatis*. Teisinėje valstybėje viešpatauja teisė, o ne žmogaus subjektyvi tiesos samprata. Tai buvo savaime

suprantama dar Johnui Marshallui, kuris 1803 m. *Marbury v. Madison* (5 U.S. (1 Cranch) 137 (1803)) bylos sprendime argumentavo įstatymų, o ne žmogaus viešpatavimu: „*The Government of the United States has been emphatically termed a government of laws and not of men*".

Teisinio pozityvizmo ir europietiškojo konstitucinės kontrolės modelio „patriarchui" H. Kelsenui klausimas *Quod est veritas?* nedavė ramybės visą gyvenimą. Išeities Kelsenas ieškojo tokioje racionalioje argumentacijoje ir tokiame reliatyvizme, kuris nereiškia vadinamojo tolerantiško indiferentiškumo, tačiau kuris išlaiko įtampos santykį tarp idealistinio įsivaizdavimo apie teisingumą ir realaus jo įgyvendinimo pozityviojoje teisėje galimybių. Tai rodo, jog, nors jis valstybinės tvarkos teisinius pagrindus aiškino normatyvistiškai, tačiau neneigė viso to, kas „nenormatyvu" (religija, filosofija, pasaulėžiūra, politika) svarbos, tik laikė tai *teisiškai nerelevantišku* (nes formali, pasaulėžiūriniu ir religiniu požiūriu neutrali teisė pagal savo idėją turėtų būti nekonfliktiška, dėl jos greičiausiai gali būti pasiektas kompromisas, o tai ir buvo patvirtinta praktikoje – 1920 m. Austrijoje priimant *Kelseno Konstituciją*). 1920 m. (antrasis leidimas 1929 m., taigi tai laikotarpis, kai H. Kelsenas buvo Austrijos Konstitucinio Teismo Rūmų teisėjas) veikale *Apie demokratijos esmę ir vertę*, tiksliau – paskutiniame (X) skyriuje, aiškindamas demokratijos ir pasaulėžiūros santykį, Kelsenas savo tekstui gyvybės įkvėpė imdamasis neįprastos priemonės – būtent Evangelijos pagal Joną ištraukos (*Jn 18, 33–40*) iš minėto Jėzaus ir Piloto dialogo. Taigi Kelsenas šios istorijos parafrazę, vadinamą „Piloto alegoriją" *(Pilatus „Parabel")*, pateikia taip: „Kukli, savo naivumu trumpa ir aiški scena, priskirtina prie didingiausių pasaulinėje literatūroje; ir ji, pati to nenumatydama, perauga į tragišką reliatyvizmo ir demokratijos simbolį. <…> Ir P i l o t a s ironiškai klausia to, kuris romėno akyse gali būti tik vargšas pajacas: *Taigi tu esi žydų karalius?* O J ė z u s labai rimtai, pripildytas savo dieviškos misijos liepsnos, atsako: *Tu tai sakai. Aš esu karalius. Aš tam gimiau ir tam atėjau į pasaulį, kad liudyčiau tiesą. Kiekvienas, kuris yra iš tiesos, girdi mano balsą.* Tada P i l o t a s, šis senos, pavargusios ir todėl skeptiška virtusios kultūros žmogus, sako: *Kas yra tiesa?*O kadangi jis nežino, kas yra tiesa, ir kadangi jam – romėnui – yra įprasta mąstyti demokratiškai, jis apeliuoja į tautą ir surengia balsavimą. <…> Tautos balsavimo rezultatas nukreiptas prieš Jėzų. Tada visi šaukė ir sakė: *Ne šitą, bet B a r a b ą*. Kronikininkas dar priduria: B a r a b a s buvo plėšikas. / Galbūt bus prieštaraujama, tikinčiųjų, politiškai tikinčiųjų, jog šitas pavyzdys kalba labiau prieš nei už demokratiją. Ir šitai prieštarai reikia leisti galioti, bet tik su viena sąlyga: Jeigu tikintieji dėl savo politinės tiesos, kurią, jeigu prireiktų, įtvirtintų kruvina jėga, būtų lygiai taip pat tikri, kaip ir Dievo Sūnus". Kelsen, H. *Vom Wesen und Wert der Demokratie.* 2. Neudruck der 2. Auflage Tübingen 1929. Aalen: Scientia Verlag, 1981, p. 103–104.

Ir daug vėlesniame H. Kelseno veikale – 1953 m. *Kas yra teisingumas?* – kartojasi tas pats leitmotyvas – egzistenciškai skaudus, jaspersiškos ribinės situacijos *Piloto klausimas*, kuris pratrūksta kiekviename iš mūsų… Variacijomis šio klausimo tema Kelsenas pradeda ir užbaigia čia minėtą trumpą veikalą. Jis pradeda taip: „Kadangi Jėzus iš Nazareto Romos vietininko apklausos metu pripažino esąs karalius, sakydamas: „Aš tam gimiau ir tam atėjau į pasaulį, kad liudyčiau tiesą", į tai Pilotas reagavo klausimu: „Kas yra tiesa?" Skeptiškas romėnas nesulaukė aiškaus atsakymo į savo klausimą, Šventasis jo ir nedavė. Kadangi liudyti tiesą nebuvo jo kaip mesijinio karaliaus misijos esmė. Jis buvo gimęs liudyti teisingumą, tą teisingumą, kurį jis norėjo įgyvendinti Dievo karalystėje. Ir už tą teisingumą jis mirė ant kryžiaus. / Taip už Piloto klausimo: Kas yra tiesa?, iš Nukryžiuotojo kraujo, iškyla kitas, daug galingesnis klausimas, amžinas žmonijos klausimas: Kas yra teisingumas? / Joks kitas klausimas nėra taip aistringai svarstytas, už jokį kitą klausimą nebuvo pralieta tiek brangaus kraujo, tiek karčių ašarų, dėl jokio kito klausimo tiek šviesiausių protų – nuo Platono iki Kanto – nelaužė sau galvos. Ir vis dėlto šitas klausimas lieka neatsakytas kaip ir anksčiau. Galbūt todėl, kad tai yra vienas iš tų klausimų, kuriems galioja rezignavusi išmintis, jog žmogus niekada neras galutinio atsakymo, jis gali tik bandyti geriau klausti." O užbaigia Kelsenas šitaip: „Jeigu žmogiško pažinimo istorija gali mus ko nors pamokyti, tai tik bandymo bergždumo, racionaliu keliu surasti absoliučiai galiojančią teisingo elgesio normą, t. y. tačiau tokią, kuri eliminuoja galimybę ir priešingą elgesį laikyti teisingu. Jeigu mes iš savo praeities dvasinio patyrimo galime kažko pasimokyti, tai to, kad žmogaus protas gali suvokti tik reliatyvias vertybes, ir tai reiškia, kad sprendimas, kuriuo kas nors yra paskelbiamas teisingu, niekada negali pretenduoti eliminuoti priešingo vertybinio sprendimo galimybės. Absoliutus teisingumas yra iracionalus idealas. <…> Jeigu socialinė ramybė preziumuojama kaip aukščiausia vertybė, kompromisinis sprendimas gali pasirodyti esąs teisingas. Tačiau ir taikos teisingumas yra tik reliatyvus, ne absoliutus teisingumas. <…> Moralinis principas <…> yra tolerancijos principas, tai

„Konstitucinis valstybės ir bažnyčios atskirumo principas yra Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiškumo pamatas. Šis principas, taip pat Konstitucijoje įtvirtinta įsitikinimų, minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė, konstitucinis asmenų lygybės principas kartu su kitomis konstitucinėmis nuostatomis lemia valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą. / Tai, kad Lietuvos valstybė ir jos institucijos yra pasaulėžiūros ir religijos požiūriu neutralios, reiškia valstybės ir tikybos sričių, valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų paskirties, funkcijų ir veiklos atribojimą. Pabrėžtina, kad valstybės neutralumas ir pasaulietiškumas negali būti pagrindas diskriminuoti tikinčiuosius, varžyti jų teises ir laisves. Valstybės pasaulietiškumas suponuoja ir valstybės nesikišimą į bažnyčių bei religinių organizacijų vidaus gyvenimą."

Taigi šiuolaikinio multikultūralizmo terpėje valstybės bei jos institucijų neutralumo religijos ir pasaulėžiūros atžvilgiu paskirtis – tai nekonfliktiškas valstybės santykis su religijos institucijomis arba nešėjomis (bažnyčiomis ir religinėmis organizacijomis) apskritai, taip pat optimaliausio kompromiso dėl valstybės [pasaulietinės] teisės (priimamos tiesioginės bei atstovaujamosios demokratijos dermės (Konstitucijos 4 str.) sąlygomis) tarp įvairias vertybes „išpažįstančių" asmenų užtikrinimas. Demokratinė valstybė nėra bažnyčių ar religinių organizacijų persekiotoja (tačiau, kaip prievartinė tvarka, dėl visų valstybės narių bendro gėrio negali leisti peržengti joms Konstitucijos ir įstatymų nubrėžtų ribų), bet bažnyčių ir religinių organizacijų bei jų narių laisvo sugyvenimo *locus pacis* ir garantas[215]. Tai išplaukia iš demokratinės valstybės prigimties, nes ji yra įsteigiama pilietinės Tautos laisvo apsisprendimo aktu: „Referendumu priėmusi Konstituciją – aukščiausios teisinės galios aktą, Lietuvių Tauta padėjo savo, kaip valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos, bendro gyvenimo norminį pagrindą ir įtvirtino *valstybę kaip bendrą visos visuomenės gėrį* [išskirta – *T. B.*]. Konstitucija yra grindžiama universaliomis, nekvestionuojamomis vertybėmis, *inter alia* pagarba

yra reikalavimas palankiai vertinti kitų religines ar politines pažiūras, net jeigu jomis nesidalinama, būtent, kadangi jomis nesidalinama, todėl ir netrukdyti jas taikiai reikšti. Savaime suprantama, kad iš reliatyvistinės pasaulėžiūros neišplaukia teisė į absoliučią toleranciją; tolerancija esti tik pozityviosios teisinės tvarkos rėmuose, kuri garantuoja taiką tarp teisės subjektų uždrausdama jiems bet kokį prievartos taikymą, tačiau neribodama taikios minčių raiškos. Tolerancija reiškia minties laisvę. Aukščiausi doroviniai idealai buvo sukompromituoti per netoleranciją tų, kurie juos gynė <…> Jeigu demokratija yra teisinga valstybės forma, tai tik dėl to, kad ji reiškia laisvę; o laisvė reiškia toleranciją. <…> Tačiau ar gali demokratija išlikti tolerantiška, jeigu ji turi gintis nuo antidemokratinių pinklių? Ji gali! Tiek, kiek ji neužgniaužia taikių antidemokratinių pažiūrų raiškos. <…> Gali būti, kad <…> tame slypi pavojus. Tačiau tai ir yra demokratijos esmė ir šlovė, kad ji prisiima šitą pavojų; ir jeigu demokratija negali šio pavojaus atlaikyti, tada ji nėra verta būti apginta. <…> Traktatą pradėjau klausimu: Kas yra teisingumas? Ir štai, jo pabaigoje, esu visiškai tikras, jog į jį neatsakiau. <…> aš nežinau ir negaliu žinoti, kas yra teisingumas, absoliutus teisingumas, ši graži žmonijos svajonė. Turiu pasitenkinti reliatyviu teisingumu ir galiu tik pasakyti, kas man yra teisingumas. <…> Tai yra laisvės teisingumas, taikos teisingumas, demokratijos teisingumas, tolerancijos teisingumas". Kelsen, H. *Was ist Gerechtigkeit?* Erstdruck im Verlag von Franz Deuticke, Wien 1953. Stuttgart: Philipp Reclam jun. GmbH & Co., 2000, p. 9, 49–51. Tad ir santykyje su religija ir institucionalizuotomis jos formomis – bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis – *valstybė turi būti laisvės, taikos, demokratijos, tolerancijos valstybė*, bet tik su sąlyga, jeigu ir pačios bažnyčios bei religinės organizacijos gerbia šias vertybes, neveikia antikonstituciškai.

215 Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimo motyvuojamosios dalies V skyriaus 6 punkte pabrėžiama, kad „valstybė yra visos visuomenės politinė organizacija, kurios valdžia apima visą valstybės teritoriją ir kuri yra skirta žmogaus teisėms ir laisvėms užtikrinti, viešajam interesui garantuoti" (*Valstybės žinios*. 2003, Nr. 53-2361).

teisei ir teisės viešpatavimu, valdžios galių ribojimu, valdžios įstaigų priederme tarnauti žmonėms ir atsakomybe visuomenei, teisingumu, atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekiu, žmogaus teisių ir laisvių pripažinimu ir jų gerbimu (Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas). <…> *Teise ir teisingumu grindžiamos demokratinės valstybės viena svarbiausių priedermių* [išskirta – *T. B.*] – gerbti, ginti ir saugoti tas vertybes, taip pat ir žmogaus teises ir laisves, kuriomis yra grindžiama pati Tautos priimta Konstitucija ir kurių *realus įtvirtinimas, gynimas ir apsauga yra pačios valstybės raison d'être; priešingu atveju valstybė negalėtų būti laikoma bendru visos visuomenės gėriu* [išskirta – *T. B.*].

Konstitucija – antimažoritarinis aktas; ji gina individą. Kaip yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, *valstybė yra konstituciškai įpareigota* [išskirta – *T. B.*] teisinėmis, materialinėmis, organizacinėmis priemonėmis užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių gynimą nuo neteisėto kėsinimosi ar ribojimo, nustatyti pakankamas žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynimo priemones (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d., 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimai)"[216]. Taigi valstybė pati [ne be Tautos valios], būdama religijos ir pasaulėžiūros atžvilgiu neutrali, *paradoksaliai* yra priversta saugoti ir ginti [ne tokią jau neutralią] Konstitucijoje įtvirtintą *intersubjektyvią* Tautos vertybių sistemą, *inter alia* teisėtus pilietinės Tautos („Lietuvių Tauta <…> – išsaugojusi savo dvasią <…> ir papročius". Konstitucijos Preambulė) bei jos narių *religinius* ir *pasaulėžiūrinius* ar net *dorovinius* (Konstitucijos 25 str. 3 d.; 26 str. 4–5 d.; 36 str. 2 d.; 38 str. 6 d.; 43 str. 1 d.) *interesus*. Be valstybės, kaip tam tikros būtinos bendruomeninės terpės, nėra galimas paskiro asmens laisvės, tarp jų ir religijos laisvės, realus užtikrinimas, nes *valstybė* asmens *teises, kaip jo laisvės sąlygas,* užtikrina *dėl visos Tautos bendrojo gėrio*[217]. Antai 1921 m. Lichtenšteino Kunigaikštystės Konstitucijos 14 str. formuluotė aiškiai išreiškia šį *tomistinį–kantiškąjį* idealą: „Aukščiausia valstybės užduotis yra bendrosios tautos gerovės puoselėjimas. Šia prasme valstybė rūpinasi teisės kūrimu ir gynimu bei tautos religinių, dorovinių ir ekonominių interesų apsauga"[218]. Tad tampa akivaizdu, kodėl Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog *valstybė yra atsakinga dėl to, kokioms religinėms organizacijoms ji suteikia teisinį pripažinimą*: „[pripažinimo aktu suteikiamos] privilegijos lemia išaugusias įtakos galimybes, bet taip pat ir išaugusį piktnaudžiavimo pavojų, kenkiant [religinės organizacijos] narių religijos laisvei arba darant žalą kitiems teisiniams gėriams. Nustatant sąlygas, kurioms esant religinė bendruomenė gali įgyti viešosios teisės korporacijos statusą, turi būti ypač pabrėžiama *valstybės atsakomybė, kurią jai uždeda Pagrindinis Įstatymas* [išskirta – *T. B.*]. Jis nustato valstybei užduotį gerbti ir saugoti žmogaus orumą kaip pamatinį konstitucinį principą ir aukščiausią laisvos, demokratiškai konstituotos santvarkos pamatinę verty-

---

216 Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 1 punktas. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 90-3529, atitaisymas Nr. 137.

217 „Idealiu atveju ne tik valstybė, bet ir bažnyčios bei religinės bendruomenės turėtų laikytis tų pačių pagrindinių teisių principų". Kraus, D. Schweizerisches Staatskirchenrecht. Hauptlinien des Verhältnisses von Staat und Kirche auf eidgenössischer und kantonaler Ebene, p. 59.

218 Verfassung des Fürstentums Liechtenstein vom 5. Oktober 1921. *Liechtensteinisches Landesgesetzblatt.* Jahrgang 1921, Nr. 15. Ausgegeben am 24. Oktober 1921. Zuletzt abgeändert durch *LGBl.* 2003, Nr. 186. Žr. LILEX – Liechtensteinische Gesetze. *Portal der Liechtensteinischen Landesverwaltung LLV* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-30] < http://www.lilex3old.ten.ch/Seite1.jsp?LGBIm=1921015 >.

bę <…> bei įpareigoja ją saugoti ir ginti pagrindines Konstitucijos vertybes“[219].

H. Kelsenui „valstybė yra teisinė tvarka. Bet ne kiekviena teisinė tvarka yra valstybė. <…> Kad teisinė tvarka būtų valstybė, ji savo pobūdžiu turi būti organizacija siauresne ir specifine šio žodžio prasme, t. y. ji turi sukurti“ teisinę tvarką sudarančių teisės normų leidybai ir vykdymui kompetencijos pasidalijimo pagrindu veikiančius organus. Valstybė yra teisinė tvarka, kai ji pasiekia atitinkamą centralizacijos lygį[220]. Tačiau juk minėtus organus valstybė gali įsteigti tik vadovaudamasi nustatyta aukštesne teisine tvarka – centriniu [steigiamuoju] aktu (nesvarbu, ar tai provizorinis aukščiausios galios teisės aktas, ar nuolatinis, kodifikuotas ar nekodifikuotas[221]). Jeigu valstybė tikrai yra teisinės tvarkos (*inter alia,* kai žemesnės galios teisės aktas neturi prieštarauti aukštesniam) organizacija, tai ji yra sukurta (įsteigta tautos) dėl bendrojo gėrio (*res publica* jau savaime reiškia bendrąjį gėrį – tai faktiškai įtvirtinta 1787 m. rugsėjo 17 d. JAV Konstitucijos Preambulėje „*We the People of the United States <…>, promote the general Welfare…*“[222], Gegužės 3-iosios Konstitucijos Preambulėje: „*visuotinio gėrio <…> vardan <…> priimame šią Konstituciją ir skelbiame ją šventa ir neliečiama*“[223]), kad gintų tik bendrajam gėriui tarnaujančius interesus, kurie kolizijos atveju yra aukščiau privačių interesų (tai ypač akivaizdu religijos laisvės srityje, gal tik išskyrus kai kurių modernių valstybių Konstitucijose daromą atleidimo nuo karo prievolės dėl religinių

---

219 Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 19. Dezember 2000 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 20. September 2000 (BVerfGE 102, 370 <388 f.> *Körperschaftsstatus der Zeugen Jehovas*) - *2 BvR 1500/97* -.

220 Kelsen, H. *Grynoji teisės teorija*, p. 235. Kelsen, H. *Reine Rechtslehre*, p. 289–299.

221 Viena iš nekodifikuotos Didžiosios Britanijos Konstitucijos dalių yra sosto paveldėjimo tvarką nustatantis *Act of Settlement* (Act of Settlement (1700). *1700 CHAPTER 2 12 and 13 Will 3.* An Act for the further Limitation of the Crown and better securing the Rights and Liberties of the Subjekt. *legislation.gov.uk* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-07-30]. < http://www.legislation.gov.uk/aep/Will3/12-13/2 >). Šio akto pirminėje redakcijoje, be kita ko, buvo nustatyta, kad nuo Sosto paveldėjimo teisės eliminuojami asmenys, „būsiantys bendrystėje su Šventuoju Romos Sostu ar išpažinsiantys Popiežiaus religiją arba susituokiantys su popiežininkais“. Iš pastarųjų Didžiosios Britanijos ministrų kabinetų buvo girdima iniciatyvų pakeisti šį aktą, nes jis ne tik diskriminuoja katalikus, bet ir [būsimus] monarchus, kurie, santuokos su katalikų tikėjimo asmeniu atveju, negalėtų tapti karaliumi ar karaliene. D. Camerono kabinetui tai pavyko padaryti – draudimas monarchui tuoktis su Romos kataliku buvo panaikintas 2011 m. spalio 28 d. Už šio akto pakeitimą turėjo balsuoti ne tik Jungtinės Karalystės Parlamentas, bet ir kitų personalinėje unijoje su britų karūna esančių (*Commonwealth Realms*) Tautų Sandraugos (*Commonwealth of Nations*) valstybių parlamentai. BBC NEWS UK. Girls equal in british throne succession. [interaktyvus]. *BBC NEWS UK*. 28 October 2011. [žiūrėta 2011-10-28]. <http://www.bbc.co.uk/news/uk-15492607>.

222 Constitution of the United States. *The Charters of Freedom*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-13]. <http://www.archives.gov/exhibits/charters/constitution_transcript.html>.

223 *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija*. Vertė ir sudarė Raila, E. Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2001, p. 13.

įsitikinimų išimtį[224], arba įstatyminę išpažinties paslapties išimtį[225], tačiau tai nereiškia, kad valstybė gina asmens sąžinę *per se*, nes „žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas nusikaltimas ar įstatymų nevykdymas“ (Konstitucijos 27 str.)). Bendrajam gėriui tarnaujančius interesus galima identifikuoti ir pradėti efektyviai ginti tik įtvirtinus *aukščiausias vertybes aukščiausios galios teisėje*, taigi konstitucijoje (nebūtinai kodifikuotoje), o tai reiškia, kad *kiekvieno* teisės ir laisvės turi būti ginamos. Galima pateikti aktualių pavyzdžių, rodančių, kad valstybė, kaip konstitucinė santvarka, veikia dėl visuomeninio gėrio ir *ordre public,* tuo pačiu būdama ypač jautri ir paskiro asmens teisėms bei laisvėms. Viena iš priemonių valstybei pasiekti šių savo tikslų yra jos nekonfrontacinės, taikdariškos, religiniu ir pasaulėžiūriniu atžvilgiu neutralios pozicijos pasirinkimas, kuris kiekvienos konkrečios demokratinės teisinės valstybės atveju pasireiškia savita forma – nuo griežto iki „švelnaus“ pasaulietiškumo.

3.2. Valstybinės jurisdikcijos ir bažnytinės jurisdikcijos sankirtos klausimu

Valstybė, būdama visos visuomenės organizacija ir veikdama visos visuomenės interesais, savo funkcijas gali vykdyti per atitinkamų valstybės ir savivaldybių institucijų sistemą, tačiau ne tik per ją, „bet ir – tam tikra apimtimi – per kitas (ne valstybės)

---

224 Pirmiausia čia paminėtina Vokietijos Pagrindinio Įstatymo 4 straipsnio 3 dalies nuostata: „Niekas negali būti verčiamas prieš savo sąžinę atlikti karo tarnybą naudojant ginklą.“ (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 *(BGBl. S. 1)*) Be pagrindines teises užtikrinančių konstitucinių nuostatų, šiuo atveju ypač svarbi ir Lietuvos Konstitucijos 139 straipsnio 2 dalies garantija, nustatanti *alternatyviosios* (ne vien tik *karo*) krašto apsaugos tarnybos atlikimo galimybę. Tiesa, verta pažymėti, jog ir atliekantiems karo prievolę asmenims (katalikams – pagal tarptautinę sutartį, o su kitomis tradicinėmis valstybės pripažintomis bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis turėtų būti sudaryti atskiri susitarimai, nes kol kas Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 8 str. 3 d. nuostata „Karinių dalinių vadovybė tikinčiųjų prašymu sudaro galimybę atlikti religines apeigas statutų numatyta tvarka“ yra pernelyg abstrakti) Lietuvos valstybė stengiasi užtikrinti jų sielovadą. Žr. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl kariuomenėje tarnaujančių katalikų sielovados. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2023. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties dėl kariuomenėje tarnaujančių katalikų sielovados ratifikavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2015.

225 Tarptautinės Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties *dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų* (*Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2022) 8 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta: „Lietuvos Respublika garantuoja, kad išpažinties paslaptis jokiu atveju nebus pažeista net ir tada, kai kunigas kviečiamas liudytoju arba dalyvauja teisminiame procese.“ „Paties imuniteto reikšmė yra ta, jog teisės į tikėjimo laisvę turinys vienija dviejų kategorijų subjektus, t. y. dvasininką ir tikintįjį (pasaulietį, dar kitaip vadinamą *penitentu*), tarp kurių atsiranda dvasiniai – pasitikėjimo santykiai Atgailos sakramento (išpažinties) atlikimo metu. Iš esmės dvasininkui imunitetas reikalingas ne apsaugoti save, o kito asmens teisę į tikėjimo laisvę, kurios pagrindu šis asmuo, patikėdamas išpažintį dvasininkui, atlieka tam tikrą dvasinį, religinį ritualą. <…> Dvasininkų procesinė padėtis baudžiamajame procese užima gana svarbią vietą dėl to, jog šie asmenys didelę dalį informacijos sužino išpažinties patikėjimo jiems metu. Suteikus šiems asmenims garantuotą procesinį imunitetą, apsaugomi ne tik dvasininkų, bet ir didelės visuomenės dalies – tikinčiųjų – interesai. <…> Vis dėlto praktikoje dažnai nesigilinama į klausimą, ar dvasininkui tikrai suteiktinas procesinis imunitetas, ar dvasininkas apskritai galėjo būti Atgailos sakramento subjektu. Tokiais atvejais dažnai pažeidžiama procesinė apklausos forma, vadinasi, pažeidžiami ir procesiniai liudytojų interesai“. Jurka, R. Dvasininkų imunitetas baudžiamajame procese: sampratos problemos. *Teisės problemos*. 2004, 3(45): 54–57.

institucijas, kurioms pagal įstatymus yra pavesta (patikėta) vykdyti tam tikras valstybės funkcijas arba kurios tam tikromis įstatymuose apibrėžtomis formomis ir būdais dalyvauja vykdant valstybės funkcijas“[226]. Valstybės ir bažnyčios santykių srityje bažnyčiai paprastai sekuliarios valstybinės funkcijos nepatikimos – to savaime reikalauja pasaulietinės valstybės principas. Tačiau tose valstybėse (Austrija, Vokietija, Šveicarija ir kt.), kuriose numatyti *bažnytiniai mokesčiai*, bažnyčiai suteikiamos valstybinės funkcijos mokestinėje bei asmens duomenų apsaugos srityse. Lietuvoje tokių mokesčių nėra, tačiau valstybės pripažintos tradicinės bei kitos valstybės pripažintos bažnyčios ir religinės organizacijos, registruodamos civilinės būklės aktus (konkrečiai – vien tik *santuoką*, nes „Valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją“ (Konstitucijos 38 str. 4 d.)[227]), tam tikra prasme atlieka *valstybines funkcijas*, kadangi, kaip 1994 m.

---

[226] Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 7 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos antstolių įstatymo 45 straipsnio 3, 5 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ motyvuojamosios dalies 7 punktas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 4-136.

[227] Ši galiojanti konstitucinė nuostata yra gryna konstitucinė tradicija, tam tikras konstitucinis paveldas iš Pirmosios Respublikos laikų. Skirtumas tik tas, kad anų laikų Lietuvoje nebuvo sukurta tinkama civilinė metrikacija, todė faktiškai, išskyrus Klaipėdos kraštą, buvo įmanoma tik bažnytinė santuokos registracija. 1918 – 1940 m. Lietuvos Respublikoje buvo pripažįstama bažnytinė ne vien tik santuokos, bet ir gimimo, ir mirimo aktų registracija. 1922 m. rugpjūčio 1 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 85 straipsnyje buvo įtvirtinta, kad „gimimo, jungtuvių ar mirimo aktai, daromi tikinčiųjų pas jų dvasininkus, jei jie atatinka įstatyme nurodytai formai, turi Lietuvoje juridinės galios, ir piliečiai nėra verčiami tų aktų kartoti kitoje įstaigoje“. Analogiška nuostata išliko ir 1928 m. gegužės 15 d. Lietuvos Valstybės Konstitucijos 86 straipsnyje. Civilinės būklės aktų bažnytinės registracijos valstybinio pripažinimo nuostatos esmė nepasikeitė ir 1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijoje, kurios 125 straipsnyje buvo skelbiama: „Gimimo, jungtuvių ir mirimo aktai daromi Valstybės organų įstatymo nustatytomis sąlygomis ir tvarka. / Tikintieji šiuos aktus gali daryti pas savo dvasininkus įstatymo nustatytomis sąlygomis ir tvarka ir neverčiami jų kartoti kitur“ (būtent pastarosios formulės ir evoliucionavo į 1992 m. Konstitucijos 38 str. 4 d. formuluotę). *Vyriausiasis Tribunolas*, pirmininkaujant prof. A. Kriščiukaičiui, 1930 m. lapkričio 13 d. *išaiškino*, kad „Veikiantieji Didžiojoj Lietuvoj įstatymai <…> žino tiktai tikybines (bažnytines) vedybas, padarytas prisilaikant vedančių asmenų tikybos kanonų bei nustatytų taisyklių ir papročių. Tokių piliečių, kurie nepriklausytų jokiai tikybai, veikiantieji Didž. Lietuvoj įstatymai nežino, ir tokiems piliečiams vedybų tvarkos nenustato. Tad visi veikiantieji Didž. Lietuvoj įstatymai, kuriais nustatomos vedybų sąlygos, turi galvoj tiktai tikybines vedybas. <….> Einant Lietuvos Valstybės Konstitucijos § 14 kiekvienas pilietis turi tikėjimo ir sąžinės laisvę, tad gali laisvai pasirinkti sau tikybą, bet pasirinkęs tikybą turi laikytis ir pildyti pasirinktos tikybos nustatytas taisykles ir kanonų reikalavimus. <….> Einant Klaipėdos krašto statuto 9 str. Klaipėdos krašto gyventojai visos Lietuvos teritorijoj naudojasi visomis civilinėmis teisėmis, kurios yra pripažintos kitiems Lietuvos piliečiams, ir atvirkščiai, Lietuvos piliečiai, kurie nėra Klaipėdos krašto vietos gyventojai, naudojasi Klaipėdos krašte visomis civilinėmis teisėmis, kurios yra pripažintos Klaipėdos krašto vietos gyventojams. Kadangi Klaipėdos krašto įstatymai pripažįsta civilinių vedybų teisę ir kadangi vedybų teisė yra civilinė teisė [G. Rutenbergas vėliau išsakė kritiką šio nutarimo atžvilgiu: „Vedybų teisė, nustatanti *status personalis*, kad ir sudaro Civilinio kodekso dalį, bet turi viešosios teisės pobūdį, ir dėl to ji iš dalies pridera viešajai teisei.“ Rutenbergas, G. Civilinių vedybų klausimu. (Vyriausiojo Tribunolo aiškinimo) kritika). *Teisė*. Teisės mokslų ir praktikos laikraštis. Leidžia Lietuvos Teisininkų Draugija. 1931, 19: 66–73. (Intarpas – *T. B.)*], tai einant šio straipsnio nuostatais Didžiosios Lietuvos piliečiai, kad ir neturintys Klaipėdos krašto gyventojų požymio, naudojasi Klaipėdos krašte civilinių vedybų teise, ir todėl jų padarytieji Klaipėdos krašte civilinių vedybų aktai turi būti laikomi teisėtais ne tiktai Klaipėdos krašte, bet ir visoj Lietuvoj. <…> Lietuvos piliečių – katalikų padaryti užsienyje persiskyrimo aktai neturi Lietuvoje galios, jei vedybos buvo bažnytinės“. Vyriausiojo Tribunolo praktika. Dėl bažnytinių ir civilinių vedybų nutarimas. *Teisė*. Teisės mokslų ir praktikos laikraštis. Leidžia Lietuvos Teisininkų Draugija. 1930, 18: 136–138.

balandžio 21 d. nutarime yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, bažnytinė santuokos registracija, lygiai kaip ir valstybinė, „yra santuokos teisinių santykių ir su jais susijusių teisių ir pareigų pradžia“[228]. Vis dėlto šios nuostatos realizavimas negali būti atsietas nuo valstybės nustatytų procedūrų laikymosi, t. y. bažnytinė santuoka, kad „būtų užtikrinamas viešasis interesas, kad bažnytinės santuokos registracija atitiktų Konstitucijos ir įstatymų reikalavimus, taip pat apsaugomos pačių sutuoktinių teisės“[229], turi būti įtrau-

---

M. Kavolis savo darbe apibendrino, kad nepaisant Lietuvos Konstitucijoje deklaruotos visų tikybinių organizacijų lygybės teisės atžvilgiu, tikėjimo bei sąžinės laisvės ir pagaliau Konstitucijos 86 straipsnio principo, Lietuvoj tebeveikia veikusioji ligi karo Rusijoj „jungtuvių teisė“ (Kavolis, M. *Bažnytinės tikybiniai mišriosios ir civilinės moterystės juridinė padėtis Lietuvoje*. Kaunas, 1930, p. 1–64). Natūralu, kad *juridiškai* civilinės būklės aktų registracijos negalėjo atlikti teisiškai nepripažintos „tikybinės organizacijos“, tačiau *faktiškai* buvo susiklostę kitaip. Iš esmės tokia teisė, pagal 1922 m. Konstitucijos 83 straipsnį, analogiškai ir pagal 1928 m. Konstitucijos 84 straipsnį, buvo suteikta tik „visoms *esamoms Lietuvoje* [išskirta – *T. B.*] tikybinėms organizacijoms“, o pagal 1938 m. Konstitucijos IV skyriaus „Tikyba“ terminiją – tik [*esamoms*] *valstybės pripažintoms bažnyčioms bei kitoms tolygioms tikybinėms organizacijoms* (plg. su 1992 m. Konstitucijos 43 str. 1 d.). Kas buvo tos *„esamos“* bei *„valstybės pripažintos“* bažnyčios ir joms tolygios tikybinės organizacijos? „Tokiomis iš esmės laikytos carinėje Rusijoje atskirais įstatymais įteisintos Bažnyčios: Katalikų, Liuteronų, Reformatų (*pastaba*: Reformatų dvasinius reikalus Rusijos imperijoje tvarkė liuteronų konsistorijos, tačiau buvusios LDK reformatai išsaugojo savo sinodą ir kolegiją Vilniuje), Stačiatikių, Judėjų, Musulmonų ir Karaimų. Šį sąrašą Lietuvos valstybė papildė Sentikių Bažnyčia, išleisdama jos struktūrą reglamentuojančias „laikinąsias taisykles“. <…> „Nepripažintos“ tikybos negalėjo disponuoti juridinio asmens teisėmis, nes valstybė taip ir neapsisprendė, kaip elgtis su carinėje Rusijoje ignoruotomis tikybomis. Tiesa, Konstitucija (1922 m. – 84 §, 1928 m. – 85 §) numatė pripažinti naujai įsisteigiančias tikybines organizacijas, jei jų tikėjimo bei doros mokslas ir statutai neprieštarauja viešajai tvarkai ir dorai. Jų atsiradimo ir gyvavimo sąlygas turėjo nustatyti įstatymas, bet iki 1940 m. jis taip ir nebuvo priimtas. Tikybų reikalams referento 1926 m. parengtas tokio įstatymo projektas nebuvo paskelbtas (tikriausiai todėl, kad jame nieko neužsiminta apie civilinės būklės aktų metrikaciją). <…> Nesant alternatyvios, su valstybės institucijomis susijusios metrikacijos, ilgainiui daugumai „nepripažintų“ bendruomenių buvo leista atidaryti metrikacijos punktus, adventistų bendruomenė 1927 m. pripažinta kaip „legaliai veikianti“. Tačiau jų teisinis statusas iš esmės nepakito, nebuvo prilygintas minėtoms aštuonioms Bažnyčioms“. <…> Valdžios pareigūnai nuolat primindavo Bažnyčių vadovams, kad parapijų dvasininkai ir patys centrinių organų nariai privalo pakankamai mokėti lietuvių kalbą, būti susipažinę su Lietuvos istorija ir geografija. Tokius reikalavimus suponavo daugiausiai rūpesčių visų religinių mažumų Bažnyčioms kėlusi civilinės būklės aktų kokybės problema. Iki 1940 m. ji nebuvo išspręsta – nepriėmus metrikacijos įstatymo, atskirų tikybų dvasininkai metrikus rašė savo nuožiūra (valstybei pavyko unifikuoti tik katalikų ir judėjų metrikus)“. Laukaitytė, R. *Lietuvos religinės mažumos 1918–1940 m. valstybės globoje*, p. 250–252, 268.

228 Konstitucinis Teismas 1994 m. balandžio 21 d. nutarimu (*Valstybės žinios*. 1994, Nr. 31-562) pripažindamas, kad įstatymo „norma, jog sutuoktinių teises ir pareigas sukuria tik santuoka, sudaryta valstybiniuose civilinės metrikacijos organuose, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 38 straipsnio ketvirtajai daliai“, konstatavo: „Konstitucijos 38 straipsnio ketvirtosios dalies nuostata, kad „Valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją“, įsigaliojo kartu su Konstitucija ir grįžtamosios galios neturi. Ši Konstitucijos nuostata reguliuoja dabartinius ir būsimus teisinius santykius, t. y. pripažįsta bažnytinę santuokos registraciją tik po 1992 m. lapkričio 2 d. <…> Ne *perregistracija*, o santuokos registracija (valstybinė ar bažnytinė) yra santuokos teisinių santykių ir su jais susijusių teisių ir pareigų pradžia“. Dėl bažnytinės santuokos, sudarytos iki Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo, teisinių pasekmių Konstitucinio Teismo pozicija atkartota ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2001 m. birželio 19 d. nutartimi civilinėje byloje *Nr. 3K-7-430/2001*.

229 Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra konstatavęs, kad „tik valstybės teisės aktuose nustatyta tvarka įregistravę santuoką vyras ir moteris tampa sutuoktiniais. Kasaciniame skunde nurodyto Konstitucijos 38 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją. Teisėjų

kiama į valstybės oficialius ir viešus registrus. Taigi apie sudarytą bažnytinę santuoką turi būti tinkamai informuojama Civilinės metrikacijos įstaiga (Civilinio kodekso Trečiosios knygos 3.7 str. 2 d., 3.24–3.25, 3.304 str.[230]), kadangi valstybė įstatymu turi būti nustačiusi „aiškią ir nuolatinę bažnytinės santuokos registracijos oficialios apskaitos, šios santuokos pagrindu atsiradusių teisinių pasekmių realizavimo, ginčų dėl jų sprendimo tvarką“[231]. Todėl manytina, kad konstitucinis bažnytinės santuokos registracijos pripažinimas pats savaime be oficialaus valstybinio akto (įtraukimo į valstybinę aps-

kolegija iš dalies sutinka su kasacinio skundo argumentu, kad pagal Konstitucijos tiesioginio taikymo principą asmenys, remdamiesi nurodyta Konstitucijos nuostata, galėtų siekti tam tikrų jų teisių šioje srityje įgyvendinimo ar gynimo. Kartu pažymėtina, kad bendro pobūdžio Konstitucijos 38 straipsnio 4 dalies nuostata suponuoja būtinybę teisės aktuose reglamentuoti jos įgyvendinimą, kad būtų užtikrintas bažnytinės santuokos įregistravimo teisėtumas. Pagal Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalį valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas, o kitas bažnyčias ir religines organizacijas – jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai. Vadinasi, bažnytinės santuokos registracijos pripažinimas nėra absoliutus. Tam, kad bažnytinės santuokos registracija būtų pripažinta, būtinos tam tikros sąlygos, t. y. valstybė gali pripažinti ne bet kurios bažnyčios ar religinės organizacijos registruotą santuoką, o tiktai – valstybės pripažįstamos ir oficialiai veikiančios bažnyčios ar religinės organizacijos nustatyta tvarka ir nepažeidžiant įstatymuose nustatytų reikalavimų bei draudimų (santuokos savanoriškumo, santuokinio amžiaus reikalavimai, draudimas tuoktis tos pačios lyties asmenims, draudimas pažeisti monogamijos principą ir kt.) registruotą santuoką. Valstybė, įgyvendindama Konstitucijos 38 straipsnio 4 dalies nuostatą, pripažįsta bažnyčių (konfesijų) registruotas santuokas, įtraukdama jas į oficialius ir viešus registrus. Tokiu būdu užtikrinamas viešasis interesas, kad bažnytinės santuokos registracija atitiktų Konstitucijos ir įstatymų reikalavimus, taip pat apsaugomos pačių sutuoktinių teisės. Bažnytinės santuokos įtraukimo į apskaitą tvarkos teisinis reglamentavimas yra valstybės prerogatyva. Toks Konstitucijos 38 straipsnio 4 dalies aiškinimas ir taikymas remiasi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso 6 straipsnio 2 dalies, 11 straipsnio ir 12 straipsnio 2 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ nuostatomis. Konstitucinis Teismas nutarime pažymėjo, kad Konstitucijos 38 straipsnio 4 dalies turinys leidžia daryti išvadą, jog sutuoktinių teisės ir pareigos atsiranda nuo bažnytinės santuokos registracijos dienos, tačiau Konstitucinis Teismas pripažino ir tai, kad valstybė įstatymu turėtų nustatyti aiškią ir nuolatinę bažnytinės santuokos registracijos oficialios apskaitos, šios santuokos pagrindu atsiradusių teisinių pasekmių realizavimo, ginčų dėl jų sprendimo tvarką. *Teisėjų kolegijos vertinimu, nuostata, kad sutuoktinių teisės ir pareigos atsiranda nuo bažnytinės santuokos registravimo dienos, sietina su įstatymuose nustatytų reikalavimų dėl bažnytinės santuokos registravimo įtraukimo į oficialią ir viešą apskaitą tvarkos įvykdymu* [išskirta – *T. B.*]. Tokius santykius šiuo metu reglamentuoja naujasis CK, kiti teisės aktai. Antai Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų 13 straipsnio sutarta, kad kanoninė santuoka nuo pat religinio jos sudarymo momento sukels civilines pasekmes pagal Lietuvos Respublikos teisės aktus, jei yra išlaikyti Lietuvos Respublikos įstatymų numatyti reikalavimai“. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje *Nr. 3K-3-107/2005*.

Negalima nepastebėti, jog šios, Konstitucijos požiūriu nepriekaištingos, Aukščiausiojo Teismo argumentacijos nuopelną reikėtų sieti su šios bylos kolegijos pirmininke ir pranešėja T. Staugautiene, kuri, Konstitucijos požiūriu kiek nekorektiškai išsireiškiant, „autentiškai“ aiškino minėtą Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimą, nes ji priklausė pirmajai Konstitucinio Teismo sudėčiai. Be kita ko, tokia nutartis – puikus ordinarinės teisės konstitucionalizacijos pavyzdys.

230 Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2011-07-13 redakcija). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262. *Ibid*., 2000-09-13 Nr.77 (*atitaisymas*); *Ibid*., 2000-09-22 Nr.80 (*atitaisymas*); *Ibid*., 2000-09-29 Nr.82 (*atitaisymas*).

231 Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimo motyvuojamosios dalies penkta pastraipa.

kaitą) *de iure* yra *lex imperfecta*, arba net „mirusi norma“. Apskritai, teismų praktika rodo, jog tokios *unikalios nuostatos* (lyginamajame konstituciniame kontekste) inkorporavimas į Konstitucijos *corpus* iškėlė juridinių bažnytinės santuokos įsigaliojimo pagrindų problemų. Be to, reikia turėti galvoje tai, kad paprastai šiuolaikinių valstybių konstitucijose arba įstatymų lygmeniu bažnytinė santuoka iš viso nėra pripažįstama[232], todėl įstatyme nurodytos bažnyčios Lietuvoje, kaip minėta, turėtų ypač atsakingai naudotis Konstitucijos joms suteikta privilegija, lygiai taip pat atsakingai vykdyti šią savo funkciją, t. y. laikytis Konstitucijos ir įstatymų reikalavimų, tinkamai tvarkyti asmens duomenis (ypač jeigu jos, o ne patys sutuoktiniai, turėtų pranešti civilinės metrikacijos įstaigai apie santuokos faktą[233]). Sistemiškai ir logiškai aiškinant konstitucinę nuostatą,

---

[232] Svarbu matyti ir *istorinį* bei *[pa]lyginamąjį* šio reiškinio kontekstą. Jau buvome užsiminę apie Prancūzijos revoliucijos laikotarpiu sekuliarizuotą santuokos institutą (iki šiol Prancūzijoje pripažįstama tik civilinė santuoka). Vokietijoje tai taip pat netrukus buvo įgyvendinta. Antai ir 1848 m. kovo 28 d. *Paulskircheno Konstitucijos* 150 straipsnis nustatė, kad „civilinės santuokos galiojimas priklauso tik nuo civilinio akto vykdymo; bažnytinis sutuokimas gali įvykti tik po civilinio akto įvykdymo. Religiniai skirtumai nėra kliūtis civilinei santuokai“. Verfassung des deutschen Reiches vom 28. März 1849. *Verfassung des Deutschen Reichs (Paulskirchenverfassung 1848). verfassungen.de* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-17]. <http://www.verfassungen.de/de/de06-66/verfassung48-i.htm>. Nors, pvz., nei 1919 m. rugpjūčio 11 d. *Weimaro Konstitucijoje* (119 straipsnyje skelbiama tik, kad „santuoka yra šeimos gyvenimo pagrindas <…> ir yra ypatingai saugoma Konstitucijos. Ji paremta abiejų lyčių lygiateisiškumu“. Die Verfassung des Deutschen Reiches (‚*Weimarer Reichsverfassung*) vom 11. August 1919. *Verfassungen des Deutschen Reichs. verfassungen.de* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-17]. < http://www.verfassungen.de/de/de19-33/verf19-i.htm>), nei dabar galiojančiame 1949 m. gegužės 23 d. Pagrindiniame Įstatyme tokios nuostatos neliko, tačiau Vokietijos ordinarinėje teisėje (*in primis* Vokietijos civilinio kodekso 1310–1312 str. Žr. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). Ausfertigungsdatum: *18.08.1896*. Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Januar 2002 *(BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738)*, das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 27. Juli 2011 *(BGBl. I S. 1600)* geändert worden ist) santuokos institutus yra griežtai sekuliarizuotas. Dabartinė Šveicarijos teisė taip pat [ne konstituciniu lygmeniu] įtvirtina civilinės būklės aktų registravimo sekuliarumo pagrindus, civilinės santuokos viršenybės prieš religinę santuoką principą bei iš santuokos kylančių ginčų sprendimo valstybiniuose teismuose reikalavimą. Žr. Šveicarijos civilinio kodekso 97 straipsnis (Schweizerisches Zivilgesetzbuch (ZGB). *SR 210*); Bundesrato (Federalinės Vyriausybės) potvarkio dėl civilinės būklės 7, 15 straipsniai (Zivilstandsverordnung (ZStV) *SR 211.112.2*).

[233] Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos informacija. *Apie santuoką bažnyčioje valstybę informuos pati bažnyčia*. [interaktyvus]. Vilnius, 2011-05-27. [žiūrėta 2011-08-17]. <http://www.tm.lt/naujienos/pranesimasspaudai/1649>. Iki šiol apie tokią santuoką turi informuoti patys bažnyčioje susituokę asmenys, nors Civilinio kodekso 3.303 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad tai turi padaryti „atitinkamos religinės organizacijos įgaliotas asmuo“. Be to, tai, kad Civilinės metrikacijos įstaiga „bažnyčios įgaliojimo“ nereikalauja tik iš Katalikų Bažnyčioje santuoką sudariusių asmenų, gali būti vertinama kaip diskriminacinė visų kitų „bažnyčių“ asmenų atžvilgiu. Nors kita vertus, Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų (*Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2022) 13 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad „laikas ir būdas, kaip kanoninė santuoka privalo būti įrašyta valstybiniame santuokų registre, nustatoma kompetentingos Lietuvos Respublikos valstybinės institucijos, suderinus su Lietuvos Vyskupų Konferencija“, o panašaus pobūdžio susitarimo dėl tokių veiksmų suderinimo nėra sudariusios kitos valstybės pripažintos [tradicinės] bažnyčios bei religinės organizacijos, tačiau tame yra didelė dalis pačios valstybės kaltės. Už tokį „informavimą“, arba įrašymą į apskaitą kaip *savivaldybės paslaugą*, remiantis Rinkliavų įstatymu, yra renkamas atitinkamas mokestis ir *volens nolens* išduodamas santuokos pažymėjimas (Vilniaus miesto savivaldybė. Savivaldybės paslaugos. *Bažnyčios nustatyta tvarka sudarytos santuokos įrašymas į apskaitą.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-17]. <http://www.vilnius.lt/newvilniusweb/index.php/143/?itemID=206>), nors bendra valstybės ir savivaldybių

kad „valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją“, išeitų, jog valstybė turi pripažinti ir valstybės pripažintų bažnyčių bei religinių organizacijų kompetentingų institucijų sprendimus (Konstitucijos 43 str. 1, 4 d.) *nutraukti bažnytinę santuoką*. Tačiau „teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai“ (Konstitucijos 109 str. 1 d.). Šios nuostatos negalima aiškinti plečiamai ir interpretuoti taip, jog teisingumą Lietuvos Respublikoje galėtų vykdyti ir bažnytiniai tribunolai ar kitos kanoninės bei apskritai religinės prigimties institucijos[234], išeidamos už savo vidinės bažnytinės autonomijos srities ribų. Todėl nekvestionuotina, kad ir „santuoka laikoma nutraukta nuo teismo sprendimo ją nutraukti įsiteisėjimo dienos“ (Civilinio kodekso Trečiosios knygos 3.66 str. 1 d.). Konstitucijos nuostata, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai, *inter alia* reiškia *valstybinės jurisdikcijos ir bažnytinės jurisdikcijos atskyrimą*, tačiau *negriežtą*[235], t. y. ir teisingumo srityje *šiuo vieninteliu aspektu* galioja konstitucinis valstybės ir bažnyčios *atskirumo*, bet ne atskyrimo principas. Tuo norima pasakyti tik tai, kad Lietuvos valstybė (priešingai nei *griežto valstybės ir bažnyčios atskyrimo* modelio valstybės bei tuo atveju, jei dėl to nesusitarta konkordate) neignoruoja bažnytinio teismo sprendimo, nelaiko jo nereikšmingu juridiniu faktu (prancūzai, ko gero, atėjus

informacinė sistema leidžia jo nebereikalauti. Bažnytinę santuoką bažnyčioje įregistravusiems asmenims faktiškai tai atrodo kaip santuokos registracijos „perregistravimas“, kurį antikonstituciniu yra pripažinęs Konstitucinis Teismas, nes registracija vieną kartą jau yra įvykusi bažnyčioje. Manytina, kad visa minėtų procedūrų grandinė atitinka Konstituciją tik tada, kai asmenys iškilmingą santuokos ceremoniją pakartoja Civilinės metrikacijos įstaigoje, tuo pačiu veiksmu ją *quasi* pirmą kartą įregistruodami. Todėl iš tikrųjų yra būtina nauja bažnytinių santuokų įtraukimo į apskaitą sistema, kai apie bažnytinę santuoką civilinę įstaigą informuoja pati valstybės pripažinta bažnyčia bei religinė organizacija (jos įgaliotas asmuo), be jokių papildomų apsunkinimų ir rinkliavų, kurios visiškai pateisinamos, kai asmenys pageidauja gauti civilinę pažymą arba liudijimą apie jų santuoką. Tačiau tai jau yra valstybės institucijų tinkamo Konstitucijos įgyvendinimo problema.

234 Konstitucinis Teismas 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimo (*Valstybės žinios*. 1999, Nr. 109-3192) motyvuojamosios dalies I skyriaus 1 punkte yra konstatavęs: „Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai. Teisingumo vykdymas – teismų funkcija, lemianti šios valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir teisėjų statusą. Jokia kita valstybės institucija ar pareigūnas negali vykdyti šios funkcijos.“ „Teisminė valdžia – viena iš valstybės valdžių, kuriai vienintelei patikėta vykdyti teisingumą. Šios funkcijos negali vykdyti jokia kita valstybės institucija ar pareigūnas. Tik savarankiška ir visavertė teisminė valdžia gali sėkmingai įgyvendinti jai patikėtą funkciją. / Teisminės valdžios savarankiškumas ir visavertiškumas neatskiriami nuo Konstitucijoje įtvirtinto teisėjo ir teismų nepriklausomumo principo“ (Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 3 punktas. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62-2276; atitaisymas – 2001-10-10, Nr. 86).
Čia verta pabrėžti, kad Lietuvoje teisininkų (pirmiausia konstitucionalistų) mokslo darbų valstybinės ir bažnytinės jurisdikcijų santykio klausimu faktiškai nėra. Unikalus profesoriaus J. Machovenko mokslinis straipsnis atskleidžia probleminius istorinius nagrinėjamo klausimo aspektus: Machovenko, J. Pasaulietinių ir bažnytinių teismų kompetencijos atribojimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Teisė*. 2002, 43: 117–127.

235 Tai patvirtina ir tarptautinės sutarties – Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų 13 straipsnio 4 dalies nuostata (įstatymų konstitucingumo prezumpcija Lietuvoje, atrodo, nenustojo galioti), pagal kurią katalikišką santuoką bažnytine tvarka nutraukę [ne]laimėliai galutinai santuoką nutraukia tik civiline tvarka: „Apie Bažnytinio Tribunolo sprendimus dėl kanoninės santuokos pripažinimo niekine ir Bažnyčios Aukščiausios Valdžios nutartis dėl santuokos ryšių nutraukimo privaloma informuoti kompetentingas Lietuvos Respublikos institucijas, siekiant sutvarkyti teisines šio sprendimo pasekmes pagal Lietuvos Respublikos teisės aktus.“

su tokiu sprendimu, „pasiųstų už durų“, o tai ir yra autentiškoji revoliucinės *fraternitas* išraiška). Akivaizdu, jog kompetentingos bažnytinės institucijos nei konstituciškai turi teisės, nei pretenduoja užimti pasaulietinio teismo vietą ir išspręsti santuokos nutraukimo klausimą iki galo, tačiau kompetentingos bažnytinės institucijos sprendimas nutraukti santuoką Lietuvoje yra *teisiškai nekvestionuojamas juridinis pagrindas* pradėti civilinį tokios santuokos nutraukimo procesą civiliniame *bendrosios kompetencijos teisme*, kuris, kaip nepriklausomas ir nešališkas valstybės valdžios *konstitucinis organas*, yra vienintelis įgaliotas apginti asmenų pagrindines teises ir laisves tokio pobūdžio bylose. Todėl konstitucinė nuostata, kad tik valstybės teismai vykdo teisingumą, yra ir išlieka *absoliuti*. Čia tik kyla klausimas dėl kitų Lietuvos valstybės pripažintų [tradicinių] bažnyčių bei religinių organizacijų vidaus kompetentingų institucijų sprendimų nutraukti jų narių konfesinę santuoką pripažinimo valstybės institucijose, kadangi jos neturi nei „konkordatų“, nei jokių susitarimų su valstybe. Vis dėlto, kaip ir minėjome, yra pagrindo manyti, kad [siekiant išvengti to paties konstitucinio statuso bažnyčių bei religinių organizacijų diskriminavimo] konstitucinė nuostata *valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją* savaime reiškia ir tai, kad valstybė turi pripažinti ir valstybės pripažintų bažnyčių bei religinių organizacijų kompetentingų institucijų sprendimus (Konstitucijos 43 str. 1, 4 d.) *nutraukti bažnytinę santuoką* ir tai laikyti juridiniu pagrindu pradėti civilinį santuokos nutraukimo procesą teisme. Šitokią išvadą verčia daryti ir tas faktas, kad bendrosios kompetencijos teismai (kaip matėme Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. vasario 28 d. nutartyje civilinėje byloje *Nr. 3K-3-107/2005*), argumentuodami remiasi tarptautine Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartimi dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų tarsi teisinių susitarimų tarp valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų savotišku etalonu.

3.3. Kaip valstybė akceptuoja religinius simbolius viešojoje erdvėje?

Kitas aktualus pavyzdys – *religiniai simboliai*. Tiesa, apie tai, kaip valstybė akceptuoja religinius simbolius viešojoje erdvėje, būtų galima parašyti atskirą disertaciją. Maža to, atskira disertacija visiškai galima net vieno paskiro religinio simbolio viešojoje erdvėje (pvz., krucifikso, galvos dangalo, religinių pastatų ir pan.) teisinio vertinimo aspektu. Nors ši tematika neišsemiama, tačiau bent trumpai būtina aptarti viešojoje erdvėje esančių religinių simbolių vietos sekuliarioje valstybėje problematiką ir kaip per ją atsiskleidžia kai kurie valstybės sampratos bei jos tikslų (valstybės kaip asmens pagrindinių teisių ir laisvių, visuomenės bendrojo gėrio bei konstitucinės santvarkos garanto, valstybės religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo, valstybės neidentifikavimosi su konkrečia religija ar pasaulėžiūra ir kt.) aspektai.

Pradėsime kiek neįprastu pasvarstymu [ir *tik pasvarstymu*] – nuo to simbolio, kuris yra svarbiausias teisės ir teisingumo srityje – *Temidės*, todėl už galimai teisiškai nekorektiškas prielaidas bei nekompetenciją kritiškas Vertintojas tegul atleidžia. „Simbolis“ (gr. *symbolon*) reiškia ženklą. Religinis simbolis siaurąją prasme – tai „gyvosios ar negyvosios gamtos objektas, daiktas, meno kūrinys, ženklas, nurodantis į dievybę ir

atskleidžiantis jos prigimtį“[236]. „Teisingumo deivė“ Temidė (gr. *Themis*, lot. *Iustitia*), – jeigu deives apskritai siejame su tam tikra religija, – iš esmės aiškiai atitinka *religinio simbolio* definiciją. „Senovės graikai savajai teisingumo sampratai išreikšti naudojo deivės Temidės užrištomis akimis, su kalaviju bei svarstyklėmis rankose, įvaizdį“[237]. Nepaisant to, kad bent jau Lietuvoje formaliai neegzistuoja senovės graikų religiją išpažįstanti, ar juo labiau šį kultą praktikuojanti religinė bendruomenė (o šiuo apraudotino ir dirbtinai sukurto nepasitikėjimo teismais laikotarpiu „tikinčiųjų Temidė“ skaičius kažin ar būtų didelis…), Temidė turėtų būti laikoma *autentišku religiniu simboliu* dėl kelių priežasčių. *Pirma,* dėl to, kad Temidės vaizdavimas tiesiogiai siejasi su senovės graikų (vėliau ir su romėnų[238]) religija, nes šis simbolis kyla iš jos: deivė Temidė, Urano ir Gėjos dukra, priklauso antrajai senovės graikų dievų kartai, vadinamai Titanais[239]. *Antra*, deivės Temidės simbolis neabejotinai yra kompleksinės senovės graikų religijos – *poetinės* (mitologija), *filosofinės* (dievybės suvokimas naudojantis „pasirinkimo teise“, t. y. *heiresis*) ir *pilietinės* (dalyvavimas bendruose valstybiniuose kultuose, piliečio sąžinės neribojant jokiomis dogmomis) dalis[240]. *Trečia*, deivė Temidė, kaip senovės helenų kulto simbolis (tai šiuo atveju aiškiausiai rodo to meto epigrafiniai įrašai ir vaizduojamoji tradicija), nebuvo vien idololatrijos, arba stabų garbinimo, objektas, fetišas, nes šis simbolis liudijo anapus jo slypinčią ir nuo jo nepriklausomą dievybę, o ne pačią

---

236 Beresnevičius, G. *Religijotyros žodynas. Pagrindinės sąvokos.* Vilnius: Tyto alba, 2003, p. 111.

237 Baublys, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 43. Šioje vietoje būtina truputį pakoreguoti šio autoriaus teiginį. Deivė Temidė (Justicija) maždaug tik XVI a. pradėta vaizduoti užrištomis akimis. *Antikos* Temidė ir vėliau per *Viduramžius* vaizduota Justicija žvelgė tiesiai į akis… Galima būtų palyginti, pvz., graikų Rhamnous mieste surastos marmurinės *Temidės* skulptūros (300 m. pr. Kr.) atvaizdą, arba ant popiežiaus Klemenso II karsto Bambergo katedroje XI a. vaizduojamą *Justiciją* ir šiuolaikines jos „saldžias“, kičines vaizdavimo formas. Buvęs Lenkijos Konstitucinio Tribunolo pirmininkas, dabartinis Europos Sąjungos Teisingumo Teismo teisėjas M. Safjanas, kalbėdamas apie konstitucinę Temidę, ją taip pat įvardija kaip aklą, kas turėtų reikšti jos nešališkumą, tačiau vardija to nešališkumo elementus, kurie *negali būti pažinūs aklajam*: „Konstitucinės Temidės aklumas skiriasi nuo visos teisminės sistemos Temidės aklumo. Konstitucinio Teismo nešališkumas ir išlaisvinimas iš šiuolaikinės politikos yra ne tas pats, kas nutolimas nuo tikrovės ir sudėtingo socialinės ir etninės modernios visuomenės sukeltų konfliktų konteksto. Tiktai teismas, kurio argumentai yra aiškūs ir suprantami, kuris turi būtiną tikrą, o ne formalią valdžią, gali vykdyti savo funkciją. Tai, kad yra paisoma demokratinės visuomenės nuomonės, negali panaikinti konstitucinio teismo nepriklausomumo, tačiau gali padėti tobulinti konstitucinio teismo etaloną. Galiausiai viskas priklauso nuo teisėjų vidinės laisvės nepriklausomumo, padorumo ir misijos, kurią visuomenė yra patikėjusi šių dienų teisėjams, prasmės suvokimo.“ (Safjan, M. *Tarp demokratijos ir teisėjų valdžios*: *atspindžiai konstitucijoje ir konstitucinių teismų vaidmuo*, p. 308) Šio darbo autorius laikosi pozicijos, kad tikras nešališkumas galimas tik žvelgiant *plačiai atmerktomis akimis* į kiekvieną [konstitucinės justicijos] bylai reikšmingą aplinkybę, į konstitucinę Tautos vertybių sistemą.

238 „<…> kunkuliuojančiame kultūrų katile senoji Italijos gyventojų religija negalėjo išlikti dominuojanti, priešingai, patys Italijos gyventojai gana greitai perėmė nemaža svetimkilmių dievų; labai populiarūs buvo helenistiniai bei orientalinės kilmės kultai; <…> Legendinė Romos kilmė – graikiška. Dionisijo Halikarnasiečio teigimu, „nėra tautos, kuri būtų labiau graikiška negu romėnai“. Beresnevičius, G. *Religijų istorijos metmenys.* Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Aidai, 1997, p. 178, 183.

239 Beresnevičius, G. *Religijotyros žodynas*, p. 118–119.

240 Zieliński, T. *Senoji graikų religija.* Vertė Mikailionis, V. Antroji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Asveja, 2011, p. 15–16.

dievybę[241] (tai atitinka *religijos juridinės definicijos*, kuri šiame darbe bus aptarta vėliau, *elementą – tikėjimą aukštesne būtimi*). *Ketvirta* priežastis tiesiogiai kyla iš trečiosios: kadangi, graikų supratimu, aukščiausia žmonių bendrabūvio forma, beje, taip pat globojama religijos, buvusi nepriklausomas ir savarankiškas *polis*, todėl „daugelis šiuolaikinių tyrėjų netgi manė, kad galima nenusižengiant tiesai visą graikų religingumą nagrinėti valstybingumo aspektu. <…> Dievai viešpatauja žmonėms, bet dievus valdo dėsnis (*nomos*)", todėl, jeigu polyje gyvenantis žmogus laikomas tuo tobulesniu, kuo jis labiau laikosi pilietinio įstatymo, tai tobuliausieji dievai juo labiau[242]. Šiuo požiūriu galima teigti, jog deivės Temidės simbolis išreiškia teisingumo idėją, esančią anapus šio simbolio. Kadangi „Temidės įvaizdį iš graikų perėmė senovės romėnai, jis lieka pagrindinis teisingumą reiškiantis įvaizdis apskritai Vakarų teisės tradicijoje"[243], pagrindinis teisingumo, esančio anapus šio simbolio, įvaizdis. Būtent didžiausias Vakarų teisės tradicijos paveldas ir yra romėnų teisė (*ius*), o kai kurie romėnai aiškino, kad ji kylanti iš teisingumo – *Iustitia*[244]. Šia prasme Temidės simbolis ne tik savo *kilme* yra religinis, bet ir *aktualiu metu sakralizuotas* teisingumo simbolis!

Galiausiai, kadangi teismai vieninteliai vykdo teisingumą, tai Justicijos simbolis yra ne tik teisingumo, bet ir *teisminės valdžios bei teismų sistemos simbolis* ir šia „formaliąja" prasme *quasidesakralizuotas*. „Teisminės sistemos simbolis, matomas teismų salėse visose Jungtinėse Valstijose, yra Justicija *(Lady Justice)* užrištomis akimis"[245]. Teisminei valdžiai valstybės valdžių atskyrimo mechanizmo sistemoje skirta būti apolitiška, priimti sprendimus suvereno – tautos vardu, suverenios valstybės vardu, todėl „jos simbolis yra Justicija *(Lady Justice)* užrištomis akimis, laikanti subalansuotas svarstyklių lėkšteles"[246]. Tačiau tuo Justicijos simbolio religinis turinys savaime nepanaikinamas, kaip ir savaime ne desekuliarizuojasi, pvz., krikščioniško krucifikso simbolio, naudojamo net kai kurių valstybių teismų salėse, turinys; nors *pats religinis simbolis*, pvz., krucifiksas ant sienos [analogiškai ir Temidės statula kurioje nors teismo pastato vietoje], jei tik juo nėra naudojamasi mokymo skelbimui arba „indoktrinacijai", „iš es-

---

241 Ibid., p. 15. 59–64.

242 Ibid., p. 80, 126.

243 Baublys, L. *op. cit*., p. 44.

244 Šios sampratos esmę tiksliai perteikia G. Radbruchas: „Teisės sąvoka yra kultūros sąvoka, t. y. su tam tikromis vertybėmis siejamos tikrovės sąvoka, tikrovės, kuri siekia tarnauti teisės vertei, teisės idėjai. Taigi teisės sąvoka yra orientuota į teisės idėją. / Teisės idėja negali būti kas kita kaip tik teisingumas. *Est autem ius a iustitia, sicut a matre sua, ergo prius fuit iustitia quam ius* [„Tačiau teisė [kyla] iš teisingumo, tarsi iš savo motinos, taigi pirmiau buvo teisingumas negu teisė" – vertė šio darbo autorius – *T. B.*] skelbia 1.1 pr. D[igestų] 1,1. Mes taip pat turime teisę pasiremti teisingumu kaip aukščiausiu išeities tašku, nes kaip ir teisumas *(das Gerechte)*, kaip ir gėris *(das Gute)*, tikrumas *(das Wahre)* ar grožis *(das Schöne)*, jis yra absoliuti vertė, t. y. iš jokios kitos vertės neišvedama vertė". <…> „Teisingumas, o ne tikslingumas yra teisės idėja!" Radbruch, G. *Rechtsphilosophie*. Studienausgabe. Herausgegeben von Dreier, R. und Paulson, S. L. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1999, p. 34–35.

245 Hamilton, M. A. *God vs. the Gavel. Religion and the Rule of Law.* Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2005, p. 296.

246 Dakolias, M.; Thachuk, K. The Problem of Eradicating Corruption from the Judiciary. In *The Challenge of Change for Judicial Systems.* Ed. Fabri, M. and Langbroek, Ph. M. Amsterdam: IOS Press, 2000, p. 137.

mės yra *pasyvus simbolis*“ („a crucifix on a wall is an essentially passive symbol“[247]).

Taigi galima suprasti, jog tokie *pasyvūs* religiniai simboliai turi ne tik religinę, bet ir kitokią prasmę bei paskirtį, pvz., grynai kultūrinę, istorinę ir kt., tačiau filosofinė pozityvizmo doktrina reikalauja iš tiriančiojo išsamaus ir nuoseklaus kiekvieno konkretaus empirinio tyrimo žingsnelio aprašymo iki menkiausių smulkmenų. Kitaip tariant, pasirinkus teisinės analizės lauką *religiniai simboliai*, teisinio pozityvizmo požiūriu, nevalia iš akių išleisti jokio viešojoje erdvėje esančio religinio simbolio. Tad atrodytų, kad bet kuris iš jų gali įžeisti kažkieno *jausmus* (žvelgiant iš konstitucinių religijos laisvės bei valstybės religinio neidentifikavimosi pozicijų, visiškai neatmestina, kad Temidės skulptūra teismo pastate irgi gali ką nors įžeisti, argumentuojant tuo, jog tai pagoniškas religinis simbolis ir dėl to asmuo galėtų kreiptis į teismą, kad šis įsakytų pašalinti pagoniškus simbolius iš valstybinės institucijos pastato arba valstybinės institucijos internetinio portalo), todėl viešojoje erdvėje reikėtų teisiškai uždrausti visus religinius simbolius be išimties arba neuždrausti nė vieno. Tačiau ir viena, ir kita teisinėje valstybėje yra visiškai neįmanoma. Maža to, kai kurie religiniai simboliai yra tapę *konstituciniais simboliais*, tautos įtvirtintomis konstitucinėmis vertybėmis ir yra integrali valstybinių simbolių (valstybės vėliavos, valstybės herbo, nacionalinio šalies himno) dalis arba sutampa su jais, todėl negali būti pakeisti arba panaikinti antikonstituciniu būdu. Pavyzdžių būtų galima pateikti nemažai, tačiau čia paminėtini tik keli, kaip antai *Union Jack,* arba Didžiosios Britanijos vėliava, kurioje pavaizduotas kryžius, suformuotas iš *Šv. Jurgio kryžiaus* (Anglija), *Šv. Andriejaus kryžiaus* (Škotija) ir *Šv. Patriko kryžiaus* (Airija). Taip pat Šiaurės Europos valstybių vėliavose naudojamas *skandinaviškas kryžius*; *šveicariškas kryžius* (*Schweizerkreuz*) Šveicarijos Konfederacijos vėliavoje ir herbe; *Dovydo žvaigždė,* kaip judaizmo simbolis Izraelio valstybės vėliavos centre, ir *menora,* kaip religinis judaizmo simbolis bei valstybės suvereniteto simbolis Izraelio valstybės herbo centre; Rusijos Federacijos herbo centre bei Gruzijos Respublikos herbo centre pavaizduotas *Šv. Jurgis*; kreipimasis į Dievą nacionaliniame Šveicarijos himne *Schweizerpsalm* arba Didžiosios Britanijos himne *God Save the King / Queen* (bet juk tai nereiškia, kad visi jį giedantys tiki Dievu!) ir pan. Tuo tarpu nacionalsocialistinio režimo atitinkama forma naudotų *religinių simbolių*, pvz., lygiakraščio kryžiaus (asocijuojasi su krikščionybe) ar užrašo *Gott mit uns* (asocijuojasi su judaizmu bei krikščionybe – Išganytojo vardas *Emmanuel* ir reiškia „Dievas su mumis“) viešo demonstravimo draudimas nacionalinės teisės numatytais atvejais[248] yra konstituciš-

[247] Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos 2011 m. kovo 18 d. sprendimo iš esmės 72 punktas: *Lautsi and Others v. Italy* [GC], no. 30814/06, § P1-2, ECHR 2011-III.

[248] Lietuvos atveju – Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso (*Valstybės žinios*, 1985, Nr. 1-1. 2011 m. rugpjūčio 1 d. redakcija) 18818 straipsnio „Nacistinių ar komunistinių simbolių platinimas ar demonstravimas“ apimtyje: „Nacistinės Vokietijos, SSRS ar Lietuvos SSR vėliavos ar herbo arba vėliavų, *ženklų* ar uniformų, kurių sudedamoji dalis yra nacistinės Vokietijos, SSRS ar Lietuvos SSR vėliava ar herbas, nacistinių ar komunistinių organizacijų *simbolių* ar uniformų arba nacistinės Vokietijos, SSRS ar Lietuvos SSR vėliavos ar herbo, nacistinės svastikos, nacistinio SS ženklo, sovietinio kūjo ir pjautuvo ženklo, sovietinės raudonos penkiakampės žvaigždės ženklo pagrindu sudarytų vėliavų ar ženklų, atsakingų už Lietuvos gyventojų represijas Vokietijos nacionalsocialistų ar SSRS komunistų partijos vadovų atvaizdų platinimas, naudojimas susirinkime ar kitame masiniame renginyje arba kitoks demonstravimas, taip pat nacistinės Vokietijos, SSRS ar Lietuvos SSR himno viešas atlikimas <…> Pagal šį straipsnį *neatsako* asmuo, kuris *padaro šio straipsnio pirmojoje dalyje nurodytas veikas* [kursyvas – *T. B.*] muziejų veiklos, visuomenės

kai pateisinamas, nes šiems religiniams simboliams totalitarinis režimas buvo suteikęs šį režimą identifikuojančią formą ir visai kitą prasmę, lyginant su autentiška religine prasme (antai Prūsijos karaliaus Frydricho I herbo su užrašu *Gott mit uns* viešas demonstravimas tikrai negalėtų būti draudžiamas).

Taigi akivaizdu, jog būtų visiškai neįmanoma uždrausti viešai demonstruoti religinius simbolius, eliminuoti juos iš viešosios erdvės ir paversti valstybę religijos bei pasaulėžiūros dykuma (arba *pūstyne*, kaip sakytų senoliai), kad ir kokia laicistinė valstybė būtų (šiame darbe jau pateikėme pavyzdį iš Prancūzijos porevoliucinio laikotarpio, kai krikščionybę bandyta pakeisti *robespjerišku* proto kultu ir jo simbolika). *Lex non cogit ad impossibília,* – kitaip ir patys teismai, spręsdami dėl religinių simbolių, pirmiausia turėtų į šalį patraukti Temidę (gal dėl to Europos Sąjungos Teisingumo Teismas savo *CVRIA* simbolikoje paliko tik Justicijos įrankius – kalaviją ir svarstykles). Tai, kad krucifiksas lengvai gali būti „bet kurio amžiaus mokinių interpretuojamas kaip religinis ženklas“[249], o kitas religinis ženklas jau ne taip lengvai, yra vien tik fakto (tam tikrų žinių stokos), bet ne teisės klausimas. Tai ypač tinka Lietuvos atveju, kai didžioji dauguma gyventojų net nežino, jog Lietuvoje yra *tradicinės bažnyčios bei religinės organizacijos*, ir net *devynios*! Be to, yra dar ir *kitų valstybės pripažintų*, kurios *nelaikomos tradicinėmis* bažnyčiomis ir religinėmis organizacijomis. Todėl jų religiniai simboliai („tradiciniai“ religiniai simboliai tuo pačiu vienodai priklauso Tautos dvasiniam ir materialiam kultūriniam paveldui!) Konstitucijos požiūriu tarpusavyje yra lygiaverčiai ir teisiškai traktuotini vienodai, nors dauguma gyventojų ir negebėtų jų identifikuoti, pvz., tikėtis, kad ne tik Lietuvos mokiniai gebėtų atskirti bent pastatus – *kinesę* nuo *sinagogos* ar nuo totorių *mečetės*, *sentikių cerkvę* nuo *stačiatikių cerkvės,* yra bergždžias reikalas. Tačiau tai jau priklauso nuo konkrečios visuomenės struktūros ir jos istorijos, tradicijos, kultūros bei *teisės*, kuri taip pat yra valstybės kultūros dalis.

Dabartinėje Europoje tarp visų religinių simbolių „simbolių simboliais“ yra tapę *trys* labiausiai pastebimi ir atpažįstami, dėl kurių „teisėtumo“ viešojoje erdvėje, nepalyginamai labiau nei dėl kitų simbolių, yra diskutuojama, kovojama, priimami istorinės svarbos teisiniai sprendimai – tai *krucifiksai*, *„burkos“* (daugelis tik apie jas ir kalba, tačiau juk turima galvoje bet koks visą veidą dengiantis religinis dangalas!) ir *minaretai*. Lietuvoje, kaip minėta, yra tokia daugybė [tradicinių] valstybės pripažintų bažnyčių ir religinių organizacijų, kad teisiškai jas traktuojant vienodai, formaliai nėra galimi jokie teisiniai Europoje labiausiai paplitusių religijų simbolių draudimai. Tai, kas įmanoma Šveicarijoje, kurioje konstituciškai draudžiama naujų minaretų statyba (šveicarams musulmonų religija kultūriškai ir istoriškai yra visiškai svetima, ir kaip staiga gausiai užplūdusi „naujiena“ yra nemažas kultūrinis šokas), yra neįmanoma Lietuvoje, nes

informavimo apie istorinius ir dabarties įvykius, totalitarinius režimus, švietimo, *mokslo* [*„Genealu“!* Taigi pasirodo, kad ir šio darbo autorius *padaro* pirmoje straipsnio dalyje nurodytą *veiką*, tik už tai *neatsako*! Ką jau kalbėti apie vargšelę *muziejaus darbuotoją*, kuri *vien savo buvimu* muziejuje kone kasdien daro *nurodytą veiką*. Kas sutrukdė įstatymų leidėjui formuluoti panašiai taip: „Šio straipsnio pirmojoje dalyje nurodytomis veikomis nelaikoma…“?! – *T. B.*], meno, kolekcionavimo, antikvarinės ar sendaikčių prekybos *tikslais*, asmuo, kuris naudoja oficialią egzistuojančios valstybės simboliką, taip pat Antrojo pasaulinio karo dalyvis, vilkintis savo uniformą“. Iš tiesų, įstatymų konstitucingumo prezumpcija kartais tampa tikru išbandymu…

249 Europos Žmogaus Teisių Teismo Kolegijos 2009 m. lapkričio 3 d. sprendimas: *Lautsi v. Italy*, no. 30814/06, § P1-2, ECHR 2009-X.

musulmonų sunitų religinė bendruomenė Lietuvoje yra tradicinė valstybės pripažinta religinė organizacija[250], todėl turi teisę nevaržomai, remdamasi statybos teisės aktais, statyti mečetes su minaretais, lygiai kaip ir kitos valstybės pripažintos [tradicinės] religinės organizacijos ir bažnyčios savo kulto pastatus. Istoriškai Lietuvos musulmonų sunitų tikėjimą išpažįstantys totoriai visada buvo integravęsi į vietos visuomenę, medines mečetes statė be minaretų, tiksliau tik su labai simboliniais minaretais[251]. Tačiau hipotetiškai įsivaizdavus situaciją, kad į Lietuvą imigruotų didesnis musulmonų sunitų

250 „Kraštutinė Lietuvos valstybės padėtis lotyniškosios Europos civilizacijoje ir jos kaimynystė su Juodosios jūros šiaurinio pakraščio tyrais lėmė tiurkų etnosų <…> imigraciją. <…> Gausiausi tiurkų imigrantai buvo totoriai. Paskiri totorių asmenys ar grupės galėjo atsirasti dar XIV a. pirmoje pusėje, plečiantis Lietuvos valstybei į totorių valdomos Rusijos žemes. Tačiau organizuotos bendruomenės, ką, beje, patvirtina istorinė pačių totorių tradicija (joje Vytautas vadinamas Vatadu), įsikūrė tik paskutiniaisiais XIV a. metais. Tai buvo Vytauto Didžiojo žygių į Aukso ordą pasekmė. <…> Nors ir neįteisinti rašytiniais įstatymais, totoriai, kaip tiesioginiai didžiojo kunigaikščio valdiniai, išsaugojo teisę laisvai išpažinti islamą. Tuo pačiu jų bendruomenes saugojo konfesinis uždarumas, leidęs jiems išlaikyti savitą kultūrą“ (Gudavičius, E. *Lietuvos istorija*. I tomas. *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Akademinio skautų sąjūdžio Vydūno fondas Čikagoje, 1999, p. 364–366). Islamas ir ypač šariatas išliko pagrindinis Lietuvos totorių identiteto veiksnys ir visais vėlesniais laikais, tačiau dėl įvairių priežasčių ši tautinė–konfesinė mažuma išliko negausi. Nepriklausomoje Lietuvoje, be konstitucinių pagrindų, svarbiausias musulmonų bendruomenės teisinio veikimo pagrindas išliko Rusijos imperijos įstatymai. Pirmosios Respublikos laikotarpiu buvo bandyta centralizuoti musulmonų konfesinės bendruomenės valdymą (1925 m. Švietimo ministerijai pateiktas „Lietuvos totorių tikybinės organizacijos santykiams su Lietuvos vyriausybe normuoti laikinųjų taisyklių“ projektas; 1936 m. buvusi *Kauno totorių draugija*, pasivadinusi *Kauno musulmonų draugija,* įregistravo naujus įstatus ir 1937 m. Tikybos reikalų referentui [jis iš pradžių veikė Vidaus reikalų ministerijos, vėliau Švietimo ministerijos Kultūros reikalų departamente ir tvarkė valstybės santykius su nekrikščioniškomis konfesijomis] pateikė Musulmonų tikybinių įstaigų centralizavimo taisyklių projektą, kuris pasižymėjo ir lojalumu Lietuvos valstybei, ir buvo pagrindas autokefalinei Lietuvos musulmonų konfesijai, o tai būtų sudarę sąlygas jai įgyti savarankiškos religinės organizacijos teises), tačiau totoriams tai nepavyko dėl pačios bendruomenės vieningumo stokos (Bairašauskaitė, T. Musulmonų konfesinė bendruomenė Nepriklausomoje Lietuvoje. In *Lietuvos istorijos metraštis. 1991 metai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 98–113). Be to, Lietuvos musulmonų dvasininkų teologinis išsilavinimas ir religinės kultūros lygis buvo menkas. Tačiau okupuotame Vilniaus krašte, Lenkijos valdžios pagalba, dėl savo konformistinių pozicijų, musulmonams buvo pavykę sukurti autokefaliją, įsteigti savas organizacijas (Bairašauskaitė, T. Totorių atgimimo tendencijos Vilniuje ir Vilniaus krašte 1923 – 1939 metais. In *Lietuvos istorijos metraštis. 1992 metai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 109 – 130). 1988 m. buvo įkurta Lietuvos totorių kultūros draugija, o 1998 m. buvo įsteigtas Lietuvos musulmonų sunitų dvasinis centras – Muftijatas, kuris veikia Vilniuje.

251 Vienintelė mūrinė mečetė su minaretu buvo pastatyta Kaune 1932 m. (vadinamoji „Kėdainių mečetė“ su minaretu nėra jokia mečetė. Apie 1880 m. buvęs Kėdainių dvaro savininkas E. Totlebenas, dalyvavęs Rusijos ir Turkijos kare, liepė dvaro parke „išmūryti nedidelį pastatą su minaretu, primenančiu „San Stefano miestelio prie Konstantinopolio mečetę“, kurioje jam tekę apsistoti. Sienoje buvo įmūryta iš Turkijos atgabentų neaiškios paskirties lentų su arabiškais rašmenimis. Grafas ten įrengė kavinę <…> [be to], totoriai niekuomet negyveno Kėdainių apylinkėse“. Bairašauskaitė, T. *Musulmonų konfesinė bendruomenė Nepriklausomoje Lietuvoje*, p. 104). To meto Lietuvoje tautininkų valdžia apskritai nevaržė religinių mažumų veiklos, o jos „kiek hipertrofuotai demonstravo savo lojalumą valdžiai. <…> Važinėdamas po Lietuvos miestus ir miestelius prezidentas A. Smetona pagerbdavo visas religines bendruomenes: apsilankydavo jų maldos namuose, pasikalbėdavo su žmonėmis. <…> Tautininkų valdymo metais buvo pastatyta nemažai įvairių konfesijų maldos namų… [pastaba] 1928–1935 m. maldos namų statybai ir remontui judėjai gavo 15 800, stačiatikiai – 91 800, musulmonai – 40 000 Lt pašalpų“. Laukaitytė, R. *Lietuvos religinės mažumos 1918–1940 m. valstybės globoje*, p. 267–268.

skaičius ir jie norėtų statyti mečetes su minaretais, gali būti, jog Lietuva privalėtų registruoti jų suburtas religines bendruomenes kaip *tradicines religines organizacijas*[252],

[252] Konstitucinis Teismas 2007 m. gruodžio 6 d., kai Vokietijos vaikai tą dieną, kaip ir „*per amžius*“ (sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 7 punkte vartojamas „teisinis“ terminų skaičiavimo terminas), gavo Šv. Mikalojaus dovanėles (*Nikolaustag*), nusprendė taip pat pabūti *Šventuoju Mikalojumi* ir išdalyti tradicinėms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms jų „tradiciškumo“ *neatšaukiamumo „dovanėles*“ (Konstitucijos 43 str. 1 d. minimas tik „valstybės pripažinimo“ terminas, o Konstitucinis Teismas atskiria *valstybės pripažinimą* nuo *„konstatavimo,* kad yra tradicinė Lietuvoje“. 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 6 punktas): „Tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų pripažinimo instituto konstitucinis įtvirtinimas reiškia, kad jų *valstybinis pripažinimas* [kursyvas – *T. B.*] yra neatšaukiamas“ (2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 3 punktas). Tad susidaro įspūdis, kad vieną kartą valstybės suteiktas toks pripažinimas išlieka suteiktas *et nunc, et semper, et in saecula saeculorum. Amen*. Komentuodamas šį Konstitucinio Teismo sprendimą G. Mesonis visiškai teisingai ir įtikinamai apgynė Teismo argumentaciją ir atskleidė jo prasmę kitų konstitucinių nuostatų bei visos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos kontekste, žr. Mesonis, G. *Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai*, p. 116–127 (šitos nuomonės fragmentai, esant konkrečiai bylai, kaip niekad turėtų šansų tapti oficialia doktrina ir tai yra normalu. Antai ir Šveicarijos Federalinio Teismo doktrinos kaita valstybės ir bažnyčios santykių srityje išryškėjo šio Teismo federaliniu teisėju tapus P. Karlenui, anksčiau apgynusiam disertaciją apie religijos laisvę Ciuricho universitete. Lietuvoje juk irgi jurisprudencijos lygmenyje aiškiai pastebimi vadinamieji „Žilio Teismo“, „Kūrio Teismo“ laikotarpiai). Vis dėlto, juk kalbama apie Konstitucinio Teismo *sprendimą dėl jau priimto ankstesnio nutarimo išaiškinimo*, todėl Teismas pats būtų galėjęs pakankamai aiškiai ir nedviprasmiškai išaiškinti, kad *tradicinių bažnyčių ir religinių organizacijų valstybinis pripažinimas* (Teismas kalba būtent apie valstybinio pripažinimo neatšaukiamumą, o ne apie tradiciškumo neatšaukiamumą) yra lygiai taip pat teisiškai atšaukiamas kaip *ir valstybės pripažinimas apskritai*, tačiau jis būtent *expressis verbis* konstatavo priešingai: „Bažnyčios bei religinės organizacijos, nesančios tradicinėmis Lietuvoje, valstybės pripažinimą gali įgyti Seimo valia ir sprendimu. Pabrėžtina, kad tokį valstybės pripažinimą – kitaip nei konstatavimą, kad tam tikra bažnyčia, religinė organizacija yra tradicinė Lietuvoje, – galima atšaukti, jeigu atitinkama valstybės pripažinta bažnyčia, religinė organizacija netenka atramos visuomenėje ar jos mokymas arba apeigos ima prieštarauti įstatymui arba dorai“ (2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 6 punktas). Be jokios abejonės, „tradiciškumo“ valstybinis pripažinimas yra neatšaukiamas (Lietuvių kalbos žodyne žodis *neatšaukiamas* reiškia *kurio negalima atšaukti, pakeisti, galutinis*) istoriškai – kultūriškai, jei norite – „dvasiškai“, bet iš Konstitucinio Teismo *ratio* tai nėra visiškai aišku (viena vertus, bažnyčių bei religinių organizacijų „tradiciškumas“ Konstituciniam Teismui yra „neatšaukiamas“, nes jis nepriklauso nuo įstatymų leidėjo valios ir atspindi „visuomenės religinės kultūros raidą ir būklę“, yra tos „būklės konstatavimo aktas“, taigi yra *istorinis – kultūrinis* arba *„dvasinis“*. Kita vertus, jis yra materialus „konstitucinis pagrindas“ tradicinėms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms įstatymu užtikrinti tokias teises, „kurių neturi tradicinėmis nesančios bažnyčios bei religinės organizacijos“. *Ibid*. O tai reiškia būtent tokios *teisinės padėties arba būklės* neatšaukiamumą, nes „bažnyčių bei religinių organizacijų įvardijimas kaip tradicinių Lietuvoje – ypatingas jų valstybinio pripažinimo būdas“. *Ibid*.). Jeigu turimas galvoje *teisinis neatšaukiamumas* (o, atrodo, taip ir yra, nes Konstitucinis Teismas turi išspręsti teisės klausimą, kitaip jo atliekamas istorinio fakto konstatavimas teisiškai nebūtų nei relevantiškas, nei reikalingas), tada net Konstitucijos pataisa (tuo Konstitucinis Teismas 43 str. 1 d. *faktiškai* priskyrė prie konstitucinių nuostatų, kurios negali būti keičiamos, nes tradicinės bažnyčios bei religinės organizacijos tiesiog privalo būti kaip teisinė istorinio fakto išraiška), tos bažnyčios ar religinės organizacijos narių sumažėjimas iki kritiškai mažo skaičiaus ir visuomeninio reikšmingumo praradimas, tokios bažnyčios ar religinės organizacijos skilimas į kelias (atsiranda *absoliučiai naujas, bet tuo pačiu „tradicinis*“ subjektas, kas Lietuvoje ir yra įvykę su Reformatų bažnyčia), ar net jos pačios, kaip *juridinio asmens*, nusikalstama (Konstitucijos 27 str.) veika (nuo galimų pavyzdžių susilaikysime, kad patys nebūtume apkaltinti baudžiamu kokios nors neapykantos kurstymu), ar kita hipotetinė situacija to *tradiciškumo pripažinimo „in aeternum*“ valstybei neleis eliminuoti, „kadangi tam tikrų bažnyčių bei religinių

traktuoti jas vienodai su kitomis tradicinėmis religinėmis organizacijomis ir, išlaikant visas teisines procedūras, išduoti statybų leidimus. Iš esmės Lietuvoje šiuo klausimu jokios konstitucinės problemos neturėtų būti: pirmiausia tai atitiktų tiek Konstitucijos

organizacijų tradiciškumas Lietuvoje yra objektyvi, nuo įstatymų leidėjo valios nepriklausanti bažnyčių bei religinių organizacijų santykių su visuomene būklė, įstatymų leidėjas negali ir atšaukti šio tradiciškumo konstatavimo“ (*Ibid*., motyvuojamosios dalies II skyriaus 7 punktas)… Juk ir motinystė ar tėvystė *savaime* yra neatšaukiami nei biologiškai, nei istoriškai, bet *teisiškai* net tėvų valdžia (teisių ir pareigų vaikams visuma) ekstraordinariniais atvejais gali būti apribojama (laikinai ar neterminuotai)! Tad ir Seimas, kaip Tautos atstovybė ir kaip valstybės valdžios institucija, kuri Tautos priimtos Konstitucijos įpareigota priėmė Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymą, esant *aiškioms ir griežtoms sąlygoms*, kurios turėtų būti konstituciškai nustatytos (pačioje Konstitucijoje (43 straipsnyje) arba Konstitucinio Teismo baigiamojo akto imperatyvų pagrindu įgyvendintos įstatyme), turi turėti teisę *koreguoti* minėto įstatymo nuostatą, įtvirtinančią tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų sąrašą, t. y. ne tik jį *išplėsti* („konstatavęs ir įstatyme įtvirtinęs, kokios bažnyčios bei religinės organizacijos Lietuvoje yra tradicinės, įstatymų leidėjas šio sąrašo negali plėsti, nebent nuo tokio konstatavimo praeitų *labai daug laiko* [t. y. teisiškai neapibrėžiamai. Išskirta – *T. B.*] ir toks šio sąrašo išplėtimas atspindėtų pasikeitusią Lietuvos visuomenės religinės kultūros raidą ir būklę“), bet *pirmiausia* ir jį *siaurinti*, ką Teismas faktiškai uždraudė konstatuodamas tradiciškumo valstybinio pripažinimo „neatšaukiamumą“. Čia nesiimame įžūliai kvestionuoti Konstitucinio Teismo Devyneto kompromiso *oficialios pozicijos*. Veikiausiai buvo svarstytas ir kitoks variantas. Vis dėlto, nepretenduodami į „vienintelę tiesą“, bent jau moksliniame lygmenyje ryžtamės pateikti *nuomonę*, kad gramatinė Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies formulė „*jeigu* jos turi *atramą visuomenėje* [būtent kiekvieną kartą *aktualiu metu* šis klausimas prireikus gali būti iš naujo persvarstomas] ir jų mokymas bei apeigos *neprieštarauja įstatymui ir dorai* [lygiai taip pat *aktualiu* šio klausimo sprendimo *metu*]“ ir to paties straipsnio 6 dalies formulė „negali būti naudojami tam, kas *prieštarauja Konstitucijai ir įstatymams* [taigi, tik jeigu konkrečiu *aktualiu metu* mokymo skelbimas, kita tikybinė veikla bei maldos namų naudojimas neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams. Išskirta – *T. B.*]“, sistemiškai neturėtų būti atsiejama nuo tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų ir teikia pakankamą pagrindą bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumo nelaikyti esant absoliučiu ir neatšaukiamu (nors pats toks pripažinimas yra besąlyginis, žr. Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies formulę iki kablelio „*o kitas*“). Todėl galbūt Konstitucinis Teismas *expressis verbis* galėjo plėtoti savo doktriną būtent tokia linkme, kad lygiai kaip kitų, netradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų valstybinis pripažinimas *de iure* yra sąlyginis (reikia įvykdyti tam tikras sąlygas siekiant tokį statusą įgyti), taip ir tradicinės bažnyčios bei religinės organizacijos, nebevykdydamos konstitucinių priedermių laikytis Konstitucijos ir įstatymų, gerbti valstybės konstitucinę santvarką ir *ordre public*, gali lemti bažnyčios arba religinės organizacijos naudojimosi privilegijuotu jos „tradiciškumo“ statusu (kaip sukuriančiu išskirtines teises lyginant su kitomis bažnyčiomis) apribojimą (laikiną arba neterminuotą), Seimui dėl to priimant atitinkamą, ne žemesnės kaip įstatymo galios, aktą.

Tačiau ši problema iš tikrųjų yra daug sudėtingesnė nei iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, nes tai susiję ir su *valstybės religinio bei pasaulėžiūrinio neutralumo principu*, t. y. tuo, jog valstybė nesprendžia tikėjimo klausimų turinio, *inter alia,* kuri religija ir bažnyčia ar religinė organizacija yra tikroji „tradicinė“ arba „tradiciškesnė“. Tad dažniausiai valstybė *paradoksaliai* priversta pasitikėti pačios bažnyčios ar religinės organizacijos autoritetingu sprendimu, pvz., Katalikų Bažnyčios vadovybė, o ne valstybė nusprendžia dėl vadinamosios Pijaus X kunigų brolijos katalikybės tradiciškumo, kas sukuria totaliai paradoksalią situaciją, kai *per amžius* puoselėtos lotyniškos katalikybės *tradiciškiausia* religinė organizacija nėra nei „*tradicinė*“, nei bažnyčia teisės prasme. Arba kas nuspręstų dėl sunitiško islamo tradiciškumo Lietuvoje – ar visos musulmonų sunitų religinės organizacijos, įsikūrusios Lietuvoje, būtų registruojamos kaip tradicinės, ar tik mūsų „vietinės“ nuosaikiosios totoriškos? Lygiai taip pat ir dėl karaizmo – ar tik „mūsų“ Trakų karaimai, ar ir atvykę, pvz., iš Krymo, Turkijos ar Lenkijos gali registruoti savo religines organizacijas kaip „tradicines Lietuvoje“? Kuri žydų religinė organizacija (jų Lietuvoje kelios konkuruojančios), kuri Reformatų bažnyčia (panašu, kad Teisingumo ministerija, registruodama dar vieną Reformatų bažnyčią, nesilaikė *inter alia* valstybės religinio neutralumo principo) Lietuvoje yra tikroji tradicinė? Prie panašių klausimų šiame darbe dar bus grįžta.

43 str. 1, 3 d., kurios garantuoja tradicinėms religinėms organizacijoms *teisę turėti savo maldos namus*, tiek ir kitas konstitucines normas bei principus – *lygiateisiškumo* ir *diskriminacijos draudimo* (Konstitucijos 29 str.); individualios, kolektyvinės ir korporatyvinės *religijos laisvės* (Konstitucijos 26, 35, 37 str.); *nuosavybės neliečiamumo garantijos* (Konstitucijos 23 str.); *religinės taikos valstybėje užtikrinimo* (Konstitucijos Preambulės 7 p., 25 str. 1, 4 d., 26 str. 4 d., 27 str., 94 str. 1 p.). Egzistuojanti tam tikra faktinė Lietuvos totorių suformuota mečečių statybos kultūrinė tradicija teisiškai nieko neturėtų nulemti, svarbiausia, kad būtų laikomasi ordinarinio reguliavimo, pvz., Teritorijų planavimo įstatymo, Statybos įstatymo ir kt. aktų, reglamentuojančių statybą, leidžiančių dokumentų išdavimo ir kt. sąlygas. Tad praktinio įgyvendinimo požiūriu, šis klausimas laikytinas statybų teisės objektu[253].

„*Burkų*“ (šis pavadinimas, kaip daugeliui labiausiai „įkaltas“ į galvas, nors dažniau naudojami kiti moteriški musulmoniški apdarai – *čadros*, *nikabai*, čia vartojamas simboliškai *visiems visą veidą dengiantiems galvos apdangalams* apibūdinti) atvejis Lietuvoje teisiškai būtų kiek sudėtingesnis, nes *iš vienos pusės* susikirstų valstybės *ordre public* ir visuomenės saugumo bei religinės taikos užtikrinimo interesai, o *iš kitos pusės* – asmens tikėjimo bei sąžinės arba individuali religijos laisvė, saviraiškos laisvė ir asmenų lygiateisiškumas. Sudėtingumas tas, jog būtų kalbama apie tradicinės valstybės pripažintos musulmonų sunitų religinės organizacijos nario konstitucinių teisių ir laisvių ribas. Čia mes nenagrinėsime klausimo, kaip griežtai Koranas ir Suna reikalauja moterims dengti visą veidą, bet panašu, kad tik nedaugelis musulmonų taip radikaliai interpretuoja šventraščio nurodymus (ir Lietuvos karaimų pavyzdys tą puikiai įrodo). Atrodo, kad pagal Koraną ir Suną moterims būtina naudoti galvos apdangalą, kuris neuždengia veido – *hidžabą*. Tačiau yra ne viena teisinė musulmonų sunitų mokykla ir tarp jų nėra vieningos Korano interpretacijos, todėl tarp valstybės ir naujų sunitiškų religinių organizacijų Lietuvoje ateityje potencialiai gali kilti konfliktų. Be to, kalbama ne tik apie galvos apdangalų rūšis, bet ir apie juos nešiojančių subjektų (moterų) tam tikrą teisinę padėtį, t. y., ar galvos apdangalo nešiojimas savaime pažeidžia moters teises laisvoje sekuliarioje demokratinėje teisinėje valstybėje, ar ne?; ar galvos apdangalų nešiojimą uždrausti visoje viešojoje erdvėje, ar tik konkretiems subjektams konkrečiose institucijose, pvz., mokytojoms ir mokinėms uždrausti jo nešiojimą valstybės ir savivaldybių mokymo bei auklėjimo įstaigose, o gal tik mokytojoms, dėstytojoms, lygiai

[253] Teisinėje literatūroje taip pat pabrėžiama, kad konstituciniam reguliavimui akivaizdžiai prieštarautų toks ordinarinis teisinis reguliavimas, kuris: *a)* uždraustų statinių ir įrenginių statybą bei naudojimą sakraliniams tikslams; *b)* leistų tik bažnyčių (krikščioniškąja prasme) statybą. Šiuo atveju negalimas „bažnyčios“ sąvokos siaurinamasis aiškinimas, kad šios sąvokos nebūtų galima kvalifikuoti kaip šventyklos arba (ir) mečetės; *c)* nurodytų statyti sakralinės paskirties statinius tokioje zonoje, kurioje numatytas toks statybų norminis reglamentavimas, pagal kurį naudojimasis sakraliniais pastatais taptų negalimas (pvz., statinių aukštis ir pobūdis, bokštų ar į juos panašių konstrukcijų statybų draudimas ir pan.); *d)* nurodytų statyti sakralinės paskirties statinius tokioje zonoje, dėl kurios ypatumų reikalingos didelės finansinės lėšos statiniams pastatyti, o tai būtų diskriminacinė sąlyga finansiškai silpnoms religinėms mažumoms; *e)* numatytų privalomą referendumą sakralinių statinių statybų leidimo klausimui išspręsti. Seidel, W. S.; Waldmann, B. Sakralbauten im Lichte der Grundrechtsbindung und Grundrechtsverwirklichung. In *Bau und Umwandlung religiöser Gebäude. Le patrimoine religieux face à l'immobilier et la construction.* Pahud de Mortanges, R., Zufferey, J. – B. (Hrsg.) Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht. Hrsg. Pahud de Mortanges, R. Band 18. Zürich, Basel, Genf: Schulthess Juristische Medien AG, 2007, p. 89–91.

kaip ir valstybės tarnautojoms ir pan., ar to visai nedrausti? Taigi, ar galvos apdangalo nešiojimo draudimas turi būti visiškas, ar dalinis, o gal visai tokio draudimo neturi būti – kiekvienu konkrečiu atveju turi nuspręsti pati valstybė. Reikalo esmę lietuviškame konstituciniame kontekste būtų galima pabandyti trumpai išdėstyti taip:

1. Valstybės, kaip visos visuomenės bendrojo gėrio, paskirtis reikalauja užtikrinti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, *inter alia* religinę taiką (arba „*religinę harmoniją*“[254]), t. y. taikų įvairių religijų ir pasaulėžiūrų asmenų sugyvenimą. Su valstybės demokratine konstitucine santvarka yra nesuderinamas bet koks asmenų elgesys, atvirai nukreiptas prieš šias demokratinės teisinės valstybės vertybes. Manytina, kad tokiu elgesiu laikytinas ir *bet koks* viso veido dengimas viešojoje erdvėje, jeigu tik tai nesusiję su įvairių valstybės įgaliotų institucijų viešąjį saugumą užtikrinančių funkcijų atlikimu (pvz., policijos pareigūnų, gaisrininkų ir kt. dėvimos veido kaukės įvairių operacijų metu). Todėl neįvardijant jokių religinių, lyties, tautybės ar kt. diskriminacinių pagrindų, neįvardijant jokių konkrečių galvos apdangalų pavadinimų (jie gali būti religinis simbolis, išreiškiantis asmens tikėjimą, bet jie gali būti ir visai nesusiję su religija), ne žemesnės galios aktu kaip įstatymas, apskritai griežtai laikantis visų asmens teisių ir laisvių ribojimo konstitucinių pagrindų, būtinas viso veido slėpimo viešojoje erdvėje draudimas, mažų mažiausiai kaip viena iš priemonių visuomenės saugumui užtikrinti. Toks draudimas jokiu būdu negali būti laikomas *konstitucinio asmenų lygybės (lygiateisiškumo) principo* pažeidimu, kadangi jis savaime nepaneigia „žmogaus prigimtinės teisės būti traktuojamam vienodai su kitais“ konstitucinės garantijos ir atitinka tokį draudimą nustatančio teisės akto „paskirtį ir tikslą“[255]. Be to, „konstitucinis visų asmenų lygybės principas reikalauja, kad teisėje“ visiems vienodai būtų įtvirtintos ne tik *pagrindinės teisės*, bet ir *pareigos*[256]. Net jeigu būtų manoma, kad tokiu draudimu yra pažeidžiamos asmens teisės ir būtų apeliuojama į *religijos laisvę*, tai Konstitucija čia *expressis verbis* atsako: „žmogaus laisvė išpažinti <…> religiją arba tikėjimą“ gali būti apribojama įstatymu, kai būtina *inter alia* „garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą“ (Konstitucijos 26 str. 4 d.).

2. Tai, kad Lietuvos valstybė musulmonų sunitų religinę organizaciją pripažįsta esant tradicine Lietuvoje, savaime suponuoja ir tam tikrą jos privilegijuotą[257] statusą

---

254 *Şahin v. Turkey* [GC], no 44774/98, § 107, ECHR 2005-XI.

255 Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimo (*Valstybės žinios*. 2003, Nr. 24-1004) motyvuojamosios dalies VI skyriaus 16–17 punktai. Be to, „vertinant tai, ar pagrįstai nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas, būtina atsižvelgti į konkrečias teisines aplinkybes. Pirmiausia turi būti įvertinti atitinkamų subjektų ir objektų, kuriems taikomas skirtingas teisinis reguliavimas, teisinės padėties skirtumai; antra, reikia atsižvelgti į teisės aktų suderinamumą pagal jų hierarchiją, reguliavimo apimtį ir kt.; trečia, būtina įvertinti, ar teisės normos, nustatančios specialias sąlygas, atitinka teisės akto paskirtį ir tikslą. Konkrečių teisės normų pagrįstumas gali būti įtikinamas tik tais atvejais, kai į visas anksčiau nurodytas aplinkybes buvo atsižvelgta. Jeigu būtų ignoruojama bent viena sąlyga, galėtų kilti abejonių dėl specialios teisės normos atitikimo konstitucinėms nuostatoms“. Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimo (*Valstybės žinios*. 1996, Nr. 20-537) motyvuojamosios dalies 1 punktas.

256 Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimo (*Valstybės žinios*. 2000, Nr. 54-1588) motyvuojamosios dalies IV skyrius.

257 „Privilegija – tai išimtinė teisė arba lengvata, suteikiama asmeniui, organizacijai, kitam subjektui.“ Konstitucinio Teismo 1995 m. balandžio 20 d. nutarimo (*Valstybės žinios*. 1995, Nr. 34-847) motyvuojamosios dalies 4 punktas.

lyginant su visomis kitomis religinėmis organizacijomis, kurios nelaikomos tradicinėmis Lietuvoje. Tai *inter alia* reiškia, kad ir tradicinės bažnyčios bei religinės organizacijos narių tam tikros teisių ir laisvių garantijos negali būti atsietos nuo jų bažnyčios ar religinės organizacijos teisinio statuso. Mes nekeliame teologinio klausimo, ar musulmonui galvos apdangalas yra lygiai tokios pat religinės reikšmės kaip ir kryžius krikščioniui, tačiau konstitucinės justicijos institucijos ir kiti teismai iki šiol galvos apdangalą neabejotinai traktuoja kaip *religinį simbolį*[258]. Taigi lygiai kaip krikščioniškas kryžiaus simbolis Lietuvoje yra akceptuojamas, taip ir musulmonės viešojoje erdvėje gali nešioti galvos apdangalą[259] (tai jos Lietuvoje iki šiol sėkmingai ir daro), tačiau, kaip jau minėta, neturėtų būti nešiojamas veidą visiškai uždengiantis apdangalas, kad žmogus dėl visuomenės saugumo apskritai būtų atpažįstamas kaip toks (idant nereikėtų kurti papildomo teisinio reguliavimo, suteikiančio pareigūnams įgaliojimus, esant būtinybei, pareikalauti atidengti veidą, o nepaklusus, panaudoti visą įstatymo suteiktą galią, t. y. parodyti, jog valstybė, be kita ko, yra ir prievartinė tvarka). Vis dėlto tokio draudimo galiojimo viešojoje erdvėje ribos turėtų būti išplečiamos dar keliais aspektais – konstituciniu draudimu galvos apdangalus bei apskritai *visus* kitus *religinius simbolius* nešioti valstybės ir savivaldybių institucijų tarnautojams, pareigūnams ir kt. viešiems asmenims bei mokymo ir auklėjimo įstaigų auklėtojams, dėstytojams, mokytojams[260], administracijos bei personalo darbuotojams (todėl ir asmens religijos laisvė

---

258 „Religiniai rengimosi nuostatai, tokie kaip galvos apdangalo nešiojimas“, patenka į religijos laisvės apsaugos sferą. <…> „Moterų, priklausančių islamui, nešiojamas galvos apdangalas yra religinio išpažinimo išraiška ir yra saugomas religijos laisvės“. Galvos apdangalo, kaip religinio simbolio, nešiojimas pats savaime nėra nukreiptas prieš demokratinės teisinės valstybės vertybes. Urteil der I. öffentlich-rechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 27. Februar 2008. *BGE 134 I 56* S. 62.

259 Dėl galvos apdangalo nešiojimo patiriama diskriminacija ir nevienodas traktavimas su kitais „nepateisinamas jokiais kvalifikuotais ir objektyviais pagrindais“. Urteil der I. öffentlich-rechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 27. Februar 2008. *BGE 134 I 49* S. 54. *Tačiau galvos apdangalo kaip religinio simbolio nešiojimas neatleidžia asmens nuo pareigos integruotis į jį supančią visuomenę.* Urteil der I. öffentlich-rechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 10. Mai 2006. *BGE 132 I 167* S. 174.

260 Ir Šveicarijos Federalinis Teismas yra konstatavęs, kad „draudimas viešojoje mokykloje dirbančiai mokytojai nešioti, pasak jos pačios, Korano reikalavimus atitinkantį galvos apdangalą, įstatymiškai yra pakankamai pagrįstas“. Nors dėl religinių įsitikinimų nešiojami ypatingi apdarai ir yra tikėjimo ir sąžinės laisvės objektas, tačiau asmenine laisve čia negalima vadovautis. Draudimas [Ženevos kantone] mokytojai nešioti galvos apdangalą, „pirmiausia atitinka viešąjį interesą (ypač mokyklos konfesinį neutralumą ir religinę taiką joje) ir yra proporcingas“. Urteil der I. öffentlich-rechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 12. November 1997. *BGE 123 I 296 (Kopftuchentscheid)* Regeste. Tačiau, kaip ir minėta, toks draudimas bus konstitucingas, jeigu atitiks visus asmens teisių ir laisvių ribojimo pagrindus, kaip panašiai yra konstatavęs Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas: „Reguliavimas, nustatantis mokytojai tarnybinę pareigą užsiėmimo metu atsisakyti nešioti galvos apdangalą arba kitus religinius įsitikinimus išreiškiančius objektus, iš esmės, pagal jurisprudenciją, yra parlamentinis draudimas. Tam tikru mastu jis įsikiša į asmens tikėjimo laisvę. Be to, jis įvairiu intensyvumu liečia įvairias religijas išpažįstančius žmones, priklausomai nuo to, ar jie tam tikrus rengimosi papročius laiko būtinus jų religijai praktikuoti, ar ne. Atitinkamai toks reguliavimas tam tikroms grupėms daro išimtinį poveikį. <…> tokia tarnybinė pareiga <…> turi būti aiškiai reglamentuota įstatymu <…> ir bus konstituciškai pagrįsta, jeigu skirtingų religinių bendruomenių nariai tuo pačiu bus traktuojami vienodai“. Kol nėra pakankamai apibrėžto įstatyminio pagrindo, iš kurio išplauktų tokia tarnybinė pareiga, tol ji nėra suderinama su Konstitucija. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 24. September

nėra absoliučiai nevaržoma (Konstitucijos 26 str. 1 d.), nes jos reiškimosi formos turi atitikti konstitucines Tautos vertybes ir kitų asmenų teises (Konstitucijos 26 str. 4 d.)). Juk Konstitucijos 40 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta: „Valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės“, o Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 7 punkte formuluojama dar plačiau: „Konstitucinis valstybės ir bažnyčios atskirumo principas yra Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiškumo pamatas“. Tačiau, kaip jau minėta, *tol, kol nėra pakankamai apibrėžto įstatyminio pagrindo, iš kurio išplauktų tokia pareiga atsisakyti religinių simbolių minėtose viešosiose erdvėse, tol ji nėra suderinama su Konstitucija*, nes aiškiai neapibrėžia konkretaus asmenų elgesio reikalavimo. Iš minėtų konstitucinių nuostatų taip pat jokiu būdu negali būti išvedamas draudimas Lietuvoje nešioti religinius simbolius visiems tiems asmenims, kurie apsilanko valstybinėse ir savivaldybių institucijose ir tiems asmenims, kurie yra mokomi arba auklėjami valstybinėse bei savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigose, t. y. mokiniams ir auklėtiniams, nes jie, priešingai nei mokytojai, ne tik kad *„nereprezentuoja“* religiniu požiūriu neutralios *valstybės* ir nevykdo *„valstybės misijos“* mokyti ir auklėti, bet ir dėl to, kad tai reikštų papildomus asmenų teisių ir laisvių ribojimus, kurių nenumato nei Konstitucija, nei įstatymai (Konstitucijos 40 str. 1 d. antrasis sakinys „Jose tėvų pageidavimu mokoma tikybos“ implikuoja mokinių arba auklėtinių *negatyviąją religijos laisvę*, t. y. laisvę nuo vertimo mokymo įstaigoje išpažinti arba pasirinkti konkrečią religiją ar pasaulėžiūrą, arba nepasirinkti jokios per religinių simbolių draudimą (Konstitucijos 26 str. 3 d.), nes iki jų tam tikro amžiaus arba „religinio veiksnumo“, *pozityvią religijos laisvę* apspręsti vaikų religinį auklėjimą mokykloje turi tėvai, t. y. jie turi teisę perteikti tokį tikėjimą ir įsitikinimus, kuriuos jie laiko teisingais ir sergėti vaikus nuo tokių tikėjimų, kurie jiems

2003 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 3. Juni 2003 (BVerfGE 108, 282 <312 f.> *Kopftuch*) *-2 BvR 1436/02-*.

atrodo žalingi ar klaidingi[261]).

Galiausiai paskutinis iš aptariamų – *kryžiaus ir Nukryžiuotojo (krucifikso)* simbolis[262], kuris tikrai yra religinis simbolis[263], „konkrečių religinių įsitikinimų simbolis, o ne vien kaip krikščionybės suformuotos vakarietiškos kultūros išraiška. <…> Kryžius yra specifinis krikščionybės tikėjimo simbolis. Jis yra būtent absoliutus jos [krikščionybės] tikėjimo simbolis. Jis savyje įprasmina Kristaus pasiaukojamą mirtį ir įvykdytą žmonijos išlaisvinimą nuo gimtosios nuodėmės, kartu ir Kristaus pergalę prieš šėtoną bei mirtį, ir jo viešpatavimą pasauliui, kančių atžvilgiu bei jo triumfą. <…> Todėl kryžius nekrikščionims arba ateistams dėl šios savo reikšmės, kurią jam suteikia krikščionybė ir kurią jis turėjo istoriškai, yra konkrečius religinius įsitikinimus įprasminanti išraiška ir misionieriško tų įsitikinimų išplitimo simbolis. Todėl krikščionybės ir

---

261 Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 17. Dezember 1975 (BVerfGE 41, 29 <44 ff.> *Simultanschule*). *1 BvR 63/68*.
Konstitucija, kaip pažymėjo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, yra *antimažoritarinis aktas*. Taigi krikščioniškajai daugumai atstovaujančių tėvų pozityvioji religijos laisvė nėra absoliuti, nes ji taip pat priklauso ir religinėms mažumoms atstovaujantiems tėvams. Konstitucija gina ir juos. Antai ir Vaiko teisių konvencija nustato, kad „Valstybės dalyvės gerbia vaiko teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę“ (14 str. 1 d.). Ir „tose valstybėse, kuriose gyvena etninių, religinių ar kalbinių mažumų arba vietinių gyventojų, iš vaiko, priklausančio tam tikrai mažumai, ar vietinio gyventojo vaiko negali būti atimta teisė kartu su kitais savo grupės nariais naudotis savo kultūra, išpažinti savo religiją, atlikinėti jos apeigas ir vartoti gimtąją kalbą“ (30 str.). „Valstybės dalyvės gerbia tėvų ir, atitinkamais atvejais, teisėtų globėjų teises ir pareigas vadovauti vaikui įgyvendinant jo teisę taip, kad tai atitiktų besivystančius vaiko sugebėjimus“ (14 str. 2 d.). Vaiko teisių konvencija. (Priimta Generalinės Asamblėjos 44/25 rezoliucija pagal Trečiojo komiteto pranešimą (A/44/736 ir Corr. 1). *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.
Religinės pamokos mokykloje taip pat turi būti organizuojamos vadovaujantis laisvanoriškumo, nediskriminacinių sąlygų sukūrimo netikintiesiems arba kitų tikėjimų asmenims principais. Su *praktinės konkordancijos* imperatyvu [t. y. tokiu konstituciškai ginamų teisinių gėrių arba pagrindinių teisių kolizijos atvejo sprendimu, kai kiekvienas tų gėrių turi būti įgyvendintas, visiškai nepanaikintas, nustatant kiekvieno jų ribas ir išvedant iš to optimaliausią jų veikimą. Taigi sprendžiant dviejų konstitucinio rango teisinių gėrių konkurencijos problemą ypatingą reikšmę turi proporcingumo principas: abu konstituciniai gėriai turi būti taip pasverti tarpusavyje, kad nė vienas iš jų neužimtų absoliučios viršenybės kito atžvilgiu. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 27. November 1990 (BVerfGE 83, 130 <143 f.> *Josephine Mutzenbacher*) - *1 BvR 402/87*- ir kt.] nesuderinama tokia situacija, kai vienų mokinių religiniai įsitikinimai visiškai užgožtų kitų mokinių įsitikinimus (Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 16. Mai 1995 (BVerfGE 93, 1 <24> *Kruzifix*) *-1 BvR 1087/91-)*. Bet ir apskritai pamokos valstybinėse (savivaldybių) mokymo įstaigose turėtų būti religiniu požiūriu neutralios (Pirmiausia šis reikalavimas plaukia iš konstitucinio tikėjimo bei sąžinės laisvės principo ir iš to, kad niekas negali būti verčiamas lankyti religines pamokas. Iš to išvedamas ir *draudimas ne tik pasirinkti vien religija pagrįstus, bet ir netolerantiškus, prieš religiją nukreiptus mokymo metodus, turinį ir organizavimo formas*. Plačiau žr. Kiener, R. Bildung. Forschung und Kultur. In *Verfassungsrecht der Schweiz*. Hrsg. Thürer, D.; Aubert, J.-F.; Müler, J. P. Zürich: Schulthess Juristische Medien AG, 2001, p. 904). Tai juo labiau aktualu valstybei su devyniomis vienodo statuso tradicinėmis bažnyčiomis ir religinėmis organizacijomis!

262 Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo sprendime *„Kruzifix“* minimas jame kvestionuotas Bavarijos Administracinio Teismo Rūmų sprendimas, kuriame aiškiai konstatuota, kad reikalavimas pašalinti iš viešosios mokyklos klasių krucifiksus galėtų būti suprantamas ir kaip reikalavimas pašalinti ir kryžius be *corpus* (Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 16. Mai 1995 (BVerfGE 93, 1 <17 f.> *Kruzifix*) *-1 BvR 1087/91*). Tad ir šiame tekste toliau sąvokos *kryžius* ir *krucifiksas* bus vartojamos kaip sinonimai.

263 *Lautsi and Others v. Italy* [GC], no. 30814/06, § P1-2, ECHR 2011-III.

krikščioniškų bažnyčių identitetui prieštaraujančia kryžiaus profanacija būtų laikomas pageidavimas <…> traktuoti kryžių vien tik kaip vakarietiškos tradicijos išraišką arba kultinį ženklą be specifinio ryšio su tikėjimu“[264]. Europos Žmogaus Teisių Teismas, kaip jau minėta, nors ir traktavo kryžių kaip religinį simbolį, tačiau išeities pozicija laikydamas tai, jog nėra įrodyta, kad kryžiaus kabėjimas ant sienos savaime daro įtaką mokiniams (nes tai nereiškia kokios nors aktyvios „indoktrinacijos“), konstatavo jį esant „iš esmės pasyviu simboliu“, todėl valstybė pati turi teisę nuspręsti dėl kryžių kabėjimo valstybės mokyklų klasėse[265] (Lietuvoje tokios tradicijos nėra), taigi apskritai viešojoje erdvėje. Faktiškai tai reiškia, kad valstybė, nebūdama pagrindinių teisių (šiuo atveju religijos laisvės) subjektas, gali pasirinkti teisinius būdus ginti valstybės piliečių religijos laisvę, kaip vieną iš pagrindinių teisių, sutinkamai su toje valstybėje nusistovėjusiomis tradicijomis. Taigi valstybė neturi ir negali būti totaliai neutrali („sterili“) religiniu ir pasaulėžiūriniu požiūriu, nes ji „negali atmesti kultūriškai perimtų ir istoriškai įsišaknijusių vertybinių įsitikinimų bei nuostatų, kuriomis grindžiamas visuomenės solidarumas ir nuo kurių priklauso [valstybės] užduočių įvykdymas. Tam krikščionių tikėjimas ir krikščionių bažnyčios, kad ir kaip šiandien būtų vertinamas jų paveldas, turėjo esminės įtakos. Tuo pagrįstų dvasinių tradicijų <…> atžvilgiu valstybė negali elgtis indiferentiškai“[266] [267]. Tačiau kita vertus, valstybė, kurioje gerbiamas ir ginamas

---

[264] Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 16. Mai 1995 (BVerfGE 93, 1 <19 f.> *Kruzifix*) *-1 BvR 1087/91-*.

[265] *Lautsi and Others v. Italy* [GC], no. 30814/06, § P1-2, ECHR 2011-III.

[266] Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 16. Mai 1995 (BVerfGE 93, 1 <22> *Kruzifix*) *-1 BvR 1087/91-*. Tačiau Lietuvoje susidaro paradoksali situacija, kai valstybė tradicinėmis pripažindama net devynias bažnyčias bei religines organizacijas (anaiptol ne visas krikščioniškas), esančias „per amžius susiformavusio Lietuvos visuomenės socialinio, kultūrinio ir dvasinio paveldo“ dalimi (Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. motyvuojamosios dalies II skyriaus 7 punktas), kai kada tai pamiršta, akcentuodama tik krikščioniškąjį paveldą (Lietuvos Respublikos Seimo Užsienio reikalų komiteto 2010 m. sausio 13 d. pareiškimas „Dėl Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimo dėl Nukryžiuotojo atvaizdo Italijos mokyklose“. *Lietuvos Respublikos Seimas. Iš komitetų, komisijų.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-01-13]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4463&p_d=94097&p_k=1>), nors minėtas pripažinimas turėtų reikšti, kad Lietuva vienodai yra ir krikščioniška, ir judėjiška, ir karaimiška, ir musulmoniška! Kartais susidaro įspūdis, jog valstybė tokio masto pripažinimu prisiėmė sau per sunkią naštą, nes nesugeba visų tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų teisių ginti vienodai, traktuoti jų vienodai su kitomis, pagaliau suvokti savęs kaip daugiakultūrinės ir daugiareliginės valstybės ir akcentuoti visų tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų istorinės įtakos. Tačiau apie tai reikėjo mąstyti prieš priimant Konstituciją, būtent apsisprendžiant dėl to, ar Lietuva yra krikščioniško, ar daugiareliginio paveldo, ar galiausiai griežtai pasaulietinės tradicijos valstybė… Būtent pastarosios bruožai, dėl tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų gausos Lietuvos valstybėje, paradoksaliai išryškėja labiausiai, nes valstybė nebesusivokia savo pačios dvasiniame–kultūriniame identitete.

[267] Šveicariškame Federalinio Teismo *„Nukryžiuotojo“* sprendime apsispręsta dėl kiek kitokios pozicijos. Nors Teismas pažymėjo, kad tikėjimo ir sąžinės laisvė nereikalauja absoliučiai neutralaus valstybės veikimo, tačiau įpareigojimas religinėje srityje būti neutraliai reiškia viešųjų konfesinio pobūdžio veiksmų, kurie galėtų neigiamai paveikti piliečių laisvę pliuralistinėje visuomenėje arba identifikuoti valstybę su konkrečia konfesija, nebuvimą. Priemonė nepažeisti asmenų religinių jausmų yra tolerancija. Vadovaujantis teismine praktika, neleistinas yra sisteminis pamokų konfesionalizavimas. Pamokos vedimas gali būti paremtas krikščionišku arba vakarietišku aiškinimu tik tada, jeigu apsiribojama nuoroda į mūsų kultūros vertybes. Tačiau kryžiaus, kaip vakarietiškos kultūros simbolio, kabėjimas klasėje pažeidžia draudimą identifikuoti pamoką su konkrečiu išpažinimu. Krucifikso kabėjimas klasėje galėtų būti suprastas kaip tradicijų ir Vakarų kultūros krikščioniškų

žmogaus orumas kaip aukščiausia vertybė, turi neignoruoti paskiro asmens pagrindinių teisių, šiuo atveju tikėjimo ir sąžinės (religijos) laisvės, kuri *neatsiejama nuo* to paties žmogaus *orumo*. „Tikėjimo laisvė yra daugiau nei religinė tolerancija, t. y. vien tik pakantumas religiniams arba nereliginiams įsitikinimams. Ji apima ne tik (vidinę) laisvę tikėti ar netikėti, bet ir taip pat išorinę laisvę demonstruoti, išpažinti ir skleisti savo tikėjimą <…> bei religinius įsitikinimus <…> laikyti geriausia ir adekvačiausia reakcija konkrečioje gyvenimo situacijoje“[268]. Todėl Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas konstituciškai pateisino krucifikso, kaip asmens „priesaikos objekto“, buvimą Šiaurės Reino – Vestfalijos federacinės žemės teismuose, tačiau asmens pagrindines teises pažeidžiančiu pripažino teisėjo atsisakymą išnešti iš teismo salės krucifiksą, nors to prašė žydų tikėjimo advokatas (atstovaujantis žydų kilmės asmeniui), atsisakęs dalyvauti žodiniame bylos nagrinėjime „po kryžiumi“ [269].

Daugiakultūrinėje ir daugiareliginėje Lietuvoje, nors ir nėra tradicijos kabinti kryžius valstybinėse ir savivaldybių mokymo bei auklėjimo įstaigose, valstybės bei savivaldybių institucijose, tarp jų ir teismuose, bet tai nereiškia, kad jeigu toks atvejis

---

pagrindų laikymasis. Asmenims, nepriklausantiems krikščionių religijai, tokio simbolio nuolatinis buvimas reikštų jų asmeninių religinių įsitikinimų pažeidimą. Tokia situacija galėtų neigiamai paveikti dvasinę mokinių raidą ir jų religinius įsitikinimus. Urteil der I. öffentlich-rechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 26. September 1990. *BGE 116 Ia 252 (Kruzifix).* Tačiau toks Teismo sprendimas iškelia mažų mažiausiai kelis klausimus: *a)* jeigu krucifiksas yra *Vakarų krikščioniškosios kultūros simbolis*, o ne grynai religinis simbolis, kaip tada jis gali pažeisti neutralumo principą? *b*) kodėl nebuvo atsižvelgta į konkretų kontekstą, kuris sudaro galimybes diferencijuotam tokių atvejų aiškinimui. Tik demonstratyvus viešas kryžiaus vaizdavimas, kuriuo kaip nors stengiamasi paveikti kitus, gali peržengti grynai kultūrinės reikšmės ribas (ypač šveicariškos „*Krucifiksas*“ bylos kontekste, kai net daugiau kaip dešimt metų toje mokykloje dirbęs mokytojas vieną dieną nusprendė, jog 20 cm aukščio ir 12 cm pločio kryželis klasėje įžeidžia jo jausmus. Tai nėra tapatu tiek vokiškam Federalinio Konstitucinio Teismo „*Krucifiksas teismo salėje*“ atvejui, kai Düsseldorfo teismo salėje buvo 75x40 cm dydžio kryžius, tiek ir atvejui Anglijoje, kai vienam darbininkui buvo skirta bauda dėl nedidelio kryželio, užkišto už automobilio priekinio stiklo) ir gali būti suprastas kaip identifikavimosi su konkrečia konfesija ženklas; *c)* religijos laisvė nereikalauja laicistinės valstybės. Konstitucija reikalauja viešosios mokymo įstaigos religinio neutralumo, bet ne laicistinės mokyklos. Laicizmas, arba Teismo žodžiais tariant, „*laicità dello stato*“, reikalauja religinio indiferentiškumo, religinis neutralumas – nešališkai atsižvelgti į įvairius visuomenėje esančius religinius įsitikinimus. Taigi Teismas *valstybės religinį neutralumą* tendencingai bandė pakeisti valstybės *laicizmo*, kurio nereikalauja Konstitucija, sąvoka; *d)* religijos laisvė, kaip *status negativus,* negali vesti prie to, kad bus pažeista trečiųjų asmenų teisė išpažinti religiją. Turi būti surasta *abipusė* santykio tarp pozityviosios ir negatyviosios religijos laisvės *konkordancija*, t. y. asmens religiniai poreikiai turi būti suderinami su visuomeniniais, socialiniais, kultūriniais komponentais. Šveicarijos Federalinis Teismas į šį aspektą visiškai neatsižvelgė; *e)* galiausiai išryškėja ir *tolerancijos* problema. Tolerancija nėra konstitucinė teisė. Tačiau ji yra nepakeičiamas parametras ieškant sprendimo, kaip suderinti priešingus interesus. Būtent dėl to Teismas pabrėžė, kad tikėjimo ir sąžinės laisvės galiojimas garantuojamas per toleranciją. Tolerancijos reikalauja dauguma, nes įvairios visuomenės elgesio normos yra išaugusios iš kultūrinio konteksto. Tačiau tai nereiškia, kad tolerancijos reikalavimas negalioja mažumai. Cavelti, U. J. Die Religionsfreiheit bei Sonderstatusverhältnissen. In *Religiöse Minderheiten und Recht. Minorités religieuses et droit.* Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht. Band 1. Hrsg. Pahud de Mortanges, R. Freiburg: Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 1998, p. 52–57.

[268] Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 19. Oktober 1971 (BVerfGE 32, 98 <106> *Gesundbeter*) *-1 BvR 387/65-*.

[269] Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 17. Juli 1973 (BVerfGE 35, 366 <373 f.> *Kreuz im Gerichtssaal*) *-1 BvR 308/69-*.

pasitaikytų, konkretus asmuo, remdamasis Konstitucija, Europos žmogaus teisių konvencija, kitais tarptautiniais dokumentais ir teismine jurisprudencija, negalėtų kreiptis į teismą dėl religinio simbolio pašalinimo. Teismo sprendimas priklausytų nuo kiekvieno atskiro atvejo pagrįstumo (kryžius ar kitas religinis simbolis gali būti ir meno kūrinio visumos dalis, pvz., mokymo įstaigos ar valstybės institucijos pastato vitražo, freskos ar pan., bet gali būti toje įstaigoje įrengtame „susikaupimo kambaryje", kurio buvimas tikrai galėtų būti kvestionuojamas), kuris turėtų būti skrupulingai įvertintas žmogaus orumo ir pagrindinių teisių sistemos požiūriu (viešasis interesas čia negalėtų būti ginamas, nes nėra aiškiai suformuluotos įstatyminės draudžiančios normos). Pagaliau manytina, kad į tos institucijos viešąją erdvę patenka ir jos internetinėje svetainėje vaizduojami religiniai simboliai, pvz., kryžiaus simboliai *paties Konstitucinio Teismo* internetiniame puslapyje šalia jau Amžinybėn iškeliavusių teisėjų pavardžių (Vokietijos Federalinio Teismo Rūmų *BGH* internetiniame portale tokiu atveju prie datos daromas prierašas „mirė"). Pastarasis kryžiaus simbolio naudojimo atvejis nereiškia kryžiaus simbolio sekuliarizavimo. Anaiptol! Tai pats tikriausias religinis simbolis, naudojamas tradiciškai, tačiau įrodyti teisme, kad toks šio simbolio naudojimas akivaizdžiai žeidžia kažkieno religinius ar kitokius jausmus, būtų nelengva. Taigi, žvelgiant universaliau, manytina, kad Konstitucija nenumato „žmogaus teisės į gyvenimą sekuliarioje valstybėje"[270] (kurią implicitiškai bandė suformuluoti, arba „atrasti", Konvencijoje Strasbūro Teismo mažoji kolegija pirmajame *Lautsi prieš Italiją* sprendime[271]), arba religiniu ir pasaulėžiūriniu požiūriu „sterilioje" erdvėje, kurioje religija būtų vien tik asmens privačios sferos reikalas, niekaip nepasireiškiantis viešojoje erdvėje, nes, kaip jau minėta, nėra ir negali būti reikalavimo pašalinti religinius simbolius (taigi ir kryžius) iš viešosios erdvės apskritai. Todėl kiekviena tokia byla turėtų būti sprendžiama atsižvelgiant į asmens tam tikro masto *integracijos* (ne asimiliacijos) į pilietinę visuomenę *imperatyvą* (o tai ir yra *viešasis interesas*), kuris Vakarų valstybių konstitucinėje jurisprudencijoje vis labiau akcentuojamas[272]. Toks asmens integracijos į

---

270 Tai Kölno universiteto viešosios teisės profesoriaus M. Kriele mintis. Žr. Kriele, M. Europäisches Kruzifixurteil: Ein Menschenrecht auf Säkularisierung? *FAZ.NET* [interaktyvus]. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 2010-02-25 [žiūrėta 2011-08-26]. <http://www.faz.net/artikel/C30351/europaeisches-kruzifixurteil-ein-menschenrecht-auf-saekularisierung-30083306.html>.

271 Laisvė neišpažinti jokios religijos (religijos laisvės, kurią užtikrina Konvencija, integrali dalis) neapsiriboja religinių patarnavimų ar tikybos mokymo nebuvimu: ji apima ir praktikų, ir simbolių, išreiškiančių įsitikinimą, religiją ar ateizmą, nebuvimą. *Lautsi v. Italy*, no. 30814/06, § P1-2, ECHR 2009-X.

272 Antai 1993 m. Šveicarijos Federalinis Teismas sprendė vienos musulmonų tikėjimo mergaitės tėvo skundą dėl Ciūricho kantono vyriausybės tarybos sprendimo neatleisti mergaitės religijos pagrindu nuo privalomų bendrų (berniukų ir mergaičių) plaukimo pamokų mokykloje. Savo sprendime Teismas citavo ištrauką iš Korano, kurioje yra nustatyti reikalavimai moterų aprangai ir, nors Teismas akcentavo, kad jis nesprendžia dėl religinio mokymo turinio, tačiau konstatavo, kad nesuteikimas galimybės mergaitėms ir berniukams elgtis pagal griežtus savo religijos nurodymus, nepatenkinant jų prašymo atleisti nuo bendros plaukimo pamokos, yra religijos laisvės pažeidimas. Žinoma, „naudojimasis savo tikėjimo ir sąžinės laisve yra ribojamas kitų asmenų religijos laisvės" ir „asmenys, priklausantys kitoms kultūroms <…>, turi laikytis Šveicarijoje nustatytos teisinės tvarkos, tačiau neaukojant dėl to savo papročių ir gyvenimo būdo. Iš integracijos principo negalima išvesti teisinės taisyklės, pagal kurią religiniai ir pasaulėžiūriniai įsitikinimai būtų neproporcingai apriboti" (Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 18. Juni 1993. *BGE 119 Ia 178 (Schwimmunterricht)*). Tačiau Federalinio Teismo jurisprudencija 2008 m. spalio 24 d.

pilietinę visuomenę ir valstybės konstitucinę santvarką reikalavimas mažų mažiausiai plaukia iš Konstitucijos Preambulėje įtvirtinto „atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės“ siekio bei iš Konstitucijos 27 straipsnio („žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas <…> įstatymų nevykdymas“) ir iš 28 straipsnio („įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių“). Be to, mūsų įsitikinimu, tarp dviejų konstitucinių vertybių – *asmens integracijos į visuomenę* ir Lietuvos *daugiakultūrinės bei daugiareliginės visuomenės* Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies prasme – nėra ir negali būti jokio konstitucinio konflikto (priešingai, multikultūrinis kontekstas dar labiau įpareigoja asmenį integruotis į konkrečios valstybės visuomenę paklūstant jos vertybėms ir konstitucinei santvarkai)! Abiejų šių konstitucinio rango teisinių gėrių *praktinė konkordancija* yra įmanoma visiškai apsaugant ir kryžius (kaip ir kitus religininius simbolius) viešojoje erdvėje, ir asmens pagrindines teises[273]. Daugiakultūrinėje ir

sprendimu įgavo naują kryptį (Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 24. Oktober 2008. *BGE 135 I 79 (Schwimmunterricht Schaffhausen)*). Šioje byloje vienos musulmonų tikėjimo šeimos tėvai skundė Šafhauzeno (*Schaffhausen*) kantono Aukščiausiojo Teismo (*Schaffhauser Obergericht*) sprendimą, kuriuo buvo nuspręsta neatleisti jų abiejų sūnų nuo privalomos plaukimo pamokos mokykloje. Minėtas Teismas savo sprendimu pasuko priešinga linkme, nei iki tol buvo suformuota Federalinio Teismo jurisprudencijoje. Šafhauzeno Aukščiausiasis Teismas argumentavo, kad tik dalis musulmonų bendruomenės taip griežtai aiškina Koraną, jog draudžia berniukams ir mergaitėms kartu dalyvauti plaukimo pamokoje ir tai nėra esminė islamo norma. Toks griežtas Korano aiškinimas yra patriarchalinės visuomenės išraiška ir sudaro sąlygas moteriškos lyties diskriminacijai. Savo argumentacijoje Teismas taip pat akcentavo pastaraisiais metais pasikeitusią socialinę padėtį, kurioje ypač išaugo visuomenės dezintegracijos pavojus, taip pat išaugusią lyčių lygiateisiškumo ir užsieniečių integracijos būtinybę. (Entscheid des Schaffhausener Obergerichts vom 14. Dezember 2007. *OGE 60/2007/24. Žr.* <http://www.obergerichtsentscheide.sh.ch/index.php?id=10072>). Federalinis Teismas iš esmės sutiko su Šafhauzeno Aukščiausiojo Teismo motyvais, o tokį posūkį savo jurisprudencijoje argumentavo pasikeitusiomis socialinėmis aplinkybėmis bei šio atvejo netapatumu su ankstesniais. Teismas pabrėžė integracijos svarbą ir pažymėjo, kad tikėjimo pažiūros neatleidžia nuo pilietinių pareigų vykdymo. Be to, plaukimas yra svarbus žmogaus įgūdis ir jis yra vaikų lygių galimybių (*Chancengleichheit*) elementas. Privalomas mokyklos lankymas reikalauja kitų šalių, kultūrų ir religijų atstovų integracijos, o tai neabejotinai yra reikšmingas viešasis interesas. Teismas pabrėžė, kad musulmonų religija yra tapusi trečia pagal dydį savo išpažinėjų skaičiumi Šveicarijoje (po Romos katalikų ir evangelikų reformatų). Todėl Šafhauseno teismo akcentuota „multikultūrinė mokyklos realybė“ dar labiau reikalauja kultūrinės integracijos. Tik tokiu būdu gali būti užtikrintas dalyvavimas ekonominiame, socialiniame ir kultūriniame gyvenime, o tai yra socialinės taikos ir šansų lygybės garantas. Kvestionuojamu tikėjimo turinio klausimu nėra pažeidžiama religijos laisvės esmė, o minėtos pareigos nustatymas musulmonų vaikams nereiškia neleistino įsikišimo į jų religijos laisvę.

Taigi sprendžiant konstitucinių vertybių – *religijos laisvės ir pilietinių pareigų vykdymo* – konfliktą, prioritetas turėtų būti teikiamas viešajam saugios, darnios pilietinės visuomenės interesui, bendrajam gėriui, nes religijos laisvė *per se* negali būti pagrindas besąlygiškai reikalauti atleisti nuo įvairių pilietinių pareigų vykdymo. Religinių bendruomenių nariams tai turi priminti, kad jie, kaip jau minėjome, gyvena ir veikia teisinėje valstybėje.

273 Lietuvoje įvairių religijų ir pasaulėžiūrų asmenų integracija į visuomenę yra neatsiejama nuo lietuviškos įvairių religijų ir pasaulėžiūrų asmenų taikaus sugyvenimo valstybėje tradicijos, nuo visų tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų veikimo, kaip visuomenės socialinio, kultūrinio ir dvasinio paveldo daugiakultūrinio konteksto. Manytume, jog ir valstybės pasaulietiškumas, ir asmens integracijos į pilietinę visuomenę principas turėtų būti interpretuojamas minėtame kontekste, panašiai kaip Kanados Aukščiausiojo Teismo praktikoje, kurioje kultūrinis pliuralizmas laikomas

daugiareliginėje Lietuvos valstybėje jau nuo seno savaime suprantamas dalykas buvo įvairių religinių simbolių viešojoje erdvėje buvimas (nebūtina kalbėti apie didesnius miestus. Mažyčiame kaimelyje neretai netoliese stovėjo katalikų bažnyčia ir sinagoga bei cerkvė ar protestantų bažnyčia ir pan.), ko dažniausiai dėl religinių pilietinių karų (pvz., Šveicarijoje tarp reformuotų ir katalikiškų kantonų) bei jų pasekmių nebuvo net Vakarų visuomenėse. Lietuvos kultūra istoriškai išaugo kartu su religine tradicija ir iš religinės tradicijos, o šiuolaikine prasme suprantamos *žmogaus teisės* nereikalauja religinių simbolių pašalinimo iš viešosios erdvės, bet reikalauja vienodai gerbti netikinčius bei kitų tikėjimų asmenis ir užtikrinti asmenų lygiateisiškumą. Visi žinome, kad net tokios kolosalinio masto galybės, kaip Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, sprendimas *Kruzifix* taip ir liko neįgyvendintas, nors ir Laisvosios valstybės Bavarijos įstatymo nuostatos, numačiusios kryžių kabėjimą federacinės žemės mokyklų klasėse, buvo pripažintos antikonstitucinėmis. Bavarai tiesiog priėmė *naują Auklėjimo ir lavinimo įstatymą* su tuo pačiu imperatyvu – kabinti kryžius visose mokyklose (*Volksschulen*), nors, tiesa, jame numatytas bent šioks toks konfliktų sprendimo būdas[274]. Tai

teisės aiškinimo principu pagrindinių teisių bylose. Kanados Konstitucijoje ir Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje kaip norma ir principas yra įtvirtintas Kanados *daugiakultūrinis paveldas*. 1982 m. *Constitution Act* (jis yra Kanados Konstitucijos sudedamoji dalis) 27 straipsnyje skelbiama: „This Charter shall be interpreted in a manner consistent with the preservation and enhancement of the multicultural heritage of Canadians" (Canadian Charter of Rights and Freedoms. Part I of the Constitution Act, 1982. *Department of Justice Canada*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-26]. <http://laws.justice.gc.ca/en/charter/CHART_E.pdf>). Tai reiškia, kad valstybei kyla konstitucinė pareiga (Konstitucijos preambulė, 37 straipsnis, 42 straipsnio 2 dalis, 43, 45 straipsniai) rūpintis ir remti daug (net devynias) tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų, kaip tos pačios pilietinės visuomenės socialinį, kultūrinį ir dvasinį paveldą. Pilietinė visuomenė pagal Konstituciją yra laikoma [ir turėtų būti] atvira visuomenė. Demokratinė teisinė valstybė pagal konstitucinę jurisprudenciją yra atvira bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumui, nes jis „sietinas su ilgaamže Lietuvos visuomenės dvasine, kultūrine raida ir padaręs jai esminį poveikį" (Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 7 punktas). Todėl demokratinėje teisinėje valstybėje atvirai pilietinei visuomenei ugdyti yra būtina pozityvi švietiamoji veikla, skirta visuomenės socialiniam, kultūriniam ir dvasiniam paveldui – tradicinėms Lietuvoje bažnyčioms bei religinėms organizacijoms. „Valstybė privalo <…> siekti visame švietimo sektoriuje stimuliuoti ir aktyviai remti religinį–kultūrinį mokymo procesą" (Müller, A. Religion als vorpolitische Ressource – Welche Interresen hat der säkulare Staat an der Religion? In *Religiöse Neutralität: ein Rechtsprinzip in der multireligiösen Gesellschaft*. Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht. Hrsg. Pahud de Mortanges, R. Band 21. Zürich, Basel, Genf: Schulthess Juristische Medien, 2008, p. 45), nes apie visas devynias visuomenės socialinį, kultūrinį ir dvasinį paveldą sudarančias tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas visuomenėje žinoma tikrai labai nedaug. Visa tai reikalinga ne tik visuomenės kultūrinio ir dvasinio paveldo pažinimui, bet ir pagarbai, solidarumui bei tolerancijai įvairioms pasaulėžiūroms ir religijoms ugdyti, integraciniams procesams, pagarbai teisinės valstybės vertybėms pliuralistinėje visuomenėje skatinti.

274 „Atsižvelgiant į Bavarijos istorinį ir kultūrinį paveldą kiekvienos klasės patalpoje pritvirtinamas kryžius. Tuo išreiškiama valia aukščiausius konstitucinius ugdymo tikslus įgyvendinti krikščioniškų ir vakarietiškų vertybių pagrindu garantuojant tikėjimo laisvę. Jeigu kryžiaus buvimui dėl rimtų ir pastebimų tikėjimo arba pasaulėžiūros pagrindų prieštarauja asmuo, kuriam suteikta teisė mokyti, tada mokyklos vadovas arba vadovė bando rasti su juo geranorišką sutarimą. Jeigu tokio sutarimo nepavyksta pasiekti, tada informavus mokyklos įstaigą, paskiram atvejui nustatomas reguliavimas, kuriuo paisoma prieštaraujančiojo tikėjimo laisvės ir kuriuo randamas teisingas balansas su visos klasės [mokinių] religiniais ir pasaulėžiūriniais įsitikinimais; taip pat tiek, kiek įmanoma, turi būti atsižvelgta į daugumos valią" (7 str. 3 p.). Bayerisches Gesetz über das Erziehungs- und Unterrichtswesen (BayEUG) in der Fassung der Bekanntmachung vom 31. Mai 2000. *GVBl 2000, S.*

jokiu būdu nėra geriausias pavyzdys, kaip reikia vykdyti Teismo sprendimus, tačiau ir teismų sprendimai neturi reikalauti neįmanomų dalykų iš konkrečios religinės kultūros visuomenės – *impossibílium nulla obligátio est*.

Taigi matome, kad *vienais atvejais* valstybė stengiasi atrasti pusiausvyrą, praktinę konkordanciją tarp privačių asmens religinių, pasaulėžiūrinių interesų *ir* visuomenės viešojo intereso, valstybės religinio bei pasaulėžiūrinio neutralumo, *kitais atvejais* tokia konkordancija iš viso nėra įmanoma, nes valstybę ir jos religinį neutralumą „reprezentuojančių" asmenų (ypač teisėjų, policininkų ir kt.) religijos laisvė, kaip pagrindinė

---

414. Stand: letzte berücksichtigte Änderung: mehrfach geänd. (G. v. 20.7.2011, 313). Žr. Bayerische Staatsregierung. Bayern-Recht online. [interaktyvus] [žiūrėta 2011-08-26]. <http://www.gesetze-bayern.de>.

Tuo tarpu Austrijos Respublikoje, kurioje taip pat nėra griežto valstybės ir bažnyčios atskyrimo, kryžių kabinimo mokyklų klasėse imperatyvas pirmiausia yra įtvirtintas ne federacijos subjektų (federacinės žemės dažniausiai tik atkartoja federalinę nuostatą), bet federaliniu mastu, pvz., Religijos pamokų įstatyme (Federalinio Konstitucinio Įstatymo (Konstitucijos) 14 str. 10 p., 14a str. 3a. p. nurodyta, jog mokyklos ir bažnyčių (religinių bendruomenių) santykiai, religinių pamokų reikalai yra federacijos įstatymų leidybos sritis): „Visose 1 straipsnio 1 dalyje nurodytose mokyklose, kuriose didžioji mokinių dalis priklauso krikščionių religijai, visose mokyklų klasių patalpose yra pakabinamas kryžius" (2 str. 1d.). O minėtos 1 straipsnio 1 dalyje nurodytos mokyklos yra visos tautinės, pagrindinės ir specialiosios mokyklos; politechnikos kursai; aukštesniosios bendrojo lavinimo mokyklos; vidurinės ir aukštesniosios profesinės mokyklos; profesinės mokyklos Tirolio ir Vorarlbergo federacinėse žemėse; socialinio darbo akademijos; mokytojų ir auklėtojų švietimo įstaigos. Bundesgesetz vom 13. Juli 1949, betreffend den Religionsunterricht in der Schule (Religionsunterrichtsgesetz). *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich (BGBl) Nr. 190/1949.* Fassung vom 27.08.2011. *Bundeskanzleramt Österreich. Rechtsinformationssystem des Bundes (RIS). Bundesrecht*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-27]. <http://www.ris.bka.gv.at/Bund/>. Būtina pabrėžti, kad tokiu teisiniu reguliavimu Austrija įgyvendina 1962 m. Austrijos Respublikos ir Šventojo Sosto konkordato baigiamąjį protokolą, pagal kurį minėtų mokyklų klasėse *turi būti pakabinti kryžiai*, o šitokios būklės *keitimas* galimas *tik su Šventojo Sosto sutikimu*. Pesendorfer, P. S. *Staatliche Akzeptanz von religiösen Riten und Symbolen.* Dissertation. Wien: Universität Wien, 2009, p. 196.

Tiesa, šiame švietimo klausimų kontekste būtų „nuodėmė" nepaminėti, kad Austrijos Konstitucija, paradoksaliai būdama *pozityvisto Kelseno Konstitucija* [!], savo dabartinėje redakcijoje pateikia puikų pavyzdį, kaip Konstituciją lengvai keičiančio parlamento savivalės dėka kokios nors vienos siauros pasaulėžiūros nuostatos gali tapti konstitucinio rango nuostatomis, kurių taikymo galimybės tampa labai abejotinos. Austrijos Federalinio Konstitucinio Įstatymo 14 straipsnio 5a dalis skamba taip: „Demokratija, humaniškumas, solidarumas, taika ir teisingumas, taip pat atvirumas ir tolerancija žmogui yra pamatinės mokyklos vertybės, kurių pagrindu nuolat saugodama ir vystydama geriausiai įmanomą kokybę, ji visiems gyventojams, nepriklausomai nuo kilmės, socialinės padėties ir finansinio pagrindo, užtikrina įmanomai aukščiausią švietimo lygį. Draugiško mokinių, tėvų ir mokytojų bendradarbiavimo dėka sudaromos sąlygos kuo geresniam vaikų ir jaunuolių dvasios, sielos ir kūno vystymuisi [konstituciškai skelbiama *sielos ir dvasios skirtis* [!], implicitiškai įtvirtinanti religines–filosofines koncepcijas – *T. B.*], kad jie taptų sveikais, sąmoningais, laimingais, siekiančiais rezultatų, pareigingais, gabiais menui ir kūrybingais žmonėmis, kurie būtų pajėgūs perimti į socialines, religines ir moralines vertybes orientuotą atsakomybę už save patį, kitą žmogų [Mitmenschen, t. y. *bendražmogį. – T. B.*], aplinką ir ateities kartas. Kiekvienas jaunuolis privalo savo vystymosi ir švietimo procese būti ruošiamas priimti savarankišką sprendimą ir būti socialiai nuovokus, būti atviras kitų politiniam, religiniam, pasaulėžiūriniam požiūriui, taip pat gebėti dalyvauti Austrijos, Europos ir viso pasaulio kultūriniame ir ekonominiame gyvenime ir su meile laisvei bei taikai prisidėti prie bendrų žmonijos tikslų." Tokiais atvejais *volens nolens* prisimena dekartiška parafrazė – *už didesnį savo „ryškumą" teisės norma moka mažesniu „aiškumu"*. Plg. Radžvilas, V. Konservatizmas šiandien: ideologija ar imagologija? In *Tradicijos likimas.* Sudarė Laučius, V. Vilnius: Aidai, 2001, p. 163.

teisė, yra labiau suvaržyta[275], pvz., juk neįsivaizduojame teisėjo, dėvinčio turbaną ir teisėjos, dėvinčios hidžabą, o policininko su lengvai pastebimu kryžiaus simboliu net ir daugelį bažnyčių bei religinių organizacijų tradicinėmis pripažįstančioje Lietuvos valstybėje, kadangi nė vieną iš jų nėra *valstybinė* (nors Konstitucijos 43 str. 7 d. įtvirtintas tik valstybinės *religijos* draudimas, tačiau šios nuostatos negalima normatyviškai aiškinti paraidžiui, nes tuo implicitiškai įtvirtintas draudimas ir institucionalizuotoms religijos formoms – bažnyčioms bei religinėms organizacijoms įgyti valstybinių statusą). Tačiau suprantama, jog tai, kad valstybės paskirtis yra ginti kiekvieno asmens pagrindines teises, šiuo atveju *religijos laisvę*, dar nereiškia, kad ji pati gali *nevaržomai* riboti asmens, tarp jų ir valstybės neutralumą reprezentuojančio asmens religijos laisvę, arba neadekvačiai riboti naudojimąsi ja (todėl, pvz., oficialūs valstybės asmenys turi *teisę*, bet *ne pareigą*, laisva valia dalyvauti iškilmingose pamaldose valstybinių švenčių (ne darbo dienomis) proga kurioje nors šventovėje, lygiai kaip ir universitetų dėstytojai bei vadovybė Rugsėjo 1-osios proga, tuo nesutapatindami valstybės ar mokymo įstaigos su konkrečia religija ar bažnyčia ir apskritai, šioje srityje jau nusistovėjo tam tikras *opinio necessitatis*). Paskiro asmens pagrindinės teisės bei jų apsauga būtent „ir yra tikrasis, t. y. visuotinis (ne partikuliarinis) viešasis interesas“[276].

Taigi šio „magiško trikampio“[277] *bažnyčios–visuomenės – valstybės* santykių įvairovė ir sudėtingumas perša mintį, jog turi būti viena aukščiausioji teisė, kuri harmonizuotų šio *tertium comparationis* elementų sąveiką, kad aukščiausios suverenios valdžios (tautos) valios išraiška – *Konstitucija* – yra būtinas *valstybinės teisinės tvarkos elementas*, nes be *realios* Konstitucijos (ne tik asmens teisių apsaugą ir valdžių padalijimą įtvirtinančios *formalia*, bet ir be jos viršenybę nuolat užtikrinančios *konstitucinės justicijos*) negali būti nei tikros asmens laisvės [*inter alia* sąžinės, tikėjimo, pasaulėžiūros, taigi *religijos laisvės*], nei tikros *pilietinės visuomenės*, nei *teisinės valstybės*. Tačiau pagrindinių teisių ir laisvių raidai bei valstybių formavimuisi didžiulės įtakos turėjusi krikščionybė (priešinga *nuomonė* reikštų teigimą, kaip teisingai pastebi V. Radžvilas, kad „nuo Marko Aurelijaus laikų iki Renesanso nieko ir nebuvo“) faktiškai neberado vietos pačiose pirmosiose Konstitucijose[278] (išskyrus „*Vardan Dievo Šventoje Trejybėje*

---

275 Pesendorfer, P. S. *Staatliche Akzeptanz von religiösen Riten und Symbolen*, p. 220.

276 Spruogis, E. Teisės šaltiniai. Teisės principai. In *Teisės teorijos įvadas*, p. 161.

277 Tai austrų viešosios teisės profesoriaus akademiko W. Mantlo terminas. Schneider, H. Kirche – Staat – Gesellschaft: ihre Beziehungen im Andel. In *Politik in Österreich. Die Zweite Republik: Bestand und Wandel*. Mantl, W. (Hg.). *Studien zu Politik und Verwaltung.* Band 10. Wien, Köln, Graz: Böhlau Verlag, 1992, p. 533.

278 Antai JAV konstitucionalizmo raidos pradžią geriausiai apibūdina tas faktas, jog, priešingai nei revoliucinės Prancūzijos respublikonizmo idėjos, skelbusios *valstybės išlaisvinimą nuo bažnyčios* (prancūziškasis *etatistinis* modelis), amerikietiškasis perspektyvinis matymas buvo siejamas su *bažnyčios išlaisvinimu nuo valstybės*, tokiu būdu sukuriant erdvę *laisvam religijos praktikavimui visuomenėje* (amerikietiškasis *liberalusis* modelis). Tačiau valstybės ir bažnyčios santykiai pirmosiose JAV valstijose iš pradžių klostėsi labai skirtingai. Marijos Stiuart sūnaus Jokūbo I persekiojami puritonai 1608 m. pasitraukė į Nyderlandus, o iš ten 1620 m. *Mayflower* laivu iškeliavo į Naująjį Pasaulį ir ten 1620 m. lapkričio 21 d. pasirašė *Mayflower sutartį (Mayflower Compact)* tam, kad galėtų apskritai netrukdomai gyventi pagal savo įsitikinimus, tačiau šie puritonai buvo radikaliausi Kalvino mokymo sekėjai, jie neįsivaizdavo savo bendruomenės kaip tokios, kurioje kiekvienas galėtų tikėti ir gyventi pagal individualius įsitikinimus. Todėl visi turėjo praktikuoti vienintelį teisingą tikėjimą, vienintelę teisingą puritonišką religiją. Taigi Naujojoje Anglijoje nebuvo toleruojama jokia kita

pasaulėžiūra. Kas nešventė sekmadienio, buvo baudžiamas pasaulietinės valdžios. Tikėjimas į kitą, ne biblinį Dievą, buvo baudžiamas mirties bausme. Bažnyčia dominavo virš valstybės, o pamaldų pastatai buvo naudojami ir pasaulietinėms vyriausybinėms funkcijoms vykdyti. Gyventojams galėjo vadovauti tik tie, kurie buvo laikomi „Dievo malone išgelbėtais“, tokiu būdu buvo įgyvendintas radikaliausias kalvinistiškas valstybės ir bažnyčios santykių modelis – *bažnytinė valstybė*. Tad reikia pasakyti, kad puritonai iš persekiojamųjų, kaip būtų pasakęs Montesquieu, patys labai greitai tapo persekiotojais. Iš Masačiusetso jie ištrėmė presbiterionus, baptistus, o nuo 1659 iki 1661 m. nužudė daugelį kvakerių.

Tačiau būta ir priešingų pavyzdžių. Tarp iš netolerantiškojo puritonų Masačiusetso ištremtųjų buvo ir Rogeris Williamsas, kuris faktiškai įkūrė *Rod Ailandą (Rhode Island)*, kaip prieglobsčio vietą visiems persekiotiems dėl religinių įsitikinimų. Jis palygino valstybės ir bažnyčios santykius su plaukiančiu laivu, kuriame yra daug skirtingų įsitikinimų keleivių, tačiau kuriame tik kapitonas kreipia laivo kursą, todėl jis turėtų rūpintis teisingumu, tvarka ir sugyvenimu, bet ne kieno nors maldomis ir dalyvavimu pamaldose. 1644 m. išleistame savo veikale R. Williamsas numatė valstybės ir bažnyčios atskyrimą, teigė, kad valstybės užduotis nėra visus kreipti į teisingą religiją. Vieninga visų piliečių religija taip pat nesanti valstybingumo sąlyga. Ypač vertas dėmesio tas faktas, kad R. Williamsas siekė užtikrinti apsaugą ir katalikams, ir judėjams – visiems garantavo galimybę dalyvauti kuriant valstybinę bendruomenę. Ši bažnyčios ir valstybės atskyrimu paremta *Rod Ailando* religijos laisvė buvo vienas idėjinių pagrindų, kuriuo po 150 metų rėmėsi JAV Konstitucijos Tėvai. Tačiau būtinai reikėtų išskirti ir Pensilvanijos konstitucinę sistemą, kuri pasižymėjo nepaprastai liberalia rinkimų teise ir visiška religijos laisve visų konfesijų atstovams, o tai toli peržengė to meto ribas. Kvakeris W. Pennas 1682 m. savuosiuose „Valdymo pagrinduose“ (*Frame of Government*) paskelbė, kad joks pilietis, kuris tiki į Dievą, negali būti diskriminuojamas dėl savo religinių įsitikinimų praktikavimo ir negali būti verčiamas dalyvauti konkrečiose pamaldose arba finansiškai remti dvasininkus. Buvo reikalaujama laikytis tik moralinių standartų. Tokiu būdu susiformavo daugiakonfesinė visuomenė, akceptavusi skirtingus religinius įsitikinimus, nukrypimus nuo nusistovėjusios religinės praktikos, tačiau netapusi indiferentiška ar nereliginga. 1758 m. Filadelfijos susirinkime buvo nuspręsta panaikinti vergovę, o šį draudimą pažeidus, buvo baudžiama pašalinimu iš jų religinės bendruomenės. 1776 ir 1790 metais Pensilvanijos konstitucijos visiems garantavo religijos laisvę, tačiau viešuosius postus galėjo užimti tik krikščionys. Būtina pabrėžti, kad JAV Konstitucijos projektas taip pat gimė Filadelfijoje, būtent Filadelfijos konvento *(Philadelphia Convention* arba *Constitutional Convention)* metu, nuo 1787 m. gegužės 25 d. iki rugsėjo 17 d. Konventas buvo valstijų delegatų susirinkimas, sušauktas patobulinti 1781 m. Konfederacijos straipsnius (*Articles of Confederation*).

Esminę įtaką JAV Konstitucijai padarė procesai, vykę Virdžinijoje, kurioje iš vienos pusės Th. Jeffersonas ir J. Madisonas, iš kitos pusės – P. Henry‘s dėjo pastangas apibrėžti valstybės ir bažnyčios santykius. 1776 m. birželio 12 d. Virdžinijos Teisių Bilyje (*Virginia Bill of Rights* – jo „tėvu“ laikomas G. Masonas), be kitų teisių ir laisvių buvo įtvirtinta ir *religijos laisvė*. Griežtesnio valstybės ir bažnyčios atskyrimo reikalavo Th. Jeffersonas, vėliau tapęs trečiuoju JAV prezidentu. Jis 1779 m. Virdžinijos parlamentui pateikė įstatymo projektą, kuris turėjo įtvirtinti plačią religijos laisvę. Tačiau šis *„Virginia Statute for Religious Freedom“* savo eilės turėjo laukti dar keletą metų. Reikšminga tai, jog Th. Jeffersonas nuo 1784 iki 1789 m. dirbo Jungtinių Valstijų ambasadoriumi Prancūzijoje. Taigi jis buvo liudininkas 1789 m. įvykių – Bastilijos paėmimo bei Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos *(Déclaration des droits de l‘homme et du citoyen)* paskelbimo. Prancūzijoje jis taip pat susidraugavo su Lafayette‘u, kuris buvo vienas iš Prancūzų revoliucijos pirmojo etapo vadovaujančių politikų. Galiausiai 1789 m. naujajam Nacionaliniam Susirinkimui būtent Lafayette‘as įteikė *Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos projektą,* kuris buvo pirmosios ir yra dabar galiojančios Prancūzijos Konstitucijos sudedamoji dalis.

Galiausiai JAV 1784 m. buvo inicijuotas įstatymas, pagal kurį krikščionybė turėjo tapti valstybine religija, o kiekvienas pilietis būtų privalėjęs pagal savo pasirinkimą mokėti mokesčius vienai iš krikščioniškų bendruomenių. Dėl to, kas turėtų būti laikoma krikščioniška religine bendruomene, turėjo nuspręsti valstybinės institucijos. Vienas iš šio įstatymo iniciatyvos, kurią pateikė P. Henry‘s, įtakingų šalininkų buvo ir būsimasis legendinis JAV *Chief Justice* – Aukščiausiojo Teismo pirmininkas J. Marshallas. Tokiai iniciatyvai pasipriešino J. Madisonas. Jo nuomone, religija nebeturėjo būti viešosios tvarkos įrankiu. Žymiame savo 1785 m. veikale *Memorial and Remonstrance*

against Religious Assessments jis reikalavo bet kokios formos bažnytinių mokesčių atsisakymo, visų tikėjimų vienodo traktavimo (lygybės) ir plačios religijos laisvės. *Valstybės ir bažnyčios susiliejimas, J. Madisono manymu, korumpuoja valstybę ir pažemina religiją*. Taip 1786 m. P. Henry'o įstatymo iniciatyva parlamente buvo atmesta, o vietoj jos buvo priimtas jau minėtas Th. Jeffersono *Statute for Establishing Religious Freedom*. Šis aktas griežtai atmetė bet kokį valstybės kišimąsi į tikėjimo dalykus, o *religijos laisvę apibrėžė kaip nepakeičiamą žmogaus teisę* ir tapo pagrindu Jungtinių Valstijų Konstitucijai ir visai įstatymų leidybai.

Tačiau pati *JAV Konstitucija*, kuri po jos ratifikavimo įsigaliojo *1787 m. rugsėjo 17 d.*, iš esmės nereguliuoja valstybės ir bažnyčios santykių. Pagrindinis argumentas, dėl ko buvo priimtas toks sprendimas, buvo tas, kad buvo stengtasi apriboti valstybės [federalinio lygmens] kompetencijas. Todėl vieningas valstybės ir bažnyčios santykių sureguliavimas buvo laikomas nereikalingu, paliekant šioje srityje laisvę valstijoms. Bet svarbiausia – tai būtų dar labiau apsunkinęs konsensusą dėl pačios federalinės Konstitucijos, kadangi atskirų valstijų konstitucijos numatė skirtingus valstybės ir bažnyčios santykių reguliavimo modelius (XVII–XVIII a. Valstijų kolonijose teisinį pavidalą atitinkamai įgavo visi trys valstybės ir bažnyčios santykių tipai: *bažnytinės valstybės* (kalvinistiškasis), *atskyrimo modelis* ir *valstybinės bažnyčios* (liuteroniškasis), o tai reiškė didesnę ar mažesnę valstybės paramą įsteigtoms bažnyčioms). Virdžinijos atstovo Konstituciniame Konvente G. Masono siūlymas pridėti prie Konstitucijos pagrindinių teisių katalogą buvo atmestas remiantis tuo, kad federalinė vyriausybė neturi kompetencijos suvaržyti asmenų laisves ir jas užtikrinti, todėl pakanka tų pagrindinių teisių, kurios išplaukia iš valstijų konstitucijų.

Invocatio Dei taip pat nėra JAV Konstitucijos tekste. Tačiau VI straipsnio trečiojoje pastraipoje yra nuostata, pagal kurią *užimant kokias nors pareigas ar atsakingą postą Jungtinėse Valstijose niekada nebus reikalaujama atsižvelgti į religinę priklausomybę*. Tokia nuostata ratifikavimo eigoje buvo labai kritikuojama. Federalinė Konstitucija šiuo požiūriu buvo daug liberalesnė už kai kurių valstijų konstitucijas, kurios reikalavo priklausymo protestantų ar apskritai krikščionių religijai. Šešios valstijos ratifikavo Konstituciją su sąlyga, kad bus sukurtas federalinis pagrindinių teisių katalogas. Tokio katalogo priėmimas pirmajame Jungtinių Valstijų Kongrese buvo inicijuotas ir J. Madisono. 1789 m. toks pagrindinių teisių katalogas (*Bill of Rights*) buvo suderintas ir pridėtas prie pirminio Konstitucijos teksto dešimties konstitucinių pataisų (*Amendments*) pavidalu. *Bill of Rights* įsigaliojo 1791 m. pabaigoje.

Pirmojoje Konstitucijos pataisoje *inter alia* yra įtvirtinta *religijos laisvė* (be jos dar ir *minties, susirinkimų, peticijos ir spaudos laisvės*): *„Kongresas neturi leisti įstatymų, įvedančių kokią nors religiją arba draudžiančių ją išpažinti, varžančių žodžio ar spaudos laisvę arba žmonių teisę taikingai susirinkti ir kreiptis į vyriausybę, kad būtų atitaisytos skriaudos"*. Taigi I-osios pataisos pirmąją formulę sudaro dvi vieno reguliavimo klauzulės, kurios nustato valstybės ir bažnyčios santykių pagrindus *(„establishment clause")* ir religijos laisvę siaurąją prasme *(„free exercise clause")*. Svarbiausia Kongreso intencija buvo sureglamentuoti valstybės ir bažnyčios santykius taip, kad būtų įtvirtinta atskyrimo klauzulė – *religijos institucionalizavimo* draudimas, t. y. Kongresas pasisakė prieš bažnyčios, kaip valstybiškai institucionalizuoto pasaulėžiūrinio monopolio valdytojos, statusą. Nei valstybė neturėjo kontroliuoti bažnyčios, nei bažnyčia – valstybės. *„Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof;"* (Bill of Rights. *The Charters of Freedom*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-13]. <http://www.archives.gov/exhibits/charters/bill_of_rights_transcript.html>). Šią formuluotę konkrečiai pasiūlė Naujojo Hampšyro valstija. Neapibrėžto artikelio *an* pasirinkimas, vietoje apibrėžto artikelio *the* reiškė tai, kad buvo norėta pabrėžti ne religijos įvedimo apskritai draudimą (bendrasis *establishment of religijon*), bet draudimą įvesti konkrečią religiją (konkretusis *establishment of religion*), o tai susiję ir su konkrečios religijos institucionalizuota forma – bažnyčia. Kompromisiniame šios formuluotės variante tai turėjo reikšti galimybės remti konkrečią konfesiją, bet ne religiją apskritai, eliminavimą. Apie visa tai žr. Funke, Th. G. Die Religionsfreiheit im Verfassungsrecht der USA: historische Entwicklung und Stand der Verfassungsrechtsprechung. *Staatskirchenrechtliche Abhandlungen*. Band 45. Berlin: Duncker & Humblot, 2006, p. 19–45; Fülbier, U. Die Religionsfreiheit in der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinigten Staaten von Amerika unter spezieller Berücksichtigung der jeweiligen Methodik der Verfassungsinterpretation. Eine rechtsvergleichende Studie. *Staatskirchenrechtliche Abhandlungen*. Band 40. Berlin: Duncker & Humblot, 2003, p. 249–271; Hayden, D. *Die Entwicklung der Grenzen*

der individuellen Religionsfreiheit in der Rechtsprechung des Supreme Court in den USA. 1. Auflage. Göttingen: Cuvillier, 2006, p. 13–22.

Prancūzijoje, kaip minėta, nuo pat revoliucijos pradžios iš viešojo gyvenimo siekta eliminuoti religiją, ypač Romos katalikų bažnyčią. Revoliucija paskelbė religiją privačiu reikalu ir nutraukė „sosto ir altoriaus" bendradarbiavimą. Revoliucija, o vėliau ir naujoji Napoleono tvarka, atvedė prie Prancūzijos ir vokiškų valstybių bažnyčios defeodalizavimo, panaikinti vienuolynai ir pan. Bažnyčia prarado turėtą valstybinę galią. *Laisvės*, *lygybės* ir *brolybės* paskelbimas atvedė prie bažnyčios turto nacionalizavimo – 1789 m. lapkričio 2 d. jis paskelbtas nacionaline nuosavybe. Nacionalinis Susirinkimas tų pačių metų rugpjūčio 26 d. paskelbė *Žmogaus ir piliečio teisių deklaraciją*, kurios 10 straipsnyje skelbiama, kad niekas negali būti traukiamas atsakomybėn dėl savo pažiūrų, taip pat ir religinių, raiškos tiek, kiek jų reiškimas neprieštarauja įstatymu apibrėžtai viešajai tvarkai. 11 straipsnyje užtikrinama minties ir nuomonės reiškimo laisvė (Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte vom 26. August 1789. *Verfassungen Frankreichs* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-15]. < http://www.verfassungen.eu/f/ferklaerung89.htm>). Kitas svarbus Nacionalinio Susirinkimo dokumentas buvo 1790 m. liepos 12 d. *Įstatymas dėl civilinės dvasininkų konstitucijos*, kuriame buvo nustatytas vyskupų rinkimas departamentų politiniuose organuose ir klebonų rinkimas regionų (distriktų) politiniuose organuose. Netrukus (1790 m. lapkričio 27 d.) tas pats įstatymas jau reikalavo prisiekti šiai *Constitution civile du Clergé* (Zippelius, R. *Staat und Kirche. Eine Geschichte von der Antike bis zur Gegenwart.* Originalausgabe. München: Verlag C. H. Beck, 1997, p. 126–128). 1791m. rugsėjo 3 d. Nacionalinio susirinkimo priimta *Prancūzijos Konstitucija*, kurios sudedamąja dalimi paskelbta ir minėta *Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija*. Konstitucijos I-ajame skyriuje pakartojama nuostata dėl bažnyčios reikmėms skirto turto – jis skelbiamas nacijos nuosavybe, kuria ji gali laisvai naudotis; įtvirtinama laisvė reikšti savo mintis ir praktikuoti išpažįstamą kultą; piliečiai turi teisę rinkti kulto tarnus; II skyriaus 2 straipsnyje Prancūzijos piliečiais skelbiami esantys ir tie dėl religinių įsitikinimų ištremtųjų prancūzų palikuonys, kurie, panorėję grįžti, duos piliečio priesaiką, o 6 straipsnyje įtvirtinta, jog Prancūzijos pilietybę praranda ir tie, kurie įstoja į užsienio riterių ordiną arba kitą korporaciją, kuri paremta kilmingumo ir gimimo skirtumais, arba reikalauja religinės priesaikos; 7 straipsnyje santuoka skelbiama esanti tik civiline sutartimi (Französische Verfassung vom 3. September 1791. *Verfassungen Frankreichs* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-15]. <http://www.verfassungen.eu/f/fverf91-i.htm>).

Tolesni įvykiai valstybės ir religijos/bažnyčios santykių srityje Prancūzijoje buvo dar spalvingesni. 1792 m. Paryžiaus žudynėse buvo nužudyti trys šimtai kunigų, kurie atsisakė prisiekti minėtai konstitucijai. 1792 m. vasarą pašalinus karalių, buvo išrinktas naujas atstovaujamasis organas – *Konventas*, kuris 1792 m. rugsėjo 22 d. paskelbė Prancūziją respublika ir įvedė privalomą civilinę santuoką, panaikino krikščionišką kalendorių, o vietoj krikščionių religijos iškėlė Aukščiausios būties kultą *(Culte de l'Être suprême)* [paradoksalu!], kuris pasireiškė kaip proto kultas (faktiškai jis jau buvo įtvirtintas *Prancūzijos 1789 metų Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos preambulėje*: „Steigiamasis susirinkimas *Aukščiausiosios esybės akivaizdoje ir jai globojant* pripažįsta ir skelbia šias žmogaus ir piliečio teises"). Paryžius turėjo savo *panteoną* (jį ir šiandien galima aplankyti), o Voltaire'as ir Rousseau buvo net garbinami kaip dievai, jau nekalbant apie masonų „aukso amžių". Po to dar buvo priimta ne viena konstitucija, pildoma *Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija*. Praleidžiant dar dramatiškesnę Prancūzijos ir bažnyčios santykių istoriją Napoleono valdymo laikotarpiu, galima tik paminėti 1905 m. gruodžio 11 d. įsigaliojusį ir Napoleono konkordatą (1801 m.) pakeitusį *Atskyrimo įstatymą*, kuris Prancūzijoje galioja iki šiol. Įstatymu valstybė konfiskavo bažnytinę nuosavybę, taip pat maldos namus ir katedras, uždraudė religijos dėstymą valstybinėse švietimo įstaigose, sustabdė valstybinio biudžeto finansinę paramą bažnyčiai. Įstatymo įgyvendinimas ligoninėse slaugėmis dirbusias vienuoles prievarta pavertė pasaulietėmis, vyskupus išvarė iš jų rezidencijų, iš šalies išsiuntė Šventojo Sosto atstovus. Bažnytinės organizacijos teisine forma tapo *kulto susivienijimai*, buvo įsteigta *kulto policija*, kurios buvimas jau nuo pradžių kėlė prieštaravimų religijos laisvei. Valstybės Tarybai (*Conseil d'Etat*) savo jurisprudencijoje vadovaujantis to paties įstatymo 1 straipsnyje įtvirtinta *religijos laisve*, teko ne kartą švelninti įstatymo vykdymo griežtumą. Walter, Ch. Religionsverfassungsrecht in vergleichender und internationaler Perspektive. *Jus publicum – Beiträge zum Öffentlichen Recht.* Band 150. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, p. 164–169.

Apskritai „katalikybės ir konstitucinės valstybės (*Verfassungsstaat*) santykis buvo ir yra aiškinamas

Vieno“ priimtoje 1791 m. gegužės 3 d. Lenkijos–Lietuvos Konstitucijoje[279]), būdama savotiškai paaukota dėl visų pažiūrų ir religijų asmenų *bendrojo gėrio*, beje, savo geneze lygiai tai pat krikščioniško[280]. Vienos ar kitos krikščioniškos konfesijos arba bažnyčios

dichotomiškai. Žvelgiant iš istorinių perspektyvų gali būti apibūdinamas mažų mažiausiai kaip ambivalentiškas. Tam iliustruoti dažnai cituojamas Hegelio posakis: *Su katalikų religija neįmanoma jokia padori* (*vernünftige*) *konstitucija*.“ Tačiau iš tiesų tai tik protestantiško požiūrio santrauka [ir Gegužės 3-iosios Konstitucija tą įrodo – *T. B.*]. Waldhoff, Ch. Katholizismus und Verfassungsstaat. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-13]. <http://www.goerres-gesellschaft.de/katholizismus-und-verfassungsstaat.html#sdfootnote115anc>. Net *kertinis* Weimaro Respublikos valstybinės (konstitucinės) teisės *akmuo* (šalia kataliko Carlo Schmitto) evangelikas Rudolfas Smendas (jo tėvas buvo žymus protestantų teologas) savo 1932 m. straipsnyje *Protestantizmas ir Demokratija* taip pat rašė: „Katalikybė pasitarnavo Vokietijos demokratijai dėl savo prigimtinės teisės požiūrio į valstybę, jos gimimo stadijoje padėdama ją konstituciškai konsoliduoti, ir nuo to laiko katalikybė yra viena stipriausių ir patikimiausių šios konsolidacijos atramų. Tačiau ji negalėjo suteikti dvasinės vienybės masto, vienybės, kuri yra išsivysčiusios kultūringos tautos vidinės demokratijos sąlyga, ir visiškos legitimacijos, kurios reikia demokratinei Konstitucijai. <…> Dvasinė jėga Vokietijoje <…> yra vokiškas protestantizmas“ (Smend, R. Protestantismus und Demokratie. In Smend, R. *Staatsrechtliche Abhandlungen und andere Aufsätze*. Dritte, wiederum erweiterte Auflage. Berlin: Duncker & Humblot, 1994, p. 297). Tuo tarpu Schmitto valstybė yra nuolatinėje priešybių įtampoje – tai nuolatinis sprendimas (*Dezision*) įgyvendinti teisę ar ne; jo valstybė apibrėžiama dieviškos pasaulio tvarkos sąvokų kosmoso sekuliarizuotomis formomis, kur teisė prilyginama šventraščiui; suverenas sprendžia dėl ypatingos padėties (*Ausnahmezustand*), o teisinėje tvarkoje viena nuo kitos atskiriamos *„pouvoir constituant“* (steigiamoji valdžia) ir *„pouvoir constitué“* (įsteigtoji valdžia). O *Smendo* valstybė – nuolatinis gyvas dvasinis procesas, kurio kertinis akmuo – *integracija*, arba *valstybė kaip nuolatinis plebiscitas*. Plačiau: Steinbeis, M. Dezision oder Integration: Carl Schmitt vs. Rudolf Smend. *Deutschlandfunk. Essay und Diskurs. dradio.de* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-14]. <http://www.dradio.de/dlf/sendungen/essayunddiskurs/968781/>.

279 Konstitucijos I straipsnyje pirmiausia įtvirtinama *vyraujanti religija*: „Tautos viešpataujanti religija yra ir bus Romos katalikų šventas tikėjimas su visomis jo teisėmis. Perėjimas iš viešpataujančio tikėjimo į kokį nors kitą yra draudžiamas ir baudžiamas kaip apostazė [faktiškai tai būtų reiškę tremtį; tuo, kaip ir daugeliu kitų dalykų, ši Konstitucija nusileido JAV bei Prancūzijos konstitucijoms. Intarpas. – *T. B.*]. Kadangi tas pats šventas tikėjimas liepia mums mylėti savo artimus, tad privalome suteikti tikėjimo ramybę ir valdymo globą visiems žmonėms, kad ir kokio išpažinimo jie būtų, ir dėl to garantuojame visų apeigų ir religijų laisvę Lenkijos kraštuose, pagal kraštų įstatymus“. *Religinių nuostatų* šioje Konstitucijoje būta ir daugiau (*Valdymo Įstatymo* IV straipsnis *„Valstiečiai valsčionys“*, VI straipsnis *„Seimas, arba įstatymų leidžiamoji valdžia“*, VII straipsnis *„Karalius, vykdomoji valdžia“*, X straipsnis *„Karaliaus vaikų edukacija“*; *Mūsų karališkųjų laisvųjų miestų Respublikos valstybėse* II straipsnis bei *Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojime*), bet mūsų tikslas čia nėra perrašinėti Konstitucijos nuostatas. *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija,* p. 13–54. Konstitucionalizmo idealo požiūriu Gegužės 3-iosios Konstitucija nekvestionuojamai net negali būti lyginama, pvz., su JAV Konstitucija, nuo kurios smarkiai atsiliko. „Turime matyti, kad pagal Gegužės 3 d. Konstituciją Lenkijos ir Lietuvos valstybė ir toliau liko bajorų valstybe. Luominį jos pobūdį liudija straipsniai, skirti bajorams žemvaldžiams, miestams ir miestiečiams, valstiečiams. Be luomiškumo reikia matyti ir „religijų lygiateisiškumo trūkumą, nors ir sušvelnintą individualios religijos laisvės garantavimu““. Jarašiūnas, E. Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę. *Jurisprudencija*. 2010, 2(120): 46. Tačiau svarbu paminėti, jog „Gegužės 3-iosios Konstitucija – tai ir Lietuvos konstitucija. J. Bardachas rašė: „<…> jei Lietuva išgyveno, išsaugodama savo identiškumą ir išlaikydama savarankiškumo tradiciją, kad 1918 m. paskelbtų nepriklausomybę, tai čia yra ir dalis nuopelnų tų, kurie Ketverių metų seimo patvirtintuose įstatymuose Gegužės 3-iosios Konstituciją susiejo su Abiejų Tautų savitarpio įsipareigojimu“. Bumblauskas, A. Gegužės 3-iosios Konstitucija ir Lietuva. Pranešimo tezės. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2006, 1: 319.

280 Teoriškai ypač išplėtoto tomistinėje filosofijoje, pirmiausia paties S. Thomae Aquinatis, ypač jo *„Summa Theologiae“* artikuluose, kaip antai *S. Th. I-II, q. 19, a. 3, 10*, kuriuose jis mąsto apie *bonum universale*, *bonum totius universi*, *bonum commune*, *bonum commune totius* ir *secundum*

teisinis statusas (kaip šiame darbe jau buvo keliais atvejais pailiustruota ir toliau dar bus parodyta) buvo *expressis verbis* įtvirtintas kai kuriose vėlesnėse konstitucijose (faktiškai tik tose valstybėse, kuriose konkreti bažnyčia ar religija pripažinta valstybine arba jai suteiktas išskirtinis statusas), pradedant 1814 m. lapkričio 4 d. Norvegijos Karalystės Konstitucija[281] ir baigiant kai kuriomis kitomis šiuo metu galiojančiomis kons-

rationem communem. Tomas Akvinietis. *Teologijos suma I–II, 18–21 klausimai*. Žmogaus veikla dorovės požiūriu. Iš lotynų kalbos vertė Šilanskienė, A.; iš vokiečių kalbos vertė Grucė, R. Vilnius: LOGOS leidykla, 1998, p. 76–79, 115–123. Vis dėlto minėtų pirmųjų konstitucijų preambulėse (gal tik išskyrus Gegužės 3-iosios Konstituciją), o juo labiau šiuolaikinėje teisinėje kalboje *bendrojo gėrio* sąvoka turi visai kitą turinį (atsisakoma bendrojo gėrio *transcendentinės* dimensijos), nei tą, kurį jam buvo suteikęs *Thomas*. Išsamiau apie šios sąvokos prasmę (formaliąją, materialiąją bei „interesų" prasmę) ir jos vartojimo (diferencijavimo, struktūrizavimo) problematiką dabartinėje teisėje (ypač *Sozialstaat* idėjos ir įpareigojimo bendrajam gėriui bei baudžiamosios teisės atžvilgiu): Seelmann, K. *Rechtsphilosophie*. 4. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2007, p. 191–202. Šis autorius taip pat pastebi, kad klasikinę *teisingumo* sąvoką dažniausiai užgožia *asmens orumo* sąvoka (kuri tikėjimo laisvę pripažįstančioje sekuliarioje valstybėje tikrai nekildinama iš tezės „*Dievas sukūrė žmogų pagal savo paveikslą*"); *bendrojo gėrio* sąvoka taip pat neretai pakeičiama *moral sense* arba *invisible hand* sąvokomis, turinčiomis įtikinti žmogų elgtis *altruistiškai*, t. y. pagalvoti apie savo veiksmų pasekmes kitiems, pvz., jei duosi kyšį, terši aplinką, slėpsi mokesčius ir t. t. *Ibid*., p. 202–228. Kai kurie autoriai pastebi, jog jau *Federalistų raštuose* (pirmiausia Madisono, Hamiltono) *bendrojo gėrio* sąvoka nebuvo aiškinama kaip *a priori* nustatyta sąvoka, kurios turinį turėtų atskleisti „apsišvietę valstybės vyrai". *Materialus* bendrojo gėrio *turinys* turi būti įvairias perspektyvas apimančio viešojo bendravimo proceso rezultatas. Brunhöber, B. Die Erfindung „demokratischer Repräsentation" in den Federalists Papers. *Grundlagen der Rechtswissenschaft.* Band 14. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010, p. 248. Todėl J. Žilys teisus teigdamas, jog socialinės valstybės „sąvoka *socialinė* aiškinama kaip visuomeniškumą apibrėžianti kategorija. Taip interpretuojant valstybės sociališkumą, reikėtų daryti išvadą, kad socialinė valstybė prisiima atsakomybę už visuomenės egzistavimą. <…> Kitas požiūris į socialinę valstybę remiasi tuo, kad žmogus yra visuomenės narys, kurį su visuomenine bendrija sieja visapusiški saitai. Vadinasi, asmuo yra priklausomas ne tik nuo kitų individų, bet ir nuo visuomenės apskritai" (Žilys, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija.* 2006, 12(90): 17).

281 Šios Konstitucijos A skyriaus „Valstybės forma ir religija" 2 straipsnyje skelbiama, jog „evangelikų–liuteronų religija išlieka viešoji valstybės religija" (galioja iki šiol), o pradinėje šio straipsnio redakcijoje asmenims, priklausantiems liuteronų religijai, dar buvo įtvirtinta ir pilietinė *pareiga auklėti savo vaikus pagal šią religiją* (panaikinta 1912–1962 metais; 1962 m. vėl įtvirtinta buvo panaikinta 1967 m. pataisa). Be to, įtvirtintas *jėzuitų draudimas* (panaikintas 1962 m. pataisa) ir *vienuoliškų ordinų draudimas* (panaikintas 1897 m. pataisa) bei *draudimas žydams įžengti į Norvegijos karalystę* (panaikintas 1851 m. pataisa). Kitos „religinės" Konstitucijos nuostatos: *Karaliaus pareiga išpažinti evangelikų–liuteronų tikėjimą* (4 str.); *karaliaus įgaliojimai bažnytinių susirinkimų ir pamaldų srityje bei jo pareiga prižiūrėti, kad oficialūs religijos mokytojai laikytųsi nustatytų normų* (16 str.). Šios nuostatos galioja iki šiol. 1892 m. Konstitucijos pataisa buvo panaikinta 92 straipsnio formuluotė, nustačiusi, jog „*valstybės tarnautojais gali būti tik evangelikų–liuteronų religiją išpažįstantys bei Konstitucijai ir karaliui prisiekę*" Norvegijos piliečiai. Die Verfassung des Königreichs Norwegen vom 4. November 1814. *Verfassungen des Königreichs Norwegen. verfassungen.de* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-16]. <http://www.verfassungen.eu/n/index.htm>.

Švenčiausios ir Nedalomos Trejybės Vardu 1822 m. rugsėjo 23 d. priimtos Portugalijos Karalystės Konstitucijos (Brazilijos Karalystėje ji faktiškai galiojo tik porą savaičių, kol ši 1822 m. spalio 12 d. paskelbė savo nepriklausomybę) smulkmeniškas tekstas buvo tiesiog persmelktas katalikybe. „Portugalų nacijos religija" skelbiama esanti „katalikų, apaštališkoji, Romos". Privataus kito kulto praktikavimo galimybė numatyta tik užsieniečiams (24 str.); kiekvienam portugalui nustatyta pareiga laikytis minėtos religijos (19 str.); visose karalystės mokyklose turėjo būti mokoma Katekizmo ir religinių bei pilietinių pareigų (226 str.); Paruošiamojoje Juntoje išrinktas Kortesų Susirinkimo prezidentas po iškilmingų mišių, be kitų priesaikos žodžių, prisiekė kunigui, katedros bažnyčioje dalyvaujant visiems deputatams, sąžiningai laikytis apaštališkos Romos katalikų religijos (78 str.);

titucijomis. Tam tikrą atsvarą kiekvienam iš minėtų konstitucinių sprendimų bandė sukurti H. Kelsenas (savo gyvenime pagal situaciją pabuvojęs ir liuteronu, ir kataliku), kurio redaguotame ir Steigiamojo Federalinio Susirinkimo priimtame „1920 m. spalio 1 d. Įstatyme, kuriuo Austrijos Respublika įsteigiama kaip federacinė valstybė (Federaliniame Konstituciniame Įstatyme)", t. y. jo pradiniame Konstitucijos variante nerastume ne tik krikščionybės, bet ir nė žodžio apie „bažnyčias" ar „religines organizacijas" ir apie „religiją" apskritai, neužsiminta net apie „tikėjimo laisvę" ar „sąžinės laisvę". Tuo tarsi išreikšta griežta pozityvistinė laicistinės valstybės vizija, kurioje, kaip jau minėta, jokia religija ar filosofinė pasaulėžiūra nėra konstituciškai relevantiška (toks „neutralumas" leido greičiau priimti pačią Konstituciją ir tuo ji panaši į JAV Konstituciją[282], tačiau tokia pozicija neišreiškė daugiakultūrinio ir daugiareliginio tautos matmens), ir joje egzistuoja vienintelė nuostata: „Visi federacijos piliečiai yra lygūs prieš įstatymą. Nėra galimos privilegijos dėl gimimo, lyties, luomo, klasės ar išpažinimo." (7 str.

Kortesų Susirinkime jos laikytis turėjo prisiekti ir karalius (123, 127 str.); karaliui šios religijos laikytis prisiekdavo ir miestų tarybos (158 str.), ir kt. Verfassung des Königreichs Portugal vom 23. September 1822. *Verfassungen Portugals. verfassungen.de* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-16]. <http://www.verfassungen.eu/p/verf22-i.htm>.

Ponapoleoniškoji 1848 m. rugsėjo 12 d. Šveicarijos Konfederacijos Federalinė Konstitucija, siekdama sutaikinti krikščioniškas konfesijas, garantavo kiekvienam šveicarui, priklausančiam bet kuriai [tik] *krikščionių konfesijai*, laisvo apsigyvenimo visoje Šveicarijoje teisę (41 str.); laisvą kulto praktikavimą [tik] *pripažintoms krikščioniškoms konfesijoms* (44 str.); visų to paties kantono [tik] *krikščioniškų konfesijų* šveicarų piliečių vienodą traktavimą įstatymų leidyboje bei teisminiame procese (48 str.). Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 12. September 1848. Geändert durch Revision vom 22. Februar 1866. Durch Totalrevision vom 29. Mai 1874 abgelöst. *Verfassungen der Schweiz. verfassungen.de.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-16]. <http://www.verfassungen.de/ch/verf48-i.htm>.

[282] Tačiau pačios religijos reikšmės ir vietos Konstitucijoje aspektu Austrijos ir JAV konstitucijos negali būti lyginamos. Austrų konstitucionalistas W. Berka patvirtina, kad Austrijos valstybė buvo įsteigta kaip „sekuliari (pasaulietinė) valstybė, paremta neutralumo religijos klausimais principu". Čia pat jis paaiškina, kad „sekuliarumas ir neutralumas yra Austrijos konstitucinės teisės principai, tačiau ne pamatiniai principai". Berka, W. Die *Grundrechte. Grundfreiheiten und Menschenrechte in Österreich*. Wien, New York: Springer- Verlag, 1999, p. 305. Tačiau dar JAV Konstitucijos užgimimo priešaušryje 1776 m. liepos 4 d. Nepriklausomybės deklaracijoje buvo paskelbta: „Mes laikome savaime suprantamomis šias tiesas: visi žmonės yra sukurti lygūs ir *pats Kūrėjas suteikė jiems tam tikras neatimamas teises*, kurioms priklauso: gyvenimas, laisvė ir laimės siekimas." Nepanašu, kad Kelsenui šitokia pozicija būtų pasirodžiusi moderni ir teisiškai pagrįsta. Juo labiau kad jau pačios Konstitucijos priėmimo istorinis momentas taip pat įvardijamas religiškai VII straipsnio 2 dalyje nurodant, kad „Konstitucija priimta konvente vienbalsiai pritariant dalyvaujančioms valstijoms 1787 metų *nuo mūsų Viešpaties gimimo* rugsėjo 17 dieną ir dvyliktaisiais Jungtinių Amerikos Valstijų nepriklausomybės metais". Iki Teisių bilio priėmimo vienintelė su religijos klausimų reglamentavimu susijusi nuostata buvo VI straipsnio 3 dalis, kurioje nustatyta, kad „draudžiama atsižvelgti į asmens religiją kaip į sugebėjimų užimti kokias nors pareigas ar oficialų postą Jungtinėse Valstijose kriterijų". Jau vien ši nuostata, ypač specifinių JAV Konstitucijos priėmimo aplinkybių kontekste, rodė ypatingą religijos vaidmenį Konstitucijoje. J. Witte'as Jr. darbe *„Religion and the American Constitutional Experiment"* teigė, kad Amerikos Konstitucijoje yra įtvirtinta speciali religijos apsauga. „Kūrėjų vizija buvo, kad religija yra daugiau nei vien tik ypatinga kalbos ir susirinkimo, privatumo ir autonomijos forma. Religija, kaip išsireiškė Madisonas, yra unikalus individualaus ir asmeninio identiteto šaltinis, <…>. Tačiau religija yra unikali viešojo ir socialinio identiteto forma". Leiter, B. Why tolerate Religion? *Constitutional Commentary.* 2008, Volume 25, Number 1: 14.

1 d.)[283] Pastarasis žodis vienintelis kelseniškoje Austrijos Konstitucijoje primena dvasinę žmogaus gyvenimo dimensiją, nors, reikia sutikti, kad nei bažnyčia, nei valstybė „iš tokio kreivo medžio, iš kokio padarytas žmogus", negali padaryti „nieko, kas būtų visiškai tiesu"[284]. Didysis Königsbergo filosofas žmogiškosios prigimties *žmogiškumą* yra iliustravęs dar stipriau, parodydamas, kad žmogus „susikuria padėtį tarp savo likimo draugų, kurių, nors negali *pakęsti*, bet negali ir *palikti*", todėl tai esąs pirmas žingsnis „į kultūrą", o laikui bėgant ir į „*patologiškai* priverstinį susitarimą gyventi visuomenėje"[285]. „Didžiojoje pasaulio scenoje" nė kiek ne geriau – žmonių veikla yra tokia pat kreiva ir kelianti apmaudą: „nors išmintis retkarčiais pasirodo atskiruose dalykuose, tačiau galiausiai viskas nuausta iš kvailybės, vaikiškos tuštybės, o dažnai ir iš vaikiško pykčio bei griovimo aistros"[286]. Tad galbūt Kelsenas mąstė taip, jog tokia

---

283 Gesetz vom 1. Oktober 1920, womit die Republik Österreich als Bundesstaat eingerichtet wird (Bundes-Verfassungsgesetz). Nr. 450. *Staatsgesetzblatt für die Republik Österreich.* Jahrgang 1920. Ausgegeben am 5. Oktober 1920. *140 Stück. S. 1791 ff.* Žr. Österreichische Nationalbibliothek. *ALEX - Historische Rechts- und Gesetzestexte Online.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-02]. <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=sgb&datum=19200004&seite=00001791&zoom=2>.

284 Kant, I. Visuotinės istorijos idėja pasaulio pilietijos požiūriu. In *Politiniai traktatai.* Vertė Gailius, A.; Žukas, G.; Sudarė Jokubaitis, A. Vilnius: ALK Aidai, 1996, p. 36.

285 *Ibid*., p. 33. Lietuvos valstybės istorijoje ši iliustracija puikiai tinka apibūdinti mitinei lietuviškajai religinei „tolerancijai", kuri iš tikrųjų buvo ir yra išskaičiuoto ir priverstinio sugyvenimo su visų „tradicinių Lietuvoje" bažnyčių bei religinių organizacijų atstovais išraiška,. Antai dar „LDK galiojusi kanonų teisė ribojo pagonių teisnumą (neleisdavo susituokti, palikti testamento ir pan.). Pasaulietinė LDK teisė išskyrė dar dvi socialines grupes, kurių teisnumas buvo suvaržomas būtent dėl jų tikybos – žydai ir totoriai. Jie negalėjo būti priesaikos pagalbininkais ginčuose dėl žemės sklypų, valstybės pareigūnais ir t. t. 1387–1432 m. buvo ribojamas bajorų stačiatikių teisnumas – jie negalėjo būti aukščiausiais valstybės pareigūnais". Machovenko, J. *XIII–XX a. Lietuvos teisinės sistemos istorija.* Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 11.

286 *Ibid*., p. 28. Todėl „tarp visų sutarčių, kuriomis daug žmonių susijungia į visuomenę (*pactum sociale*), sutartis sukurti žmonių *pilietinę visuomenę* (*pactum unionis civilis*) yra tokia ypatinga, kad, nors, tiesa, *įgyvendinimo požiūriu*, turi daug bendra su bet kuria kita (kuria irgi siekiama bet kokio bendromis pastangomis remtino tikslo), tačiau savo sudarymo (*constitutionis civilis*) principu skiriasi iš esmės nuo visų kitų. <…> žmonių susijungimas, kuris pats savaime yra tikslas (ir kurį kiekvienas *privalo turėti*), taigi besąlyginė ir pirmoji pareiga <…>, - toks susijungimas gali būti tiktai visuomenėje, kuri yra pilietinėje būklėje, t. y. *sudaro bendruomenę* [šio aspekto dažniausiai būtent ir trūksta Lietuvos teisininkų *pilietinės visuomenės* principo interpretacijose. *Išskirta – T. B.*]. O tikslas, kuris esant tokiam išoriniam santykiui pats savaime yra pareiga ir net bet kokios kitos išorinės pareigos aukščiausioji formali sąlyga (*conditio sine qua non*), yra *teisė* žmonių, *paklūstančių viešiesiems prievartiniams įstatymams*, kuriais kiekvienam jo vieta apibrėžiama ir apsaugoma nuo visų kitų kišimosi. / O apskritai išorinės teisės sąvoka kyla vien iš *laisvės* sąvokos išoriniuose žmonių tarpusavio santykiuose [faktiškai *teisė*, pagal Kantą, *yra laisvės funkcija*, o naudojimasis laisve galimas tik tada, kada egzistuoja „instancija" – *valstybė*, kuri tą laisvę užtikrina. *Intarpas – T. B.*] ir visai nėra susijusi nei su tikslu, kurį visi žmonės natūraliai turi (su laimės siekimu), nei su nurodymais, kokiomis priemonėmis to tikslo dera siekti: todėl tasai tikslas, kaip apibrėžimo pagrindas, nieku gyvu neturi brautis į minėtus įstatymus. *Teisė* yra kiekvieno asmens laisvės apribojimas, suderinant ją su visų asmenų laisve, kiek tai pagal bendrąjį įstatymą yra įmanoma; o *viešoji teisė* yra visuma išorinių įstatymų, kurie tokį visuotinį suderinamumą daro įmanomą. <…> pilietinė santvarka yra santykis laisvų žmonių, kurie <…> vis dėlto turi paklusti prievartiniams įstatymams: mat to nori pats protas, ir tai – grynasis, *a priori* įstatymus diktuojantis protas, neatsižvelgiantis į jokius empirinius tikslus (kurie visi suvokiami bendru laimės vardu)". Kant, I. Apie posakį: Teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama. In *Politiniai traktatai*, p. 77–78.

religiniu bei pasaulėžiūriniu požiūriu neutrali Konstitucija ir šiuo pagrindu tvarkomas valstybės gyvenimas gali būti vienintelis pagrindas *visų* religinių ir pasaulėžiūrinių pažiūrų asmenų *visuotinei gerovei*[287]. Valstybė gina asmenų lygiateisiškumą, todėl, neidentifikuodama savęs su jokia religija ar pasaulėžiūra, negali kreipti savo veiklos į visų asmenų „formaciją" tos vienos religijos ar pasaulėžiūros linkme. Vis dėlto blogiausias iš tokių variantų būtų represinis valstybės veikimas prieš bet kokias religijos ar kurios nors pasaulėžiūros apraiškas. Toks veikimas tada paradoksaliai ir neišvengiamai vis tiek turi remtis kažkokia pasaulėžiūra, pvz., ateizmu. Tai vienas ryškiausių totalitarinės valstybės bruožų. Matyt, ne veltui kai kurie autoriai yra įžvelgę tam tikrą priežastinį ryšį tarp [neteisingai suprasto] pozityvizmo ir totalitarizmo.

Apibendrinimas. Reikia pripažinti, kad tarp religijos (pasaulėžiūros) ir valstybės pirmiausia yra *genetiniai–ontologiniai* (jeigu taip galima išsireikšti) santykiai, nes religinės (pasaulėžiūrinės) normos vienaip ar kitaip yra paveikusios konkrečios valstybės teisinės tvarkos pagrindus ir tik su konstitucijos priėmimu, joje tautos valia užfiksuotu vienokiu ar kitokiu reguliavimu, šis faktinis santykis dažniausiai išreiškiamas aiškia *konstitucine formule* (pvz., „valstybinės" ar „vyraujančios" religijos konstitucinio statuso įtvirtinimo; valstybinės religijos nebuvimo principo įtvirtinimu ir pan.). Neretai tą patį galima pasakyti ir apie institucionalizuotas religijos formas – *bažnyčias bei religines organizacijas*, kurios buvo svarbios ne vienos valstybės „gimimo" ir tęstinumo procese[288], todėl *valstybė*, santykius su jomis reguliuodama konstituciniu arba/ir ordi-

---

287 *Kelseno Konstitucijos*, galutinai turėjusios nutraukti Austrijos Respublikos *bambagyslę* su senąja imperija, idėjiniai pagrindai vis dėlto slypi ir tam tikroje laikinoje austriško *josefinizmo* tradicijoje, kuriai pagrindus, kai kurių autorių teigimu, padėjo dar modernios Austrijos valstybės kūrėja Marija Teresė (valdė 1740–1780). Būtent jos sūnus Juozapas II (valdė 1780–1790) pademonstravo tokią politinių – teisinių santykių su [katalikų] bažnyčia ir religija valią, kurią būtų galima apibūdinti *griežto valstybės ir bažnyčios atskyrimo* bei religijų *tolerancijos* terminais. Plg. Gampl, I. Staat – Kirche – Individuum in der Rechtsgeschichte Österreichs zwischen Reformation und Revoliution. *Wiener Rechtsgeschichtliche Arbeiten.* Band XV. Herausgegeben von Benöhr, H.-P. *et al.* Wien, Köln, Graz: Hermann Böhlaus, 1984, p. 33,164. Bet jau Ferdinando I (valdė 1835–1848) valdymo metu kaip Vienos Kovo revoliucijos pasekmė pasiūlyta 1848 m. balandžio 25 d. *Pillersdorfo Konstitucija*, nors visiems Austrijos valstybės piliečiams turėjusi garantuoti tikėjimo ir sąžinės laisvę (17 str.), tačiau „laisvą pamaldų praktikavimą" garantavo tik „visoms monarchijoje įstatymais pripažintoms krikščionių konfesijoms ir žydų kultui" (31 str.). Bet ši Konstitucija po trijų savaičių tapo tik tolesnių konstitucinių eksperimentų *vyriausybės projektu* (Allerhöchstes Patent vom 25. April 1848. Verfassungs-Urkunde des österreichischen Kaiserstaates. Geändert durch die Proclamation vom 16. Mai 1848. *Verfassungen Österreichs.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-31]. <http://www.verfassungen.de/at/verfassung48-i.htm>). Taip pat ir 1849 m. kovo 4 d. Pranciškaus Juozapo I oktrojuotoji Konstitucija (galiojusi iki 1851 m. gruodžio 31 d. *Imperatoriaus patento*, garantavusio visų asmenų lygybę prieš įstatymą), nors ir skelbė visišką tikėjimo laisvę ir *expressis verbis* įtvirtino pilietinių pareigų viršenybę religinių įsitikinimų praktikavimo atžvilgiu (Sudedamosios dalies *Imperatoriško pagrindinių teisių patento* 1 str.), tačiau aiškiai įtvirtino įstatymais pripažintų bažnyčių ir religinių organizacijų plačias teises (2 str.), tarp jų ir religinių pamokų vedimo teisę prižiūrint valstybei (4 str.). *Valstybės ir bažnyčios santykių* reguliavimas buvo priskirtas visos imperijos, o ne atskirų kraštų kompetencijai (Konstitucijos 36 str. c p.). Reichsverfassung für das Kaisertum Österreich vom 4. März 1849 nebst dem dazu gehörigen Manifeste und Grundrechtspatent (*Allgemeines Reichs- Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaisertum Österreich, Jg. 1849. S. 148 ff.*). *Verfassungen Österreichs.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-31]. <http://www.verfassungen.de/at/verfassung49-i.htm>).

288 Taip pat ir M. Römeris savo „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų" pradžioje trumpai atskleisdamas „atgimusios Lietuvos valstybės genezę", tai tik patvirtina: „XIX amžiuje – politinės nelaisvės metu, kai mūsų šalis neteko savo valstybingumo – įvyko tautinis Lietuvių atgimimas. / Čia mes Lietuvos

nariniu lygmeniu, tampa vienokių ar kitokių *nuolatinių konstitucinių arba/ir teisinių santykių su bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis dalyve*, tiesa, aiškiai lemiančia šių santykių pobūdį. Dabartinis konstitucinis įvairių valstybių santykių su bažnyčiomis ir religinėmis organizacijomis reguliavimas yra tik formali regimoji tų santykių „piramidės viršūnė“, o šį reguliavimą nulemia ir palaiko neaprėpiamas istorinės valstybės raidos, teisinės ir kultūrinės sąmonės, įvairių socialinių santykių, religinės tradicijos ir pan. pagrindas. Religijos ir religinių korporacijų įtaka valstybės gyvenimui ir pagrindinių teisių raidai dėl to yra neginčytina, tačiau dėl savo sudėtingumo negali būti ir niekad iki galo nebus ištirta. Priartinti arba atitolinti religiją bei religines korporacijas nuo valstybės ir jos narių gyvenimo visada buvo bent jau vienas iš modernios valstybės raidos etapų. Tad religija/bažnyčia gali būti *de iure* lemiamas valstybės gyvenimo veiksnys (valstybės ir religijos arba religinių korporacijų valstybinio statuso konstitucinis įtvirtinimas) arba toks yra bent jau *de facto*. Toks pavyzdys galėtų būti Jungtinės Valstijos, kuriose pasisakoma už sekuliarizuotą, religiniu ir pasaulėžiūriniu požiūriu neutralią valstybę, tačiau kartu teigiama, kad religinių nuostatų ir įsitikinimų sklaida politiniame valstybės gyvenime yra nedraudžiama ir net pageidautina[289].

Vis dėlto panašu, kad valstybės religinis ir pasaulėžiūrinis neutralumas, tiesa, nevienodu mastu, yra tapęs daugelio vakarietiškos teisės valstybių veikimo principu, t. y. valstybių, kurios *tapatintųsi* su konkrečia religija ar bažnyčia, Vakaruose tendencingai mažėja, be to, valstybė savo tokio pobūdžio neutralumo laikosi suvokdama ir toleruodama religinio bei pasaulėžiūrinio pliuralizmo (nepaneigiančio valstybės monocentri-

---

istorijos smulkiai ir tiksliai nežiūrėsime, tiktai konstatuosime, kad dėl įvairių istorinių veiksnių veikimo mūsų šalies visuomenės kultūrinė evoliucija nuėjo dviem skirtingais keliais:

a. viena jos dalis – ypatingai aukštesnieji luomai – bajorija, dvasiškija, miestelėnai – vadinasi, tie socialiniai sluoksniai, iš kurių kildavo valdantieji, ir kurie, stovėdami civilizacijos viršūnėje, sudarė šalies inteligentiją ir kultūriškai bei politiškai veikė liaudį, o taip pat lietuvių etnografinių pakraščių bei stambesnių miestų apylinkės liaudis, ryškiai sulenkėjo, vietomis – sugudėjo; šį procesą paveikė tiek Lietuvos valstybės greitas augimas ir jos išsiplėtimas į Rytus, tiek gili psichologinė krizė, pakeitus senąją tautinę tikybą krikščionių tikėjimu, dėliai kurios žmonės nepajėgė psichiškai suviršinti ir asimiliuoti naujos civilizacinės įtakos elementų, kurie tiesiog užliejo ir pavergė psichinę individualybę, - pagaliau jį paveikė ir politiniai įvykiai <…>;

b. iš antros pusės šalies vidury žemiausiame valstiečių – baudžiauninkų sluoksny, mažai prieinamam išorinei įtakai, pamažu per amžius įvyko „organiškas“ sutaikymas naujosios tikybos su senu tautiniu psichiniu pamatu, taip sakant – krikščionybės sulietuvinimas; tai davė galimumą nusistoti naujam tautiniam kultūros *status quo*; Lietuvos liaudis, išlaikiusi lietuvybę, subrendo naujai kultūrinei kūrybai.

Be abejo – šie du skirtingi evoliucijos procesai nėjo taip schematiškai, kaip jie čia yra išdėstyti. Tačiau bendroji linija buvo kaip tik ši. Čia pamažu tvarkėsi ir augo lenkiškoji Lietuva, čia greta jos, taip sakant – paunksny, stiprėjo atnaujinta tautinė Lietuva, kurios šaknys buvo giliai įaugusios į praeitį ir kuri savo liaudies kultūroje suderino praeities sunkų su naujos tikybos ir krikščionybės idėjos turiniu; iš pastarosios, vadinasi – iš tautinės Lietuvos ir turėjo kilti šalies politinis bei kultūrinis atgimimas ir pagaliau šio atgimimo žiedas – nepriklausoma Lietuvos valstybė Europos valstybių šeimoje“. Römeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis*, p. 3–4.

289 Tai pastebėjo dar A. de Tocqueville'is 1835 metais. Jis teigė, kad „religija, Jungtinėse Valstijose niekada tiesiogiai nesikišanti į visuomenės tvarkymą, vis dėlto laikytina pirmąja jų politine institucija… <…> Prancūzijoje laisvė ir religingumas beveik visada nesuderinami dalykai, Amerikoje jie glaudžiai susiję…“ *ect., ect.* Tocqueville de, A. *Apie demokratiją Amerikoje*. Iš prancūzų kalbos vertė Petrauskas, V. Vilnius: Amžius ALK, 1996, p. 314,317.

nės teisės sistemos[290]) kontekstą, todėl neutralumas nėra suvokiamas kaip religiniu ir pasaulėžiūriniu požiūriu „sterili“ aplinka, į kurią asmuo turėtų kokią nors subjektinę teisę. Čia išryškėja kitas valstybės sampratos sklaidos aspektas – be valstybės nėra galima ir asmens laisvė, tarp jų ir religijos laisvė, jos realus užtikrinimas. Valstybė yra arba turėtų būti taikos ir sugyvenimo vieta tarp įvairių religijų, įsitikinimų, įvairių bažnyčių bei religinių organizacijų atstovų (valstybinės religijos arba bažnyčios statusas kai kuriose demokratinėse valstybėse tam nė kiek netrukdo, nes tokia valstybė vis tiek visapusiškai garantuoja religijos laisvę). Tik tokia valstybė gali būti laikoma taikdariška valstybe, sukurta tautos dėl visų bendrojo gėrio, kurioje užtikrinama visų religijų ir pasaulėžiūrų asmenų teisinė lygybė bei nediskriminacinės sąlygos, kurioje ieškoma *fair balance* tarp asmens pagrindinių teisių, *in primis* religijos laisvės ir visuomenės viešojo intereso. Savo ruožtu religinės organizacijos ir bažnyčios, nepriklausomai nuo jų teologinės ar kitokios idėjinės sampratos, egzistuoja valstybėje, todėl turi būti ištikimos valstybės konstitucinei santvarkai, paklusti valstybės teisinei tvarkai, gerbti asmenų pagrindines teises bei laikytis visuomenės saugumo, *ordre public* ir kitų konstitucinių sąlygų. Tai pasakytina ir apie atskirų skirtingų pažiūrų asmenų santykį su valstybe. Todėl Gretchen klausimas *(Gretchenfrage)* Faustui: *Sakyk, koks tavo santykis su religija? („Nun sag, wie hast du's mit der Religion?“)*[291], pritaikomas tiek *valstybei*, siekiant išsiaiškinti jos santykio su religija ir bažnyčia modelį bei tolerancijos ribas, tiek ir paskiram *asmeniui*, kuris, privalėdamas laikytis Konstitucijos ir įstatymų, privalo gerbti ir kito asmens [konstitucinėse ribose išreiškiamą] *religijos laisvę*.

[290] „Venecijoj nėr galios, / Kuri šalies įstatymus pakeistų. / Tai būtų precedentas, ir per jį / Respublikon galėtų įsibrauti / Kur kas daugiau ir sunkesnių klaidų“. Šekspyras, V. *Venecijos pirklys*, p. 66.

[291] Goethes *Fausto* tragedijos pirmosios dalies paveikslas *Martos sode*. *Margarita*, vadinama *Gretchen*, jausdama, kad *Faustas* abejingas bažnyčiai, krikščionių religijai ir tradicijai, užduoda jam klausimą, kuris pačiai *Gretchen* yra egzistencinis, nes tai jos likimo klausimas. *Gretchenfrage* yra tapęs apskritai egzistencinio klausimo *simboliu*. Lietuviškame *A. Churgino* vertime: „Sakyk, kaip tavo dvasios reikalai?“ neatsispindi tikroji klausimo prasmė ir tragizmas. Žr. Gėtė, J. V. *Faustas*. Vertė Churginas, A. Antras leidimas. Vilnius: Vaga, 1968, p. 177. Vokiškas tekstas: Goethe von, J. W. *Faust. Eine Tragödie*. Beide Theile in Einem Band. Stuttgart und Tübingen: Verlag der I. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1838, p. 179.

IV. KAI KURIE BAŽNYČIOS, KAIP JURIDINIO KONSTRUKTO, SAMPRATOS ASPEKTAI

Jau minėjome, kad valstybė pati vienašališkai apibrėžia bažnyčios ir kitų religinių organizacijų *teisinį statusą* joje. Tai yra laisvas jos [įgaliotų institucijų, kurios įgyvendina Tautos valia priimtos Konstitucijos nuostatas] aktas. Taip pat ir apibrėžti pačios „bažnyčios" bei „religinės organizacijos" *sampratą*, t. y. aiškiai nustatyti reikalavimus religinio, pasaulėžiūrinio pobūdžio asmenų susivienijimams, kurie iš jų galėtų būti teisiškai pripažįstami bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis, kaip juridiniais asmenimis, yra valstybės (įstatymų leidžiamąją ir teisminę valdžią įgyvendinančių institucijų) galioje. Šiame skyriuje nenagrinėsime bažnyčių bei religinių organizacijų *valstybinio pripažinimo* kriterijų (tai padarysime vėliau), o tik tai, kas gali būti laikoma *bažnyčia* bei *religine organizacija* kaip juridiniu asmeniu.

4.1. Ar *bažnyčios* sąvoka gali būti vartojama *pars pro toto* visoms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms apibūdinti?

Bažnyčios sąvoka, kaip jau iš dalies ir buvo parodyta, ne vienoje Europos valstybėje yra Konstitucijos *expressis verbis* sąvoka[292], tad pirmiausia būtina apžvelgti konstitucinę terminiją tiek nacionaliniu (Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje vartojamą terminiją), tiek ir lyginamuoju aspektu. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 straipsnyje *bažnyčios* yra aiškiai atskiriamos nuo *religinių organizacijų*[293]. Šie terminai vartojami greta ir daugiskaitos forma, vadinasi, jie netapatinami. Konstitucijoje minimos „tradicinės Lietuvoje bažnyčios bei religinės organizacijos" ir „kitos bažnyčios bei religinės organizacijos", kurias valstybė pripažįsta, savo teisinio statuso lygmenyje tarpusavyje yra lygiateisės, todėl *bažnyčios* niekuo nėra teisiškai išskirtinės lyginant su *religinėmis organizacijomis*. Nei vienas, nei kitas terminas tarsi nesubordinuoja vienas kito. Tačiau keblumų sukelia Konstitucijos 38 straipsnio 4 dalyje universaliai vartojamas terminas *bažnytinę*, nes tampa nebeaiški Konstitucijos Tėvų mintis: a) ar pastaroji nuostata reiškia, kad siekta pripažinti tik vienos, t. y. Katalikų bažnyčios

---

[292] Netgi laicistinės Čekijos Respublikos Konstitucijoje, tiksliau jos sudedamosios dalies „Pagrindinių teisių ir laisvių chartijos" (*Listina základních práv a svobod*) 16 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtinta, kad „bažnyčios ir religinės organizacijos tvarko savo reikalus, ypač konstituoja savo organus, skiria savo dvasininkus ir steigia vienuolynus bei kitas bažnytines institucijas nepriklausomai nuo valstybinių organų". Ústava České republiky ze dne 16. prosince 1992. č.1/1993 Sb. *Übersetzung:* Verfassungsgesetz des Tschechischen Nationalrates vom 16. Dezember 1992. Verfassungsgesetz Nr. 1/1993. *Verfassungen der Tschechischen Republik*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-31]. <http://www.verfassungen.eu/cz/verf93-i.htm>.

[293] Kita vertus, ,,turime sutikti, kad plačiausias ir universaliausias terminas yra *religinės organizacijos,* kaip yra konstatavęs Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas („plačiąja prasme tradicinės bažnyčios taipogi yra religinės organizacijos". Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2002 m. rugpjūčio 28 d. nutartis administracinėje byloje *Nr. A-11-00805-02*), tačiau šis terminas yra toks platus, kad iš principo gali apimti pačius įvairiausius religinės prigimties ir paskirties juridinius asmenis.

santuokos registraciją[294] (o tai reikštų nesuderinamumą su Konstitucijos 43 straipsniu), ar reiškia ir visų valstybės pripažintų bažnyčių *bažnytines*, taigi ir *religinių organizacijų* santuokos registracijas?[295] b) jei taip, tai ar terminui *bažnytinis* subordinuotinas ir terminas *religinių organizacijų*, o automatiškai ir terminui *bažnyčia (bažnyčios)* subordinuotinas *religinę organizaciją (religines organizacijas)?* Vis dėlto būtų nekorektiška ir teisiškai nepagrįsta teigti, jog Konstitucijos Kūrėjai sąmoningai siekė sukurti kokį nors konstitucinės terminijos nenuoseklumą. Šį tariamą „prieštaravimą" puikiausiai įveikia ne tik *sisteminis* ir *loginis* Konstitucijos teksto aiškinimas, pagal kurį *bažnytinė* santuokos registracija reiškia ir *kitų valstybės pripažintų religinių organizacijų* santuokos registraciją[296], bet ir oficialaus Konstitucijos Aiškintojo doktrina, kurioje: a) pabrėžiama santuokos sudarymo registracijos teisinio fakto reikšmė ir mažiau akcentuojamas subjektas, registruojantis santuoką, nes „sutuoktinių teisės ir pareigos atsiranda nuo santuokos įregistravimo dienos" (Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas); b) visais atvejais, išskyrus *konstitucinio valstybės ir bažnyčios atskirumo principo* įvardijimą, šalia *bažnyčių* aiškiai minimos ir *religinės organizacijos* (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas, 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimas, 2011 m.

---

294 Galbūt konstitucinis terminas *bažnytinė santuokos registracija* žeidžia kitų – nekrikščioniškų, bet tokių pačių *valstybės pripažintų tradicinių* Lietuvoje religinių organizacijų (karaimų, musulmonų sunitų, žydų) narius, kurių konfesinė santuokos registracija taip pat pripažįstama, bet šios religinės organizacijos nėra *bažnyčios*? Šiame kontekste galima pritarti E. Šileikio nuomonei, kad „termino „bažnyčia" vartojimas dabartinėje Konstitucijoje nevisiškai optimalus, palyginti su 1922 m. Konstitucijos (83§) sąvoka „tikybinės organizacijos" (ji labiau *neutrali*!), kurią pakeitė 1938 m. Konstitucijos (27–29 str.) žodžių junginys „bažnyčios bei kitos tolygios tikybinės organizacijos", radęs atgarsį dabartinėje Konstitucijoje. Todėl platesniu požiūriu tariamas (formalus) nė vienos religijos neįvardijimas Konstitucijoje – tam tikras *mitas*. Matyt, tai suvokdamas, įstatymų leidėjas priėmė Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymą (bet ne Bažnyčių ir kitų religinių organizacijų įstatymą), tuo tarsi kompensuodamas nevisiškai optimalią konstitucinę terminiją". Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*, p. 262–263. Su paskutiniame sakinyje išdėstyta E. Šileikio pozicija galima sutikti tuo požiūriu, kad, kaip jau esame minėję, Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog „Konstitucija neužkerta kelio įstatymuose, kituose teisės aktuose tiems patiems reiškiniams apibūdinti vartoti kitus žodžius ar formuluotes negu vartojami Konstitucijos tekste" (Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 15 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 3 punktas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 54-2097). Taigi su *mito* teorija galima iš dalies sutikti, tačiau būtina atkreipti dėmesį į tai, kad diskutuotinas yra autoriaus *religijos* sąvokos vartojimas šiame kontekste, t. y. jis norėjo kalbėti ne apie vienos *religijos*, o apie institucionalizuotos religijos formos – [Romos katalikų] *bažnyčios* neįvardijimą, nes šios sąvokos tarpusavyje sąveikauja panašiai kaip idėja su materija.

295 1992 m. spalio 12 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiojoje Taryboje svarstant *Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektą*, deputatas S. G. Ilgūnas dėl Konstitucijos 38 straipsnio klausė: „Tai jeigu pilietis, išpažįstantis islamą, susituoks, gaus mulos santuokos su ketvirta žmona pripažinimą, valstybė pripažins?" Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. spalio 12 d. aštuonioliktojo posėdžio stenograma. *Informacija apie Seimo posėdžius. Seimo sesijos. www.lrs.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses>.

296 Valstybės pripažintų *religinių organizacijų* santuokos registracijos nepaminėjimas šalia *bažnytinės* santuokos registracijos dera su Konstitucijos 43 straipsnio terminija tik atsižvelgiant į pačios *Konstitucijos vientisumą* (Konstitucijos 6 str. 1 d.), nes tai yra „jos normų teisinis, filosofinis ir loginis integralumas, nustatantis aiškintojui pareigą Konstituciją matyti kaip visumą, kaip vertybių pusiausvyrą. Konstitucijos nuostatos yra lygiavertės savo juridine galia, tad ir jų turinio imperatyvai yra vienas kito nepaneigiantys, o tik papildantys, sukuriantys naują teisinę realybę". Mesonis, G. Kai kurie konstitucijos interpretavimo aspektai: *expressis verbis* ribos. *Jurisprudencija*. 2008, Nr. 5 (107): 25.

birželio 21 d. nutarimas).

Kita vertus, *teisiniu ir moksliniu požiūriu* galima vartoti siauresnę sąvokos *bažnyčia* interpretaciją (kadangi *autentiška sąvoka* „bažnyčia“ gali turėti kelias reikšmes, pirmiausia teologinę, istorinę, kuri yra grynai krikščioniška – lot. *ecclesia*, graik. *ἐκκλησία* (*ekklesìa*)) ir apibrėžti ją kaip *krikščionybės pagrindu* istoriškai susiformavusią, vieną iš Lietuvos valstybės pripažįstamų arba joje įregistruotų religinių organizacijų, o sąvoką *religinė organizacija* interpretuoti plačiau. Taip yra dėl to, kad kiekviena valstybės pripažinta arba teisiškai įregistruota bažnyčia yra religinė organizacija[297], bet ne kiekviena religinė organizacija yra *bažnyčia*, tuo labiau save tokia laiko. *Teisiniu požiūriu*, vien sąvoka *bažnyčia* organizacijos pavadinime nesukuria teisiškai reikšmingų padarinių, t. y. ji savaime dar netampa religine organizacija ar religinės prigimties juridiniu asmeniu ir nesukuria jokių privilegijų, pvz., mokesčių lengvatų ir pan., ar specialios teisinės apsaugos, ir tik *valstybės pripažintos* bažnyčios tarpusavyje bei su kitomis *valstybės pripažintomis* religinėmis organizacijomis turi tą patį teisinį statusą. Vis dėlto tai, kad Konstitucinis Teismas savo jurisprudencijoje (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 7 punktas, II skyriaus 2 punktas, III skyriaus 2.2, 4.1–4.2 punktai ir X skyriaus 5 punktas) yra suformulavęs konstitucinį *valstybės ir bažnyčios atskirumo principą*, yra pakankamas pagrindas teigti, kad ir teisiniu, tiksliau – Konstitucijos požiūriu, sąvoka *bažnyčia* gali būti vartojama kaip juridinė *universali* visoms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms apibūdinti (be kita ko, pastaruoju bei lyginamuoju aspektu taip pat yra pateisinamas šio darbo pavadinime vartojamas *bažnyčios* terminas vienaskaitos forma).

Neretai Lietuvos ir užsienio autorių darbuose galima aptikti sąvokos *bažnyčios* vartojimą daugiskaita, lygiai taip pat *pars pro toto* apibūdinant ir visas religines organizacijas. Šia sąvoka siekiama atskirti vienas religines organizacijas – *bažnyčias*, nuo kitų – *sektų*, pastarąsias paprastai vertinant neigiamai, bet tokia pozicija nedera su konstituciniu *valstybės religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo* principu[298]. Tačiau juk

---

297 Šveicarijos Federalinio Teismo jurisprudencijoje *bažnyčia* traktuojama *religine bendruomene*, pvz., „Naujoji apaštalų bažnyčia kaip religinė bendruomenė gali remtis Federalinės Konstitucijos <…> garantuojama kulto laisve“ (Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 2. Juni 1971. *BGE 97 I 221 S. 227*). Tame pačiame sprendime Federalinis Teismas mini ir *bažnytines bendruomenes* (*Ibid., S. 231*), kurių skirtumas nuo *religinių bendruomenių* toliau šiame darbe dar bus aptartas. Dažniausiai terminą *bažnyčia* Federalinis Teismas vartoja keliais aspektais: arba kaip religinės bendruomenės *kulto pastatą* (Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 17. Juni 1996. *BGE 122 II 246*; Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 13. Oktober 1992. *BGE 118 Ib 497* ir kt.), arba kaip *religinės bendruomenės pavadinimą* (Scientologijos bažnyčia Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 14. Februar 1992. *BGE 118 Ia 46*; Romos katalikų bažnyčia Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 26. Januar 1990. *BGE 116 Ib 37* ir kt.).

298 Sąvokos *sekta* vartojimas konstituciškai yra pateisinamas tiek, kiek ši sąvoka vartojama neutraliai, dalykiškai pateikiant informaciją (kurią įgaliotos valstybės institucijos turi teisę rinkti ir analizuoti) apie konkrečią organizaciją. Užsiimdama šia informacine veikla, *valstybė* ir jos institucijos nepažeidžia religinio neutralumo ir santūraus konkrečios religijos vertinimo principo, kurio jos *privalo* laikytis, o patys išsireiškimai *vadinamosios* (ši sąvoka savaime parodo valstybės santūrumą vertinant) *sektos*, *naujosios religijos* ar *psicho sektos* konstituciškai nėra svarstomi ir „nepatenka į religijos laisvės ir pasaulėžiūros laisvės pagrindinių teisių apsaugos sferą“, nors *prima facie* atrodo kitaip. Tačiau jeigu minėti sinoniminiai *sektų* apibūdinimai vartojami diskriminuojamo, neigiamo

ir sektos gali vadintis *bažnyčiomis*, kaip antai *Scientologijos bažnyčia*, bet, kaip jau minėta, valstybės institucijoms tai dar savaime neteikia pagrindo jas teisiškai registruoti kaip bažnyčias ar religines organizacijas. Valstybė (jos institucijos) *pripažintas* bažnyčias (skirtingai nei politines partijas ir kitus asmenų susivienijimus) laiko ypatingos substancijos, t. y. *religinės prigimties* viešaisiais *juridiniais asmenimis* (Konstitucijos 43 str. 2 d.), visuomenės organizacijomis[299], kurioms suteikia sąlyginę vidaus autonomiją (jos „laisvai tvarkosi pagal savus kanonus ir statutus", – Konstitucijos 43 str. 4 d.) ar net atsižvelgia į jų visuotinę, universalią teisinę tvarką, kaip Katalikų bažnyčios atveju (iš čia ir sutartys tarp Šventojo Sosto ir Lietuvos Respublikos). Ir M. Römeris visus „tikybinius socialinius junginius" vadino vienu vardu – *bažnyčios*[300].

Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinio Įstatymo integralios dalies – „Veimaro Imperijos Konstitucijos" („*Weimarer Reichsverfassung*") 136–141 straipsniuose[301], išskyrus 137 straipsnio 1 dalį, kurioje įtvirtinta nuostata, jog *nėra valstybinės bažnyčios* (*Staatskirche*[302]), kalbama išskirtinai apie religines organizacijas *(Religionsgesellschaf-*

---

vertinimo prasme, kaip, pvz., su epitetais *destruktyvios*, *pseudoreliginės* ir pan., tada toks abstraktus įvairių judėjimų kvalifikavimas konstituciškai jau nebegali būti vertinamas kaip neutralus religiniu ir pasaulėžiūriniu požiūriu. Valstybė tokiu atveju nesilaiko jos atžvilgiu galiojančio konstitucinio imperatyvo visus asmenis religiniu ir pasaulėžiūriniu požiūriu traktuoti vienodai. Valstybė ir jos institucijos peržengtų savo religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo ribas ir tuo *konkrečiu atveju*, jei *sektas* apibūdintų tokiais kvalifikuojamais požymiais kaip „manipuliacija", „manipuliavimas", negalėdamos šių teiginių teisiškai pagrįsti konkrečiais faktais. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 26. Juni 2002 (BVerfGE 105, 279 <295 ff.> *Osho*) -1 BvR 670/91-.

299 Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas 2000 m. gruodžio 19 d. sprendime yra konstatavęs, kad „viešosios teisės korporacijų statuso suteikimas religinėms bendruomenėms nereiškia, kad jos tampa valstybinio aparato dalimi". Jos yra tokie patys pagrindinių teisių subjektai, kaip ir privatinės teisės pagrindu veikiančios religinės organizacijos. Tačiau nors viešosios teisės korporacijos statuso suteikimas ir leidžia religinei organizacijai įgyti didesnę įtaką valstybei bei visuomenei, tačiau valstybės atžvilgiu ji pirmiausia išlieka visuomenės dalimi, jos organizacija. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 19. Dezember 2000 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 20. September 2000 (BVerfGE 102, 370 <387 ff.> *Körperschaftsstatus der Zeugen Jehovas*) *-2 BvR 1500/97-*.

300 Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*. Pirma dalis: *Valstybė*. T. II. Antras fotografuotinis leidimas. Vilnius: Pradai, 1995, p. 144.

301 Būtent šie Weimaro Konstitucijos vadinamieji „bažnytiniai straipsniai" laikomi labai vykusiu kompromisu tarp įvairių politinių jėgų ir ši minėtų straipsnių prasminė vienybė yra akivaizdžiai matoma. Parlamentinei Tarybai tereikėjo juos visus *en bloc* inkorporuoti į Pagrindinį Įstatymą, todėl Weimaro ir Bonos valstybinė bažnytinė teisė apjungia tradiciją ir modernumą. Žr. Heckel, M. *Gesammelte Schriften: Staat, Kirche, Recht, Geschichte*. Hrsg. von Schlaich, K. *Jus ecclesiasticum*. Band 58. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1997, p. 733–734. Tačiau minėtų straipsnių perkėlimui į Pagrindinį Įstatymą nebuvo iš karto pritarta. Buvo siūloma valtybės ir bažnyčios santykius reguliuoti federacinių žemių konstitucijose. Taip pat buvo baiminamasi, kad bažnyčios nebūtų privilegijuojamos lyginant su kitomis korporacijomis. Be to, reikia konstatuoti, kad vis dėlto nebuvo stengtasi sukurti kito konstitucinio reguliavimo šioje srityje. Ši situacija vertinama kaip „dvigubas konstitucinis kompromisas". Plačiau apie tai Borowski, M. *Die Glaubens- und Gewissensfreiheit des Grundgesetzes. Jus Publicum*. Band 144. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, p. 60–63.

302 Atkreiptinas dėmesys į tai, kad Vokietijos Pagrindinio Įstatymo – Federalinės Konstitucijos atveju ši nuostata, t. y. *bendroji norma ir principas* yra būtent pirmoji minėto straipsnio dalis, bet ne paskutinė (paradoksaliai!) straipsnio dalis, kaip Lietuvos Respublikos Konstitucijos (43 str. 7 d.) atveju. Vokiška formuluotė „*nėra valstybinės bažnyčios*" ir lietuviška konstitucinė formulė „*nėra valstybinės religijos*" jurisprudencijos požiūriu iš esmės yra interpretuotinos analogiškai, t. y. aiškinamos plečiamai,

ten), nors konstitucinėje doktrinoje dažniau vartojama *religinių bendruomenių (Religionsgemeinschaften)* sąvoka, pabrėžiant jų ypatingą bendruomeninį pobūdį, taip pat kaip *pars pro toto* visoms religinėms bendruomenėms apibūdinti. Vokietijos Konstitucijoje, panašiai kaip ir Lietuvos Konstitucijoje, institucine prasme yra vartojama sąvoka *bažnytinis* (WRV 136 str. 4 d.), o subjektyviąja prasme – sąvoka *religinis*. Šveicarijos Konstitucijos 72 straipsnio pavadinime „Bažnyčia ir valstybė" *(Kirche und Staat)* ir jo 1 dalies nuostatoje sąvoka *bažnyčia* vienaskaita vartojama visoms *religinėms bendruomenėms (Religionsgemeinschaften)* (šio straipsnio 2 dalis) subordinuoti (atrodo, kad ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, kaip jau minėta, savo jurisprudencijoje suformulavęs *valstybės ir bažnyčios atskirumo principą,* iš dalies nuėjo panašiu keliu). Sisteminis Šveicarijos Konfederacijos Federalinės Konstitucijos aiškinimas neduoda pagrindo alternatyviai interpretacijai. Šveicarijos Konstitucijos 72 straipsnio pavadinimas *Valstybė ir bažnyčia* bei analogiškų subjektų įtvirtinimas to paties straipsnio 1-oje dalyje *(Kantonai yra įpareigoti sureguliuoti valstybės ir bažnyčios santykį)* lemia tai, kad jau šio straipsnio 2-oje dalyje minima *religinių bendruomenių* sąvoka *(Federacija ir kantonai savo kompetencijos ribose gali imtis priemonių užtikrinti viešąją taiką tarp skirtingų religinių bendruomenių narių)* sistemiškai subordinuojama *bažnyčios* sąvokai. Nors sąvoka *bažnyčia*, kaip jau minėta, yra grynai krikščioniška, o Šveicarijos Konstitucijos tekste yra vartojama vienaskaita, nėra jokio pagrindo manyti, kad Konstitucijos dvasia ji neturėtų būti suprantama kitaip nei *pars pro toto* visoms religinėms bendruomenėms apibūdinti[303]. Tai yra principinė konstitucinė nuostata. Ją patvirti-

tapatinant *religiją* – institucišKai neapčiuopiamą socialinį ir teisinį reiškinį, su *bažnyčia* – institucinę formą turinčiu teisiniu reiškiniu, ir atvirkščiai. Taigi abiem atvejais yra draudžiamos tiek valstybinė religija, tiek ir valstybinė bažnyčia, nes bažnyčia negalima be religijos, o religijai konstituciškai būtina ją atstovaujanti institucija.

303 Šveicarų teisininkas Ch. Rüegg'as savo 2001 m. Ciuricho universitete apgintoje disertacijoje išdėstė priešingą poziciją, aiškiai skiriančią Biblijos pagrindu įsisteigusias krikščioniškas bažnyčias nuo kitų religinių bendruomenių. Žr. Rüegg, Ch. Die privatrechtlich organisierten Religionsgemeinschaften in der Schweiz. *Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht*. Band 12. Freiburg: Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 2001, p. 25-27. Tačiau tokia Ch. Rüeggo nuomonė laikytina pagrįsta teologiniu, istoriniu ir faktiniu požiūriu (be kita ko, ji atitinka ir *Lietuvos Respublikos Konstitucijoje* įtvirtintą *teisinę* skirtį tarp *[krikščioniškų] bažnyčių* ir *[nekrikščioniškų] religinių organizacijų,* analogišką skirstymą *Austrijoje* pagal 1867 m. Valstybės Pagrindinio Įstatymo 15 str. (Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. *RGBl 142/1867*), kuris pagal Austrijos Federalinio Konstitucinio Įstatymo 149 straipsnio 1 dalį yra Konstitucijos rango), bet neargumentuota Federalinio Teismo oficialia konstitucine jurisprudencija, pvz., *BGE 119 Ia 178 S. 185* Teismas yra konstatavęs, kad jis vengia spręsti tikėjimo mokymo turinio klausimus (Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 18. Juni 1993. *BGE 119 Ia 178 (Schwimmunterricht)*). Kitaip tariant, tokia minėto autoriaus nuomonė nedera su *konstitucinio valstybės religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo principo* samprata Šveicarijoje (t. y. valstybė nesprendžia teisės nuostatų teologinio pagrįstumo ar tikėjimo klausimų turinio), kadangi priešingu atveju Federalinis Teismas būtų turėjęs spręsti, ar koks nors visuomeninis susivienijimas teisėtai vadinasi *bažnyčia*, t. y., ar jis vadovaujasi krikščionišku bibliniu paveldu ir pan. Tuo tarpu Federalinis Teismas daugybėje bylų to nedarė ir nesigilino į sąvokų *bažnyčia* ir *religinė bendruomenė* skirtumus, pvz., dėl *Scientologijos bažnyčios* (Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 2. November 1994 *BGE 120 Ia 220 S. 222*; Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 14 Februar 1992 *BGE 118 Ia 46*), dėl *Naujosios apaštalų bažnyčios* (Urteil des Kassationshofes des Schweizerischen Bundesgerichts vom 21. Juli 1994. *BGE 120 IV 208 S. 210*), dėl *Pasaulinės Dievo bažnyčios* (Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen

na ir Šveicarijos Konstitucijos 72 straipsnio naujos 3 dalies nuostata *minaretų statyba yra draudžiama*[304], kurios tiesioginis adresatas yra *musulmonų religinės bendruomenės* (joms nedraudžiama statyti mečečių, bet uždrausta prie jų statyti naujus minaretus[305]). Ši nuostata *prima facie* atsiduria kolizijoje su kitomis Šveicarijos Konstitucijos

Bundesgerichts vom 20. Sptember 1991 *BGE 117 Ia 311 S. 313;* Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 19. Februar 1988 *BGE 114 Ia 129 S. 130*). Kita vertus, *bažnyčios* sąvokos *expréssis verbis* Šveicarijos Konstitucijos tekste tarsi rodo Konstitucijos kūrėjų mintį implicitiškai įtvirtinti tradicinių Šveicarijoje bažnyčių (Romos katalikų, Evangelikų reformatų ir Krikščionių katalikų bažnyčių) išskirtinės faktinės reikšmės *subtilų pripažinimą Konfederacijoje*, ir kartu stengiantis nepažeisti valstybės religinio neutralumo principo toliau vartojant ir religiškai neutralesnę *religinių bendruomenių* sąvoką (tuo nenurodant jų krikščioniško tikėjimo turinio).

304 2009 m. lapkričio 29 d. konfederacinio tautos balsavimo „Prieš minaretų statybą" teigiami rezultatai lėmė tai, kad Šveicarijos Konstitucijos 72 straipsnyje „Valstybė ir bažnyčia" buvo įtvirtinta tokia subordinacinė sąvokų „sistema": *bažnyčia–religinės bendruomenės–minaretai* (implicitiškai tai susiję tik su *islamo religinėmis bendruomenėmis)*.

305 Dar prieš įvykstant tautos balsavimui minaretų klausimu, kai kurie žymūs Šveicarijos teisininkai buvo išreiškę poziciją, kad teigiamų rezultatų atveju Federalinis Teismas turėtų tarti paskutinį žodį, o tai reiškia – pripažinti tokią *Konstitucijos pataisą antikonstitucine*. Vienas iš jų – Giorgio Malinvernis – Europos Žmogaus Teisių Teismo teisėjas nuo Šveicarijos, teigdamas, kad žmogaus teisės yra universali vertybė, pabrėžė, kad individuali asmens laisvė yra svarbiau už tiesioginę demokratiją. Tais atvejais, kai iškyla grėsmė asmens teisėms, kai iškyla „kolizija" tarp tautos ir teisėjo, galutinį sprendimą turėtų priimti teisėjas. Swissinfo.ch Gespräch mit G. Malinverni von 11. November 2007. Richter sollen das letzte Wort haben. *swissinfo.ch* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-17] <http://www.swissinfo.ch/ger/Home/Archiv/Richter_sollen_das_letzte_Wort_haben.html?cid=6207622>. Tačiau tokias teisininkų nuomones paneigė oficiali konstitucinė doktrina: Federalinio Teismo I-asis Viešosios teisės skyrius argumentuotai nenagrinėjo piliečio skundo dėl referendumu priimtos minaretų statybos draudimo nuostatos teisėtumo, nes „Federalinis Teismas neturi konstitucinių instrumentų nagrinėti priimtų konfederacinių tautos iniciatyvų turinio", be to, minėtas *skundas* buvo *abstraktaus pobūdžio ir nesirėmė konkrečiu ginčijamos normos taikymo atveju*. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 14. Dezember 2009. *1C_527/2009*.
Konstitucinis minaretų statybų uždraudimas, kaip Šveicarijos tiesioginės demokratijos padarinio pavyzdys, prof. G. Malinvernio nuomone, primena, kad *tauta taip pat gali klysti*. Su tokia G. Malinvernio pozicija galima būtų sutikti, jeigu, pvz., minaretų statybų draudimas būtų numatytas kantono teisėje, *in primis* kantono konstitucijoje (ne Federalinėje Konstitucijoje), tada jį prieštaraujančiu Federalinei Konstitucijai būtų galėjęs pripažinti Federalinis Teismas, analogiškai kaip bendruomenės pilietybės suteikimo ,,prie balsadėžės" procedūros atveju, kai buvo sudarytos plačios galimybės pažeisti Šveicarijos Konstitucijos 8 straipsnyje įtvirtintus konstitucinius *teisinės lygybės ir diskriminacijos* (pvz., religijos pagrindu) *draudimo* principus. Jau minėtame Federalinio Teismo 2003 m. liepos 9 d. sprendime *BGE 129 I 217* konstatuota, kad pilietybė asmenims iš Jugoslavijos nebuvo suteikta diskriminuojant juos dėl *etninės kilmės ir religijos*, ir kad Federalinei Konstitucijai prieštarauja toks Liucernos kantono ir Emmeno bendruomenės teisinis reguliavimas, kai prašymo suteikti pilietybę klausimą bendruomenės piliečiai sprendžia eidami „prie balsadėžių". Federalinis Teismas panaikino 2002 m. kovo 19 d. Liucernos kantono Vyriausybės Tarybos sprendimą, kuriuo buvo atmestas minėtų asmenų skundas dėl Emmeno bendruomenės atsisakymo suteikti jiems pilietybę, ir įpareigojo kantono ir bendruomenės įstaigas išspręsti pilietybės suteikimo klausimus laikantis Federalinei Konstitucijai neprieštaraujančio proceso. Tačiau jeigu kalbame apie visą pilietinę tautą kaip *suprema potestas*, sekdami prancūziška ir šveicariška (pagal Šveicarijos Konstituciją Federalinis Teismas nesprendžia *net federalinių įstatymų* atitikimo Šveicarijos Konstitucijai) konstitucine doktrina, galime klausti: kas yra tas subjektas, kuris galėtų konstatuoti tautos klaidą? Kas gali konstatuoti, kad konstitucinis demokratijos principas tapo ne lygiaverčiu konstituciniam teisinės valstybės principui, bet aukštesniu už jį; kad tauta, nors *volens nolens* ir privalėjo, bet nesilaikė pagarbos teisinės valstybės vertybėms? Šiuo požiūriu galima teigti, kad jeigu reikėtų išrinkti *drąsiausią* ir *labiausiai aktyvistinę* Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo poziciją jo veiklos istorijoje, nepaisant jo plačios argumentacijos ir

72 straipsnio formuluotėmis, kurios pirmiausia – ir tai yra lemiamas veiksnys – turėjo būti aiškinamos vadovaujantis žmogaus teisėmis; taigi jos neturėjo diskriminuoti mažesnių arba naujų religinių bendruomenių Šveicarijoje[306]. Šveicarijos Konstitucijos kūrėjų tikslai, fiksuoti *travaux préparatoires,* parodo, kad to tikrai buvo siekta, pvz., minėtame ilgas diskusijas apibendrinančiame ir įvairių teisinių pozicijų kompromisą išreiškiančiame 1996 m. lapkričio 20 d. Šveicarijos Vyriausybės aiškinamajame rašte (*Botschaft*) dėl naujosios Šveicarijos Konstitucijos konstatuojama, kad nors „santykis tarp valstybės ir bažnyčios tikriausiai jau nebėra toks ypatingai aktualus kaip prieš

iš pačios Konstitucijos plaukiančios teisės aktų hierarchijos *geležinės* logikos, be jokios abejonės, *Nr. 1 teiginiu* būtų: „Pagal Konstituciją Konstitucinis Teismas turi išimtinę kompetenciją tirti ir spręsti, ar <…> bet kuris referendumu priimtas aktas (jo dalis) neprieštarauja bet kuriam aukštesnės galios aktui, *inter alia* (ir pirmiausia) Konstitucijai." Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 3.2 punktas (*Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292). Tai nereiškia, kad mes šią poziciją kvestionuojame. Juo labiau kad tautos referendumu priimtas aktas hipotetiškai gali būti nukreiptas tiek ir prieš teisinę valstybę bei Konstitucijos viršenybę, *inter alia* suponuojančią „visų teisės aktų hierarchiją ir iš jos kylantį draudimą žemesnės galios teisės aktuose nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris konkuruotų su nustatytuoju aukštesnės galios teisės aktuose" (*Ibid*.), tiek ir prieš visuotinai pripažintas bendražmogiškąsias vertybes (taigi ir *tikėjimo bei sąžinės laisvę* arba kitaip – *religijos laisvę*), tarp kurių ir Konstitucijos nėra jokio prieštaravimo: „Lietuvos valstybės ištikimybė visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams buvo deklaruota dar 1990 m. kovo 11 d. priimtame Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos akte ,,Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo". Vadinasi, sava valia prisiimtų tarptautinių įsipareigojimų laikymasis, pagarba visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams (ir *pacta sunt servanda* principui) yra atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas". Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 9.1. punktas (*Valstybės žinios.* 2006, Nr. 30-1050). Minėta Teismo pozicija yra *drąsiausia* ta prasme, kad provokuoja pamąstyti, ar po tokio Teismo sprendimo nekiltų iniciatyvų „susiaurinti KonstitucinioTeismo galias"?.. („Jeigu vis dėlto taip atsitiktų, štai tuomet galima būtų kalbėti apie realią grėsmę demokratijos pagrindams. O ne dėl to, kad Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus aiškinti Konstituciją, kad jis turi nemažą diskreciją suteikti Konstitucijos nuostatoms vienokį ar kitokį realų ir konkretų turinį. Demokratinėse teisinėse valstybėse konstituciniai teismai, saugodami konstitucijas, gali primesti įstatymų leidėjams (politikams) savo valią, bet ne atvirkščiai. Jeigu politikai konstitucinių teismų reformomis, teisėjų atlyginimų mažinimais, politiniais bauginimais ar kitais būdais sugeba primesti savo valią konstituciniams teismams, tuomet kalbėti apie konstitucionalizmą nėra prasmės". (Sinkevičius, V. *Konstitucinio Teismo nutarimų įgyvendinimas įstatymų leidyboje,* p. 504). Ar Konstituciniam Teismui derėtų baimintis tokios hipotetinės grėsmės? Žinoma, ne. Teismui jau ir anksčiau teko būti „nepopuliariu" visuomenėje įvairiose bylose, pvz., dėl mirties bausmės panaikinimo 1998 m., kai darbą, kurį turėjo padaryti Seimas, teko „padaryti teisėjų rankomis" (Plg. Kūris, E. *Konstitucija, teismai ir demokratija*, p. 259). Ir dėl to Teismo niekas „nenugriovė", o jo kompetencijos neperdavė Aukščiausiajam Teismui. „Aiškinant teisę, juo labiau aukščiausiąją teisę – Konstituciją, remtis visuomenės nuomone <…> apskritai yra tabu". <…> Pasak M. Safjano, „Konstitucinio Tribunolo teisėjai <…> neturi ko prarasti, išskyrus savo padorumą ir profesinį autoritetą". Konstitucinis Teismas, kuris priimdamas sprendimus vadovaujasi Konstitucijoje įtvirtintomis vertybėmis, kol jos nėra pakeistos, neturi būti matomas kaip „liaudies priešas", apie kurį užsiminta sovietinėje konstitucijoje. „J. Stalinas kadaise paklausė: „Kiek divizijų turi Popiežius?" O kiek divizijų turi konstituciniai teismai?" *Ibid*., p. 262.

306 Hangartner, Y. Rechtlicher Grundrahmen der Kooperation von Staat und Religionsgemeinschaften. In *Kooperation zwischen Staat und Religionsgemeinschaften nach schweizerischem Recht.* Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht. Band 15. Zürich, Basel, Genf: Schulthess Juristische Medien AG, 2005, p. 96.

šimtus metų“, vis dėlto šis santykis vėl yra „naujai reglamentuojamas“[307]. Toliau šiame Bundesrato pranešime, iš pradžių įvardijant *bažnyčią*, o paskui *religines bendruomenes*, skelbiama, kad „kantonai, reguliuodami valstybės ir bažnyčios santykius, privalo laikytis valstybinio veikimo principų bei pagrindinių teisių, ypač tikėjimo ir sąžinės laisvės, taip pat teisinės lygybės. Žinoma, tai neverčia kantonų laikytis visa apimančio religinio neutralumo. Jie, be abejonės, gali, pvz., paskiroms tikėjimo bendruomenėms suteikti viešosios teisės subjekto statusą (*öffentlich-rechtlichen Status*), o kitoms atsisakyti jį suteikti“[308]. Tačiau čia pat Konstitucijos kūrėjai, prisimindami istorinę Šveicarijos pilietinių–religinių karų patirtį, įspėjo ir dėl religinių konfliktų tarp įvairių religinių bendruomenių narių perspektyvos: „Nors, atrodo, religinei taikai ir negresia toks pavojus kaip anksčiau <…>, įtampos tarp religinių bendruomenių vieną dieną, nors ir netikėtai, vėl gali iškilti“[309]. Todėl, mūsų įsitikinimu, ypač svarbų vaidmenį tvirti-

[307] Botschaft des Bundesrates über eine neue Bundesverfassung vom 20. November 1996. *BBl 1997 I 1. SR 96.091,* p. 64, 92.

[308] *Ibid.*, p. 287. Jau minėta, kad Šveicarijos Konstitucijos 72 straipsnyje *bažnyčios* sąvokai yra subordinuota *religinių bendruomenių* sąvoka. Daugelio kantonų konstitucijose šis santykis yra modifikuojamas, nes *ne kiekviena pripažinta religinė bendruomenė yra bažnyčia, tačiau kiekviena pripažinta bažnyčia yra religinė bendruomenė*. Tačiau ne visų Šveicarijos kantonų konstitucijos pasižymi precizišku sąvokų vartojimu šioje srityje, kaip, pvz., 2005 m. vasario 27 d. Ciuricho kantono Konstitucija arba 1993 m. birželio 6 d. Berno kantono Konstitucija, kuriose aiškiai atskiriamos *bažnyčios* (daugiskaita) ir *kitos religinės bendruomenės*. Žr. Verfassung des Kantons Zürich. *SR 131.211* (10 skirsnis), Verfassung des Kantons Bern. *SR 131.212* (8 skirsnis). Antai 1968 m. gegužės 19 d. Obvaldeno kantono Konstitucijos antrasis skirsnis pavadintas „Bažnyčia [*vienaskaita – T. B.*] ir valstybė“, o šiame skirsnyje pirmiausia einantis 3 str. pavadintas „bažnyčios“ (*daugiskaita*). Minėto straipsnio 1 dalyje toliau įveliama daugiau terminų: „Romos katalikų *konfesija* kaip daugumos *išpažinimas* ir evangelikų reformatų *konfesija* pripažįstamos *bažnyčiomis*, turinčiomis viešosios teisės savarankiškumą ir teisinį subjektiškumą, ir jos naudojasi valstybės apsauga [Išskirta – *T. B.*]“. Šioje vietoje pastebėtina, kad žodis *konfesija* (lot. *confessio* – išpažinimas) teisiškai nekorektiškai tapatinamas su institucionalizuotomis religijų formomis – bažnyčiomis. Minėto straipsnio trečioje dalyje toliau nurodoma į *likusias religines bendruomenes*, kurioms taikomi privatinės teisės principai. Valė kantono Konstitucijos 2 str. Romos katalikų *bažnyčią* ir evangelikų reformatų *bažnyčią* pripažįsta esant viešosios teisės *institucijomis*, kurios apibrėžiamos kaip *parapijų*, vykdančių vietos bažnytines *kulto* užduotis, daugetas. Šioje Konstitucijoje kitoms *religinėms bendruomenėms,* kaip įvairioms institucionalizuotoms religijų formoms apibūdinti, diskutuotinai vartojamas *kitų konfesijų* terminas. Žr. Verfassung des Kantons Wallis. *SR 131.232*. 1894 m. sausio 31 d. Cugo kantono Konstitucijos 72 str. 1 d. nuostata tarsi išsprendžia šį neaiškumą apibendrindama, kad „*bažnytinę bendruomenę* sudaro jos teritorijoje gyvenantys vienodos konfesijos asmenys“, o tokias bendruomenes apskritai apibūdina kaip *dvasines korporacijas*, jas aiškiai atskiriant nuo *pasaulietinių korporacijų* (11 str. 1 d.). Žr. Verfassung des Kantons Zug. *SR 131.218*. Vienaip ar kitaip reguliuodamas santykius su religinėmis bendruomenėmis, kiekvienas kantonas pagal pasirinktą modelį vienoms religinėms bendruomenėms suteikia kantono bažnyčios (*Landeskirche, Église d'État*) arba kantono pripažinto viešosios teisės subjekto statusą (kai kurių kantonų konstitucijos tokį statusą suteikia ne tik kai kurioms tradicinėms bažnyčioms, bet ir judėjų kulto bendruomenėms, netapatindamos jų su bažnyčiomis), o santykių su kitomis (kai kurie kantonai su visomis) religinėmis bendruomenėmis organizavimą perkelia į privatinės teisės sritį. Taip sukuriama *dualistinė kantoninė religinių bendruomenių sistema*: privatiniai ir viešieji juridiniai asmenys, turintys religinį tikslą. Pastarieji yra bažnytinės ir viešosios teisės korporacijos bei įstaigos, kurioms taikoma Federacijos ir kantonų viešoji teisė, todėl savo viešosios teisės įgaliojimų srityje kantonai nėra ribojami federalinės civilinės teisės (Šveicarijos civilinio kodekso 6 str. ir 59 str. 1 dalis. Žr. Schweizerisches Zivilgesetzbuch. *SR 210*).

[309] *Ibid.* Panašu, kad minaretų statybų draudimas (Šveicarijos Konstitucijos 72 str. 3 d.), tarsi nesiderinantis su „religine taika“ (72 str. 2 d.), patvirtino Konstitucijos Tėvų baimes ir aktualizavo vadinamąją „kultūrų kovą“.

nant religinę taiką atlieka teismai, ne tik pati Tauta kaip Konstitucijos kūrėja, *in primis* konstitucinės justicijos institucijai atitenka reikšminga misija tiek interpretuojant ir subalansuojant Konstitucijos teksto eksplicitines ir implicitines nuostatas (tarp jų ir pačias *bažnyčios* bei *religinių organizacijų* sąvokas) bei išvedant praktinę konkordanciją tarp įvairių konstitucinių gėrių, tiek ir ginant kiekvieno asmens tikėjimo bei sąžinės laisvę. Konstitucija, kaip antimažoritarinis aktas, kurio *expressis verbis* dar nėra *viskas*, teismus tam ir įpareigoja.

Trumpai ***reziumuojant*** galima pasakyti, kad, nors Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 straipsnyje ir konstitucinėje jurisprudencijoje *bažnyčių* ir *religinių organizacijų* sąvokos yra aiškiai atskiriamos bei vartojamos greta ir daugiskaitos forma, tačiau šiame darbe *bažnyčios* sąvoka dažniausiai vartojama vienaskaitos forma *pars pro toto* visoms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms apibūdinti. Konstitucinis *valstybės ir bažnyčios atskirumo principas* leidžia teigti, kad ir teisiniu, tiksliau – Konstitucijos požiūriu, sąvoka *bažnyčia* gali būti vartojama šiuo aspektu ne tik dėl patogumo, bet ir dėl to, kad konstitucinė terminija (bažnyčios bei religinės organizacijos) ne visai sutampa su ordinarinėje teisėje vartojama terminija (bažnyčios, religinės bendruomenės ir bendrijos bei centrai). Priklausomai nuo konteksto *bažnyčių* sąvoka gali būti vartojama ir daugiskaitos forma. Taigi toliau šiame darbe sąvoka *bažnyčia* vartojama plačiąja prasme ir reiškia bet kurį iš Lietuvos *valstybės pripažintą* arba *valstybės pripažinimo neturintį*[310], bet viena iš galimų formų teisiškai įregistruotą *religinės prigimties* (skirtingai nuo politinių partijų ar profesinių sąjungų) *viešąjį juridinį asmenį* (Konstitucijos 43 str. 2 d.), tokį *asmenų susivienijimą*, kuris turi neabejotiną *atramą visuomenėje* ir veikia nepažeisdamas Konstitucijos nustatytų veiklos, mokymo bei apeigų *neprieštaravimo įstatymui ir dorai* imperatyvų (Konstitucijos 43 str. 1 d.). Tačiau bažnyčios juridinį subjektiškumą bei prigimties specifiškumą reikia aptarti atskirai.

4.2. Bažnyčia kaip juridinis asmuo

Konstitucijos 43 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad „Valstybės pripažintos bažnyčios bei kitos religinės organizacijos turi juridinio asmens teises“. Ką ši nuostata reiškia ir koks jos tikslas? Argi galima tokia teisinė situacija, kad *valstybės jau pripažintos* bažnyčios bei kitos religinės organizacijos neturėtų juridinio asmens teisių? Juk visi tokie juridiniai asmenys yra registruojami valstybiniame [Juridinių asmenų] registre arba įtraukiami į jį. Šią Konstitucijos nuostatą galima aiškinti keliais aspektais – lyginamuoju, teleologiniu, istoriniu ir kt.

Tam tikra konstitucinė lyginamoji analizė leidžia teigti, kad nagrinėjama Konstitucijos 43 straipsnio 2 dalies nuostata kitų valstybių kontekste yra pakankamai unikali ir savo teisine konstrukcija galėtų būti lyginama su Konstitucijos 18 straipsniu ta pras-

[310] „Konstitucija įtvirtina trejopą Lietuvoje veikiančių bažnyčių bei religinių organizacijų statusą: vienos bažnyčios bei religinės organizacijos yra tradicinės Lietuvoje, kitos (tradicinėmis Lietuvoje nesančios) bažnyčios bei religinės organizacijos yra valstybės pripažintos, dar kitos Lietuvoje veikiančios bažnyčios bei religinės organizacijos neturi nei tradicinių Lietuvoje, nei valstybės pripažintų statuso.“ Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 6 punktas. (*Valstybės žinios*. 2007, Nr. 129-5246).

me, kad faktiškai į konstitucinį rangą yra iškeliama *vadovėlinė formuluotė* (apskritai doktrininių teiginių įrašymas į konstitucijų tekstus yra kai kurių naujųjų Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstitucijų bruožas). Lygiai kaip jokia demokratinė valstybė nekvestionuoja žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio[311], taip ir savaime suprantamu dalyku yra laikoma tai, kad valstybės pripažintas juridinis vienetas – bažnyčia ar religinė organizacija, turi juridinio asmens statusą ir nuo jo natūraliai neatsiejamas juridinio asmens teises. Todėl tokios ir panašios formulės paprastai apskritai neįpinamos į konstitucijų teksto *corpus*, o Vokietijos Pagrindinio Įstatymo sudedamosios dalies – Weimaro Imperijos Konstitucijos 137 straipsnio 4 dalyje taip ir įtvirtinta, kad „religinės organizacijos savo teisinį veiksnumą įgyja pagal bendrąsias civilinės teisės taisykles"; taigi tai ne Konstitucijos *expressis verbis* objektas. Be to, Pagrindinio Įstatymo 19 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad juridiniams asmenims, taigi ir religinėms organizacijoms, galioja *pagrindinės teisės*, jeigu tik jos gali būti joms pritaikomos pagal savo esmę (tiesa, panašią nuostatą vokiečiai padėjo suformuluoti ir estams jų Konstitucijos pagrindinių teisių kataloge (Estijos Konstitucijos 9 str. 2 d.)[312]), o tai reiškia, kad ir jiems galioja visi pagrindinių teisių ribojimo konstituciniai pagrindai.

Vis dėlto gana unikalaus lietuviško konstitucinio valstybės ir bažnyčios santykių reguliavimo tam tikrų sąsajų galima ieškoti su 1991 m. liepos 13 d. Bulgarijos Konstitucija. „Teisinėje literatūroje pastebima, kad naujosioms šių šalių [Vidurio ir Rytų Europos valstybių – *T.B.*] konstitucijoms trūksta originalumo, kad jose nieko naujo <…>, kad jų nustatytas reguliavimas panašus arba inspiruotas Vakarų Europos šalių konstitucinių sistemų. <…> Gal iš tikro šis regionas – taigi ir Lietuva – vien konstitucionalizmo vartotojai, patys neturintys ką pasiūlyti pasauliui?"[313] Iš tikrųjų būtų naivu neigti Vidurio ir Rytų Europos valstybių konstitucijų, taigi ir Lietuvos Konstitucijos, nuostatų didžiosios dalies gimimą iš Vakarų valstybių elitinių konstitucijų raidės ir dvasios, tam tikru mastu adaptuojant jas prie nacionalinių vertybių, konstitucinių tradicijų ir kitų ypatumų. Tačiau pabrėžtina, kad galiojančiai Lietuvos Konstitucijai, bent valstybės ir bažnyčios santykių reguliavimo srityje, originalumo tikrai netrūksta. Kiek šio darbo autoriui yra žinoma, jau vien „tradicinių" bažnyčių ir religinių organizacijų sąvoka Lietuvos Konstitucijoje yra tikrai unikali, ir tik Bulgarijos Respublikos Konstitucijos 13 straipsnio 3 dalyje yra nustatyta, kad „*Tradicinė* Bulgarijos Respublikos

311 „Žmogaus teisės kartais net pavadinamos „naująja mūsų dienų religija". Vakarų teisinėje civilizacijoje pripažįstama, kad „individas turi senesnių ir aukštesnių teisių už valstybės teises ir kad dėl to valstybė turi jas gerbti <…> Konstitucijos 18 straipsnyje skelbiama, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės. Tai principinė konstitucinė nuostata, žmogaus teisių sampratos tikrasis raktas. Šia nuostata pripažįstama, kad žmogus nuo pat gimimo turi nuo jo asmens neatskiriamas pamatines ir nekintamas teises ir laisves <…>. Konstitucinis Teismas taip pat yra pažymėjęs, jog negalima aiškinti, esą bet kuri Konstitucijoje įtvirtinta žmogaus teisė ar laisvė yra prigimtinė vien dėl to, kad ji yra įtvirtinta Konstitucijoje. Tam tikros Konstitucijoje įtvirtintos žmogaus teisės ar laisvės pažeidimas savaime nereiškia, kad yra pažeistas ir Konstitucijos 18 straipsnyje įtvirtintas žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimo principas". Jarašiūnas, E. *Konstitucinė kontrolė: keletas minčių apie žmogaus teisių apsaugos matmenį*, p. 162, 173, 175.

312 Eesti Vabariigi põhiseadus. Vastu võetud 28.06.1992. RT 1992, 26, 349 jõustumine 03.07.1992. *Vertimas:* Estijos Respublikos Konstitucija. Vertė Kontrimaitė, G. *et al.* In *Užsienio šalių konstitucijos.* Sudarė Jarašiūnas, E.; Mesonis, G. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 162.

313 Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste. *Jurisprudencija*. 2002, 30(22): 49.

religija [išskirta – *T. B.*] yra Rytų ortodoksų tikėjimo išpažinimas“[314]. Skirtumas tik tas, kad Lietuvoje *tradicinėmis* pripažįstamos institucionalizuotos religijų formos – *bažnyčios ir religinės organizacijos*, bet ne [viena] *religija*. Be to, Bulgarijos Konstitucijos 136 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad [teritorinė vietos savivaldos] „bendruomenė yra juridinis asmuo“. Taigi šiuo požiūriu, nors Lietuvos ir Bulgarijos konstitucijose kalbama apie *skirtingos prigimties* juridinius asmenis, tačiau neatmestina, kad ir ši bulgariška konstitucinė nuostata kartu su *religijos tradiciškumo* sąvoka, 1992 metais galėjo būti

[314] Конституция на Република България. Обн., ДВ, бр. 56 от 13.07.1991 г., в сила от 13.07.1991 г. <…> Народно събрание на Република България. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-20]. <http://www.parliament.bg/bg/const>. Bulgarijos Respublikos Konstitucijos 6 straipsnyje yra įtvirtinta visų lygybė įstatymui ir bet kokios diskriminacijos religiniu pagrindu draudimas. Taip pat pagal Konstitucijos 11 straipsnį yra draudžiama vienintelę ideologiją paskelbti valstybine ir politines partijas steigti religiniu pagrindu. 13 straipsnio 1 dalyje garantuojama laisvė išpažinti savo tikėjimą. Minėti bendrieji konstituciniai principai ir normos yra pamatinis Bulgarijos Konstitucijos elementas, leidžiantis nenukrypstant nuo demokratinių teisinės valstybės vertybių ir laikantis jų, įtvirtinti išskirtinį vienos religijos konstitucinį teisinį statusą. Konstitucijos 13 straipsnio 2 dalyje užtikrinama, kad religinės institucijos yra atskirtos nuo valstybės, kad religines bendruomenes ir institucijas bei religinius įsitikinimus naudoti politiniais tikslais yra uždrausta (13 str. 4 d.), todėl bažnyčios ir valstybės institucinio atskyrimo principas Bulgarijos Konstitucijoje yra labai aiškus. O tai, kad minėto straipsnio 3 dalyje *Rytų ortodoksų tikėjimo išpažinimas yra įtvirtinamas kaip tradicinė Bulgarijos Respublikos religija*, nereiškia jokio valstybės ir bažnyčios valdžių suliejimo ar juo labiau pavojaus religijos laisvei. Šią konstitucinę nuostatą reikia interpretuoti visos Bulgarijos Konstitucijos dvasia. Šios Konstitucijos demokratiškumas tikrai nekelia abejonių ir religijos bei pasaulėžiūros srityje: 37 straipsnyje užtikrinama sąžinės, minties, pasaulėžiūros laisvė nepriklausomai nuo religinių ar ateistinių įsitikinimų; 58 straipsnio 2 dalyje draudžiama religinių ar kitų įsitikinimų pagrindu nevykdyti konstitucinių ir įstatymų nustatytų pareigų. Tad *tradicinės* Rytų ortodoksų *religijos* konstitucinis statusas Bulgarijoje tą religiją išpažįstantiems nesuteikia jokių išskirtinių konstitucinių teisių ar privilegijų, neverčia visų asmenų ją išpažinti, išsamiai neapibrėžia tos religijos vaidmens valstybiniame gyvenime ar įstatymų leidybos srityje (priešingai, kaip minėjome, netgi draudžia religinių bendruomenių, institucijų ir religinių įsitikinimų naudojimą politiniams tikslams (13 str. 4 d.) bei politinių partijų steigimą religiniu pagrindu (11 str. 4 d.)), nepažeidžia religijos laisvės, tačiau toks *tradicinės Rytų ortodoksų religijos konstitucinis statusas* yra tautos kultūrinio paveldo, faktinės visuomenės religinės sanklodos pakėlimas į konstitucinės apsaugos lygmenį ir rodo tvirtą bulgarų tautos ryšį su savo istorine praeitimi, kultūra, valstybingumo šaknimis, pagarbą tradicijų tęstinumui. Reikia įsidėmėti ir tai, kad *tradicinė religija nėra valstybinė religija* su visais iš tokio konstitucinio statuso kylančiais teisiniais padariniais.

vienu iš Lietuvos Konstitucijos Kūrėjų idėjų sutvirtinimo šaltinių.

Tačiau autentiškiausias Konstitucijos 43 straipsnio 2 dalies formuluotės pamatas – tai perimta pati nacionalinė konstitucinė tradicija[315]. Demokratinės[316] 1922 m. Konstitucijos 83 straipsnio 2 dalyje buvo įtvirtinta esminė nuostata: „Tikybinės organizacijos turi Valstybėje juridinio asmens teisių“[317]. 1928 m. Konstitucijos 19 straipsnyje skelbta, kad „Tikybos bei kultūros reikalams rūpinti gali būti sudaromi juridiniai viešosios teisės asmen[y]s nurodyta įstatyme tvarka“, o 84 straipsnio 2 dalis atkartojo ankstesnės Konstitucijos nuostatą: „Tikybinės organizacijos turi valstybėje juridinio asmens teisių“[318]. Tačiau dabar galiojančios Konstitucijos 43 straipsnio 2 dalies redakcija yra pagrįsta ne principine 1922 m. Konstitucijos 83 straipsnio 2 dalies formuluote, nors ji ir *netapatino* valstybės pripažintų ir tokio pripažinimo neturinčių bažnyčių bei religinių

---

315 „[P]er pastaruosius du šimtus metų Lietuva nepriklausoma buvo tik keturis dešimtmečius. Taigi tuos du šimtmečius keturis penktadalius laiko negalėjo formuotis ir įsitvirtinti autentiška Lietuvos teisinė, juolab konstitucinė, tradicija. Dar ir šiandien sunku visapusiškai įvertinti palikimą, tai, kokį mentalinį ir emocinį antspaudą Lietuvos visuomenės požiūriui į valstybę ir jos institucijas, jai dirbančius žmones padarė ilgi priklausomybės laikotarpiai, kai mūsų kraštą valdžiusi valstybė buvo ne mūsų valstybė, o jos nustatyta teisinė tvarka – ne mūsų teisinė tvarka“. Kūris, E. *Konstitucija, teismai ir demokratija*, p. 256. „Kaip apskritai apibūdinti konstitucinę tradiciją? Ar tai – nuo nenutrūkstamo politinio teisinio proceso priklausoma reiškinių visuma, ar paskirų reikšmingų faktų, praeityje nulėmusių konstitucinę ideologiją ir konstitucinę kultūrą, raiška ir akivaizdus poveikis dabarčiai? Nekeldami sau tikslo formuluoti nekvestionuojamo atsakymo, galime teigti, kad lietuvių tautos istorinėje atmintyje neišblėso demokratinio paveldo idėjos, įgyvendintos XX a. pradžioje atkurtos Lietuvos valstybės konstituciniuose aktuose ir, aišku, 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje <…>. Kalbant apie Lietuvos konstitucinį paveldą, šis konstitucinis dokumentas yra išskirtinis, nes būtent jis klojo demokratinius valstybingumo pamatus, atspindėjo lietuvių tautos lūkesčius, socialinius politinius siekius, pateikė atkuriamos valstybės konstitucinę apibrėžtį ir ateities raidos gaires. <…> Šioje Konstitucijoje, be visų kitų jai įtaką dariusių veiksnių, atsispindėjo ir Veimaro konstitucijos nuostatos dėl teisinių ir socialinių vertybių <…> Taigi, samprotaujant apie tai, koks yra šiuolaikinės Lietuvos konstitucinis paveldas, kuriuo būtų galima grįsti konstitucinę demokratinę tradiciją, reikėtų išskirti 1922 m. rugpjūčio 18 d. Lietuvos Valstybės Konstituciją – nepaneigiamą istorinį šaltinį, tam tikru mastu padariusį įtaką ir 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje paskelbtoms bei teisiškai suformuluotoms konstitucinėms apibrėžtims. Tokiame kontekste vertinant praeitį ir dabartį galima samprotauti ir apie prielaidas aiškiau pabrėžti šių konstitucijų abipusį giminingumą, politinį teisinį ryšį. Būtent tokia pozicija galėtų būti kryptingiau skelbiama ir šiuolaikinėje Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje, kai Konstitucinis Teismas, įgyvendindamas savo interpretacines galias, nustato konstitucinių principų, normų ir nuostatų turinio tikrąsias prasmes ir atskleidžia jų istorinę prigimtį brėstant Lietuvos konstitucionalizmui.“ Žilys, J. Konstitucija – tarp lūkesčių ir tikrovės. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2009, 4(16): 217–219.

316 Tiesa, reikia prisiminti, kad „paskutiniame balsavime, trečiame iš eilės, konstitucija priimta tik krikščionių demokratų, vieno nepartinio ir tautinių mažumų kelių atstovų balsais. Nuo balsavimo susilaikė valstiečiai liaudininkai, socialdemokratai ir keli tautinių mažumų atstovai. Prieš balsavo tik vienas atstovas, buvęs socialdemokratų frakcijos narys, vėliau iš jos pasitraukęs ir pasivadinęs nepartiniu. Kairiojo sparno atstovai susilaikė nuo balsavimo priimant konstituciją daugiausia ideologiniais sumetimais. Nepatiko jiems konstitucijos įvadiniame žodyje įrašymas Dievo vardo. Nepriimtinas jiems buvo ir privalomas religijos dėstymas valdinėse mokyklose. Nepasitenkinta ir todėl, kad konstitucija neužtikrino civilinės metrikacijos. Dauguma kairiųjų bloko atstovų nenorėjo ir respublikos prezidento institucijos, teigdami, kad tautos atstovybės prezidiumas atliktų prezidento pareigas“. Laučka, J. B. Keletas žvilgsnių į Lietuvos 1922 metų Konstituciją: jos kilmė ir pagrindiniai principai. *Aidai. Kultūros žurnalas.* 1985, 3(352).

317 Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1922, Nr. 100-799.

318 Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1928, Nr. 275-1778.

organizacijų, taigi pastarosioms aiškiai *nesuteikė juridinio asmens teisių*[319], bet 1938 m. Konstitucijos 30 straipsniu: „Valstybės pripažintos bažnyčios bei kitos tolygios tikybinės organizacijos turi teisinio asmens teisių. Šių teisių ribos nustatomos įstatymu“[320]. Tai tarsi parodo 1992 m. Konstitucijos Kūrėjų tikslą ne nelaikyti valstybės nepripažintų bažnyčių juridiniais asmenimis apskritai, bet kad jie būtų kitokie juridiniai asmenys, t. y. ne „bažnyčių ir religinių organizacijų“ formos ir neturėtų *bažnyčioms* pripažįstamų

---

319 Korporacinė tikybinė ar bažnytinė savivaldybė yra įterpta į 1922 m. Konstitucijos X skyrių: „Tikybos ir kulto dalykai.“ Pamatinis čia yra Konstitucijos 83 §-fas, ypač jo du pirmieji abzacai <…> Pirmuoju žvilgsniu galėtų atrodyti, kad bažnyčių ar tikybinių organizacijų teisinė būklė, einant šiais nuostatais, prilygsta šiaip draugijų būklei. Tačiau iš tikrųjų yra žymus skirtumas, kurį mes žemiau išaiškinsime. Konstitucija numato dvi tikybinių organizacijų kategorijas: į vieną ji įskiria „visas esamas Lietuvoje tikybines organizacijas", vadinasi – visas, kurias 1922 m. konstitucija užtiko, visas tuo laiku gyvas ir veikusias Lietuvoje, ir tiktai joms vienoms iš karto pripažįsta ir užtikrina tą konstitucinę teisinę būklę, kurią išdėsto 83 §-fo 1 ir 2 abzace; į antrą tikybinių organizacijų kategoriją konstitucija įskyria „naujai atsirandančias tikybines organizacijas", kurių teisinei būklei paveda 84 §-fą. <…>Be abejo „naujai atsirandančiųjų" kategorija apima ne tiktai naujai steigiamus tikybinius junginius, kurių iki šiol iš viso niekur nebuvo ir kurie yra pagrindžiami nauju tikybiniu mokslu, bet ir tas bažnyčias ar tikybines organizacijas, kurios, kad ir senos bei nusistojusios, vis dėlto iki 1922 m. Lietuvoje neveikė ir čia savo jokių organizacinių formų neturėjo, o tuo pačiu nėra numatytos konstitucijos 83 §-fo. / Pirmoji – „visų esamųjų Lietuvoje“ – tikybinių organizacijų kategorija yra privilegijuota. Jų kanonų ar statutų konstitucija tikrinti neleidžia, paliuosuoja juos nuo bet kurių sąlygų ar formalybių, kurios gali būti įstatymo nustatytos šiaip draugijų statutams ar įstatams, juos iš anksto priima ir sankcionuoja, kaip teisinį jų tvarkymosi valstybėje titulą. Be to ji joms teikia visą eilę konstitucinių privilegijų, kurios nepakeitus konstitucijos negali būti joms valstybėje atimtos ar susiaurintos ir šiuo atžvilgiu nepareina nuo įstatymų leidėjo. Žinoma, steigdamos pavyzdžiui mokyklas arba konstitucijoje nurodytas įstaigas ar vienuolynus, kongregacijas ir brolijas, šios bažnyčios ar tikybinės organizacijos turės laikytis įstatymų nurodomos tvarkos ar taisyklių, bet pačią teisę jas steigti jos gauna ne iš įstatymo, bet iš savo konstitucinės privilegijos, kurios pamatan padėti jų kanonai ar statutai. Šiomis konstitucinėmis privilegijomis jos išsiskiria iš šiaip draugijų ir iš „n a u jai atsirandančių“ bažnyčių ir tikybinių organizacijų, kurių teisinė būklė ir veikimo sąlygos pareina nuo paprasto įstatymo. Tačiau ir „naujai atsirandančios“ tikybinės organizacijos tuo skiriasi nuo šiaip draugijų, kad joms tvarkyti konstitucija numato tam tikrąjį įstatymą, vadinasi – jų teisinė būklė netilpsta bendrojoje draugijų būklėje. <…> Jokios tam tikros bažnyčios 1922 m. konstitucija į ypatingą privilegijuotą padėtį neiškelia ir tuo pačiu jokios viešpataujančios, oficialinės ar valstybinės bažnyčios nesteigia. Šitokios bažnyčios sąvoka yra Lietuvos 1922 m. konstitucijai svetima. Romos-Katalikų Bažnyčia, kuri Lietuvoje galėtų į šitokią padėtį pretenduoti ir kurios reikalai rūpėjo stipriausiajai Steigiamojo Seimo partijai, Krikščionių-demokratų blokui, nors praktikoje valstybiniai reiškiniai buvo labai dažnai su šios bažnyčios veikimu ir aktais jungiami, konstitucijoje iš viso nėra minima. Teisiškai ji paskęsta bendrojoje „visų esamų Lietuvoje tikybinių organizacijų“ konstitucinėje kategorijoje. / Šiaip bažnyčių ir tikybinių organizacijų savivaldybė sudarytų tiktai visuomeninio laisvo tvarkymosi teisinę formą, analoginę šiaip bet kurių draugijų bei sąjungų, iš viso socialinių junginių, teisinei padėčiai valstybėje tuo tiktai nuo pastarosios besiskiriančią, kad ji yra jungiama su kai kuriomis privilegijomis ir kad jai tvarkyti skiriami ne bendros draugijų ir sąjungų, bet tam tikros teisės normos. Su viešomis valstybės funkcijomis ši tikybinių junginių savivaldybė, kiek tai liečia pamatinę jos konstitucinę būklę, pareikštą konstitucijos 83 ir 84 §§-fuose, nėra jungiama ir šiuo ji ryškiai skiriasi tiek nuo vietos savivaldybės, tiek nuo korporacinės tautinių mažumų ir profesinės savivaldybės. Römeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis*, p. 408–410.

320 Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1938, Nr. 608-4271.

teisių[321].

Konstitucija 43 straipsnio 2 dalyje kalba apie juridinio asmens teises, bet nenurodo jokios formos juridinių asmenų, kuriems tokios teisės priklauso. Kitaip ir negalėtų būti, nes tai jau ordinarinės teisės (įstatymo) reguliavimo dalykas. Be to, Konstitucija įtvirtina trejopą bažnyčių statusą, todėl valstybė *prima facie* gali ar net privalo nustatyti skirtingas jų, kaip juridinių asmenų, rūšis, todėl tokių juridinių asmenų teisių ir pareigų mastas neabejotinai galėtų skirtis, nes „konstitucinis asmenų lygybės principas savaime nepaneigia to, kad įstatymu gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas tam tikrų kategorijų asmenims, esantiems skirtingose padėtyse. Tai taikytina ne tik fiziniams, bet ir juridiniams asmenims, nes jie paprastai yra fizinių asmenų susivienijimai“[322]. Todėl su konstituciniu asmenų lygybės principu dera konstitucinė nuostata, kad „neapribojant Konstitucijoje įtvirtintų visoms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms garantuojamų teisių, tradicinėms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms įstatymu gali būti užtikrinamos ir tokios teisės, kurių neturi tradicinėmis

---

321 Kita vertus, Konstitucijos 43 straipsnio 2 dalies nuostata reiškia tai, kad juridinio asmens *teisės tradicinėms religinėms bendruomenėms ir bendrijoms* yra pripažįstamos pačioje Konstitucijoje, o ne nuo įstatų registracijos t. y. valstybės pripažinimas, kuris plaukia iš Konstitucijos, savaime lemia juridinio asmens teisių turėjimą (Civilinio kodekso 2.37 str. 1 d. įtvirtinta, kad „tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos yra juridiniai asmenys. Kitos religinės bendruomenės ir bendrijos įgyja juridinio asmens teises“ Civilinio kodekso ir kitų įstatymų nustatyta tvarka). Tai taip pat atsispindi Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 10 straipsnyje („Tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos, turinčios juridinio asmens teises, praneša apie tai Teisingumo ministerijai. / Naujai susikūrusios (atsikūrusios) tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos įgyja juridinio asmens teises, kai jų vadovybė apie susikūrimą (atsikūrimą) raštu praneša Teisingumo ministerijai ir yra nustatomas konkrečios bendruomenės ar bendrijos tradicijų tęstinumas atsižvelgiant į jos kanonus, statutus bei kitas normas. / Tradicinių religinių bendruomenių, bendrijų ir centrų pagal jų kanonus, statutus ar kitas normas įsteigti juridiniai asmenys įgyja juridinio asmens teises, kai jų vadovybė raštu praneša Teisingumo ministerijai, o ši įformina įstatymų nustatyta tvarka“) ir 11 straipsnyje („Kitos religinės bendruomenės ir bendrijos įgyja juridinio asmens teises nuo jų įstatų ar juos atitinkančių dokumentų įregistravimo. / Religinės bendruomenės gali būti įregistruotos, jei vienija ne mažiau kaip 15 narių - pilnamečių Lietuvos Respublikos piliečių. / Religinės bendrijos gali būti įregistruotos, jei vienija ne mažiau kaip dvi religines bendruomenes. Įregistruotos religinės bendrijos struktūrai priklausančios religinės bendruomenės ir centrai įgyja juridinio asmens teises, kai juos pripažįsta bendrijų vadovybė ir apie tai raštu praneša Teisingumo ministerijai“). Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo rengėjai Seime taip pristatė šių nuostatų tikslą: „10 straipsnyje išdėstomos sąlygos ir procedūra, pagal kurią religinė bendrija ar bendruomenė tampa juridiniu asmeniu, galinčiu įgyti nuosavybę ir visa kita. Yra du būdai tradicinėms ir kitoms valstybės pripažintoms religinėms bendrijoms, kiekvienai jų. Kaip tikinčiųjų visumai su savo vadovybe juridinio asmens statusą tiesiog pripažįsta Lietuvos Respublikos Konstitucija, 43 straipsnis, 2 dalis, o jų padaliniams jį suteikia pačios religinės bendrijos tradiciškai veikianti vadovybė, pranešdama apie tai valstybinei institucijai, Vyriausybės įgaliotai vykdyti religinių bendrijų registravimą. Ši nuostata labai sumažina valstybinį biurokratizmą religijos srityje, kadangi nereikia kiekvienai bendruomenei atlikti registravimosi procedūros. Religinėms bendrijoms, dar neturinčioms valstybės pripažinimo, ir jų padaliniams reikia registruotis valstybinėje įgaliotoje institucijoje - departamente, ministerijoje ar kur bus nustatyta, jei tos bendrijos ir jų padaliniai nori įgyti juridinio asmens teises“. Lietuvos Respublikos Seimo 3 sesijos 1993 m. rugsėjo 21 d. aštuntojo posėdžio stenograma. *Informacija apie Seimo posėdžius. Seimo sesijos. www.lrs.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses>.

322 Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimo motyvuojamosios dalies 1 punktas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 20-537.

nesančios bažnyčios bei religinės organizacijos“[323]. Kaip matome, Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje kalbama apie bažnyčių kaip juridinių asmenų „dviejų lygmenų“ teises – tas, kurios priklauso tradicinėms *bažnyčioms bei religinėms organizacijoms,* ir tas, kurios vienodai priklauso visoms *tradicinėmis nesančioms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms*, t. y. toms, kurios yra valstybės pripažintos[324], ir toms, kurios tokio pripažinimo neturi. Todėl galima teigti, kad tam tikros bažnyčios teisinis statusas demokratinėje valstybėje (o federacijose – ir valstybinio pobūdžio darinyje) iš esmės priklauso nuo to, ar konkreti bažnyčia yra kaip nors išskirta aukščiausio – konstitucinio reguliavimo lygmeniu, t. y. nuo to, ar ji turi *valstybinės bažnyčios*, ar *valstybės* (valstybinio pobūdžio darinio) *pripažintos bažnyčios*, kaip *viešosios teisės* pripažinto subjekto, statusą[325], ar Konstitucijoje iš viso nėra pripažįstama ir veikia vien tik kokia nors *privatinės teisės* leidžiamo juridinio asmens forma, t. y. kaip Civilinio kodekso pagrindu įsisteigęs juridinis asmuo[326]. Tačiau istorija rodo, kad gali būti dar viena galimy-

---

323 Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 6 punktas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 49-1424.

324 „Valstybės pripažinimą suteikia Lietuvos Respublikos Seimas. Tai reiškia, kad valstybės pripažinimas yra speciali teisinė procedūra, kuri pasibaigia Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo konkrečios religinės bendrijos atžvilgiu priėmimu <…>. Taigi konstatuotina, kad religinės bendrijos teisinis įregistravimas ir juridinio asmens statuso suteikimas Įstatymo taikymo prasme nereiškia, kad bendrija yra valstybės pripažinta.“ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2002 m. rugpjūčio 28 d. nutartis administracinėje byloje *Nr. A-11-00805-02*.

325 Lietuvos Respublikoje tokiais *viešosios teisės subjektais* sąlygiškai galima išskirti (sąlygiškai, nes tikrosios *viešosios teisės korporacijos*, pvz., pripažintos bažnyčios Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, vykdo tam tikras „suverenias“ viešosios teisės pripažįstamas funkcijas, t. y. apmokestina savo narius, nustato kitas teises ir pareigas. Šiuo požiūriu Pirmosios Lietuvos Respublikos konstitucijose buvo įtvirtintas „tikresnis“ bažnyčių ir tikybinių organizacijų, kaip viešosios teisės korporacijų, statusas) Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje bei Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje nurodytas bažnyčias bei religines organizacijas. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 5 straipsnyje yra aiškiai išvardytos *tradicinės Lietuvoje bažnyčios bei religinės organizacijos* („Valstybė pripažįsta devynias Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo dalį sudarančias tradicines Lietuvoje egzistuojančias religines bendruomenes ir bendrijas: lotynų apeigų katalikų, graikų apeigų katalikų, evangelikų liuteronų, evangelikų reformatų, ortodoksų (stačiatikių), sentikių, judėjų, musulmonų sunitų ir karaimų“). Seimo nutarimuose (Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybės pripažinimo suteikimo Lietuvos evangelikų baptistų bendruomenių sąjungai“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62-2249; Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybės pripažinimo suteikimo Septintosios dienos adventistų bažnyčiai“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 82-3242) aiškiai įvardijamos *kitos valstybės pripažintos, bet tradicinėmis Lietuvoje nesančios bažnyčios bei religinės organizacijos*. Pagal Juridinių asmenų registro nuostatus (Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Juridinių asmenų registro įsteigimo ir Juridinių asmenų registro nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 107-4810. Aktuali redakcija 2011-08-24) šios bažnyčios *Juridinių asmenų registre* yra registruojamos arba į jį įtraukiamos kaip „tradicinės Lietuvos religinės bendruomenės, bendrijos ir centrai, jų tos pačios religijos tikslams įgyvendinti įsteigti juridiniai asmenys, kitos religinės bendruomenės, bendrijos ir centrai, jų tos pačios religijos tikslams įgyvendinti įsteigti juridiniai asmenys“ arba kitaip – *religinės bendruomenės ir bendrijos*.

326 Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalį ir Konstitucinio Teismo jurisprudenciją Lietuvos Respublikoje tokie asmenų susivienijimai yra *dar kitos Lietuvoje veikiančios bažnyčios bei religinės organizacijos, kurios neturi nei tradicinių Lietuvoje, nei valstybės pripažintų statuso*. Nors Konstitucija ir Teismas tokius juridinius asmenis įvardija *bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis*, tačiau tai nepaneigia to, jog tapimas bažnyčia arba religinės prigimties juridiniu asmeniu yra tam tikras teisinis procesas, kuris nustato aiškius įvykdytinus reikalavimus. Žinoma, tai yra svarbi paties asmenų susivienijimo *apsisprendimo teisė*, arba *savivoka* – ar jis pats laiko save *bažnyčia*,

bė – *draudimas bažnyčiai apskritai egzistuoti kaip juridiniam asmeniui* (tai sovietinio okupacinio režimo ypatumai, kurie bus aptarti toliau).

Konstitucinis Teismas yra ne kartą konstatavęs, kad *Konstitucijos, kaip aukščiausiosios teisės, normų ir principų negalima aiškinti remiantis įstatymų leidėjo ir kitų teisėkūros subjektų priimtais aktais* [išskirta – *T. B.*], nes taip būtų paneigta Konstitucijos viršenybė teisės sistemoje (Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d., 2004 m. liepos 1 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai, 2005 m. vasario 10 d. sprendimas)“[327], todėl toliau šiame darbe ordinarinės teisės aktų bei istorinių okupacinės valdžios dokumentų, kurie nėra Lietuvos konstitucinės teisės šaltiniai, pavyzdžiai pateikiami ne Konstitucijai aiškinti, o tik tiek, kiek jų reikia konstitucinių nuostatų genezei atsekti ir tų nuostatų [ne]įgyvendinimui ordinarinėje teisėje aptarti[328].

Taigi Konstitucijos 43 straipsnio 2 dalis istoriškai yra svarbi ne tik konstitucinės tradicijos perimamumo aspektu, bet ir, remiantis teleologiniu aiškinimu, yra tam tikras siekis sugrąžinti bažnyčiai sovietinės okupacijos atimtas teises, iš dalies atkurti tą bažnyčios teisinį statusą, kurį ji turėjo laisvoje nepriklausomoje Lietuvos valstybėje. To siekė jau Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, kurio bendrosios programos projekto VII

---

ar tik filosofinės, psichologinės ar kt. humanistinės prigimties *pasaulėžiūrine organizacija*. Taigi pirmiausia galima ir reikėtų kalbėti apie tam tikrą asmenų susivienijimo konstitucinę „reikalavimo teisę“ būti traktuojamam bažnyčia arba religine organizacija apskritai. Tokia pretenzija jau gali būti fiksuojama pačiame juridinio asmens pavadinime, pvz., Scientologijos bažnyčia, bet tai nereiškia, kad valstybė ją jau turėtų traktuoti kaip bažnyčią ir teisiškai tokia įregistruoti. Arba štai unikalus lietuviškas pavyzdys – „Kauno m. religinės bendruomenės ,,Joga-brolija-žmogaus būties akademija“ įmonė ,,In-Jan"“ (Valstybės įmonė Registrų centras. *Juridinių asmenų paieška*. [interaktyvus] [žiūrėta 2011-09-09]. <http://www.registrucentras.lt/jar/p/>). Juridinių asmenų registre tokios „religinės bendruomenės“ nėra. Todėl *tai, kad koks nors asmenų susivienijimas laiko save bažnyčia arba religiniu asmenų susivienijimu, juridiškai dar mažai ką reiškia.* Būtų klaidinga manyti, kad Konstitucija ar Konstitucinio Teismo jurisprudencija įgalina tokius asmenų susivienijimus Juridinių asmenų registre registruoti arba įtraukti į jį tokia viešojo juridinio asmens forma kaip *religinė bendruomenė ar bendrija*, o ne kaip *viešoji įstaiga*, *labdaros ir paramos fondas*, *asociacija* ar kita, nes vien tokio asmens apsisprendimo, arba savęs identifikavimo, nepakanka. Pastarieji juridiniai asmenys (taip pat ir pagal Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nuostatas) nėra tapatūs bažnyčioms – „religinėms bendruomenėms ir bendrijoms“. Tačiau apsispręsti laikyti save *bažnyčia* ir skelbti konstitucinei santvarkai, viešajai tvarkai ir dorai neprieštaraujantį mokymą Konstitucija nedraudžia. Todėl, pvz., Šveicarijoje paprastai toks *religinės prigimties* asmenų susivienijimas steigiasi kaip sąjunga *(klubas)* arba susivienijimas (*Verein*), arba kita įstaiga (*Anstalt*), kuri nesiekia jokių ekonominių tikslų, todėl pagal Šveicarijos civilinio kodekso 52 straipsnio 2 dalį ji neturi būti įtraukta į Komercinį registrą *(Handelsregister)*. Taigi jų teisinis subjektiškumas pagal Kodekso 60 straipsnį siejamas ne su įtraukimu į registrą, o su iš tokių susivienijimų [rašytinės formos] statutų plaukiančia valia būti religine (ne bažnytine!) korporacija (statutuose nurodomas susivienijimo tikslas, lėšos ir vidinė organizacija). Žr. Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907 (Stand am 1. Januar 2011). *AS 24 233, 27 207 und BS 2 3. SR 210.*

327 Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 24 punktas (*Valstybės žinios*. 2006, Nr. 36-1292).

328 Konstitucinis Teismas taip pat naudoja tokią metodiką, pvz., „Nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos kontekste svarbu atskleisti Lietuvos Respublikos teisėkūros šeimos politikos srityje raidą iki tiriamo teisės akto išleidimo <…> Apibendrinant aptartą Lietuvos Respublikos teisėkūros šeimos politikos srityje raidą iki ginčijamos Koncepcijos priėmimo, taip pat kai kuriuose šiuo metu galiojančiuose įstatymuose tiesiogiai ar netiesiogiai šeimos sąvokas įtvirtinantį teisinį reguliavimą“ (Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 2–15 punktai. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 118-5564).

skyriuje „Religija ir visuomenė“ buvo skelbiama: „1. Sąjūdis siekia, kad būtų normalizuota Bažnyčios padėtis visuomenėje, realiai užtikrinta teisė Bažnyčiai tvarkytis pagal savo vidinius kanonus. 2. Sąjūdis pasisako už tai, kad būtų užtikrinta galimybė atgaivinti ir kurti religinius susivienijimus, suteikiant jiems juridinio asmens statusą“[329]. Galima teigti, kad okupacijos metais Lietuvoje apie jokias bažnyčios, kaip juridinio asmens, teises nebuvo galima net kalbėti[330] mažų mažiausiai dėl to, kad jos veikla buvo

[329] Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa [Projektas]. *Komjaunimo tiesa*. Nr. 195(11100). 1998 m. spalio 12 d., trečiadienis. Būtina atkreipti dėmesį į tai, kad konstituciniu požiūriu Sąjūdžio dokumentai nėra bereikšmiai, nes Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis buvo „pagrindinė politinė tautos jėga, 1988–1990 m. sutelkusi lūkesčius pakeisti politinę teisinę sistemą ir atkurti nepriklausomą demokratinę Lietuvos valstybę <…>. Būtent Sąjūdis buvo tas politinis moralinis veiksnys, kuris skatino diskusiją ne tik apie bendrąsias demokratijos, istorinio teisingumo aktualijas, bet ir kitais pragmatiniais politiniais teisiniais klausimais, kuriuos 1988–1990 m. imta vis intensyviau svarstyti. Politiniai 1988–1990 m. siekiniai, reikšti įvairiuose dokumentuose – pareiškimuose, deklaracijose, rezoliucijose, vertintini kaip „savita konstitucionalizmo išraiška““. Žilys, J. *Konstitucijos socialinės prasmės*, p. 315.

[330] Negalima kalbėti ir apie jokias [nors formaliai ir deklaruotas] *fizinio asmens* tikėjimo, sąžinės, įsitikinimų, pasaulėžiūros, religijos laisves, kurios geriausiu atveju buvo interpretuojamos kaip negatyviosios laisvės, t. y. *laisvės nuo religijos*. O kaip *beteisių bažnyčių ir religinių organizacijų* „statusas“ pasireiškė realiame gyvenime, galima sužinoti ne tik iš *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos*, kurios VIII tomo Priedas ypač vertingas teisiniu požiūriu. Minėtame *Kronikos* priede yra surinkti kai kurie viešai neskelbti okupacinės valdžios aktai: Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1974 m. rugsėjo 20 d. nutarimu Nr. 339 patvirtinti „Kultų įstatymų laikymosi kontrolės komisijos prie miesto, rajono Darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto nuostatai“, kuriuose, be kita ko, įtvirtinta, kad „religinė bendruomenė – parapija gali pradėti veikti tik įsiregistravusi valstybinės valdžios organuose“. Tikintieji, pagal įstatymą sudarę religinį susivienijimą, galėjo naudotis maldos namais, „kurie mūsų šalyje yra liaudies nuosavybė, <…> pagal sutartis, sudarytas tarp vietinių valdžios organų ir religinio susivienijimo steigėjų. <…> Remiantis įstatymais, kiekvienas dvasininkas turi teisę laikyti pamaldas tik jam paskirtoje parapijoje, turint [Religijų reikalų tarybos] Įgaliotinio įstaigos registracijos pažymėjimą. <…> Tarybiniai įstatymai nepilnamečių religinio mokymo organizavimą kvalifikuoja kaip kišimąsi į valstybės reikalus ir įstatymo pažeidimą. <…> Būtina šiuo atveju prisiminti Lietuvos TSR Baudžiamojo kodekso 143 straipsnio komentarą, kur pasakyta, kad bažnytininkams draudžiama organizuoti nepilnamečių religinį mokymą, pažeidžiant įstatymu nustatytas taisykles, o įstatymų nustatytų taisyklių pažeidimu reikia suprasti nepilnamečių religinį mokymą bet kokia forma. <…> už kulto tarnautojų arba vykdomojo organo padarytus įstatymų pažeidimus turi nukentėti visi religinio susivienijimo tikintieji, nes kuomet nesilaikoma sudarytos sutarties, pažeidžiami tarybiniai įstatymai ir nereaguojama į padarytas pastabas šiuo reikalu, valdžios organai gali imtis kraštutinių priemonių – nuimti nuo registracijos religinę bendruomenę, o maldos namus uždaryti“. Informacijoje „Apie religijos ir bažnyčios padėtį Lietuvos TSR 1984 m. sausio 1 dienai. Slaptai Egz. Nr. 122“ aptariama „Respublikoje“ veikiančių 764 religinių bendruomenių, priklausančių dešimčiai konfesijų (Katalikų Bažnyčios, Sentikių bažnyčios, Rusų stačiatikių bažnyčios, Liuteronų ir reformatų bažnyčios, Musulmonų religinės bendruomenės, Judėjų religinės bendruomenės, Evangelikų krikščionių – baptistų (EKB), Kitų religinių susivienijimų, pvz., Karaimų) ir dvylikos „neregistruotų tikinčiųjų grupių“, vadinamų „sektantų“ (baptistų, adventistų ir kt.) veikla. Skelbiama informacija apie Kultų įstatymų laikymosi kontrolės komisijų veiklą 1983 metais ir kt. Žr. *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika*. Aštuntas tomas. Pogrindžio leidinys. Nr. 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, Priedas. Lietuvos Kronikos Sąjunga. Kingsport, Tennessee: Kingsport Press, 1987, p. 443–470. Vertingos informacijos apie tikrą bažnyčios teisinę padėtį okupaciniu laikotarpiu ir nuorodų į įvairius šaltinius galima rasti ir nesuskaičiuojamoje gausybėje kitų leidinių bei darbų, kaip antai, *Nenugalėtoji Lietuva. Antisovietinis pogrindis. Kalba dokumentai*. T. 1. Sudarė Liekis, A. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993; *Nenugalėtoji Lietuva. Antisovietinis pogrindis. Kalba dokumentai*. T. 2. Sudarė Liekis, A. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993; Skuodis, V. *Dvasinis genocidas Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1996; *Krikščionybė Lietuvoje*. Redagavo Vardys, V. S. Čikaga:

visiškai kontroliuojama, eliminuota jos nuosavybės teisė, neteisėtai paimtas visas turtas[331]. Tai akivaizdu jau pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu, kurio metu pri-

Lietuvos krikščionybės jubiliejaus komitetas, 1997 ir kt. Tiesa, reikia pažymėti, kad į to meto lietuvių išeivijos autorių skelbiamus darbus užsienyje audringai buvo reaguojama vietinių okupacinės propagandos skleidėjų, kurie ir šiaip nepraleisdavo progos pasireikšti. Antai viena iš tokių itin „produktyvių" autorių O. Ruželytė rašė: „1940 m. vienas iš pagrindinių liaudies reikalavimų buvo reikalavimas užtikrinti sąžinės laisvę, atskirti bažnyčią nuo valstybės." Įvairios antibažnytinės „priemonės reiškė lenininio bažnyčios atskyrimo nuo valstybės ir mokyklos nuo bažnyčios principo įgyvendinimą Lietuvoje. Šio principo įgyvendinimas, o tuo pačiu ir valstybės gyvenimo laicizacija ir yra svarbiausioji piliečių sąžinės laisvės garantija. Nenuostabu todėl, kad šis principas, o ypač jo įgyvendinimas mūsų respublikoje yra negailestingai puolamas reakcinių lietuvių emigrantų spaudoje". Ruželytė, O. Bažnyčios atskyrimo nuo valstybės ir mokyklos nuo bažnyčios principo iškraipymas klerikalinėje lietuvių emigracijos spaudoje. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija. 1971, 2(36): 90. Kai kurie kiti šios autorės darbai: Ruželytė, O. *Bažnyčia ir minties laisvės slopinimas buržuazinės Lietuvos mokyklose*. Vilnius: Mintis, 1973; Ruželytė, O. *Tarybiniai įstatymai apie religinius kultus*. Medžiaga lektoriui. Vilnius: Žinija, 1984 ir kt. darbai, kuriuose akcentuojama, kad „dalis Konstitucijos nuostatų taikoma tiesiogiai, be papildomo teisinio mechanizmo. Tačiau daugumos konstitucinių nuostatų reguliatyvinis veikimas reiškiasi tiktai komplekse su kitomis normomis, įtvirtintomis įstatymuose. <…> Šie įstatymai arba konkretizuoja ir vysto konstitucines piliečių teises ir laisves, arba jas papildo. <…> svarbiausioji konstitucinė sąžinės laisvės garantija yra bažnyčios atskyrimas nuo valstybės ir mokyklos – nuo bažnyčios". P. 10–12. Gausūs ir J. Aničo straipsniai *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbuose* apie „lietuvių klerikalinių emigrantų" veiklą Vakaruose ir kurių čia detaliai minėti neverta, taip pat įvairių autorių gausiai leistos metodinės „priemonės lektoriui" „pokalbiams mokslinio ateizmo temomis ir atsakant į darbo žmonių klausimus <…>: Mokslinė-ateistinė propaganda yra giliai humaniškas reiškinys. K. Marksas yra pabrėžęs, jog ateizmas yra žmogaus būties įprasminimas". Tokiame kontekste buvo bandoma įrodinėti ir religinių bendruomenių bei „sąžinės laisvės" laisvą „klestėjimą" TSR. Aničas, J.; Rimaitis, J. Tarybiniai įstatymai apie religinius kultus ir sąžinės laisvė. Vilnius: Mintis, 1970, p. 57. Akivaizdu, jog vadinamosios religinės bendruomenės juridinio asmens teisių neturėjo, nes „tarybiniai įstatymai apie religinius kultus į religines bendruomenes žiūri kaip į privačius susivienijimus vieninteliam tikslui – kulto atlikimui. VCVK ir RTFSR LKT 1929 m. balandžio 8 d. nutarime „Apie religinius susivienijimus" sakoma, jog religinė bendruomenė yra tikinčiųjų piliečių, turinčių ne mažiau kaip 18 metų, vieno ir to paties kulto vietinis susivienijimas bendram religinių poreikių tenkinimui. Bendruomenė sudaroma tuo atveju, kai yra ne mažiau kaip 20 tikinčiųjų <…> ir registruojasi rajonų (miestų) Darbo žmonių deputatų tarybų vykdomuosiuose komitetuose". *Ibid*., p. 38. Savaime suprantama, galutinis komunistinio režimo tikslas buvo religinių bendruomenių ir religijos sunaikinimas, kurio siekis buvo reiškiamas tokiomis „genealiomis" idėjomis ir „moksliniais" tyrimais, kaip antai šis: Baužys, J. Religinių prietarų egzistavimo kolūkiečių sąmonėje priežasčių klausimu. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. 1965, Serija A. T. 2 (19). Ir kad jaunoji karta nepamirštų istorijos pamokų, verta kai ką iš šio straipsnio pacituoti: „Remiantis daugiausia Kretingos raj. Kartenos apylinkės (Dauginčių ir Cigonėlių kaimai, „Tarybinės žemės" kolūkis) kolūkiečių ateistinio – etnografinio tyrimo 1963–1964 m. sociologiniais duomenimis, parodoma, jog jau šiuo metu tarybiniame Lietuvos kaime smarkiai vyksta tikinčiųjų ryšių su religija nutraukimo procesas" (p. 253). „Pačia galingiausia jėga kovoje prieš religinius prietarus yra pergalinga komunizmo statyba mūsų šalyje, socialistinės santvarkos pranašumas prieš kapitalistinę santvarką" (p. 255). „Viena iš svarbiausių (socialinių ir gnoseologinių) religinių prietarų egzistavimo priežasčių mūsų šalyje yra kapitalistinio pasaulio egzistavimas, imperializmo politinis ir ekonominis spaudimas, imperialistinių valstybių primesti mūsų šaliai karai, jų vykdomos ginklavimosi varžybos, karo kurstymo propaganda, užsienio katalikų bažnyčios, Vatikano veikla ir propaganda" (p. 258).

[331] Žinoma, „okupacinės valdžios įvykdytos visuotinės nacionalizacijos bei kitų savivalės aktų pagrindu negalėjo atsirasti ir neatsirado teisėta valstybinė nuosavybė. Nusavintas žmonių (*ir bažnyčios kaip juridinio asmens* Intarpas – *T. B.*) turtas buvo tik faktiškai valstybės valdomu turtu" (Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 15 d. nutarimo motyvuojamosios dalies devyniolikta pastraipa. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 47-889). Tačiau bet kokiu atveju ši faktinė situacija reiškė, kad bažnyčia kaip

mestos („Liaudies Seimo“ 1940 m. rugpjūčio 25 d. „priimtos“) kvazikonstitucijos[332] (nes ji nebuvo Tautos aktas nei pagal priėmimo procedūrą, nei juo labiau pagal turinį – neišreiškė visuomenės sutarties dėl Tautos vertybių sistemos) 96 straipsnis skelbė, kad „piliečių sąžinės laisvei užtikrinti Lietuvos TSR-oje bažnyčia atskirta nuo valstybės ir mokykla nuo bažnyčios“[333], o laikinai (nuo 1940 m. gruodžio 1 d.) taikomo RTFSR Baudžiamojo kodekso visas ketvirtas skyrius buvo skirtas „Bažnyčios nuo valstybės atskyrimo taisyklių pažeidimams“[334]. Žinoma, tai, kad „Bažnyčia Lietuvos TSR atskirta

juridinis asmuo negalėjo realizuoti savo teisių su jai priklausančiu turtu atlikti bet kokius veiksmus, kurių nedraustų demokratinės valstybės įstatymai ir „naudoti savo turtą ir lemti jo likimą bet kuriuo būdu, kuriuo nepažeidžiamos kitų asmenų teisės ir laisvės (Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas)“. Apskritai bažnyčia net neturėjo teisės reikalauti, kad kiti asmenys, okupacinės valdžios organai, nepažeistų jos nuosavybės teisės, kurios *esmė* arba esminis turinys (vok. *Wesensgehalt*) tokiu būdu buvo visiškai paneigtas, todėl „nebereikalingas“ buvo ir visuotinai pripažintas bendrasis teisės principas *ubi ius ibi remedium*. Vis dėlto ir po Nepriklausomybės atkūrimo, matyt, iki naujojo Civilinio kodekso įsigaliojimo, nebuvo aiškiai susiformavusi bažnytinės nuosavybės doktrina: „Privati nuosavybė taip pat gali priklausyti fizinių asmenų grupėms, bendrovėms, taigi ir juridiniams asmenims <…>. Profesinių sąjungų, susivienijimų, politinių partijų ir panašių korporacijų turtas nėra privati nuosavybė.“ Staugaitienė, T. Nuosavybė Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. In *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucijos penkerių metų sukakčiai.* Vilnius, 1997 m. spalio 24–25 d. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998, p. 72. Šios problemos realumą patvirtina ir po Konstitucijos priėmimo toliau vykusios diskusijos: „Keistai skamba „Tiesos“ Nr. 197 redakcijos darbuotojos ir Seimo Piliečių teisių ir tautinių bendrijų komiteto pirmininko abejojimas, ar verta Religinių bendrijų įstatyme „įteisinti religinių bendruomenių nuosavybę – gyvenamuosius namus, kitus pastatus“. Jeigu tie pastatai religinėms bendruomenėms teisėtai priklausė 1940 m. birželio 15 dieną ir anksčiau, bet buvo nusavinti neteisėtos okupacinės valdžios, tai pagal esmę ir objektyvią teisę jie joms ir priklauso, ir dėl to negali būti diskutuojama, kai Konstitucija pripažino nuosavybės teisės neliečiamumą. <…> Išvengti piktnaudžiavimų geriausiai padės nesiskubinimas suteikti juridinio asmens teises bet kuriai religine save vadinančiai asmenų grupei, kad kartais šiuo vardu nesidangstytų ir religinės bendruomenės statusu nesinaudotų ne religinių, o biznio tikslų siekiantys asmenys“. Aliulis, V. Dėl religinių bendrijų įstatymo. *Tiesa*. 1993 m. lapkričio 25 d. Nr. 229 (15237).

332 „Tai tokia marionetinė politinio vaikų teatro „valstybė“ buvo „Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika“ Sovietų Sąjungos sąstate. Nei jos „Konstitucija“ nebuvo jos konstitucija, nei jos „teisė“ ir „kompetencija“ nebuvo jos teisė ir jos kompetencija. Taip pat ir „jos organai“ buvo Kompartijos, bet ne jos organai. Nes ir ji pati teturėjo tiktai popierinį gyvenimą, o politinėje veikloje tikrenybėje neegzistavo kaip „valstybė“, net kaip federacijos narys, kaip „štatsfragmentas“. Ji paskendo komunistų valdomoje Sovietų valstybėje kaip jos dalinys. / Lietuvos sovietizacija – tai buvo ne pačios Lietuvos evoliucijos padarinys, bet svetimų, nuslopinusių Lietuvos valstybę pajėgų darbas, kuriam buvo paruošta tam tikra neva pačios Lietuvos aktų inscenizacija, <…> kurios veikimas buvo dengiamas sovietinės quasi demokratijos <…> melu ir klasta. <…> Tai žiaurioji Azijos klasta Europos civilizacijos dirvoje“. Römeris, M. *Lietuvos sovietizacija 1940 metais. Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas.* (1944 m.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 70.
Quasi konstitucijomis sovietinės konstitucijos vadintinos ne tik dėl to, kad jos nebuvo Tautos aktais, bet ir dėl to, kad praktiškai neišreiškė konstitucionalizmo idėjos: valdžios ribojimo teise (Konstitucija) siekiant apginti asmens teises ir laisves. Taigi konstitucionalizmo idealą, kuris absoliučiai nebuvo realizuotas okupacinės sovietinės valdžios aktuose ir realiame gyvenime, išreiškia trys aspektai: „Valdžios ribojimas, teisinės valstybės buvimas, pagrindinių teisių apsauga.“ Jarašiūnas, E. Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis? *Jurisprudencija*. 2009, 4(118): 24–25.

333 Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija (Pagrindinis Įstatymas). *Vyriausybės žinios*. 1940, Nr. 730-5997.

334 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. lapkričio 30 d. įsakas „Dėl laikino taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos teritorijoje“. *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios*. 1940, Nr. 1(3).

nuo valstybės ir mokykla – nuo bažnyčios“ buvo atkartota ir 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos priimtos *kvazikonstitucijos* 50 straipsnio 2 dalyje[335]. Ši situacija radikaliai pasikeitė tik 1989 m. lapkričio 3 d. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiajai Tarybai priėmus įstatymą „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 50 straipsnio pakeitimo“, kurio 4 dalyje nustatyta, kad „Bažnyčiai ir kitoms religinėms organizacijoms pripažįstamas juridinio asmens statusas ir užtikrinama teisė vidaus gyvenime tvarkytis savarankiškai“[336]. Bažnyčia nuo

[335] Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija (Pagrindinis Įstatymas). In: Valančius, K. L. Lietuvos *valstybės konstitucijos*. Vilnius: UAB „Ekonomikos mokymo centras“, 2001, p. 74. Apskritai „Bažnyčios ir valstybės santykių teisinis reguliavimas priklausė iš esmės TSR Sąjungos kompetencijai, o „Religinių susivienijimų nuostatus“, nors ir tvirtino Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, bet jie turėjo visiškai atitikti Maskvos institucijose parengtą šabloną (Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1976 m. liepos 28 d. įsakas „Dėl Religinių susivienijimų nuostatų patvirtinimo“. Žin., 1976, Nr. 22-191; 1980, Nr. 15-213). Tuose Nuostatuose buvo nurodoma, kad nutarimą dėl religinės bendruomenės arba tikinčiųjų grupės registracijos ir dėl maldos namų atidarymo galėjo priimti tik Religijų reikalų taryba prie TSRS Ministrų Tarybos Lietuvos TSR Ministrų Tarybos teikimu. Religinių susivienijimų, maldos namų ir pastatų apskaitą taip pat įgyvendino ši institucija Maskvoje. <…> Maldos namų uždarymo pagrindai nebuvo konkretūs, tačiau labai skrupulingai išspręstas turto likimas [dėl įdomumo verta pabrėžti, kad dėl okupacinės nacionalizacijos dar *net iki šiol* Lietuvoje keli šimtai religinės paskirties pastatų „nuosavybės teise“ priklauso „vykdomiesiems komitetams“ ar kitoms tokio pobūdžio nebeegzistuojančioms institucijoms! *Intarpas – T. B.*]. <…> Nuostatuose buvo pedantiškai tiksliai reglamentuojama religinių bendruomenių funkcionavimo, narystės, vidaus gyvenimo tvarka. <…> Tikinčiųjų bendruomenėms buvo draudžiama vykdyti vaikų ir jaunuolių susirinkimų, literatūros ir kitokių ratelių, grupių, neturinčių ryšio su apeigomis, organizavimą. <…> Labai griežtai buvo reglamentuojamas procesijų ir kitų apeigų organizavimas. Už šių ir kitų draudimų bei ribojimų nesilaikymą buvo nustatyta administracinė, baudžiamoji atsakomybė“. Žilys, J. Sąžinės laisvė ir Bažnyčia. *(Rankraščio teisėmis).*

[336] Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 50 straipsnio pakeitimo“. *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1989, Nr. 32–428. Ši straipsnio redakcija buvo priimta 1989 m. rugsėjo 22 d. prasidėjusioje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje, kurios metu pirmiausia „deputatas K. Motieka reikalavo įtraukti į sesijos dienotvarkę klausimą dėl Konstitucijos 50 str. naujos redakcijos“. K. Motieka pateikė savo Konstitucijos 50 str. redakcijos (kurioje, be kita ko, buvo nustatyta, kad „Bažnyčia ir jos organizacijos yra juridiniai asmenys, laisvai bendrauja su valstybe ir mokykla. Vidinį ir išorinį savo gyvenimą bažnyčia tvarko pagal savo teisę“) projektą, kuriam pritarė Lietuvos vyskupų konferencijos pirmininkas kardinolas V. Sladkevičius. Pastarojo telegrama buvo perskaityta Aukščiausiosios Tarybos posėdyje. Tačiau „tada pasiūlyta Konstitucijos 50 straipsnio nauja redakcija nebuvo priimta“. Bet jau 1989 m. lapkričio 3 d. svarstant įstatymo dėl minėto konstitucijos straipsnio pakeitimo projektą, „platesnės diskusijos nebuvo. <…> pagaliau buvo išspręstas ir labai aktualus klausimas dėl juridinio asmens statuso pripažinimo bažnyčiai ir kitoms religinėms organizacijoms, pripažinta teisė vidaus gyvenime tvarkytis savarankiškai“. Žilys, J. Sąžinės laisvė ir Bažnyčia. *(Rankraščio teisėmis).* Remiantis minėtomis konstitucijos 50 str. pataisomis Atgimimo laikotarpiu buvo pradėta grąžinti bažnytinė nuosavybė. „Tokiu būdu atsivėrė teisinės galimybės religinėms organizacijoms turėti nuosavybę ir ja disponuoti. Tuo remiantis dar LTSR Aukščiausioji Taryba 1990 m. vasario 14 d. priėmė įstatymą „Dėl maldos namų bei kitų pastatų grąžinimo religinėms bendruomenėms“, kuris buvo pagrindinis bažnytinės nuosavybės grąžinimą reglamentuojantis teisės aktas“. Plumpa, P. Valstybės ir religijos santykis Lietuvoje: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 straipsnio analizė. In *Religija ir teisė pilietinėje visuomenėje*. 2000 m. gruodžio 7–8 d. Vilniuje vykusios tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Justitia, 2001, p. 31. Minėtu 1990 m. vasario 14 d. Aukščiausiosios Tarybos įsakymu buvo panaikintas LTSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1948 m. birželio 19 d. įsakas „Dėl maldos namų ir vienuolynų pastatų, o taip pat religinių bendruomenių gyvenamųjų namų nacionalizavimo“. Tačiau sparčiai spręsti nuosavybės grąžinimo klausimus „trukdė teisinis neapibrėžtumas (nuosavybės teisinis sureguliavimas, grąžinimo procedūrų neaiškumas), grąžinimo

to meto juridinio asmens statuso pripažinimo nebeprarado[337]. O tai, kad paskutinioji Lietuvos TSR *kvazikonstitucija* tapo pagrindu Kovo 11-osios Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui, jos reikšmės nė kiek neišaukština, nes Kovo 11-osios aktai jau buvo kokybiškai nauja teisinė materija jos legitimumo prasme. „Lietuvos Respublikos Laikinasis Pagrindinis Įstatymas visų pirma vertintinas tuo aspektu, kad šis konstitucinis aktas buvo neatskiriama organinė Kovo 11-osios aktų sistemos dalis. Jo galiojimo laikotarpiu buvo intensyviai kuriami politiniai teisiniai valstybės pagrindai“[338].

Tiesa, reikia paminėti, kad kai kurie Lietuvos teisininkai laikosi nuomonės, jog Konstitucijoje yra įtvirtintas *griežto valstybės ir bažnyčios atskyrimo modelis* ir savo tokią poziciją, matyt, kildina iš Konstitucijos nuostatos: „Valstybės pripažintos bažnyčios bei kitos religinės organizacijos turi juridinio asmens teises“ (Konstitucijos 43 str. 2 d.), kas tariamai turėtų reikšti tai, kad bažnyčios yra tik vieni iš daugelio juridinių asmenų valstybėje, bet ne daugiau[339]. Toks mąstymas neišreiškia nieko naujo ir yra senas savos „tiesos“ teigimo pavyzdys[340], į kurį dėmesį buvo atkreipęs net laicistinių pažiūrų

---

pasekmėse kylantys socialiniai klausimai, nes daugelyje grąžintinų pastatų veikė sveikatos apsaugos įstaigos, bibliotekos, kultūros namai, parduotuvės, o kai kur – vadinamosios „gamybinės paskirties“ įmonės – cechai, sandėliai“. Žilys, J. *op cit.* Apskritai Aukščiausiosios Tarybos įstatymas „Dėl maldos namų bei kitų pastatų grąžinimo religinėms bendruomenėms“ „buvo priiminėjamas paskubomis, pasišnabždant, kad vykdyti jį reiks naujajai Aukščiausiajai Tarybai, todėl deputatai į „praktinius“ klausimus bei įvairias detales, kaip antai – iš kur paimti lėšų kompensacijoms, nesigilino ir vieningai balsavo už“… *Lietuvos istorija. Sąjūdis: Nuo „Persitvarkymo“ iki Kovo 11-osios.* XII tomas, I dalis. Ats. tomo redaktorius Laurinavičius, Č. Vilnius: Baltos lankos, 2008, p. 500.

337 Jau po Kovo 11-osios „Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas 1990 m. liepos 20 d. nutarimu pavedė Vyriausybei registruoti Lietuvos Katalikų Bažnyčios vienuolijas kaip juridinius asmenis, jeigu tam pritaria Lietuvos Katalikų Bažnyčios Vyskupų konferencija. Žin., 1990, Nr. 22-546. 1991 m. gruodžio 5 d. Vyriausybės nutarime buvo nustatyta, kad vykdant žemės reformą, bažnyčių (religinių konfesijų ir jų institucijų) nuosavybės teise turėta žemė, pateikus nuosavybės teisę patvirtinančius dokumentus, priskiriama neprivatizuotinai žemei. Žin., 1991, Nr. 6-126“. Žilys, J. *op cit.*

338 Žilys, J. Konstitucijos socialinės prasmės. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2006, 4: 316.

339 Panašu, kad taip mąstė ir Seimo narių grupė, inicijavusi prašymą ištirti kai kurias tuo metu galiojusias Švietimo įstatymo nuostatas jų atitikties Konstitucijai požiūriu, dėl kurių konstitucingumo Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 13 d. priėmė nutarimą. Pareiškėjai teigė, kad „Įstatymo 1 straipsnio 5 punkte yra įtvirtintas švietimo sistemos uždavinys užtikrinti religinių bendrijų teises. Bet tradicinės bažnyčios ir religinės organizacijos laisvai tvarkosi pagal savo kanonus ir statutus, taip pat įstatymus, jos turi juridinio asmens teises (Konstitucijos 43 straipsnio 2, 4 ir 5 dalys). Todėl, pareiškėjo nuomone, bažnyčios bei religinės organizacijos negali perimti Konstitucijoje garantuojamos tėvų teisės, kad jų pageidavimu vaikai būtų mokomi tikybos“. Taigi „pareiškėjo manymu, Įstatymo 1 straipsnio 5 punktas prieštarauja Konstitucijos 43 straipsnio 2 daliai, kurioje nustatyta, kad valstybės pripažintos bažnyčios bei kitos religinės organizacijos turi juridinio asmens teises“. Konstitucinis Teismas į tai atsakė, kad „ginčijamoje normoje *nereguliuojami santykiai, susiję su juridinio asmens teisių įgijimu, turėjimu ar netekimu* [kursyvas – *T. B.*]. Įstatymo 1 straipsnio 5 punkte reguliuojami kitokio pobūdžio santykiai – būtent tie, kurie yra susiję su tradicinių religinių bendrijų ir visų gyventojų vaikų ugdymu švietimo įstaigose pagal įsitikinimus. / Remiantis išdėstytais argumentais darytina išvada, kad Įstatymo 1 straipsnio 5 punktas neprieštarauja Konstitucijos 43 straipsnio 2 daliai“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 13 punktas).

340 Antai jau galiojant Konstitucijai viena autorė klausė: „Bet esminis klausimas <…> yra toks: o kodėl apskritai valstybė turi teikti religinei bendrijai pripažinimą? <…> Juk gyvename XX a. pabaigos Europoje, kur lyg ir elementari darosi tiesa, kad valstybė ir Bažnyčia nesikiša į viena kitos reikalus. <…> Tiesa, tas religinių bendrijų skirstymas į valstybės pripažintas tradicines ir kitas yra įrašytas

Mykolas Römeris, kuris, kaip jau ir buvo šiame darbe nurodyta, teigė, kad *pagal Lietuvos Konstituciją* tik „pirmuoju žvilgsniu galėtų atrodyti, kad bažnyčių ar tikybinių organizacijų teisinė būklė <…> prilygsta šiaip draugijų būklei. Tačiau iš tikrųjų yra žymus skirtumas. <…> konstitucinėmis privilegijomis jos išsiskiria iš šiaip draugijų ir iš „naujai atsirandančių" bažnyčių ir tikybinių organizacijų, kurių teisinė būklė ir veikimo sąlygos pareina nuo paprasto įstatymo. Tačiau ir „naujai atsirandančios" tikybinės organizacijos tuo skiriasi nuo šiaip draugijų, kad joms tvarkyti konstitucija numato tam tikrąjį įstatymą, vadinasi, jų teisinė būklė netilpsta bendrojoje draugijų būklėje"[341]. Iš esmės tai tinka ir dabartinės Konstitucijos nuostatoms. Konstitucijos 43 straipsnio 2 dalis lakoniškai „sugrąžina" bažnyčiai juridinio asmens teises. Šiuo konstituciniu reguliavimu Konstitucijos Tėvai fiksavo įstatymų leidėjo *pareigą* įtvirtinti bažnyčios teisinio subjektiškumo detalų reglamentavimą ordinariniu (įstatyminiu) lygmeniu, t. y. *sureguliuoti santykius, susijusius su bažnyčios kaip juridinio asmens teisių ir pareigų įgijimu, turėjimu ar netekimu.* Kai kurios šios teisės ir pareigos yra *expressis verbis* išdėstytos pačioje Konstitucijoje. Antai visos Konstitucijos 43 straipsnio nuostatos yra neatsiejamos viena nuo kitos, taigi ir Konstitucijos 43 straipsnio 2 dalyje įtvirtintas bažnyčios kaip juridinio asmens statusas turi būti suprantamas sistemiškai *inter alia* neatsietai nuo: a) pareigos skelbti tokį mokymą ir atlikti tokias apeigas, kurios „neprieštarauja įstatymui ir dorai" (Konstitucijos 43 str. 1 d.); b) pareigos nenaudoti savo mokymo skelbimo, kitos tikybinės veiklos, taip pat *maldos namų*[342] tam, kas priešta-

mūsų Konstitucijos 43 straipsnyje, bet ten pat pasakyta, kad „valstybės pripažintos bažnyčios bei kitos religinės organizacijos turi juridinio asmens teises", ir tiek. <…> Lietuvos žmogaus teisių gynimo asociacijos komiteto Konstitucinė komisija šių metų birželio pradžioje pateikė Seimui pasiūlymą netgi pakeisti mūsų Konstitucijos 43 straipsnį, kad jame neliktų jokių religijų rūšiavimo užuomazgų. Komisija siūlo užrašyti, kad „visos religijos, bažnyčios ir religinės organizacijos yra lygios. Valstybė nenustato atskiroms religinėms organizacijoms pirmenybių ir privilegijų ar diskriminuojančių suvaržymų". Įvairios žmogaus teisių konvencijos ir mūsų Konstitucija (26 str.) numato, kad žmogaus laisvė išpažinti ir skleisti religiją gali būti apribota įstatymu ir tik tada, kai būtina garantuoti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, žmonių sveikatą ir dorovę. Vadinasi, religinių bendrijų įstatyme ir reikėtų numatyti, kas ir kokias sankcijas taikys religinėms bendrijoms, kurios darys minėtus pažeidimus". Jurkūnaitė, G. Ką gins religinių bendrijų įstatymas. *Tiesa*. 1993 m. spalio 23 d. Nr. 207 (15215).

341 Römeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis*, p. 408–410.

342 Konstitucijos 43 straipsnio 6 dalis konstituciškai yra gana kebli. Viena, ji tarsi dubliuoja Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies reikalavimus bažnyčiai, kita – Konstitucijos 43 straipsnio 6 dalis išplečia bažnyčios pareigas, pirmiausia į nevisiškai aiškias pareigas skelbti *mokslą* (kas yra mokslas? Ar valstybė pripažįsta, kad visa tai, kaip, pvz., *Torą* interpretuoja karaimai, katalikai, protestantai, sentikiai, stačiatikiai ar žydai, atitinka *mokslo* kriterijus?), *maldos namus* naudoti vadovaujantis Konstitucija ir įstatymais, kas šiaip ar taip patenka į Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies reikalavimų sritį, tik, aišku, 6 dalyje (tik labai perdėtai) kalbama apie visų bažnyčių apskritai pareigas. Šitokio perteklinio reguliavimo šaknys yra vien tik 1938 m. autoritarinės Konstitucijos 32 straipsnio („Valstybės pripažintų bažnyčių bei kitų tolygių tikybinių organizacijų mokslo skelbimas, tikybinių apeigų bei maldų atlikimas ir kita tikybinė veikla, taip pat maldų namai, negali būti naudojami tam, kas priešinga Konstitucijai ir įstatymams") išskaidymas į galiojančios Konstitucijos 43 straipsnio 1 („Valstybė pripažįsta <…> jeigu <…> jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai") ir 6 („Bažnyčių bei religinių organizacijų mokslo skelbimas, kita tikybinė veikla, taip pat maldos namai negali būti naudojami tam, kas prieštarauja Konstitucijai ir įstatymams") dalis. *Expressis verbis* įtvirtinta pareiga *maldos namus* naudoti sutinkamai su Konstitucija ir įstatymais, be jokios abejonės, siejasi su autoritarinio laikotarpio Lietuvos istorijoje įsigalėjimu, kai autoritarinis režimas veikiausiai baiminosi galimos priešiškos jam veiklos [ir kalbos] bažnyčiose. Tokios nuostatos nebuvo

rauja Konstitucijai ir įstatymams (Konstitucijos 43 str. 6 d.); *c)* teisės „laisvai skelbti

ne tik 1922 m. Konstitucijoje, bet net ir 1928 m. Konstitucijoje. Minėto draudimo įrašymas į 1992 m. Konstituciją yra smetoniško autoritarinio ir sovietinio totalitarinio režimų ideologinės veiklos draudimų *anachronizmas* (iš principo bet kuriam asmeniui yra draudžiama bet kokias patalpas (ir ne tik jas) naudoti su Konstitucija ir įstatymais nesuderinamoms veikoms vykdyti, todėl vien tik *maldos namų* (o kodėl ne, pvz., 1992 m. modifikuotai dar gyvavusių *kolūkių fermų*?) išskyrimas (net konstituciniu lygmeniu [!], jau nekalbant apie tai, kad net Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse apie tai neužsiminta, priešingai! – Žr. Baudžiamojo kodekso 171 str., pagal kurį už įsiveržimą į maldos namus ir valstybės pripažintos bažnyčios „pamaldų ar kitų apeigų" sutrikdymą grėstų baudžiamoji atsakomybė. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2011-07-13 redakcija). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741) yra *diskriminacinis* ir išreiškia valstybės nepasitikėjimą bažnyčiomis, tarsi kokiais pogrindiniais nusikalstamais asmenų susivienijimais. Ar tai reiškia, kad kunigams ir kitiems šventikams yra *draudžiama*, pvz., sakyti politinio pobūdžio pamokslus ar kalbas? Nors su politikos reikalais suveltas pamokslas yra mažų mažiausiai papiktinantis bei prasto skonio, bet demokratijos sąlygomis niekaip negali būti draudžiamas, nes kiekvienas pilietis turi *teisę* Konstitucijos ir įstatymų ribose (Konstitucijos 25 str. 3, 4 d.) viešai *kritikuoti* arba *godoti* politinę valdžią ar valstybės bei savivaldybių pareigūnų darbą (Konstitucijos 33 str. 2 d.) ir tai nepažeidžia konstitucinio *pasaulietinės valstybės principo*, kuris, be kita ko, reiškia tai, kad bažnyčia nesikiša į valstybės politiką, nevykdo jos. Lietuvos viešojoje erdvėje buvo girdėti nuomonių *pareigos* maldos namus naudoti sutinkamai su Konstitucija ir įstatymais *nevykdymą* įžvelgiančių ir tame, kad (kaip ir buvo Lietuvoje nuskambėję) prie Lietuvos katalikų bažnyčių pastatų būtų viešai iškabinami sąrašai Seimo narių, balsavusių už tuos įstatymus, kurie nesuderinami su bažnyčios mokymu. Mūsų nuomone, čia jokio Konstitucijos pažeidimo ar nesuderinamumo su pasaulietinės valstybės principu nėra, nes vienaip ar kitaip už įstatymų projektus balsavusių parlamento narių sąrašai yra viešai prieinami kiekvienam, kas tik to nori. Kiekvienas gali Seimo internetiniame puslapyje susipažinti su vieša tokio pobūdžio informacija ir, paspaudęs mygtuką, „atsispausdinti" ir pasikabinti sąrašą tokį, koks tik jam patinka, ten, kur tik nori… Kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo, taigi ir bet kuri pasaulėžiūrinė, religinė, verslo ar kita organizacija tegul kabinasi bet kokius asmenų sąrašus su tokia informacija, kurios skelbimas nepažeidžia Konstitucijos ir įstatymų ar kokios nors vidaus etikos taisyklių. Skelbimas vienaip ar kitaip balsavusių Seimo narių sąrašų yra tik Seimo *jau paskelbtos* viešos informacijos platinimas ir nepažeidžia nei Konstitucijos, nei jokių įstatymų. Jeigu būtų kitaip, tada jau nebebūtų galima kalbėti apie jokią demokratiją, apie jokį atviros ir pilietinės visuomenės siekį. O spręsti, kodėl Konstitucijos Kūrėjai nusprendė sekti 1938 m. autoritarinės Konstitucijos 32 straipsniu, bet ne 1922 m. demokratinės Konstitucijos 84 paragrafu („Valstybė pripažįsta naujai atsirandančias tikybines organizacijas, jei jų tikėjimo bei doros mokslas ir *statutai* [kursyvas – *T. B.*] neprieštarauja viešajai tvarkai ir dorai."), šio darbo autorius neturi teisės. Kita vertus, antai žymaus išeivijos teisininko „K. Račkausko vertinimu, visos šios konstitucijos pagal laiko reikalavimus ir jų leidėjų įsitikinimus siekusios nepriklausomai Lietuvai užtikrinti egzistenciją ir tęstinumą, todėl nė viena jų neturinti būti smerkiama" (Maksimaitis, M. Apie Steigiamojo Seimo konstitucinės kūrybos pritaikymą išsivaduosiančiai Lietuvai: išeivijos požiūris (1945–1990). *Jurisprudencija*. 2010, 4(122): 9). Vis dėlto konstitucinė nuostata ir dėl bažnyčių *statutų* neprieštaravimo konstitucinei santvarkai, viešajai tvarkai ir dorai, būtų buvusi daug pažangesnė ir autentiškesnė *konstitucionalizmo požiūriu* nei sovietiniais draudimais atsiduodanti Konstitucijos 43 straipsnio 6 dalis.

Nepaisant to, teisinės analizės požiūriu įdomesnis būtų klausimas, ar *maldos namai* buvo tinkamai panaudoti Konstitucijos 43 straipsnio 6 dalies prasme, kai nepriklausomoje Lietuvos valstybėje pasakišku *„kur buvęs, kur nebuvęs" būdu* vienoje iš bažnyčių atsiradęs kitos valstybės Ministras Pirmininkas *„darė politiką"*. „Po pamaldų D.Tuskas nuo altoriaus lenkų miniai pareiškė, kad jų švietimo klausimai bus nuolatinio jo vyriausybės dėmesio centre. „Tikrai ne kasdieną Lenkijos premjeras kalba nuo altoriaus. Bet tokia proga yra tinkama", - pasakė D.Tuskas, kurį po pamaldų sausakimšoje Šv. Teresės bažnyčioje Vilniaus centre kunigas pakvietė pasakyti kalbą. „Lenkijos santykiai su Lietuva bus tiek geri, kiek bus geri Lietuvos santykiai su Lenkijos mažuma"" (*Lrytas.lt* informacija. Lenkijos premjeras D. Tuskas Šv. Teresės bažnyčioje: „Lenkijos santykiai su Lietuva bus tiek geri, kiek bus geri Lietuvos santykiai su lenkų mažuma". [interaktyvus]. *lrytas.lt* 2011-09-05. [žiūrėta 2011-09-05]. <http://www.lrytas.lt/-13151319221314254088-lenkijos-premjeras-d-tuskas-%C5%A1v-teres%C4%97s-ba%C5%BEny%C4%8Dioje-lenkijos-santykiai-su-lietuva-bus-

savo mokslą, atlikti savo apeigas, turėti „maldos namus, labdaros įstaigas ir mokyklas dvasininkams rengti“ (Konstitucijos 43 str. 3 d.);[343] d) teisės laisvai tvarkytis „pagal savus kanonus ir statutus“ (Konstitucijos 43 str. 4 d.); e) reikalavimo teisės, kad jų teisinė būklė būtų nustatyta susitarimuose su valstybe arba įstatyme[344] (Prancūzijos pavyzdys rodo, kokią svarbią vietą valstybės konstitucinėje sąrangoje, įgyvendinant konstitucinį pasaulietinės valstybės principą, užima 1905 m. Atskyrimo įstatymas) ir kt. Iš principo įmanoma, kad valstybė sutartis su paskiromis religinėmis bendruomenėmis įtvirtina atskiru įstatymo lygmens teisės aktu, tačiau *susitarimai* rodo kitokią teisės akto prigimtį nei įstatymai ir juos su bažnyčiomis, matyt, turėtų sudaryti Vyriausybė. Galbūt tai galėtų būti padaryta ir Seimo nutarimo forma, analogiškai kaip Seimas nutarimu bažnyčiai suteikia valstybės pripažinimą, bet, kaip jau ne kartą buvo nurodyta, Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, kad valstybė pagal Konstituciją neturi pareigos tokius susitarimus sudaryti. Tačiau su viena bažnyčia, būtent Romos katalikų bažnyčia, paprastai yra pasirašomos *tarptautinės sutartys – konkordatai* tarp Šventojo Sosto ir konkrečios valstybės, arba valstybinio darinio (federacinės žemės, kantono), kuriuose yra aptariamas vietinių bažnyčių teisinio statuso klausimas. Įtvirtintas konstitucinis reguliavimas yra tik imperatyvus Konstitucinio Teismo plėtojamos jurisprudencinės Konstitucijos kelrodis. Konstitucijos 43 straipsnio 2 dalis yra konstitucinis pagrindas ir garantija bažnyčioms įgyti ir turėti juridinio asmens teises, tačiau Konstitucinis Teismas nėra dar tiek kartų aiškinęs šios konstitucinės nuostatos turinio, kad būtų buvusi

tiek-geri-kiek-bus-geri-lietuvos-santykiai-su-lenk%C5%B3-ma%C5%BEuma-nuotraukos-2-video.htm>). Įdomu kaip, pvz., elgtųsi Prancūzija, jeigu Vokietijos Vyriausybės vadovas kokioje nors Strasbūro katalikų bažnyčioje pasakytų: „Vokietijos santykiai su Prancūzija bus tiek geri, kiek bus geri Prancūzijos santykiai su Vokietijos mažuma“? Veikiausiai Elzaso-Lotaringijos katalikų bažnyčiai tektų patirti dar nepatirtą visos Prancūzijos teritorijoje taikomo *laïcité* griežtumą… Ar toks katalikiškos bažnyčios vieneto veikimas, kai svetimos valstybės vyriausybės vadovas randa joje atramą ir palaikymą pasisakyti prieš Lietuvos valstybės vidinę teisinę tvarką, automatiškai ir prieš *ordre public* (nors ir negali būti sutapatintas su visos tradicinės Lietuvoje Katalikų bažnyčios pozicija, tačiau vieno arkivyskupo „*sms*“ Seimo nariams su nurodymu, kaip jie turėtų balsuoti už įstatymo projektą, irgi netapatinamas su visos bažnyčios veiksmu, tačiau yra akivaizdus valstybės ir bažnyčios atskirumo principo pažeidimas), nereiškia bažnyčios kišimosi į valstybės politiką, savavališko veikimo prieš valstybės konstitucinę santvarką, prisidėjimo prie viešosios rimties drumstimo, tautinės nesantaikos visuomenėje kurstymo, o implicitiškai ir veiksmų, nukreiptų prieš valstybės teritorinį vientisumą – teisiškai tikrai gali būti svarstoma. Tokiu atveju ir Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies nuostata dėl bažnyčių tradiciškumo valstybinio pripažinimo „neatšaukiamumo“ galėtų būti sistemiškai interpretuojama Konstitucijos 3 straipsnio 2 dalies kontekste. Tai ypač pasakytina tuo atveju, kai Lietuvoje paskiras tradicinės bažnyčios struktūrinis vienetas irgi traktuojamas (tikėtina, kad ydingai) kaip *tradicinė bažnyčia*. Ar tai reikštų, kad ir paskiras bažnytinis struktūrinis padalinys gali netekti tradiciškumo statuso? Ordinarinio reguliavimo konstrukcija šiuo klausimu, atrodo, yra būtent tokia.

343 Ši Konstitucijos nuostata beveik tiksliai atkartoja 1938 m. Konstitucijos 28 straipsnį, kuris religiniu požiūriu yra daug „neutralesnis“ lyginant su to paties tikslo 1922 m. Konstitucijos 83 paragrafo 1 dalimi: „Visoms esamoms Lietuvoje tikybinėms organizacijoms Valstybė lygiai pripažįsta teises tvarkytis taip, kaip jų kanonai arba statutai reikalauja, laisvai skelbti savo tikėjimo mokslą ir atlikti savo kulto apeigas, steigti ir tvarkyti savo kulto namus, mokyklas, auklėjimo ir labdarybės įstaigas, steigti vienuolynus, tikybines kongregacijas, brolijas, uždėti savo nariams mokesnių tikybinių organizacijų reikalams, įgyti kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą ir jį valdyti“.

344 Ši nuostata taip pat yra 1938 m. Konstitucijos paveldas. Jos 33 straipsnyje buvo įtvirtinta, kad „Bažnyčių bei kitų tolygių tikybinių organizacijų padėtis Valstybėje nustatoma susitarimu arba įstatymu”. Tokios nuostatos ankstesnėse Lietuvos konstitucijose nebuvo.

proga detaliau nagrinėti *bažnytinių juridinių asmenų teisinės formos* klausimus. Šių klausimų nagrinėjimas neišvengiamai siejasi su civiline teise, todėl mes toliau bandysime atskleisti bent kelis konstitucinius probleminius aspektus, susijusius su bažnytinių juridinių asmenų rūšimis ir jų valstybiniu pripažinimu. Kaip teigia E. Šileikis, konstituciškai vertinant Civilinio kodekso nuostatą, kad bažnyčios ir religinės organizacijos yra „viešieji juridiniai asmenys" (taigi viešosios teisės juridiniai asmenys), darytina išvada, „jog šia savybe jos prilyginamos valstybės ir savivaldybių įstaigoms"[345], tačiau tuo jos netampa viešosios valdžios institucijomis, valstybės aparato dalimi.

[345] Sileikis, E. Die Religionsfreiheit aus der Sicht des Gesetzgebers und des Verfassungsgerichts der Republik Litauen, p. 132.

V. KAI KURIE BAŽNYČIŲ BEI RELIGINIŲ ORGANIZACIJŲ, KAIP VIEŠŲJŲ JURIDINIŲ ASMENŲ, TEISINIO STATUSO PROBLEMINIAI ASPEKTAI

Vengdami pavojaus pernelyg nukrypti į ordinarinės teisės sritį, ypač naudodamiesi lyginamuoju konstitucinės teisės tyrimo metodu, bandysime apžvelgti pagrindinius bažnyčių bei religinių organizacijų registravimo ir valstybinio pripažinimo probleminius aspektus Lietuvoje.

5.1. Registruojamų „religinių bendruomenių ar bendrijų“ religinės prigimties nustatymo problema

Vien iš paviršutiniškos nagrinėjamo dalyko teisinės apžvalgos matyti, kad Lietuvos teisėje faktiškai nereglamentuojama, o institucinėje praktikoje nepakankamai apibrėžtai keliamas klausimas, ar teikiama registruoti „bažnyčia“ arba „religinė organizacija“ iš viso remiasi *religija*, t. y., ar registruojamos bažnyčios kūrimosi pamatas *teisiškai* gali būti apibrėžiamas kaip religija, o gal tai tiesiog kitokia pasaulėžiūra, pvz., filosofinė humanistinė, kaip įvairių „dvasinio ugdymo“ ar „meditacijų centrų“ atveju? Galime kelti klausimą, ar pagrįstai kaip „religinė bendruomenė ar bendrija“ Lietuvoje buvo įregistruotas Ošo meditacijos centras „Ojas“ (dabar – „Religinė bendruomenė meditacijos centras „Ojas““)?), ar toks asmenų susivienijimas turėtų steigti kitokį juridinį asmenį, pvz., viešąją įstaigą ar kt[346]. Religinę bendruomenę ar bendriją Juridinių

[346] Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies 2 punkte nurodoma, kad pateikiamuose registruoti religinės bendruomenės, bendrijos įstatuose ar juos atitinkančiame dokumente turi būti nurodomi „*išpažįstamo religinio mokymo pagrindai*, veiklos kryptys ir tikslai“. Nors ir nėra visiškai aišku, kas turėtų būti laikoma *religiniu mokymu* šio įstatymo prasme, tačiau įstatymo lygmeniu yra įtvirtintas reikalavimas identifikuoti religinį mokymą, t. y. *religiją*. Pats Ošo centras savo internetiniame puslapyje skelbia išlaisvinimą nuo tikėjimo, o „religiją“ supranta grynai imanentiškai, t. y. humanistiškai, o ne transcendentiškai. „Religingumo pamatą, meditaciją – ėjimą anapus giliausio miego ir mirties, ir religijos viršūnę, prašvitimą – aukščiausią laisvę ir palaimą, Ošo išvalė nuo tikėjimų, tradicijų, ritualų ir asmeniškumų ir padėjo pamatus gyvenimo, mokslo ir religijos vienovei. Mokslas dera su religija, jei joje nėra tikėjimo.“ Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas nusprendė, kad valstybė (jos institucijos, tiksliau – Teisingumo ministerija) negali spręsti, ar konkretus asmenų susivienijimas vadovaujasi religija (nebent ja akivaizdžiai nesivadovautų), tai yra „religijotyros mokslo klausimas“, vadinasi, *ne teisės klausimas*, todėl Ošo judėjimas *akivaizdžiai* privalo būti registruojamas kaip religinė bendruomenė: „*Dėl vertinimo, kad Ošo meditacijos centro „Ojas" pažiūros nėra religija* / Vertinant Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 4 straipsnio l dalies normą visumos teisinių nuostatų, reglamentuojančių tikėjimo laisvės realizavimą, kontekste, konstatuotina, kad tik tuo atveju, kai yra *akivaizdu ir neginčijama* [kursyvas – *T. B.*], jog judėjimas, siekiantis būti įregistruotas kaip religinė bendruomenė, yra ne religinio, o kitokio pobūdžio, yra galimas atsisakymas tokį judėjimą įregistruoti. / Šio ginčo atveju *akivaizdu* [Kodėl nuspręsta, kad akivaizdu, jeigu specialisto išvada teigė ką kita? Kursyvas ir intarpas – *T. B.*], kad situacija yra kitokia. *Įstatyminio reglamentavimo, kuris leistų kvalifikuoti tam tikrą doktriną kaip religiją, nėra, kaip nėra ir įstatymu įgalioto subjekto pateikti tokį vertinimą. Tai yra religijotyros mokslo klausimas* [įstatymu implicitiškai įgaliotas vertinti subjektas yra Teisingumo ministerija, o religijos vertinimo kriterijus ne vienoje valstybėje yra suformulavę įvairūs (tarp jų ir administraciniai) teismai, taigi minėtas Teismas tai taip pat galėjo padaryti. Priešingu atveju, „Karlsono, kuris gyvena ant stogo, garbintojų

bažnyčią“ Lietuvoje irgi būtų galima registruoti kaip religinę bendruomenę neklausiant, ar „stogas“ *akivaizdžiai* žymi religinį – transcendentinį matmenį, ar ne. Kursyvas ir intarpas – *T. B.*]. Atsakovas ir pirmosios instancijos teismas išvadą, kad Ošo meditacijos centro „Ojas” išpažįstama doktrina nėra religija, grindė religijotyros specialisto dr. G.Beresnevičiaus pateiktu vertinimu, kad šios pažiūros „neatitinka elementarios religijos sampratos”. / Pabrėžtina, kad kituose religijotyros šaltiniuose Ošo pakraipos pažiūros yra priskiriamos naujiesiems budistinės pakraipos religiniams judėjimams. Tokia pozicija yra išreikšta CESNUR (Naujųjų religijų tyrimo centro) oficialiame interneto tinklapyje, taip pat Lietuvos naujųjų religijų tyrimo ir informacijos centro internetinėje svetainėje. / Kadangi vieningos nuomonės religijotyros moksle nagrinėjamuoju klausimu nėra, todėl teisėjų kolegija specialisto išvadą vertina tik kaip vieną iš egzistuojančių religijotyros moksle nuomonių, taigi jos nepakanka kategoriškai išvadai daryti, kad pareiškėjo išpažįstama doktrina nėra religija. *Esant tokiai situacijai valstybė turi išlikti neutrali pareiškėjo išpažįstamų pažiūrų kvalifikavimo požiūriu. Atsakovo veiksmai vertinant Ošo meditacijos centro „Ojas” išpažįstamą doktriną kaip neatitinkančią mokslinės religijos sampratos vertintini kaip peržengiantys šios valstybės institucijos kompetencijos ribas, kartu tai yra neteisėtas pareiškėjo religijos laisvės suvaržymas* [religijos laisvė nereiškia teisės *steigti religines bendruomenes*, ypač kaip viešosios, o ne privatinės teisės juridinius asmenis, absoliutumo. Kursyvas ir intarpas – *T. B.*]“.

Toliau Teismas, vertindamas Ošo judėjimo veiklą Lietuvoje, visiškai neatsižvelgdamas į pasaulinę šio judėjimo veiklos vertinimo praktiką ir anksčiau skelbtą Lietuvos valstybės saugumo departamento pažymą dėl Ošo meditacijos centrų destruktyvios veiklos, konstatavo: „*Dėl teiginio, kad Ošo meditacijos centro „Ojas” veikla kelia grėsmę viešajai tvarkai.* / Įstatymas nustato, kad atsisakymo registruoti religinę bendruomenę pagrindas yra konstatavimas situacijos, jog religinės bendruomenės ar bendrijos veikla pažeidžia žmogaus teises ir laisves arba viešąją tvarką. Remiantis pirmiau nurodytu proporcingumo principu darytina išvada, kad tokios faktinės aplinkybės turi būti nustatytos objektyviai, t. y. grėsmė visuomenės interesams turi būti reali. / Atsakovo sprendimas šioje dalyje grindžiamas tik ta pačia dr. G. Beresnevičiaus išvada, kurioje teigiama, kad Ošo bendruomenėse pasaulyje praktikuojamas grupinis seksas meditacijų metu, tai kelia grėsmę Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintam šeimos, kaip visuomenės pagrindo, institutui. / Pažymėtina, kad tiek dr. G.Beresnevičiaus išvadoje, tiek atsakovo gautoje informacijoje iš CESNUR pripažįstama, kad pasaulyje egzistuoja daugybė autonomiškų Ošo pakraipos judėjimų, kurie nėra susieti vieninga struktūra bei vieningu mokymu, o atskirose pasaulio dalyse šie judėjimai turi tiek doktrinos, tiek praktikos ypatumų. / Pareiškėjo pateiktuose *įstatuose teiginių apie grupinį seksą, kaip meditacijos formą ar pan., nėra* [kursyvas. – *T. B.*], teisme apklausti liudytojai tokią meditacijos praktiką neigia, faktinių duomenų, patvirtinančių, kad Ošo meditacijos centras „Ojas” savo veikloje tokius veiksmus praktikuoja, nėra surinkta. Taigi atsakovo sprendimas šioje dalyje yra nepagrįstas. / Pareiškėjas yra pateikęs įstatymo reikalaujamus dokumentus religinės bendruomenės įregistravimui, teisėto pagrindo atsisakyti registruoti religinės bendruomenės įstatus nėra, todėl atsakovas įpareigojamas šiuos veiksmus atlikti“. Taigi Teismas įpareigojo Teisingumo ministeriją įregistruoti religinės bendruomenės „Ošo meditacijos centras „Ojas”“ įstatus (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. vasario 4 d. sprendimas administracinėje byloje Nr.A14-96-05). Dėl Teismo išvardytų faktų, kad neva toks judėjimas nekelia grėsmės viešajai tvarkai, galima pasakyti tik tiek, kad nesenos žiniasklaidos publikacijos skelbė kai kuriuos žurnalistinius tyrimus apie pasaulinio Ošo meditacijos centro veiklos „dermę“ su viešąja tvarka. Gal dėl to, pvz., Austrija, Šveicarija, Vokietija ir kt. valstybės nelaiko šio judėjimo religine bendruomene. Jau minėjome Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo sprendimą Ošo judėjimo byloje (Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 26. Juni 2002 (BVerfGE 105, 279 *Osho*) *-1 BvR 670/91-*), kuriame patvirtinta, kad Ošo judėjimas Vokietijoje nuo šešiasdešimtųjų metų yra laikomas sekta, o religijos laisvė negarantuoja apsaugos nuo kritinio jo vertinimo, atliekamo ir valstybės institucijų. Tačiau valstybė, laikydamasi religinio ir pasaulėžiūrinio neutraliteto, turėtų vengti diskriminuojančių pasisakymų (jei neturimi galvoje konkretūs atvejai). „Šioje byloje Vyriausiasis administracinis teismas, vertindamas Teisingumo ministerijos priimtų sprendimų teisėtumą, atsižvelgė į Europos Žmogaus Teisių Teismo 2000 m. spalio 26 d. *Hasan ir Chaush bylos prieš Bulgariją* sprendime pateiktą teiginį, kad, sprendžiant religinių bendruomenių registravimo reikalus, tam tikrais atvejais tikėjimo laisvės neteisėtu suvaržymu gali būti pripažįstami valstybės veiksmai vertinant atskirų

religinių įsitikinimų bei jų išraiškos priemonių atitikimą įstatymams“. Valančius, V. Žmogaus teisių užtikrinimas administraciniuose teismuose taikant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. In *Teisė besikeičiančioje Europoje. Liber Amicorum Pranas Kūris.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008, p. 510. Tad šis sprendimas yra tik vienas iš daugelio pavyzdžių, kai „konstitucinėje teisėje, kurios teisinis reguliavimas iš esmės intravertiškas, vis labiau ryškėja ekstravertiški požymiai“. Jarašiūnas, E. Kelios mintys apie Lietuvos dalyvavimo tarptautiniuose santykiuose konstitucinius pagrindus. In *Ibid*., p. 614. Tačiau ir ekstravertiški veiksniai gali būti pasirenkami (teisminė praktika labai nevienalytė), o šioje byloje buvo galima atsižvelgti ir į Europos Tarybos Parlamentinės asamblėjos rekomendaciją 1178 (1992) (1) „Dėl sektų ir naujųjų religinių judėjimų“ bei Europos Tarybos Parlamentinės asamblėjos rekomendaciją 1412 (1999) (1) „Nelegali sektų veikla“. Pagal šiuos aktus, viena vertus, „Asamblėja mano, kad, atsižvelgiant į sąžinės ir religijos laisvę, užtikrintą Europos žmogaus teisių konvencijos 9 straipsniu, plataus masto teisės aktų dėl sektų kūrimas yra nepageidautinas, nes tokie teisės aktai gali kelti grėsmę šioms pagrindinėms teisėms ir pakenkti tradicinėms religijoms“. Taip pat „nėra būtina apibrėžti, kas sudaro sektą, arba nuspręsti, religija tai ar ne“. Kita vertus, „Asamblėja taip pat mano, kad, atsižvelgiant į problemas, iškeltas kai kurių sektų ar naujųjų religinių judėjimų veiklos, reikia imtis švietėjiškų, taip pat teisėkūrinių ir kitokių veiksmų“. „Asamblėja teikia didelę svarbą labiausiai pažeidžiamų asmenų, ypač religinių, ezoterinių ar dvasinių grupių narių vaikų, apsaugai nuo blogo elgesio, žaginimo, aplaidumo, įtraukimo į sektą ,,plaunant smegenis” ir tais atvejais, kai dėl mokyklos nelankymo socialinės tarnybos negali vykdyti priežiūros.“ „Asamblėja laikosi požiūrio, kad yra labai svarbu užtikrinti, jog tokių religinio, ezoterinio ar dvasinio pobūdžio grupių veikla atitiktų demokratinės visuomenės principus, ypač Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 9 str. reikalavimus, ir būtų legali.“ Todėl Asamblėja pasiūlė Ministrų komitetui kreiptis į šalis, Europos tarybos nares, siūlant *inter alia* „apsvarstyti galimybę parengti teisės aktus, suteikiančius juridinio asmens teises visoms įregistruotoms sektoms ir naujiesiems religiniams judėjimams bei pirminės sektos atšakoms, jei tokių aktų dar nėra“. Be jokios abejonės, toks sektų legalizavimas nereiškia būtinybės jas registruoti kaip religines bendruomenes, o juo labiau kaip viešuosius juridinius asmenis. Galiausiai Asamblėja pažymėjo, kad „nepaprastai svarbu turėti apie šias grupes patikimos informacijos, kuri būtų gauta ne iš pačių sektų“, o būtent į šį reikalavimą Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas neatkreipė pakankamo dėmesio Ošo judėjimo byloje.

Ar Ošo judėjimas Lietuvoje iš tiesų veikia nepažeisdamas viešosios tvarkos? Apie galimą šio judėjimo poveikį savo nariams jau galima spręsti iš teismų praktikos. Tiesa, netiesiogiai, nes teismai sprendė šiam judėjimui priklausančios narės vaikų gyvenamosios vietos nustatymo klausimą ir nusprendė ne jos naudai. Nei Lietuvos teismai, nei Europos Žmogaus Teisių Teismas nenustatė diskriminavimo dėl pareiškėjos religinių įsitikinimų – jos priklausymo religinei bendruomenei „Ošo meditacijos centras „Ojas““. Nustatant pareiškėjos vaikų gyvenamąją vietą, jos religiniai įsitikinimai neturėjo lemiamos reikšmės, todėl tariamas Konvencijos 9 straipsnio pažeidimas Teismo nebuvo nustatytas. *Gineitienė v. Lithuania*, no. 20739/05, § 44-2, ECHR 2010-VII. Pats judėjimas į šį sprendimą sureagavo rašinėliu „Katalikiškai Lietuvos ir EŽTT teisei trūksta humanizmo“. Apskritai vertindami šio judėjimo internetinės svetainės informaciją nesunkiai galime įžvelgti *šio judėjimo viešai skelbiamą nepagarbą Lietuvos Konstitucijai ir teisei, teismams*. Antai įdėtas sąrašas tokiu pavadinimu „Kai kurie kunigų ir ekskomunistiškos bei katalikiškos valdžios inkviziciniai išpuoliai prieš Ojas ir meditaciją“. Jame pateikiamas asmenų, tarp jų buvusių Lietuvos valstybės vadovų, buvusių ir esamų valstybės pareigūnų, tarnautojų ir teisėjų sąrašas su jų nuotraukomis. Šiame darbe jau esame minėję, kad viešinti „nepatinkančių“ asmenų sąrašus organizacijos turi teisę, tačiau tik įstatymo ribose. Šiuo atveju tos ribos yra peržengtos mažų mažiausiai vien tuo, kad tame sąraše ne tik pridedami nepagarbūs, įžeidūs ir net šmeižikiški komentarai nurodytų asmenų atžvilgiu, bet ir rodoma nepagarba *Konstitucijai* [!],kuri taip pat prikalama prie „gėdos stulpo“ dėl to, kad Tautos akte pripažįstamos tradicinės Lietuvoje bažnyčios bei religinės organizacijos (komentuojama, kad jos kovoja prieš mokslą bei pažangą ir pagal išvardytus požymius yra nusikalstamos organizacijos. Taigi atrodytų, kad Tauta į Konstituciją įtraukė nusikalstamų organizacijų pripažinimą ir kad jos nepadarė esminės įtakos Tautos dvasinei ir kultūrinei raidai, kaip yra konstatavęs Konstitucinis Teismas). Prie šio „gėdos stulpo“ prikaltas ir *Vyriausybės nutarimas* „Dėl komisijos valstybės institucijų, pagal savo kompetenciją sprendžiančių su religinių, ezoterinių ar dvasinių grupių veikla susijusius klausimus,

asmenų registre teikia registruoti Teisingumo ministerija[347], ištyrusi jos veiklą. Išsamiai ištirti, ar konkrečių religinių organizacijų veikimo būdai Lietuvoje neprieštaraus Konstitucijai ir įstatymams, reikia dar prieš jas registruojant kaip tokias[348], kad vėliau

veiklai koordinuoti sudarymo". Jis komentuojamas taip: „Premjeras A.Kubilius pinigų plovimui ir dvasinės okupacijos sklaidai pasirašė Vyriausybės nutarimą įkurti katalikišką **inkvizicinę komisiją**." Vienas prie „gėdos stulpo" prikaltas teismo sprendimas įvertintas šitaip: „Katalikiški teismai kol kas palaiko meditatorių išnaudojimą ir pelno rinkimą katalikų naudai. Byla toliau bus nagrinėjama Lietuvos Aukščiausiame teisme. Kol kas nesiaiškinome, ar bylą nagrinėję teisėjai yra nešališki, ar yra davę savo Dievo ir parapijiečių naudai priesaiką „Tepadeda man Dievas"". Sąrašas užbaigiamas pažadu: „Artimiausiu metu numatomi papildymai ir patikslinimai kai kurių inkvizicijos išpuolių sąraše." *Meditacijos centras „Ojas"*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-20]. <http://www.dhyan.lt/index1.php?Show=dvs-lsv/*2011-0723_inkvizicijos-ispuoliai.htm&LAN=l>. Taigi Lietuva yra tikrai unikali tuo požiūriu, kad viešoje institucijų teisinėje kalboje vengia žodžio „sekta" (nors Vakarų valstybėse šis terminas teisiškai vartojamas jau kelis šimtmečius) ir vartoja, pvz., terminą „naujieji religiniai judėjimai". Toks pavadinimas iš karto suklaidina, nes jame jau konstatuojama, kad šie judėjimai yra būtent religiniai, todėl Lietuva ir tampa viena iš nedaugelio pasaulio valstybių, kurioje kai kurios sektos, pvz., Ošo judėjimas, tampa teisiškai registruotomis „religinėmis bendruomenėmis", net jeigu jos negerbia Konstitucijos ir konstitucinės santvarkos, nes tai neva pažeis jų *religijos laisvę*. Religijos laisvės turinys šiame darbe dar bus aptartas, tik vertėtų pasakyti, kad bet kuris vokiškas ar šveicariškas konstitucinės teisės vadovėlis atsakys, jog tokių judėjimų veikla nepatenka į specialią religijos laisvės apsaugos sferą. Jie tik naudojasi bendrosiomis Konstitucijos garantuotomis teisėmis ir laisvėmis.

347 Teisingumo ministerijos Registrų departamento Juridinių asmenų ir religijų reikalų skyrius *inter alia* atlieka šias funkcijas: a) analizuoja religinių bendruomenių ir bendrijų veiklą, nagrinėja religinių bendruomenių ir bendrijų steigimo, reorganizavimo ir likvidavimo klausimus, *rengia išvadas dėl religinių bendruomenių ir bendrijų registravimo Juridinių asmenų registre*, tikrina duomenų tikrumą ir rengia dokumentus dėl šių duomenų tikrumo bei pateiktų dokumentų atitikties įstatymų reikalavimams; b) teikia pasiūlymus valstybės ir religinių bendruomenių ir bendrijų santykių Lietuvoje klausimais; c) kaupia, sistemina ir analizuoja medžiagą apie naujų religinių judėjimų, dvasinių ir ezoterinių grupių plitimą Lietuvoje ir užsienyje; d) teisingumo ministrui, teisingumo viceministrams, Teisingumo ministerijos kancleriui teikia informaciją apie Lietuvoje įsikūrusias naujas religines grupes, dalyvauja visuomenės švietimo religijos bei naujų religinių judėjimų, dvasinių ir ezoterinių grupių veiklos tematika projektuose, bendradarbiauja su šioje srityje dirbančiomis nevyriausybinėmis organizacijomis; e) *rengia ministerijos išvadas Lietuvos Respublikos Seimui dėl valstybės pripažinimo suteikimo religinėms bendrijoms*; f) rengia išvadas Lietuvos Respublikos Vyriausybei dėl valstybės ir tradicinių bei kitų valstybės pripažintų religinių bendrijų susitarimų tikslingumo; g) *tiria, ar religinių bendruomenių ir bendrijų veikla nepažeidžia žmogaus teisių ir laisvių bei viešosios tvarkos*; h) užtikrina Komisijos valstybės institucijų, pagal savo kompetenciją sprendžiančių su religinių, ezoterinių ar dvasinių grupių veikla susijusius klausimus, veiklai koordinuoti darbą, rengia ir tvarko šios komisijos dokumentus. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. Struktūra. [interaktyvus] [žiūrėta 2011-10-02]. < http://www.tm.lt/struktura/kontaktineinfodok/13>.

348 Iš tikrųjų konstitucinė bažnyčių bei religinių organizacijų diferenciacija į tradicines, kitas valstybės pripažintas ir nepripažintas, siejama ir su to meto visuomenės baimėmis dėl sektų, kadangi to meto Lietuvos visuomenei tai buvo sąlygiškai naujas reiškinys. Dar ir 1995 m. rugsėjo 19 d. Seimo narė V. Aleknaitė, Seime priimant Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo projektą, kalbėjo: „Ponai, neapsimetinėkime, šitą įstatymą mes rašome ne todėl, kad esame krikščioniška šalis, o todėl, kad į Lietuvą, kaip ir į visą Europą, kaip ir į Rusiją, kaip į kitas šalis, skverbiasi daugybė sektų, tarp jų destruktyvių sektų. Ir jeigu ta institucija, valstybinė institucija, kurią mes kartu su jumis įsteigsime, neturės jokių atpažinimo kriterijų, ar įsiregistravusi religinės bendrijos vardu organizacija yra iš tiesų religinė, ar ji tiktai slepia kitokius tikslus, tarkime, ekonominius ar panašiai, jeigu valstybė neturės atpažinimo kriterijų, tai praktiškai šita institucija neturės kuo remtis ir negalės daryti jokių sprendimų." Lietuvos Respublikos Seimo 1995 m. rugsėjo 19 d. 7 sesijos šeštojo posėdžio stenograma. *Informacija apie Seimo posėdžius. Seimo sesijos. www.lrs.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses>.

nereikėtų reikšti abejonių dėl jų veiklos ar kokio nors valstybės nepasitikėjimo jomis, kaip antai Seimo narių grupė klausė Konstitucinio Teismo, ar Konstitucijai neprieštarauja toks legislatyvinės komisijos „buvimas“, kai *inter alia* nėra aiškiai įtvirtintas azartinių lošimų draudimas maldos namuose[349].

Tiesa, yra valstybių, kuriose bažnyčios ir religinės organizacijos nėra formaliai registruojamos, tačiau tai nereiškia, kad tose valstybėse neiškyla religinių organizacijų *teisinio identifikavimo problema*. Antai Jungtinėje Karalystėje yra dvi valstybinės bažnyčios (Anglikonų bažnyčia ir Škotijos presbiterionų bažnyčia), o kitos bažnyčios ir religinės organizacijos nėra kaip nors formaliai registruojamos. Tačiau tos bažnyčios ir religinės organizacijos turi *labdaros organizacijų statusą*. Toks statusas gali būti nesuteiktas, jei organizacijos veikla prieštarauja teisei ir visuomenės naudai arba jei ji apskritai nepripažįstama esanti religinės prigimties, t. y. ji turi remtis religija, kuri apibrėžiama kaip *žmogaus ryšys su Dievu arba aukštesne būtimi* (šitoks religijos apibrėžimas, kaip matysime, taikomas ir kitų valstybių teisinėje praktikoje). Todėl Jungtinėje Karalystėje, pvz., *Scientologijos bažnyčia* nėra įregistruota kaip labdaros organizacija, nes ji remiasi filosofine humanistine koncepcija, o ne religija. Tačiau druidų visuomeninė organizacija „Druidų tinklas“ (*Druid Network*) buvo pripažinta religija ir įregistruota kaip labdaros organizacija. *Druid Network* kreipėsi į Anglijos ir Velso labdaros komisiją, kad ši įregistruotų organizaciją kaip labdaros organizaciją religijos progresui (*advancement*) labdaros tikslais visuomenės naudai. Komisija nusprendė, kad organizacija yra įsteigta išimtinai labdaros tikslais visuomenės poreikiams, todėl gali būti registruojama Labdaros registre. Šį savo sprendimą Komisija pagrindė pateikdama *religijos charakteristiką*:

1. Tikėjimas aukštesne būtybe ar būtimi. Religija turi įtraukti tikėjimą Dievu, aukštesne būtybe, dieviškąja ar transcendentine būtybe, ar būtimi, ar dvasiniu principu, kas yra religijos objektas ir centras. Tikėjimo sistema turi būti daugiau nei filosofija ar gyvenimo būdas.

2. Aukštesnės būtybės arba būties garbinimas, pagarba ar gerbimas. Turi būti ryšys tarp tikinčiojo ir aukštesnės būtybės ar būties garbinant aukštesniąją būtybę ar būtį. Druidai tai būtent ir daro per tikėjimo studijavimą, ritualus, maldą ir kt.

3. Įtikinamumas (nenuginčijamumas), nuoseklumas, svarbumas ir reikšmė. Religija turi būti nuoširdi (tikra) tikėjimo sistema, duodanti naudos (padedanti) visuomenei, turinti atitinkamą įtikinamumo, nuoseklumo, svarbos ir reikšmingumo lygį.

4. Pozityvus, naudingas, moralus ir etiškas tikėjimo pagrindas. Kad religiniai tikslai būtų laikomi labdaringais, jie turi būti tiesiogiai ar netiesiogiai nukreipti į visuomenės

---

[349] Savaime suprantama, kad Konstitucinio Teismo atsakymas į minėtą klausimą galėjo būti nesunkiai prognozuojamas: „nėra pagrindo teigti, kad pagal Konstituciją Azartinių lošimų įstatymo 10 straipsnio (2003 m. lapkričio 25 d. redakcija) 2 dalyje (2002 m. birželio 27 d. redakcija) turėjo būti nustatyti draudimai organizuoti lošimus <…> maldos namuose ir šalia jų“. Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 21 d. nutarimo motyvuojamosios dalies V skyriaus 8 punktas (*Valstybės žinios*. 2011, Nr. 76-3672).

moralinį ir dvasinį tobulėjimą[350].

Taigi teisiškai apibrėžti, kas turėtų būti laikoma religija, yra svarbu, ir atsakyti į šį klausimą teko daugelio Vakarų valstybių teismams (ne tik kitoms institucijoms), pirmiausia konstitucinę justiciją vykdančioms institucijoms. Teismams aiškintis sąvoką *religija* dažniausiai tenka, pvz., tokiose praktinėse situacijose, kai asmuo savo veiksmus, pažeidžiančius teisės normų nustatytus reikalavimus, motyvuoja religiniais įsitikinimais, arba, pvz., tiriant religinį pagrindą tų bendruomenių ar susivienijimų, kurie siekia teisinės (valstybinės) registracijos, pvz., ar scientologija, Ošo meditacija ir kt. yra religijos[351]. Nuo atsakymo į šį klausimą tiesiogiai priklauso ir konkrečios valstybės institucinis sprendimas įregistruoti (arba ne) tokią bendruomenę kaip religinę, ar ne[352]. Antai Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog nepakan-

---

350 Charity commission for England and Wales. The Druid Network. Decision made on 21 september 2010. Application for registration of the Druid Network. *Charity commission* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-01]. <http://www.charitycommission.gov.uk/Library/about_us/druiddec.pdf>.

351 „Tikėjimas yra religijos elementas, bet jis neapima viso religijos daugialypumo. Religinėmis dogmomis, „kitokybės“, dievybės egzistavimu tikima, tačiau yra ir kiti dalykai, be kurių religijos tiesiog negali būti – tai ir vidinių potyrių pasaulis, susitikimai su realybe, kad ir kokio turinio jie būtų: vidinių potyrių faktai žmogui yra faktai *par excellence* – jais netikima, jie tiesiog yra, jie patiriami, išgyvenami. Religija teikia ir visuomenės gyvenimo normas, dorovę, įstatymus. Žmogus gali netikėti, tačiau religija jį veikia per jo paties kultūrinę aplinką. <…> Religija nėra nusakoma vienu žodžiu ar keliomis sąvokomis; ji taip susipynusi su kultūros dariniais, visuomenės sąranga, istorija, kad religiją gana sunku abstrahuoti iš aplinkos, kurioje ji gyvuoja ir pateikti „gryną“ jos pavidalą“. Beresnevičius, G. *Religijotyros įvadas*. Vilnius: Aidai, 1997, p. 11–12.

352 Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos internetiniame tinklapyje yra pateikta „Įregistruotų religinių organizacijų statistika 2000–2009 m.“ ([interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-01]. <http://www.tm.lt/dok/krypciu_sarasas_ir_statistika_2009_.pdf>), iš kurios matyti, kad į Juridinių asmenų registrą 2009 m. buvo įtrauktos 1257 „religinės bendruomenės“, iš kurių – 1078 „tradicinės religinės organizacijos ir 179 tradicinėmis nesančios arba kitos religinės organizacijos“. Šias religines bendruomenes ir bendrijas religijotyriniu (ne teisiniu) pagrindu Teisingumo ministerijos specialistai sąlygiškai suskirstė į 33 „religines kryptis“, kurių čia detaliai nevardysime. Pagal Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 4 straipsnio 1 d. „Religinė bendruomenė yra asmenų grupė, siekianti įgyvendinti tos pačios religijos tikslus“, taigi preziumuojama, kad ši asmenų grupė turi remtis *religija*, o ne kitokia pasaulėžiūra. Pagal tą pačią nuostatą religinė bendruomenė „gali būti atitinkamos religinės bendrijos vietinis padalinys“. Pagal 11 straipsnio 1 ir 2 dalis „Kitos religinės bendruomenės ir bendrijos įgyja juridinio asmens teises nuo jų įstatų ar juos atitinkančių dokumentų įregistravimo. Religinės bendruomenės gali būti įregistruotos, jei vienija ne mažiau kaip 15 narių - pilnamečių Lietuvos Respublikos piliečių“. Įstatuose, be kita ko, turi būti nurodomi religinio mokymo pagrindai. Iš esmės tai ir viskas. Lietuva yra ta valstybė, kurioje atitinkamame registre įregistruoti religinę bendruomenę, kaip viešąjį juridinį asmenį, yra gana nesunku. Pvz., Austrijoje tik valstybės pripažįstami asmenų susivienijimai yra registruojami kaip *bažnyčios ir religinės organizacijos* (tai nustatyta tebegaliojančiose 1874 m. gegužės 20 d. vadinamojo „*Pripažinimo įstatymo*“, apie kurį dar kalbėsime, nuostatose), o kitiems asmenų susivienijimams taikomas kitas teisinis režimas. Būtent jie gali organizuotis kaip „klubai“ (*Verein*), arba pagal 1998 m. sausio 9 d. „Religinių išpažinimo bendruomenių teisinio subjektiškumo federalinio įstatymo“ 1 straispnį, kaip „religinio išpažinimo bendruomenės“, kuriomis vadinami vienos religijos narių susivienijimai, nesantys įstatymiškai pripažinti. Šį *religinio išpažinimo bendruomenės* teisinį statusą asmenų susivienijimas įgyja, kai *mokymo ir kultūros reikalų federalinis ministras* patenkina jo prašymą, o atskirą tokių asmenų registrą tvarko Federalinė mokymo, meno ir kultūros ministerija. Būtinos *sąlygos* tokiai registracijai yra tokio susivienijimo *mokymo ir jo taikymo* atitikimas demokratinės visuomenės viešojo saugumo interesams, viešajai tvarkai, visuomenės sveikatos ir moralės, teisių ir laisvių apsaugai. Yra patikrinami tokio susivienijimo veikimo metodai, ar jie nekelia grėsmės asmenų psichiniam integralumui, ypač vaikų ir paauglių psichiniam vystymuisi, ar nėra vykdoma

ka vien kokios nors bendruomenės narių savivokos, esą jie išpažįsta kokią nors religiją arba suvokia save kaip kokios nors religinės bendruomenės atstovus, kad savo veiksmus galėtų pateisinti konstitucinėmis asmens laisvės (Pagrindinio Įstatymo 2 straipsnis) ir religijos laisvės (Pagrindinio Įstatymo 4 straipsnis) garantijomis. Apie religiją ar apie religinės bendruomenės buvimą galima spręsti tik tada, kai yra aiškus tiek vidinės dvasinės laikysenos, tiek jos išorinio reiškimosi faktas. Ginčo atveju, taikant valstybinį teisinį reguliavimą, dėl to turi spręsti valstybinės institucijos ir galiausiai teismas[353]. Ši vokiškoji konstitucinė dogmatika mums teikia pagrindo manyti, kad religija *per se* (priešingai nei tikėjimas) turėtų būti laikoma kolektyviniu reiškiniu, nes ji yra pagrindas religinei bendruomenei egzistuoti. Tam, kaip minėta, reikalingas institucinis, teisminis sprendimas, kad būtų ištirta, ar konkrečiam susivienijimui teikiamas (t. y. dar nesuteiktas, bet svarstoma dėl suteikimo, ar atitinka suteikimo sąlygas) religinės bendruomenės statusas atitinka konstitucijos dvasią ir prasmę, jos kūrėjų mintį ir turėtą tikslą. Galiausiai pačios Konstitucijos *expréssis verbis* neretai gali versti atsakyti į klausimą, kuo skiriasi sąvokos *bažnytinis* ir *religinis* (Lietuvos Konstitucijos atveju vartojamos sąvokos *bažnytinė santuoka* ir religinės *organizacijos*).

Antai pagal Šveicarijos *kantonų konstitucijas* sąvoka *religinė bendruomenė* yra bendrinė sąvoka, o daugelyje jų vartojama ir speciali – *bažnytinių bendruomenių* sąvoka. Pastarosios yra viena iš tų bendruomenių (politinių, gyventojų ir kt.), kurias *expréssis verbis* nustato kantonų konstitucijos, rūšių[354]. Taigi iš karto būtina akcentuoti ir toliau nagrinėti *religinių bendruomenių* ir kantonų *bažnytinių bendruomenių* skirtumą. Šis skirtumas kyla *būtent* iš pačios *religijos* ir *bažnyčios* sampratų netapatumo[355].

Kuo šiuo atveju svarbi minėta sąvokų *religija* ir *bažnyčia* skirtis? Pirmiausia dėl to, kad būtent *religija yra svarbi kiekvienos religinės bendruomenės gyvavimo sąlyga*. Vien religinės bendruomenės išreikšto pageidavimo suteikti jai viešosios teisės subjek-

---

nusikalstama veika (5 str.). Be to, įteikiant registracijos prašymą, pateikiamas sąrašas mažiausiai *300 asmenų, kurių nuolatinė gyvenamoji vieta yra Austrijoje ir kurie nepriklauso kitai įregistruotai religinio išpažinimo bendruomenei, jokiai valstybės pripažintai bažnyčiai ar religinei organizacijai* (3 str.). Bundesgesetz über die Rechtspersönlichkeit von religiösen Bekenntnisgemeinschaften. *BGBl.* Nr. 19/1998. Ausgegeben am 9. Jänner 1998. Teil I. Natūralu, kad šie juridiniai asmenys neturi viešosios teisės korporacijos statuso. Tokių bendruomenių Austrijoje yra vienuolika, iš kurių žinomesnės yra Bahá'i, baptistų, seimininkų, induistų, Jehovos liudytojų, menonitų, Septintosios dienos adventistų bendruomenės. Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Kultur. Staatlich eingetragene religiöse Bekenntnisgemeinschaften. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-10]. <http://www.bmukk.gv.at/ministerium/kultusamt/eingetr_rel_bekg.xml>.

353 Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 5. Februar 1991 (BVerfGE 83, 341 *Bahá'í*) *-2 BvR 263/86-*.

354 Pvz., pagal Soloturno kantono Konstitucijos 45 str. 1 d. „gyventojų, piliečių ir bažnytinės bendruomenės yra savarankiškos viešosios teisės korporacijos“ (Verfassung des Kantons Solothurn. *SR 131.221*). Urio kantono Konstitucijos 64 str. taip ir pavadintas „Bendruomenių rūšys“ (*Gemeindearten*). Jame įtvirtinta, kad Konstitucijos rėmuose yra pripažįstamos *gyventojų, bažnytinės, vietos piliečių ir korporacinės piliečių bendruomenės*. Žr. Verfassung des Kantons Uri. *SR 131.214.* Obvaldeno kantono Konstitucijos 90 straipsnis, kuris taip pat vadinasi „Bendruomenių rūšys“, įtvirtina *gyventojų, apskričių, piliečių ir bažnytines bendruomenes*. Žr. Verfassung des Kantons Obwalden. *SR 131.216.1.* Glaruso kantono Konstitucijos Priedas net nustato evangelikų reformatų bei Romos katalikų *bažnytinių bendruomenių sąrašą*. Žr. Verfassung des Kantons Glarus. *SR 131.217.*

355 Plačiau apie tai: Blinstrubis, T. Bažnyčios (religinių bendruomenių) konstitucinė samprata ir savireguliacijos ribos. Šveicarijos pavyzdys (II). *Socialinių mokslų studijos.* 2011, 3 (1): 179–183.

to (viešojo juridinio asmens) pripažinimą nepakanka. Pirmiausia ji turi atitikti valstybės teisės nustatytus reikalavimus. Šių reikalavimų ji neatitiks, jei neįrodys, kad ji turi būti laikoma *religine bendruomene*. Svarbu, kad pati bendruomenė suvoktų save kaip religinę, būtent kaip kokią nors *religiją* išpažįstančią bendruomenę. Federalinis Teismas yra konstatavęs, kad *religijos sąvoka* „iš esmės apima kiekvieną įsivaizdavimo apie žmogaus ryšį su Dievu arba transcendencija būdą. Žinoma, toks tikėjimo išpažinimas turi įgyti tam tikrą principinę, pasaulėžiūrinę reikšmę, vadinasi, atitikti bendrą pasaulio matymą, t. y. tikėjimo išpažinimu išreiškiamas religiškai pagrįstas (*fundiert*), nuoseklus požiūris į pamatines problemas[356], kitaip religijos laisvė būtų išplėsta iki sunkiai apibrėžiamos visuotinės, arba veikimo, laisvės“[357]. Pagal Šveicarijos Federalinio Teismo praktiką jurisprudencinė religijos sąvoka apima tris elementus: 1. Žmogaus santykį su transcendencija. 2. Iš to plaukiančios mintys ir veiksmai turi apimti pakankamai tvirtą, nekintamą (*konsistent*) bendrą pasaulio matymą. 3. Laikysena pasaulio atžvilgiu neturi prieštarauti konstitucinei teisei, o pirmiausia dorovei, žmogaus orumo ir *ordre public* principams[358].

Tačiau teisės moksle, konstitucijų komentaruose, ginčijamasi dėl religijos sąvokos, todėl ir dėl religinės bendruomenės prigimties bei identifikavimo kriterijų. Norėdami išvengti daugybės nuomonių analizės, pasinaudosime Vokietijos Federalinio Administracinio Teismo (*Bundesverwaltungsgericht*) jurisprudencija, kurioje religijos sąvokos doktrina labai preciziška: „Religija arba pasaulėžiūra yra laikomas nuo žmogaus asmens neatsiejamas įsitikinimas, konkrečiai aiškinantis pasaulio visumą ir žmogaus kilmę bei tikslą. Dėl to religijos pagrindas yra virš žmogaus esanti ir jį subordinuojanti *(umgreifende) (transcendentinė)* tikrovė, o pasaulėžiūra apsiriboja [žmogaus] vidinio pasaulio *(imanentiniais)* ryšiais *(Bezüge)*“[359]. Religija „nėra vien tik abstraktus išpažini-

---

356 Antai 1981 m. kovo 10 d. sprendime *X. v Bundesrepublik Deutschland* N. 8741/79 Europos žmogaus teisių komisija konstatavo, kad noras būti palaidotam savo nuosavame žemės sklype nėra religinis pageidavimas, kadangi juo nėra išreiškiamas koherentiškas požiūris į pamatinius (egzistencinius) klausimus. Taigi religija turi būti pakankamai aiškiai identifikuojama. Taip pat ir Šveicarijos Federalinis Teismas dar 1971 m. (Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 2. Juni 1971. *BGE 97 I 221 (228 ff.) Neuapostolische Kirche Aarau*), plačiai ir įspūdingai argumentuodamas (be kita ko, orientuodamasis ir į Vokietijos teisinę praktiką), yra konstatavęs, kad „iš pačios Konstitucijos seka tai, jog valstybės įstaigų pareiga imtis valstybinių priemonių <…> apsaugoti tikėjimo ir kulto laisvę per laidotuves yra ribota. Valstybė turi rūpintis tik tuo <…>, kad kiekvienas mirusysis galėtų būti pagarbiai palaidotas; be kita ko, ji nėra įpareigota nustatyti arba uždrausti konkrečias laidojimo apeigas. <…> Žinoma, yra pageidautina, kad būtų gerbiama ir įvykdoma velionio paskutinė valia būti atitinkamu būdu palaidotam. <…> Tačiau pagal Federalinę Konstituciją valstybė turi rūpintis tik tuo, kad laidotuvės būtų pagarbios; čia nesprendžiama, ar pagarbus laidojimas apima ir tai, ar jis atitinka paskutinės velionio valios formą“. Taigi iš konstitucinės lygybės, tikėjimo ir sąžinės laisvės bei kulto laisvės garantijų „neseka valstybinių įstaigų pareiga rūpintis tuo, kad laidojimo apeigų forma atitiktų paskutinę mirusiojo valią“.

357 Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 18. Juni 1993. *BGE 119 Ia 178* S. 183. Taip pat žr. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 30. Juni 1999. *BGE 125 I 369* S. 372 (*Scientology Kirche Basel*).

358 Karlen, P. *Das Grundrecht der Religionsfreiheit in der Schweiz*. Zürich: Schulthess, 1988, p. 205.

359 Urteil des Deutschen Bundesverwaltungsgerichts vom 27. März 1992 *BVerwG 7 C 21.90 (BVerwGE 90, 112);* Urteil des Deutschen Bundesverwaltungsgerichts vom 15. Dezember 2005 *BVerwG 7 C 20.04*. Žr. *Bundesverwaltungsgericht. Entscheidungen*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-01]. <http://www.bverwg.de>.

mas“, bet ir „konkretus veikimas religinėje bendruomenėje“, taigi „įgyvendintas išpažinimas“, todėl reikia „patikrinti, ar teoriniai pagrindai ir praktinis įgyvendinimas daro bendruomenę išskirtinai religine“. Dėl to, „net ir esant religinei idėjai, bet bendruomenės veikimui neatitinkant tos idėjos“ (kaip yra karitatyvinių ir humanitarinių susivienijimų atveju), ji negali būti laikoma religine bendruomene[360] (taigi Vokietijos Federalinis Administracinis Teismas Lietuvos vyskupijų įsteigtų jaunimo, šeimos ir kt. centrų jokiu būdu nelaikytų „tradicinėmis religinėmis bendruomenėmis“). Galime daryti išvadą, kad religijoje svarbiausią vietą užima Dievo klausimas, todėl susivienijimas, kuris nekelia transcendentinės galios klausimo, teisiškai negali būti laikomas religine, o tik pasaulėžiūrine bendruomene, pvz., aiškiai politinių tikslų siekiančios asmenų grupės (kaip kai kurie islamistiniai susivienijimai) nėra religinės bendruomenės. Nepaisant to, Šveicarijos Federalinis Teismas religinėmis bendruomenėmis yra pripažinęs ne vieną susivienijimą, tuo tarsi išreikšdamas poziciją, kad religiniu ir pasaulėžiūriniu požiūriu neutrali valstybė negali, siaurai interpretuodama religijos sąvoką, eliminuoti iš religijos

[360] Urteil des Deutschen Bundesverwaltungsgerichts vom 14. November 1980 *BVerwG 8 C 12.97 (BVerwGE 61, 152).*

laisvės apsaugos sferos kai kurių pasaulėžiūrinių orientacijų[361].

[361] Federalinis Teismas esant religinėmis bendruomenėmis pripažino *First Church of Christ, Scientist* (Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 17. Juni 1996 *BGE 122 II 246*), Naujųjų apaštalų bažnyčią (Urteil des Kassationshofes des Schweizerischen Bundesgerichts vom 21. Juli 1994. *BGE 120 IV 208*) ir kt. Be to, ir iš aiškinamojo rašto dėl naujosios Federalinės Konstitucijos matyti, kad Konstitucijos Kūrėjai, siekdami įtvirtinti tikėjimo ir sąžinės laisvę, labai plačiai aiškino religijos sąvoką, kaip „kiekvieną žmogaus santykį su Dievu ar transcendencija. Todėl yra ginamos visos be išimties religijos ir sektos, nepaisant jų kiekybinio reikšmingumo Šveicarijoje, jeigu jos neabejotinai turi principinę ir filosofinę reikšmę ir atstovauja visa apimančiai pasaulėžiūrai." Žr. Botschaft des Bundesrates über eine neue Bundesverfassung. *SR 96.09,* p. 155–156.
Plati *religijos* sąvokos interpretacija yra aktualesnė tose valstybėse, kuriose religinėms bendruomenėms nereikia registruotis ir jos nėra valstybės pripažįstamos. Antai *Jungtinėse Amerikos Valstijose* nėra religinių organizacijų registravimo sistemos, nėra reikalavimo, kad bažnyčios ar kitos religinės organizacijos registruotųsi kokioje nors valstybės institucijoje federaliniu ar vietos lygmeniu. JAV veikia apytiksliai keli tūkstančiai religinių organizacijų ir valstybė nesikiša į jų veiklą. Valstybės įsikišimas reikalingas tik tada, kai pažeidžiamos viešosios tvarkos normos; religinių grupių atžvilgiu šis įsikišimas nėra niekuo ypatingas, palyginti su kitomis įstatymus pažeidusiomis grupėmis ar piliečiais. *Cantwell v. State of Connecticut*, 310 U. S. 296 (1940). *Cantwell et al. v. State of Connecticut*, No. 632 byloje JAV Aukščiausiasis Teismas 1940 m. gegužės 20 d. paskelbė sprendimą byloje, kurioje trys Jehovos liudytojai ginčijo Konektikuto valstijos statuto nuostatas, numatančias, kad religinių ar labdaros organizacijų atstovai turi gauti leidimą rinkti aukas. Toks reikalavimas pažeidžia jų teisę laisvai išpažinti religiją ir teisę į žodžio laisvę. Taip pat *jie teigė, jog valstybė neturi teisės apibrėžti, kas yra religija*. Aukščiausiojo Teismo teisėjai vieningai sutarė, kad Konstitucijos Pirmojoje pataisoje įtvirtinta nuostata, jog Kongresas negali priimti jokio teisės akto, įtvirtinančio religiją arba draudžiančio laisvą religijos praktikavimą. Keturioliktoji pataisa numato, kad tokių teisės aktų negali priimti ne tik Kongresas, bet ir valstijų legislatyviniai organai. Tikėjimo laisvė ir laisvė priklausyti pasirinktai religinei bendruomenei ar bažnyčiai negali būti ribojama įstatymu. Iš tokio aiškinimo išplaukia, kad laisvę praktikuoti religiją sudaro du aspektai: laisvė tikėti ir laisvė išpažinti. Laisvė tikėti yra absoliuti, tačiau laisvė išpažinti gali būti ribojama siekiant užtikrinti visuomenės saugumą. Valstija turi teisę nustatyti bendriausias ir nediskriminacines taisykles. Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad reikalavimas leisti religinei bendruomenei rinkti aukas yra antikonstitucinis. Aukščiausiasis Teismas nemano, kad leidimas rinkti aukas apskritai yra prieštaraujantis Konstitucijai, nes taip norima užtikrinti visuomenės saugumą, ramybę ir patogumą, taip pat siekiama apsaugoti visuomenę nuo apgavysčių, kai aukos renkamos prisidengus kilnių tikslų šydu. Tačiau Konektikuto valstijos statutas nustatė, kad valstybės pareigūnas turi teisę neišduoti leidimo aukoms rinkti, jei jis nusprendžia, kad tikslas, kuriuo renkamos aukos, yra ne religinis. Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad jokia valdžia negali priimti teisės akto, pagal kurį būtų nustatoma, kad valstybės pareigūnas, išduodamas leidimą aukoms rinkti, gali spręsti, ar tikslas, kuriuo bus renkamos aukos, turi religinį pagrindą. Kitaip tariant, *joks valstybės pareigūnas neturi spręsti, ar tam tikra bendruomenė yra religinė, ar ne, ar tikėjimas vienokiais ar kitokiais dalykais jau yra religija, ar ne*.
1947 m. *Everson v. Board of Education, 330 U. S. 1 (1947)* ir 1971 m. *Lemon v. Kurtzman, 403 U. S. 602 (1971)* bylose, JAV Aukščiausiasis Teismas suformulavo vadinamąją trijų pakopų Lemono tyrimo taisyklę (*Lemon– Test*), kuri padeda nustatyti, ar ginčijamas teisės aktas pažeidžia JAV Konstitucijos Pirmojoje pataisoje įtvirtintas religijos „įvedimo" *(„Establishment Clause")* ir „laisvo išpažinimo" *(„Free Exercise Clause")* sąlygas: 1) ar legislatyvinis tikslas yra pasaulietinis (*secular legislative purpose*); 2) ar teisės akto veikimas turi įtakos religijos skatinimui arba ribojimui; 3) ar teisės aktas skatina perdėtą valstybės ir religijos susietumą (*foster an excessive government entanglement with religion*). (Tiesa, naujesniuose sprendimuose Aukščiausiasis Teismas išvystė modifikuotą *dvipakopį Lemon –Test, kai* atsisakoma anksčiau nurodytos trečiosios pakopos.) Tačiau pastarosios bylos sprendimas mums aktualus tuo požiūriu, kad jame Teismas konstatavo, jog *Konstitucijoje implicitiškai įtvirtintas toks teisinis reguliavimas, pagal kurį religija privalo būti asmeninis individo, šeimos, privačių institucijų reikalas*, ir nors tam tikri religijos ryšiai su valdžios institucijomis yra neišvengiami, tarp jų turi būti nubrėžta griežta riba. Žr. Funke, Th. G. Die Religionsfreiheit im Verfassungsrecht der

Taigi, kad būtų galima identifikuoti *religinę bendruomenę* kaip korporatyvinės religijos laisvės adresatą, turi būti nustatoma šių elementų[362] visuma:

1. Teisiškai nustatyto mažiausio *fizinių* asmenų skaičiaus *susivienijimas*.
2. *Religinis* arba *iš dalies religinis* šio susivienijimo *tikslas*. Šis požymis labai *priklauso nuo* paties susivienijimo *religinės savivokos*.
3. *Minimali* tokio susivienijimo *organizacinė struktūra*, kuri jam leistų atlikti *teisinius veiksmus* ir formuoti (išreikšti) narių *bendrą valią*.
4. *Išorinė* tokio susivienijimo *teisinė forma*, kad jis galėtų būti *teisiškai apibrėžiamas*.
5. Religinio ar dalinio religinio *tikslo* visapusiškas faktinis *laikymasis*, kad, kilus ginčui, valstybės institucijos ir teismai galėtų tai patikrinti[363].
6. *Nuolatinis* susivienijimas, o ne *ad hoc* suburtas asmenų susirinkimas, pvz., religinė eisena ar procesija.

USA: historische Entwicklung und Stand der Verfassungsrechtsprechung, p. 160–161. Taigi JAV Aukščiausiasis Teismas, kaip parodyta, religiją nukelia į *privačią sferą* ir nors, atrodo, daugelyje sprendimų jis neaiškino *religijos* sąvokos, tačiau ankstesniuose sprendimuose jis tai yra daręs. 1965 m. *United States v. Seeger, 380 U.S. 163 (1965)* byloje jis nusprendė, kad į *religijos* sąvoką patenka ir tos pasaulėžiūros, kurios nemoko tikėjimo į vieną Dievą. *Religijos* sąvoka nesanti pririšta prie moralinių personifikuoto Dievo įsakymų. *Pirmoji JAV Konstitucijos Teisių bilio pataisa leidžia plačią „religijos" sąvokos interpretaciją, todėl į šios normos apsaugos sferą patenka ir tokių žmonių,* kaip Seeger, *kurie atmeta Kūrėją kaip moralinę instanciją ir tiki gėriu ar dorove pačia savaime, interesus.* Todėl šioje byloje svarbu buvo tai, kad į *religijos* sąvoką pateko *rimtas ir gilus asmens įsitikinimas; taigi tikėjimas moraline sistema pateko į religijos definiciją*. Kitoje, 1970 m. *Welsh v. United States 398 U.S. 333 (1970)* byloje Welsh, siekdamas išvengti karinės prievolės, apskritai neteigė, kad jo įsitikinimai yra religinės prigimties (priešingai nei *Seeger*). Todėl ši byla svarbi tuo aspektu, kad teisėjas nusprendė, jog sprendžiant klausimą, ar teisiniu požiūriu asmens įsitikinimai yra religija, svarbus yra *žmogaus savęs paties vertinimas*. Todėl „*religijos*" *sąvoka apima moralinius, etinius įsitikinimus, jeigu jie konkretaus žmogaus gyvenime atlieka religijos vaidmenį, nes jų apsaugą turėjo galvoje Konstitucijos Tėvai. Jeigu asmens elgesys bent iš dalies yra paremtas religiniais motyvais, tai to pakanka, kad toks elgesys patektų į religijos laisvės apsaugos sferą*. Žr. Fülbier U. Die Religionsfreiheit in der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinigten Staaten von Amerika unter spezieller Berücksichtigung der jeweiligen Methodik der Verfassungsinterpretation: eine rechtsvergleichende Studie, p. 300–302. Tačiau Prancūzijoje, kurioje dėl griežto valstybės ir bažnyčios atskyrimo teisėjai vengia pateikti religijos definiciją, šis klausimas yra gana aktualus, kai bandoma nubrėžti teisines ribas įvairių sektų veiklai. Pvz., 1999 m. Liono Apeliacinis teismas (*Cour d'Appel*) baudžiamojoje byloje, kurioje buvo teisiami scientologijos nariai, iškėlė klausimą, ar scientologija yra religija. Teismas argumentavo prancūzų Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos (1789 m.) ir Europos žmogaus teisių konvencijos ginama religijos laisvės garantija ir konstatavo, kad nesvarbu, ar scientologija yra sekta, ar religija – religijos laisvės požiūriu, diferenciacija negalima ir ji garantuoja absoliučią apsaugą. Tačiau baudžiamieji įstatymai vis dėlto gali riboti religijos laisvę. Minėtas teismas *religij*os apibrėžimui suteikė *objektyvius* (būtina didelė bendruomenė) ir *subjektyvius* (bendri jos narių tikėjimo įsitikinimai) kriterijus. Vis dėlto Kasacinis teismas (*Cour de Cassation*), vadovaudamasis griežto valstybės ir bažnyčios atskyrimo principu, tokį Apeliacinio teismo sprendimą pavadino perdėtu ir neturinčiu jokios teisinės reikšmės. Žr. Walter Ch. Religionsverfassungsrecht in vergleichender und internationaler Perspektive, p. 211–213.

362 Plg. Rüegg, Ch. *Die privatrechtlich organisierten Religionsgemeinschaften in der Schweiz*, p. 16 ir Karlen, P. *Das Grundrecht der Religionsfreiheit in der Schweiz*, p. 205.

363 Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 5. Februar 1991 (BVerfGE 83, 341 <353> *Bahá'í*) *-2 BvR 263/86-*.

5.2. Ar bažnyčių bei religinių organizacijų ir registruojamų jų struktūrinių padalinių teisinė forma gali sutapti?

Kaip jau minėta, kai kurių Šveicarijos kantonų konstitucijos pirmiausia įtvirtina su *bažnytinių bendruomenių* statusu susijusius pagrindus. Tad kuo pagal Šveicarijos konstitucinę teisę *religinė bendruomenė* skiriasi nuo *bažnytinės bendruomenės?* Kantonų *bažnytinės bendruomenės* yra kantonų *bažnyčių* sistemos padarinys, kitaip tariant, kantonų bažnyčios dar skirstomos į bažnytines bendruomenes (pvz., Berno kantono Konstitucijos 123 str. 2 d.; Urio kantono Konstitucijos 64 str. 1 d. b p.). Bažnytinė bendruomenė yra *teritorinė bendruomenė*, nes paprastai sutampa su viena arba keliomis gyventojų bendruomenėmis, tačiau ji yra ribotos *personalinės priklausomybės bendruomenė*, nes vienija tik tuos teritorinės bendruomenės gyventojus, kurie priklauso konkrečiai kantono (valstybinei) bažnyčiai[364]. Taigi priklausomybė bažnytinei bendruomenei bei kantono bažnyčiai yra tiesiogiai siejama su *konfesiniu-teritoriniu pagrindu*[365]. Bažnytinės bendruomenės teritoriniu bei organizaciniu požiūriu priklauso nuo jas vienijančios kantono bažnyčios, nes joms galioja kantono bažnyčios organizacinis statutas (pvz., Urio kantono Konstitucijos 66 str. 2 d., 68 str.) ir jos vykdo [teritorinės] bendruomenės bažnytinius uždavinius, kurie kyla iš Konstitucijos ir kantono bažnyčios organizacinio statuto (pvz., Urio kantono Konstitucijos 107 str. 2 d.), kurį savo ruožtu dažniausiai tvirtina kantono institucija (pvz., vyriausybė, kaip nustatyta Urio kantono Konstitucijos 8 str. 3 d.), nes jis turi atitikti demokratinius reikalavimus (pvz., Soloturno kantono Konstitucijos 56 straipsnis), t. y. neprieštarauti nei federacinei, nei kantono teisei (Švico kantono Konstitucijos 92 str. 2 d.). Kai kurių kantonų konstitucijos nustato, kad bažnytinių bendruomenių sudarymui, susijungimui, panaikinimui arba teritorijos pasikeitimui turi pritarti tai bažnytinei bendruomenei priklausančios [gyventojų teritorinės] bendruomenės ir kantono parlamentas (pvz., Soloturno kantono Konstitucijos 47 str. 1 d.). Tačiau paprastai *tiek kantono bažnyčios, tiek ir bažnytinės bendruomenės* atskirai yra pripažįstamos *savarankiškomis viešosios teisės korporacijomis*[366] (pvz., Švico kantono Konstitucijos 94 str., Urio kantono Konstitucijos 65, 68 str.). Pastarosios turi teisę savo nariams nustatyti bažnytinius mokesčius[367] (pagal federalinę teisę jos

---

364 Urio kantono Konstitucijos 64 str. 1 d. b p. įtvirtinta, kad bažnytinė bendruomenė apima visus kantono bažnyčios (*Landeskirche*) narius, nuolat gyvenančius toje [gyventojų] bendruomenėje, tačiau pagal minėto straipsnio 2 d., kantono bažnyčia savo bendruomenių suverenią teritoriją gali nustatyti nukrypdama nuo gyventojų bendruomenės teritorijos. Žr. Verfassung des Kantons Uri. *SR 131.214*.

365 Pvz., Švico kantono Konstitucijos 93 str. 1 d. įtvirtinta, kad „Kantono gyventojai priklauso savo konfesijos kantono bažnyčiai, jeigu jie įvykdo [bažnyčios] organizaciniame statute nustatytus reikalavimus“. Minėto straipsnio 2 d., kaip ir daugelio kantonų konstitucijose (pvz., Soloturno Konstitucijos 55, 128 str.), nustatyta, kad gyventojas gali išeiti iš kantono bažnyčios įteikdamas kompetentingai bažnytinei bendruomenei rašytinį pareiškimą. Žr. Verfassung des eidgenössischen Standes Schwyz. *SR 131.215*.

366 Federalinis Teismas yra konstatavęs, kad „Viešosios teisės korporacijos yra asmenų susivienijimai, kurie turi dalį valstybinio suvereniteto (*Hoheitsgewalt*) sferoje“. Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 20. Sptember 1991. *BGE 117 Ia 311*. S. 112.

367 Vadinamasis mokestinis suverenitetas (*Steuerhoheit*) bažnytinėms bendruomenėms yra nustatytas tų kantonų konstitucijų, kuriose įtvirtintas kai kurių bažnyčių ir bažnytinių bendruomenių pripažinimas viešosios teisės korporacijomis (pvz., Berno kantono Konstitucijos 125 str. 3 d.).

pačios yra atleidžiamos nuo mokesčių[368]), rinkti savo dvasininkus[369] (pvz., Berno kantono Konstitucijos 125 str. 2 d.) ir pan. Todėl pagal kantono bažnyčios organizacinį statutą tik bažnytinių bendruomenių nariai turi balsavimo teisę bažnytiniuose reikaluose (pvz., Urio kantono Konstitucijos 17 str. 2 d., 18 str.), pvz., rinkti *Bažnytinę tarybą*, kaip bažnytinės bendruomenės valdymo organą. Bažnytinę tarybą gali sudaryti nuo trijų iki vienuolikos narių (Nidvaldeno Kantono Konstitucijos 81 str. 1 d.), pvz., prezidentas, viceprezidentas, administratorius, mažiausiai du nariai (Urio kantono Konstitucijos 108 str. 2 d., 115 str.) ir vietos klebonas *ex offício* (Obvaldeno kantono Konstitucijos 102 str. 3 d.). Bažnytinės bendruomenės narių rinkimų ir balsavimo teisė neturi prieštarauti kantono Konstitucijoje numatytoms demokratinėms rinkimų ir balsavimo nuostatoms (Nidvaldeno kantono Konstitucijos 89 str. 1 d.), tačiau bažnytinės bendruomenės šią teisę gali ir išplėsti, pvz., ją garantuoti ir nuolat gyvenantiems užsieniečiams (Soloturno kantono Konstitucijos 55 str. 3 d.). Galiausiai pačios bažnytinės bendruomenės turi teisę burtis į didesnius juridinius vienetus – *sinodus*, o jų statutams turi pritarti Vyriausybės taryba (Soloturno kantono Konstitucijos 54 str. 2 d., 56 str. 2 d.). Pabrėžtina, kad kantonas, suteikęs viešosios teisės subjekto pripažinimą juridiniam asmeniui, t. y. religinei bendruomenei, kuri organizuojasi pagal savo *bažnytinę* sampratą *(kirchliches Selbstverständnis),* taigi yra kantono bažnyčia, pripažįsta ir tokio juridinio asmens aukščiausius bažnytinio valdymo organus, o bažnytines institucijas laiko viešosiomis institucijomis (Obvaldeno kantono Konstitucijos 4 str. 1 ir 4 d.)[370].

Lietuvos teisė šioje srityje yra visiškai kitokia. Iš karto pastebima, kad Lietuvoje visi bažnyčių bei religinių organizacijų „struktūriniai padaliniai“ (įstatymo termi-

---

Kantonų bažnyčios turi teisę finansiškai remti bažnytines bendruomenes ir proporcingai paskirstyti joms finansus. „Kantonų bažnyčios ir bažnytinės bendruomenės savo turtą ir pajamas administruoja pagal valstybinius tinkamo (racionalaus – *T.B.*) ūkininkavimo principus“ – nustato Švico kantono Konstitucijos 95 str. 5 d. Apskritai kantonų bažnyčioms ir bažnytinėms bendruomenėms pripažintas viešosios teisės subjektiškumas bei iš jo plaukiantis mokestinis suverenitetas *inter alia* paaiškina, dėl ko bažnytinės bendruomenės privalo laikytis demokratinių konstitucinių reikalavimų (pvz., garantuoti išstojimo iš bažnyčios teisę nepaisant to, kad bažnyčiose dėl krikšto teologiškai tai neįmanoma; garantuoti asmens duomenų apsaugą tvarkant mokestinius reikalus ir t. t.). Kantonų pripažintų bažnyčių ir bažnytinių bendruomenių, kaip viešosios teisės subjektų, teisė nustatyti savo nariams bažnytinius mokesčius yra pripažinta ne tik daugelio kantonų teisėje, bet ir federaliniu mastu Federalinio Teismo jurisprudencijoje. Federalinis Teismas daugybe sprendimų yra patvirtinęs savo šimtametėje praktikoje suformuluotą doktriną, kad bažnytiniais mokesčiais teritoriniu principu kulto reikmėms apmokestinami gali būti ne tik *fiziniai*, bet ir *juridiniai* (pvz., Liucernos kantono Konstitucijos 80 str. 3 d. Verfassung des Kantons Luzern vom 17. Juni 2007, *SR 131.213*) *asmenys*, pvz., Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 6. Oktober 1976 *BGE 102 Ia 468*; Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 13. Juni 2000 *BGE 126 I 122* ir kt. Bažnytinius mokesčius juridiniams asmenims nustato kantonas (Bazelio srities kantono Konstitucijos 131 str. 1 d. f p.), bažnytinių mokesčių koeficientą juridiniams asmenims nustato kantono parlamentas, o dėl tokio sprendimo paprastai yra galimas ir patariamasis referendumas (pvz., Nidvaldeno kantono Konstitucijos 61 str. 7 p., 52a str. 1 d. 3 p.).

368 Tiesioginių federalinių mokesčių federalinio įstatymo 56 str. *c* punktas. Žr. Bundesgesetz über die direkte Bundessteuer (DBG) vom 14. Dezember 1990 (Stand am 1. Januar 2011). *SR 642.11.*

369 Urio kantono Konstitucijos 110 str. 1 d. *e* punkte įtvirtinta įdomi nuostata, kad jeigu nėra suformuota bažnytinė bendruomenė, tada vietos kleboną turi teisę rinkti grynai pasaulietinė institucija – *gyventojų bendruomenės susirinkimas*.

370 Be to, pagal Nidvaldeno kantono Konstitucijos 40 str. „Kantonas laiduoja vienuolynų ir bažnytinių fondų (*Stiftungen*) tolesnį gyvavimą“, o pastarųjų veiklos priežiūros teisė pagal Obvaldeno kantono

nais – religinės bendruomenės ir bendrijos) registruojami ta pačia juridinio asmens, kaip ir pagrindinis, teisine forma. Žinoma, bažnytiniai juridiniai asmenys, vaizdžiai vadinami *kito pasaulio* arba *ypatingos substancijos* juridiniais asmenimis[371] – tai vyskupijos, vienuolynai, parapijos taip pat yra valstybės akceptuojami bažnytiniai juridiniai asmenys (nes valstybė konstituciškai bažnyčioms garantuoja teisę šioje srityje elgtis autonomiškai pagal savo kanonus ir statutus) su sąlyga, kad jie bus įregistruoti valstybės nustatyta teisine forma, todėl tokio pobūdžio juridiniai vienetai nėra išskirti iš valstybės jurisdikcijos ir savo veiklą bei steigimąsi organizuoja ne tik pagal savo kanonus ar statutus, bet pirmiausia – remdamiesi valstybės teisės aktais[372]. *Bažnytinių* bei *religinių* juridinių asmenų, kaip pagrindinių teisių subjektų, egzistavimo ir veiklos esminis pagrindas valstybėje yra demokratinės valstybės garantuojama *korporatyvinė religijos laisvė*, apie kurią šiame darbe atskirai kalbėsime vėliau. Galiausiai ir pačios bažnyčios bei religinės organizacijos, kaip viešieji juridiniai asmenys, taip pat turi teisę steigti savus juridinius asmenis – gydymo ir labdaros fondus, bendrojo lavinimo bei kitokias mokyklas ar švietimo įstaigas ir kita. Bet ar tai reiškia, kad Juridinių asmenų registre jie turi būti registruojami ta pačia *teisine forma*, kaip ir jų steigėjas?

Antai Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje yra įtvirtinta, kad valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas, o Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 5 straipsnyje yra nustatytas jų *numerus clausus*, kurį taip pat aiškiai užfiksavo Konstitucinis Teismas[373]. Tai suponuotų valstybės tikslą tradicinėmis Lietu-

Konstitucijos 6 str. 3 d. garantuojama *bažnytinėms įstaigoms*. Tačiau Romos katalikų bažnyčios bažnytinio turto bei bažnytinių mokesčių administravimo srityje galimas bendradarbiavimas ir su kantono (valstybinėmis) įstaigomis, kaip nustatyta Obvaldeno kantono Konstitucijos 104 str. 2 d. („Bažnytinio juridinio asmens turtą administruojanti bažnytinė bendruomenė ataskaitą teikia vyskupui. Priežiūros įstaiga yra Vyriausybės taryba"), ir su piliečių bendruomenėmis, kaip nustatyta minėtos Konstitucijos 105 str. 2 d. („Koplyčių priežiūra ir administravimas, laikantis ypatingų santykių, patikimi piliečių bendruomenėms. Šie įgaliojimai ir visi kiti įsipareigojimai sutartimi gali būti perduodami bažnytinėms bendruomenėms.") Valstybė užtikrina korporatyvinio dvasinio turto saugumą ir saugo vienuolynams priklausančio turto administravimą (Apencelio Inerodeno kantono Konstitucijos 5 str.). Žr. Verfassung für den Eidgenössischen Stand Appenzell I. Rh. *SR 131.224.2*.

371 Winzeler, Ch. Strukturen von einer „anderen Welt". Bistumverhältnisse im schweizerischen Bundesstaat 1848 – 1998, ihr historischer Wandel und ihre Inkulturation, p. 5–357.

372 *Expressis verbis* tai buvo įtvirtinta jau 1867 m. Austrijos Valstybės Pagrindinio Įstatymo (*StGG*), kuris ir šiuo metu yra Austrijos Konstitucijos rango aktas, 15 straipsnyje: „Kiekviena įstatymiškai pripažinta bažnyčia ir religinė organizacija turi bendro viešo religijos praktikavimo teisę, savarankiškai tvarko ir administruoja savo vidaus reikalus, išlieka savo kulto, mokymo ir labdaros tikslais įsteigtų institucijų, įstaigų ir fondų savininkėmis bei naudotojomis, tačiau, kaip ir kiekviena organizacija, yra pavaldi bendriems valstybės įstatymams." Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, *RGBl 142/1867*.

373 *Numerus clausus* yra išvedamas iš Konstitucinio Teismo konstatavimo, kad:
„- pagal Konstituciją Seimas turi įgaliojimus – ne tik gali, bet ir privalo – *įstatyme* įvardyti, kokios bažnyčios bei religinės organizacijos Lietuvoje yra tradicinės [taigi tai yra aiškus *formos reikalavimas* ir tai jau yra padaryta 1995 m. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 5 straipsnyje *expressis verbis* įvardijant *devynias* bažnyčias bei religines organizacijas. Kitaip tariant, šis sąrašas negalėjo būti nustatytas Teisingumo ministro įsakymu. Žr. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2010 m. birželio 14 d. įsakymą Nr. 1R-130 „Dėl Teisingumo ministro 2002 m. vasario 15 d. įsakymo Nr. 39 „Dėl tradicinių religinių bendruomenių ir bendrijų sąrašo patvirtinimo" pripažinimo netekusiu galios". *Valstybės žinios*. 2010, Nr. 70-3517. Panaikintu įsakymu iki 2002 m. vasario 12 d. buvo įtvirtintas *devynių šimtų septyniasdešimt vienos* tradicinės religinės bendruomenės ir bendrijos,

voje pripažinti *devynias* bažnyčias bei religines organizacijas, o ne vėl pripažinti kiekvieną jų įsteigtą struktūrinį padalinį savarankišku tos pačios teisinės formos juridiniu asmeniu – *tradicine bažnyčia ar religine organizacija*. Kaip pavyzdį galima pateikti daugumą iš devyneto, išskyrus mažiausiai narių turinčias dvi – vienintelę Lietuvoje unitų bažnyčią, t. y. *Vilniaus Švč. Trejybės graikų apeigų katalikų bažnyčią* ir vienintelę Lietuvoje karaimų religinę organizaciją, t. y. *Lietuvos karaimų religinę bendruomenę*, kurios yra įregistruotos teisine *tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos* forma[374]. Antai Juridinių asmenų registre nurodyta, kad kaip *tradicinė religinė bendruomenė ar bendrija* yra įregistruota *Lietuvos sentikių bažnyčia,* tokia pačia juridinio asmens forma įregistruota ir *Lietuvos sentikių bažnyčios Aukščiausioji taryba* ir galiausiai *ta pačia teisine forma „tradicinė religinė bendruomenė ar bendrija*“ yra įregistruota dar *daugiau*

kurioms Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija įformino juridinio asmens teises, sąrašas. [Intarpas ir kursyvas – *T. B.*]; toks įvardijimas – tai objektyvaus fakto, kad tam tikros bažnyčios bei religinės organizacijos Lietuvoje yra tradicinės, konstatavimas, o ne atitinkamų bažnyčių, religinių organizacijų tradiciškumo sukūrimas, nes jų buvimas tradicinėmis nepriklauso nuo įstatymų leidėjo valios;

- įstatyme tradicinėmis Lietuvoje gali būti įvardijamos tik tokios bažnyčios bei religinės organizacijos, kurių tradiciškumas Lietuvoje nekelia jokių abejonių, nes jos yra istoriškai, per amžius susiformavusio Lietuvos visuomenės socialinio, kultūrinio ir dvasinio paveldo dalis; kad bažnyčias, religines organizacijas būtų galima pripažinti tradicinėmis Lietuvoje, joms toli gražu nepakanka *inter alia* veikti Lietuvoje kelis dešimtmečius ar atitikti kokius nors kitus įstatymų leidėjo nustatytus formalius kriterijus, nes bažnyčių, religinių organizacijų tradiciškumas neatsiranda net per kelias žmonių kartas, o yra ilgalaikis, amžius vykęs ir nenutrūkęs procesas, sietinas su ilgaamže Lietuvos visuomenės dvasine, kultūrine raida ir padaręs jai esminį poveikį; taigi įstatymų leidėjas privalo įstatyme tradicinėmis Lietuvoje įvardyti tas bažnyčias, religines organizacijas, kurios neabejotinai atitinka minėtą tradiciškumo sampratą, ir negali tradicinėmis Lietuvoje įvardyti tokių bažnyčių, religinių organizacijų, kurios šios tradiciškumo sampratos neatitinka; konstatavęs ir įstatyme įtvirtinęs, kokios bažnyčios bei religinės organizacijos Lietuvoje yra tradicinės, įstatymų leidėjas šio sąrašo negali plėsti, nebent nuo tokio konstatavimo praeitų labai daug laiko ir toks šio sąrašo išplėtimas atspindėtų pasikeitusią Lietuvos visuomenės religinės kultūros raidą ir būklę;

- kadangi tam tikrų bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumas Lietuvoje yra objektyvi, nuo įstatymų leidėjo valios nepriklausanti bažnyčių bei religinių organizacijų santykių su visuomene būklė, įstatymų leidėjas negali ir atšaukti šio tradiciškumo konstatavimo“ (Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 7 punktas).

Tačiau Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas konstatavo kitaip. Jis yra konstatavęs, jog „faktas, kad egzistuoja dvi religinės evangelikų reformatų bendrijos, visiškai nereiškia naujos, dešimtosios, tradicinės religinės bendrijos atsiradimo. Įstatymas neapibrėžia tradicinių religinių bendrijų/bendruomenių skaičiaus, tai yra šių pačių bažnyčių ar religinių organizacijų teisė, garantuojama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 str. 4 d.“ (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. gegužės 20 d. nutartis administracinėje byloje *Nr. A-08-434-04*). Kitaip tariant, šis Teismas mano, kad *tradicinių religinių bendrijų ar bendruomenių skaičius yra bažnyčių bei religinių organizacijų autonomijos bei savivaldos reikalas*, t. y. plaukia iš jų teisės laisvai tvarkytis pagal savo kanonus ir statutus. Vis dėlto vėlesnėje byloje pats Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, spręsdamas daiktinės – nuosavybės – teisės įregistravimo kelių evangelikų reformatų parapijų vardu teisėtumo klausimą, jau nebelaikė evangelikų reformatų bažnyčios kanonų teisės (pagal ją Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčiai priklausančio turto savininkė yra Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios Sinodo kolegija, o parapijos turtu naudojasi religinėms apeigoms atlikti patikėjimo teise) reikšminga bylai, o faktines bylos aplinkybes pirmiausia vertino nacionalinės teisės aktų, pirmiausia Nekilnojamojo turto registro įstatymo taikymo aspektu. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. birželio 9 d. sprendimas administracinėje byloje *Nr. A-143-472-09*.

374 Valstybės įmonė Registrų centras. *Juridinių asmenų paieška*. [interaktyvus] [žiūrėta 2011-09-09]. <http://www.registrucentras.lt/jar/p/>.

kaip šešiasdešimt juridinių asmenų – *sentikių religinių bendruomenių*. Lietuvos musulmonų sunitų tradicinė Lietuvoje religinė organizacija yra įsiregistravusi kaip *Lietuvos musulmonų sunitų dvasinis centras*[375] – *muftiatas,* tačiau šalia jo ta pačia teisine forma yra įregistruota dar dešimt musulmonų religinių bendruomenių. Tam tikros precizikos bažnyčių struktūroje bent jau savo pavadinimuose siekė *evangelikų liuteronų* ir *evangelikų reformatų* bažnyčios. Antai tradicinė Lietuvoje *evangelikų liuteronų bažnyčia* veikia kaip *Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia* su savo *Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios konsistorija*. Jos abi yra įregistruotos kaip *tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos.* Vis dėlto, nors valstybė ta pačia teisine forma įregistravo ir evangelikų liuteronų bažnyčios tam tikrus struktūrinius vienetus (jų daugiau kaip penkiasdešimt), kuriuos tarsi priimta vadinti bažnyčiomis, tačiau bent jau jų pavadinimuose evangelikai liuteronai užfiksavo ne žodį *bažnyčia,* bet žodį *parapija*: tai reikštų tam tikrą tos bažnyčios lokalinį struktūrinį vienetą, ir bent jau išoriškai kur kas labiau atitinka konstitucinės bei civilinės teisės[376] tikslus. Analogiška situacija įtvirtinta ir evangelikų reformatų bažnyčioje (įregistruota keturiolika jos „parapijų" kaip *tradicinių religinių bendruomenių*), tačiau jos problema yra ta, kad Teisingumo ministerijos „nuopelnu" Lietuvoje yra įregistruotos dvi pirminės evangelikų reformatų bažnyčios, kurių kiekviena save laiko tikrąja ir autentiška reformatų bažnyčia – *Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčia* su savo *Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios sinodo kolegija* Vilniuje

---

375 Šios religinės organizacijos pavadinime jau yra fiksuotas siekis būti visos Lietuvos musulmonų sunitų religiniu centru, nes Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatyme religiniais centrais vadinamos „aukštesniosios religinių bendrijų valdymo institucijos" (4 str. 3 d.).

376 Civilinio kodekso 2.37 straipsnio 2 ir 3 d. yra įtvirtinta, kad „Religinių bendruomenių ir bendrijų struktūriniai padaliniai, kurie pagal religinių bendruomenių ir bendrijų kanonus, statutus ar kitas normas atitinka šio kodekso 2.33 straipsnyje nustatytas sąlygas [t. y. turi savo pavadinimą ir savo vardu gali įgyti ir turėti teises bei pareigas, būti ieškovu ar atsakovu teisme. – *T. B.*], yra juridiniai asmenys. <…> Religinės bendruomenės ir bendrijos bei jų struktūriniai padaliniai, turintys juridinio asmens teises, veikia pagal savo kanonus, statutus ar kitas normas tiek, kiek jie neprieštarauja įstatymams". Taigi Civilinis kodeksas aiškiai pripažįsta juridinio asmens teises religinių bendruomenių ir bendrijų struktūriniams padaliniams (o tai visiškai atitinka Konstitucijos nuostatas), tačiau neįvardija jų pavadinimų. Aišku yra viena, kad bažnyčios negali būti religinių bendruomenių ir bendrijų struktūriniai padaliniai – *filialai* ir *atstovybės*, nes jie Civilinio kodekso *nelaikomi juridiniais asmenimis* (2.53 str. 2 d. ir 2.56 str. 3 d.), tačiau manytina, jog religinės bendruomenės ir bendrijos, remdamosi įstatymais, tokius struktūrinius padalinius gali pačios įvardyti „pagal savo kanonus, statutus ar kitas normas". Nepaisant to, problema yra ta, kad nors, pvz., tradicinė bažnyčia gali savo struktūrinį padalinį įvardyti kaip *parapiją*, tačiau valstybės ji bus registruojama *tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos* teisine forma. Taigi trūksta *religinės bendruomenės ar bendrijos* struktūrinį padalinį nurodančios teisinės formos. Todėl ir atrodo, kad Lietuvoje yra ne devynios, o kone tūkstantis tradicinių religinių bendruomenių ir bendrijų, nors ordinarinės teisės terminai *religinės bendruomenės ir bendrijos* nereiškia Konstitucijoje nurodytų *bažnyčių bei religinių organizacijų* struktūrinių padalinių, o yra tiesiog tapatinami. Tai yra aiškiai matyti iš Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo, kurio, pvz., 5 straipsnyje konstitucinės *tradicinės bažnyčios bei religinės organizacijos* yra vadinamos *religinėmis bendruomenėmis ir bendrijomis:* „Valstybė pripažįsta devynias Lietuvos istorinio, dvasinio bei socialinio palikimo dalį sudarančias tradicines Lietuvoje egzistuojančias religines bendruomenes ir bendrijas." Pagal įstatymą, mūsų manymu *ydingai*, analogiškai *vadinami ir struktūriniai padaliniai*: „Religinė bendruomenė yra asmenų grupė, siekianti įgyvendinti tos pačios religijos tikslus. Ji gali būti atitinkamos religinės bendrijos vietinis padalinys. / Religinės bendrijos yra bažnyčių ir tolygių religinių organizacijų – bendruomenių, siekiančių įgyvendinti tos pačios religijos tikslus, susivienijimai. Bendriją sudaro ne mažiau kaip dvi religinės bendruomenės, turinčios bendrą vadovybę" (4 str. 1–2 d.).

ir *Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios–Unitas Lithuaniae–sinodas* Biržuose[377]. Vis

[377] Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. gegužės 20 d. nutartyje yra fiksuota, kad „tradicinė religinė bendrija – Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčia 1998 m. Teisingumo ministerijoje įregistravo jai atstovaujantį centrą – Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios Sinodo Kolegiją <…>. Bažnyčios teikimu yra įregistruota ir 14 šiuo metu veikiančių parapijų. Pareiškėjas nurodo, kad Bažnyčios istorijoje nuo 1547 metų pirmojo Sinodo, vykusio Vilniuje, nebuvo precedento, kad parapijiečiai, kunigai ar parapijos atsiskirtų nuo Sinodo ir savarankiškai įkurtų niekam nepavaldžią Bažnyčią. / Tokiam precedentui negalima priskirti atvejo, kai Lenkijai okupavus 1919 m. Vilnių buvo įsteigtas Lietuvos evangelikų reformatų Sinodas su centru Biržuose. 1940 m. išnykus politinėms priežastims, Sinodo kanonas nutarė: „Nuo 1919 m. laikinai įsteigtą Lietuvos Ev. Reformatų Sinodą su centru Biržuose ir Vilniaus Ev. Reformatų Sinodą su centru Vilniuje sujungti į vieną bendrą visos Lietuvos Ev. Reformatų Sinodą ir atstatyti suskaldytą „Lietuviškąją Vienovę“. Šį Sinodą nuo šios dienos vadinti „Lietuvos Ev. Ref. Sinodu“ (1940 Kanonas 1.). <…> Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčia-Unitas Lithuaniae, kurios Sinodui atsakovas [Teisingumo ministerija – *T. B.*] įformino juridinio asmens teises, remdamasi minėto įstatymo 10 str. 2 d. [Tradicinių religinių bendruomenių ir bendrijų juridinio asmens teisių įforminimas – *T. B.*] nėra tarp pripažintų Lietuvos valstybės devynių tradicinių religinių bendruomenių ir bendrijų, todėl trečiojo suinteresuoto asmens prašymas galėjo būti svarstomas pagal minėto įstatymo 11 str. [Juridinio asmens teisių suteikimas kitoms religinėms bendruomenėms ir bendrijoms – *T. B.*]“. Tačiau „Teisingumo ministerija 2002 m. gruodžio 9 d. įformino juridinio asmens teises religinei bendrijai Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios – *Unitas Lithuaniae* – sinodui. Juridinio asmens teisės buvo įformintos Sinodo atstovų V. V. ir kun. R. M. 2002 m spalio 19d. prašymu, atsižvelgiant į pateiktus dokumentus ir vadovaujantis Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 4 str. 2 dalimi ir 10 str. 2 dalimi. Ministerijai pateiktame prašyme nurodyta, kad keturios tradicinės religinės (Biržų, Kėdainių, Nemunėlio Radviliškio bei Švobiškio) evangelikų reformatų parapijos nutraukė ryšius su Lietuvos evangelikų reformatų Bažnyčios Sinodo Kolegija ir įkūrė naują bendriją bei išrinko jos vykdomąjį organą – konsistoriją“. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. gegužės 20 d. nutartis administracinėje byloje *Nr. A-08-434-04*.

Būtent tokias ir panašias situacijas turėjo galvoje teisingumo ministras, Konstitucinio Teismo prašęs išaiškinti atitinkamas ankstesnio nutarimo nuostatas: „Pasak pareiškėjo, viešojo administravimo praktikoje esama situacijų, kai religinė bendruomenė siekia būti įtraukta į Juridinių asmenų registrą kaip tradicinė, tačiau ji nepriklauso didžiąją dalį tą patį tikėjimą išpažįstančių religinių bendruomenių vienijamai tradicinei religinei bendrijai (arba yra nuo jos atskilusi). Pareiškėjo teigimu, „gali būti akivaizdu, kad religinė bendruomenė sociokultūriniu požiūriu yra tos pačios religinės tradicijos, kurią įstatymo leidėjas Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 5 straipsniu įvardijo kaip tradicinę, tradicijų tęsėja ir kad visuomenė šią bendruomenę atpažįsta kaip tokią“, ir „tuomet nėra aišku, ar Konstitucija įpareigoja viešojo administravimo instituciją (Teisingumo ministeriją) pripažinti tokios religinės bendruomenės tradiciškumą, ar, remiantis institucinio tęstinumo kriterijumi, <…> atmesti tokios religinės bendruomenės prašymą.“ Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 2 punktas (*Valstybės žinios*. 2007, Nr. 129-5246). Faktiškai Konstitucinis Teismas į tai atsakė, kad įstatymų leidėjas turi pareigą aiškiai *įstatyme* įvardyti, kokios bažnyčios bei religinės organizacijos Lietuvoje yra tradicinės ir tuo jis nesukuria minėto tradiciškumo, o tik konstatuoja objektyvų faktą, kadangi tradiciškumas yra *per amžius nenutrūstamai vykęs procesas*, sietinas su ilgaamže Tautos dvasine, kultūrine raida. Jeigu religinė organizacija šios tradiciškumo sampratos neatitinka, tada ji negali būti registruojama kaip tradicinė (minėto sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 3–7 punktai).

Taigi naujai susikūrusi arba nuo tradicinės religinės organizacijos „atskilusi“ religinė organizacija negali būti registruojama kaip *tradicinė*. Tai reiškia, kad „Konstitucijoje yra eksplicitiškai įtvirtintas valstybės pripažįstamų tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų institutas“, kad religinių organizacijų tradiciškumas yra fiksuotas konstituciškai ir dėl to jau jokia ministerija, jokie religijotyros, istorijos ar kt. specialistai ginčytis nebegali. Deja, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas per mažai rėmėsi *konstitucine bažnyčių tradiciškumo doktrina* ir per daug dėmesio kreipė į, pasak šio Teismo, vienų iškiliausių protestantizmo Lietuvoje tradicijų žinovų išvadas, tiksliau dvi iš trijų (į religijotyros eksperto dr. G. Beresnevičiaus išvadą nebuvo atsižvelgta). Minėtas Teismas konstatavo: „Iš Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 10 straipsnio matyti,

dėlto „įdomiausia“ yra tai, kad neretai ta pačia teisine forma veikia tradicinės Lietuvoje *lotynų apeigų katalikų bažnyčios* įvairiausi struktūriniai vienetai. Šiuo atveju kaip *tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos* yra įregistruotos lokalinės „bažnyčios“, „rektoratai“, „parapijos“ (nors kai kurios, labai keista, įregistruotos ne kaip tradicinės, o tiesiog kaip „religinės bendruomenės ar bendrijos“, pvz., „Kivylių Švč. M. Marijos Ėmimo į dangų parapija“), „vyskupijos“, „arkivyskupijos“ ir netgi tokie dariniai kaip „Katalikų evangelizacijos centras“, „Lietuvos Katalikų Bažnyčios informacijos centras“, kai kurios kunigų seminarijos, kai kurių vyskupijų *Caritas* vaikų dienos centrai, jaunimo centrai, katechetikos centrai, pastoraciniai centrai, šeimos centrai, „Telšių vyskupijos dvasininkų solidarumo brolija“, „Telšių vyskupijos Rekolekcinio veikimo organizacija“, „Vilkaviškio vyskupijos Šv. Antano kapitula“ ir kt. Toks šių struktūrinių vienetų

---

kad jame religinei bendruomenei ar bendrijai, kaip juridiniam asmeniui, yra keliami šie reikalavimai: pirma, religinė bendruomenė ar bendrija turi būti priskirta valstybės pripažįstamų tradicinių religinių bendruomenių ar bendrijų kategorijai; antra, religinė bendruomenė ar bendrija apie savo egzistavimą ar susikūrimą turi informuoti Teisingumo ministeriją; trečia, religinė bendruomenė ar bendrija turi būti nustatyta tvarka įregistruota. / Iš bylos matyti, kad Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios – Unitas Lithuaniae sinodo priskirtinumo tradicinių religinių bendrijų kategorijai klausimas buvo nustatytas remiantis specialistų išvadomis. / Iš byloje esančių trijų išvadų matyti, kad dviejose iš jų nurodoma, jog minėta religinė bendrija yra tradicinė, o trečioji išvada tai neigia. / Įrodymų patikimumo prasme vertinant pirmąsias dvi išvadas matyti, kad jas pateikė du skirtingi tarpusavyje nesusiję specialistai, ir kad jų išvados, vertinant evangelikų reformatų kanonus, statutus ir kitas normas, sutapo. / Dėl to pirmosios instancijos teismo išvada, vertinant bylos aplinkybes, remtis šiomis dviem išvadomis, atmetant trečiąją, yra atitinkanti įrodymų vertinimo kriterijus, o tai atitinkamai daro pagrįstą ir kitą teismo išvadą, jog Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios – Unitas Lithuaniae sinodas yra tradicinė religinė bendrija. / Byloje nustatyta, kad ši religinė bendrija apie savo susikūrimą nustatyta tvarka informavo Teisingumo ministeriją. / Taip buvo įvykdyta ir antra įstatyminė sąlyga, sudaranti prielaidas šią religinę bendriją įregistruoti kaip juridinį asmenį. / Iš įregistruotų pareiškėjo ir trečiojo suinteresuoto asmens pavadinimų (Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios sinodo kolegija ir Lietuvos evangelikų reformatų bažnyčios- unitas lithuaniae sinodas) matyti, kad jie nėra tapatūs, t. y. jų pavadinimai skiriasi. / O ši aplinkybė – juridinių asmenų pavadinimų skirtingumas šalina galimybę atsisakyti įregistruoti šiuos asmenis (Lietuvos Respublikos Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 12 straipsnio 1 dalies 3 punktas)“.

Tad galima daryti išvadą, jog su konstitucine argumentacija ši Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartis neturi nieko bendra, nes iš Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo niekaip neseka galimybė paraleliai egzistuoti „tradicinei“ bažnyčiai su viena iš Religinių bendruomenių ir bendrijų įsatymo 5 straipsnyje įvardyta tradicine bažnyčia. Jeigu būtų vadovaujamasi ne konstitucine tradiciškumo doktrina, o įvairių ekspertų nuomonėmis, tada ir be ekspertų būtų galima šalia tradicinės lotynų apeigų katalikų bažnyčios įregistruoti ir dar vieną tradicinę lotynų apeigų katalikų religinę organizaciją – *Pijaus X kunigų broliją*, kuri atstovauja šiuo metu tradiciškiausiai katalikų bažnyčiai (t. y. tokioms bažnyčios dogmoms ir liturgijai, kurios tikrai nekvestionuojamai neatsiejamos nuo Lietuvos dvasinio, kultūrinio paveldo, tai katalikų bažnyčiai, kuriai kažkada atstovavo Lietuvą formavę vysk. M. Valančius, vysk. J. Staugaitis, kun. V. Mironas, Maironis, Vaižgantas ir kt.), kitaip tariant, nuo 1545 m. Tridento susirinkimo, patvirtinusio tradicines dogmas, iki 1965 II Vatikano susirinkimo pabaigos buvusios katalikų bažnyčios tradicijų tąsą. Tačiau juk *Pijaus X kunigų brolija* Lietuvoje neregistruojama kaip tradicinė religinė bendruomenė ar bendrija, nes katalikų bažnyčios vadovybė ją laiko „atskala“. Taigi šiuo atveju valstybė, nepripažindama tokios bažnyčios, vadovaujasi vien tradicinės Lietuvoje katalikų bažnyčios vidaus nuostatomis (formaliai *Pijaus X kunigų brolija* galėtų būti registruojama kaip tradicinė katalikų religinė bendruomenė tik tada, jei ji pasiektų visišką vienybę su katalikų bažnyčia), o kodėl bažnyčios vidaus teisė valstybei tapo teisiškai nerelevantiška nagrinėjamos reformatų bažnyčios bylos atveju, nėra visiškai aišku. Gal tai teisinis precedentas, kurio pagrindu, pvz., *Pijaus X kunigų brolija* galėtų siekti tradicinės Lietuvoje lotynų apeigų katalikų bažnyčios statuso?

registravimas Juridinių asmenų registre *tradicinių religinių bendruomenių ar bendrijų* teisine forma yra labiau panašus į teisinį chaosą, kurį būtų galima vaizdžiai palyginti su neįmanoma situacija, kai aukštosios mokyklos *universiteto,* kaip biudžetinės arba viešosios įstaigos, fakultetai ir katedros taip pat veiktų kaip savarankiškos biudžetinės įstaigos arba viešosios įstaigos, tik pasivadinusios *universitetais*. Įdomu ir tai, kad, pvz., minėta „Telšių vyskupijos dvasininkų solidarumo brolija“, kuri nėra gryna religinė bendruomenė, yra registruojama *tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos* teisine forma, nors ji, be kita ko, egzistuoja vos dvejus metus (tikrai nesusiformavo „istoriškai, per amžius“, kaip pasakytų Konstitucinis Teismas), o vadinamoji *Pijaus X kunigų brolija* (katalikų tradicionalistai Lietuvoje) paradoksaliai teisiškai net *nėra laikoma religine bendruomene apskritai* (nuo 1996 m. veikia kaip *Tėvo Damiano de Veusterio labdaros ir paramos fondas*, o nuo 2003 m. – kaip *Viešoji įstaiga „Laetitia“*)! Taigi manytume, kad bažnyčių bei religinių organizacijų struktūriniai padaliniai turėtų būti aiškiai identifikuojami ne tik iš jų *pavadinimo*, bet ir iš *teisinės formos*, o jeigu tokių teisinių formų trūksta įstatymuose, tai tokia numanoma teisinė spraga turėtų būti užpildyta. Manytume, kad, pvz., vyskupijos jaunimo centras, šeimos centras, informacijos centras ir panašūs dariniai neturėtų būti registruojami kaip „tradicinė religinė bendruomenė ar bendrija“, o kaip savarankiško juridinio asmens statuso neturintis tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos filialas; jeigu būtų registruojamas kaip juridinis asmuo, tada tik kaip *labdaros ar paramos fondas*, *viešoji įstaiga* ar pan. Be to, mūsų įsitikinimu, bažnyčios bei religinės organizacijos, autentiška konstitucine prasme (atitinkančios konstitucinę tradiciškumo sampratą arba tradicinėmis nesančios, bet valstybės pripažintos), savo lokalinius struktūrinius padalinius turėtų aiškiai fiksuoti pavadinime, pvz., „parapija“, o valstybė taip pat turėtų tokį juridinio asmens teises turintį struktūrinį padalinį registruoti tokia teisine forma, kuri nesutaptų su pagrindinio (pirminio) juridinio asmens teisine forma (kaip ir buvo parodyta Šveicarijos pavyzdžiu, kur paskiros *religinių bendruomenių* kulto bendruomenės yra viešieji juridiniai asmenys – *bažnytinės bendruomenės)*[378]. Galiausiai galbūt buvo galima Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatyme jau nuo pat pradžių nurodyti devynias *tradicines bažnyčias bei religines organizacijas* (pagal konstitucinę terminiją) ir įtvirtinti tokią juridinio asmens teisinę formą, stambesnius jų struktūrinius padalinius, pvz., vyskupijas, įregistruoti

[378] Aiškus bažnyčios ir jos sudedamųjų dalių skirstymas bei pripažinimas įtvirtintas, pvz., Bazelio Miesto kantono Konstitucijos 129 str. Sankt Galeno kantono Konstitucijos 109 straipsnyje kaip viešosios teisės korporacijos pripažįstamos, pvz., Katalikų bažnyčia su savo bažnytinėmis bendruomenėmis; Evangelikų bažnyčia su savo bažnytinėmis bendruomenėmis (Verfassung des Kantons St. Gallen vom 10. Juni 2001 (Stand am 10. Juni 2010). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.225*). Lietuvoje šiuo metu egzistuoja tik tokios teisinės formos: „religinė bendruomenė ar bendrija“, „religinės bendruomenės ar bendrijos atstovybė“, „religinės bendruomenės ar bendrijos filialas“; „tradicinė religinė bendruomenė ar bendrija“, „tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos atstovybė“ „tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos filialas“. Tačiau, kaip jau minėta, atstovybės ir filialai pagal Civilinį kodeksą nėra juridiniai asmenys, todėl siekiant įgyvendinti Konstituciją, turėtų būti tokios struktūrinių padalinių teisinės formos, kurios turėtų juridinio asmens teises. Teoriškai gal ir galima, bet veikiausiai nėra tikslinga sukurti teisinę formą *parapija*, nors šis žodis, kaip išreiškiantis tam tikrą dalį arba *pars*, didesnio darinio smulkesnį vienetą, yra pakankamai universalus ir tiktų bet kuriai bažnyčiai ar religinei organizacijai, nepriklausomai nuo religinių dogmų, juo labiau kad, kaip jau ir esame nurodę, kai kuriose valstybėse *parapijomis* vadinami administraciniai teritoriniai vienetai.

kaip *tradicinės religinės organizacijos religines bendrijas*, o pavienius lokalinius struktūrinius padalinius – kaip *tradicinės religinės organizacijos religines bendruomenes*?

Šiuo požiūriu, nors ir neturime teisės kritikuoti didžiųjų Lietuvos konstitucionalistų, bet, gerbdami teisėjo E. Šileikio nuomonę, negalime sutikti su tuo, kad „termino *bažnyčia* vartojimas dabartinėje Konstitucijoje nevisiškai optimalus, palyginti su 1922 m. Konstitucijos (83§) sąvoka *tikybinės organizacijos* (ji labiau *neutrali*!), kurią pakeitė 1938 m. Konstitucijos (27–29 str.) žodžių junginys *bažnyčios bei kitos tolygios tikybinės organizacijos*, radęs atgarsį dabartinėje Konstitucijoje. <…> Matyt, tai suvokdamas, įstatymų leidėjas priėmė Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymą (bet ne Bažnyčių ir kitų religinių organizacijų įstatymą), tuo tarsi kompensuodamas nevisiškai optimalią konstitucinę terminiją“[379]. Su tokia E. Šileikio pozicija, kaip jau minėjome, būtų galima sutikti, jeigu *religinėmis bendrijomis* (mažiausiai dvi religinės bendruomenės) *ir bendruomenėmis* būtų vadinami bažnyčių bei religinių organizacijų struktūriniai padaliniai, o kitais atvejais turėtų būti vartojama plačiausia *bažnyčių* ir *religinių organizacijų* sąvoka. Taigi įstatymų leidėjas veikiau neatsižvelgė į Konstitucijos terminiją ir jos nepaisė (tad ir neįgyvendino), o ne „kompensavo“ ją, t. y. koregavo. Galbūt konstitucinė terminija ir kritikuotina, bet Konstitucijos Tėvai tokią terminiją vartojo ne veltui, o Tauta Konstituciją priėmė referendume. Tačiau čia mes iš dalies pradėjome kalbėti ne tik apie asmenų susivienijimo pripažinimo (įregistravimo) religine organizacija (bendruomene) kriterijus, bet ir apie jau įregistruotų bažnyčių bei religinių organizacijų *valstybinio pripažinimo kriterijus*.

5.3. Ką reiškia Konstitucijos nuostata: „Valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas“?

Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad „valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas, o kitas bažnyčias ir religines organizacijas – jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai“[380]. *Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo* motyvuo-

---

379 Šileikis E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*, p. 262–263.

380 Iš 1992 m. spalio 12 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos posėdžio, kuriame buvo svarstomas *Konstitucijos projektas*, stenogramos matyti, kad iki pat Konstitucijos priėmimo nebuvo visiškai aišku, kokios bažnyčios ir religinės organizacijos bus pripažįstamos tradicinėmis Lietuvoje. Deputatė B. Nedzinskienė minėtame posėdyje klausė: „Aš norėčiau paklausti dėl Konstitucijos projekto 43 straipsnio. Čia parašyta: „Valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas, o kitas bažnyčias ir religines organizacijas, jeigu jos turi atramą visuomenėje.“ Tai visgi norėčiau, kad jūs konkrečiau paaiškintumėt, ką tai reiškia „tradicines religines organizacijas?“ Kas tai nustatys ir kas nustatys, kurios religinės organizacijos turi atramą Lietuvos visuomenėje, o kurios ne? Ir taip pat noriu pasakyti, kad tikriausiai visai nereikalinga yra apie bažnyčias… kad pripažįsta tik tas bažnyčias, kurių apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai. Juk jeigu registruojasi bendruomenė, tai ir įstatai yra, ir automatiškai negalima įregistruoti tokių religinių bendrovių.“
Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis į užduotą klausimą atsakė taip: „Aš norėčiau atkreipti jūsų dėmesį į šito straipsnio 5 dalį, į 5 pastraipą. *Naujų religinių organizacijų arba netradicinių, kurių Lietuvoj iki šiol nebuvo arba kurios tik dabar atsiranda* [kursyvas – *T. B.*], būklė taip pat turėtų būti nustatoma įstatymo, kuris numato tokius atvejus ir kaip jie yra reguliuojami, kaip jos registruojamos ar pan., kur yra tie kriterijai, dėl kurių jums šiandien neaišku. Mes tikrai

jamosios dalies I skyriaus 6 punkte ši Konstitucijos nuostata aiškinama taip: „Kons-

čia šiandien nenustatysim tų kriterijų ir neįrašysim jų į Konstituciją. / O dėl to, *kas yra tradicinės Lietuvoje bažnyčios, aš nemanau, kad kam nors turėtų kilti abejonių*“ [kursyvas – *T. B.*]. Deputatas S. G. Ilgūnas iš viso nesuprato, kas bus pripažįstamos – religijos ar religinės organizacijos: „Toliau, pavyzdžiui, 43 straipsnis, kur rašoma: „Valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas, o kitas bažnyčias – jeigu jos turi atramą visuomenėje“ ir pan. Čia yra vienos religijos supriešinamos su kitomis. Juk jeigu kalbėsim apie seniausias Lietuvos religijos tradicijas, tai reiktų kalbėti apie senąjį Lietuvos tikėjimą, kuriam 2000 metų, iki 1387 m. ir t.t“.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. spalio 12 d. aštuonioliktojo posėdžio stenograma. *Informacija apie Seimo posėdžius. Seimo sesijos. www.lrs.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses>.

Iš tikrųjų tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų sąrašas menkiau buvo svarstomas iki Konstitucijos priėmimo, o aktyviau – jau ruošiant Konstitucijos nuostatas įgyvendinantį Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymą, tačiau kadangi darbo grupė šiam įstatymui parengti buvo sudaryta iki Konstitucijos priėmimo, tai joje plėtotos idėjos padarė įtakos ir Konstitucijos 43 straipsnio formuluotėms. Taigi turi būti nagrinėjamos ir minėto įstatymo rengimo bei priėmimo aplinkybės. Todėl šios disertacijos autorius 2010 m. spalio 8 d. šiuo klausimu kalbėjosi su kun. V.Aliuliu, kuris vadovavo darbo grupei, rengusiai minėto įstatymo projektą:

„*T.B.* Man svarbu sužinoti apie laikotarpį iki Konstitucijos priėmimo, kokia yra kai kurių Konstitucijos nuostatų kilmė. <…> Aš norėjau pradėti nuo Jūsų knygos *Vieno žąsiaganio istorija: pasakojimai ir pamąstymai*. Prisimenate, kad rašėte apie Religinių bendrijų ir bendruomenių įstatymo projektą ir kad nuo pat 1989-ųjų dalyvavote prie Seimo sukurtoje darbo grupėje tam įstatymui rengti. Toliau rašote, jog „pavyko įtvirtinti Įstatyme tradicinių Lietuvos religinių bendrijų sąvoką ir statusą“. Norėčiau sužinoti, kuris įstatymas turimas galvoje, nes aš taip suprantu, kad tas „įstatymas“, t. y. jo projektas, taip ir neįgijo įstatymo pavidalo, kadangi pirmasis Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas buvo priimtas tik 1995 m. spalio 4 d.

V.A. Visą laiką ėjo rengimas.

T.B. Iki pat 1995-ųjų?

V.A. Iki pat 1995-ųjų. <…> Bet pirmiausia, man rodos, kas buvo 1989-aisiais, tai dar nebuvo Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas, bet buvo Sąžinės laisvės.

T.B. Taip, tai dėl to ir norėjau paklausti, ar minėta darbo grupė buvo sudaryta prie Aukščiausiosios Tarybos iki 1990-ųjų?

V.A. Taip. O paskui ji tapo grupe rengti Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymui.

T.B. Nes 1990-ųjų birželio 12-osios Aukščiausiosios Tarybos nutarime „Dėl Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos akto“ nutarta teisiškai sureguliuoti Valstybės ir Bažnyčių santykius, skliausteliuose pažymima „religinių konfesijų“ santykius. 1990-ųjų birželio 12-ąją.

V.A. 1990-aisiais atsimenu. Atsimenu ir mušuosi į krūtinę, kad buvau per daug susitraukęs… Vytautas Landsbergis parodė man projektą to nutarimo. Ir man iš karto: „Kodėl tik Katalikų Bažnyčia?“ Mano mintis, kad reikia prirašyti: „Šio akto nuostatai galioja ir kitoms religinėms organizacijoms, teisėtai veikusioms Lietuvoje 1940 m. birželio 15 d.“ Kadangi žinojau, kad dėl to buvo vykusios derybos, vyskupo įgaliotas kunigas Sakalauskas dėl to buvo sutaręs ir aš nenorėjau būti „gudresnis“ už vyskupo atstovą. O paskui kelis kartus raginau, kad [Aukščiausioji Taryba – *T.B.*] priimtų atskirą nutarimą, jog tas Aktas būtų taikomas ir kitoms, bet taip ir liko nepriimtas. Tai čia mano didelis „griekas“. O buvo galima įtikinti poną Landsbergį, kad prirašytų šitą sakinėlį.

T.B. Tą pačią 1990-ųjų birželio 12 d. iš pradžių, pagal aktų eiliškumą, Aukščiausiosios Tarybos pirmas aktas yra mano minėtas dėl teisinio sureguliavimo Valstybės ir Bažnyčios, skliausteliuose „religinių konfesijų“, santykių ir iš karto po to priimamas „Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje Restitucijos aktas“. Galiausiai birželio 12-ąją seka dar vienas aktas, jau nutarimas, kuriuo nutarta įpareigoti kai kurias Aukščiausiosios Tarybos nuolatines komisijas iki rugsėjo 15 d. pateikti Aukščiausiajai Tarybai *Sąžinės laisvės įstatymo projektą*. Nors toks įstatymas, kaip žinote, nebuvo priimtas, tai ar jis turėjo būti dar vienas įstatymas šalia religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo, ar čia tas pats įstatymas taip vadinamas, nes nebuvo dar jo pavadinimas aiškus?

V.A. Taip, nebuvo. Tai buvo pirmoji pakopa į Religinių bendrijų įstatymą.

T.B. Vadinasi, ir darbo grupė iš pradžių buvo sudaryta Sąžinės laisvės įstatymui rengti.

V.A. Taip, Sąžinės laisvės įstatymui rengti, o vėliau tapo [darbo grupe Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymui rengti – *T.B.*]. Apie ją taigi ir ponas Vytautas Sinkevičius atsimena. <…>

T.B. Grįžkime prie „tradicinių" bažnyčių sąvokos. Minėjote, kad Jums pavyko ją įtvirtinti Įstatyme. Ar turėjote galvoje ir Konstituciją, nes „tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų" formuluotė pirmiausia buvo įtvirtinta 1992 m. spalio 25 d. Konstitucijos 43 str.?

V.A. Konstitucijoje įtvirtinta šita sąvoka, bet nėra sąrašo. Sąrašas nustatytas 1995 m. Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatyme. Gal buvome siūlę, kad tiesiogiai Konstitucijoje būtų, bet nenorėjo – padarė įstatyme. Pagal kokius rodiklius nustatė „tradicines"? Maždaug apie tris šimtus metų Lietuvoje egzistuojanti. Tokiu būdu jauniausia iš jų buvo sentikiai. Nors trupučiuką trūko iki trijų šimtų metų, bet… O šiaip, katalikybė, aišku, stačiatikybė dar ankstesnė, o sentikiai apie 1700 metus, bet tai netoli to. Liuteronai ir reformatai iš XVI amžiaus; žydai – XIV–XV a.; sunitai, karaimai taip pat. O įvairios jaunesnės protestantų grupės – baptistai, sekmininkai ir taip toliau iki pusantro šimto metų, o kiti tik kelias dešimtis. Ir pasirodo, kad (pagal Laukaitytės straipsnį *Lietuvos religinės mažumos 1918–1940 m.: valstybės globoje)* tos pačios religinės bendruomenės buvo ir anos Nepriklausomybės metu. Tuo metu valstybės pripažintos, specialiai pripažintos buvo tik tos, o kitos, tos jaunesnės, pripažintos nebuvo. Jos turėjo teisių nemažai, bet specialią globą turėjo tos pačios [dabartinės tradicinės bažnyčios ir religinės organizacijos – *T. B.*]. Mes tik pridėjom Rytų katalikus. Kadangi tai yra specialiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės produktas ir 1600 metai. Prieškarinėj Lietuvoj tokia organizacija neegzistavo, o dabar turime ukrainiečius. Bet kadangi jie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės produktas, tai įrašėme ir juos, ir niekas neprieštaravo. Šitai mums buvo didelis atradimas, nes mes nežinojom, kad „smetoninė" Lietuva toms aštuonioms buvo suteikusi specialų statusą. Mes pagal kitus rodiklius įtraukėm būtent į tradicines bendrijas. <…>„Tradicinės" - kurios turi trijų šimtų metų tradiciją Lietuvoje, seniai Lietuvoje egzistuojančios, joje prigijusios, turinčios didesnį įnašą į Lietuvos visuomenės vystymąsi, į kultūros raidą. Tai tokia prasme „tradicinės". Tuo nesakoma, kad visų jų lygus įnašas, įtaka ir svarba. Bet pats jų egzistavimas rodo, kad Lietuvos valstybė pakankamai pakanti buvusi per ilgus laikus, pvz., sentikiai bėgo iš Rusijos į Lietuvą, kad nebūtų persekiojami."

Taigi akivaizdu, kad net nebuvo svarstoma galimybė nei Konstitucijoje, nei įstatyme tradicine Lietuvoje įtvirtinti „*senąją baltų religiją* arba institucinę jos formą (šiuo metu jau yra įregistruotos šešios baltų tikėjimo religinės bendruomenės, tokios kaip „Romuva"), *inter alia* dėl to, kad jos sąsajos su autentiška baltų religija yra labai abejotinos. Dar iš Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. rugsėjo 26 d. penkiasdešimt antrojo (398) posėdžio stenogramos (*Informacija apie Seimo posėdžius. Seimo sesijos. www.lrs.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses>) galima matyti, kad svarstant Seime Darbo kodekso 162 straipsnio papildymo įstatymo projektą Seimo narys J. Karosas pažymėjo, kad Rasos šventės „tradicija XVIII amžiaus antroje pusėje–XIX amžiuje Lietuvoje prasidėjo. Nebuvo tos tradicijos anksčiau Lietuvoje. Tai yra nauja tradicija, be to, ji neturėjo ypatingo masto". G. Jakavonis į tai, tiesa, be argumentų, atsakė, kad „baltai, lietuviai, šią šventę šventė tūkstančius metų. Tai yra gamtos šventė, glaudžiai susijusi su mūsų nacionalinėmis tradicijomis". Tai yra tos Rasos, „kurias švenčia romuviečiai, kurias švenčia etnografiniai ansambliai". Bet kokiu atveju „senoji baltų religija" bei „romuviečių judėjimas" įstatymų leidėjo buvo traktuojama ne kaip religija, o kaip kultūrinė tradicija, folkloras (Plg. Sileikis, E. Die Religionsfreiheit aus der Sicht des Gesetzgebers und des Verfassungsgerichts der Republik Litauen, p. 129).

„Senovės baltų religinės bendrijos – Romuva" internetiniame puslapyje (*Romuva* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-01] <http://www.romuva.lt/new/index.php?page=lietuviu-religija>) nurodoma, kad šio tikėjimo sekėjų skaičius – keli tūkstančiai. Lietuvos Romuva tęsia baltų tikėjimo tradicijas, siekia santarvės ir darnos su Dievu ir Dievais, su protėviais, gamta ir žmonėmis, iškelia gamtos, kaip akivaizdžiausios dieviškumo apraiškos, šventumą, ugdo baltų tradicinį dorovinį gyvenimo būdą, savo kelią dieviškumo link, sukurtą per daugelį amžių. <…> Baltų religijos šaltinis yra gyvoji nenutrūkstama baltų dvasinė tradicija. <…> Romuvų nariai (romuviai) dvasinės patirties ir stiprybės semiasi iš senų giesmių, sakmių, padavimų, papročių, iš viso savo protėvių palikimo". Tačiau mokslinė argumentacija parodo, kad ši „tradicija" neturi nieko bendra su autentiška baltų religijos tradicija. „Nuo VI ar VII a. <…> Rytų baltų religijos indoeuropeizacija pagal Šventaragio reformą pagimdo lietuvių religiją. <…> tai karių, akro stovyklų religija, tam tikra profesinės religijos atmaina: kariai garbina didvyriškas dievybes, herojus. <…> Būtent Šventaragio asmenyje karių

organizacijas, suponuoja tai, jog įstatymų leidėjas gali tam tikras religines organizacijas įvardyti kaip tradicines Lietuvoje. Bažnyčių bei religinių organizacijų įvardijimas kaip

luomo religija tampa „kilmingųjų religija“, laikui bėgant virsdama oficialia Lietuvos religija <…>, galiojančia visiems luomams“ (Beresnevičius, G. *Baltų religinės reformos*. Vilnius: Taura, 1995, p. 189–193). XIII–XIV a. „tai valstybinės Lietuvos religijos funkcionavimo laikotarpis. Ar X– XIII a. būta kokios valstybės, sunku pasakyti jau vien dėl to, kad stinga šaltinių. Lietuva atskirta nuo Vakarų Europos, ši, siekdama suartėti, dažniausiai susitinka tik Vakarų baltus – prūsus ir kuršius, tačiau dar neturi jėgų pereiti per jų kordoną, tad Lietuva visiškai „paslėpta“, nuo Lenkijos ją iš dalies dar skiria jotvingiai. Tačiau sėkmingos Lietuvos kovos su Rusia (atsilaikymas prieš Rusią <…> liudija, kad X–XII a. – tai karinės-gentinės konfederacijos laikotarpis, palengva pasiekiantis ikivalstybinę stadiją. Religinės unifikacijos procesai Lietuvoje irgi vyksta <…>). Šiaip ar taip, XIII–XIV a. šaltiniuose matome unifikuotą oficialią Lietuvos valstybės religiją, kuri nesiskiria nei aukštaičių, nei žemaičių, nei žiemgalių, nei kuršių teritorijose. <…> tai būdinga aukštuomenės ir karių religijai“ (Beresnevičius, G. *Lietuvių religija ir mitologija*. Sisteminė studija. 2-oji papildyta laida. Vilnius: Tyto alba, 2008, p. 17–18). „Gelminės religijos forma („tai oficialios religijos įveikta, tačiau gelmėse dar tebeglūdinti archainės, ankstesniosios religijos forma“. Beresnevičius, G. *Baltų religinės reformos*, p. 194.) vėl atgijo po Lietuvos krikšto. Žynių nebekontroliuojama, o katalikų dvasininkų dar nekontroliuojama gelminė religija išplaukė į paviršių valstiečių išpažįstamuose kultuose: valstiečiai atkrito į pačią archaiškiausią religijos formą, ji funkcionavo XV–XVIII a. ir netgi vėliau, vėl atgaivindama visais laikais baltų religijų reformose neigtą ikiindoeuropietišką Deivės religiją. Tuo metu reformose teigti ir įtvirtinti dangiškieji indoeuropiečių religijos prasmenys susiliejo su krikščioniškais įvaizdžiais, svarbiausiu iš jų baltams pasirodė Dangaus Dievo idėja, savotiškai retrospektyviai pratęsianti baltų religijų istorijos vektorių“ (Beresnevičius, G. *Baltų religinės reformos*, p. 195–196). Ši būklė, jau XVI a. šaltiniuose, vertinant christianizacijos lygį, blaiviai įvardijama kaip pagonybė, „tačiau tai nebuvo senosios religijos tąsa ar atgimimas. Religija, kurios šventyklos sugriautos, žyniai profesionalai, tradicijos perteikėjai, eliminuoti, kultas nebeveikia, jau yra sužlugdyta. Oficialiąją XIII–XIV a. religiją išpažino kariai ir valdovai, jie drauge su žyniais ir suformavo tokį jos pavidalą; elitui pasitraukus, religijos socialinė bazė susitraukė – ji dabar rėpė tik valstiečius. Šie tradiciją perdavinėjo jau „mėgėjiškai“, tačiau nei Bažnyčios, nei valdančiųjų netrukdomi. Netrukdomi nė savųjų žynių profesionalų, kurie būtų viską tikrinę pagal savus religinius principus. Likusioje religinės tradicijos dalyje išryškėjo ir išsiskyrė būtent valstietiškasis religingumas“ (Beresnevičius, G. *Lietuvių religija ir mitologija*, p. 25). *Taigi kyla klausimas, kokią „senąją baltų religiją“ siekia išpažinti neopagoniškos „romuviečių“ bendruomenės, koks jų santykis su autentiškos baltų religijos tradicija?* Filosofas Ericas Johnas Ernestas Hobsbawnas atsakytų – tai *„išrasta tradicija“* (Hobsbawn , E.; Ranger, T. *The Invention of Tradition*. 1983 First published. Tenth printing 2003. Cambridge: Cambridge University Press, 2003). „Išrasta“ tradicija yra dabartyje sukonstruota, bet į konkrečią praeitį projektuojama tradicija, kuri tarnauja kaip *istorinė fikcija*. Išrasta tradicija veikia kaip tam tikra legitimuojamų dabarties įsivaizdavimų atgalinė projekcija. Nereikia pamiršti ir to, kad tik 1845 m. G.H.F. Nesselmannas pasiūlė terminą *baltai* (Gudavičius, E. Brunonas Kverfurtietis ir Lietuva. In *1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija*. Sudarė Inga Leonavičiūtė. *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae / 5*. Vilnius: Aidai, 2006, p. 14). Galiausiai ir to, kad „beveik nėra išlikusių autentiškų baltų mitų ir ritualų sąvadų (kaip indų), nėra nei literatūriškai perpasakotų mitų (kaip graikų), nėra pačių senųjų baltų parašytų traktatų, kuriuose būtų apmąstyta jų religijos ir mitologijos esmė, atskirų mitų ir ritualų prasmė (kaip šiaurės germanų, graikų ar kitų). Žodžiu, nėra išlikusių autentiškų pirminių šaltinių, iš kurių aiškiai matytum, kokius dievus senovės baltai garbino, kokios šių dievų garbei buvo atlikinėjamos apeigos, kokios buvo jų mitinės pažiūros į gamtą ir visuomenę. <…> Rašytinių baltų religijos ir mitologijos šaltinių (antrinių. – *T.B.*) iš seniausių laikų išliko nedaug, jie fragmentiški, ne visi patikimi (ypač iš Renesanso epochos), kartais sunku tiksliai perskaityti juose esančią informaciją“. Vėlius, N. Baltų religijos ir mitologijos šaltinių pobūdis. In *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I . Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sudarė Norbertas Vėlius. Mokslo ir enciklopedijų leidykla: Vilnius, 1996, p. 22,38. Tačiau visiškai nekvestionuotina, kad baltų tikėjimo bendruomenės yra *religinės* bendruomenės, bet jos bet kokiu atveju *nėra tradicinės* Lietuvoje religinės bendruomenės ne tik *de iure*, bet ir *de facto*.

tradicinių – ypatingas jų valstybinio pripažinimo būdas.

Tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų pripažinimo instituto konstitucinis įtvirtinimas reiškia, kad jų valstybinis pripažinimas yra neatšaukiamas. Tradiciškumas nėra nei sukuriamas, nei panaikinamas įstatymų leidėjo valios aktu. Bažnyčių bei religinių organizacijų įvardijimas kaip tradicinių yra ne jų, kaip tradicinių organizacijų, sukūrimo, bet jų tradiciškumo – nuo įstatymų leidėjo valios nepriklausančios jų santykių su visuomene būklės konstatavimo aktas, atspindintis visuomenės religinės kultūros raidą ir būklę." *Konstitucinis Teismas 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo* motyvuojamosios dalies II skyriaus 7 punkte šią minėto nutarimo dalį išaiškino pateikdamas sąlyginį (II skyriaus 11 punkte pabrėžiama, kad Konstitucinis Teismas nėra vartojęs „nei sąvokos *sociokultūrinis kriterijus*, nei sąvokos *institucinio tęstinumo kriterijus*", nei „kokiais kriterijais turi būti vadovaujamasi sprendžiant dėl religinių bendruomenių ir bendrijų įtraukimo į atitinkamą registrą kaip tradicinių Lietuvoje") bažnyčių tradiciškumo konstatavimo kriterijų sąrašą:

„- pagal Konstituciją Seimas turi įgaliojimus – ne tik gali, bet ir privalo – įstatyme įvardyti, kokios bažnyčios bei religinės organizacijos Lietuvoje yra tradicinės;[381] toks įvardijimas – tai objektyvaus fakto, kad tam tikros bažnyčios bei religinės organizacijos Lietuvoje yra tradicinės, konstatavimas, o ne atitinkamų bažnyčių, religinių organizacijų tradiciškumo sukūrimas, nes jų buvimas tradicinėmis nepriklauso nuo įstatymų leidėjo valios;

- įstatyme tradicinėmis Lietuvoje gali būti įvardijamos tik tokios bažnyčios bei religinės organizacijos, kurių tradiciškumas Lietuvoje nekelia jokių abejonių, nes jos yra istoriškai, per amžius susiformavusio Lietuvos visuomenės socialinio, kultūrinio ir dvasinio paveldo dalis; kad bažnyčias, religines organizacijas būtų galima pripažinti tradicinėmis Lietuvoje, joms toli gražu nepakanka *inter alia* veikti Lietuvoje kelis dešimtmečius ar atitikti kokius nors kitus įstatymų leidėjo nustatytus formalius kriterijus, nes bažnyčių, religinių organizacijų tradiciškumas neatsiranda net per kelias žmonių kartas, o yra ilgalaikis, amžius vykęs ir nenutrūkęs procesas, sietinas su ilgaamže Lietuvos visuomenės dvasine, kultūrine raida ir padaręs jai esminį poveikį; taigi įstatymų leidėjas privalo įstatyme tradicinėmis Lietuvoje įvardyti tas bažnyčias, religines organizacijas, kurios neabejotinai atitinka minėtą tradiciškumo sampratą, ir negali tradicinėmis Lietuvoje įvardyti tokių bažnyčių, religinių organizacijų, kurios šios tradiciškumo

[381] „Tradicinių" bažnyčių ir religinių organizacijų išskyrimo *de jure* nėra kitų valstybių konstitucijose. Tiesa, apie kai kurias religines organizacijas, kaip „tradicines", kartais užsimenama mokslinėje teisės doktrinoje, kadangi šiuo metu Šveicarijoje yra aktyviai diskutuojama ir dėl kai kurių kitų religinių bendruomenių teisinio pripažinimo galimybės, todėl doktrinoje neretai ir pasirodo sąvoka „tradicinės" (Hafner, F.; Gremmelspacher, G. Beziehungen zwischen Staaten und Religionsgemeinschaften in der Schweiz. In *Menschenrechte konkret – Integration im Alltag.* Buser, D. et al. (Hrsg.). Basel: Helbing & Lichtenhahn, 2005, p. 71), nurodant į tas religines bendruomenes, kurios iki šiol jau yra valstybės (kantonų) pripažintos. Toks tradicinių religinių bendruomenių išskyrimas doktrinoje turi tik istorinio fakto ir socialinės, o ne teisinės realybės konstatavimo prasmę. Tiesa, teisminėje jurisprudencijoje yra užsiminta apie tradicines religijas Šveicarijoje. Antai Šveicarijos Federalinis Teismas 1993 m. birželio 18 d. sprendime BGE 119 Ia 178 *(Schwimmunterricht)* mini „tradicines tikėjimo formas" (*traditionellen Glaubensformen*) ir „Šveicarijoje tradiciškai įsišaknijusius tikėjimo išpažinimus" (*traditionell in der Schweiz verwurzelten Glaubensbekenntnisse*). Toks apibūdinimas yra tiesiogiai susijęs su Šveicarijos teisėje egzistuojančiu skirstymu į *viešosios teisės pripažintas* ir *privatinės teisės pagrindu,* t. y. pagal Šveicarijos civilinį kodeksą *įsisteigusias* religines bendruomenes.

sampratos neatitinka; konstatavęs ir įstatyme įtvirtinęs, kokios bažnyčios bei religinės organizacijos Lietuvoje yra tradicinės, įstatymų leidėjas šio sąrašo negali plėsti, nebent nuo tokio konstatavimo praeitų labai daug laiko ir toks šio sąrašo išplėtimas atspindėtų pasikeitusią Lietuvos visuomenės religinės kultūros raidą ir būklę;

- <…> tam tikrų bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumas Lietuvoje yra objektyvi, nuo įstatymų leidėjo valios nepriklausanti bažnyčių bei religinių organizacijų santykių su visuomene būklė."

Tinkamai įgyvendinti įstatymuose šią tradiciškumo sampratą yra įstatymų leidėjo pareiga, nes to paties sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 10 punkte Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad „nustatyti konkrečius kriterijus, kuriais turėtų vadovautis viešojo administravimo subjektai, priimantys sprendimus dėl religinių bendruomenių ir bendrijų įtraukimo į atitinkamą registrą kaip priklausančių tradicinėms Lietuvoje bažnyčioms, religinėms organizacijoms, yra įstatymų leidėjo prerogatyva. Tačiau kad ir kokius kriterijus, kuriais turėtų vadovautis viešojo administravimo subjektai, priimantys sprendimus dėl religinių bendruomenių ir bendrijų įtraukimo į atitinkamą registrą kaip priklausančių tradicinėms Lietuvoje bažnyčioms, religinėms organizacijoms, nustatytų įstatymų leidėjas, šie kriterijai negali nukrypti nuo konstitucinės bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumo sampratos, juo labiau jos paneigti".

Taigi Konstitucinis Teismas iš esmės konstatavo, kad tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų valstybinis pripažinimas *de iure* (t. y. valstybinis konstatavimo aktas, kad jos yra tradicinės) yra objektyvaus fakto besąlyginis (pačiai tradicine laikomai bažnyčiai ar religinei organizacijai atskirai nereikia įvykdyti jokių sąlygų, kad tokį statusą įgytų) konstatavimas, nes jis nepriklauso nuo valstybės valios. Tai ir yra įtvirtinta Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje: „Valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas." Šioje nuostatoje toliau minimos valstybinio pripažinimo sąlygos yra taikomos *kitoms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms* (pagal šio straipsnio dalies gramatinę struktūrą, po kablelio esanti formuluotė, „o kitas…"). Minėtas tradiciškumas yra neabejotinas, jis negali būti „įvykdomas" kaip kokia nors įstatymo nustatyta sąlyga, pvz., legaliai veikti tam tikrą metų skaičių, turėti tam tikrą narių skaičių ir kt. Tačiau abejonių gali kilti dėl tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų veikimo *laike ir erdvėje* (tradiciškumo Lietuvoje), nes šis veikimas, kaip konstatavo Konstitucinis Teismas, turi būti „ilgalaikis, *amžius vykęs ir nenutrūkęs procesas* [kursyvas – *T. B.*], sietinas su ilgaamže Lietuvos visuomenės dvasine, kultūrine raida ir padaręs jai esminį poveikį". Taip pat pagrįstai galima kelti klausimą dėl *subjektų*, įstatyme įvardytų kaip tradicinės „religinės bendruomenės ir bendrijos" *skaičiaus* istorinio ir teisinio pagrįstumo.

Šiame darbe kai kurie probleminiai klausimų aspektai jau buvo nagrinėti, tolesnio nagrinėjimo gilumą riboja darbo apimties reikalavimai, tačiau bent nurodyti kai kuriuos dalykus galime. Minėta, kad 1922 m. Konstitucijos 83 straipsnyje, analogiškai ir 1928 m. Konstitucijos 84 straipsnyje minimos *visos esamos Lietuvoje tikybinės organizacijos*, o 1938 m. Konstitucijos IV skyriuje „Tikyba" – *[esamos] valstybės pripažintos bažnyčios bei kitos tolygios tikybinės organizacijos*. Taigi tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų Pirmojoje Respublikoje nebuvo, o minėtos *esamos* bei *valstybės pripažintos* bažnyčios ir joms tolygios tikybinės organizacijos savo teisiniu statusu

prilygtų dabartinėms *kitoms valstybės pripažintoms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms*. Taigi Pirmojoje Respublikoje „tokiomis iš esmės laikytos *carinėje Rusijoje* [kursyvas – *T. B.*] atskirais įstatymais įteisintos Bažnyčios: Katalikų, Liuteronų, Reformatų (pastaba: Reformatų dvasinius reikalus Rusijos imperijoje tvarkė liuteronų konsistorijos, tačiau buvusios LDK reformatai išsaugojo savo sinodą ir kolegiją Vilniuje), Stačiatikių, Judėjų, Musulmonų ir Karaimų. Šį sąrašą Lietuvos valstybė papildė Sentikių Bažnyčia, išleisdama jos struktūrą reglamentuojančias „laikinąsias taisykles". <…> Susiklostė gana paradoksali situacija, – privilegijuotųjų sąraše atsidūrė kiek egzotiškos Lietuvoje karaimų, musulmonų bendruomenės, o nuo XIX a. veikusios protestantų atšakos (baptistai, adventistai, metodistai) liko beteisės. Valstybė nesunkiai galėjo pakeisti tikybų statusą <…>. Išimtis, kaip minėta, buvo padaryta sentikiams, matyt, dėl jų gausumo [masiškai sentikiai ėmė bėgti į Lietuvą XVIII a. pirmaisiais dešimtmečiais, taigi yra jauniausia iš dabartinių tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų – *T. B.*]. <…> „Nepripažintos" tikybos negalėjo disponuoti juridinio asmens teisėmis, nes valstybė taip ir neapsisprendė, kaip elgtis su carinėje Rusijoje ignoruotomis tikybomis". Sekmininkams pavyko įsiregistruoti pagal draugijų įstatymą, o „adventistų bendruomenė 1927 m. pripažinta kaip „legaliai veikianti". Tačiau jų teisinis statusas iš esmės nepakito, nebuvo prilygintas minėtoms aštuonioms Bažnyčioms"[382]. Taigi ši valstybės ir bažnyčios santykių sistema buvo panaši į dabartinę, šiame darbe jau aprašytą, austriškąją sistemą, pagal kurią valstybės pripažintų bažnyčių statusas yra viešosios teisės korporacijų statusas, o kitos tikybinės organizacijos gali būti valstybės atskirai registruojamos kaip „legaliai veikiančios". Iš karto matyti, kad visos tarpukario Lietuvoje valstybės pripažintos *aštuonios* bažnyčios ir religinės organizacijos yra dabartinės tradicinės Lietuvoje bažnyčios bei religinės organizacijos. Tačiau pagal Konstituciją ir Konstitucinio Teismo jurisprudenciją bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumo Lietuvoje atskaitos taškas yra ne 1918–1940 m. Lietuvos Respublika ir jos konstitucijos, nors galiojančios Konstitucijos preambulėje nurodoma, kad valstybės teisiniai pamatai grindžiami Lietuvos Statutais[383] ir Lietuvos Respublikos konstitucijomis (jose įtvirtintų valstybės ir bažnyčios santykių pagrindų tęstinumas dabartinėje Konstitucijoje aiškiai

---

382 Laukaitytė, R. *Lietuvos religinės mažumos 1918–1940 m. valstybės globoje*, p. 250–252.

383 I Lietuvos Statutas iš esmės minėjo valstybės santykį tik su lotyniškąja ir ortodoksiškąja krikščionybe. „Mes, Zigmantas, Dievo malone Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis, Rusų, Prūsų, Žemaičių, Mozūrų ir kitų kunigaikštis, sukaupę sau pakankamai išmąstymų, gera valia ir mūsų valdoviškąja malone norėdami apdovanoti *krikščioniškąja teise, visiems prelatams*, kunigaikštaičiams, vėliaviniams ponams, didžiūnams, pakeltiesiems riteriams, šlėktijai ir visai visuomenei bei jų valdiniams ir mūsų didžiosios Lietuvos kunigaikštijos žemių čiabuviams, kokios bebūtų padėties ir luomo, visas jų teises bei privilegijas – *bažnytines, tiek lotynų tikėjimo, kiek ir graikų*, taip pat ir pasaulietiškas <…> bet kurio suteikimo, *lotynų ar rusų* <…>, kurias mūsų valdoviškuoju žodžiu bei mūsų pačių *priesaika, ties šventąja evangelija atlikta*, išlaikyti ir saugoti pasižadėję esame <…>".
Pirmo skyriaus 1 straipsnyje valdovas pasižadėjo nieko nebausti už akių apkaltinus („įskundus ar susekus, viešai ar slaptai, nepagrįstai įtarus"), „nebent pirmiau teisme vieša *krikščioniškosios teisės tvarka*, kai ieškovas ir atsakovas akivaizdžiai stotų bei pakankamai būtų įkaltinti, kurie po teismo ir tokio įkaltinimo *pagal krikščioniškosios teisės paprotį* (*secundum consuetudinem iurium catholicorum*) [kursyvas – *T. B.*] turi būti nubausti ir nuteisti pagal savo nusižengimų sunkumą ar lengvumą". *Lietuvos Statutas. The Statute of Lithuania. Statuta Lituaniae. 1529.* Statutą vertė E. Gudavičius. Vilnius: Artlora, 2002, p. 143. „I Lietuvos Statutas užbaigė jau feodalinės teisės sistemos formavimosi procesą, jį įformino teisiškai ir drauge rodė valstybės teisę pakilus į aukštesnį lygį [taigi į tai, kas Statute vadinama apdovanojimu „*krikščioniškąja teise*". – *T. B.*], atitinkantį pasikeitusias

pastebimas). *Devintoji* dabar pripažįstama tradicine Graikų apeigų katalikų, arba unitų, bažnyčia Lietuvoje nuo 1830 m. veikė su pertraukomis (mažai informacijos apie ją ir tarpukario Lietuvoje), bet laikoma tradicine, nes yra autentiškas LDK dvasinės kultūros paveldas (LDK ji susikūrė 1596 m., sudarius *Brastos uniją*). Apskritai visos devynios tradicinės Lietuvoje bažnyčios bei religinės organizacijos yra būtent LDK, o ne 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos dvasinis paveldas, nes pažvelgę tik į tarpukario Lietuvą pamatytume, kad jų valstybinio pripažinimo tikslai nebuvo kažkokie itin kilnūs ar pagrįsti mitine lietuvių „tolerancija“[384]. „Sunku pasakyti, kaip Lietuvos valstybė būtų traktavusi negausias savo religines bei tautines mažumas, jei Tautų Sąjunga nebūtų iškėlusi išankstinės įstojimo į ją sąlygos – ratifikuoti „Tautinių mažumų Lietuvoje teisių deklaraciją“. Ją Lietuvos atstovai įteikė Tautų Sąjungos Tarybai 1922 m. gegužės 12 d. Deklaracijos <…> II straipsnis pabrėžė, kad „visi Lietuvos gyventojai turės teisę laisvai praktikuoti tiek viešai, tiek privatiniai kiekvieną tikybą, religiją arba tikėjimą, jei tik toji praktika bus sutaikoma su visuomenės tvarka ir dora““[385]. Be to, ano meto Lietuva faktiškai nesukūrė originalaus teisinio reguliavimo ir „nesuskubo sutvarkyti šalyje gyvavusių religinių mažumų Bažnyčių juridinio statuso. Šioje srityje iš esmės galiojo carinės Rusijos įstatymai, ilgainiui buvo priimtas tik vienas kitas būtinas įstatyminis aktas“[386].

Vis dėlto kyla klausimas, ar nustatant įstatyme tradicinių Lietuvoje bažnyčių ir religinių organizacijų sąrašą buvo atlikta pakankamai išsami ekspertizė, ar buvo pasikliauta tik paviršutiniška istorine apžvalga arba įsitikinimais, kaip įvyko 1992 m. spalio 12 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos posėdyje, kai, svarstant Konstitucijos projektą, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis pasakė: *O dėl to, kas yra tradicinės Lietuvoje bažnyčios, aš nemanau, kad kam nors turėtų kilti abejonių.* Kai kurių abejonių tačiau gali kilti, pvz., net valstybės pripažinimo neturinčių bažnyčių sąraše išvydus *Armėnų apaštališkąją bažnyčią*, Vilniuje ir Kaune turinčią įregistruotą po vieną religinę bendruomenę. Dėl šios bažnyčios tradiciškumo Lietuvoje mes negalėjome atlikti išsamesnio tyrimo, ateityje tai būtinai turėtų būti istorikų tyrimo objektas, tačiau kai kuriuos pasvarstymus galime pateikti. Pirmiausia armėnai LDK gyveno faktiškai nuo XIV a[387]. Jie veikė ir Vilniuje, todėl natūralu, kad savo bendruomenėse

istorines sąlygas“. *Pirmasis Lietuvos Statutas. Paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė.* I Pirma dalis. Lazutka, S. (ats. red.); Gudavičius, E. Vilnius: Mintis, 1983, p. 11.

384 „Taigi lietuvių tautos gyvensena nuo seno buvo grindžiama lietuvių tautos, kaip titulinės nacijos, ir kitų Lietuvos teritorijoje gyvenančių tautinių bendruomenių taikiu sugyvenimu, įvairių tautų žmonių pakantumu ir tolerancija vienų kitiems atžvilgiu. Tautinės santarvės puoselėjimas Lietuvos žemėje – istorinė Lietuvos valstybės tradicija“. Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 8 punktas (*Valstybės žinios*. 2006, Nr. 123-4650).

385 Laukaitytė, R. *Lietuvos religinės mažumos 1918–1940 m. valstybės globoje*, p. 248–249.

386 *Ibid*., p. 249.

387 „LDK 13-14 a. armėnų pirklių ir amatininkų gyveno daugiausia Voluinėje ir kitose rytų slavų žemėse. Buvo miestų (Kameneco) statybininkai, Kijeve, Lucke ir kitur pastatė bažnyčių, cerkvių. <…> Vytauto kariuomenėje per Žalgirio mūšį (1410) kovėsi jų dalinys, kuriam vadovavo armijos vaitas. Plėtodami ryšius su Aukso orda, Krymo chanatu, Moldavija ir Turkija, LDK valdovai kviesdavo armėnus vertėjais, jų pirkliams kartais pavesdavo diplomatines užduotis. 1409 Jogaila, 1519 Žygimantas Senasis, 1549 ir 1567 Žygimantas Augustas suteikė jiems prekybos ir savivaldos privilegijų. 16 a. Vilniuje veikė armėnų mokykla. Armėnai kovėsi J. K. Chodkevičiaus kariuomenėje per Chotino mūšį (1621). Vilniuje buvo armėnų amatininkų (Lietuvos Metrika 1627 mini tymininkus). LDK

praktikavo ir savo religiją[388]. Tačiau teisiškai reikšminga yra ir hipotezė, kad Armėnų statutas padarė įtaką Lietuvos statutams, tačiau šiuo klausimu teisės istorikai turėtų atlikti išsamius tyrimus. Ši hipotezė yra galima jau vien dėl to, kad, kaip teigiama, Armėnų statutas buvo oficialiai išverstas į lotynų kalbą ir patvirtintas Seime 1519 m. Petrikave (*Piotrków Trybunalski*), t. y. dešimt metų anksčiau, negu Pirmasis Lietuvos Statutas. Abu šiuos statutus patvirtino tas pats karalius – Žygimantas Senasis, bet čia nesiimsime teigti, kad Radvilos ir A. Goštautas buvo skaitę Armėnų statutą. Tačiau svarbiausia čia yra tai, kad pagal konstitucinę tradiciškumo doktriną armėnų tautinė ir religinė bendruomenė neabejotinai gali būti laikoma „istoriškai, per amžius susiformavusio Lietuvos visuomenės socialinio, kultūrinio ir dvasinio paveldo" dalimi. O dėl to, ar šis jos tradiciškumas yra „ilgalaikis, amžius vykęs ir nenutrūkęs procesas, sietinas su ilgaamže Lietuvos visuomenės dvasine, kultūrine raida ir padaręs jai esminį poveikį", galima lyginti su kitomis, mažesnėmis, tradicinėmis Lietuvoje bažnyčiomis, pvz., unitų. Taigi, jeigu pagal Konstituciją valstybė *besąlygiškai* pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijos, tai ji privalo tokį pripažinimą *konstatuoti visoms* konstitucinę tradiciškumo sampratą Lietuvoje atitinkančioms bažnyčioms bei religi-

armėnai garsėjo auksakalyste, dvarų tekstilės gaminiais, siuviniais. Pvz., 1758 – 1807 garsiai Slucko juostų dirbtuvei vadovavo armėnas Jonas Modžarskis ir jo sūnus. (Armėnų apaštališkoji bažnyčia – viena Rytų bažnyčių, armėnų tautinė Bažnyčia. <…> Atmetusi Chalkedono susirinkime priimtą Jėzaus Kristaus dvejopos prigimties dogmą 451, tapo monofizitine ir atsiskyrė nuo Romos bažnyčios, o 506 – nuo Antiochijos patriarchato ir tapo savarankiška. 1316–1361 buvo sudariusi uniją su Romos bažnyčia)". *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T II. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 12–13,28.

Armėnų statutas galiojo Lvove ir Podolės Kamenece. Svarbiausi ir ankstyviausi armėnų bažnytiniai centrai, susiję su Lietuva: Lvovas, Podolės Kamenecas, Kijevas. LDK jau nuo pat pirmojo armėnų arkivyskupo paskyrimo Lvove vyko kova tarp Armėnų apaštališkosios bažnyčios ir unitinių pažiūrų dvasininkų (į ją buvo įsivėlęs ir Vytautas, patvirtindamas armėnų katalikosų paskirtąjį „visos Rusios ir Valakijos" arkivyskupą Joną I (*Hovanes I Nasredian*). Armėnų diaspora ir bažnyčia LDK ir Lenkijoje aktyviai domėjosi ir aprašė P. Skarga, J. Lasickis, K. Virvičius. Sutartinė Lenkijos ir Lietuvos armėnų unijos sudarymo data su Romos katalikais yra 1630 m., nors Podolėje ji užtruko dar apie trisdešimt metų (pabrėžtina, kad dabartinė armėnų bendruomenė Lietuvoje nėra unitiška). Vienintelė armėnų bažnyčia, išlikusi LDK po unijos su Lenkija, yra Lucke. V. Ribikauskienė taip pat teigia, kad šaltinių apie armėnų buvimą LDK yra pakankamai ukrainietiškoje, rusiškoje ir lenkiškoje istoriografijoje, pvz., Barącz, S. *Rys dziejow Ormianskich.* Tarnopol, 1869; Barąncz, S. *Żywoty sławnych ormian w Polsce*. Lwow, 1856; Zakrerzewska–Dubasowa, M. *Ormianie w Dawniej Polsce.* Lublin, 1982. Apie armėnų bažnyčią LDK faktų galima rasti: Petrowicz, G. *La Chiesa Armena in Polonia. Parte prima 1350-1624.* Roma,1971.

388 „1627 XII. 3 Zigmanto Vazos privilegijoje Vilniaus tymininkų *(safianikow)* brolijai patvirtinta: „1. Tėvų domininkonų Šv. Dvasios bažnyčioje nuo senų laikų esantis armėnų šv. Marijos Magdalietės altorius. <…> Pirmiausia į savo tarpą katalikai įsileido unitus. 1600 m. Lvovo auksakalių įstatuose buvo parašyta, jog „neleisime savo brolijoje dirbti nesąžiningiems žmonėms – visokiems eretikams <…>. Išimtis unitams – armėnams ir rusinams. <…> Vilniuje XVI–XVII a. armėnų buvo nesunku sutikti miesto centre. A. H. Kirkoras rašo, kad Joną, Gustavo I Vazos (1523–1560) sūnų, įvažiavusį į Vilnių nuo Pohuliankos pusės (dab. J. Basanavičiaus g.), nustebino „miesto gyventojų tautybių įvairumas: lietuviai, rusai, lenkai, **armėnai**, graikai, vokiečiai, turkai, totoriai, žydai, visi dėvintys savo tautinius drabužius. <…> XVII pabaigoje – XVIII a. Vilniuje buvo juntama armėnų įtaka daugiausia per rytietiškų madų paplitimą. Ponai, bajorai ir turtingesni miestiečiai puošdavosi Slucko juostomis, sukurtomis armėnų meistrų". Jos „buvo tapusios ATR vizitine kortele. <…> Apie mokslo ryšius byloja didžiausiame Jerevano rankraštyje išlikęs 1707–1708 m. lotyniškas paskaitų rinkinys iš Vilniaus universiteto". Ribikauskienė, V. Armėnai Vilniuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais. *Tautinių bendrijų informacinis biuletenis*. 2007, 2(21): 26–27.

nėms organizacijoms *be išimties*. Lietuvos konstitucinis reguliavimas tuo ir išsiskiria iš kitų valstybių, kad tradiciškumas ne tik įtvirtintas Konstitucijoje, bet konstituciškai jis kai kurioms bažnyčioms preziumuojamas, t. y. valstybė savo aktu tą tradiciškumą turi konstatuoti, o ne bažnyčios jį įrodinėti. Jei valstybė nėra kompetentinga tai padaryti, arba jei ji „nesitikėjo", kad tradicinių bažnyčių Lietuvoje bus tiek daug, tai jau nėra bažnyčių problema. Tokiu atveju valstybei reikėjo įtvirtinti tik valstybės pripažintas (viešosios teisės korporacijas) ir tokio pripažinimo neturinčias (įregistruotus privačius juridinius asmenis) bažnyčias. Iš jau cituoto V. Landsbergio pasisakymo bei Nepriklausomybės pradžioje Aukščiausiosios Tarybos priimtų teisės aktų turinio galima susidaryti įspūdį, kad konstitucinio bažnyčių tradiciškumo valstybėje pripažinimo instituto įsivaizdavimas buvo labiau panašus į austriškąjį modelį, pagal kurį iš dviejų (valstybės pripažintų ir tik teisiškai įregistruotų) bažnyčių statuso lygmenų, *de facto* išskiriama Romos katalikų bažnyčia, kaip *istoriškai* (o ne atskiru įstatymu) *pripažinta*[389] *bažnyčia* (kas šiaip jau primena lietuvišką tradiciškumo sampratą), nors *de iure* savo teisiniu statusu niekuo neišsiskiria iš kitų valstybės pripažintų bažnyčių. Taigi pereikime prie *kitų bažnyčių bei religinių organizacijų* valstybinio pripažinimo kriterijų analizės.

5.4. Valstybinio pripažinimo suteikimo „kitoms bažnyčioms ir religinėms organizacijoms" kriterijų kokybės problema

Konstitucinis Teismas 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 5 ir 6 punktuose aiškino konstitucinę nuostatą dėl *kitų bažnyčių bei religinių organizacijų, kurios nėra tradicinės Lietuvoje, valstybinio pripažinimo kriterijų*: „Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies nuostata „valstybė pripažįsta <…> kitas bažnyčias ir religines organizacijas – jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai" reiškia, kad bažnyčios bei religinės organizacijos, kurios Lietuvoje nėra tradicinės, gali būti išskirtos iš kitų tradicinėmis nesančių bažnyčių bei religinių organizacijų, suteikus joms specialų statusą – nustačius, kad jos yra valstybės pripažintos bažnyčios bei religinės organizacijos. Atsižvelgiant į tai, kad minėtas specialus statusas yra ne kas kita, kaip tam tikros bažnyčios ar religinės organizacijos būklės valstybėje nustatymas, taip pat į tai, kad šis specialus statusas gali būti suteikiamas tik toms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms, kurios turi atramą visuomenėje, konstatuotina, kad suteikti šį statusą yra įstatymų leidėjo prerogatyva.

Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta sąlyga „turėti atramą visuomenėje" reiškia, kad tam tikros bažnyčios ar religinės organizacijos atrama visuomenėje turi būti tvirta ir ilgalaikė, taigi negali apsiriboti negausia žmonių grupe ar nedidele visuomenės dalimi, keliais veiklos dešimtmečiais, viena arba keliomis žmonių kartomis. Minėta tam tikros bažnyčios ar religinės organizacijos atrama visuomenėje turi būti tokia, kad dėl jos nekiltų jokių abejonių. Sprendžiant, ar tam tikrai bažnyčiai, religinei organizacijai suteiktinas valstybės pripažinimas, būtina įsitikinti, kad ta bažnyčia ar religinė organizacija tikrai turi atramą visuomenėje. Pagal Konstitucijos 43 straipsnio 1

[389] Berka, W. *Die Grundrechte. Grundfreiheiten und Menschenrechte in Österreich*. Wien, New York: Springer- Verlag, 1999, p. 307.

dalį taip pat reikalaujama įsitikinti, kad tos bažnyčios, religinės organizacijos mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai. Jeigu šios sąlygos nėra tenkinamos, atitinkamai bažnyčiai ar religinei organizacijai valstybės pripažinimo suteikti negalima.

Taigi Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies nuostata „valstybė pripažįsta <…> kitas bažnyčias ir religines organizacijas – jeigu jos turi atramą visuomenėje ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai“ suponuoja kitokią teisinę situaciją, negu yra ta, kurią suponuoja šios dalies nuostata „valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas“. Bažnyčios bei religinės organizacijos, nesančios tradicinėmis Lietuvoje, valstybės pripažinimą gali įgyti Seimo valia ir sprendimu. Pabrėžtina, kad tokį valstybės pripažinimą – kitaip nei konstatavimą, kad tam tikra bažnyčia ar religinė organizacija yra tradicinė Lietuvoje, – galima atšaukti, jeigu atitinkama valstybės pripažinta bažnyčia, religinė organizacija netenka atramos visuomenėje ar jos mokymas arba apeigos ima prieštarauti įstatymui arba dorai.

Tai reiškia, kad skirtingas tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų ir kitų valstybės pripažintų bažnyčių bei religinių organizacijų statusas kyla iš pačios Konstitucijos“.

Valstybės pripažintų bažnyčių bei religinių organizacijų statuso konstitucionalizacija yra įprastas reiškinys pasaulyje ir tai yra konstitucinis pagrindas konstatuoti, kad toje valstybėje nėra įtvirtinto griežto valstybės ir bažnyčios atskyrimo. Konstitucijų tekstuose retai kada detaliai išvardijami bažnyčių valstybinio pripažinimo kriterijai, dažniausiai nurodomi tik patys reikšmingiausi. Pirmiausia jie aiškiai įtvirtinami įstatyme[390] ir teisminėje jurisprudencijoje[391], tačiau tai nėra taisyklė. Antai Šveicarijos kantonai (kai kurių iš jų konstitucijose pripažinimo kriterijai nustatyti gana detaliai), Federacijos suteikto kulto suvereniteto, taigi kompetencijos tvarkyti religijos reikalus rėmuose gali patys nuspręsti, kokioms religinėms bendruomenėms ir kokia apimtimi suteikti valstybės pripažinimą, šiuo atveju ypač svarbus bažnytinių mokesčių klausimas. Taigi bažnyčios bei religinės organizacijos valstybės pripažinimo arba viešosios teisės korporacijos statuso siekia tik dėl mokestinių, finansinių dalykų, t. y. jos dažniausiai turi teisę nustatyti savo nariams bažnytinius mokesčius ir pačios gauna

---

390 Lietuvoje šios sąlygos įtvirtintos Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 6 straipsnyje „Kitos (netradicinės) religinės bendrijos gali būti valstybės pripažintos kaip Lietuvos istorinio, dvasinio ir socialinio palikimo dalis, jeigu jos palaikomos visuomenės ir jų mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymams ir dorai. Valstybės pripažinimas reiškia, kad valstybė palaiko religinių bendrijų dvasinį, kultūrinį ir socialinį palikimą.

Valstybės pripažinimą suteikia Lietuvos Respublikos Seimas. Religinės bendrijos gali kreiptis dėl valstybės pripažinimo praėjus ne mažiau kaip 25 metams nuo pirminio jų įregistravimo Lietuvoje. Jeigu prašymas nepatenkinamas, pakartotinai galima dėl to kreiptis praėjus 10 metų nuo prašymo nepatenkinimo dienos.

Pripažinimo klausimą Seimas sprendžia gavęs Teisingumo ministerijos išvadą.

Šio straipsnio antrojoje dalyje nurodytas pirminis įregistravimas yra įvykęs, jei religinė bendrija teisėtai veikė (buvo įregistruota) Lietuvoje po 1918 m. vasario 16 dienos“.

391 Konstitucinis Teismas aiškiai nustatė pareigą įstatymų leidėjui įsitikinti, kad valstybės pripažinimo siekianti bažnyčia ar religinė organizacija atitinka visas konstitucines pripažinimo sąlygas, *inter alia,* kad religinės organizacijos *atrama visuomenėje* yra *neabejotinai tvirta ir ilgalaikė*, o tai reiškia, kad *a)* jos *narių skaičius* yra pakankamai didelis ir apima pakankamai didelę visuomenės dalį; *b)* ji veikia *ilgiau nei kelis dešimtmečius* ir neapsiriboja *viena arba keliomis žmonių kartomis*. Pagal Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalį taip pat reikalaujama įsitikinti, kad tos bažnyčios, religinės organizacijos *mokymas bei apeigos neprieštarauja įstatymui ir dorai*.

mokestines lengvatas iš valstybės (tačiau tai susiję ir su didesne valstybės kontrole[392]). Dėl to Šveicarijos Federalinio Teismo jurisprudencijoje yra reikalaujama, kad valstybės pripažinimo siekianti religinė organizacija įrodytų jos gebėjimą būti *organizaciškai autonomiška*[393], t. y. gebėti savarankiškai tvarkyti savo reikalus[394].

Ar galima teigti, kad bažnyčios bei religinės organizacijos turi *reikalavimo teisę* būti valstybės pripažintomis, jeigu tik įvykdo Konstitucijos ir įstatymų nustatytas pripažinimo sąlygas, o nepripažinimo atveju tokį sprendimą gali skųsti teisme? Negalėtume teigti, kad tokia teisė kyla iš Lietuvos Respublikos Konstitucijos. Net ir įvykdžius visas įstatymo nustatytas sąlygas, valstybės pripažinimo suteikimas išlieka neskundžiama Tautos atstovybės – Seimo prerogatyva. Šveicariškoje mokslinėje literatūroje taip pat pabrėžiama, kad nei iš konstitucinio asmenų lygiateisiškumo principo, nei iš tikėjimo ir sąžinės laisvės principo, nei iš Europos žmogaus teisių konvencijos 14 straipsnio, įtvirtinančio diskriminacijos draudimą, neseka bažnyčių reikalavimo teisė būti valstybės pripažintomis viešosios teisės korporacijomis[395]. Nors Šveicarijos Konstitucijos 8 ir 9 straipsniai įtvirtina *diskriminacijos* ir *savivalės* draudimus, tačiau nelaikytina, kad juos pažeidžia, pvz., Bazelio Srities kantono *Bažnyčių įstatymo* 1a paragrafo *a* punkto nuostata, kad „kantono pripažinimo gali reikalauti tik privatinės teisės pagrindu egzistuojančios religinės bendruomenės, kurios atstovauja krikščioniškam arba judėjiškam tikėjimui“[396]. Religinės bendruomenės nepripažinimo kantone atveju nėra garantuojama teisinė galimybė tokį kantono sprendimą apskųsti Federaliniam Teismui dėl diskriminacinių motyvų; apskritai neegzistuoja ir teisminio apskundimo teisiniai pagrindai[397]. Tačiau austriškoje mokslinėje literatūroje nurodoma, kad Austrijos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog, įvykdžiusi įsatymo nustatytas sąlygas, „išpažinimo bendruomenė“ turi reikalavimo teisę *(Rechtsanspruch)* būti valstybės pripažinta

---

392 Antai Graubiundeno kantono Konstitucijos 99 straipsnio 4 dalyje nustatyta, kad „Kantonas kontroliuoja (*Oberaufsicht*) [kantono bažnyčių ir jų bendruomenių] finansinių priemonių naudojimo teisėtumą ir teisinės tvarkos laikymąsi“. Verfassung des Kantons Graubünden vom 18. Mai 2003/14. September 2003 (Stand am 8. März 2010). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.226.*

393 Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 8. August 1994. *BGE 120 Ia 194.*

394 Lietuvoje pati Konstitucija garantuoja bažnyčių teisę laisvai tvarkytis pagal savus kanonus ir statutus. Savivaldos teisės pobūdis ir paskirtis – ne prigimtinė, bet valstybės laiduota (objektyvi) teisė. Savivaldos teisė yra valstybės teisėkūros rezultatas. Šileikis, E. Savivaldos teisė: aktualūs aiškinimo ir įgyvendinimo klausimai. *Teisė.* 2002, 42: 131.

395 Pvz., Hafner, F. Trennung von Kirche und Staat. Anspruch und Wirklichkeit. In *Basler Juristische Mitteilungen.* 1996, p. 239. Tai yra aiškiai įtvirtinta ir Bazelio Miesto kantono Konstitucijos 133 straipsnio 2 dalyje, nustatant, kad teisinis reikalavimas pripažinti yra negalimas: *„Es besteht kein Rechtsanspruch auf eine kantonale Anerkennung“.* Verfassung des Kantons Basel-Stadt vom 23. März 2005 (Stand am 24. Oktober 2006). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.221.1.*

396 Kirchengesetz des Kantons Basel-Landschaft vom 3. April 1950. (1.1.2007). *SGS 191. GS 20.131.*

397 Antai Bazelio Miesto kantono Konstitucijos 116 straipsnio 2 dalies *e* punkte yra nustatyta, kad Didžiosios Tarybos (kantono parlamento) sprendimai suteikti arba atšaukti bažnyčių bei religinių organizacijų kantono pripažinimą negali būti skundžiami Konstituciniam Teismui (t. y. kantono Apeliacinis teismas tam tikrose bylose sprendžia kaip Konstitucinis Teismas). Verfassung des Kantons Basel-Stadt vom 23. März 2005 (Stand am 24. Oktober 2006). Angenommen in der Volksabstimmung vom 30. Okt. 2005. Gewährleistungsbeschluss vom 28. Sept. 2006 (BBl 2006 5113 8663). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.221.1.*

bažnyčia ar religine organizacija[398].

Minėtame 1874 m. vadinamajame Pripažinimo įstatyme[399] Austrijoje yra nustatytos tokios įstatyminio pripažinimo sąlygos: mokymo, pamaldų, bendruomenės tvarka ir pavadinimas neturi prieštarauti įstatymams bei dorovei; turi būti užtikrintas bent vienos kulto bendruomenės buvimas; statutai turi būti patvirtinti valstybinėje įstaigoje. Kitos sąlygos numatytos jau minėtame Išpažinimo bendruomenių įstatyme[400]: mažiausiai 20 metų veikianti, iš kurių mažiausiai 10 metų kaip teisinį subjektiškumą turinti išpažinimo bendruomenė; mažiausiai dviejų narių tūkstančiui gyventojų, pagal paskutinį gyventojų surašymą, skaičius (taigi maždaug 16500 narių); pajamų ir turto naudojimas religiniams tikslams; pozityvi nuostata visuomenės ir valstybės atžvilgiu; įstatymams prieštaraujančio veikimo nebuvimas santykiuose su kitomis įstatyme pripažintomis bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis ir su kitomis, įstatyme nepripažintomis religinėmis organizacijomis. Šiuo metu Austrijoje įstatymiškai pripažintos (kai kurios įstatymu, o kai kurios nutarimu) yra trylika bažnyčių ir religinių organizacijų[401].

Šveicarijos kantonų konstitucijose yra įtvirtinti šiuolaikinėms teisinėms valstybėms pavyzdiniai pripažinimo kriterijai. Antai pagal Fribūro kantono Konstitucijos 142 straipsnio 2 dalį privatinės teisės pagrindu veikiančios bažnyčios ir religinės bendruomenės gali būti pripažįstamos viešosios teisės [korporacijomis] tik tada, „kai tai pateisinama jų visuomeniniu reikšmingumu ir kai jos laikosi pagrindinių teisių“[402]. Bazelio Miesto kantono Konstitucijos 126 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad kitos (tai yra be jau pripažintų evangelikų reformatų, Romos katalikų, krikščionių katalikų ir izraelitų) bažnyčios ir religinės organizacijos gali būti pripažintos viešosios teisės [korporacijomis] tik pakeitus Konstituciją. Šios Konstitucijos 133 straipsnyje nustatytos ir tokio pripažinimo sąlygos: a) visuomeninė reikšmė; b) pagarba religinei taikai ir teisinei tvarkai; c) skaidrus finansų administravimas; d) galimybės bet kada išstoti iš bendruomenės buvimas. Tokio pripažinimo suteikimo procedūra negali būti pavesta referendumui, o kai išvardytos sąlygos nebevykdomos, tada kantono parlamentas gali atimti savo suteiktą bažnyčios pripažinimą (134 str.). Vo kantono Konstitucijos 172 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad bažnyčios ir religinės bendruomenės pripažįstamos atskiru įstatymu ypač atsižvelgiant į tai, ar jos „gerbia demokratinius principus ir laikosi finansinio skaidrumo“[403]. Nešatelio kantono Konstitucijos 97 straipsnio 2 dalyje *expressis*

---

398 Pesendorfer, P. S. *Staatliche Akzeptanz von religiösen Riten und Symbolen*, 18.

399 Gesetz vom 20. Mai 1874, betreffend die gesetzliche Anerkennung von Religionsgesellschaften. *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder (RGBl).1874/68.* Žr. Österreichische Nationalbibliothek. *ALEX - Historische Rechts- und Gesetzestexte Online.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-20]. <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=18740004&seite=00000151&zoom=2>.

400 Bundesgesetz über die Rechtspersönlichkeit von religiösen Bekenntnisgemeinschaften. *BGBl.* 1998/19.

401 Pesendorfer, P. S. *Ibid*.

402 Verfassung des Kantons Freiburg vom 16. Mai 2004 (Stand am 8. Juni 2010). Angenommen in der Volksabstimmung vom 16. Mai 2004. Gewährleistungsbeschluss vom 13. Juni 2005 (BBl 2005 4245 403). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.219.*

403 Verfassung des Kantons Waadt vom 14. April 2003. *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.231*.

verbis įtvirtinant valstybės ir bažnyčios atskyrimo principą pažymima, kad nepaisant to, kantonas gali bažnyčias ir kitas religines bendruomenes pripažinti viešojo intereso [svarbos] institucijomis[404]. Taigi iš pateiktų pavyzdžių matome, kad šiuolaikinei teisinei valstybei pats svarbiausias dalykas, kurio ji gali reikalauti iš bažnyčių bei religinių organizacijų – tai yra jų ištikimybė valstybės konstitucinei santvarkai, Konstitucijos ir įstatymų laikymasis[405]. Ši sąlyga yra ne tik bažnyčių veikimo šiuolaikinėje valstybėje *condítio sine qua non*, bet ir kartu su kitomis (tiesa, ne mažiau reikšmingomis) taikoma *in corpore* bažnyčių bei religinių organizacijų pripažinimo procese.

5.5. Bažnyčių ir religinių organizacijų autonomijos ir savivaldos teisė lyginamuoju aspektu

Toliau aptarsime tik kai kuriuos iš valstybės pripažinimo natūraliai išryškėjančius bažnyčių bei religinių organizacijų teisės laisvai tvarkytis pagal savus kanonus ir statutus lyginamuosius aspektus, kurių šiame darbe dar neminėjome[406]. Ši sritis Lietuvos teisininkų mažai nagrinėta, todėl, atskleisdami jos turinio bendro suvokimo apmatus, neišsiversime be lyginamosios analizės.

Antai Šveicarijos Konstitucija, visai kitaip nei Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis Įstatymas (Veimaro Konstitucijos 137 str. 3 d.[407]), federaliniu lygiu negarantuoja bažnyčioms ir religinėms bendruomenėms autonomijos bei savivaldos, t. y. savireguliacijos teisės. Apie tokios garantijos implicitinę prielaidą galima spręsti nebent iš BV 50 straipsnio 1 dalies bendrosios nuostatos, kurios adresatai yra visos viešosios teisės bendruomenės apskritai – *Bendruomenių autonomija yra laiduojama pagal kan-*

---

404 Constitution de la République et Canton de Neuchâtel du 24 septembre 2000. *Übersetzung:* Verfassung von Republik und Kanton Neuenburg vom 24. September 2000 (Stand am 29. September 2011). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.233.*

405 „Religinė bendruomenė, kuri siekia tapti viešosios teisės korporacija, turi būti ištikima teisei. Ji turi užtikrinti, kad ji laikysis galiojančios teisės, ypač jai suteiktomis suvereniomis galiomis naudosis sutinkamai su konstituciniais teisiniais ir kitais įstatyminiais imperatyvais. Ateityje nepažeis <…> fundamentalių konstitucinių principų, valstybinei apsaugai patikėtų trečiųjų asmenų teisių, taip pat laisvosios *Pagrindinio Įstatymo religijos teisės ir valstybinės bažnytinės teisės* (*freiheitlichen Religions- und Staatskirchenrechts des Grundgesetzes*) pamatinių principų". Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 19. Dezember 2000 (BVerfGE 102, 370 *Körperschaftsstatus der Zeugen Jehovas*) *-2 BvR 1500/97-*.

406 Plačiau šis klausimas nagrinėtas: Blinstrubis, T. Bažnyčios (religinių bendruomenių) konstitucinė samprata ir savireguliacijos ribos. Šveicarijos pavyzdys (II). *Socialinių mokslų studijos*. 2011, 3(1): 183 – 187.

407 „Kiekviena religinė bendruomenė reguliuoja (*ordnet*) ir tvarko (*verwaltet*) savo reikalus savarankiškai, vadovaudamasi visiems galiojančiu įstatymu. Į savo pareigas jos skiria be valstybės arba civilinių bendruomenių dalyvavimo." Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 (*BGBl. S. 1*). Vokietijos valstybinės teisės doktrinoje sutariama, jog religinių bendruomenių reikalų reglamentavimas ir valdymas apima *visas veikimo sritis*, kuriose pasireiškia religinės bendruomenės savireguliacija, ir kad savireguliacijos teisę turi visos religinės ir pasaulėžiūrinės bendruomenės *nepaisant jų teisinės formos*. Žr. *Beck'scher Online-Kommentar.* Hrsg. Epping/Hillgruber. Stand: 01.02.2010. Editon: 6. Taip pat *Maunz/Dürig, Grundgesetz Kommentar*, 56. Ergänzungslieferung 2009. Žr. beck-online Die Datenbank [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-03-01]. <http://beck-online.beck.de/>.

tonų teisę ir kurią galima interpretuoti kaip kantonų *teisę ir pareigą* priimti atitinkamą teisinį reguliavimą. Jau esame užsiminę, kad kantonų konstitucijos *bažnytines bendruomenes* pripažįsta esant viena iš viešosios teisės bendruomenių rūšių.

Visų pirma dėl teisinio nuoseklumo būtina pabrėžti, kad fundamentaliausias religinės bendruomenės *savireguliacijos teisės* pagrindas *in primis* yra *korporatyvinė religijos laisvė*, nes 1992 m. vasario 14 d. sprendime Federalinis Teismas konstatavo, jog konstitucinė tikėjimo, sąžinės ir kulto laisvė, tiesiog vadinama religijos laisve, gina ne tik individą, bet „ir religines bendruomenes pirmiausia nuo neleistinos valstybinės prievartos“[408]. *Taigi savivaldos ir autonomijos teisė yra vienas iš religinių bendruomenių korporatyvinės religijos laisvės elementų.*

Autonomijos, kaip savarankiško savo teisinį subjektiškumą turinčios pripažintos bažnyčios, organizavimosi samprata yra apibrėžiama Tičino kantono Konstitucijos 24 straipsnio 1 dalyje[409]. Minėto straipsnio 2 ir 3 dalyse įtvirtinta, kad kiekvienos pripažintos bažnyčios nariai priima savo bažnytinę konstituciją, kurią, jeigu ji atitinka demokratinę priėmimo procedūrą, kantono Konstituciją ir įstatymus, patvirtina kantono vyriausybė. Apskritai daugelio kantonų konstitucijų kūrėjai siekė apriboti *pripažintų* bažnyčių ir religinių bendruomenių savireguliacijos teisę demokratinių procedūrų bei teisinės valstybės principų laikymosi jų veikloje reikalavimais. Savireguliacijos teisė kantono religinių bendruomenių pripažinimo aktu yra ribojama mažų mažiausiai tuo požiūriu, kad tokios religinės bendruomenės turi gerbti teisinės valstybės principus, ypač laikytis minimalių standartų pagrindinių teisių srityje, pvz., bažnyčios, perimdamos iš valstybės mokestinius duomenis, turi laikytis duomenų apsaugos principo, o nustatydamos savo nariams mokesčius, užtikrinti teisinės valstybės principų laikymąsi. Taigi reikia pasakyti, kad nors valstybė ir nesikiša į *viešosios teisės pripažintų* religinių bendruomenių mokymo ar doktrininius reikalus, į jų vidinę (pvz., hierarchinę) struktūrą, tačiau tokia bažnyčių *autonomijos* teisė nėra absoliučiai garantuota.

Kaip atskirti, kurios religinės bendruomenės *savireguliacijos* teisės sritys išreiškia jos *autonomijos* teisės apsaugos sferą, o kurios – *savivaldos* teisės apsaugos sferą? Federalinis Teismas savo jurisprudencijoje ne kartą yra pabrėžęs, kad bažnytinė bendruomenė, be abejonės, gali jam pateikti *konstitucinį skundą*, kai kantono viešosios valdžios institucijos (vyriausybės) sprendimas liečia *bažnytinę bendruomenę* kaip viešosios valdžios dalininkę. Tokia bendruomenė „gali pateikti konstitucinį skundą dėl jos autonomijos pažeidimo“[410]. Maža to, savo vėlesnėje jurisprudencijoje Teismas konstatavo, kad „reikia pritarti skundų dėl autonomijos legitimavimui, nes priešingu atveju bažnytinė bendruomenė būtų palikta neapsaugota nuo aukštesnės bažnytinės įstaigos piktnaudžiavimo valdžia“[411]. Taigi panašu, kad Federalinis Teismas *bažnytinės bendruomenės autonomijos* sričiai priskiria jos vidinės organizacijos [hierarchinę] struktūrą, struk-

---

408 Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 14. Februar 1992. BGE 118 Ia 46 S. 56.

409 Costituzione della Repubblica e Cantone Ticino del 14 dicembre 1997 *Übersetzung:* Verfassung von Republik und Kanton Tessin vom 14. Dezember 1997 (Stand am 11. Juli 2006). SR 131.229.

410 Pvz., Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 17. Februar 1982. BGE 108 Ia 82 S. 84.

411 Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 20. Oktober 1982. BGE 108 Ia 264 S. 268.

tūrinių vienetų arba organų tarpusavio santykius bei jų teisę savarankiškai priimti aktus, taip pat teisę teisminiu keliu ginti savo autonomiją. Tačiau 1994 m. rugpjūčio 8 d. sprendime[412] Federalinis Teismas, aiškindamas Turgau kantono Konstitucijos 92 straipsnio[413] nuostatas dėl valstybinių (kantono) bažnyčių organizacijos, faktiškai suformulavo *kantono įgaliojimų viršenybės religinių bendruomenių savireguliacijos atžvilgiu principą*: „Vidiniams kantono (valstybinių) bažnyčių reikalams paprastai priskirtini mokymas, skelbimas, kultas, sielovada, bažnytinis dėstymas, misijos ir karitatyvinė veikla, o išoriniams reikalams – organizacija, narystė, balso ir rinkimų teisė bei finansų tvarkymas. Lygiai kaip Turgau kantono valstybinė Evangelikų bažnyčia pagal kantono Konstitucijos 92 straipsnio 1 dalį *yra autonomiška tvarkydama vidaus reikalus* ir dėl to iš principo *nėra saistoma kantono Konstitucijos principų*, bet *jų laikytis*, pagal kantono Konstitucijos 92 straipsnio 2 dalį, yra *privaloma išoriniuose* ir *mišriuosiuose reikaluose* [kursyvas – *T. B.*]".

Pateikti doktrininiai fragmentai leidžia trumpai *apibendrinti*, kad: a) bažnytinių bei religinių bendruomenių *autonomija* yra siejama su jų vidinių reikalų tvarkymu, t. y. su tomis vidinio valdymo sritimis, kuriose jos turi teisę savarankiškai tvarkytis, nepaisydamos valstybės konstitucinių nuostatų *(grynai bažnytiniai aktai);* b) bažnytinių bei religinių bendruomenių *savivalda* yra siejama su jų išorinių reikalų tvarkymu, t. y. su išore (už vidinio valdymo ribų) susijusiais bei mišrias valdymo sritis siejančiais aktais, kurių priėmimas neįmanomas be valstybės teisės laikymosi bei kontrolės *(su valstybės teise derinami ir jai neprieštarauti turintys bažnytiniai vidinio valdymo teisės aktai);* c) galiausiai reikia kalbėti apie *koordinacinį bažnytinių ir valstybinių aktų koegzistavimą*, tačiau moderni teisinė valstybė, *inter alia* per bažnytinių aktų kvestionavimo teisminiu būdu galimybę[414] pabrėžia ir įtvirtina savo aktų primatą bažnytinių aktų atžvilgiu, kadangi įstatymai galioja visiems. Tokias prielaidas su kai kuriomis išimtimis[415] patvirtina daugelio kantonų konstitucinis reguliavimas[416].

---

412 Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 8. August 1994. BGE 120 Ia 194 S. 201.

413 „Valstybinės (kantono) bažnyčios savo vidinius reikalus tvarko savarankiškai. / Jos reguliuoja tiek valstybinius, tiek ir bažnytinius reikalus aktu, kuris turi atitikti demokratinius ir teisinės valstybės principus. Toks aktas kantono bažnyčioje turi būti pateiktas tautos balsavimui ir patvirtintas Didžiosios Tarybos (kantono parlamento – *T. B.*). / Aukščiausia kiekvienos valstybinės (kantono) bažnyčios institucija yra parlamentas. Jis išleidžia organizacinį įstatymą ir renka vykdomuosius organus." Verfassung des Kantons Thurgau vom 16. März 1987. *SR 131.228*.

414 Lietuvos teismų praktika tą taip pat patvirtina.

415 Apencelio Auserodeno kantono Konstitucija 109 straipsnio 2 dalis, nustatydama pripažintų bažnytinių korporacijų savarankiškumą ir teisę nustatyti savo nariams mokesčius, nenumato bažnytinių organų sprendimų apskundimo valstybinėms institucijoms galimybės (3 dalis). Žr. Verfassung des Kantons Appenzell Ausserrhoden vom 30. April 1995 (Stand am 3. April 2001). *SR 131.224.1.* Juros kantono Konstitucijos 134 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad „pripažintų bažnyčių, arba jų bažnytinių bendruomenių sprendimai mokesčių reikaluose gali būti skundžiami pagal taikomą teisę". Taigi, jei buvo taikyta vidaus [kanonų ar statutų] teisė, tada sprendimas negali būti skundžiamas valstybinėms institucijoms. Constitution de la République et Canton du Jura du 20 mars 1977. *Übersetzung:* Verfassung der Republik und des Kantons Jura vom 20. März 1977 (Stand am 2. März 2011). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.235.*

416 Urio kantono Konstitucijos 8 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta, kad „kantono bažnyčių veiklą teisiškai kontroliuoja kantonas". Verfassung des Kantons Uri. *SR 131.214*. Glaruso kantono Konstitucijos 136 straipsnis „Bažnyčių autonomija" skelbia, kad „bažnyčios savo reikalus tvarko pačios. Balsavimo

VI. KAI KURIŲ PAMATINIŲ VALSTYBĖS IR BAŽNYČIOS SANTYKIŲ REGULIAVIMO KONSTITUCINIŲ PRINCIPŲ TURINIO ASPEKTAI

„Nepakanka vien teoriškai pasamprotauti, ar egzistuoja konstituciniai principai. Juos reikia įvardyti <…>. Kita vertus, dėl to, kad bet kokia teisinė materija „susidvejina" į normas ir principus[417] <…> ir į teisinį tekstą <…>, konstitucinių principų iššifravimas iš Konstitucijos teksto formuluočių galimas tik aiškinimo, loginio abstrahavimo būdu. <…> Atskiros Konstitucijos nuostatos „tampa" principais tuomet, kai jas tokiais pripažįsta institucija, turinti įgaliojimus oficialiai aiškinti Konstituciją; iki tol galima be galo ginčytis, kokie yra Konstitucijoje įtvirtinti principai ir koks jų turinys, bet tai – tik teorinės diskusijos. <…> Konstitucinių principų gali būti daug, plėtojant

ir rinkimų teisė bažnytiniuose reikaluose reglamentuojama bažnytinės konstitucijos. Viešosios teisės pripažintos religinės bendruomenės konstitucijai turi pritarti Landratas; toks pritarimas suteikiamas, jeigu nėra pažeista nei federalinė, nei kantono teisė. Bažnytinių institucijų potvarkiai, nutarimai ir sprendimai pagal įstatymą ir bažnytines nuostatas gali būti apskųsti Administraciniam teismui" (2, 3, 4 d.). Verfassung des Kantons Glarus. *SR 131.217*. Bazelio Miesto kantono Konstitucijos 131 straipsnyje įtvirtinta viešosios teisės pripažintų bažnyčių ir religinių bendruomenių jurisdikcija taip pat ribojama numatant, jog jų potvarkius bei paskutine instancija priimtus sprendimus tokių bažnyčių bei religinių bendruomenių nariai ir institucijos gali apskųsti Apeliaciniam teismui, kuris „tikrina skundžiamo akto atitiktį federalinei ir kantono teisei. Be to, jis tikrina atitiktį viešosios teisės pripažintos bažnyčios ir religinės bendruomenės teisei, su sąlyga, jeigu tai numato jos pačios teisė" (1, 2, 3 d.). Tuo tarpu kitoms, t. y. viešosios teisės nepripažintoms bažnyčioms ir religinėms bendruomenėms, toks konstitucinis reguliavimas negalioja, jos šioje srityje autonomiškos, nes joms taikoma privatinė teisė (132 str.). Verfassung des Kantons Basel-Stadt vom 23. März 2005. *SR 131.221.1*. Iš esmės analogiškos teisinės nuostatos yra įtvirtintos ir Bazelio Srities kantono Konstitucijos 141 straipsnyje, tik pagal jį kantono bažnyčių aktų teisėtumo klausimus nagrinėja ne Apeliacinis teismas, bet Administracinis teismas. Verfassung des Kantons Basel-Landschaft. *SR 131.221.2*. Šafhauzeno kantono Konstitucijos 113 straipsnyje įtvirtinta net pareiga pripažintoms bažnyčioms „rūpintis pakankama jų narių bei bažnytinių bendruomenių teisine apsauga" (1 d.), o „aukščiausių bažnytinių teisinės apsaugos instancijų sprendimai gali būti skundžiami Aukštajam teismui" (2 d.). Verfassung des Kantons Schaffhausen vom 17. Juni 2002. *SR 131.223*. Argau kantono Konstitucijos 114 straipsnyje taip pat įtvirtinta analogiška pareiga kantono bažnyčioms. Kantono bažnytinių institucijų paskutinių instancijų sprendimai toliau taip pat gali būti skundžiami valstybinėms institucijoms, kurios „kontroliuoja tų sprendimų atitiktį Konstitucijai ir organizacijos statutui". Šios Konstitucijos 113 straipsnio 5 dalyje įtvirtinta teisė ir pareiga kantono bažnyčioms bei bažnytinėms bendruomenėms savarankiškai administruoti savo turtą ir pajamas „pagal valstybinius principus, galiojančius viešojo gėrio ir viešųjų pajamų tvarkymui". Verfassung des Kantons Aargau. *SR 131.227*. Panašiai ir pagal Juros kantono Konstitucijos 104 straipsnyje, kuriame nustatyta *Kantono teismo Konstitucinio Teismo Rūmų* kompetencija, 2 dalies *b* punkte įtvirtinta svarbi taisyklė, jog jis pagal įstatymą „sprendžia ginčus dėl bendruomenių, pripažintų bažnyčių ir jų bažnytinių bendruomenių autonomijos". Constitution de la République et Canton du Jura. *SR 131.235*. Tai, kad *pasaulietinis teismas gina bažnytinę autonomiją,* įtvirtinta ir Graubiundeno kantono Konstitucijos 55 straipsnio 2 dalies 2 punkte: Administracinis Teismas kaip Konstitucinis Teismas sprendžia „skundus dėl <…> kantono bažnyčių autonomijos pažeidimo". Verfassung des Kantons Graubünden vom 18. Mai 2003/ 14. September 2003. *SR 131.226*.

417 Konstitucijos 43 straipsnio 7 dalyje įtvirtinta nuostata, kad „Lietuvoje nėra valstybinės religijos", Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje įvardijama kaip valstybinės religijos nebuvimo Lietuvoje *principas ir norma* (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 7 punktas).

konstitucinę doktriną jų gali daugėti, bet ne iki begalybės. <…> ar tam tikri principai įtvirtinti Konstitucijoje, vienareikšmiškai galima pasakyti tik tuomet, kai suformuojama atitinkama konstitucinė doktrina, t. y., kai tai konstatuoja institucija, kuriai vienintelei patikėta aiškinti Konstituciją – Konstitucinis Teismas“[418]. Šiuose puslapiuose neįmanoma atskleisti visų implicitinių ir eksplicitinių konstitucinių principų, kuriais remiantis Lietuvoje reguliuojami valstybės ir bažnyčios santykiai, todėl paminėtini tik keli sąlygiškai svarbiausi. Tačiau ir jų turinį, kad nebevargintume gerbiamojo Skaitytojo, atskleisime tik glaustai, tuo labiau kad jis negali būti atskleistas iki galo ir apie kiekvieną iš jų galima atskira disertacija.

Konstitucinis Teismas 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 4 punkte yra konstatavęs, kad minties, tikėjimo ir sąžinės laisvės (arba kitaip – religijos laisvės) principas (jis vienas pamatiniausių) yra neatsiejamas nuo kitų „Konstitucijoje įtvirtintų principų: asmenų lygybės[419], privilegijų neteikimo ir nediskriminavimo (29 straipsnio 1 ir 2 dalys), bažnytinės santuokos registracijos valstybinio pripažinimo (38 straipsnio 4 dalis), valstybinių ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigų pasaulietiškumo (40 straipsnio 1 dalis), tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų, kitų bažnyčių ir religinių organizacijų, jeigu jos atitinka Konstitucijoje numatytus kriterijus, valstybinio pripažinimo (43 straipsnio 1 dalis), tikybinės veiklos laisvės (43 straipsnio 3 dalis), bažnyčių bei religinių organizacijų tvarkymosi laisvės (43 straipsnio 4 dalis), valstybinės religijos nebuvimo (43 straipsnio 7 dalis) bei nuo universalaus konstitucinio teisinės valstybės principo ir Konstitucijos preambulėje skelbiamo atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekio, kitų konstitucinių principų“. Sąrašas toli gražu ne galutinis, o kur dar iš Konstitucijos viršenybės principo, demokratijos ir suvereniteto principų[420], valstybės religinio bei

---

418 Kūris E. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas (2). *Jurisprudencija*. 2002, 24 (16): 58, 61–64.

419 Šis principas kai kuriais aspektais šiame darbe jau buvo aptartas. Jo turinys plačiai atskleistas pasaulinėje teisminėje jurisprudencijoje. Antai Lenkijos Konstitucinis Tribunolas konstatavo: „Konstitucinės nuostatos užtikrina žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių apsaugą bei įtvirtina būtiną jų reguliavimą, galiojantį fiziniams asmenims ir kitiems teisės subjektams. Įstatymų leidėjas gali išplėsti teisių, Konstitucijos suteiktų minėtiems subjektams, ribas, jei bus laikomasi konstitucinių normų, visų pirma lygybės principo. <…> Pagal konstitucinį lygybės principą nereikalaujama iš tam tikrų subjektų atimti pagal Konstituciją suteiktų teisių, juo nurodoma, jog turi būti nustatytas" vienodas reguliavimas panašaus pobūdžio bažnyčių ir kitų religinių organizacijų atžvilgiu. „Laikytis priešingos pozicijos, vadinasi, abejoti konstitucinių žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių užtikrinimu, nes iš tam tikrų piliečių grupių būtų atimamos joms pagal Konstituciją suteiktos teisės." Wyrzykowski, M. Svarbiausios Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo jurisprudencijos problemos (2009 metai). In *Konstituciniai ekonominės laisvės pagrindai ir kitos konstitucinės jurisprudencijos problemos. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XIV konferencijos medžiaga 2010 m. birželio 15–18 d., Klaipėda*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010, p. 90.

420 Lietuvos Respublikai, kaip Europos Sąjungos valstybei narei, šiuo požiūriu ypač aktualus neriboto nacionalinio suvereniteto valstybės ir bažnyčios santykių reguliavimo srityje klausimas. Lisabonos sutarties 16c straipsnis nustato, kad „1. Sąjunga gerbia ir nepažeidžia valstybių narių bažnyčių ir religinių asociacijų ar bendruomenių statuso, nustatyto pagal nacionalinę teisę. 2. Sąjunga vienodai gerbia filosofinių ir nereliginių organizacijų statusą, nustatytą nacionalinėje teisėje. 3. Pripažindama tų bažnyčių ir organizacijų savitumą ir konkretų įnašą, Sąjunga palaiko su jomis atvirą, skaidrų nuolatinį dialogą“ (Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos steigimo sutartį (2007/C 306/01). *Europos Sąjungos oficialus leidinys.* C 306, 17/12/2007).

Be to, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 10 straipsnyje įtvirtinta, kad „1. Kiekvienas turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę. Ši teisė apima laisvę keisti savo religiją ar tikėjimą, taip pat laisvę išpažinti ir skelbti savo religiją ar tikėjimą tiek vienam, tiek kartu su kitais, viešai ar privačiai, laikant pamaldas, mokant tikėjimo, jį praktikuojant ar atliekant apeigas. 2. Teisė atsisakyti veikti dėl vidinių įsitikinimų yra pripažįstama pagal šios teisės įgyvendinimą reglamentuojančius nacionalinius įstatymus“ (Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2007/C 303/01). *Europos Sąjungos oficialus leidinys.* C 303*,* 14/12/2007*).* Su Pagrindinių teisių chartija susijusiuose išaiškinimuose atitinkamai išaiškinta, kad Chartijos 10 straipsnio „1 dalyje garantuota teisė atitinka EŽTK 9 straipsnyje garantuotą teisę [„1. Kiekvienas turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę; tai teisė laisvai keisti savo religiją ar tikėjimą, taip pat tiek vienam, tiek kartu su kitais, viešai ar privačiai, laisvai skelbti savo religiją ar tikėjimą, laikant pamaldas, atliekant apeigas, praktikuojant tikėjimą ir mokant jo. 2. Laisvė skelbti savo religiją ar tikėjimą gali būti tik tiek apribojama, kiek yra nustatęs įstatymas ir kiek būtinai reikia demokratinėje visuomenėje visuomenės saugumui, viešajai tvarkai, sveikatai ir moralei ar kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti“ (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios.* 1995, Nr. 40-987. – *T. B.*], o remiantis Chartijos 52 straipsnio 3 dalimi [„šioje Chartijoje nurodytų teisių, atitinkančių Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos garantuojamas teises, esmė ir taikymo sritis yra tokia, kaip nustatyta toje Konvencijoje. Ši nuostata nekliudo Sąjungos teisėje numatyti didesnę apsaugą“ – *T. B.*] jos esmė ir taikymo sritis yra tokia pati. Todėl taikant apribojimus turi būti laikomasi Konvencijos 9 straipsnio 2 dalies, kuri yra išdėstyta taip: „Laisvė skelbti savo religiją ar tikėjimą gali būti apribojama tik tiek, kiek yra nustatęs įstatymas, ir tik kai tai būtina demokratinėje visuomenėje jos apsaugos interesams, viešajai tvarkai, žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti.“ 2 dalyje garantuota teisė atitinka nacionalines konstitucines tradicijas ir nacionalinių teisės aktų šiuo klausimu raidą“ (Su pagrindinių teisių chartija susiję išaiškinimai (2007/C 303/02). *Europos Sąjungos oficialus leidinys.* C 303, 14/12/2007).

Taigi labai svarbu pažymėti, kad nacionalinės konstitucinės tradicijos valstybės ir bažnyčios santykių srityje Sąjungoje privalo būti gerbiamos, o tarp konstitucinių religijos laisvės apsaugos standartų ir „europinių“ standartų nėra jokio prieštaravimo. Tačiau valstybėms ne visada lengva išlaikyti savo religinį, kultūrinį identitetą Europos Sąjungos erdvėje dėl įvairių priežasčių, todėl jos per savo institucijas turėtų kovoti apskritai už savo identiteto išlaikymą. Vokietija, pirmiausia Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, čia yra geras pavyzdys. Federalinis Konstitucinis Teismas ne kartą sprendė Europos Bendrijų (Europos Sąjungos) teisės ir Vokietijos Konstitucijos santykio klausimą. Dar ankstesnėse tokio pobūdžio bylose Federalinis Konstitucinis Teismas yra ne kartą pabrėžęs, jog kadangi Vokietija dalį suverenių galių perdavė Bendrijoms, jos turi turėti pagrindines teises atitinkantį pagrindinių teisių katalogą: „Tol, kol (Solange) Bendrijų integracijos procesas nėra tiek pažengęs, kad Bendrijų teisė turėtų parlamento priimtą ir galiojantį aiškiai suformuluotą pagrindinių teisių katalogą, kuris būtų adekvatus Pagrindinio Įstatymo pagrindinių teisių katalogui, gavęs Teisingumo Teismo sprendimą, Vokietijos Federacinės Respublikos teismas normų kontrolės procese gali ir privalo kreiptis į Federalinį Konstitucinį Teismą, jeigu teismas kvestionuojamą Bendrijų teisės nuostatą Europos Teisingumo Teismo išaiškinimo apimtyje laiko nepritaikomą [Vokietijoje], nes (ir tiek, kiek) ji yra kolizijoje su viena iš Pagrindinio Įstatymo pagrindinių teisių“ (Beschluß des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 29. Mai 1974 (BverfGE 37, 271 <285> Solange I) -BvL 52/71-). 1986 m. Federalinis Konstitucinis Teismas konstatavo, kad Europos Bendrijų organų, ypač Teisingumo Teismo užtikrinama pagrindinių teisių apsauga atitinka vokiškus pagrindinių teisių standartus, todėl Konstitucinis Teismas neturi atlikti papildomos kontrolės, tačiau tik tiek ir tik tol, kol Bendrijų lygmeniu užtikrinama pagrindinių teisių apsauga atitinka minimalius Pagrindinio Įstatymo nustatytus standartus ir saugo pagrindinių teisių esmę: „Tol, kol (Solange) Europos Bendrijos, ypač Bendrijų Teisingumo Teismo jurisprudencija tvirtai užtikrina veiksmingą pagrindinių teisių apsaugą nuo Bendrijų valdžios [organų], [užtikrina tokią pagrindinių teisių apsaugą, kuri] ir iš esmės vienodai gerbia Pagrindinio Įstatymo besąlygiškai imperatyvią pagrindinių teisių apsaugą, tvirtai garantuoja pagrindinių teisių esmę (Wesensgehalt), Federalinis Konstitucinis Teismas daugiau nebeįgyvendins savo jurisdikcijos išvestinės Bendrijų teisės taikymo atžvilgiu, į kurią Vokietijos Federacinės Respublikos suverenių galių srityje teisiškai turėtų atsižvelgti vokiški teismai ir institucijos, ir šios [Bendrijų] teisės nebetikrins Pagrindinio

pasaulėžiūrinio neutralumo principo[421], valstybės ir bažnyčios atskirumo principo ir

Įstatymo pagrindinių teisių standartų atžvilgiu“ (Beschluß des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 22. Oktober 1986 (BverfGE 73, 339 <387> Solange II) -BvR 197/83-). Federalinis Konstitucinis Teismas pagrindinių teisių apsaugą Bendrijų lygmeniu pripažino esant pakankama ir 1993 m. Maastrichto sprendime: „Federalinis Konstitucinis Teismas įgyvendina savo jurisdikciją dėl išvestinės Bendrijų teisės taikymo Vokietijoje kooperaciniame santykyje su Europos Teisingumo Teismu, kadangi Europos Teisingumo Teismas kiekvienu atskiru atveju visoje Europos Bendrijų teritorijoje garantuoja pagrindinių teisių apsaugą, todėl Federalinis Konstitucinis Teismas gali apsiriboti bendrąja besąlyginių pagrindinių teisių standartų apsauga“ (Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 12. Oktober 1993 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 1. und 2. Juli 1993 (BverGE 89, 155 <175> Maastricht) -2 BvR 2134, 2159/92-). 2009 m. Lisabonos sprendime Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „Europos susivienijimas neturėtų būti įgyvendinamas taip, kad valstybėse narėse nebeliktų pakankamos erdvės politiniam ekonominių, kultūrinių, socialinių santykių reguliavimui“. Tai pirmiausia pasakytina apie tokius politinius sprendimus, kurie inter alia „yra nulemti nacionalinių kultūrinių, kalbinių, istorinių ypatumų“. „Pagrindinis Įstatymas siekia Vokietijos įsiliejimo į taikių ir laisvų valstybių teisinę bendruomenę. Tačiau ji [Vokietija – T. B.] neatsisako paskutiniame Vokietijos Konstitucijos žodyje esančio suvereniteto, kaip tautos teisės konstitutyviai spręsti pamatinius savo identiteto klausimus“ [kursyvas – T. B.]. „Pagrindinio Įstatymo 23 str. įgalina Vokietiją dalyvauti ir vystytis Europos Sąjungoje kaip valstybių sąjungoje. Sąjungos sąvoka apima glaudų, tęstinį suvereniomis išliekančių valstybių ryšį. Sąjunga sutartiniu pagrindu vykdo viešąją valdžią, tačiau jos santvarka priklauso nuo valstybių narių ir tautų – tai yra valstybių narių piliečių, – tautos išlieka valstybių narių demokratinės legitimacijos subjektais.“ Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas yra faktiškai konstatavęs, kad demokratijos principas turi ir subjektinės teisės elementų, t. y. faktiškai kiekvienas pilietis turi teisę į demokratiją: „Piliečių teisė laisvėje ir lygybėje rinkimų ir balsavimų būdu asmeniškai ir dalykiškai formuoti viešąją valdžią yra elementari demokratijos principo sudėtinė dalis. / Teisė laisvės ir lygybės pagrindais dalyvauti viešojoje valdžioje yra įtvirtinta žmogaus orume [kursyvas – T. B.]. Tai pagal atitinkamas Konstitucijos nuostatas yra priskiriama prie nekeičiamų Vokietijos konstitucinės teisės principų. <…> Demokratinės saviraiškos ir lygiateisio dalyvavimo viešojoje valdžioje principas išlieka neliečiamas ir dėl Pagrindinio Įstatymo taikos ir integracijos reikalavimo, taip pat dėl konstitucinio pagarbos tarptautinei teisei principo“ (Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 30. Juni 2009 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 10. und 11. Februar 2009 (BverGE 123, 267 <339 ff.> Lissabon) -2 BvE2, 5/08, 2 BvR 1010, 1022, 1259/08, 182/09 -). Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas yra ne kartą pažymėjęs, kad „Konstitucijos 38 str. saugo rinkimų teisę turinčius piliečius nuo substancinio jų, konstitucinėje teisinėje valstybėje įtvirtintų, suverenių galių praradimo didžiąja dalimi arba visiškai perduodant Bundestago įgaliojimus bei kompetenciją pirmiausia supranacionalinėms institucijoms“. Konstitucijoje „yra įtvirtinta absoliuti Konstitucijos identiteto apsaugos riba“ [kursyvas – T. B.] ne tik totalitarinio valdžios užgrobimo grėsmės atveju (Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 7. September 2011 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 5. Juli 2011 -2 BvR 987/10 -, - 2 BvR 1485/10 -, - 2 BvR 1099/10 - <98>, <101>. Griechenland-Hilfe u. Euro-Rettungsschirm). Tad ne veltui buvęs Europos Sąjungos Teisingumo Teismo teisėjas P. Kūris yra pabrėžęs, kad „Europoje yra skirtingi požiūriai į tam tikrus integracijos aspektus ir teisinio reglamentavimo ribas. Todėl reikėtų rimtai vertinti kritiką, ieškant naujų bendradarbiavimo su nacionaliniais teismais formų bei būdų ir išskirtiniais atvejais net keisti mūsų Teismo praktiką“. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo teisėjo prof. habil. dr. Prano Kūrio kalba. In Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko Vassilios Skouris ir teisėjo Prano Kūrio kalbos, pasakytos 2010 m. spalio 6 d. iškilmingame Europos Sąjungos Teisingumo Teismo posėdyje. Jurisprudencija. 2010, 4(122): 394.

421 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje valstybės religinis ir pasaulėžiūrinis neutralumas faktiškai yra tapatinamas su valstybės pasaulietiškumu, kurie kartu yra nulemti valstybės ir bažnyčios atskirumo principo (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 7 punktas). Taigi Konstitucinis Teismas nėra taip akcentavęs valstybės religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo principo, kaip tai yra dariusios kai kurių Vakarų valstybių konstitucinės justicijos institucijos. Valstybės neutraliteto funkcijomis paprastai

kitų principų kylantys konstituciniai imperatyvai…

6.1. Konstitucinis religijos laisvės principas

Valstybės ir bažnyčios santykiai per istoriškai ilgą laiką labai smarkiai kito: nuo *bažnytinės valstybės* iki *valstybinės bažnyčios* bei *valstybės ir bažnyčios atskyrimo*. Šių santykių formų leitmotyvas – pasaulietinės ir dvasinės valdžių instituciniai santykiai. Pripažinus žmogaus teises ir laisves, individas tiek pasaulietinę, tiek ir bažnytinę valdžią

įvardijama: „1) valstybės vidinės taikos užtikrinimas; 2) laisvos erdvės skirtingų religijų ir pasaulėžiūrų asmenų bei jų organizacijų vystymuisi užtikrinimas; 3) pagalba paskiram asmeniui identifikuotis su valstybe, kuri sukuria taiką ir laisvę". Kälin, W. *Grundrechte im Kulturkonflikt. Freiheit und Gleichheit in der Einwanderungsgesellschaft.* Zürich: Verlag Neuer Zürcher Zeitung, 2000, p. 37. Tačiau iš tikrųjų valstybės religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo principas yra gana probleminis. Pirmiausia juo suabejoti verčia šiuolaikinių valstybių teisinė praktika, kai jos vis dėlto yra priverstos spręsti su religija susijusius ar net religinio turinio klausimus ir juo labiau nepanašu (ypač po 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykių JAV), kad ateityje liktų „neutralios" įvairių religijų bei pasaulėžiūrų atžvilgiu. Žinoma, šio principo esmė yra ta, kad pati valstybė siekia nesitapatinti su kokia nors viena religija ar pasaulėžiūra, tačiau juk pati valstybė šiuo požiūriu niekada negali likti visiškai neutrali, nes ją konstituojanti pilietinė Tauta Konstitucijoje įtvirtina glaudų ryšį su pasaulėžiūra ir religija turinčių vertybių sistemą. Taigi valstybė negali būti vertybiškai neutrali, o tos vertybės pirmiausia yra konstitucinės vertybės, tarp kurių gali būti ir, pvz., kai kurių religijų, bažnyčių bei religinių organizacijų konstitucinis pripažinimas ir parama joms. Tokiu būdu išeiti iš „magiško asmens– religijos/bažnyčios–valstybės trikampio" yra neįmanoma. Paradoksalu, bet drįstume manyti, kad valstybės religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo principas iš dalies yra pasenęs, atgyvenęs. Taip teigiame dėl to, kad pirmiausia nėra aiškaus šio principo turinio ir ribų, o galiausiai ir pats *neutralumo* terminas interpretuojamas skirtingai. S. Husteris pastebi, kad vieniems atrodo, jog valstybė gina savo neutralumą, kai uždraudžia galvos apdangalus mokyklos klasėse, o kitiems tai atrodo kaip šio principo nesilaikymas. Vieni kaip šio principo laikymąsi vertina tai, kad mokyklose vedamos religiniu ir pasaulėžiūriniu požiūriu neutralios religijos pamokos (t. y., kai jų metu dėstoma apskritai apie religijas, bet ne apie vieną religiją), kiti ir tokiose religijos pamokose mato šio principo pažeidimą. Plg. Huster, S. *Der Grundsatz der religiös-weltanschaulichen Neutralität des Staates – Gehalt und Grenzen.* Berlin: De Gruyter Rechtwissenschaften Verlags- GmbH, 2004, p. 5. Kitame savo [beveik 700 puslapių] veikale S. Husteris įvairiausiais aspektais nagrinėja valstybės *etinio neutralumo* problemas. Valstybės etinis neutralumas reiškiąs tai, kad valstybė atsisako gėrio koncepcijų vertinimo ir apsiriboja pastangomis užtikrinti taikaus ir teisingo visų įsitikinimų ir gyvenimo formų sugyvenimo tvarką. Kiek valstybės teisingumo nepriklausomumas nuo gėrio koncepcijų susijęs su religiniais ir pasaulėžiūriniais mokymais bei tiesomis siaurąja prasme – tai atitinka *valstybės religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo principą*, o jeigu jis susijęs ir su kitomis gyvenimo formomis bei etinėmis nuostatomis plačiąja prasme – tai atitinka *valstybės etinį neutralumą*. Taigi neutralumo sąvoka privaloma nusakyti konkretų santykio tarp valstybinės tvarkos ir visuomenės pliuralizmo religijos, pasaulėžiūros bei etinių klausimų srityse modelį. Tačiau šis autorius užsimena, kad valstybės religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo principas santykyje su atskyrimo principu tampa probleminiu tada, kai Konstitucija numato įvairius valstybės ir bažnyčios kooperacijos variantus. Atrodytų, kad valstybės religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo principas neįmanomas valstybėje, kurioje nėra griežto valstybės ir bažnyčios atskyrimo. Dėl šios priežasties įvairūs autoriai vartoja papildomas šio principo kvalifikacijas: *negatyvus, pozityvus, atviras, draugiškas, griežtas ir pan.* neutralumas. Huster, S. *Die ethische Neutralität des Staates: eine liberale Interpretation der Verfassung.* Ius Publicum. Bd. 90. Tübingen: (J.C.B. Mohr) Paul Siebeck, 2002, p. 12, 36–38. Bet kokiu atveju šis neutraliteto *terminus technicus* nėra vienareikšmiškas ir pirmiausia vertintinas istoriškai kaip valstybės politinė reakcija į ankstesnes sąsajas su religija. Tuo tarpu šiuolaikinės valstybės neutralitetas kritikų vertinamas kaip *fasadinis* arba *tarsi neutralitetas* (*Scheinneutralität*). Kälin, W. *Ibid.*, p. 47–49.

ėmė traktuoti kaip tam tikro masto grėsmes jo tikėjimo laisvei, todėl *religijos laisvės* garantija nuo pat pradžių turėjo užtikrinti asmeniui (ir asmenų susivienijimams) *apsaugą nuo* įsikišimo į laisvo religijos išpažinimo sferą (negatyvusis aspektas) ir užtikrinti patį laisvą religijos išpažinimą (pozityvusis aspektas). Tačiau pati pasaulietinės ir dvasinės valdžių kova davė pradžią vadinamajai *kompetencijos–kompetencijos* doktrinai, kurios esmę išreiškė klausimas: kokios yra valstybės ir bažnyčios jurisdikcijų ribos?[422] Šį *kompetencijos– kompetencijos* ginčą vakarietiška valstybė išsprendė savo naudai (ypač nuo XVIII a. pabaigos) apibrėždama bažnyčios teisinę padėtį. Šiuolaikinė *suvereni valstybė*, kaip teigia G. Nay'us, šia savo kompetencija (ypač kai tai susiję su asmens pagrindinių teisių ribojimu) naudojasi laikydamasi bendrųjų viršpozityvių teisės principų, iš kurių šiuo atveju reikėtų išskirti *religijos laisvę kaip asmens pagrindinę teisę*[423]. Tačiau ne tik valstybė, bet ir bažnyčia (visos religinės organizacijos) privalo gerbti religijos laisvę – tai yra jų konstitucinė pareiga. Pastarasis aspektas yra problemiškesnis, nes anaiptol ne visos religinės organizacijos apskritai pripažįsta religijos laisvę, kurią gerbti reikalauja Konstitucija.

Konstitucinė religijos laisvė[424] nagrinėtina dviem aspektais: viena vertus, jos *paskirtis* yra garantuoti asmens apsaugą nuo valstybės kišimosi, o kita vertus – užtikrinti re-

---

422 Puikiausia istorinė studija šiuo klausimu yra H. J. Bermano *Teisė ir revoliucija*. Antai Bermanas rašo, kad „bažnytinio valdymo konstitucionalizmą visų pirma skatino pačios bažnytinės valdžios srities apribojimas. Šį apribojimą iš dalies lėmė bažnytinės ir pasaulietinės valdžios dualizmas <…> apskritai bažnyčia po Vormso konkordato 1122 m. ir teoriškai, ir praktiškai pripažino esminius jos valdžios apribojimus. Pati bažnytinės ir pasaulietinės valdžių perskyra buvo pats svarbiausias konstitucinis principas, persmelkęs visą kanonų teisės sistemą. <…> Popiežių revoliucija lėmė tai, kad Vakarų krikščioniškajame pasaulyje atsirado nauja karaliaus valdžios samprata. Karalius jau nebebuvo aukščiausioji bažnyčios galva. „Šventosios karaliaus valdžios" era palaipsniui pasibaigė. Reikalų, kurie buvo vadinami „dvasiniais", aukščiausioji instancija buvo Romos vyskupas – ne tik karalių, bet ir visų svarbiausio suvereno, imperatoriaus, atžvilgiu. <…> Tačiau karaliaus valdžios apribojimą bažnytiniuose reikaluose kompensavo labai išaugusi karaliaus valdžia kitoms pasaulietinėms politijoms – gentinėms, vietinėms, feodalinėms ir miesto. Pasak Josepho Strayerio, „grigališkoji bažnyčios sąvoka beveik reikalavo išrasti valstybės sąvoką"". Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija*, p. 286,532 ir toliau.

423 Nay, G. Freie Kirche im freien Staat. In *Kirche – Kultur – Kommunikation: Peter Henrici zum 70. Geburtstag.* Herausgegeben von Fink, U.; Zihlmann, R. Zürich: NZN- Buchverlag, 1998, p. 476–477.

424 Sąvoka *religijos laisvė* Lietuvoje nėra Konstitucijos *expressis verbis* sąvoka. Konstitucinis Teismas 1995 m. sausio 24 d. išvadoje „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" konstatavo, kad „tiek tarptautinės teisės aktai, tiek Konstitucija, pripažindami žmogui *religijos laisvę* [kursyvas – *T. B.*], vartoja skirtingą terminiją šiai laisvei apibūdinti" (motyvuojamosios dalies 3 punktas) ir kad „kai kurie skirtingi Konstitucijoje ir Konvencijoje vartojami žodžiai iš esmės reiškia tą patį nediskriminacijos požymį arba apima kelis iš jų. Pavyzdžiui, galima preziumuoti, jog Konstitucijoje pavartotas žodis „tikėjimas" apima Konvencijoje vartojamą žodį „religija"" (motyvuojamosios dalies 4 punktas). Čia dar galima pridurti, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta *religijos laisvės apsaugos sfera* nėra nė kiek siauresnio pobūdžio ne tik už Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos religijos laisvę, bet ir už 1966 m. *JTO Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto* (*Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288) *18 straipsnio* religijos laisvės apsaugos sferą. („1. Kiekvienas asmuo turi teisę į minties, sąžinės ir religijos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti ar pasirinkti religiją arba tikėjimą savo nuožiūra ir laisvę vienam ar kartu su kitais, viešai ar privačiai išpažinti savo religiją ar tikėjimą laikant pamaldas, atliekant tikėjimo apeigas ir mokant jo. 2. Niekas neturi patirti prievartos, kuri varžytų jo laisvę turėti arba pasirinkti religiją ar tikėjimą savo nuožiūra. 3. Laisvė išpažinti savo religiją arba tikėjimą gali būti ribojama tik tiek, kiek

yra nustatęs įstatymas, ir tik kai tai būtina visuomenės saugumui, tvarkai, sveikatai ar dorovei arba kitų asmenų pagrindinėms teisėms bei laisvėms apsaugoti. 4. Valstybės, šio Pakto Šalys, įsipareigoja gerbti tėvų ir atitinkamais atvejais – teisėtų globėjų laisvę rūpintis savo vaikų religiniu ir doroviniu auklėjimu pagal savo pačių įsitikinimus.“)

Taip pat ir daugumoje Šveicarijos Federalinės Konstitucijos komentarų (pvz., Biaggini, G. Glaubens- und Gewissensfreiheit. Kommentar zu Art. 15 BV. In *Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft und Auszüge aus der EMRK, den UNO – Pakten sowie dem BGG*. Zürich: Orell Füssli Verlag AG, 2007, p. 139) bei konstitucinėje doktrinoje teigiama, kad sąvoka *tikėjimas* apibūdinami religiniai įsitikinimai, susiję su žmogaus santykiu *su Dievu, su transcendencija*. Transcendentinio pagrindo neturinčiai asmens pasaulėžiūrai negali būti taikoma *tikėjimo* sąvoka, šiuo požiūriu ji sutampa su religijos definicija. Tikėjimas – *metafiziškai pagrįstas* Dievo, pasaulio ir gyvenimo įsivaizdavimas. Šveicarijos Federalinio Teismo jurisprudencijoje tikėjimo laisvė *tapatinama* su religijos laisve, nes iš tikrųjų ji reiškia *teisę turėti religinius ir pasaulėžiūrinius įsitikinimus, juos reikšti, skleisti ir praktikuoti arba veikti pagal savo įsitikinimus* (Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 30. Juni 1999. BGE 125 I 369). Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas 1972 m. balandžio 11 d. sprendime nagrinėjo priesaikos, neminint joje Dievo, galiojimo klausimą. Nagrinėtoje byloje asmuo teigė, kad jis vadovaujasi evangeliniu Kalno pamokslo priesaku neprisiekinėti (Mt 5,34: „O aš jums sakau: išvis neprisiekinėkite“). Taigi Teismas konstatavo, kad „Pagrindinio Įstatymo 4 straipsnio 1 dalyje garantuojama tikėjimo laisvė suteikia asmeniui teisinę erdvę gyventi pagal savo tikėjimo įsitikinimus. Tai apima ne tik žmogaus vidinę laisvę tikėti ar netikėti, bet ir asmens teisę elgtis pagal savo tikėjimą. Valstybė negali vertinti asmens tikėjimo arba netikėjimo“. Matome, kad Konstitucinis Teismas tikėjimą taip pat pirmiausia interpretavo kaip žmogaus santykį su galutiniais metafiziniais dalykais, tikriausią vidinę asmens nuostatą, kuria vadovaudamasis jis ir turi teisę elgtis. Todėl šio Konstitucinio Teismo doktrinoje tikėjimo laisvė iš esmės sutampa su religijos laisve. Beschluß des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 11. April 1972. (BVerfGE 33, 23 *Eidesverweigerung aus Glaubensgründen*) -2 BvR 75/71-.

Konstitucinė tvarka privalo užtikrinti asmeniui tikėjimo laisvę, saugoti jo metafiziškai pagrįstą Dievo, pasaulio ir gyvenimo įsivaizdavimą, garantuoti, kad jis turės sąlygas įsitraukti į savo religinės bendruomenės mokymą ir dalyvauti jos gyvenime, garantuoti teisę neturėti jokio tikėjimo ir pan. Todėl saugoma yra ne tik *vidinė laisvė* pasirinkti religiją arba pasaulėžiūrą, bet ir *išorinė laisvė* praktikuoti ją ir skleisti, kiek to neriboja konstituciniai pagrindinių teisių ribojimo pagrindai. Iš to darytina išvada, kad pasaulėžiūra ir sąžinės laisvė kai kuriais aspektais į religijos laisvės apsaugos sritį patenka tiek, kiek žmogaus pasaulėžiūra yra tik religinis arba transcendentinis požiūris į pasaulį. Konstitucijos požiūriu, pasaulėžiūros sąvoka turi tą patį teisinį svorį, kaip ir religijos ar tikėjimo sąvoka, nes plačiąja prasme ji reiškia tuos pačius asmens vidinius įsitikinimus, tačiau *neparemtus jokia transcendencija*. Taigi į *pasaulėžiūros sąvoką* patenka kiekvienas įsitikinimas, kad ir koks būtų jo turinys ir kilmė (pvz., pacifizmas, antroposofija, įsitikinimas, kad viską galima pagrįsti moksliškai, arba „tikėjimas“ mokslu ir pan.). Todėl „pasaulėžiūrinių įsitikinimų sąvoka aiškiai rodo, kad kartu su laisve tikėti Dievą ar kelis dievus pagal Konstituciją yra ginama ir laisvė netikėti (ateizmas) arba abejoti Dievo buvimu, arba Dievo buvimo atžvilgiu būti indiferentiškam?“ (Biaggini, G. *Glaubens- und Gewissensfreiheit. Kommentar zu Art. 15 BV,* p. 139). Taigi transcendentinio (religinio) pagrindo neturinti pasaulėžiūra (pvz., politinė ar pan.) patenka ne į konstitucinės tikėjimo (religijos) laisvės apsaugos sritį, bet į vadinamųjų komunikacinių pagrindinių teisių (spaudos, kalbos, mokslo, meno, susirinkimų, susivienijimo ir kitų konstitucinių laisvių) apsaugos sritis (Kiener, R.; Kälin, W. *Grundrechte*. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2007, p. 268).

Minėta asmens *vidinė laisvė* apsispręsti dėl konkrečios religijos ar pasaulėžiūros arba nepasirinkti jokios religijos ar tikėjimo grindžiama būtent *sąžinės laisve*, tai yra daroma laisvu sąžinės sprendimu, nes sąžinė „saugo žmogaus įsitikinimų vidinę sritį“ ir apima teisę suteikti tiems įsitikinimams religinę ar pasaulėžiūrinę formą, juos formuoti, pakeisti, atitinkamai ir neformuoti, neturėti jokių įsitikinimų ir jų nekeisti (Hafner, F. Glaubens- und Gewissensfreiheit. In *Verfassungsrecht der Schweiz. Droit constitutionnel suisse*. Hrsg. D. Thürer, J.-F. Aubert, J. P. Müller. Zürich: Schulthess, 2001, p. 712). Todėl sąžinės laisvė saugo asmenybę formuojančius žmogaus identiteto pagrindus, ji gina vidinę žmogaus įsitikinimų sritį – tiek religinę, tiek pasaulėžiūrinę, taigi kiekvieną jo elgesio vertybinę

liginę santarvę religinio pliuralizmo sąlygomis arba valstybės konfesinį neutralumą[425]. Taigi konstitucinė religijos laisvės sąvoka yra *centrinė ir kompleksinė sąvoka*, nes visos konstitucinės normos, kurios yra susijusios su religijos laisve, „sudaro darnią visumą, tačiau aiškinant atskiras normas turi būti atsižvelgta į tą [Konstitucijos] straipsnį, kuriame jos yra [įtvirtintos]"[426]. Todėl Šveicarijoje religijos laisvė, kaip aukščiausia sąvoka ir konkrečių pagrindinių teisių visuma, *a priori* apima tokias asmens religinį gyvenimą ginančias dalines pagrindines teises, kaip *sąžinės, tikėjimo, išpažinimo, kulto, religinių susivienijimų ir bažnyčių laisves*, kurios yra integralios religijos laisvės sudedamosios dalys[427].

Religijos laisvė yra kompleksinė sąvoka ir dėl to, kad ji yra apibrėžiama kaip:

1. *Individuali religijos laisvė* – kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti ir praktikuoti savo tikėjimą[428]. Ji savo ruožtu suprantama kaip:
   1.1. *pozityvi religijos laisvė* – galimybė nedraudžiamai pasirinkti ir aktyviai praktikuoti savo religiją[429] ir
   1.2. *negatyvi religijos laisvė* – niekas negali būti verčiamas išpažinti konkrečią religiją; kartu tai yra laisvė neturėti jokios religijos ir „*apsauga nuo valstybinės prievartos religiniuose reikaluose*"[430].
2. *Kolektyvinė religijos laisvė* – kiekvieno žmogaus teisė išpažinti savo tikėjimą kartu su kitais, taip pat religinių susivienijimų laisvė.
3. *Korporatyvinė religijos laisvė* – religinių bendruomenių, kaip teisės subjektų, teisė laisvai praktikuoti savo kultą, skleisti ir išpažinti savo tikėjimą, o savo teisių pažeidimo atveju kreiptis į teismą[431].

---

orientaciją. „Sąžinės laisvė yra pagrindinė žmogaus asmeninio ir moralinio nepažeidžiamumo garantija" (Biaggini G. *Glaubens- und Gewissensfreiheit. Kommentar zu Art. 15 BV,* p. 139–140).

425 Wiederkehr, R. Die Kerngehaltsgarantie am Beispiel kantonaler Grundrechte. Zugleich ein Beitrag zu den Grundrechten als Staatsaufgaben und zu den Grundrechtsverwirklichungsbestimmungen. *Abhandlungen zum schweizerischen Recht*. H. 630. Hrsg. Hausheer, H. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2000, p. 63 – 64.

426 Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 2. Juni 1971. *BGE 97 I 221* (*Neuapostolische Kirche Aarau*).

427 Karlen, P. *Das Grundrecht der Religionsfreiheit in der Schweiz*, p. 39.

428 Religijos laisvė yra priskiriama prie vadinamųjų „idealiųjų žmogaus teisių ir laisvių", t. y. tų teisių ir laisvių, kurios garantuoja „asmens atsiskleidimą dvasinių, religinių, politinių interesų srityje". Staugaitienė, T. *Nuosavybė Lietuvos Respublikos Konstitucijoje*, p. 72.

429 Dar kitaip tai yra vadinama kiekvieno *žmogaus apsisprendimo teise* suteikti savo gyvenimui atitinkamą tikėjimo ar netikėjimo formą. Žr. Winzeler, Ch. *Einführung in das Religionsverfassungsrecht der Schweiz*, p. 25.

430 Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 12. November 1997. *BGE 123 I 296 (Kopftuchentscheid)*. Tai, kad asmeniui prievarta primestas tikėjimas ar pasaulėžiūra gali būti baisesni už mirties nuosprendį, dramatiškai iliustruoja Šekspyras, pasakodamas apie teismo sprendimą senajam žydui: „Už čia parodytą malonę / Privalo apsikrikštyt jis" (Šekspyras, V. *Venecijos pirklys*, p. 72).

431 Karlen, P. *op. cit.,* p. 39, 214–265. Lietuvos konstitucinėje teisėje *religijos laisvės sąvoka* taip pat negali būti suvokiama kitaip kaip *kompleksinė sąvoka*, nes ji „neatsiejama nuo kitų Konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių ir laisvių <…>, nuo Konstitucijoje įtvirtintų principų", kuriuos ir kurias Konstitucinis Teismas išsamiai išvardijo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 4 punkte. Darytina išvada, jog religijos laisvės sąvoka yra kompleksinė dar ir dėl to, kad yra aiškinama kaip: 1. *Individuali religijos laisvė* – „kiekvienas žmogus turi teisę laisvai pasirinkti bet kurią religiją

Valstybės ir bažnyčios santykių kontekste ypač svarbu tai, kad religijos laisvė yra tas *konstitucinis principas*[432], kuris užkerta kelią valstybei kaip nors kištis į religijos reikalus („valstybė turi būti neutrali įsitikinimų atžvilgiu, ji neturi teisės nustatyti kokią nors privalomą pažiūrų sistemą“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 5 punktas), kištis į bažnyčių vidaus reikalus *(valstybės religinis ir pasaulėžiūrinis neutralumas)* ir įpareigoja valstybę užtikrinti skirtingų religinių bendruomenių narių taikų sugyvenimą *(religinės tolerancijos ir religinės taikos palaikymas*[433]*).* Religinė santarvė bei pagarba religijos laisvei yra ir *kiekvieno*

arba tikėjimą ir vienas <…>, privačiai ar viešai ją išpažinti, atlikinėti religines apeigas, praktikuoti tikėjimą ir mokyti jo“ (Konstitucijos 26 str. 2 d.). Ji savo ruožtu suprantama: a) kaip *pozityvi religijos laisvė* – galimybė nedraudžiamai, t. y. laisvai „pasirinkti“, „privačiai ar viešai išpažinti“, „atlikinėti religines apeigas“ ir aktyviai „praktikuoti“ savo religiją ir „mokyti“ jos (Konstitucijos 26 str. 2 d.); b) kaip *negatyvi religijos laisvė* – „niekas negali kito asmens versti ar būti verčiamas pasirinkti ar išpažinti kurią nors religiją arba tikėjimą“, „priklausyti kokiai nors bendrijai“ (Konstitucijos 26 str. 3 d., 35 str. 2 d.); kartu tai yra prigimtinė asmens laisvė neturėti jokios religijos, „pakeisti pasirinktą religiją ar jos atsisakyti“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 5 punktas) ir apsauga nuo valstybinės prievartos religiniuose bei pasaulėžiūros reikaluose. 2. *Kolektyvinė religijos laisvė* – kiekvieno žmogaus teisė kartu „su kitais, privačiai ar viešai <…> išpažinti, atlikinėti religines apeigas, praktikuoti tikėjimą ir mokyti jo“ (Konstitucijos 26 str. 2 d.), taip pat religinių susivienijimų laisvė (Konstitucijos 35 str. 1 d.). 3. *Korporatyvinė religijos laisvė* – bažnyčių bei religinių organizacijų, kaip teisės subjektų teisė laisvai skelbti savo mokslą, atlikti savo apeigas, turėti maldos namus, labdaros įstaigas ir mokyklas dvasininkams rengti (Konstitucijos 43 str. 3 d.) bei laisvai tvarkytis „pagal savo kanonus ir statutus“ (Konstitucijos 43 str. 4 d.), o savo teisių pažeidimo atveju kreiptis į teismą (Konstitucijos 6 str. 2 d., 30 str. 1 d.).

[432] Plačiau religijos laisvės principo turinys aptariamas: Blinstrubis, T. Suvereniteto įgyvendinimo ypatumai ir religijos laisvė valstybės ir bažnyčios konstituciniuose santykiuose. Šveicarijos pavyzdys (I). *Socialinių mokslų studijos.* 2009, 2 (2): 69–74; Blinstrubis, T. Valstybės pasaulietiškumas. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2009, 2 (14): 300–303.

[433] Lietuvos Respublikos Konstitucijos preambulė implicitiškai įpareigoja tautą ir toliau puoselėti „Lietuvos žemėje tautinę santarvę“, kuri šiuo atveju turėtų būti aiškinama plačiau, t. y. ir kaip *religinė bei pasaulėžiūrinė santarvė*, nes kai kurios tautinės bendruomenės (pvz., karaimai ir kt.) yra tiesiogiai siejamos su savo konkrečia religija ar pasaulėžiūra (pvz., *karaimai kaip valstybės pripažinta tradicinė Lietuvos religinė bendruomenė* (Religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo 5 straipsnis). Taigi valstybės ir bažnyčios santykių reguliavimas turi užtikrinti taikų ir tolerantišką skirtingų religinių bendruomenių narių viešą sugyvenimą.

Šveicarijos Konstitucijos 72 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad *Federacija ir kantonai pagal savo kompetenciją gali imtis priemonių užtikrinti viešąją skirtingų religinių bendruomenių narių santarvę*. Tačiau kiekvienas valstybės įsikišimas į religinių bendruomenių narių individualios religijos laisvės sritį turi būti vykdomas pagal šios Konstitucijos 36 straipsnį, nustatantį pagrindinių teisių ribojimo pagrindus: a) tam turi būti įstatymo pagrindas; b) ribojimas pateisinamas tik viešojo intereso ir trečiųjų asmenų pagrindinių teisių gynimu; c) ribojimai turi būti proporcingi; d) pagrindinės teisės esmė (*Kerngehalt*) yra neliečiama. 1993 m. sprendime Federalinis Teismas yra konstatavęs, kad „naudojantis savo tikėjimo ir sąžinės laisve yra ribojamos kitų asmenų religijos laisvės“ ir „asmenys, priklausantys kitoms kultūroms <..>, turi laikytis Šveicarijoje nustatytos teisinės tvarkos, tačiau neaukojant dėl to savo papročių ir gyvenimo būdo. Iš integracijos principo negalima išvesti teisinės taisyklės, pagal kurią religiniai ir pasaulėžiūriniai įsitikinimai būtų neproporcingai apriboti“ (Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 18. Juni 1993. *BGE 119 Ia 178 (Schwimmunterricht)*). Apibrėžti religijos laisvės, priešingai nei daugelio kitų teisių ir laisvių, esmės apsaugos sritį nėra lengva dėl tos priežasties, kad žmogaus vidinis gyvenimas *(forum internum)* yra sunkiai suvokiamas. Pagrindinės teisės esmė nurodo tą pagrindinės teisės turinio dalį, kuri yra *absoliučiai saugoma* nuo bet kokio pažeidimo ir todėl *jokiomis sąlygomis* negali būti ribojama. Antai Šveicarijos Federalinis Teismas 1975 m. lapkričio 5 d. sprendime (Urteil des

asmens pareiga (Konstitucijos 27 str., 43 str. 6 d.). Individuali religijos laisvė, kol ji nėra išreikšta, yra „absoliuti žmogaus laisvė“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 5 punktas). Tačiau kiekvienas valstybės įsikišimas į veikimu išreikštos individualios religijos laisvės sritį turi būti konstituciškai pagrįstas: a) tam turi būti įstatymo pagrindas (Konstitucijos 26 straipsnio 4 dalis); b) ribojimas pateisinamas tik visuomenės saugumo, viešosios tvarkos, žmonių sveikatos ir dorovės garantavimu bei kitų asmens pagrindinių teisių ir laisvių gynimu (Konstitucijos 26 straipsnio 4 dalis); c) ribojimai turi būti proporcingi, t. y. vertinami „sveiko proto ir akivaizdžios būtinybės kriterijais <…>, turi atitikti teisingumo sampratą ir reikalavimus <…>. Pagrindinių teisių ir laisvių ribojimas sietinas su konkuruojančių vertybių racionaliu santykiu“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 5 punktas); d) pagrindinės teisės esmė yra neliečiama, t. y. apribojimais neturi būti pažeista individualios religijos laisvės esmė (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 5 punktas).

Reikėtų trumpai aptarti *religijos laisvės adresatų* klausimą. Dar 1878 m. sprendimuose[434] Šveicarijos Federalinis Teismas konstatavo, kad akcinės bendrovės negali, remdamosi religijos laisve (tikėjimo ir sąžinės laisve), būti atleistos nuo bažnytinių mokesčių pareigos, nes tik fiziniai, bet ne juridiniai asmenys gali remtis tikėjimo ir sąžinės laisve. Juridiniai asmenys, kaip idealūs teisės subjektai, neturi nei tikėjimo, nei sąžinės ir todėl, gindami savo teises, negali remtis tikėjimo ir sąžinės laisve. Juridiniai asmenys moka bažnytinius mokesčius pagal savo pagrindinės buveinės vietą ir jų priklausymas ar nepriklausymas konkrečiai konfesijai iš viso nėra svarstytinas dalykas. Tik *fiziniai asmenys* Teismo buvo laikomi religijos laisvės adresatais pagal šios *laisvės prigimtį*. Bet Federaliniam Teismui priėmus 1969 m. liepos 9 d. sprendimą, konstitucinėje jurisprudencijoje įvyko esminis lūžis. Teismas pabrėžė, kad religiniais arba bažnytiniais tikslais veikiantys juridiniai asmenys tam tikromis sąlygomis gali remtis konstitucine religijos laisve (tikėjimo ir sąžinės laisve). Teismas argumentavo religijos laisve saugomų asmenų interesų gynimu, nes bažnytinio juridinio asmens užduotis yra tokių jo narių interesų apsauga[435]. Taigi juridinis asmuo išimtiniais atvejais gali remtis religijos laisve

---

Schweizerischen Bundesgerichts vom 5 November 1975. *BGE 101 Ia 392*) konstatavo, kad [senosios 1874 m.] Federalinės Konstitucijos 49 straipsnio 1 dalyje (negatyvioji religijos laisvė) ir 2 straipsnyje įtvirtintas reguliavimas (Federacijos tikslas – *inter alia* saugoti asmens laisvę) „pašalina bet kokią valstybės dispoziciją apriboti esmingiausią dvasinės laisvės sritį. Šioje srityje garantuojama pagrindinių teisių apsauga yra absoliuti“. Iš tiesų tai reiškia, kad neliečiama religijos laisvės esmė yra tai, kad niekas *negali būti verčiamas dalyvauti religinėje bendruomenėje, religinėje pamokoje arba imtis kokių nors religinių veiksmų* (plg. Kiener, R.; Kälin, W. *Grundrechte*, p. 60, 275–276.). Taip pat ir laisvė „neatskleisti savo įsitikinimų ir nebūti verčiamam juos atskleisti <…>, neatskleisti savo požiūrio į tikėjimo ar netikėjimo dalykus <…>, pasirinkti jam priimtiną religiją [arba pasaulėžiūrą – *T. B.*] ar nepasirinkti jokios, pakeisti pasirinktą religiją [arba pasaulėžiūrą – *T. B.*] ar jos atsisakyti“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 5 punktas), nebūti „verčiamam pasirinkti ar išpažinti kurią nors religiją arba tikėjimą“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 10 punktas) turėtų būti vertinama kaip *absoliuti garantija*.

434 Urteile des Schweizerischen Bundesgerichts vom 16. November 1878. *BGE 4 S. 533*; vom 30. November 1878. *BGE 4 S. 538*; vom 30. November 1878. *BGE 4 S. 540*.

435 Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 9. Juli 1969. *BGE 95 I 350*.

(tikėjimo ir sąžinės laisve), „jeigu pagal jo statutus (nuostatus) jo veiklos tikslas yra religinis arba bažnytinis“[436]. Iš esmės tai yra visi religiniai arba bažnytiniai privatinės teisės pagrindu egzistuojantys bei viešieji juridiniai asmenys, kurių tikslai nėra ekonominiai[437].

6.2. Konstitucinis pasaulietinės valstybės principas

Sąvoka *pasaulietinis*[438] Lietuvos konstitucinės teisės šaltiniuose pirmą kartą įtvirtinta Lietuvos Respublikos Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, kurio 31 straipsnio 3 dalyje buvo įtvirtinta nuostata, kad „valstybės institucijos, jos mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės“[439]. Šios nuostatos reguliavimo sritis buvo platesnė nei 1992 m.

---

436 Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 14. Februar 1992. *BGE 118 Ia 46* (*infoSekta*).

437 Cavelti, U. J. Glaubens- und Gewissensfreiheit. In *St. Galler Kommentar zu Art. 15 BV. Die schweizerische Bundesverfassung. Kommentar.* Hrsg. Ehrenzeller, B., et. al. Lachen SZ: Dike Verlag AG, 2002, p. 228.

438 Moderni sąvokos *pasaulietinis* samprata, kaip teigia H. J. Bermanas, yra vadinamosios Popiežių revoliucijos padarinys. Žodžio *pasaulietinis* (*secular*) prasmė pasikeitė būtent tuo laikotarpiu. „Klasikinėje lotynų kalboje *saeculum* reiškė „epochą“, „laiką“, „kartą“ arba „tam tikros epochos žmones“ <…>; be to, šiuo žodžiu buvo pradėtas žymėti „šimtmetis“. Bažnyčios Tėvai I, II, III ir IV a. žodį *saeculum* vartojo pažymėti žemiškajam pasauliui – „laikinajam“ pasauliui, supriešintam su amžinąja Dievo karalyste. <…> „Laikiškas“ ir „pasaulietinis“ buvo menkinamasis žodis, reiškęs prisirišimą prie laiko, žmogaus egzistencijos sugedimo padarinį, ypač politinės valdžios srityje“. O XI a. pabaigoje – XII a. pradžioje „jis buvo pradėtas taikyti visiems pasauliečiams. Sąvokos *laikiškas* (ar *pasaulietinis*) antonimas buvo sąvoka *dvasinis*. Visi dvasininkai dabar buvo vadinami *spirituales*, t. y. *dvasingieji*. <…> Popiežių revoliucija prasidėjo popiežių pastanga Šventąjį ir Kikščioniškiausiąjį Imperatorių, kuris šimtmečiais atliko svarbiausią vaidmenį bažnyčios gyvenime, nužeminti iki paprasto pasauliečio, žemesnio už žemiausią dvasininką, padėties. <…> Galų gale kova tarp popiežininkų ir jų oponentų baigėsi kompromisais. Kaip tik iš šios kovos ir šių kompromisų išaugo Vakarų politinis mokslas, ir ypač pirmosios moderniosios vakarietiškos valstybės ir pasaulietinės teisės teorijos. <…> Iš šios kovos tarp pasaulietinės ir dvasinės valdžios šalininkų atsirado kiekvienos šalies siekius atitinkančios naujos pasaulietiškumo sampratos. <…> Naujas laiko pojūtis glūdėjo pasikeitusioje žodžio *seculum* prasmėje ir naujame pasaulio pertvarkymo misijos pojūtyje. Palyginti statišką požiūrį į politinę visuomenę išstūmė dinamiškesnis požiūris, pradėta rūpintis visuomeninių institutų ateitimi“. XII a. Europoje pasirodę pirmieji istorikai „aiškino, kad istorija juda pirmyn pakopomis, pasiekdama kulminaciją jų pačių epochoje, kurią kai kurie iš jų vadino moderniaisiais laikais, arba modernybe (*modernitas*)“. Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija*, p. 152–156.

439 Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-224.
Jei imsime platesnį istorinį kontekstą, Lietuvoje buvo plačiai diskutuojama apie pasaulietinės valstybės įtvirtinimą konstitucinės teisės šaltiniuose, bet eksplicitinės išraiškos juose šis principas taip ir neįgijo. Antai Steigiamojo Seimo sudarytoje Konstitucinėje komisijoje du trečdalius narių turėjusios centro partijų „koalicijos susitarime didžiausio dėmesio susilaukė bažnyčios ir valstybės santykių teisinio reglamentavimo klausimai (teisėtais turėjo būti laikomi civilinės padėties aktai, sudaryti ir bažnyčios, ir valstybės institucijų; neturėjo būti privilegijuotų tikybų; valstybinėse mokyklose tikybos pamokas norėta laikyti neprivalomas vaikams, kurių tėvai raštu jų atsisakytų). <…> Buvo tiesiog stebėtina, kad Konstitucinėje komisijoje, žinant kiekvieno koalicijos partnerio pažiūras, buvo pasiektas susitarimas dėl bažnyčios ir mokyklų santykių reglamentavimo Konstitucijos projekte. Tada, kai Lietuvių krikščionių demokratų partijos programoje buvo reikalaujama visiems, priklausantiems kuriai nors konfesijai, asmenims valstybinėse mokyklose įvesti privalomą religijos mokymą, Lietuvos

spalio 25 d. Konstitucijos 40 straipsnio 1 dalies, nes apėmė *ir valstybės institucijų pasaulietiškumą*, taigi tai, kas Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 7 punkte vadinama *Lietuvos valstybės, jos institucijų*

valstiečių liaudininkų partijos programa, atvirkščiai, teigė, jog visos visuomenės (arba valstybės) išlaikomos mokyklos turi būti pasaulietinės. Be to, siekdamas Konstitucijoje realizuoti visišką piliečių sąžinės ir tikėjimo laisvę, Valstiečių sąjungos ir Socialistų liaudininkų demokratų partijos atstovų suvažiavimas, vykęs 1921 m. rudenį, įpareigojo savo frakcijas Steigiamajame Seime, rengiant Konstitucijos projektą, ginti valstybės ir bažnyčios atskyrimo principą, saugoti mokyklą nuo piliečio sąžinės varžymų, reikalauti pasaulietinio Konstitucijos pobūdžio, apdrausti ją nuo klerikalizmo tendencijų“ (Maksimaitis, M. Centro partijų koalicija Steigiamajame Seime ir 1922 metų Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Jurisprudencija*. 2004, 53(45): 87–89). „Konstitucijos projektas su straipsniu, prasidedančiu žodžiais: „Religijos mokslas yra mokyklos programoje, išskyrus mokyklas, įsteigtas vaikams, kurių tėvai nepriklauso jokiai tikybinei organizacijai“ ir pasibaigiančiu minėta nuostata dėl teisės atleisti mokinį nuo tikybos pamokų lankymo, Konstitucinės komisijos buvo perduotas Steigiamojo Seimo plenumui. Krikščionių demokratų bloko žmonių, nebesaistomų sutarties su valstiečių liaudininkų bloku, pastangomis antrojo svarstymo metu buvo išbrauktas paskutinysis minėtos nuostatos sakinys, o per trečiąjį svarstymą – straipsnio pradžia pakeista kategoriškai suformuluotu teiginiu: „Religijos mokymas mokyklose yra privalomas.“ Taip pat išbrauktas komisijos pasiūlytame projekte buvęs straipsnis, kuriame skelbta, kad valstybinės tikybos Lietuvoje nėra“ (Maksimaitis, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)*. Monografija. Vilnius: Justitia, 2005, p. 132). Analogiškos konstitucinės švietimo reikalų nuostatos išliko ir 1928 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos tekste. 1922 m. rugpjūčio 1 d. ir 1928 m. gegužės 15 d. konstitucijų nuostatų analizė leidžia daryti išvadą, kad to laikotarpio Lietuvos valstybę sunkiai būtų buvę galima teisiškai apibūdinti kaip griežtai pasaulietinę. 1938 m. Lietuvos Konstitucija šią padėtį kiek pakoregavo. „Tendencija stiprinti valstybės įtaką visuomenės gyvenimui prasiskverbė ir į <…> kitas konstitucinio reguliavimo sritis. Viena iš tokių – religija. <…> buvo laikomasi principo, jog negali būti joje jokios kitos galios, kurios normos būtų privalomos valstybei. Remiantis šiuo principu, į Konstitucijos projektą buvo įtraukta nuostata, kurią J. Stanišauskis, referuodamas ją Seimui, apibūdino kaip konstitucinę naujovę: tai politinės veiklos iš Bažnyčios eliminavimas, ir dvasiniams ordinams, kongregacijoms ir brolijoms visiškas laisvės garantavimas tik tikybinėje veikloje“ (Maksimaitis M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)*, p. 256–257), bet ne laisvė tvarkytis pagal savo kanonus ir statutus. Negalima nepastebėti, kad valstybės pasaulietiškumo idėją gynė Mykolas Römeris. Stasys Antanas Bačkis savo disertacijoje pateikia nuorodą į M. Römerio straipsnį (M. R. *Konkordato žalingumas Lietuvai*. Vaga, 1931, Nr. 1, p. 9), o jo autorių kritikuoja už tai, kad jis „suprato konkordatą ir popiežiaus bulę tik kaip klerikalizmo grėsmę ir pavojingą Katalikų Bažnyčios kišimąsi į lietuvių tautos vidaus gyvenimą. <…> šis straipsnis buvo vienintelis balsas Lietuvos spaudoje ir viešojoje nuomonėje, ir atspindėjo tik vienos grupės nuomonę“ (Bačkis S. A. *Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas*, p. 146).

Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijoje, kuri „priskirtina konstitucinės reikšmės teisės aktams“ (Sinkevičius, V. Įstatymo dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos vaidmuo ir vieta Lietuvos teisės sistemoje. *Parlamento studijos*, 2004, 1: 25), buvo įtvirtinta nuostata, kad pasibaigus okupacijai turėsiančią susirinkti Laikinąją Tautos Tarybą, turinčią įstatymų leidžiamąją galią (6 punktas), sudarys, be kita ko, visų „religinių organizacijų bei sąjūdžių <…> atstovai, prisilaikant proporcingo atstovavimo principo“ (7 punktas). Deklaracijoje taip pat „konstatuojama *teigiama religijos įtaka ugdant tautos moralę ir palaikant jos atsparumą sunkiausiu laisvės kovų laikotarpiu* [kursyvas – *T. B.*]“ (18 punktas). Šios įtakos tęstinumo ir esminės reikšmės Lietuvos Nepriklausomybės atgavimui neįmanoma nuneigti. Maža to, ją reikėtų ir labiau sukonkretinti: „Istoriškai akivaizdu, kad visiško Lietuvos valstybės funkcionavimo atkūrimas 1990 m. – didele dalimi Katalikų bažnyčios priešinimosi okupacijai (ir politizuotam ateizmui, pažeidusiam valstybinės bendruomenės savimonę ir tokių vertybių kaip šeima, motinystė, tėvystė ar darbas supratimą) padarinys“ (Šileikis E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*, p. 265).

ir jų veiklos pasaulietiškumu, o teisės doktrinoje *pasaulietinės valstybės principu*[440]. Po Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo imta kalbėti būtent apie šį principą kaip apie *išvestinį* konstitucinį *determinacinį*, o ne *valstybės religinio ir pasaulėžiūrinio neutralumo principą*, juo labiau kad šiame nutarime yra konstatuota: „Valstybė turi būti neutrali įsitikinimų atžvilgiu, ji neturi teisės nustatyti kokią nors privalomą pažiūrų sistemą. <…> Konstitucinis valstybės ir bažnyčios atskirumo principas <…> lemia valstybės pasaulėžiūrinį ir religinį neutralumą. Tai, kad Lietuvos valstybė ir jos institucijos yra pasaulėžiūros ir religijos požiūriu neutralios, reiškia valstybės ir tikybos sričių, valstybės ir bažnyčių bei religinių organizacijų paskirties, funkcijų ir veiklos atribojimą. Pabrėžtina, kad valstybės *neutralumas ir pasaulietiškumas* [kursyvas – *T. B.*] negali būti pagrindas diskriminuoti tikinčiuosius, varžyti jų teises ir laisves. Valstybės pasaulietiškumas suponuoja ir valstybės nesikišimą į bažnyčių bei religinių organizacijų vidaus gyvenimą.“ Konstitucinio Teismo baigiamųjų aktų analizė teikia pagrindą manyti, kad Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje *neutralumo* ir *pasaulietiškumo* sąvokos, nors pagal raidę ir atskirtos, turinio prasme tapatinamos, o Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendime pabrėžiamas būtent *valstybės pasaulietiškumas* ir visai nebeužsimenama apie *neutralumą*.

Savo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies III skyriaus 4 punkto 2 papunktyje Konstitucinis Teismas atskleidė kompleksinio *valstybinių ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigų pasaulietiškumo principo* veikimo sritį: šis principas, „be kita ko, reiškia, kad valstybės ir savivaldybių pasaulietinės mokymo ir auklėjimo įstaigos yra tolerantiškos, atviros ir prieinamos visų tikybų žmonėms, taip pat netikintiesiems visuomenės nariams; ugdymo pasaulėžiūrinis turinys šiose įstaigose yra pasaulietinis; dėstant pasaulietinius mokomuosius dalykus moksleiviams nėra diegiama jokia religija ar tikėjimas. <…> bažnyčios ir religinės organizacijos pedagogams, kitiems pasaulietinių švietimo įstaigų darbuotojams (išskyrus tikybos mokytojus) negali nustatyti jokių su jų įsitikinimais ar tikyba susijusių reikalavimų. Valstybinių ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigų valdymą organizuoti, prižiūrėti jų veiklą gali tik valstybės ir savivaldybių institucijos, bet ne bažnyčios ar religinės organizacijos“. Priešingu atveju, kaip toliau konstatuoja Konstitucinis Teismas, būtų „pažeidžiamas konstitucinis valstybės ir bažnyčios atskirumo principas“. Taigi, pažeidus *valstybinių ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigų pasaulietiškumo principą*, pažeidžiamas būtent *valstybės ir bažnyčios atskirumo principas*, o ne *pasaulietinės valstybės principas*. Tačiau kita vertus, Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje valstybės pasaulietiškumas apibrėžiamas būtent per valstybės ir bažnyčios *atskyrimą* – „Konstitucijoje įtvirtintas valstybės pasaulietiškumas suponuoja valstybės nesikišimą į bažnyčių bei religinių organizacijų vidaus gyvenimą“ (Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo

[440] Kūris, E. Lietuvos Respublikos Konstitucijos principai. In *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlio parengimo koordinatorius E. Jarašiūnas. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001, p. 264–266; Kūris, E. Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo šeštoji konferencija „Konstitucinių principų plėtojimas konstitucinėje jurisprudencijoje“ [interaktyvus]. Neringa, 2001 m. birželio 11–12 d. [žiūrėta 2009-11-12]. < http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/01.pdf >; Kūris, E. Koordinaciniai ir determinaciniai konstituciniai principai (2). *Jurisprudencija*. 2002, Nr. 27 (19): 65–66. Taip pat Blinstrubis, T. Pasaulietinės valstybės principas. *Socialinių mokslų studijos*. 2010, 2 (6): 139–161.

motyvuojamosios dalies II skyriaus 8 punktas), o „bažnyčios bei religinės organizacijos nesikiša[441] į valstybės, jos institucijų ir pareigūnų veiklą, neformuoja valstybinės politikos“ (2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 7 punktas). Su tokia Konstitucinio Teismo pozicija tikrai galima sutikti, nes ja tiesiog konstatuojama objektyvi pasaulietinės valstybės realybė: „Modernybės laikais (ypač po Prancūzų revoliucijos) atsiradusi pasaulietinės valstybės koncepcija, pabrėžianti valstybės ir bažnyčios *atskyrimą* [kursyvas – *T. B.*], yra vienas iš svarbiausių šiuolaikinės Vakarų demokratijos principų“[442]. Tačiau valstybės ir bažnyčios atskyrimas nėra kokia nors universali teisinės valstybės (*the rule of law*) dalis; jis yra nacionalinės teisės elementas[443], kadangi įvairiose valstybėse skiriasi jo turinys (Lietuvoje tai valstybės ir bažnyčios atskirumo, o ne atskyrimo principas). Tačiau šioje vietoje iš karto kyla keli klausimai:

---

441 „Valstybei renkantis demokratinę santvarką, o visuomenei linkstant prie respublikos, religijos ryšys su valdžia darosi vis pavojingesnis, nes artėja metas, kai valdžia eis iš rankų į rankas, kai nuolat kaitaliosis politinės teorijos, kai kasdien keisis arba dings nebūtyje žmonės, įstatymai, net konstitucijos, ir tai vyks ne kurį laiką, o be paliovos. Demokratinių respublikų prigimčiai būdingas judrumas ir nepastovumas, kaip absoliučiai monarchijai – sustingimas ir vangumas. / Jei amerikiečiai, kas ketveri metai keičiantys valstybės vadovą, kas dveji metai renkantys naujus įstatymų leidėjus ir kasmet perrenkantys vietinės valdžios pareigūnus, jei jie, politikos pasaulyje leidę eksperimentuoti naujovių diegėjams, nebūtų religijos atskyrę nuo politikos, argi ji būtų išsilaikiusi šėlstančiuose visuomenės nuomonių verpetuose? Kas ją, įsivėlusią į partijų grumtynes, gerbtų kaip pridera? Ko būtų vertas jos amžinumas, jei viskas aplinkui žūtų? / Amerikiečių dvasininkai pirmieji suvokė tą tiesą ir prie jos prisiderino. Jie pamatė, jog, norėdami įgyti politinę galią, jie turi atsisakyti religijos įtakos, ir sutiko verčiau netekti valdžios paramos, negu nuolat patirti jos nepastovumą. / Amerikoje religija, ko gero, ne tokia galinga, kaip kitados buvo kai kuriose šalyse, tačiau jos įtaka daug patvaresnė. Ji remiasi savo pačios jėgomis, kurių niekas negali iš jos atimti; ji veikia tik vienoje aprėžtoje srityje, bet viešpatauja joje vienvaldiškai, nedėdama jokių pastangų. <…> / [D]vasininkai politinėje visuomenėje <…> neturi jokių valstybinių tarnybų. Nė vieno nemačiau nei valdžios ar valdymo organuose, nė vieno jų atstovo neradau nei Kongrese, nei Senate, nei Atstovų Rūmuose. / Daugelyje valstijų kelią į politinę karjerą jiems užtvėrė įstatymas (čia Tocqueville‘is daro nuorodas į kai kurių valstijų konstitucijas ir cituoja New Yorko Konstitucijos nuostatą: „Evangelijos tarnų pašaukimas – tarnauti Dievui ir rūpintis sielų išganymu, todėl negalima nukreipti jų dėmesio nuo tų svarbių priedermių vykdymo; taigi nė vienas Evangelijos tarnas ar kunigas, kad ir kokiai sektai jis priklausytų, negali būti skiriamas į valstybinę, pilietinę ar karinę tarnybą“), o visose kitose – visuomenės nuomonė. <…> Mačiau, kaip jie šalinasi visų partijų ir labai vengia užmegzti su jomis kokius nors ryšius.“ Tocqueville de, A. *Apie demokratiją Amerikoje*, p. 320–321,317–318.

„Žinoma, bažnyčios, kaip ir visos kitos visuomeninės organizacijos, gali viešai reikšti savo nuomonę dėl valstybėje vykdomos politikos, bet aktyviais veiksmais dalyvaudamos politiniuose procesuose bažnyčios ne tik savo autoritetu rizikuoja nepalyginamai labiau nei kiti visuomeniniai susivienijimai, bet ir, priešingai nei kitų visuomeninių susivienijimų atveju, joms ypač galioja pasaulietinės valstybės bei valstybės ir bažnyčios atskyrimo imperatyvai. Dar kartą pabrėžiame, kad nekvestionuojame krikščionybės ir bažnyčios ekstraordinarinės reikšmės ir nuopelnų valstybingumo atstatymui, tautiškumo tęstinumui ir valstybės bei žmonių teisių gynime okupacinės priespaudos laikais. Bet dabartinės bažnyčių pastangos daryti įtaką valstybės valdžiai, paradoksaliai, reiškia konstitucinės jų atramos visuomenėje devalvaciją! Kokia sekuliari yra Jungtinių Valstijų valstybė, bet kokia svarbi religija Jungtinių Valstijų ir daugumos jų piliečių laisvei! Be to, kartais bažnyčių dalyvavimas politikoje gali būti ne tik geranoriškas, siekiantis ginti savas religines vertybes, visuomenės dorovę, bet ir nukreiptas prieš nacionalinius konstitucinius interesus, pvz., tam tikrų Rusijos politikos tikslų įgyvendinimas arba siekis juos įgyvendinti Baltijos valstybėse, pasinaudojant tam tikromis tų valstybių „vidinėmis“ priemonėmis, viena iš kurių – stačiatikių bažnyčia.“

442 Vaičaitis, V. Teisė ir religija. *Justitia*. 2008, Nr. 3 (69): 26.

443 Mesonis, G. Constitution & remarks on religion: the problem of the compatibility in XX-XXI centuries. *Jurisprudencija*. 2006, 6 (84): 31.

pirma, koks valstybės ir bažnyčios santykių modelis kyla iš lietuviško konstitucinio reguliavimo? Antra, kokią įtaką jis turi valstybės pasaulietiškumo sampratai? Trečia, kodėl Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra suformuluotas valstybės ir bažnyčios *atskirumo*, o ne *atskyrimo* principas?

M. Römeris skyrė *keturis valstybės santykių su bažnyčia modelius*: 1) visiško bažnyčios sutapimo su valstybe; 2) vienos privilegijuotos oficialios ar valstybinės bažnyčios ir greta jos toleruojamų kitų bažnyčių; 3) principinės bažnyčių lygybės valstybėje, t. y. viešosios teisės korporacijų statuso suteikimo bažnyčioms; 4) visiško bažnyčių atskyrimo nuo valstybės[444]. Šiuolaikinėje valstybės ir bažnyčios santykių praktikoje sąlygiškai būtų galima išskirti tris pagrindinius *valstybės santykių su bažnyčia modelius*: *1) valstybinės bažnyčios*, arba kitaip – valstybės ir bažnyčios *institucinės vienybės*, modelis (Anglikonų bažnyčia Didžiojoje Britanijoje, Romos katalikų bažnyčia Lichtenšteino Kunigaikštystėje, Evangelikų liuteronų bažnyčia Danijoje ir kt.); 2) valstybės ir bažnyčios paritetinio *bendradarbiavimo* modelis, arba bažnyčios *valstybinio pripažinimo* viešosios teisės subjektu modelis (Vokietija, kai kurie Šveicarijos kantonai, Austrija ir kt.); 3) valstybės ir bažnyčios *griežto atskyrimo* modelis, pagal kurį bažnyčioms nesuteikiamas joks valstybinio pripažinimo statusas; jos veikia kaip privatinės teisės pagrindu įsisteigę juridiniai asmenys (Čekija, JAV, Prancūzija ir kt.).

Nors valstybės ir bažnyčios santykių sistemas apibendrintai galima suskirstyti į kelis modelius, varijuojančius nuo institucinės vienybės iki laicistinio atskyrimo, būtina pabrėžti, kad nė vienas teoriškai išskirtas šių santykių modelis praktikoje nėra gryno pavidalo. Tik iš sisteminio viso Konstitucijos teksto aiškinimo bei konstitucinės jurisprudencijos analizės galima nustatyti lietuviškąjį valstybės ir bažnyčios santykių modelį, nes jis šiuose konstitucinės teisės šaltiniuose nėra aiškiai nurodytas. Atrodytų, kad Konstitucinio Teismo suformuluotas „valstybės ir bažnyčios atskirumo principas“, kuris yra „Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiškumo pamatas“ (2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 7 punktas), bylotų apie minėto trečiojo – visiško (griežto) valstybės ir bažnyčios atskyrimo – modelio įtvirtinimą. Šią poziciją dar labiau sustiprinti turėtų konstitucinės teisės mokslo doktrinoje, kaip jau nurodyta, suformuluotas konstitucinis *pasaulietinės valstybės principas*. Tačiau tokia hipotezė nepatvirtinama dėl kelių priežasčių:

1. Konstitucinis Teismas suformulavo valstybės ir bažnyčios *atskirumo*, o ne atskyrimo principą. „Konstitucinis Teismas, pavartodamas „atskirumo“ terminą, tarytum norėjo pabrėžti šios ir „atskyrimo“ sąvokų turinio netapatumą. Jurisprudencijoje sąvokos „atskirumas“ turinys yra suvokiamas kur kas „švelniau“ nei valstybės ir bažnyčios atskyrimo principo teorijos idealai“[445]. Gramatinis terminų aiškinimas

---

444 Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*, p. 149.

445 Mesonis, G. *Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai*, p. 115.
Valstybės ir bažnyčios *atskyrimas*, kaip teigė M. Römeris, reiškia, jog „bažnyčiai negali būti valstybėje suteikta jokia viešoji galia ir jokia viešoji (valstybinė) funkcija; visos bažnyčios yra valstybėje lygios ir valstybė nė vienai jųjų nesuteikia pirmenybės prieš kitas; visų tikybų mokslas yra valstybėje laisvas ir jokios tikybos mokslas nėra oficialus; visoms bažnyčioms yra taikomas *bendras šiaip draugijų ir sąjungų teisinis rėžimas*“ (Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*, p. 147).

tai patvirtina. Remiantis „Lietuvių kalbos žodynu“[446] galima konstatuoti, jog sąvoka *atskirumas* šiuo atveju reiškia, kad valstybinė valdžia ir bažnytinė valdžia yra atskiros (netapačios), kad tarp valstybės ir bažnyčios, kaip teisės subjektų, yra skirtumas. Tuo tarpu sąvoka *atskyrimas* pabrėžiamas radikalus (griežtas) valstybės ir bažnyčios egzistavimas skyriumi, be to, ji gali reikšti atskyrimą kaip procesą, jo rezultatą. Nepaisant to, E. Šileikis teigia, kad šis „atskirumas yra *nevisiškai įtikinamas* pagal Konstitucijos nuostatą „valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją“ (K 38 str. 4 d. 2 s.). <…> Todėl galima teigti, kad ydinga sureikšminti valstybės ir bažnyčios – dviejų viešųjų juridinių asmenų! – atskirumą <…>“[447]. Tokia pozicija diskutuotina. Būtent sąvoka *atskirumas* šiuo atveju ir reikštų dviejų skirtingų nuolatinių teisinių santykių dalyvių – valstybės ir bažnyčios – *paritetą*, *sugyvenimą*, todėl ir, pvz., konstitucinės nuostatos, kad „valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją“, „turinys leidžia daryti išvadą, kad nuo bažnytinės santuokos registracijos dienos taip pat atsiranda sutuoktinių teisės ir pareigos“[448]. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuluotu valstybės ir bažnyčios *atskirumo principu* siekiama parodyti, kad tradicinės religinės bendruomenės, formuojantis Lietuvos valstybingumui, suvaidino ypatingą vaidmenį ir kad jos nėra taip atskirtos nuo valstybės, kad neturėtų teisės įvairiai reikštis viešojoje erdvėje.

2. Konstitucinis Teismas savo baigiamuosiuose aktuose nėra aiškiai atskleidęs sąvokos *valstybės pasaulietiškumas* turinio. „Lietuvių kalbos žodyne“ žodis *pasaulietinis* yra aiškinamas kaip turintis reikšmę „priklausantis pasauliečiams, ne dvasininkams“, „nesusijęs su religija“. Konstitucinis Teismas taip pat buvo gana lakoniškas: „Konstitucinis valstybės ir bažnyčios atskirumo principas yra Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiškumo pamatas. <…> valstybės <…> pasaulietiškumas negali būti pagrindas diskriminuoti tikinčiuosius, varžyti jų teises ir laisves. Valstybės pasaulietiškumas suponuoja ir valstybės nesikišimą į bažnyčių bei religinių organizacijų vidaus gyvenimą“ (2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 7 punktas). Logiškai ir sistemiškai aiškinant Konstitucinio Teismo poziciją darytina išvada, kad Konstitucinis Teismas valstybės pasaulietiškumą apibrėžia per valstybės ir bažnyčios atskirumo principą, kuris, kaip jau nurodyta, reiškia paritetinį šių teisės subjektų sugyvenimą. Taigi lietuviškoji valstybės pasaulietiškumo turinio interpretacija nėra griežta arba laicistinė. Tampa aišku, kodėl Konstitucinis Teismas *expressis verbis* nurodė ne pasaulietinės valstybės, o tik mokymo ir auklėjimo įstaigų pasaulietiškumo principą, kuris šiame kontekste yra visiškai pagrįstas.

3. Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje valstybės pasaulietiškumas yra neatsiejamas nuo religijos laisvės, užkertančios kelią valstybei kaip nors kištis į religijos reikalus („Valstybė turi būti neutrali įsitikinimų atžvilgiu, ji neturi teisės nustatyti kokią nors privalomą pažiūrų sistemą“, teigiama Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 5 punkte). Valstybė

---

446 *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): e. variantas. Redaktorių kolegija: Naktinienė, G., et al. [interaktyvus].Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. [žiūrėta 2010-11-14]. <www.lkz.lt>.

447 Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*, p. 264.

448 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 31-562.

nesitapatina su bažnyčia ir konkrečia religija ar pasaulėžiūra, o tai reiškia *valstybės religinį ir pasaulėžiūrinį neutralumą*. Valstybės įsipareigojimas religiniam neutralumui nėra absoliutus, todėl valstybinio pripažinimo, arba privilegijuoto statuso suteikimas religinėms bendruomenėms, valstybėje dera su jos religiniu neutralumu[449].

4. Konstitucijos 43 straipsnio 5 dalyje yra įtvirtinta nuostata, kad „bažnyčių bei kitų religinių organizacijų būklė valstybėje nustatoma susitarimu arba įstatymu". Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad toks susitarimas tėra įstatymų leidėjo geros valios išraiška ir savaime nepažeidžia asmenų lygiateisiškumo: „Konstitucinė nuostata „bažnyčių bei kitų religinių organizacijų būklė valstybėje nustatoma susitarimu" negali būti aiškinama kaip reiškianti įpareigojimą valstybei atitinkamus susitarimus sudaryti su visomis tradicinėmis Lietuvoje bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis, taip pat kitomis valstybės pripažintomis bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis. Valstybė laisvai sprendžia, sudaryti atitinkamus susitarimus ar jų nesudaryti, o jeigu sudaryti, tai su kuo. Minėta konstitucinė nuostata negali būti aiškinama ir taip, kad jeigu valstybė yra sudariusi tam tikrą susitarimą su kuria nors viena bažnyčia ar religine organizacija, tai ji turi atitinkamus susitarimus sudaryti ir su kitomis Lietuvoje veikiančiomis bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis" (2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 8 punktas).

6.2.1. Pasaulietinės valstybės pobūdis[450] Lietuvoje

Lietuviškoji valstybės ir bažnyčios santykių sistema yra tikrai tolima prancūziškajam griežto valstybės ir bažnyčios atskyrimo modeliui, paremtam *laïcité* (griežto

[449] Kley, A. Wie neutral ist die Rechtsprechung des Schweizerischen Bundesgerichts in Glaubens- und Weltanschauungsfragen? In *Religiöse Neutralität: ein Rechtsprinzip in der multireligiösen Gesellschaft.* Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht. Hrsg. R. Pahud de Mortanges. Band 21. Zürich, Basel, Genf: Schulthess Juristische Medien, 2008, p. 87.

[450] Be jokios abejonės, kiekviena šiuolaikinė demokratinė valstybė yra *pasaulietinė valstybė*, tačiau apie tai, koks valstybės ir bažnyčios santykių pasaulietiškumo pobūdis yra įtvirtintas paskiroje valstybėje, mes negalime spręsti vien tik iš Konstitucijos ar ordinarinės teisės tekstų, o reikia tirti ir faktinę Konstituciją. Antai 1958 m. Prancūzijos Konstitucijos 1 straipsnio 1 dalies pirmajame sakinyje skelbiama: „Prancūzija yra <…> pasaulietinė <…> respublika (*La France est une République* <…> *laïque*…). <…> Ji gerbia visus tikėjimus" (Constitution de la République française du 4 octobre 1958 *(Version mise à jour en novembre 2011). L'Assemblée nationale.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-07]. <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution_11-2011.pdf>). Ir Rusijos Federacijos Konstitucijos 14 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad „Rusijos Federacija – pasaulietinė valstybė. <…> 2. Religiniai susivienijimai atskirti nuo valstybės ir lygūs prieš įstatymą" (Конституция Российской Федерации принята на всенародном голосовании 12 декабря 1993 года, с изменениями от 30.12.2008. *Совет Федерации Федерального Собрания Российской Федерации.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-07]. <http://council.gov.ru/files/constitution/constitution.pdf>). Rusijos Federacijos Sąžinės laisvės ir religinių susivienijimų įstatyme (Федеральный закон от 26 сентября 1997 г. N 125-ФЗ "О свободе совести и о религиозных объединениях") taip pat nėra nustatyta religinių organizacijų valstybinio pripažinimo galimybės. Taigi akivaizdu, kad Rusijos teisinis reguliavimas valstybės ir bažnyčios santykių srityje yra orientuotas į prancūziškąjį laicistinį modelį. Tačiau ar verta toliau įrodinėti tai, kad Prancūzija ir Rusija faktinių valstybės ir bažnyčios santykių plotmėje skiriasi „kaip diena ir naktis"?! Pastarojoje pastebima netgi tam tikra valstybės ir stačiatikių bažnyčios („dvigalvio erelio") vienybė! Arba štai pagal Airijos Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalį visa valstybės

pasaulietiškumo) samprata, ir labai gimininga vokiškajam „kooperacijos vietoj atskyrimo“ (*Kooperation trotz der Trennung*), arba vadinamajam „šlubuojančio atskyrimo“ (*hinkende Trennung*), modeliui, t. y. atskyrimo, kuris yra atviras valstybės ir bažnyčios *kooperacijai* (lietuviškajam *atskirumui*), tačiau reikia sutikti su E. Šileikiu – ji nėra ir visiškai tapati minėtai sistemai[451] (pvz., Lietuvoje nėra bažnytinių mokesčių). Taip yra dėl to, kad Lietuvai, nors ji ir priskirtina *sekuliarių valstybių*, t. y. tokių, kuriose konstituciškai nėra eksplicitiškai įtvirtinta laicistinė „atskyrimo formulė“, *tipui*, būdingas savitas valstybės ir bažnyčios santykių *modelis*, todėl ir savita valstybės *pasaulietiškumo* samprata. Paprastai suprantama, kad *griežtai pasaulietinė valstybė* yra tokia, kurioje: a) nėra ir negali būti nustatyta nei valstybinė religija, nei valstybinė bažnyčia; b) valstybė ir bažnyčia instituciškai yra atskirtos, jos yra savarankiški subjektai, valstybė jokiai religinei bendruomenei konstituciškai nesuteikia jokio viešosios teisės subjekto statuso; c) garantuojama (ypač individuali) religijos laisvė, tačiau daugiau ar mažiau stengiamasi apriboti religijos sklaidą ar jos simbolių naudojimą viešojoje erdvėje; d) valstybės valdžia nesikiša į religijos sritį, bažnyčios ir religinių bendruomenių vidaus reikalus ir funkcijas, o bažnyčios ir religinės bendruomenės nesikiša į valstybės vykdomas funkcijas, valdžios institucijų veiklą, tiesiogiai nedaro įtakos valstybės politikos įgyvendinimui. Tačiau *sekuliarioje valstybėje* religinis ir pasaulėžiūrinis neutralumas pasireiškia tuo, kad nors valstybėje ir nėra įtvirtinta privaloma religija ar pasaulėžiūra, konstituciškai draudžiama nustatyti nacionalinę bažnyčią, vis dėlto neatmetama religijos ar bažnyčios vertė ir reikšmė valstybės raidoje ir gyvenime suteikiant kai kurioms bažnyčioms *ypatingą* konstitucinį viešosios teisės subjekto statusą[452]. Tradiciškai valstybėje vyraujanti bažnyčia gali ir nebūti valstybine bažnyčia, tačiau kaip dvasinis paveldas gali būti gerbiamas jos mokymas ir įnašas į tautos kultūrą, valstybingumo raidą. Taigi sekuliarios valstybės religinis neutralumas skiriasi nuo laicistinės valstybės. Valstybės religinis ir pasaulėžiūrinis neutralumas lemia valstybės ir bažnyčios kooperaciją bendrų pedagoginių, socialinių, kultūrinių užduočių (*res mixtae*) srityse. Valstybė remia bažnyčią laikydamasi lygybės ir pariteto principų, neaukodama dėl to savo religinio neutraliteto[453], kuris yra jos institucijų veiklos pamatas ir *riba*. Ne veltui Šveicarijos Federalinis Teismas yra konstatavęs, kad „neutralumo esmė nėra iš valsty-

valdžia, taigi įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė išvedama *iš tautos, bet pirmiausia remiantis Dievo valia* (*All powers of government, legislative, executive and judicial, derive, under God, from the people…*) (Bunreacht na hÉireann. Constitution of Ireland. Enacted by the People 1st July, 1937. In operation as from 29th December, 1937. *The All-Party Oireachtas Committee on the Constitution*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-24]. <http://www.constitution.ie/reports/ConstitutionofIreland.pdf>), tačiau nuo to (ir kitų konstitucinių, teisinių nuostatų) Airija netampa kokia nors *teokratija*. Vis dėlto tai parodo, kad jos „pasaulietiškumo mastas“ skiriasi nuo, pvz., JAV, Prancūzijos, Vokietijos ar Lietuvos pasaulietiškumo.

451 Sileikis, E. Die Religionsfreiheit aus der Sicht des Gesetzgebers und des Verfassungsgerichts der Republik Litauen, p. 133.

452 Viešosios teisės korporacijos sąvoka „nėra tuščia forma, nes korporacinei religinei benduomenei suteikia ypatingą teisinę padėtį“. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 19. Dezember 2000 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 20. September 2000 (BVerfGE 102, 370 <338> *Körperschaftsstatus der Zeugen Jehovas*) *-2 BvR 1500/97-*.

453 Isensee, J. § 57 Gemeinwohl und Staatsaufgaben im Verfassungsstaat. In *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Hrsg. von Isensee, J. und Kirchhof, P. Band III. Das Handeln des Staates. Zweite, durchgesehene Auflage. Heidelberg: C. F. Mueller Verlag, 1996, p. 73.

binės veiklos pašalinti bet kokį religinį arba metafizinį aspektą; antireliginė laikysena, priešiškas, netgi antireliginis laicizmas, lygiai taip pat nėra neutralus“[454].

Vien Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies formuluotė, kad „valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas“, *per definitionem* byloja esant kooperacinio turinio *sekuliarumu* paremtą *religinį neutralumą*, Konstitucinio Teismo apibūdintą *pasaulietiškumo* sąvoka. Pilietinė visuomenė pagal Konstituciją yra laikoma ir turėtų būti atvira visuomenė. Demokratinė teisinė valstybė pagal konstitucinę jurisprudenciją yra atvira bažnyčių bei religinių organizacijų tradiciškumui, nes jis „sietinas su ilgaamže Lietuvos visuomenės dvasine, kultūrine raida ir padaręs jai esminį poveikį“ (Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimo motyvuojamosios dalies II skyriaus 7 punktas). *Konstitucinių principų turinys negali turėti kokio nors išsamaus (baigtinio) apibrėžtumo, jų turinys turi daugybę įvairių aspektų*, tačiau konstituciniai principai visada turi aiškiai apibrėžtą savo pamatinę prasmę, jie visada atspindi pagrindines, fundamentalias vertybes, kuriomis grindžiama Konstitucija“[455] .Gali būti, kad visuomenės vertybės iš tikrųjų pasikeis, „palyginti su tomis, kurios įtvirtintos Konstitucijoje, tačiau kad tokių pasikeitimų būtų paisoma, jie turi būti užfiksuoti pačioje Konstitucijoje, t. y. turi būti padaryta atitinkama Konstitucijos pataisa. Kol to nėra, jokių kitų prielaidų vertybes laikyti pasikeitusiomis nėra“[456]. Neginčytina, kad „aiškinant Konstituciją neužtenka matyti vien teisės dabartį. Konstitucija, kaip ilgalaikė teisė pagal savo prigimtį, kelia papildomus reikalavimus savo interpretavimui“, todėl būtina išlaikyti „konstitucinės dabarties ir ateities pusiausvyrą“[457].

---

454 Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 12. November 1997. *BGE 123 I 296 (Kopftuchentscheid).*

455 Sinkevičius, V. Konstitucijos aiškinimas ir jo ribos. *Justitia*. 2004, 3(51): 3, 8.

456 Kūris, E. *Konstitucija, teismai ir demokratija*, p. 264.

457 Jarašiūnas, E. Oficialios konstitucinės doktrinos koregavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2009, 1(115): 53.

IŠVADOS IR SIŪLYMAI

Darbe prieita prie tokių su tyrimo problematika ir uždaviniais susijusių išvadų:

1. Pagrindinių disertacinio tyrimo idėjų „pirmasis judintojas“ (*Primum movens*) yra konstitucinės teisės samprata, taigi ir konstitucinės teisės šaltinių sistemos samprata, todėl ji iš esmės ir nulemia *valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių teisės* sampratą. Iš to, kad teisės sistema yra monocentrinė, t. y. konstituciocentrinė ir iš to, kad tik Konstitucinis Teismas oficialiai aiškina Konstitucijos nuostatas, darosi aišku, kad „pasaulietinės valstybės“ Konstitucijoje yra tiek, kiek jos turinį bei apimtį yra atskleidęs Konstitucinis Teismas. Lygiai taip pat tikėjimo bei sąžinės arba religijos laisvės Konstitucijoje yra tiek, kiek jos apsaugos sfera bei turinys yra išaiškintas Konstitucinio Teismo. Teisės sistemos konstituciocentrizmas šiuo atveju reiškia ir tai, kad religinės prigimties teisės sistemos valstybėje gali egzistuoti ir koegzistuoti tik tiek, kiek pati Konstitucija jų nedraudžia, nes ji jas „pripažįsta“ (Konstitucijos 43 str. 1 d.), bet ji būtent tokia apimtimi leidžia joms egzistuoti nacionalinėje erdvėje, kiek jų veikimas neprieštarauja įstatymams, *in primis* Konstitucijai ir dorai (Konstitucijos 43 str. 1, 6 d.), todėl jų teisinė autonomija jokiu būdu nėra absoliuti (Konstitucijos 7 str. 1 d.).
2. *Konstitucinių* valstybės ir bažnyčios santykių teisės šaltiniai sutampa su konstitucinės teisės, kaip aukščiausiosios teisės, šaltiniais, todėl jos pagrindas nėra ordinarinė teisė. Vis dėlto teisinio reguliavimo aukščio dimensijos kai kuriais atvejais neišvengiamai susipina, būtent kai kalbama apie valstybės ir bažnyčios santykių teisę, kaip *teisės studijų discipliną* ir vieną iš *teisės mokslų*, taip pat kai kalbama apie *valstybinę bažnytinę teisę*, kuri apima tiek ordinarinę, tiek konstitucinę valstybės ir bažnyčios santykių teisę.
3. Vadovaudamiesi konstitucinės teisės teorijoje atskleista konstitucinės ir valstybinės teisės skirtimi, vokiškosios erdvės valstybių mokslininkų darbais bei Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo jurisprudencija konstatuojame, kad *valstybine religijos ir bažnytine teise* vadintume *visą* (*konstitucinę ir ordinarinę*) „bažnytiniu“ bei „religiniu“ aspektais relevantišką valstybės nustatytą teisinę tvarką. Tačiau *konstitucine religijos ir bažnytine teise* vadintume vien tik [aukščiausio] *konstitucinio lygmens* teisinės tvarkos sistemą, reguliuojančią institucinius *konstitucinius* valstybės ir bažnyčios santykius bei apimančią su jais susijusią relevantiškų konstitucinių pagrindinių teisių sritį. Taigi būtent pagal konstitucinėje teisėje reguliuojamų santykių sritį darbe išskirta *konstitucinė ius ecclesiasticum*, kaip konstitucinis institutas, arba kaip Konstitucijoje įtvirtintų principų ir normų visuma *plius* Konstitucinio Teismo formuluojamos oficialios konstitucinės doktrinos dalis kaip tam tikras konstitucinės teisės „fragmentas“, skirtas apjungti institucinius valstybės ir bažnyčios santykius bei su jais susijusias pagrindines teises. Valstybės ir bažnyčios santykių teisė laikytina *sudėtingu* konstituciniu institutu pirmiausia dėl gana didelės panašių konstitucinių principų bei normų grupės arba viso konstitucinės teisės reguliavimo „dalyko dalies“ savaime pakankamo „identiteto“.

4. *Bažnytinių* ir *religinių* juridinių asmenų, kaip pagrindinių teisių subjektų, egzistavimo ir veiklos esminis pagrindas valstybėje yra demokratinės valstybės garantuojama *korporatyvinė religijos laisvė.* Valstybė pati apibrėžia bažnyčių ir religinių organizacijų teisinę padėtį joje ir tai daro *inter alia* tam, kad išsaugotų savo narių, t. y. savo piliečių pagrindines teises, pirmiausia religijos laisvę ir taikų sambūvį tarp skirtingų religijų ir pasaulėžiūrų asmenų bei *ordre public*, kas, be kita ko, reiškia *valstybės*, o ne bažnyčių bei religinių organizacijų *teisės*, valstybinės jurisdikcijos, o ne bažnytinės jurisdikcijos *viršenybę*.
5. *Savivaldos ir autonomijos teisė yra vienas iš bažnyčių korporatyvinės religijos laisvės elementų.* Tačiau savireguliacijos teisė nėra absoliuti mažų mažiausiai tuo požiūriu, kad bažnyčios bei religinės organizacijos turi gerbti teisinės valstybės principus, ypač laikytis minimalių standartų pagrindinių teisių srityje: bažnyčių bei religinių organizacijų *autonomija* yra siejama su jų vidinių reikalų tvarkymu, t. y. su tomis vidinio valdymo sritimis, kuriose jos turi teisę savarankiškai [kanoniškai] tvarkytis, nepaisydamos valstybės konstitucinių nuostatų *(grynai bažnytiniai aktai);* bažnytinių bei religinių bendruomenių *savivalda* yra siejama su jų išorinių reikalų tvarkymu, t. y. su išore (už vidinio valdymo ribų) susijusiais aktais, kurių priėmimas neįmanomas be valstybės teisės laikymosi bei kontrolės *(su valstybės teise derinami ir jai neprieštarauti turintys bažnytiniai vidinio valdymo teisės aktai);* todėl reikėtų kalbėti apie *koordinacinį bažnytinių ir valstybinių aktų koegzistavimą*, tačiau moderni teisinė valstybė, *inter alia* per bažnytinių aktų kvestionavimo teisminiu būdu galimybę įtvirtina savo aktų primatą bažnytinių aktų atžvilgiu, kadangi įstatymai galioja visiems. Vis dėlto pirminiame akte – Konstitucijoje valstybė ir Tauta (kaip Konstitucijos kūrėja) nėra visiškai laisvos nustatyti bet kokią valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių formą, nes pirmiausia turi laikytis visuotinai pripažintų teisės principų, t. y. valstybės „viešpatavimas" religinių bendruomenių atžvilgiu, vienašališkai suvereniai apibrėžiant jų vietą ir vaidmenį valstybėje, nėra neribotas, nes ji *volens nolens* privalo garantuoti religijos laisvę ir užtikrinti asmenų teisinę lygybę bei nediskriminacines sąlygas.
6. Pilietinės Tautos laisvo apsisprendimo aktu įsteigiama demokratinė valstybė santykyje su religija ir institucionalizuotomis jos formomis – bažnyčiomis bei religinėmis organizacijomis – *turi būti laisvės, taikos, demokratijos, tolerancijos valstybė*, bet tik su sąlyga, jeigu ir pačios bažnyčios bei religinės organizacijos gerbia šias vertybes, neveikia antikonstituciniu būdu. Valstybė pati [ne be Tautos valios], būdama religijos bei pasaulėžiūros atžvilgiu neutrali, *paradoksaliai* yra priversta saugoti ir ginti [ne tokią jau neutralią] Konstitucijoje įtvirtintą *intersubjektyvią* Tautos vertybių sistemą. Be valstybės, kaip tam tikros būtinos bendruomeninės terpės, nėra įmanoma realiai užtikrinti paskiro asmens laisvės, *inter alia* religijos laisvės.
7. Vis dėlto atkreiptinas dėmesys į asmens tam tikro masto *integracijos* (ne asimiliacijos) į pilietinę visuomenę *imperatyvą* (tai ir yra *viešasis interesas*), kuris vis labiau akcentuojamas Vakarų valstybių konstitucinėje jurisprudencijoje. Toks asmens integracijos į pilietinę visuomenę ir valstybės konstitucinę santvarką reikalavimas mažų mažiausiai kyla iš Konstitucijos Preambulėje įtvirtinto „atviros, teisingos,

darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės“ siekio bei iš Konstitucijos 27 straipsnio („žmogaus įsitikinimais, praktikuojama religija ar tikėjimu negali būti pateisinamas <…> įstatymų nevykdymas“) ir iš 28 straipsnio („įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių“). Be to, mūsų įsitikinimu, tarp dviejų konstitucinių vertybių – *asmens integracijos į visuomenę* ir Lietuvos *daugiakultūrinės bei daugiareliginės visuomenės* Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies prasme – nėra ir negali būti jokio konstitucinio konflikto (priešingai, multikultūrinis kontekstas dar labiau įpareigoja asmenį integruotis į konkrečios valstybės visuomenę, t. y. paklusti jos vertybėms ir konstitucinei santvarkai)!

8. Europos Žmogaus Teisių Teismas faktiškai yra konstatavęs, kad valstybė, nebūdama pagrindinių teisių (šiuo atveju religijos laisvės) subjektas, gali pasirinkti teisinius būdus ginti valstybės piliečių religijos laisvę, kaip vieną iš pagrindinių teisių, remdamasi toje valstybėje nusistovėjusiomis tradicijomis. Taigi valstybė neturi ir negali būti visiškai neutrali („sterili“) religiniu ir pasaulėžiūriniu požiūriu, nes ji, kaip yra konstatavęs Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, „negali atmesti kultūriškai perimtų ir istoriškai įsišaknijusių vertybinių įsitikinimų bei nuostatų“. Tačiau kita vertus, valstybė, kurioje gerbiamas ir ginamas žmogaus orumas kaip aukščiausia vertybė, negali ignoruoti paskiro asmens pagrindinių teisių, šiuo atveju tikėjimo ir sąžinės (religijos) laisvės, kuri *neatsiejama nuo* to paties žmogaus *orumo*. Taigi, žvelgiant universaliau manytina, kad Konstitucija nenumato *žmogaus teisės į gyvenimą sekuliarioje valstybėje* arba religiniu ir pasaulėžiūriniu požiūriu „sterilioje“ erdvėje.
9. Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalies formuluotė, kad „valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas“, *per definitionem* byloja Lietuvoje esant konstituciškai pasirinktą kooperacinio turinio *valstybės pasaulietiškumą*, o valstybės ir bažnyčios santykių modelį, kuris įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, galima apibūdinti kaip *abipusį savarankiškumą vienoje koordinačių sistemoje* (taip yra išsireiškęs Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas), arba kaip koordinacinį valstybės ir bažnyčios bendradarbiavimą. Tokia išvada grindžiama tuo, kad:
   9.1. Konstitucinis Teismas suformulavo valstybės ir bažnyčios *atskirumo*, o ne atskyrimo principą. *Atskirumo* terminas šiuo atveju reiškia, kad valstybinė valdžia ir bažnytinė valdžia yra atskiros (netapačios), kad tarp valstybės ir bažnyčios, kaip teisės subjektų, yra skirtumas, bet šis terminas yra kur kas „švelnesnis“, nei *atskyrimo* terminas;
   9.2. Konstitucinis Teismas savo baigiamuosiuose aktuose nėra aiškiai atskleidęs sąvokos *valstybės pasaulietiškumas* turinio. Konstitucinis Teismas valstybės pasaulietiškumą apibrėžia per valstybės ir bažnyčios *atskirumo* principą, kuris, kaip jau nurodyta, reiškia paritetinį šių teisės subjektų sugyvenimą. Taigi lietuviškoji valstybės pasaulietiškumo turinio interpretacija nėra griežta arba laicistinė. Tampa aišku, kodėl Konstitucinis Teismas *expressis verbis* nurodė ne pasaulietinės valstybės, o tik mokymo ir auklėjimo įstaigų pasaulietišku-

mo principą. Be to, Konstitucijos 43 straipsnio 5 dalyje yra įtvirtinta nuostata, kad „bažnyčių bei kitų religinių organizacijų būklė valstybėje nustatoma *susitarimu* [kursyvas – *T. B.*] arba įstatymu“;

9.3. Kad būtų išvengta to paties konstitucinio statuso bažnyčių bei religinių organizacijų diskriminavimo, konstitucinė nuostata *valstybė pripažįsta ir bažnytinę santuokos registraciją* savaime reiškia ir tai, kad valstybė ne tik turi pripažinti valstybės pripažintų bažnyčių ir religinių organizacijų santuokos registraciją, bet ir jų kompetentingų institucijų sprendimus (Konstitucijos 43 str. 1, 4 d.) *nutraukti bažnytinę santuoką,* ir tai laikyti juridiniu pagrindu pradėti civilinį santuokos nutraukimo procesą teisme;

9.4. Konstitucinis Teismas iš esmės yra konstatavęs, kad tradicinių bažnyčių bei religinių organizacijų valstybinis pripažinimas *de iure* (t. y. valstybinis konstatavimo aktas, kad jos yra tradicinės) yra objektyvaus fakto besąlyginis konstatavimas (pačiai tradicine laikomai bažnyčiai ar religinei organizacijai atskirai nereikia tenkinti jokių sąlygų, kad tokį statusą įgytų), nes jis nepriklauso nuo valstybės valios. Tai ir yra įtvirtinta Konstitucijos 43 straipsnio 1 dalyje „valstybė pripažįsta tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijas“. Šioje nuostatoje toliau dar minimos sąlygos (pagal šio straipsnio dalies gramatinę struktūrą, po kablelio esanti formuluotė, „o kitas…“), kurias patenkinus kartu su kitomis ordinarinėje teisėje numatytomis sąlygomis, *kitos bažnyčios bei religinės organizacijos* gali siekti valstybės pripažinimo. Tačiau jos neturi reikalavimo teisės, kad Seimas, patenkinus sąlygas, būtinai suteiktų valstybės pripažinimą. Taigi, jeigu pagal Konstituciją valstybė *besąlygiškai* pripažįsta vien tradicines Lietuvoje bažnyčias bei religines organizacijos, tai ji privalo tokį pripažinimą *konstatuoti visoms* konstitucinę tradiciškumo sampratą Lietuvoje atitinkančioms bažnyčioms bei religinėms organizacijoms *be išimties* (šiuo požiūriu įstatyme nurodytas tradicinių Lietuvoje bažnyčių bei religinių organizacijų *numerus clausus* gali būti kvestionuojamas). Lietuvos konstitucinis reguliavimas tuo ir išsiskiria iš kitų valstybių, kad tradiciškumas ne tik įtvirtintas Konstitucijoje, bet konstituciškai jis kai kurioms bažnyčioms preziumuojamas, t. y. valstybė pati savo aktu turi tradiciškumą konstatuoti, o ne bažnyčios turi jį įrodinėti.

Darbe teikiami tokie siūlymai:

Šiame darbe galima būtų pateikti įvairių siūlymų: nuo bažnytinių mokesčių Lietuvoje įvedimo, kai bažnyčių nariai savo bažnyčioms mokėtų mokesčius (tuo palengvintų valstybės [mokesčių mokėtojų] naštą, o nenorintys jų mokėti, visada turėtų juridinę galimybę „išstoti iš bažnyčios“), iki Konstitucijos 43 straipsnio nuostatų [radikalaus] keitimo. Vis dėlto šiems siūlymams dar lemta „palaukti eilėje“, o žemiau pateikiami kai kurie kiti:

1. Valstybės, kaip visos visuomenės bendrojo gėrio, paskirtis – užtikrinti visuomenės saugumą, viešąją tvarką, *inter alia* religinę taiką (arba *religinę darną*), t. y. taikų įvairių religijų ir pasaulėžiūrų asmenų sugyvenimą. Su valstybės demokratine konstitucine santvarka yra nesuderinamas bet koks asmenų elgesys, atvirai nu-

kreiptas prieš šias demokratinės teisinės valstybės vertybes. Manytina, kad tokiu elgesiu laikytinas ir *bet koks* viso veido dengimas viešojoje erdvėje, jeigu tik tai nesusiję su įvairių valstybės įgaliotų institucijų viešąjį saugumą užtikrinančių funkcijų atlikimu (pvz., policijos pareigūnų, gaisrininkų ir kt. dėvimos veido kaukės įvairių operacijų metu). Todėl neįvardijant jokių religinių, lyties, tautybės ar kt. diskriminacinių pagrindų, neįvardijant jokių konkrečių galvos apdangalų pavadinimų (jais gali būti ir religinis simbolis, išreiškiantis asmens tikėjimą, bet tai gali būti ir visai nesusiję su religija), ne žemesnės galios aktu kaip įstatymas, apskritai griežtai laikantis visų asmens teisių ir laisvių ribojimo konstitucinių pagrindų, būtinas *viso veido slėpimo viešojoje erdvėje draudimas*, mažų mažiausiai kaip viena iš priemonių visuomenės saugumui užtikrinti (šis klausimas tikrai negali būti laikomas [kol kas] „neaktualiu" Lietuvai). Toks draudimas jokiu būdu negalėtų būti laikomas *konstitucinio asmenų lygybės (lygiateisiškumo) principo* pažeidimu, kadangi jis savaime nepaneigtų „žmogaus prigimtinės teisės būti traktuojamam vienodai su kitais" konstitucinės garantijos ir atitiktų tokį draudimą nustatančio teisės akto „paskirtį ir tikslą". Lygiai kaip krikščioniškas kryžiaus simbolis Lietuvoje yra akceptuojamas, taip ir musulmonės viešojoje erdvėje gali nešioti galvos apdangalą (ką jos Lietuvoje iki šiol sėkmingai ir daro), tačiau, kaip jau minėta, neturėtų būti nešiojamas veidą visiškai uždengiantis apdangalas, kad žmogus dėl visuomenės saugumo apskritai būtų atpažįstamas.

2. Tokio draudimo galiojimo viešojoje erdvėje ribos turėtų būti griežčiau išplečiamos dar keliais aspektais – konstituciniu draudimu ne visą veidą dengiančius galvos apdangalus bei *visus* kitus *religinius simbolius* nešioti valstybės ir savivaldybių institucijų tarnautojams, pareigūnams ir kt. viešiems asmenims bei mokymo ir auklėjimo įstaigų auklėtojams, dėstytojams, mokytojams, administracijos bei personalo darbuotojams (todėl ir asmens religijos laisvė nėra absoliučiai nevaržoma (Konstitucijos 26 str. 1 d.), nes jos reiškimosi formos turi atitikti konstitucines Tautos vertybes ir kitų asmenų teises (Konstitucijos 26 str. 4 d.)). Juk Konstitucijos 40 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta: „Valstybinės ir savivaldybių mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės", o Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo motyvuojamosios dalies I skyriaus 7 punkte formuluojama dar plačiau: „Konstitucinis valstybės ir bažnyčios atskirumo principas yra Lietuvos valstybės, jos institucijų ir jų veiklos pasaulietiškumo pamatas."
3. Kitas siūlymas yra susijęs su Lietuvoje praktikuojamu steigiamų religinių bendruomenių ir bendrijų registravimu Juridinių asmenų registre *ta pačia teisine forma*, kaip ir jų steigėjo. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas yra konstatavęs, kad *tradicinių religinių bendrijų ar bendruomenių skaičius yra bažnyčių bei religinių organizacijų autonomijos bei savivaldos reikalas*, t. y. seka iš jų teisės laisvai tvarkytis pagal savo kanonus ir statutus. Žinoma, religinės bendruomenės ir bendrijos, remdamosi įstatymais, tokius struktūrinius padalinius gali pačios įvardyti „pagal savo kanonus, statutus ar kitas normas". Nepaisant to, problema yra ta, kad nors, pvz., tradicinė bažnyčia gali savo struktūrinį padalinį įvardyti kaip *parapiją*, tačiau valstybės ji bus registruojama *tradicinės religinės bendruomenės ar bendrijos* teisine forma. Taigi trūksta *religinės bendruomenės ar bendrijos* struktūrinį pada-

linį nurodančios teisinės formos. Todėl Lietuvoje yra įregistruotos ne devynios, o kone tūkstantis tradicinių religinių bendruomenių ir bendrijų, nors ordinarinės teisės terminai *religinės bendruomenės ir bendrijos* nereiškia Konstitucijoje nurodytų *bažnyčių bei religinių organizacijų* struktūrinių padalinių, o yra tiesiog tapatinami. Toks šių struktūrinių vienetų registravimas Juridinių asmenų registre *tradicinių religinių bendruomenių ar bendrijų* teisine forma yra ydingas. Bažnyčių bei religinių organizacijų struktūriniai padaliniai turėtų būti aiškiai identifikuojami ne tik iš jų *pavadinimo*, bet ir iš *teisinės formos*, o jeigu tokių teisinių formų trūksta įstatymuose, tai tokia numanoma teisinė spraga turėtų būti užpildyta. Mūsų įsitikinimu, bažnyčios bei religinės organizacijos, autentiška konstitucine prasme (atitinkančios konstitucinę tradiciškumo sampratą arba tradicinėmis nesančios, bet valstybės pripažintos), savo lokalinius struktūrinius padalinius turėtų aiškiai fiksuoti pavadinime, o valstybė taip pat turėtų tokį juridinio asmens teises turintį struktūrinį padalinį registruoti tokia teisine forma, kuri nesutaptų su pirminio juridinio asmens teisine forma (kaip buvo parodyta Šveicarijos pavyzdžiu, kur paskiros *religinių bendruomenių* kulto bendruomenės yra viešieji juridiniai asmenys – *bažnytinės bendruomenės).*

SUMMARY

The scientific problem. The connecting baseline of the research is implied by the relations of the state and the church (although the title of this work includes the term "the church" in singular, this is justified by the fact that the Constitutional Court in its jurisprudence has formulated the *principle of separateness of the state and the church*, thus in a comparative aspect it can be used *pars pro toto* for all churches and religious organizations) in a historic, historic-comparative and relevant comparative and national-jurisprudence aspects. The *legally absolutely* non-questionable fundamental basis of the work is that the relations of the state and the church are (and must be) completely subordinated *ius supremum*, i.e. to the Constitution as the legal act expressing the social contract and to its indivisible jurisprudence Constitution. This axiom is the basis for the main theses of the work, its contents and conclusions and presupposes *the direction of the work*, i.e. it falls exclusively within the field of constitutional (national) law. It has nothing in common with the canon law etc., but its *interdisciplinary nature* is expressed through considered historic, philosophic, sociologic, and religious research contexts of the problems analyzed in the work. The axiom also determines the *problematic aspects*, arising from interpretation and implementation of constitutional provisions (explicit and implicit principles and norms). Thus the legal problems analyzed in the work are connected under one fundamental issue: what is / should be the content of the constitutional relations of the state and the church, and the specific model of such relations in Lithuania?

Although the title of the work clearly includes the subjects of the relations – *the state and the church*, for the previously mentioned reasons this work implies a wider field of research than the constitutional *relation: "the institution of state" – "the institution of church."* Nevertheless, the extent of the legal problems analyzed in the work is narrowed down to a few relatively independent but closely interrelated groups of questions. The necessity for categorization into such groups is presupposed by the very title of this work. The *first* group includes the questions arising from the analysis of theoretic understanding of the constitutional relations of the state and the church and the identification of these relations within the system of law.

In methodological consideration of constitutional law as the highest paradigm of law of the state, the constitutional law of the relations of the state and the church (the constitutional church and religion law, in short – constitutional law of the church) is attempted to describe as a complex institute of the Lithuanian constitutional law. The second group of questions includes the historic aspects of the constitutional relations of the state and the church, in Lithuania and comparatively. These questions are not distinguished into a separate chapter but are analyzed throughout the work as the necessary element of analysis of the problematic aspects of the state and the church relations. In other words, from the retrospective and prospective approach it is attempted to evaluate the necessity of analysis of problematic aspects of the state and the church relations. In other words, from the retrospective and prospective approach it is attempted to evaluate the relevant problems of the regulation of the state and the

church relations (and its non/implementation). The *third* group of problematic questions is related exclusively with the institutional context of the considered relations – the concept of secular state and its purposes, its jurisdictional basis and church registry and awarded recognition, at the same time, with the concept of the church itself and issues of its legal status. The result that summarizes the research is the solution for constitutional identifying problem of the state and the church institutional relations model. Finally, the *forth* group of problematic questions includes the issues underlined throughout the work on the fundamental human rights and the sovereignty of the nation, so far as it is connected with the fields of religion and life views. Fundamental rights, *in primis* the freedom of religion, are the basis for the relations of the state and the church, and the sovereignty of the nation is the constituent element of the relations of the state and the church.

Such a division of the research problematic facilitates a presumption on which this work is based: the relations of the individual and the nation – church – state must be subordinated to one highest law, which harmonizes the interrelation of these elements – the Constitution. Thus the analysis of the research problematic cannot be separated from the issues that determine the *relevance of the topic*: 1. What are the factual relations between the state and the church? (this question is raised only to a certain extent). 2. What is the relevant legal order, *in primis* the constitutional order in the field of the relations of the state and the church? 3. What is the model of the relations of the state and the church to be aimed at?

The relevance of the topic. Answers to the issues raised are submitted in accordance with the terminology taken from Constitutions, Constitutional jurisprudence, Constitutional law theory, Constitutional dogmatism, thus the front line configuration is "the state and the church" and not "the Church and the state", as provided for under the canonistic theory. From the constitutional law position, the issue for the research work's relevance should be formulated in the following way: which is the subject of the relations has the "real" decisive power in the community of the state? This point of the intersection was evaluated differently by various constitutionalists, but only the Constitution entrenches *supréma potéstas* with all inherent consequences and the final answers are provided by *auctoritáte ratiónis* of the constitutional justice institution. If the decision making power is the state power arising from the constitutive authority, then the most relevant problem of the constitutional law (of church) should be discussed – the *limits of the state power* in respect of *religious autonomy* or *self-determination* of a person and unions or persons (churches and religious organizations). The consideration and solution of this constitutional problem has always been, is, and will be relevant dimension of each state community's legal, political, and social life.

Perhaps not as strongly as before, but faith, convictions, life views of persons, are still very important forms of expression of personal life within state community, and its determinants within the [legal] culture. Thus the non-describable and in legal sense, absolute *forum internum* of a human being expresses the "philosophy" of person's life, his/her relations with the final purpose. For instance, Article 169 (1) of Vaud canton (Switzerland) Constitution provides for the fundamental principle "The state takes

into consideration the spiritual dimension of human being," [458] and Article 97 (1) of Neuchâtel canton (Switzerland) Constitution adds to the identical phrase "[…] for the value of public life." [459] However, all this relation between person's belief, life views and state's requirements and its purposes is problematic, because a separate person's belief, views on life predetermine his/her expressed (*forum externum*) relation with the state (state authority), its law, and community. There are many variations of this relation but two extreme forms - death for the state in the context of heroic actions (according to *K. Jaspers*, in the face of critical situations for the state) and death for the state in the context of a terrorism actions inspired by religious fanaticism – leave a significant trace for the state [or even international] community's life. The Nation and the State is not indifferent in respect to which churches and religious organizations or unions of persons under the name of such organizations are active in it and proclaim their doctrines, because legal units of religious nature can facilitate the development of civil view of their members to the state and its law, but also can disseminate hatred to the state's constitutional order and the system of constitutional values. Sometimes the church can play an important role even for the survival of the state and restoration of independence, as happened, for instance, with the Latin Catholic Church in Lithuania or Poland during the period of occupation. On the other hand, it may be treated as the enemy of the state's legal values and sovereignty, as for instance the same Roman Catholic Church during the revolution and post revolution period in France, Great Britain etc. Thus the state constantly undertakes evaluation on relevance and legal regulation with religious corporations and religion overall, and provides the limits for its authority in respect of the expression of person's faith and convictions. Various models are available, but under conditions of democracy, the legal order is administered in accordance with the Nation and the judicial authority is included as the guarantee of the protections of these constitutional values.

The research purpose and objectives. The axis of this work is the Constitution, thus it attempts to reveal the contents of the constitutional provisions, the analysis which is often avoided by lawyers in Lithuania, in contrast to many Western countries. Thus in order avoid a situation where provisions of the Constitution related to religion or church are becoming "sleeping" provisions in the *scientific-doctrinal point of view*, the *work purpose* is raised to analyze certain defined [problematic] aspects of the state and the church relations within the "orbit of the gravitational field" of constitutional law sources (at least in this context, the actuality of the work in Lithuania should not even be proven). Therefore, the *final purpose of the research is*: after revealing the constitutional regulation of the relations of the state and the church, to identify the specific model of the relations of the state and the church, or the type of the secular state in Lithuania.

With the view of the formulated purpose, the work aims at these *objectives*:

With the view of theoretic development of the concept of constitutional relations and their features in comparison with legal relations, to provide a basis for identification

---

458 Constitution du canton de Vaud du 14 avril 2003. *Übersetzung:* Verfassung des Kantons Waadt vom 14. April 2003 (Stand am 8. Dezember 2010). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.231.*

459 Constitution de la République et Canton de Neuchâtel du 24 septembre 2000. *Übersetzung:* Verfassung von Republik und Kanton Neuenburg vom 24. September 2000 (Stand am 29. September 2011). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.233.*

of the constitutional concept of the state and the church institutional relations and place within the system of law of Lithuania;

Through complex analysts of the constitutional concept of the state and the church, in theoretic-historic-comparative perspective, *in primis* through analysis of constitutional principles, to reveal some of the aspects of independence, distinguishing and interaction of these two constant participants of constitutional relations;

Within wider constitutional context of the institutional relations of the state and the church, to aim at theoretic discovery of the constituent – determinative significance of human fundamental rights and nation sovereignty for the development of these relations.

The work purpose and objectives identified allow formulating the *research hypothesis* that the Constitution of Lithuania entrenches the cooperative relations model of the relations of the state and the church, based on non- laïcité interpretation of state secularity.

The scientific novelty of the research, the relation of this research with the research undertaken in Lithuania and globally. This research does not claim for a total novelty in Lithuania, and in the context of Western Europe, it is only significant as one work of a thousand legal science research papers, because the Western law doctrine and legal jurisprudence have analyzed all aspects considered in the research paper (except for some specific questions) in different aspects for many times and for many ages. The Western legal bibliography on the topic of the state and the church relations and religious freedom includes scientific literature of such volume that can never be physically comprehended. In this regard, the Lithuanian public law research shows a delay of a hundred year, mostly due to historic circumstances of occupation. Despite this objective fact, the work also aims at analysis of some issues that have not been analyzed in works of foreign law scientists (constitutionalists), for instance, questions related to distinguishing constitutional and legal relations (and the effect on the constitutional *ius ecclesiasticum* concept), with the constitutional problem of interrelation of the church and the state jurisdictions, which has been to a certain extent analyzed by *E. Kūris*, *G. Mesonis*, *E. Šileikis*. In principle, this paper does not deviate from the conceptual framework laid down by these authors.

Therefore, the work is relatively new in the context of the Lithuanian legal science because during the period of independence, a few legal science works have been published in the field of relations of the state and the church and freedom of religion. The first author who analyzed the historic aspect of the considered relations in his extensive works was *J. Machovenko.* This author analyzed the legal system of the Grand Duchy of Lithuania, revealed the features of legal relations of the state and the church, the jurisdictional problems of church and secular courts, and the features of legal status of persons of various confessions in accordance with the pluralist law of the Grand Duchy of Lithuania. The features of the relations of the state and the church entrenched in the first Constitutions of the Republic of Lithuania (1918-1940) and the relevant fundamental rights to a certain extent have been analyzed in works of *M. Maksimaitis*. This work also relies on the manuscript of unpublished article of *J. Žilys* "Freedom of consciousness and the Church," which analyzes the legal transformation of the

period of Movement and Restoration of Independence. In the context of emergence and development of the Western legal tradition under the influence of the church, the work relies on the book "Law and revolution" by *H. J. Berman*, which is an authoritative research work for anyone aiming to analyze certain periods of the history of law. Obviously the translations of the main works in the field of sociology of religion by the lawyer *M. Weber* into Lithuanian language cannot be forgotten and they are also relied upon, although not extensively. As partly shown above, historic and comparative aspects are interrelated with the constitutional regulations on fundamental human rights and relations of the state and the church in Lithuania, and thus are not analyzed separately.

G. Mesonis has analyzed the issues of the relevant problems of relations of the state and the church in Lithuania. His legal article in Lithuanian language "Certain constitutional aspects of relations of the state and the church" (*„Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai"* (*Konstitucinė jurisprudencija*. 2008, 2(10)) is considered as "the pioneer" in the doctrine of the Lithuanian constitutional law. The paper for the first time provides a scientific evaluation of the principles of separateness of the state and the church, recognition of traditional and other churches and religious organizations, formulated in the jurisprudence of the Constitutional Court. The author critically evaluates the traditional "non-revocability" doctrine. This dissertation works on that idea to a certain extent. The author of this research paper also relies on other works of G. Mesonis which touch upon the topics relevant for this work. It is important to mention the works of *E. Kūris* which provide fragmental analysis of the relevant topics. Most significant however is the concept of a secular state, systemically (and for the first time in Lithuania) provided for by this author, and the new paradigm of constitutional law, which is in principle adhered to in this work. Another important article in this regard is written in German by *E. Šileikis* "Freedom of religion from the point of view of the legislature and the Constitutional Court of the Republic of Lithuania" ("*Die Religionsfreiheit aus der Sicht des Gesetzgebers und des Verfassungsgerichts der Republik Litauen*")[460]. It is necessary to stress that this work of E. Šileikis, together with fragments of the state and the church relations and the freedom of religion in his other works is part of significant and whole concept, which partly correlates with the ideas of the research undertaken by this dissertation (one of which is that the Lithuanian Constitution entrenches the model of parity of the state and the church). Other separate publications and articles may be listed, which have not influenced this research but they are significant for science of constitutional law of Lithuania: first of all, conference materials, especially presentations of the Constitutional Court;[461] some aspects of the

[460] Sileikis, E. Die Religionsfreiheit aus der Sicht des Gesetzgebers und des Verfassungsgerichts der Republik Litauen. In *Religionsfreiheit in Mittel- und Osteuropa zwischen Tradition und Europäisierung* (Hrsg. Manssen, G.; Banaszak, B.). *Regensburger Beiträge zum Staats- und Verwaltungsrecht.* Band 4. Hrsg. Manssen, G. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006.

[461] Lithuanian Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. In *Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. XIth Conference of the European Constitutional Courts.* Volume II. Warsaw: Trybunał Konstytucyjny, 2000, p. 477–491. The maniscript of this presentation in Lithuanian *„Konstitucinė jurisprudencija religijos ir įsitikinimų laisvės srityje"* is in the library of the Coustitutional Court. Ruškytė, R. Legal Aspects of Religious Freedom. *Legal aspects of religious freedom: international conference, September 15 and 18, 2008.*

relations of the state and the church and freedom of religion have been analyzed by *R. Ruškytė*, *M. Lankauskas*, *V. Vaičaitis*, reviews have been written by A. *Matijošius*, *V. Lubauskas*. It should be mentioned that some of the authors have considered certain very specific questions related on freedom of belief and consciousness, for instance, *R. Jurka* focused on immunity of priests in criminal procedure and *V. Sinkevičius* – on the understanding of consciousness of the members of the Parliament (Seimas).

Thus it can be claimed that in the current Lithuania only a few lawyers have analyzed the problems of constitutional relations of the state and the church and freedom of religion. However, during the period of 1918-1940 in the Republic of Lithuania there had not been many research works in this area either. The first author who submitted valuable commentaries to constitutional provisions was *M. Römeris* (his works are relied upon in this research paper), and other authors mostly concentrated on the problems of church marriages and civil marriages. In emigration, the issues of faith and freedom of consciousness have been fragmentally analyzed by *K. Račkauskas* and others, the dissertation of *S. A. Bačkis* which focused exclusively on concordant of Lithuania and the Holly Seat. Thus it can be stated that this is the first research at the level of a dissertation aimed at the *constitutional* relations of the state and the church.

In order to substantiate the ideas of this dissertation and to reach the aimed results, the works of Western Europe' (German law) scientists have been relied on. These works analyze different fundamental rights aspects of the state and church relations and religion and life view. Among these authors, these names should be distinguished: *E.-W. Böckenförde*, *C. D. Classen*, *F. Hafner*, *K. Hesse*, *S. Huster*, *P. Karlen*, *W. Kälin*, *P. Kirchhof*, *D. Kraus*, *G. Nay*, *K. Sahlfeld*, *Ch. Walter*, *Ch. Winzeler*, *R. Zippelius* and others. All of these authors provide an extensive analysis of freedom of religion as a fundamental human right, sufficiently wide analysis of aspects of state recognition of churches and religious organizations as public law corporations; and analyze the historic context of the relations of the state and the church. This dissertation's research, in comparison with the mentioned authors, relies more heavily on the comparative method and focuses on more constitutions of foreign states; it provides a more extensive consideration of the understanding of constitutional relations of the state and the church; the relevant aspects of the concept of "the state" and the concept of "the church" are analyzed from a wider point of view (in a sense of constitutional law sources); it aims at analysis of interrelation of jurisdiction of church courts and state courts; the doctrine of "traditional" churches and religious organizations is analyzed; the principle of a secular state is more thoroughly considered (the mentioned authors write little about it, and focus more thoroughly on the neutrality of state religion and life views.

In general it must be stated that the results reached by this research *can be assessed as reliable* because they arise out of the further development of fundamental constitutional ideas entrenched in Lithuanian and global constitutional law sources

---

Ljubljana: Office of the Government of the Republic of Slovenia for Religious Communities, 2008, p. 149–198. These presentations only summarize constitutional jurisprudence and regulation of ordinary law in the field of freedom of religion, thus the work does not rely on them.

and the most authoritative legal science works.

The structure of the work and research methodology. The introduction describes the target problems of the research, its relevance, its purpose and objectives, the hypothesis, scientific novelty of the research, sources and relation with research undertaken in Lithuania and globally, reliability of research results and relation with defended statements, research methodology and structure of the work. The *first chapter* on theoretic part formulates the base research presumptions and main statements on the reasons for considering the state and the church relations as constitutional relations; it shows that such definition legally is not easy to substantiate. *The second chapter*, in accordance with the new constitutional law paradigm, aims to "find" the place of the relations of the state and the church within the system of law. The *third and forth chapters* focus on revealing the concepts of the state and the church. The concept of the state is revealed only through its objectives in relation to religions and churches and their members, and the concept of the church is determined by constitutional law sources. The *fifth chapter* provides a thorough analysis of problems of the legal status of churches and religious organizations as public legal persons; it aims at revealing the contents of constitutional provisions on establishing traditionalism of churches and religious organizations and state recognition; the problems of the limitations of subjectivity and self-regulation of churches and religious organizations are analyzed. The *sixth chapter* focuses on the contents of the main constitutional principles on relations of the state and the church, analyzes the problem of secular state's nature and the model of the relations of the state and the church in Lithuania. In the end of the work, *conclusions* are made and *recommendations* are provided.

The rules of methodology that provide the basis for this work have been chosen in accordance with the targeted purpose of the research and its particular objectives. The search for the processes of development, transformation and constitutionalization of the legal relations of the state and the church does not allow using only strict juridical methodology. It is necessary (to a certain degree) to look at the essence of the matters from positions of philosophy, sociology of law, and in certain cases – to use the knowledge employed by religious science. Nevertheless, the main methodology used in the work is the *classic doctrinal legal research methodology*, because the fundamental basis of the work consists of constitutions of Lithuania and other countries [and other legal acts], constitutional jurisprudence. Inasmuch as it is relevant for the research, the author analyzes the Constitutions of Lithuania, Ireland, Austria, Spain, Italy, USA, Canada, Liechtenstein, Norway, France, Germany, all twenty seven valid Constitutions of Switzerland (at the level of the federation and cantons) etc., and acts of constitutional importance, as well as historic (not currently valid) constitutions. The choice of the research problem and targeted research results was essentially influenced by the jurisprudence formulated by Lithuanian, German, Swiss constitutional justice institutional acts. Thus research rules on methodology resulted not only in the choice of theoretic sources, but also the choice to focus on constitutional law as the source of highest law. Therefore, although the work is of *theoretic nature*, but the analysis of legal acts, in particular Constitutions, and also constitutional jurisprudence and other courts' jurisprudence is making this work relevant also from the point of view of legal

practice.

In this respect, the relations of the state and churches and religious organizations [and also the state's relation with religion overall) are first of all analyzed from the *constitutional positions*, and sociologic, philosophy, and even historical and other ways of cognition of law can only be supplementary, although undeniably important in order to understand constitutional regulation, and constitutional jurisprudence. However, this work also employs the method of *interview*, while talking with *V. Aliulis*, the head of a working group on draft law of the Law on freedom of consciousness, later - the Law on religious communities and associations. The Constitutional Court of the Republic of Lithuania has stated repeatedly the necessity for application linguistic and different other *methods of interpretation of law* (at the same time the Court has not provided any conclusive list) for interpreting law, *in primis* the Constitution. The Constitution of the Republic of Lithuania and current or historical constitutions of other states and entities of state nature (e.g. cantons of Switzerland) are the main source of this scientific research, thus the position of the Constitutional Court on a wide circle of methods for interpreting law is especially relevant. Moreover, most of the methods named by the Constitutional Court are also classical *[legal] scientific methods*: systemic, logic, teleological, historic, and comparative. The latter method was the latest to join *quadriga* of classic scientific methods but it is significant for this research and has been often used, because from the perspective of comparative law, it is easier to understand the [national] constitutional law and its problems, it provides wider possibilities for its interpretation. In addition, comparative legal research cannot be divided from philosophy of law, history of law, and sociology of law. Comparative constitutional law uses a certain chain of methodological steps: *determining (identifying) – understanding – comparing*[462]. Thus this work first of all analyzes the models of relations of the state and the church in different constitutional systems of counties, development of constitutions, constitutional law doctrine, and dogmatic in the context of the state relation with religion and religious corporations, and this more fundamental comparison of these systems is an object of *macro-comparativism*. However, this work comparative aspects focus on separate problems of relations of the state and the church, separate constitutional institutes of certain relations of the state and the church, the state and religion, and this is already an object of *micro-comparativism*[463]. Both levels of comparativism in this work cannot be divided because ignoring their mutual interrelation might lead to wrong conclusions, failure to see the whole complex of a specific problem and its relation with constitutional wholeness. Comparative constitutional law in general is the "science of culture" as a legal text cannot be distinguished from its cultural context, because the law overall is *social engineering*[464].

The research results: defended statements and conclusions. The dissertation defends statements aiming at specific research results, and research conclusions are related to research problems, research objectives and purpose. Thus the *reached results*

462 Wieser, B. *Vergleichendes Verfassungsrecht*. Springers Kurzlehrbücher der Rechtswissenschaft. Wien, New York: Springer, 2005, p. 42–43.

463 *Ibid*., p. 25–26. Zweigert, K.; Kötz, H. *Lyginamosios teisės įvadas*. Translated from German by Gečienė, D.; Nekrošius, V.; Vinkleris, P. Vilnius: Eugrimas, 2001, p. 19–20.

464 Zweigert, K.; Kötz, H. *op cit*., p. 54.

of the research can be summarized according to the *defended theses:* 1. Relations of the state and the church are [and should be] completely subordinated to the democratic Constitution as a legal act expressing the social contract and to jurisprudence Constitution; 2. Constitutional ecclesiastical (church) law is a complex institute of the Lithuanian constitutional law; 3. Constitutional religion law is the foundation and purpose of relations of the state and the church, and sovereignty of the nation is the constituent element of relations of the state and the church; 4. The Constitution of Lithuania entrenches cooperation model of relations of the state and the church, based on non- laïcité interpretation of state secularity.

1. *On subordination of relations of the state and the church to the democratic Constitution and jurisprudence Constitution*
    1.1. The "prime mover" (*Primum movens*) of ideas of the dissertation research is the understanding of the system of sources of constitutional law and therefore it essentially predetermines the understanding of the *constitutional relations of the state and the church*. The legal system is mono-central, i.e. Constitution-central and because only the Constitutional Court can officially interpret constitutional provisions, there is inasmuch "secular state" in the Constitution as the Constitutional Court has revealed its contents and limits of the scope. Adequately, there is as much freedom of belief, or consciousness, or religion in the Constitution, as the Constitutional Court has explained its sphere of protection and contents. The Constitution-centrism of the legal system in this case also means that the legal systems of religious nature can exist and coexist in the state inasmuch as it is not forbidden by the Constitution, because it does "recognize" them (Article 43 (1) of the Constitution), but it allows them to exist in the national space inasmuch as their effect does not contradict the law, *in primis* Constitution and morality (Article 43 (1) and (6) of the Constitution), thus their legal autonomy cannot be absolute (Article 7 (1) of the Constitution).
    1.2. Legal sources of the *constitutional* relations of the state and the church are the same as the sources of constitutional law, the highest law, thus the basis of these relations is not ordinary law. Nevertheless, in certain cases legal regulation dimensions are interrelated, especially regarding law on relations of the state and the church, as a *discipline of law studies* and one of *legal sciences*, and also regarding *state ecclesiastical law*, which consist of both ordinary and constitutional law on relations of the state and the church.
2. *Regarding description of constitutional ecclesiastical law as a complex institute of constitutional law of Lithuania*
    2.1. In accordance with distinguishing of constitutional and national law, revealed by the constitutional law theory, works of scientists of the German area, and jurisprudence of the Constitutional Court of German Federation, we state that *state religion or ecclesiastical law* could include *all (constitutional and ordinary)* state-set legal order, relevant for "ecclesiastical" and "religion" aspects. Meanwhile, the *constitutional religion and ecclesiastical law* should include only the system of legal order of the *[highest] constitutional level* that

regulates institutional *constitutional* relations of the state and the church and relevant fundamental constitutional rights.

2.2. In accordance with the field of relations regulated according to constitutional law, the paper distinguishes *constitutional ius ecclesiasticum,* as a constitutional institute, or the totality of principles and norms entrenched in the Constitution, *plus* official constitutional doctrine formulated by the Constitutional Court as a certain "fragment" of constitutional law, aimed at connecting institutional relations of the state and the church and related fundamental rights. The law on relations of the state and the church can be seen as a *complex* constitutional institute, first of all due to sufficiently extensive group of constitutional principles and norms, or the whole self-sufficient "identity" of "the subject part" of the constitutional law regulation.

3. *Regarding constitutional law of freedom of religion, as the foundation of relations of the state and the church, and the determinant significant sovereignty of the Nation for development of these relations*

3.1. In most fundamental sense, the basis of existence and activities in the state of the legal persons of *church* and *religion*, as subjects of fundamental rights, is the corporative freedom of religion guaranteed by a democratic state. The state itself defines the legal status of churches and religious organizations within it, and it does so *inter alia* to maintain the fundamental rights of its members (citizens), in particular, the freedom of religion and peaceful coexistence between different religions and persons of different views, and *ordre public*, which among other things means superiority of the national state's law, and not church of religious organizations' law, and *superiority* of the jurisdiction of the state, and not jurisdiction of the church.

3.2. *The right of self-management and autonomy is one of the elements of the freedom of church corporative religion.* However, the right to self-regulation is not absolute at least because churches and religious organizations must respect the principles of the rule of law, in particular comply with the minimum standards in the field of fundamental rights: the *autonomy* of churches and religious organizations is related with administration of its internal activities, i.e. with these internal management fields, where they have the right independently [under canons] act without consideration of the state's constitutional provisions (purely ecclesiastical acts); *self-management* of church and religious communities relates to administration of its external affairs, i.e. related to external (beyond internal management) acts which cannot be adopted without complying state laws or control (*ecclesiastical legal acts on internal management that have to comply with the state law*); thus it is necessary to talk about *coordinative coexistence of ecclesiastical and state acts*, however, modern legal rule, *inter alia* through challenging by ecclesiastical act in courts, establish superiority over ecclesiastical acts, because laws are valid to everyone.

3.3. Nevertheless, in the initial act (the Constitution) the State and the Nation (as the creator of the Constitution) is not completely free in determining any

form of the constitutional relations of the state and the church because, first of all, it must comply with universally recognized principles of law. I.e. state's "rule" over religious communities, describing their place and role in the state in a universally sovereign way, is not unlimited, because it *volens nolens* must guarantee the freedom of religion and ensure legal equality of persons and non-discriminatory conditions.

3.4. By the act of free determination, the civil Nation establishes a democratic state in relation with religion and its institutionalized forms, i.e. churches and religious organizations, must be the state of freedom, peace, democracy and tolerance, but only on the condition that the churches and religious organizations respect those values and do not act in an anti-constitutional way. The state itself [with the help of the Nation] is neutral in respect of religion and life views, but *paradoxically* must protect and defend *inter-subjective* [not so neutral] system of values of the Nation under the Constitution. It is impossible to ensure in reality the freedoms of a separate person, including freedom of religion, without the state as a certain necessary communal area.

3.5. Nevertheless, attention should be paid to the *imperative* of the person's *integration* (not assimilation) to a civil society (which is the *public interest*). This imperative is recently more stressed in the constitutional jurisprudence of Western states. The requirement of integration into the civil society and the state's constitutional order stems at least from the Preamble of the Constitution, striving for "an open, just, and harmonious civil society and State under the rule of law" and Article 27 of the Constitution ("a human being's convictions, practiced religion or belief may not serve as justification […] for failure to execute laws") and Article 28 ("while implementing his rights and freedoms, the human being must observe the Constitution and the laws of the Republic of Lithuania and must not restrict the rights and freedoms of other people.") Moreover, we believe that there is no and cannot be any constitutional conflict between the two constitutional values – *integration of a person into society* and *multicultural and multi-religion society* under Article 43 (1) of the Constitution. On the contrary, a multicultural context further obliges a person to integrate into a specific state's society in compliance with its values and constitutional order!

4. *Regarding cooperative model of the relations of the state and the church, based on non- laïcité interpretation of state secularity under the Lithuanian Constitution*

4.1. The European Court of Human Rights has factually stated that the state, not being the subject of fundamental rights (in this case, the freedom of religion) can choose the legal methods for protecting the freedom of religion of its citizens, as one of its fundamental rights according to the consistent traditions in that state. Thus the state does not have to and cannot be totally neutral ("sterile") in a sense of religion of life view, because it "cannot reject culturally accepted and historically rooted value convictions and codes" as stated by the German Federal Constitutional Court. On the other hand however, the state in which human dignity is respected and protected as the highest value, must

not ignore fundamental rights of separate persons, in this case, the freedom of belief and consciousness (religion), which is *indivisible* from dignity of the same human being. Therefore, while looking more universally, it can be claimed that the Constitution does not provide for a human *right to life in a secular state* or in a "sterile" area regarding religious or life views.

4.2. The formulation of Article 43 (1) of the Constitution that "the State shall recognise the churches and religious organisations" *per definitionem* shows that the *secularity of the state* of cooperative contents has been chosen in Lithuania, and the model of relations of the state and the church that is entrenched in the Constitution of the Lithuanian Republic can be described as *mutual independence in one coordinate system* (as the German Federal Constitutional Court has expressed itself), or a coordinative cooperation of the state and the church. This conclusion is based on these facts:

4.2.1. The Constitutional Court has formulated the principle of *separateness* of the state and the church and not the principle of separating them. The term "separateness" in this case means that the state authority and church authority are separate (not identical) and that there is a difference between the state and the church as legal subjects, but this term is much "softer" that the principle of separating;

4.2.2. The Constitutional Court in its conclusive acts has not clearly revealed the contents of the term "secularity of the state". The Constitutional Court defines the secularity of the state through the principle of *separateness* of the state and the church, which as stated above, means coexistence of these legal subjects in parity. Thus the Lithuanian interpretation of the state's secularity is neither strict nor laïcité. It is becoming clear why the Constitutional Court *expressis verbis* provided for the principle of secularity of institutions of education and training and not the principle of a secular state. Moreover, Article 43 (5) includes a provision that the "status of churches and other religious organisations in the State shall be established *by agreement* or by law" (emphasis added by the author of this paper – T.B.);

4.2.3. In order to avoid discrimination of churches and religious organizations of the same status, the constitutional provision "the State shall also recognise church registration of marriages" means that the state should recognize both registration of weddings by state-recognized churches and religious organizations, but also decisions of their competent institutions (Article 43 (1) and (4) to *terminate the wedding registered at church*, and consider it a legal basis to initiate the civil procedure of termination of wedding at court;

4.2.4. The Constitutional Court has stated in essence that the state recognition of the traditional churches and religious organizations *de iure* (i.e. the state's act of determination that they are traditional) is unconditional determination of an objective fact (the church or religious organization itself does not need to fulfil any conditions in order to acquire this

status) because it does not depend on the state's will. Therefore Article 43 (1) establishes "the State shall recognise the churches and religious organisations that are traditional in Lithuania." This provision further mentions conditions (according to the grammar structure of this part of an article, after comma follows a phrase "and others") upon fulfilment of which, together with other conditions provided by the ordinary law, *other churches and religious organizations* can see state recognition. However, they do not have the right to require that the Parliament (Seimas) is obliged to grant state recognition after fulfilment of the conditions. Therefore, under the Constitution the state *unconditionally* recognizes only traditional churches and religious organizations in Lithuania, and thus it has to state such recognition to all churches and religious organisations in Lithuania without any exceptions which fall within the understanding of traditionality. The Lithuanian constitutional regulation is different from other states because traditionality is entrenched in the Constitution, and moreover, presumed constitutionally for certain churches, i.e. the state has to determine the traditionality with its act and the churches do not have to prove it.

SUGGESTIONS. This work may put forward certain suggestions, from introducing certain church fees in Lithuania, to enable church members paying the fees and facilitating the state's burden, while the ones who do not want to pay, should always be granted a legal possibility to terminate their relations with the church, and to [radical] change of Article 43 of the Constitution. Nevertheless, these suggestions should still "wait in line" and certain other suggestions are provided further:

1. The aim of the state, as well as of the society's common welfare, requires ensuring public safety, public order, inter alia religious freedom (or "religious harmony"), i.e. peaceful coexistence of persons of different religions and views on life. Any behaviour of persons that is clearly aimed against these democratic values of the rule of law is incompatible with democratic constitutional order of the state. It can be claimed that this behaviour includes *any* covering of the whole face in public areas, if it is not related with functions of various state-authorised institutions (e.g. face masks worn by police officers, firemen etc. during different operations). Therefore, acts should not name any bases related with religion, sex, nationality and other discriminatory reasons, or any specific terms of head-coverings (they can be both a religious symbol, expressing the belief of the person, but can also be completely unrelated with religion). It has to be provided in an act that is no lower force than a law and it should provide a *general ban of hiding the whole face in public area* (under strict compliance with all constitutional reasons for limiting human rights and freedoms), at least as a measure to ensure the public safety. This prohibition in no way can be considered as an infringement of the *principle of constitutional equality (equal rights) of persons* because it does not deny the constitutional guarantee of the "natural right of a human being to be treated equally with others" and complies with the purpose and aim of the legal act setting that pro-

hibition. In the same way as the Christian symbol of a cross is accepted in Lithuania, Muslim women can wear head cover in public area (which they do in Lithuania up until now), however, as mentioned before, without full covering of the face, because a person must be recognisable with the view of public safety.

The limits of validity of such a prohibition in a public area can be strictly narrowed down in a few more aspects. A constitutional prohibition to wear head covers that do not cover the whole face or other religious symbols could apply to state and municipal institution servants, officers and other public persons, and educators, lecturers, teachers of institutions of education and training, as well as administrative staff and personnel (thus the freedom of religion is not absolutely unlimited (Article 26 (1) of the Constitution) because its forms of expression must comply with the constitutional values of the Nation and the rights of other persons (Article 26 (4) of the Constitution). Article 40 (1) of the Constitution establishes: "State and municipal establishments of teaching and education shall be secular" and point 7 of I chapter of the motivational part of the Ruling of 13 June 2000 of the Constitutional Court includes a wider formulation: " The principle of separateness of the state and the church is the basis of the secularity of the State of Lithuania, its institutions and their activities."

2. Another suggestion is related to registering of established religious communities and association at the registry of legal persons, in the *same legal form* as the person who establishes them, as practiced in Lithuania. The Supreme administrative court has stated that the *number of traditional religious communities and associations is the matter of autonomy and self-management of churches and religious organisations*, i.e. it stems from their right to freely manage themselves under their canons and statutes. Of course, the religious communities and associations, in accordance with the laws, can entitle their structural divisions under their canons, statutes and other norms. Despite that, the problem is that although, e.g., a traditional church entitles its structural unit as a "*parish*", the state registers it in a legal form of *traditional religious community or association*. Thus the legal form indicating a structural division of a religious community or association is missing. Therefore in Lithuania there are almost thousand traditional religious communities and associations instead of nine, although the terms of ordinary law "religious communities and associations" do not imply structural divisions of "churches and religious organizations" under the Constitution but are simply equated to them. The registry of structural units at the registry of legal persons in a legal form of "traditional religious communities and associations" is faulty. Structural units of churches and religious organizations have to be clearly identified not only from their *title* but also from the *legal form*, and if these legal forms are not provided in the laws, this legal gap should be filled. In our opinion, churches and religious organizations in an authentic constitutional sense (corresponding with constitutional understanding of traditionality or not traditional but recognized by the state) should clearly state their local structural divisions as such in their titles. Moreover, the state should also register this structural division with legal person's rights in such a legal form, which does not equate to the legal form of the mother legal person (as shown in the example of Switzerland where different cult communities of religious communities are public legal persons – church communities).

LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. KONSTITUCINĖS TEISĖS ŠALTINIAI

Konstitucijos ir kiti konstitucinės reikšmės aktai

1. *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija.* Vertė ir sudarė Raila, E. Vilnius: Dailės akademijos leidykla, 2001.
2. Act of Settlement (1700). *1700 CHAPTER 2 12 and 13 Will 3.* An Act for the further Limitation of the Crown and better securing the Rights and Liberties of the Subjekt. *legislation.gov.uk* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-07-30]. <http://www.legislation.gov.uk/aep/Will3/12-13/2>.
3. Allerhöchstes Patent vom 25. April 1848. Verfassungs-Urkunde des österreichischen Kaiserstaates. Geändert durch die Proclamation vom 16. Mai 1848. *Verfassungen Österreichs.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-31]. <http://www.verfassungen.de/at/verfassung48-i.htm>.
4. Bill of Rights (1791). *The Charters of Freedom.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-13]. <http://www.archives.gov/exhibits/charters/bill_of_rights_transcript.html>.
5. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft. Angenommen in der Volksabstimmung vom 18. April 1999 (Stand am 1. Januar 2011). *BB vom 18. Dez. 1998, BRB vom 11. Aug. 1999 – AS 1999 2556; BBl 1997 I 1, 1999 162 5986.*
6. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 12. September 1848. Geändert durch Revision vom 22. Februar 1866. Durch Totalrevision vom 29. Mai 1874 abgelöst. *Verfassungen der Schweiz. verfassungen.de.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-16]. <http://www.verfassungen.de/ch/verf48-i.htm>.
7. Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft vom 29. Mai 1874 mit Änderungsindex bis 17. Mai 1992, aufgehoben durch Bundesbeschluss vom 18. Dezember 1998 // *(BBl 1999 162), II.*
8. Bunreacht na hÉireann. Constitution of Ireland. Enacted by the People 1st July, 1937. In operation as from 29th December, 1937. *The All-Party Oireachtas Committee on the Constitution.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-24]. <http://www.constitution.ie/reports/ConstitutionofIreland.pdf>.
9. Canadian Charter of Rights and Freedoms. Part I of the Constitution Act, 1982. *Department of Justice Canada.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-26]. <http://laws.justice.gc.ca/en/charter/CHART_E.pdf>.
10. *"Chiemseer Entwurf" Grundgesetz für einen Bund deutscher Länder* erstellt von einem Verfassungsausschuss, der von den Ministerpräsidenten der Länder der drei Westzonen eingesetzt, und zwischen dem 10. August 1948 und dem 25. August 1948 auf der Herreninsel im Chiemsee zusammengetreten war. *Verfassungen.de.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-08]. <http://www.verfassungen.de/de/de49/chiemseerentwurf48.htm>.
11. Constitución Española. Aprobada por Las Cortes en sesiones plenarias del Congreso de los Diputados y del Senado celebradas el 31 de octubre de 1978. Ratificada por el pueblo español en referéndum de 6 de diciembre de 1978. Sancionada por S. M. el Rey ante Las Cortes el 27 de diciembre de 1978. *Vertimas:* Ispanijos Konstitucija. 1978 m. gruodžio 27 d. Aktualią Konstitucijos redakciją vertė Matijošius, A.; Giedraitytė, D. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2010, Nr. 4(20).

12. Constitution de la République et Canton de Genève du 24 mai 1847. Mise à jour le 7 nov. 1958, acceptée en votation populaire du 7 déc. 1958 et entrée en vigueur le 19 déc. 1958 (Recueil authentique des lois et actes du Gouvernement de la République et Canton de Genève, RG, 144 217 298). Garantie par l'Ass. féd. le 12 juin 1959 sous la réserve que les art. 10, 21, 43, 107, 127, 176 et 178 soient appliqués en conformité avec le droit fédéral, notamment avec les art. 12, 19, 43, 60 et 69ter cst. (*FF 1959 I 1591 1433; RS 1 3*). Voir actuellement la nouvelle cst. du 18 avril 1999 (RS 101). *Übersetzung:* Verfassung der Republik und des Kantons Genf vom 24. Mai 1847 (Stand am 29. September 2011). Bereinigt am 7. Nov. 1958, angenommen in der Volksabstimmung vom 7. Dez. 1958 und in Kraft seit 19. Dez. 1958 (Rechtsgültige Sammlung der Gesetze und Regierungserlasse der Republik und des Kantons Genf, RG, 144 217 298). Gewährleistungsbeschluss vom 12. Juni 1959 unter dem Vorbehalt dass die Art. 10, 21, 43, 107, 127, 176 und 178 in Übereinstimmung mit dem Bundesrecht, namentlich mit den Art. 12, 19, 43, 60 und 69ter BV angewendet werden (BBl 1959 I 1578 1425; BS 1 3). Siehe heute die neue Bundesverfassung vom 18. April 1999 (SR 101). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.234*.
13. Constitution de la République et Canton du Jura du 20 mars 1977. Acceptée en votation populaire du 20 mars 1977. Garantie par l'Ass. féd. le 28 sept. 1977, à l'exception de l'art. 138 (FF 1977 II 259, III 266). *Übersetzung:* Verfassung der Republik und des Kantons Jura vom 20. März 1977 (Stand am 2. März 2011). Angenommen in der Volksabstimmung vom 20. März 1977. Gewährleistungsbeschluss vom 28. Sept. 1977, mit Ausnahme von Art. 138 (BBl 1977 II 264, III 256). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.235*.
14. Constitution de la République et Canton de Neuchâtel du 24 septembre 2000. Acceptée en votation populaire du 24 sept. 2000. Garantie par l'Ass. féd. le 20 sept. 2001 (FF 2001 2355 5506). *Übersetzung:* Verfassung von Republik und Kanton Neuenburg vom 24. September 2000 (Stand am 29. September 2011). Angenommen in der Volksabstimmung vom 24. Sept. 2000. Gewährleistungsbeschluss vom 20. Sept. 2001 (BBl 2001 2485 5764). Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.233.
15. Constitution de la République française du 4 octobre 1958 *(Version mise à jour en novembre 2011). L'Assemblée nationale*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-07]. <http://www.assemblee-nationale.fr/connaissance/constitution_11-2011.pdf>.
16. Constitution du canton de Vaud du 14 avril 2003. Acceptée en votation populaire du 22 sept. 2002. Garantie par l'Ass. féd. le 24 sept. 2003 (FF 2003 6303 3167). *Übersetzung:* Verfassung des Kantons Waadt vom 14. April 2003 (Stand am 8. Dezember 2010). Angenommen in der Volksabstimmung vom 22. Sept. 2002. Gewährleistungsbeschluss der BVers. vom 24. Sept. 2003 (BBl 2003 6879 3590). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.231*.
17. Constitution of Malta. 21st September, 1964. *Legal-Malta* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 07 30]. <www.legal-malta.com/law/constitution.htm>.
18. Constitution of the United States. *The Charters of Freedom*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-13]. <http://www.archives.gov/exhibits/charters/constitution_transcript.html>.
19. Costituzione della Repubblica e Cantone Ticino del 14 dicembre 1997 (Stato 11 luglio 2006). Accettata nelala votazione popolare del 14 dic. 1997 (Bollettino Ufficiale delle leggi e degli atti esecutivi del Cantone Ticino, BU 123 575). Garantita dall'AF il 3 mar. 1999 (FF 1999 2230, 1998 4364). *Übersetzung:* Verfassung von Republik und Kanton Tessin vom 14. Dezember 1997 (Stand am 11. Juli 2006). Angenommen in der Volksabstimmung vom 14. Dez. 1997 (Amtliches Bulletin der Gesetze und Ausführungserlasse des

Kantons Tessin, BU 123 575). Gewährleistungsbeschluss der BVers. vom 3. Sept. 1999 (BBl 1999 2586, 1998 5494). Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.229.
20. Costituzione della Repubblica Italiana del 22 dicembre 1947. *Vertimas:* Italijos Respublikos Konstitucija. 1947 m. gruodžio 22 d. Aktualią Konstitucijos redakciją vertė Matijošius, A.; Giedraitytė, D. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2010, Nr. 3(19).
21. Das Bundes-Verfassungsgesetz (B-VG) vom 1. Oktober 1920. StF: *BGBl. Nr. 1/1930* (WV). Zuletzt geändert durch das Bundesverfassungsgesetz *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich (BGBl) I Nr. 127/2009.* Jahrgang 2009. Ausgegeben am 30. Dezember 2009. Teil I. (Fassung vom 20.07.2011).
22. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. *Übersetzng:* Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte vom 26. August 1789. *Verfassungen Frankreichs* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-15]. <http://www.verfassungen.eu/f/ferklaerung89.htm>.
23. Die Verfassung des Deutschen Reiches ("Weimarer Reichsverfassung") vom 11. August 1919. *Verfassungen des Deutschen Reichs. verfassungen.de* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-17]. < http://www.verfassungen.de/de/de19-33/verf19-i.htm>.
24. Eesti Vabariigi põhiseadus. Vastu võetud 28.06.1992. RT 1992, 26, 349 jõustumine 03.07.1992. *Vertimas:* Estijos Respublikos Konstitucija. Vertė Kontrimaitė, G. *et al.* In *Užsienio šalių konstitucijos.* Rinkinį sudarė Jarašiūnas, E.; Mesonis, G. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
25. Französische Verfassung vom 3. September 1791. *Verfassungen Frankreichs* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-15]. <http://www.verfassungen.eu/f/fverf91-i.htm>.
26. Gesetz vom 1. Oktober 1920, womit die Republik Österreich als Bundesstaat eingerichtet wird (Bundes-Verfassungsgesetz). Nr. 450. *Staatsgesetzblatt für die Republik Österreich.* Jahrgang 1920. Ausgegeben am 5. Oktober 1920. *140 Stück. S. 1791 ff.*
27. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (GG) vom 23. Mai 1949 *(BGBl. S. 1).* Beschlossene am 8. Mai des Jahres 1949 vom Parlamentarischen Rat, angenommen vom 16.-22. Mai 1949 durch die Volksvertretungen von mehr als Zweidritteln der beteiligten deutschen Länder. Zuletzt geändert durch Gesetz vom 21. Juli 2010 *(BGBl. I S. 944).*
28. Конституция на Република България. Обн., ДВ, бр. 56 от 13.07.1991 г., в сила от 13.07.1991 г. *Народно събрание на Република България.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-20]. <http://www.parliament.bg/bg/const>.
29. Конституция Российской Федерации принята на всенародном голосовании 12 декабря 1993 года, с измененияими от 30.12.2008. *Совет Федерации Федерального Собрания Российской Федерации.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-11-07]. <http://council.gov.ru/files/constitution/constitution.pdf>.
30. Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės žinios.* 1938, Nr. 608-4271.
31. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. Aktas „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo". *Valstybės žinios.* 1990, Nr. 9-222.
32. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo". *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios.* 1990, Nr. 9-224.
33. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios.* 1992, Nr. 33-1014. Pakeitimai: *Ibid.*, 1996. Nr. 64-1501, Nr. 122-2863; 2002, Nr. 65-2629; 2003, Nr. 14-540, Nr. 32-1315, Nr. 32-1316; 2004, Nr. 111-4123, Nr. 111-4124; 2006, Nr. 48-1701.
34. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios.* 1922, Nr. 100-799.
35. Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Vyriausybės žinios.* 1928, Nr. 275-1778.

36. Reichsverfassung für das Kaisertum Österreich vom 4. März 1849 nebst dem dazu gehörigen Manifeste und Grundrechtspatent (*Allgemeines Reichs- Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaisertum Österreich, Jg. 1849. S. 148 ff.*). *Verfassungen Österreichs*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-31]. <http://www.verfassungen.de/at/verfassung49-i.htm>).
37. Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. *RGBl 142/1867*.
38. The Constitution of Greece. 9. Jule, 1975. In the Name of the Holy and Consubstantial and Indivisible Trinity, the First Revisionary Parlament of the Hellenes resolves. *Hellenic Parliament* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 07 30]. <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf>.
39. Ústava České republiky ze dne 16. prosince 1992. č.1/1993 Sb. *Übersetzung:* Verfassungsgesetz des Tschechischen Nationalrates vom 16. Dezember 1992. Verfassungsgesetz Nr. 1/1993. *Verfassungen der Tschechischen Republik*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-31]. <http://www.verfassungen.eu/cz/verf93-i.htm>.
40. Verfassung des deutschen Reiches vom 28. März 1849. *Verfassung des Deutschen Reichs (Paulskirchenverfassung 1848). verfassungen.de* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-17]. <http://www.verfassungen.de/de/de06-66/verfassung48-i.htm>.
41. Verfassung des eidgenössischen Standes Schwyz vom 23. Oktober 1898 (Stand am 6. März 2008). Angenommen in der Volksabstimmung vom 23. Okt. 1898 (Gesetzsammlung des Kantons Schwyz, neue Folge, GS 3 161 193). Gewährleistungsbeschluss vom 21. Dez. 1899 (AS 17 758; BBl 1899 IV 483). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.215*.
42. Verfassung des Fürstentums von Andorra vom 28. April 1993. In Kraft getreten am 4. Mai 1993. *Vertimas į vokiečių kalbą*. Verfassungen der Welt. [interaktyvus] *Verfassung des Fürstentums von Andorra* [žiūrėta 2011 07 30]. <http://www.verfassungen.eu/and/verf93.htm>.
43. Verfassung des Fürstentums Liechtenstein vom 5. Oktober 1921. *Liechtensteinisches Landesgesetzblatt*. Jahrgang 1921, Nr. 15. Ausgegeben am 24. Oktober 1921. Zuletzt abgeändert durch *LGBl*. 2003, Nr. 186.
44. Verfassung des Kantons Aargau vom 25. Juni 1980 (Stand am 29. September 2011). Angenommen in der Volksabstimmung vom 28. Sept. 1980, in Kraft seit 1. Jan. 1982. Gewährleistungsbeschluss vom 15. Dez. 1981 (BBl 1981 III 1131 Art. 1 II 249). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.227*.
45. Verfassung des Kantons Appenzell Ausserrhoden vom 30. April 1995 (Stand am 29. September 2011). Angenommen in der Landsgemeinde vom 30. April 1995. Gewährleistungsbeschluss vom 16. Sept. 1996 (BBl 1996 IV 866, I 1021). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.224.1*.
46. Verfassung des Kantons Basel-Landschaft vom 17. Mai 1984 (Stand am 2. März 2011). Angenommen in der Volksabstimmung vom 4. Nov. 1984, in Kraft seit 1. Jan. 1987. Gewährleistungsbeschluss vom 11. Juni 1986 (BBl 1986 II 681 Art. 1, 1985 II 1157). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.222.2*.
47. Verfassung des Kantons Basel-Stadt vom 23. März 2005 (Stand am 24. Oktober 2006). Angenommen in der Volksabstimmung vom 30. Okt. 2005. Gewährleistungsbeschluss vom 28. Sept. 2006 (BBl 2006 5113 8663). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.221.1*.
48. Verfassung des Kantons Bern vom 6. Juni 1993 (Stand am 10. Dezember 2009). Angenommen in der Volksabstimmung vom 6. Juni 1993. Gewährleistungsbeschluss vom

22. Sept. 1994 (BBl 1994 III 1883; I 401). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.212.*

49. Verfassung des Kantons Freiburg vom 16. Mai 2004 (Stand am 8. Juni 2010). Angenommen in der Volksabstimmung vom 16. Mai 2004. Gewährleistungsbeschluss vom 13. Juni 2005 (BBl 2005 4245 403). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.219.*
50. Verfassung des Kantons Glarus vom 1. Mai 1988 (Stand am 29. September 2011). Angenommen an der Landsgemeinde vom 1. Mai 1988. Gewährleistungsbeschluss vom 4. Dez. 1989 (BBl 1989 III 1723 730). Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.217.
51. Verfassung des Kantons Graubünden vom 18. Mai 2003/14. September 2003 (Stand am 8. März 2010). Angenommen in der Volksabstimmung vom 18. Mai und 14. Sept. 2003. Gewährleistungsbeschluss vom 15. Juni 2004 (BBl 2004 3643 Art. 1 1107). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.226.*
52. Verfassung des Kantons Luzern vom 17. Juni 2007 (Stand am 1. Januar 2008). K 2007 253 und G 2007 189. Die Kantonsverfassung wurde am 30. Jan. 2007 vom Grossen Rat beschlossen und in der Volksabstimmung vom 17. Juni 2007 angenommen (K 2007 1772). Gewährleistungsbeschluss vom 12. Juni 2008 (BBl 2008 5789 Art. 1 1431). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.213.*
53. Verfassung des Kantons Nidwalden vom 10. Oktober 1965 (Stand am 2. März 2011). Angenommen an der Landsgemeinde vom 10. Okt. 1965 (AB 1965 1081). Gewährleistungsbeschluss vom 25. März 1966 (BBl 1966 I 558, 1965 III 619). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.216.2.*
54. Verfassung des Kantons Obwalden vom 19. Mai 1968 (Stand am 29. September 2011). Angenommen in der Volksabstimmung vom 19. Mai 1968, in Kraft seit 27. April 1969 (Obwaldner Amtsblatt 1968 448). Gewährleistungsbeschluss vom 3. Dez. 1968 (BBl 1968 II 1288 53). Änd. des Titels angenommen in der Volksabstimmung vom 16. Dez. 2007. Gewährleistungsbeschluss vom 18. Dez. 2008 (BBl 2009 555 Art. 1 Ziff. 2, 2008 6053). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.216.1.*
55. Verfassung des Kantons Schaffhausen vom 17. Juni 2002 (Stand am 2. März 2011). Angenommen in der Volksabstimmung vom 22. Sept. 2002. Gewährleistungsbeschluss vom 24. Sept. 2003 (BBl 2003 6877 3347). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.223.*
56. Verfassung des Kantons St. Gallen vom 10. Juni 2001 (Stand am 10. Juni 2010). Angenommen in der Volksabstimmung vom 10. Juni 2001. Gewährleistungsbeschluss vom 13. Juni 2002 (BBl 2002 4471 1869). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.225.*
57. Verfassung des Kantons Solothurn vom 8. Juni 1986 (Stand am 29. September 2011). Angenommen in der Volksabstimmung vom 8. Juni 1986, in Kraft seit 1. Jan. 1988. Gewährleistungsbeschluss vom 21. Sept. 1987 (BBl 1987 III 270 Art. 1, II 642). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.221.*
58. Verfassung des Kantons Thurgau vom 16. März 1987 (Stand am 8. Dezember 2010). Angenommen in der Volksabstimmung vom 4. Dez. 1988. Gewährleistungsbeschluss vom 4. Dez. 1989 (BBl 1989 III 1722 873). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.228.*
59. Verfassung des Kantons Uri vom 28. Oktober 1984 (Stand am 29. September 2011) RB 1.1101. Angenommen in der Volksabstimmung vom 28. Okt. 1984, in Kraft seit 1. Jan. 1985. Gewährleistungsbeschluss vom 3. Okt. 1985 (BBl 1985 II 1343 Art. 1, 621). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.214.*

60. Verfassung des Kantons Wallis vom 8. März 1907 (Stand am 12. Juni 2008). Angenommen in der Volksabstimmung vom 12. Mai 1907 (Sammlung der Gesetze, Dekrete und Beschlüsse des Kantons Wallis, Bd., XXII 173 205 und Systematische Gesetzessammlung der Republik und des Kantons Wallis I Nr. 1). Gewährleistet von der BVers am 30. März 1908 (AS 24 553; BBl 1907 V 611). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.232*.
61. Verfassung des Kantons Zug vom 31. Januar 1894 (Stand am 8. Juni 2010). Angenommen in der Volksabstimmung vom 18. März 1894 (Amtliche Sammlung der Gesetze und Verordnungen des Kantons Zug [GS] 7 364 392). Gewährleistungsbeschluss vom 26. Juni 1894 (AS 14 280; BBl 1894 II 278). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.218*.
62. Verfassung des Kantons Zürich vom 27. Februar 2005 (Stand am 29. September 2011). Angenommen in der Volksabstimmung vom 27. Febr. 2005. Gewährleistungsbeschluss vom 15. Dez. 2005 (BBl 2006 141 Art. 1, 2005 5239). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.211*.
63. Verfassung des Königreichs Norwegen vom 4. November 1814. *Verfassungen des Königreichs Norwegen. verfassungen.de* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-16]. <http://www.verfassungen.eu/n/index.htm>.
64. Verfassung des Königreichs Portugal vom 23. September 1822. *Verfassungen Portugals. verfassungen.de* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-16]. <http://www.verfassungen.eu/p/verf22-i.htm>.
65. Verfassung für den Eidgenössischen Stand Appenzell I. Rh. vom 24. Wintermonat 1872 (Stand am 28. Mai 2009). Angenommen in der ausserordentlichen Landsgemeinde vom 24. Nov. 1872, in Kraft seit 27. April 1873. Gewährleistungsbeschluss vom 23. Dez. 1872 (AS XI 78; BBl 1872 III 842). *Systematische Sammlung des Bundesrechts SR 131.224.2*.
66. Verfassung Griechenlands vom 16. November 1864, geändert durch Gesetze vom 1./14. Juni 1911. *Vertimas į vokiečių kalbą*. verfassungen.eu [interaktyvus]. *Verfassung Griechenlands* [žiūrėta 2011 07 30]. <http://www.verfassungen.eu/griech/verf11-index.htm>.

Konstitucinės justicijos institucijų aktai

67. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 15. Dezember 1965 (BverfGE 19, 342 *Wencker*) *-1 BvR 513/65-*.
68. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 19. Oktober 1971 (BVerfGE 32, 98 *Gesundbeter*) *-1 BvR 387/65-*.
69. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 17. Juli 1973 (BVerfGE 35, 366 *Kreuz im Gerichtssaal*) *-1 BvR 308/69-*.
70. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 17. Dezember 1975 (BVerfGE 41, 29 *Simultanschule*) *-1 BvR 63/68-*.
71. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 27. November 1990 (BVerfGE 83, 130 *Josephine Mutzenbacher*) *-1 BvR 402/87-*.
72. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 5. Februar 1991 (BVerfGE 83, 341 *Bahá'í*) *-2 BvR 263/86-*.
73. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 20. Oktober 1992 (BVerfGE 87, 209 *Tanz der Teufel*) *-1 BvR 698/89-*.

74. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 16. Mai 1995 (BVerfGE 93, 1 *Kruzifix*) *-1 BvR 1087/91-*.
75. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 26. Juni 2002 (BVerfGE 105, 279 *Osho*) *-1 BvR 670/91-*.
76. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 28. Oktober 2008 (BVerfGE 122, 89 *Wissenschaftsfreiheit in der Theologie*) *-1 BvR 462/06-*.
77. Beschluß des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 31. Mai 2011. *-1 BvR 857/07-*.
78. Beschluß des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 11. April 1972 (BVerfGE 33, 23 *Eidesverweigerung aus Glaubensgründen*) *-2 BvR 75/71-*.
79. Beschluß des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 29. Mai 1974 (BverfGE 37, 271 *Solange I*) *-BvL 52/71-*.
80. Beschluß des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 21. September 1976 (BVerfGE 42, 312 *Inkompatibilität/Kirchliches Amt*) *-2 BvR 350/75-*.
81. Beschluß des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 22. Oktober 1986 (BverfGE 73, 339 *Solange II*) *- BvR 197/83 -*.
82. *Cantwell v. State of Connecticut*, 310 U. S. 296 (1940). *Cantwell et al. v. State of Connecticut*, No. 632.
83. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos santuokos ir šeimos kodekso 6 straipsnio antrosios dalies, 11 straipsnio ir 12 straipsnio antrosios dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 1994, Nr. 31-562.
84. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. birželio 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. sausio 12 d. įstatymo „Dėl įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ pakeitimo“ 2 punkto antrosios dalies 4 punkto, kuriuo pakeistas 1991 m. birželio 18 d. įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 8 straipsnio antrosios dalies 2 punktas, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat dėl Lietuvos Respublikos 1994 m. sausio 11 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ pakeitimo ir papildymo“ 2 punkto 4 papunkčio, kuriuo 1991 m. birželio 18 d. įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 8 straipsnio antroji dalis papildyta 4 punktu, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 47-889.
85. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 9-199.
86. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. kovo 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. liepos 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ papildymo ir pakeitimo“ 8 punkto, kuriuo iš naujo išdėstytas įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 12 straipsnio pirmosios dalies 3 punktas, ir Lietuvos Respublikos 1993 m. liepos 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo papildymo ir pakeitimo“ 23 punkto, kuriuo iš naujo išdėstytas Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo 16 straipsnio septintasis punktas, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 22-516.

87. Konstitucinio Teismo 1995 m. balandžio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos radijo ir televizijos statuto 7 bei 9.3 straipsnių, taip pat dėl radijo ir televizijos programų transliavimo valstybinių įrenginių nuomos privačioms redakcijoms konkursų organizavimo techninės komisijos nuostatų 3 bei 12 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 34-847.
88. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. rugpjūčio 30 d. nutarimo Nr. 1164 „Dėl dalies žemės ūkio ministerijos įmonių paskolų kapitalizavimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo 13 straipsniui, Lietuvos Respublikos žemės ūkio ekonominių santykių valstybinio reguliavimo įstatymo 9 straipsniui ir Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 43 straipsnio pirmajai daliai“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 20-537.
89. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 37 straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 36-915.
90. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. lapkričio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos butų privatizavimo įstatymo 5 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 114-2643.
91. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekso 50 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 104-2644.
92. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. lapkričio 13 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo narių grupės prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ galiojimo sustabdymo laikinasis įstatymas atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją“. *Valstybės žinios*. 1997, Nr. 104-2645.
93. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 109-3004.
94. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 8 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių bei 16 straipsnio 7, 8 ir 9 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 85-2548.
95. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 14, 25(1), 26, 30, 33, 34, 36, 40, 51, 56, 58, 59, 66, 69, 69(1) ir 73 straipsnių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 109-3192.
96. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. vasario 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 4 dalies, Lietuvos Respublikos asmenų, nukentėjusių nuo 1939–1990 metų okupacijų, teisinio statuso įstatymo 8 straipsnio 3 dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 3 d. nutarimu Nr. 829 „Dėl 1939–1990 metų okupacijų represinių struktūrų, tarnybų ir pareigų, kurias ėjusiems asmenims neskiriamos nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos, sąrašo patvirtinimo“ patvirtinto sąrašo „1939–1990 metų okupacijų represinės struktūros, tarnybos ir pareigos, kurias

ėjusiems asmenims neskiriamos nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos“ 9 bei 12 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymo 11 straipsnio 4 daliai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 14-370.

97. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 1 straipsnio 5 punkto, 10 straipsnio 3 ir 4 dalių, 15 straipsnio 1 dalies, 20 straipsnio, 21 straipsnio 2 punkto, 32 straipsnio 2 dalies, 34 straipsnio 2, 3 ir 4 dalių, 35 straipsnio 2 ir 5 punktų, 37 straipsnio 2 punkto ir 38 straipsnio 2 ir 3 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 49-1424.
98. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalies ir 4 straipsnio 1 dalies 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 54-1588.
99. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. liepos 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymo 4 straipsnio 1 ir 2 dalių, 5 straipsnio 1 ir 3 dalių, 7 straipsnio 3 dalies 1 punkto, 4, 5 ir 6 dalių, šio įstatymo priedėlio II skirsnio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo 6 priedėlio, Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo pakeitimo įstatymo 9 straipsnio, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 29 d. nutarimo Nr. 499 „Dėl valstybinės valdžios, valstybės valdymo ir teisėsaugos organų vadovų bei kitų pareigūnų laikinos bandomosios darbo apmokėjimo tvarkos“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 24 d. nutarimo Nr. 666 „Dėl Lietuvos Respublikos teismų teisėjų, prokuratūros sistemos ir Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento pareigūnų bei kitų darbuotojų darbo apmokėjimo“, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 1494 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo Nr. 689 „Dėl teisėtvarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62-2276; atitaisymas – 2001-10-10, Nr. 86.
100. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 3 straipsnio 3 dalies (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 3 straipsnio 4 dalies (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 5 straipsnio 1 dalies 2 punkto (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 18 straipsnio 1 dalies (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 19 straipsnio 1 dalies 2, 3, 4, 8, 15 punktų (2000 m. spalio 12 d. redakcija), 21 straipsnio 1 dalies 1, 5, 7, 9, 12, 15, 16, 17, 18 punktų (2000 m. spalio 12 d. redakcija), šios dalies 6 punkto (2000 m. spalio 12 d. ir 2001 m. rugsėjo 25 d. redakcijos) ir šios dalies 14 punkto (2000 m. spalio 12 d. ir 2001 m. lapkričio 8 d. redakcijos), taip pat dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 straipsnio pakeitimo įstatymo taikymo tvarkos konstitucinio įstatymo, Lietuvos Respublikos Konstitucijos 119 straipsnio pakeitimo įstatymo taikymo tvarkos konstitucinio įstatymo įrašymo į Konstitucinių įstatymų sąrašą įstatymo atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 19-828.
101. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 86, 87 straipsnių papildymo bei pakeitimo ir įstatymo papildymo 881 straipsniu įstatymo 4 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 11 d. nutarimo Nr. 457 „Dėl Vilniaus apskrities viršininko atleidimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos

Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ 9 straipsnio 1 daliai“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 53-2361.

102. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsnio (1993 m. sausio 12 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 2 straipsnio 1 dalies bei šios dalies 5 punkto, 15, 20 ir 21 straipsnių (2002 m. sausio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 straipsnio 1 dalies 2, 4, 5 ir 6 punktų, šio straipsnio 2 ir 4 dalių, 16 straipsnio 10 dalies, 20 straipsnio (2002 m. spalio 29 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 17 d. nutarimo Nr. 27 „Dėl gyvenamųjų namų, būtinų valstybės reikmėms, išpirkimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai bei Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 14 straipsniui (1993 m. sausio 12 d. redakcija)“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 24-1004.
103. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. spalio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 8 d. nutarimo Nr. 458 „Dėl nuostolių, padarytų gamtai, pažeidus aplinkos apsaugos įstatymus, skaičiavimo metodikos patvirtinimo“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 103-4611.
104. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. balandžio 11 d. dekreto Nr. 40 „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo išimties tvarka“ ta apimtimi, kuria nustatyta, kad Lietuvos Respublikos pilietybė išimties tvarka suteikiama Jurij Borisov, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 16 straipsnio 1 daliai“. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 124-5643.
105. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 11 straipsnio (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) ir 2 straipsnio 2 dalies (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 85-3094.
106. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. liepos 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto (1998 m. gruodžio 22 d. redakcija) 15 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. 105-3894.
107. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl kai kurių teisės aktų, kuriais reguliuojami valstybės tarnybos ir su ja susiję santykiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir įstatymams. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 181-6708.
108. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1-7.
109. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 20 d. sprendimas „Dėl Klaipėdos apygardos teismo 2005 m. rugpjūčio 4 d. prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2002 m. gruodžio 31 d. įsakymu Nr. 432 „Dėl Sprendimų vykdymo instrukcijos patvirtinimo“ patvirtintos Sprendimų vykdymo instrukcijos 89

punktas neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 113-4132.

110. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. rugpjūčio 11 d. nutarimu Nr. 898 „Dėl laikinojo prekių įvežimo į Lietuvos Respubliką perdirbti tvarkos patvirtinimo“ patvirtintos laikinojo prekių įvežimo į Lietuvos Respubliką perdirbti tvarkos 21.1 punkto (2002 m. birželio 27 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 10–369.
111. Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos peticijų įstatymo 10 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 10 straipsnio 4 dalies ir 16 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 11-410.
112. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymo, Lietuvos Respublikos miškų įstatymo, Lietuvos Respublikos žemės įstatymo, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimu Nr. 1608 „Dėl statybų privačioje žemėje reglamento patvirtinimo“ patvirtinto Statybų privačioje žemėje reglamento nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymo, Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio antrojoje dalyje numatyto žemės sklypų įsigijimo nuosavybėn subjektų, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstitucinio įstatymo (1996 m. birželio 20 d. redakcija) nuostatoms, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimu Nr. 1608 „Dėl statybų privačioje žemėje reglamento patvirtinimo“ patvirtinto Statybų privačioje žemėje reglamento 2 punkto atitikties Lietuvos Respublikos miškų įstatymo, Lietuvos Respublikos žemės įstatymo nuostatoms“. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 30-1050.
113. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 36-1292.
114. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 90-3529, atitaisymas Nr. 137.
115. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. lapkričio 13 d. nutarimas „Dėl teisės aktų, reguliuojančių Lietuvos Respublikos pilietybės santykius, nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 2006, Nr. 123-4650.
116. Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. liepos 11 d. nutarimo Nr. 899 "Dėl minimalių kvalifikacinių valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų pareigybių reikalavimų aprašo, konkursų valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų pareigas eiti organizavimo, mokslo darbuotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų atestavimo tvarkos aprašo ir pedagoginių vardų suteikimo universitetuose tvarkos aprašo patvirtinimo" (2005 m. rugpjūčio 18 d. redakcija) 2.3.1 punkto, šiuo Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu (2005 m. rugpjūčio 18 d. redakcija) patvirtinto minimalių kvalifikacinių valstybinių mokslo ir studijų institucijų mokslo dar-

buotojų, kitų tyrėjų ir dėstytojų, dirbančių humanitarinių ir socialinių mokslų srityse, pareigybių reikalavimų aprašo (2005 m. rugpjūčio 18 d. redakcija) 2.2, 2.5, 3.1.2, 3.1.3, 3.1.4 punktų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. liepos 18 d. nutarimu Nr. 962 „Dėl habilitacijos tvarkos patvirtinimo“ patvirtintos habilitacijos tvarkos 3.1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 52-2025.

117. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 57 straipsnio 3 dalies (2000 m. rugsėjo 19 d. redakcija), Lietuvos Respublikos valstybės ir tarnybos paslapčių įstatymo 10 straipsnio 4 dalies (1999 m. lapkričio 25 d. redakcija), 11 straipsnio (1999 m. lapkričio 25 d. redakcija) 1, 2 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 54-2097.
118. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymo 4 straipsnio (2002 m. liepos 2 d., 2004 m. lapkričio 4 d., 2005 m. gegužės 19 d., 2006 m. birželio 8 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 110-4511.
119. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 4, 165 straipsnių (2002 m. vasario 28 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 111-4549.
120. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas „Dėl bylos pagal pareiškėjo – Vilniaus apygardos administracinio teismo prašymą ištirti, ar Lietuvos Respublikos 1998 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas (1998 m. gruodžio 1 d. redakcija), Lietuvos Respublikos 1999 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas (1998 m. gruodžio 3 d., 1999 m. spalio 14 d. redakcijos), Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas (1999 m. gruodžio 23 d., 2000 m. balandžio 20 d., 2000 m. liepos 13 d., 2000 m. gruodžio 7 d. redakcijos), Lietuvos Respublikos 2001 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas (2000 m. gruodžio 19 d. redakcija) neprieštaravo konstituciniam teisinės valstybės principui, taip pat ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. spalio 29 d. nutarimo Nr. 1281 „Dėl Lietuvos Respublikos 1998 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo pakeitimo įstatymo projekto pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“ 3 punktas neprieštaravo Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsniui, 94 straipsnio 4 punktui, 132 straipsnio 2 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, nutraukimo“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 118-4830.
121. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gruodžio 6 d. sprendimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 13 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo 1 straipsnio 5 punkto, 10 straipsnio 3 ir 4 dalių, 15 straipsnio 1 dalies, 20 straipsnio, 21 straipsnio 2 punkto, 32 straipsnio 2 dalies, 34 straipsnio 2, 3 ir 4 dalių, 35 straipsnio 2 ir 5 punktų, 37 straipsnio 2 punkto ir 38 straipsnio 2 ir 3 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ motyvuojamosios dalies I skyriaus 6 punkto nuostatų išaiškinimo, taip pat dėl pareiškėjo – Lietuvos Respublikos teisingumo ministro prašymo išaiškinti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. vasario 28 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. rugpjūčio 30 d. nutarimo Nr. 1164 „Dėl dalies Žemės ūkio ministerijos įmonių paskolų kapitalizavimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymo 13 straipsniui, Lietuvos Respublikos žemės ūkio ekono-

minių santykių valstybinio reguliavimo įstatymo 9 straipsniui ir Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo 43 straipsnio pirmajai daliai“ motyvuojamosios dalies 1 punktą“. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 129-5246.
122. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 7 d nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos antstolių įstatymo 45 straipsnio 3, 5 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 2008, Nr. 4-136.
123. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 18 straipsnio 8 dalies (2004 m. kovo 9 d. redakcija), 34 straipsnio 17 dalies (2004 m. kovo 9 d., 2006 m. balandžio 25 d. redakcijos), 41 straipsnio (2004 m. kovo 9 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 20 d. nutarimu Nr. 618 „Dėl didmeninės ir mažmeninės prekybos alkoholio produktais licencijavimo taisyklių ir mažmeninės prekybos alkoholiniais gėrimais prekybos ir viešojo maitinimo įmonėse taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų didmeninės ir mažmeninės prekybos alkoholio produktais licencijavimo taisyklių 28.5, 51.5 punktų (2004 m. gegužės 20 d. redakcija), 51 punkto (2004 m. gegužės 20 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 34 straipsnio 17 daliai (2004 m. kovo 9 d., 2006 m. balandžio 25 d. redakcijos), šių taisyklių 51 punkto (2006 m. spalio 17 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 34 straipsnio 17 daliai (2006 m. balandžio 25 d. redakcija), taip pat šių taisyklių 51 punkto (2007 m. gegužės 2 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 34 straipsnio 17 daliai (2006 m. balandžio 25 d., 2007 m. birželio 21 d. redakcijos)“. *Valstybės žinios.* 2008, Nr. 10-349.
124. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* Nr. 106-4434.
125. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos parlamentą įstatymo 36 straipsnio (2008 m. gegužės 8 d., 2009 m. vasario 12 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 2010, Nr. 133-6800.
126. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymo 10 straipsnio (2003 m. lapkričio 25 d. redakcija) 2 dalies (2002 m. birželio 27 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 2011, Nr. 76-3672.
127. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu Nr. X-1569 „Dėl Valstybinės šeimos politikos koncepcijos patvirtinimo“ patvirtintos Valstybinės šeimos politikos koncepcijos nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 2011, Nr. 118-5564.
128. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos mokslo ir studijų įstatymo (2009 m. balandžio 30 d. redakcija) nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios.* 2011, Nr. 160-7591.
129. *Marbury v. Madison,* 5 U.S. (1 Cranch) 137 (1803).
130. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 17. Februar 1982. *BGE 108 Ia 82 (Kirchgemeinde Straubenzell).*

131. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 20. Oktober 1982. *BGE 108 Ia 264.*
132. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 26. September 1990. *BGE 116 Ia 252 (Kruzifix).*
133. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 13. Oktober 1992. *BGE 118 Ib 497.*
134. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 8. August 1994. *BGE 120 Ia 194.*
135. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 2. November 1994. *BGE 120 Ia 220.*
136. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 17. Juni 1996. *BGE 122 II 246.*
137. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 12. November 1997. *BGE 123 I 296 (Kopftuchentscheid).*
138. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 30. Juni 1999. *BGE 125 I 369 (Scientology Kirche Basel).*
139. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 9. Juli 2003. *BGE 129 I 217.*
140. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 10. Mai 2006. *BGE 132 I 167.*
141. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 27. Februar 2008. *BGE 134 I 49.*
142. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 27. Februar 2008. *BGE 134 I 56.*
143. Urteil der I. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 14. Dezember 2009. *1C_527/2009.*
144. Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 19. Februar 1988. *BGE 114 Ia 129.*
145. Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 26. Januar 1990. *BGE 116 Ib 37.*
146. Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 20. Sptember 1991. *BGE 117 Ia 311.*
147. Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 14. Februar 1992. *BGE 118 Ia 46* (*infoSekta*).
148. Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 18. Juni 1993. *BGE 119 Ia 178 (Schwimmunterricht).*
149. Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 13. Juni 2000 *BGE 126 I 122.*
150. Urteil der II. öffentlichrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 24. Oktober 2008. *BGE 135 I 79 (Schwimmunterricht Schaffhausen).*
151. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 23. Oktober 1952 (BVerfGE 2, 1 *SRP- Verbot*) *-1 BvB 1/51-.*
152. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 17. Dezember 1953 (BVerfGE 3, 58 *Beamtenverhältnisse*) *-1 BvR 147/52-.*
153. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 26. Februar 1954 (BVerfGE 3, 288 *Berufssoldatenverhältnisse*) *-1 BvR 371/52-.*
154. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 17. August 1956 (BVerfGE 5, 85 *KPD- Verbot*) *-1 BvB 2/51-.*

155. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 16. Januar 1957 (BVerfGE 6, 32 *Elfes*) *-1 BvR 253/56-*.
156. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 15. Januar 1958 (BVerfGE 7, 198 *Lüth*) *-1 BvR 400/51-*.
157. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 15. Januar 2002 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 6. November 2001 (BVerfGE 104, 337 *Schächten*) *-1 BvR 1783/99-*.
158. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 15. Februar 2006 auf Grund der mündlichen Verhandlung vom 9. November 2005 (BVerfGE 115, 118 *Luftsicherheitsgesetz*) *-1 BvR 357/05-*.
159. Urteil des Ersten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 1. Dezember 2009 auf Grund der mündlichen Verhandlung vom 23. Juni 2009 (BVerfGE 125, 39 *Adventssontage Berlin*) *-1 BvR 2857, 2858/07-*.
160. Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 20. Februar 1875. *BGE 1 S. 342*.
161. Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 18. September 1875. *BGE 1 S. 80*.
162. Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 25. Mai 1878. *BGE 4 S. 202*.
163. Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 16. November 1878. *BGE 4 S. 533*.
164. Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 30. November 1878. *BGE 4 S. 538*.
165. Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 30. November 1878. *BGE 4 S. 540*.
166. Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 9. Juli 1969. *BGE 95 I 350*.
167. Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 2. Juni 1971. *BGE 97 I 221* (*Neuapostolische Kirche Aarau*).
168. Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 5 November 1975. *BGE 101 Ia 392*.
169. Urteil des Schweizerischen Bundesgerichts vom 6. Oktober 1976 *BGE 102 Ia 468*.
170. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 23. Oktober 1951 (BVerfGE 1, 14 *Südweststaat*) *-2 BvG 1/51-*.
171. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 26. März 1957 (BVerfGE 6, 309 *Reichskonkordat*) *-2 BvG 1/55-*.
172. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 5. März 1958 (BVerfGE 7, 305 *Rechtsverhältnisse der Flüchtlinge*) *-2 BvF 4/56-*.
173. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 31. Juli 1973 (BVerfGE 36, 1 *Grundlagenvertrag*) *-2 BvF 1/73-*.
174. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 12. Oktober 1993 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 1. und 2. Juli 1993 (BverfGE 89, 155 *Maastricht*) *-2 BvR 2134, 2159/92 -*.
175. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 19. Dezember 2000 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 20. September 2000 (BVerfGE 102, 370 *Körperschaftsstatus der Zeugen Jehovas*) *-2 BvR 1500/97-*.
176. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 24. September 2003 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 3. Juni 2003 (BVerfGE 108, 282 *Kopftuch*) *-2 BvR 1436/02-*.
177. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 30. Juni 2009 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 10. und 11. Februar 2009 (BverGE 123, 267 *Lissabon*) *-2 BvE2, 5/08, 2 BvR 1010, 1022, 1259/08, 182/09 -*.
178. Urteil des Zweiten Senats des Deutschen Bundesverfassungsgerichts vom 7. September 2011 aufgrund der mündlichen Verhandlung vom 5. Juli 2011. *- 2 BvR 987/10 -, - 2 BvR 1485/10 -, - 2 BvR 1099/10 -*.

II. ORDINARINĖS TEISĖS ŠALTINIAI

Teisės aktai

1. Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten *(PrALR)* vom 5 Februar 1794. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-29]. <http://www.smixx.de/ra/Links_F-R/PrALR/PrALR_Einleitung.pdf>.
2. Bayerisches Gesetz über das Erziehungs- und Unterrichtswesen (BayEUG) in der Fassung der Bekanntmachung vom 31. Mai 2000. *GVBl 2000, S. 414. Stand:* letzte berücksichtigte Änderung: mehrfach geänd. *(G. v. 20.7.2011, 313).*
3. Bundesgesetz über die direkte Bundessteuer (DBG) vom 14. Dezember 1990 (Stand am 1. Januar 2011). *AS 1991 1184. SR 642.11.*
4. Bundesgesetz über die Rechtspersönlichkeit von religiösen Bekenntnisgemeinschaften. *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich (BGBl).* Nr. 19/1998. Ausgegeben am 9. Jänner 1998. Teil I.
5. Bundesgesetz vom 13. Juli 1949, betreffend den Religionsunterricht in der Schule (Religionsunterrichtsgesetz). *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich (BGBl) Nr. 190/1949.* Fassung vom 27.08.2011.
6. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). Ausfertigungsdatum: *18.08.1896*. Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Januar 2002 *(BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738)*, das zuletzt durch Artikel 1 des Gesetzes vom 27. Juli 2011 *(BGBl. I S. 1600)* geändert worden ist.
7. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2007/C 303/01). *Europos Sąjungos oficialus leidinys*. C 303, 14/12/2007.
8. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.
9. Gesetz vom 20. Mai 1874, betreffend die gesetzliche Anerkennung von Religionsgesellschaften. *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder (RGBl).1874/68.*
10. Įstatymas konferencijai šaukti. *Laikinosios Vyriausybės žinių papildymas. Įstatymai ir Vyriausybės įsakymai, paskelbti 1918 m. Lietuvos Aide.* 1918, Nr. 1-2a.
11. Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos aktas. *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 18-470.
12. Kirchengesetz des Kantons Basel-Landschaft vom 3. April 1950. (1.1.2007). *SGS 191. GS 20.131.*
13. Laikinas įstatymas apie žydų bendruomenių tarybų teises apkrauti mokesniais gyventojus žydus. *Laikinosios Vyriausybės žinios.* 1920, Nr. 20.
14. Laikinosios Vyriausybės deklaracija. 1918 m. gruodžio 26 d. *Laikinosios Vyriausybės žinios. Eina: lietuvių, lenkų, baltarusių ir žydų kalbomis.* 1918, Nr. 1.
15. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas (2011 m. rugpjūčio 1 d. redakcija). *Valstybės žinios*, 1985, Nr. 1-1.
16. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Katalikų Bažnyčios padėties Lietuvoje restitucijos akto“. *Valstybės žinios.* 1990, Nr. 18-469.
17. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos sąžinės laisvės įstatymo projekto rengimo“, Nr. I-284.

18. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2011-07-13 redakcija). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
19. Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2011-07-13 redakcija). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 74-2262. *Ibid*., 2000-09-13 Nr.77 (*atitaisymas*); *Ibid*., 2000-09-22 Nr.80 (*atitaisymas*); *Ibid*., 2000-09-29 Nr.82 (*atitaisymas*).
20. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje ratifikavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2016.
21. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties dėl kariuomenėje tarnaujančių katalikų sielovados ratifikavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2015.
22. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutarties dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų ratifikavimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2014.
23. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2024.
24. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl kariuomenėje tarnaujančių katalikų sielovados. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2023.
25. Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir valstybės teisinių aspektų. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 67-2022.
26. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininko 2004 m. kovo 16 d. potvarkis Nr. 2b-23 „Dėl pareiškėjo prašymo".
27. Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 89-1985.
28. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybės pripažinimo suteikimo Lietuvos evangelikų baptistų bendruomenių sąjungai". *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 62-2249.
29. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl valstybės pripažinimo suteikimo Septintosios dienos adventistų bažnyčiai". *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 82-3242.
30. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl Teisingumo ministro 2002 m. vasario 15 d. įsakymo Nr. 39 „Dėl tradicinių religinių bendruomenių ir bendrijų sąrašo patvirtinimo" pripažinimo netekusiu galios". *Valstybės žinios.* 2010, Nr. 70-3517.
31. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Juridinių asmenų registro įsteigimo ir Juridinių asmenų registro nuostatų patvirtinimo". *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 107-4810.
32. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl komisijos valstybės institucijų, pagal savo kompetenciją sprendžiančių su religinių, ezoterinių ar dvasinių grupių veikla susijusius klausimus, veiklai koordinuoti sudarymo". *Valstybės žinios.* 2000, Nr. 32-906.
33. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 14 d. nutarimo Nr. 426 „Dėl komisijos valstybės institucijų, pagal savo kompetenciją sprendžiančių su religinių, ezoterinių ar dvasinių grupių veikla susijusius klausimus, veiklai koordinuoti sudarymo" pakeitimo. *Valstybės žinios.* 2011, Nr. 18-852.
34. Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos steigimo sutartį (2007/C 306/01). *Europos Sąjungos oficialus leidinys.* C 306, 17/12/2007.
35. Ministerio be portfelio Žydų Reikalams „Instrukcija dėl „Laikinojo įstatymo apie žydų bendruomenių Tarybų teises apkrauti mokesniais gyventojus žydus" vykdymo tvarkos". *Laikinosios Vyriausybės žinios.* 1920, Nr. 32-371.
36. Ministerio Žydų Reikalams „Paaiškinamasai raštas". *Laikinosios Vyriausybės žinios.* 1920, Nr. 20.

37. Ministerių Kabineto deklaracija dėl įstatymo apie žydų bendruomenių tarybų teises apkrauti mokesniais gyventojus žydus. *Laikinosios Vyriausybės žinios.* 1920, Nr. 20.
38. Schweizerisches Zivilgesetzbuch vom 10. Dezember 1907 (Stand am 1. Januar 2011). Die Bundesversammlung der Schweizerischen Eidgenossenschaft. *AS 24 233, 27 207 und BS 2 3. SR 210.*
39. Skerdyklų ir mėsos priežiūros įstatymas. *Vyriausybės žinios.* 1925, Nr. 210.
40. Su pagrindinių teisių chartija susiję išaiškinimai (2007/C 303/02). *Europos Sąjungos oficialus leidinys.* C 303, 14/12/2007.
41. Švietimo Ministerio „Rabinų veikimo instrukcija". *Vyriausybės žinios.* 1930, Nr. 328-2248.
42. Švietimo ministro „Vidurinių mokyklų įstatymui vykdyti taisyklės". *Vyriausybės žinios.* 1940, Nr. 699.
43. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios.* 2002, Nr. 77-3288.
44. Tierschutzgesetz vom 16. Dezember 2005 (Stand am 1. Januar 2011). Die Bundesversammlung der Schweizerischen Eidgenossenschaft. *AS 2008 2965. SR 455.*
45. Vaiko teisių konvencija. (Priimta Generalinės Asamblėjos 44/25 rezoliucija pagal Trečiojo komiteto pranešimą (A/44/736 ir Corr. 1). *Valstybės žinios.* 1995, Nr. 60-1501.
46. Vidaus reikalų ministerija. Cirkuliaras Nr. 1. „Dėlei savivaldybių Lietuvoje". *Laikinosios Vyriausybės žinios.* 1918, Nr. 2-3.
47. Vidaus Reikalų Ministerio „Žydų metrikų knygoms vesti instrukcija". *Vyriausybės žinios.* 1925, Nr. 183.
48. Vidaus Reikalų Ministerio „Žydų sinagogų ir maldos namų valdybų rinkimų instrukcija". *Vyriausybės žinios.* 1927, Nr. 253.
49. Vidaus Reikalų Ministerio „Žydų tautinių bendruomenių įstatymui vykdyti instrukcija". *Vyriausybės žinios.* 1925, Nr. 208.
50. Vidaus Reikalų Ministerio „Žydų tautinių bendruomenių įstatymui vykdyti instrukcijos pakeitimas". *Vyriausybės žinios.* 1926, Nr. 218.
51. Vidaus Reikalų Ministerio „Žydų tautinių bendruomenių tarybų narių rinkimų instrukcija". *Vyriausybės žinios.* 1925, Nr. 210.
52. Vidaus Reikalų Ministerio ir Savivaldybių Departamento Vedėjo cirkuliaras Nr. 5. „Valsčių ar gminų ir apskričių savivaldybių įstaigoms". *Laikinosios Vyriausybės žinios.* 1918, Nr. 2-3.
53. Zivilstandsverordnung (ZStV) vom 28. April 2004 (Stand am 1. Januar 2011). Der Schweizerische Bundesrat. *SR 211.112.2.*
54. Žydų tautinių bendruomenių įstatymas. *Vyriausybės žinios.* 1925, Nr. 192.
55. Федеральный закон от 26 сентября 1997 г. N 125-ФЗ "О свободе совести и о религиозных объединениях" принят Государственной Думой Российской Федерации 23 июня 1997 года.

Teismų sprendimai

56. Chambers v. God, *Case No. 1075/462* (District Court for Douglas County, Nebraska, complaint filed Sept. 14, 2007).
57. Entscheid des Schaffhausener Obergerichts vom 14. Dezember 2007. *OGE 60/2007/24.*
58. *Gineitienė v. Lithuania*, no. 20739/05, § 44-2, ECHR 2010-VII.
59. *Lautsi and Others v. Italy* [GC], no. 30814/06, § P1-2, ECHR 2011-III.
60. *Lautsi v. Italy*, no. 30814/06, § P1-2, ECHR 2009-X.

61. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinės teisėjų kolegijos 2001 m. birželio 19 d. nutartis civilinėje byloje *Nr. 3K-7-430/2001*.
62. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. vasario 28 d. nutartis civilinėje byloje *Nr. 3K-3-107/2005*.
63. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2002 m. rugpjūčio 28 d. nutartis administracinėje byloje *Nr. A-11-00805-02*.
64. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. gegužės 20 d. nutartis administracinėje byloje *Nr. A-08-434-04*.
65. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. vasario 4 d. sprendimas administracinėje byloje *Nr. A14-96-05*.
66. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2009 m. birželio 9 d. sprendimas administracinėje byloje *Nr. A-143-472-09*.
67. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nutarimas „Dėl bažnytinių ir civilinių vedybų". *Teisė*. Teisės mokslų ir praktikos laikraštis. Leidžia Lietuvos Teisininkų Draugija. 1930, 18.
68. *Şahin v. Turkey* [GC], no 44774/98, § 107, ECHR 2005-XI.
69. Urteil der II. sozialrechtlichen Abteilung des Schweizerischen Bundesgerichts vom 15. September 2010. *BGE 137 I 86*.
70. Urteil des Deutschen Bundesverwaltungsgerichts vom 14. November 1980 *BVerwG 8 C 12.97 (BVerwGE 61, 152)*.
71. Urteil des Deutschen Bundesverwaltungsgerichts vom 27. März 1992 *BVerwG 7 C 21.90 (BVerwGE 90, 112)*.
72. Urteil des Deutschen Bundesverwaltungsgerichts vom 15. Dezember 2005 *BVerwG 7 C 20.04*.
73. Urteil des Kassationshofes des Schweizerischen Bundesgerichts vom 21. Juli 1994. *BGE 120 IV 208*.

III. SPECIALIOJI LITERATŪRA

1. Adamovich, L. K.; Funk, B.-Ch.; Holzinger, G. *Österreichisches Staatsrecht 3. Grundrechte*. Springer-Verlag: Wien, New York, 2004.
2. Alexy, R. *Begriff und Geltung des Rechts*. 4. Auflage. Freiburg, München: Verlag Karl Alber, 2005.
3. Ališauskas, V. *Sakymas ir rašymas. Kultūros modelių tvermė ir kaita Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius: Aidai, 2009.
4. Aliulis, V. Dėl religinių bendrijų įstatymo. *Tiesa*. 1993 m. lapkričio 25 d. Nr. 229 (15237).
5. Aliulis, V. Vadovautis savo sąžine. Koks turėtų būti Konstitucijos 50 straipsnis dvasininko požiūriu. *Komjaunimo tiesa*. 1989 m. rugsėjo 21 d. Nr. 181 (11336).
6. Andriulis, V. Lietuvos teisės pasaulietiškumo problema. *Socialistinė teisė*. 1989, 2.
7. Aulehner, J. Grundrechte und Gesetzgebung. *Jus Publicum*. Band 203. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.
8. Bačkis, S. A. *Lietuvos ir Šventojo Sosto konkordatas*. Vilnius: LKMA, 2007.
9. Bairašauskaitė, T. Musulmonų konfesinė bendruomenė Nepriklausomoje Lietuvoje. In *Lietuvos istorijos metraštis. 1991 metai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

10. Bairašauskaitė, T. Totorių atgimimo tendencijos Vilniuje ir Vilniaus krašte 1923–1939 metais. In *Lietuvos istorijos metraštis. 1992 metai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
11. Bayerische Staatsregierung. *Bayern-Recht online.* [interaktyvus] [žiūrėta 2011-08-26]. <http://www.gesetze-bayern.de>.
12. Barak, A. Teisėjo vaidmuo demokratinėje valstybėje. Vertė Spruogis, E.; Moisejevas, R. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2006, 1.
13. Barak, A. Teismo diskrecijos prigimtis ir jos reikšmė vykdant teisingumą. Vertė Naujokaitis, R. *Justitia*. 2005, 3(57).
14. Baublys, L. *Antikinė teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
15. Baublys, L. Teisės teorija – mokslas, skirtas pažinti teisės prigimtį (esmę). In *Teisės teorijos įvadas*. Vadovėlis. Moksliniai redaktoriai Baublys, L.; Spruogis, E. Vilnius: Leidykla MES, 2010.
16. Baužys, J. Religinių prietarų egzistavimo kolūkiečių sąmonėje priežasčių klausimu. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai.* 1965, Serija A. T. 2 (19).
17. BBC NEWS UK. Girls equal in british throne succession. [interaktyvus]. *BBC NEWS UK*. 28 October 2011. [žiūrėta 2011-10-28]. <http://www.bbc.co.uk/news/uk-15492607>.
18. *Beck'scher Online-Kommentar.* Hrsg. Epping/Hillgruber. Stand: 01.02.2010. Editon: 6. *beck-online Die Datenbank* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-03-01]. <http://beck-online.beck.de/>.
19. Beresnevičius, G. *Baltų religinės reformos.* Vilnius: Taura, 1995.
20. Beresnevičius, G. *Lietuvių religija ir mitologija*. Sisteminė studija. 2-oji papildyta laida. Vilnius: Tyto alba, 2008.
21. Beresnevičius, G. *Naujojo atgimimo išvakarės. Kontrsekuliarizacijos Lietuvoje kontūrai.* Vilnius: Aidai, 2005.
22. Beresnevičius, G. *Religijotyros įvadas.* Vilnius: Aidai, 1997.
23. Beresnevičius, G. *Religijotyros žodynas. Pagrindinės sąvokos.* Vilnius: Tyto alba, 2003.
24. Beresnevičius, G. *Religijų istorijos metmenys.* Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Aidai, 1997.
25. Berger, P. L.; Luckmann, Th. *Socialinės tikrovės konstravimas. Žinojimo sociologijos traktatas.* Vertė Radžvilienė, A. Vilnius: Pradai, 1999.
26. Berka, W. *Die Grundrechte. Grundfreiheiten und Menschenrechte in Österreich.* Wien, New York: Springer- Verlag, 1999.
27. Berka, W. *Lehrbuch Verfassungsrecht.* Wien, New York: Springer- Verlag, 2005.
28. Berlin, I. Dvi laisvės sąvokos. (Vertė Jokubaitis, A.). In *Šiuolaikinė politinė filosofija*. Antologija. Sudarė Kis, J. Vertė Radžvilas, V. Vilnius: Pradai, 1998.
29. Berman, H. J. *Teisė ir revoliucija. Vakarų teisės tradicijos formavimasis.* Vertė Šliogeris, A. Vilnius: Pradai, 1999.
30. Biaggini, G. Glaubens- und Gewissensfreiheit. Kommentar zu Art. 15 BV. In *Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft und Auszüge aus der EMRK, den UNO – Pakten sowie dem BGG*. Zürich: Orell Füssli Verlag AG, 2007.
31. Blinstrubis, T. Austrijos Respublikos Federalinio Prezidento konstitucinis statusas. In *Prezidentas valstybinės valdžios institucijų sistemoje*. Mokslinis redaktorius Mesonis, G. Vilnius: Leidykla MES, 2011.
32. Blinstrubis, T. Bažnyčios (religinių bendruomenių) konstitucinė samprata ir savireguliacijos ribos. Šveicarijos pavyzdys (II). *Socialinių mokslų studijos.* 2011, 3 (1).

33. Blinstrubis, T. Kai kurie konstitucinės prigimtinės teisės interpretavimo aspektai vadovaujantis tomistine koncepcija. *Jurisprudencija*. 2008, 9 (111).
34. Blinstrubis, T. Pasaulietinės valstybės principas. *Socialinių mokslų studijos.* 2010, 2 (6).
35. Blinstrubis, T. Suvereniteto įgyvendinimo ypatumai ir religijos laisvė valstybės ir bažnyčios konstituciniuose santykiuose. Šveicarijos pavyzdys (I). *Socialinių mokslų studijos.* 2009, 2 (2).
36. Blinstrubis, T. Valstybės pasaulietiškumas. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2009, 2 (14).
37. Blinstrubis, T. Žmogaus teisės – pozityviosios ar prigimtinės teisės produktas? In *Teisinės minties šventė – 2002. Konferencijų medžiaga.* Vilnius: LTU, 2002.
38. Borowski, M. *Die Glaubens- und Gewissensfreiheit des Grundgesetzes. Jus Publicum.* Band 144. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.
39. Botschaft des Bundesrates über eine neue Bundesverfassung vom 20. November 1996. *BBl 1997 I 1. SR 96.091.*
40. Böckenförde, E.-W. Angriff auf Artikel 1 GG. Bleibt die Menschenwürde unanatastbar? *Blätter für deutsche und internationale Politik.* 2004.
41. Böckenförde, E.-W. Die Würde des Menschen war unantastbar. Abschied von den Verfassungsvätern: Die Neukommentierung von Artikel 1 des Grundgesetzes markiert einen Epochenbruch. *Frankfurter Allgemeine Zeitung.* 2003, 204.
42. Böckenförde, E.-W. Kirche und christlicher Glaube in den Herausforderungen der Zeit. Beiträge zur politisch-theologischen Verfassungsgeschichte 1957–2002. 2., erweiterte Auflage, fortgeführt bis 2006. *Wissenschaftliche Paperbacks.* Band 25. Berlin: Lit Verlag, 2007.
43. Böckenförde, E. – W. Religionsfreiheit. Die Kirche in der modernen Welt. *Schriften zu Staat – Gesellschaft – Kirche.* Band 3. Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1990.
44. Brague, R. *Ekscentriškoji Europos tapatybė.* Vilnius: Aidai, 2001.
45. Brunhöber, B. Die Erfindung „demokratischer Repräsentation" in den Federalists Papers. *Grundlagen der Rechtswissenschaft.* Band 14. Tübingen: Mohr Siebeck, 2010.
46. Bumblauskas, A. Gegužės 3-iosios Konstitucija ir Lietuva. Pranešimo tezės. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2006, 1.
47. Bundeskanzleramt. *Rechtsinformationssystem des Bundes (RIS) der Republik Österreich.* [interaktyvus]. 2011-09-01 [žiūrėta 2011-09-01]. <www.ris.bka.gv.at/Bund>.
48. Bundesministerium für Unterricht, Kunst und Kultur. *Staatlich eingetragene religiöse Bekenntnisgemeinschaften.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-10]. <http://www.bmukk.gv.at/ministerium/kultusamt/eingetr_rel_bekg.xml>.
49. Bundesverfassungsgericht – Pressestelle. Pressemitteilung Nr. 5/2011 vom 20. Januar 2011. Deutsche Bischofkonferenz zu Gast beim Bundesverfassungsgericht. *www.bundesverfassungsgericht.de* [interaktyvus]. 2011-01-20. [žiūrėta 2011-05-28]. <www.bundesverfassungsgericht.de/pressemitteilungen/bvg11-005.html>.
50. *Bundesverwaltungsgericht. Entscheidungen.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-01]. <http://www.bverwg.de>.
51. Butautas, I.; Čepaitienė, R. „Mus vienija alus ir pergalės" arba sportas ir lietuviškoji tapatybė. *Lietuvos istorijos studijos.* 2006, 17.
52. Cavelti, U. J. Die Religionsfreiheit bei Sonderstatusverhältnissen. In *Religiöse Minderheiten und Recht. Minorités religieuses et droit.* Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht. Band 1. Hrsg. Pahud de Mortanges, R. Freiburg: Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 1998.

53. Cavelti, U. J. Glaubens- und Gewissensfreiheit. In *St. Galler Kommentar zu Art. 15 BV. Die schweizerische Bundesverfassung. Kommentar.* Hrsg. Ehrenzeller, B., et. al. Lachen SZ: Dike Verlag AG, 2002.
54. Charity commission for England and Wales. The Druid Network. Decision made on 21 september 2010. Application for registration of the Druid Network. *Charity commission* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-01]. <http://www.charitycommission.gov.uk/Library/about_us/druiddec.pdf>.
55. Chronologie Volksabstimmungen. Vorlage Nr. 479 [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-03-01]. <http://www.admin.ch/ch/d/pore/va/20010610/det479.html >.
56. Classen, C. D. Religionsfreiheit und Staatskirchenrecht in der Grundrechtsordnung. *Jus publicum – Beiträge zum Öffentlichen Recht*. Band. 100. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 2003.
57. Classen, C. D. *Religionsrecht*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.
58. Czermak, G.; Hilgendorf, E. *Religions- und Weltanschauungsrecht. Eine Einführung.* Berlin, Heidelberg: Spreinger- Verlag, 2008.
59. Dakolias, M.; Thachuk, K. The Problem of Eradicating Corruption from the Judiciary. In *The Challenge of Change for Judicial Systems*. Ed. Fabri, M. and Langbroek, Ph. M. Amsterdam: IOS Press, 2000.
60. Dantė. *Dieviškoji komedija*. Vertė Churginas, A. Pirmasis leidimas. Vilnius: Šviesa, 2009.
61. Delfi ir BNS informacija. Konstitucijos egzamino dalyviai spręs E. Kūrio sudarytas užduotis. *Delfi* [interaktyvus]. Vilnius, 2010-09-22 [žiūrėta 2010-09-22]. <http://www.delfi.lt/news/economy/law/konstitucijos-egzamino-dalyviai-spres-ekurio-sudarytas-uzduotis. d?id=36786503>.
62. Delfi ir dailymail.co.uk informacija. Islamo ekstremistai Britanijoje įveda Šariatą, draudžia pornografiją ir prostituciją. *Delfi.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2011-07-28 [žiūrėta 2011-07-28] <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=48042651>.
63. Delfi ir newsru.com informacija. Ispanijoje musulmonės teisiamos pogrindiniame šariato teisme. *Delfi.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2009-12-11 [žiūrėta 2011-07-28] <http://www.delfi.lt/news/daily/world/ispanijoje-musulmones-teisiamos-pogrindiniame-sariato-teisme.d?id=26758811&com=1>.
64. Delfi ir telegraph.co.uk informacija. Musulmonų vaikai „mokomi nukirsti vagims rankas". *Delfi.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2010-11-22 [žiūrėta 2011-07-28] <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=38833309>.
65. Delfi portalo informacija. A. Jokubaitis: vertybės yra tarsi šienas ar mėšlas, kurį žmonės varto kaip panorėję. *Delfi.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2010-11-28 [žiūrėta 2010-11-28]. <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=39084559>.
66. Detjen, J. *Die Werteordnung des Grundgesetzes*. 1. Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2009.
67. Detjen, J. *Neopluralismus und Naturrecht. Zum politischen Philosophie der Pluralismustheorie*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1988.
68. Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts [interaktyvus]. *Bundesverfassungsgericht Deutschland, Karlsruhe*. [žiūrėta 2011-09-01]. <http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/.html>.
69. Esmein, A. *Konstitucinės teisės principai (prancūzų ir palyginamieji)*. I tomas, I dalis. Kaunas: Teisininkų draugijos leidinys, 1932.
70. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo teisėjo prof. habil. dr. Prano Kūrio kalba. *In* Europos Sąjungos Teisingumo Teismo pirmininko Vassilios Skouris ir teisėjo Prano Kūrio

kalbos, pasakytos 2010 m. spalio 6 d. iškilmingame Europos Sąjungos Teisingumo Teismo posėdyje. *Jurisprudencija.* 2010, 4(122).
71. Europos Tarybos Parlamentinės asamblėjos rekomendacija 1178 (1992) (1) „Dėl sektų ir naujųjų religinių judėjimų".
72. Europos Tarybos Parlamentinės asamblėjos rekomendacija 1412 (1999) (1) „Nelegali sektų veikla".
73. Fallrecht [interaktyvus]. *Internetprojekte der Universität Bern* [žiūrėta 2011-09-01]. <http://www.servat.unibe.ch/dfr>.
74. Faguet, É. Nekompetencijos kultas. *Kultūros barai. Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas.* 2010, 6.
75. Feuerbach, L. *Das Wesen des Christentums.* Zweite vermehrte Auflage. Leipzig: Verlag von Otto Wigand, 1848.
76. Friedrich, Preußen, König, II. Aberglaube und Religion. III. Die Religion unter der Reformation. In *Die Werke Friedrichs des Großen*. In deutscher Übersetzung. Zehn Bände. Erster Band. *Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Hauses Brandenburg.* Herausgegeben von Volz, G. B. Berlin: Verlag von Reimar Hobbing, 1913.
77. Funke, Th. G. Die Religionsfreiheit im Verfassungsrecht der USA: historische Entwicklung und Stand der Verfassungsrechtsprechung. *Staatskirchenrechtliche Abhandlungen*. Band 45. Berlin: Duncker & Humblot, 2006.
78. Fülbier, U. Die Religionsfreiheit in der Bundesrepublik Deutschland und den Vereinigten Staaten von Amerika unter spezieller Berücksichtigung der jeweiligen Methodik der Verfassungsinterpretation. Eine rechtsvergleichende Studie. *Staatskirchenrechtliche Abhandlungen.* Band 40. Berlin: Duncker & Humblot, 2003.
79. Gampl, I. Staat – Kirche – Individuum in der Rechtsgeschichte Österreichs zwischen Reformation und Revoliution. *Wiener Rechtsgeschichtliche Arbeiten*. Band XV. Herausgegeben von Benöhr, H.-P. *et al.* Wien, Köln, Graz: Hermann Böhlaus, 1984.
80. Gėtė, J. V. *Faustas.* Vertė Churginas, A. Antras leidimas. Vilnius: Vaga, 1968.
81. Giddens, A. *Modernybė ir asmens tapatumas. Asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje.* Vertė Radžvilas, V. Vilnius: Pradai, 2000.
82. Goethe von, J. W. *Faust. Eine Tragödie.* Beide Theile in Einem Band. Stuttgart und Tübingen: Verlag der I. G. Cotta´schen Buchhandlung, 1838.
83. Gudavičius, E. Brunonas Kverfurtietis ir Lietuva. In *1009 metai: Šv. Brunono Kverfurtiečio misija.* Sudarė Inga Leonavičiūtė. *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae / 5.* Vilnius: Aidai, 2006.
84. Gudavičius, E. *Lietuvos istorija.* I tomas. *Nuo seniausių laikų iki 1569 metų.* Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Akademinio skautų sąjūdžio Vydūno fondas Čikagoje, 1999.
85. Gudavičius, E. „Pastumtos kortų kaladės" dėsnis. *Lietuvos istorijos studijos.* 1997, 4.
86. Hafner, F. Glaubens- und Gewissensfreiheit. In *Verfassungsrecht der Schweiz. Droit constitutionnel suisse.* Hrsg. D. Thürer, J.-F. Aubert, J. P. Müller. Zürich: Schulthess, 2001.
87. Hafner, F.; Gremmelspacher, G. Beziehungen zwischen Staaten und Religionsgemeinschaften in der Schweiz. In *Menschenrechte konkret – Integration im Alltag.* Buser, D. et al. (Hrsg.). Basel: Helbing & Lichtenhahn, 2005.
88. Hafner, F. Trennung von Kirche und Staat. Anspruch und Wirklichkeit. In *Basler Juristische Mitteilungen.* 1996.
89. Hayden, D. *Die Entwicklung der Grenzen der individuellen Religionsfreiheit in der Rechtsprechung des Supreme Court in den USA.* 1. Auflage. Göttingen: Cuvillier, 2006.

90. Haller, W.; Kötz, A. *Allgemeines Staatsrecht*. Zweite Auflage. Basel, Genf, München: Helbing & Lichtenbahn, 1999 (korrigierter Nachdruck 2002).
91. Hamilton, M. A. *God vs. the Gavel. Religion and the Rule of Law.* Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2005.
92. Hangartner, Y. Rechtlicher Grundrahmen der Kooperation von Staat und Religionsgemeinschaften. In *Kooperation zwischen Staat und Religionsgemeinschaften nach schweizerischem Recht.* Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht. Band 15. Zürich, Basel, Genf: Schulthess Juristische Medien AG, 2005.
93. Hart, H.L.A. *Teisės samprata.* Vertė Kūris, E. Vilnius: Pradai, 1997.
94. Häfelin, U.; Haller, W. *Schweizerisches Bundesstaatsrecht. Die neue Bundesverfassung.* 6., stark überarbeitete Auflage. Zürich, Basel, Genf: Schulthess Juristische Medien AG, 2005.
95. Heckel, M. *Gesamelte Schriften. Staat, Kirche, Recht, Geschichte.* Band IV. Herausgegeben von Schlaich, K. *Jus ecclesiasticum*. Band 58. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1997.
96. Hesse, K. *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland.* Neudruck der 20. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1999.
97. Hirsch, G. Vom Vorurteil zum Urteil. Kein Richter geht „jungfräulich" an die Entscheidung eines Falls. ZRP-Rechtsgespräch von Gerhardt, R. In *Zeitschrift für Rechtspolitik*. 2009, Nr. 42 (2).
98. Hobsbawn, E.; Ranger, T. *The Invention of Tradition.* 1983 First published. Tenth printing 2003. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
99. Huster, S. *Der Grundsatz der religiös-weltanschaulichen Neutralität des Staates – Gehalt und Grenzen*. Berlin: De Gruyter Rechtwissenschaften Verlags- GmbH, 2004.
100. Huster, S. *Die ethische Neutralität des Staates: eine liberale Interpretation der Verfassung.* Ius Publicum. Bd. 90. Tübingen: (J.C.B. Mohr) Paul Siebeck, 2002.
101. INFOLEX.LT Teisės portalo informacija. Pokalbis su profesoriumi, Vilniaus arkivyskupijos Tribunolo vicepirmininku kun. Kazimieru Meiliumi. *INFOLEX* [interaktyvus]. Vilnius, 2009-04-14 [žiūrėta 2010-09-10]. <http://www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=50&Str=29217>.
102. Informacija apie Seimo posėdžius. Seimo sesijos. *www.lrs.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2011-03-10 [žiūrėta 2011-03-12]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses> .
103. Isensee, J. § 57 Gemeinwohl und Staatsaufgaben im Verfassungsstaat. In *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Hrsg. von Isensee, J. und Kirchhof, P. Band III. Das Handeln des Staates. Zweite, durchgesehene Auflage. Heidelberg: C. F. Mueller Verlag, 1996.
104. *Iustiniani Augusti Digesta seu Pandectæ. Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos. 1 knyga, I-XXII skyriai*. Knygos sudarytojai ir vertėjai Vėlyvis, S.; Misevičiūtė, R. A. Vilnius: Registrų centras, 2010.
105. Jankauskas, K. Konstitucijos aiškinimas ir teisminė teisėkūra kaip konstitucinių vertybių įgyvendinimo prielaida. In *Parlamentas ir valstybinės valdžios institucijų sąranga. Liber Amicorum Česlovui Juršėnui.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
106. Jarašiūnas, E. Apie Lietuvos valstybės unitarinės sandaros formos konstitucinius pagrindus. In *Regnum est. 1990 m. Kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui.* Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010.
107. Jarašiūnas, E. Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę. *Jurisprudencija.* 2010, 2(120).
108. Jarašiūnas, E. Aukščiausioji ir ordinarinė teisė: požiūrio į Konstituciją pokyčiai. *Jurisprudencija.* 2002, 33(25).

109. Jarašiūnas, E. Jurisprudencinė konstitucija. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90).
110. Jarašiūnas, E. Kelios mintys apie Lietuvos dalyvavimo tarptautiniuose santykiuose konstitucinius pagrindus. In *Teisė besikeičiančioje Europoje. Liber Amicorum Pranas Kūris*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
111. Jarašiūnas, E. Konstitucinė kontrolė: keletas minčių apie žmogaus teisių apsaugos matmenį. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2009, 4(16).
112. Jarašiūnas, E. Konstitucija ir įstatymas: kelios interpretavimo problemos. In *Konstitucijos aiškinimas ir tiesioginis taikymas*. Sudarė Rinkevičius, V. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, Europos Taryba ir Europos komisija „Demokratija per teisę", 2002.
113. Jarašiūnas, E. Konstitucionalizmo priešistorė: ištakos ar pirmavaizdis? *Jurisprudencija*. 2009, 4(118).
114. Jarašiūnas, E. Konstitucinė teisė – nacionalinės teisės sistemos branduolys ir teisės sistemą integruojanti teisės sritis. *et* Konstitucinės teisės mokslas. Konstitucinė teisė kaip mokymo dalykas. *et* Valstybė konstitucinėje teisėje. In *Lietuvos konstitucinė teisė*. Vadovėlio parengimo koordinatorius Jarašiūnas, E. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2001.
115. Jarašiūnas, E. Oficialios konstitucinės doktrinos koregavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2009, Nr. 1(115).
116. Jarašiūnas, E. Teisminės valdžios organizacijos ir veiklos konstitucinės problemos (teisminės valdžios visavertiškumas, teismų sistemos bei teisėjų ir teismų nepriklausomumas). In *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
117. Jarašiūnas, E. *Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
118. Jarašiūnas E. Žvelgiant į Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstituciją platesniame konstitucionalizmo raidos kontekste. *Jurisprudencija*. 2002, 30(22).
119. Jokubaitis, A. Kokia nepriklausomybės prasmė? *Politologija*. 2006/1 (41).
120. Jurka, R. Dvasininkų imunitetas baudžiamajame procese: sampratos problemos. *Teisės problemos*. 2004, 3(45).
121. Jurkūnaitė, G. Ką gins religinių bendrijų įstatymas. *Tiesa*. 1993 m. spalio 23 d. Nr. 207 (15215).
122. Kant, I. *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*. Herausgegeben und erläutert von J. H. von Kirchmann. Philosophische Bibliothek oder Sammlung der Hauptwerke der Philosophie alter und neuer Zeit. Siebenzehnter Band. Berlin: Verlag von L. Heimann, 1869.
123. Kant, I. *Religija vien tik proto ribose*. Vertė Plečkaitis, R. Vilnius: ALK Pradai, 2000.
124. Kant, I. *Politiniai traktatai*. Vertė Gailius, A.; Žukas, G. Sudarė Jokubaitis, A. Vilnius: ALK Aidai, 1996.
125. Karlen, P. *Das Grundrecht der Religionsfreiheit in der Schweiz*. Zürcher Studien zum öffentlichen Recht. Hrsg. Häfelin, U., *et al*. Zürich: Schulthess Polygraphischer Verlag AG, 1988.
126. Karragiannis, E. Die Kirche von Griechenland vor der Herausforderung der offenen Zukunft. In *Grenzüberschreitungen. Traditionen und Identitäten in Südosteuropa. Festschrift für Gabriella Schubert. Balkanologische Veröffentlichungen*. Band 45. Hrsg. Dahmen, W. *et al*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008.

127. Katz, A. *Staatsrecht. Grundkurs im öffentlichen Recht.* 18. Auflage. Heidelberg, München, Landsberg, Frechen, Hamburg: C.F. Müller, 2010.
128. Kavolis, M. *Bažnytinės tikybiniai mišriosios ir civilinės moterystės juridinė padėtis Lietuvoje.* Kaunas, 1930.
129. Kaufmann, A. Rechtsphilosophie, Rechtstheorie, Rechtsdogmatik. In *Einführung in Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart.* Herausgegeben von Kaufmann, A.; Hassemer, W.; Neumann, U. 7., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2004.
130. Kazlauskienė, R. *Viešoji teisė Lietuvos Statutuose ir jos išliekamoji vertė šiuolaikinei Lietuvos teisinei sistemai.* Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
131. Kälin, W. *Grundrechte im Kulturkonflikt. Freiheit und Gleichheit in der Einwanderungsgesellschaft.* Zürich: Verlag Neuer Zürcher Zeitung, 2000.
132. *Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją.* Aukščiausiosios Tarybos Teisinės sistemos komisijos pirmininkas Jonas Prapiestis ir Aukščiausiosios Tarybos Juridinio skyriaus vedėjas Juozas Žilys. *Lietuvos aidas.* 1992 m. spalio 21 d. Nr. 206 (6164).
133. Kelsen, H. *Grynoji teisės teorija.* Vertė Degutis, A.; Kūris, E. Vilnius: Eugrimas, 2002.
134. Kelsen, H. *Reine Rechtslehre.* Zweite, vollständig neu bearbeitete und erweiterte Auflage 1960. Nachdruck 1992. Wien: Österreichische Staatsdruckerei, 1992.
135. Kelsen, H. *Vom Wesen und Wert der Demokratie.* 2. Neudruck der 2. Auflage Tübingen 1929. Aalen: Scientia Verlag, 1981.
136. Kelsen, H. *Was ist Gerechtigkeit?* Erstdruck im Verlag von Franz Deuticke, Wien 1953. Stuttgart: Philipp Reclam jun. GmbH & Co., 2000.
137. Kiener, R. Bildung. Forschung und Kultur. In *Verfassungsrecht der Schweiz*. Hrsg. Thürer, D.; Aubert, J.-F.; Müler, J. P. Zürich: Schulthess Juristische Medien AG, 2001.
138. Kiener, R.; Kälin, W. *Grundrechte*. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2007.
139. Kirchhof, P. Die Freiheit der Religionen und ihr unterschiedlicher Beitrag zu einem freien Gemeinwesen. In *Essener Gespräche zum Thema Staat und Kirche.* Band 39. Herausgegeben von Kämper, B.; Thönnes, H. – W. Münster: Aschendorff Verlag, 2005.
140. Kley, A. Das Religionsrecht der alten und der neuen Bundesverfassung. In *Das Religionsrecht der neuen Bundesverfassung. Les droit des religions dans la nouvelle Constitution fédérale.* Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht. Band 10. Hrsg. Pahud de Mortanges, R. Freiburg/Schweiz: Universitätsverlag Freiburg, 2001.
141. Kley, A. Wie neutral ist die Rechtsprechung des Schweizerischen Bundesgerichts in Glaubens- und Weltanschauungsfragen? In *Religiöse Neutralität: ein Rechtsprinzip in der multireligiösen Gesellschaft.* Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht. Hrsg. R. Pahud de Mortanges. Band 21. Zürich, Basel, Genf: Schulthess Juristische Medien, 2008.
142. Korioth, S. Die Entwicklung des Staatskirchenrechts in Deutschland seit der Reformation. In *Staatskirchenrecht oder Religionsverfassungsrecht? Ein begriffspolitischer Grundsatzstreit.* Herausgegeben von Heinig, H. M.; Walter, Ch. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007.
143. Kraus, D. Schweizerisches Staatskirchenrecht. Hauptlinien des Verhältnisses von Staat und Kirche auf eidgenössischer und kantonaler Ebene. *Ius ecclesiasticum*. Band 45. Hrsg. Frhr. von Campenhausen, A. *et al.* Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1993.
144. Kriele, M. Europäisches Kruzifixurteil: Ein Menschenrecht auf Säkularisierung? *FAZ. NET* [interaktyvus]. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 2010-02-25 [žiūrėta 2011-08-26].

<http://www.faz.net/artikel/C30351/europaeisches-kruzifixurteil-ein-menschenrecht-auf-saekularisierung-30083306.html>.
145. *Krikščionybė Lietuvoje.* Redagavo Vardys, V. S. Čikaga: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus komitetas, 1997.
146. Kustermann, A. P.; Puza, R. Europa und das Nationalstaatliche Religionsrecht. In *Staatliches Religionsrecht im Europäischen Vergleich*. Herausgegeben von Puza, R.; Kustermann A. P. Freiburg/Schweiz: Universitätsverlag Freiburg, 1993.
147. Kūris, E. Ekstranacionaliniai veiksniai Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui aiškinant Konstituciją. *Teisė.* 2004, 50.
148. Kūris, E. Europos Sąjungos teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje: Sambūvio algoritmo paieškos. In *Teisė besikeičiančioje Europoje. Liber Amicorum Pranas Kūris.* Ats. red. Katuoka, S. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
149. Kūris, E. Konstitucija kaip teisė be spragų. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90).
150. Kūris, E. Konstitucija, teismai ir demokratija. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2008, 4(12).
151. Kūris, E. Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis. *Justitia*. 2003, 3–4(45–46).
152. Kūris, E. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas. *Jurisprudencija.* 2001, 23(15).
153. Kūris E. Konstituciniai principai ir Konstitucijos tekstas (2). *Jurisprudencija*. 2002, 24 (16).
154. Kūris, E. *Konstitucinė teisė kaip jurisprudencinė teisė: konstitucinė justicija ir konstitucinės teisės paradigmos transformacija Lietuvoje.* Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2008.
155. Kūris, E. Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Europos teisės iššūkiai. *Justitia.* 2004, 6(54).
156. Kūris, E. Rekst & Co: Konstitucijos negerbimo tradicija. *Veidas*. 2009, 27.
157. Kūris, E. Teismo precedentas kaip teisės šaltinis Lietuvoje: oficiali konstitucinė doktrina, teisinio mąstymo stereotipai ir kontrargumentai. *Jurisprudencija*. 2009, 2(116).
158. Laisvės nėra be sąžinės laisvės. Kreipimasis į Persitvarkymo Sąjūdį. *Sąjūdžio žinios. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio leidinys*. 1988, 14, liepos 27.
159. Laučka, J. B. Keletas žvilgsnių į Lietuvos 1922 metų Konstituciją: jos kilmė ir pagrindiniai principai. *Aidai. Kultūros žurnalas.* 1985, 3(352).
160. Laukaitytė, R. Lietuvos religinės mažumos 1918–1940 m. valstybės globoje. In *Religija ir visuomenė Nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940 m.). Bažnyčios istorijos studijos III.* Vilnius: LKMA, 2010.
161. Leiter, B. Why tolerate Religion? *Constitutional Commentary.* 2008, Volume 25, Number 1.
162. Leonas, P. Sociologijos paskaitos. In *Petras Leonas. Raštai. II tomas. Teisės enciklopedijos paskaitos. Sociologijos paskaitos.* Sudarytojas Andriulis, V. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
163. Leonas, P. Teisė ir dora. In *Petras Leonas. Raštai. III tomas. Teisinė publicistika. Pergyvenimai ir atsiminimai. Teisinis palikimas. Bibliografija.* Sudarytojas Andriulis, V. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
164. *Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): e. variantas.* Redaktorių kolegija: Naktinienė, G. *et al.* [interaktyvus]. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. [žiūrėta 2010-11-12]. <www.lkz.lt>.
165. *Lietuvos aidas.* 1992 m. lapkričio 7 d. Nr. 219 (6177).

166. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. Teismo nutartys. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-17]. < http://www.lat.lt/default.aspx?item=tnut&lang=1>.
167. *Lietuvos istorija. Sąjūdis: Nuo „Persitvarkymo" iki Kovo 11-osios.* XII tomas, I dalis. Ats. red. Laurinavičius, Č. Vilnius: Baltos lankos, 2008.
168. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio bendroji programa [Projektas]. *Komjaunimo tiesa*. 1998 m. spalio 12 d. Nr. 195(11100).
169. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. spalio 12 d. aštuonioliktojo posėdžio stenograma. *Informacija apie Seimo posėdžius. Seimo sesijos. www.lrs.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses>.
170. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos aidas.* 1992 m. lapkričio 10 d., antradienis. Nr. 220 (6178).
171. Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas. *Lietuvos aidas.* 1992 m. spalio 15 d. Nr. 202 (6160).
172. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos, 1993–2009.* Leidinį sudarė Jankauskas, K.; Jarašiūnas, E.; Staugaitytė, V. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010.
173. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. sausio 10 d. pareiškimas dėl Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. sausio 6 d. sprendimo įgyvendinimo. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pranešimai spaudai* [interaktyvus]. *www.lrkt.lt* [žiūrėta 2011-01-10]. <http://www.lrkt.lt/Pranesimai/txt_2011/L20110110c.htm>.
174. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. liepos 7 d. pranešimas žiniasklaidai „Konstitucinio Teismo pirmininkas pasveikino geriausią valstybės tarnautoją". *www.lrkt.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-07-09] <http://www.lrkt.lt/Pranesimai/txt_2011/L20110707c.htm>.
175. Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymo pakeitimo įstatymo projektas. 2010-11-05, *Nr. 10-4471-01* (parengtas Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos bei pateiktas derinti suinteresuotiems asmenims ir visuomenei).
176. Lietuvos Respublikos Seimo VI (pavasario) sesijos 2011 m. kovo 10 d. vakarinio plenarinio posėdžio Nr. 295 stenograma. *Informacija apie Seimo posėdžius. Seimo sesijos. www.lrs.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2011-03-10 [žiūrėta 2011-03-12]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses>.
177. Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. rugsėjo 21 d. 3 sesijos aštuntojo posėdžio stenograma. *Informacija apie Seimo posėdžius. Seimo sesijos. www.lrs.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses>.
178. Lietuvos Respublikos Seimo 1995 m. rugsėjo 19 d. 7 sesijos šeštojo posėdžio stenograma. *Informacija apie Seimo posėdžius. Seimo sesijos. www.lrs.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses>.
179. Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. rugsėjo 26 d. penkiasdešimt antrojo (398) posėdžio stenograma. *Informacija apie Seimo posėdžius. Seimo sesijos. www.lrs.lt* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-05-20]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_sale.kad_ses>.
180. Lietuvos Respublikos Seimo Užsienio reikalų komiteto 2010 m. sausio 13 d. pareiškimas „Dėl Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimo dėl Nukryžiuotojo atvaizdo Italijos mokyklose". *Lietuvos Respublikos Seimas. Iš komitetų, komisijų.* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-01-13]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4463&p_d=94097&p_k=1>.
181. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. *„Įregistruotų religinių organizacijų statistika 2000–2009 m."* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-01]. <http://www.tm.lt/dok/krypciu_sarasas_ir_statistika_2009_.pdf>.

182. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos informacija. *Apie santuoką bažnyčioje valstybę informuos pati bažnyčia.* [interaktyvus]. Vilnius, 2011-05-27. [žiūrėta 2011-08-17]. <http://www.tm.lt/naujienos/pranesimasspaudai/1649>.
183. *Lietuvos Statutas. The Statute of Lithuania. Statuta Lituaniae. 1529.* Statutą vertė Gudavičius, E. Vilnius: Artlora, 2002.
184. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) 50 straipsnio pakeitimo". *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios.* 1989, Nr. 32-428.
185. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija (Pagrindinis Įstatymas). *Vyriausybės žinios.* 1940, Nr. 730-5997.
186. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija (Pagrindinis Įstatymas). In: Valančius, K. L. *Lietuvos valstybės konstitucijos.* Vilnius: UAB „Ekonomikos mokymo centras", 2001.
187. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1940 m. lapkričio 30 d. įsakas „Dėl laikino taikymo RTFSR baudžiamųjų, civilinių ir darbo įstatymų Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos teritorijoje". *LTSR Aukščiausiosios Tarybos žinios.* 1940, Nr. 1(3).
188. Lietuvos TSR Ministrų Tarybos 1974 m. rugsėjo 20 d. nutarimu Nr. 339 patvirtinti „Kultų įstatymų laikymosi kontrolės komisijos prie miesto, rajono Darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto nuostatai"; Informacija „Apie religijos ir bažnyčios padėtį Lietuvos TSR 1984 m. sausio 1 dienai. Slaptai. Egz. Nr. 122". In *Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika.* Aštuntas tomas. Pogrindžio leidinys. Nr. 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, Priedas. Lietuvos Kronikos Sąjunga. Kingsport, Tennessee: Kingsport Press, 1987.
189. LILEX – Liechtensteinische Gesetze. *Portal der Liechtensteinischen Landesverwaltung LLV* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011 08 30] <http://www.lilex3old.ten.ch/Seite1.jsp?LGBIm=1921015>.
190. *Lrytas.lt informacija.* Islamo teismų sistema vis labiau plinta Vokietijoje. *Lrytas.lt.* [interaktyvus]. Vilnius, 2011-09-20. [žiūrėta 2011-09-20]. <http://www.lrytas.lt/-13165387591314397850-islamo-teism%C5%B3-sistema-vis-labiau-plinta-vokietijoje.htm>.
191. *Lrytas.lt informacija.* Lenkijos premjeras D. Tuskas Šv. Teresės bažnyčioje: „Lenkijos santykiai su Lietuva bus tiek geri, kiek bus geri Lietuvos santykiai su lenkų mažuma". [interaktyvus]. *lrytas.lt* 2011-09-05. [žiūrėta 2011-09-05]. <http://www.lrytas.lt/-13151319221314254088-lenkijos-premjeras-d-tuskas-%C5%A1v-teres%C4%97s-ba%C5%BEny%C4%8Dioje-lenkijos-santykiai-su-lietuva-bus-tiek-geri-kiek-bus-geri-lietuvos-santykiai-su-lenk%C5%B3-ma%C5%BEuma-nuotraukos-2-video.htm>.
192. Maceina, A. *Raštai*, t. X. Religijos filosofija. Vilnius: Margi raštai, 2005.
193. Machovenko, J. Aristokratinei valstybei alternatyvių junginių teisės vaidmuo įgyvendinant teisinės valstybės doktriną Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Jurisprudencija.* 2010, 3(121).
194. Machovenko, J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų žemės nuosavybė kaip viešosios teisės institutas. *Teisė.* 2011, 78.
195. Machovenko, J. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės šaltiniai.* Mokomoji priemonė. Vilnius: Justitia, 2000.
196. Machovenko, J. Luomo teisinė samprata. *Teisė.* 2001, 38.
197. Machovenko, J. Pasaulietinių ir bažnytinių teismų kompetencijos atribojimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Teisė.* 2002, 43.

198. Machovenko, J. Universitetinės teisės studijos tarpukario Lietuvos Respublikoje. *Teisė*. 2007, 65.
199. Machovenko, J. Viduramžių universiteto ir jo teismo prigimtis. *Teisė*. 2009, 70.
200. Machovenko, J. Vilniaus jėzuitų akademijos Teisės fakultetas 1641–1667 metais. *Teisė*. 2005, 57.
201. Machovenko, J. *XIII–XX a. Lietuvos teisinės sistemos istorija*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.
202. MacIntyre, A. Pripažintos priklausomybės dorybės. Vertė Drazdauskienė, R. In *Tradicijos likimas*. Sudarė Laučius, V. Vilnius: Aidai, 2001.
203. Maksimaitis, M. Apie Steigiamojo Seimo konstitucinės kūrybos pritaikymą išsivaduosiančiai Lietuvai: išeivijos požiūris (1945–1990). *Jurisprudencija*. 2010, 4(122).
204. Maksimaitis M. Centro partijų koalicija Steigiamajame Seime ir 1922 metų Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Jurisprudencija*. 2004, 53(45).
205. Maksimaitis, M. Lietuvos naujosios teisės istorijos tyrimai: rezultatai ir problemos. *Teisė*. 2011, 78.
206. Maksimaitis M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)*: monografija. Vilnius: Justitia, 2005.
207. *Maunz/Dürig, Grundgesetz Kommentar*, 56. Ergänzungslieferung 2009. *beck-online. Die Datenbank* [interaktyvus]. [žiūrėta 2010-03-01]. <http://beck-online.beck.de/>.
208. *Meditacijos centras „Ojas"*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-20]. <http://www.dhyan.lt/index1.php?Show=dvs-lsv/*2011-0723_inkvizicijos-ispuoliai.htm&LAN=l>.
209. Meyer-Teschendorf, K. G. Staat und Kirche im pluralistischen Gemeinwesen: verfassungstheoretische Vorverständnisse von Staat, Kirche und Gesellschaft in der staatskirchenrechtlichen Diskussion der Gegenwart. *Jus ecclesiasticum*. Band 26. Herausgeber Heckel, M. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1979.
210. Mesonis, G. Constitution & remarks on religion: the problem of the compatibility in XX-XXI centuries. *Jurisprudencija*. 2006, 6(84).
211. Mesonis, G. Jungtinių Valstijų Konstitucija. In *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: 2005.
212. Mesonis, G. Kai kurie konstitucijos interpretavimo aspektai: *expressis verbis* ribos. *Jurisprudencija*. 2008, Nr. 5 (107).
213. Mesonis, G. Kai kurie konstituciniai valstybės ir bažnyčios santykių aspektai. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*, 2008, 2(10).
214. Mesonis, G. Keli Konstitucijos interpretavimo aspektai: vertybinių (moralinių) argumentų galimybės ir ribos. *Jurisprudencija*. 2009, 2(116).
215. Mesonis, G. Konstitucija monocentrinėje teisės sistemoje. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*, 2008, 4(12).
216. Mesonis, G. Konstitucijos hermeneutika: teisės ir filosofijos sintezė. *Logos*. 2009, 58.
217. Mesonis, G. Konstitucijos interpretavimo kokybės: *common sense* ir mokslinė doktrina. *Logos*. 2010, 63.
218. Mesonis, G. *Konstitucijos interpretavimo metodologiniai pagrindai*. Monografija. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2010.
219. Mesonis, G. Konstitucinis paprotys Konstitucijos interpretavimo procese. *Jurisprudencija*. 2010, 2(120).
220. Mesonis, G. Teisinio diskurso dialektika. *Logos*. 2011, 66.
221. Mesonis, G. Tomáš Garrigue Masaryk and Mykolas Römeris: Two Figures, Two Approaches to the State and the Constitution. In *Dynamika Současného Konstitucionalizmu*.

Nakladatelství Karolinum, 2010. Univerzita Karlova v Praze. *Acta Universitatis Carolinae Iuridica*. 2010, 2.
222. Mesonis, G. Valstybės požymiai konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2002, 30(22).
223. Mesonis, G. *Valstybės valdymo forma konstitucinėje teisėje: Lietuvos Respublika Vidurio ir Rytų Europos kontekste*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2003.
224. Mikelėnas, V. Civilinė teisė kaip teisės šaka *et* Civilinės teisės šaltiniai. In *Civilinė teisė. Bendroji dalis*. Vadovėlis. Mokslinis redaktorius Mizaras, V. Vilnius: Justitia, 2009.
225. Mückl, S. *Europäisierung des Staatskirchenrechts*. Herausgegeben von Kunig, Ph.; Robbers, G; Voßkuhle, A. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005.
226. Müller, A. Religion als vorpolitische Ressource – Welche Interresen hat der säkulare Staat an der Religion? In *Religiöse Neutralität: ein Rechtsprinzip in der multireligiösen Gesellschaft*. Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht. Hrsg. Pahud de Mortanges, R. Band 21. Zürich, Basel, Genf: Schulthess Juristische Medien, 2008.
227. Nay, G. Der Übergang vom Dekanat Liechtenstein zum Erzbistum Vaduz aus staatskirchenrechtlicher Sicht. In *Staat und Kirche: grundsätzliche und aktuelle Probleme. Symposium des Liechtenstein-Instituts 25. Bis 27. März 1999.* Hrsg. Wille, H.; Baur, G. Vaduz: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 1999.
228. Nay, G. Freie Kirche im freien Staat. In *Kirche – Kultur – Kommunikation: Peter Henrici zum 70. Geburtstag.* Herausgegeben von Fink, U.; Zihlmann, R. Zürich: NZN- Buchverlag, 1998.
229. Nay, G. Kirche und Staat im Lichte der Religionsfreiheit. Die schweizerische Lösung des Dualismus. In *Gesellschaftliche Ängste als theologische Herausforderung: Kontext Europa*. Hrsg. Loretan, A.; Luzatto, F. Berlin, Hamburg, Münster: LIT Verlag, 2004.
230. *Nenugalėtoji Lietuva. Antisovietinis pogrindis. Kalba dokumentai*. T. 1. Sudarytojas Liekis, A. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993.
231. *Nenugalėtoji Lietuva. Antisovietinis pogrindis. Kalba dokumentai*. T. 2. Sudarytojas Liekis, A. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993.
232. Novak, R. Lebendiges Verfassungsrecht. *Forschungen aus Staat und Recht. Band 159.* Herausgeber: Raschauer, B. Wien: Springer-Verlag, 2008.
233. Nuostolių karo metu Lietuvai padarytų apskaitymui komisijų sudarymui projektas. *Priedėlis prie Laikinosios Vyriausybės žinių Nr. 1*. 1918, Nr. 1-7a.
234. Obergerichtsentscheide des Kantons Schaffhausen. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-27]. <http://www.obergerichtsentscheide.sh.ch/index.php?id=10072>.
235. Österreichische Nationalbibliothek. *ALEX - Historische Rechts- und Gesetzestexte Online*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-02]. <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=sgb&datum=19200004&seite=00001791&zoom=2>.
236. Pavalkis, V. Lietuvos ir Vatikano diplomatiniai santykiai 1918 – 1940. *Aidai. Mėnesinis kultūros žurnalas*. 1972, Nr. 6. *Aidai*. [interaktyvus] <www.aidai.us/index.php>.
237. Pesendorfer, P. S. *Staatliche Akzeptanz von religiösen Riten und Symbolen*. Dissertation. Wien: Universität Wien, 2009.
238. Pikelis, A. *Baudžiamosios teisėkūros labirintai. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Senato nutarimas ir teismų praktika taikant Baudžiamojo kodekso 178 ir 180 straipsnius*. Vilnius: Petro ofsetas, 2011.
239. *Pirmasis Lietuvos Statutas. Paleografinė ir tekstologinė nuorašų analizė*. I Pirma dalis. Lazutka, S. (ats. red.); Gudavičius, E. Vilnius: Mintis, 1983.

240. Platon: die Werke. *Politeia.* Nach der Übersetzung der Bücher I-V von Wilhelm Siegmund Teuffel. [interaktyvus]. *OPERA-PLATONIS.DE*, 2005. [žiūrėta 2010-10-25] <www.opera-platonis.de/Politeia4.html>.
241. Platonas. *Valstybė.* Antrasis pataisytas leidimas. Iš senosios graikų kalbos vertė Dumčius, J. Vilnius: Pradai, 2000.
242. Plumpa, P. Valstybės ir religijos santykis Lietuvoje: Lietuvos Respublikos Konstitucijos 43 straipsnio analizė. In *Religija ir teisė pilietinėje visuomenėje*. 2000 m. gruodžio 7–8 d. Vilniuje vykusios tarptautinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Justitia, 2001.
243. Popp, M. Allahs Richter. *Der Spiegel.* 2011, 35.
244. Račkauskas, K. Mykolo Römerio „Lietuvos konstitucinės teisės paskaitų I dalies" (pusl. VIII + 512, Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto leidinys, 1937, Kaunas) kritika. *Teisė.* Teisės mokslų ir praktikos laikraštis. Leidžia Lietuvos Teisininkų Draugija. 1937, 38.
245. Radbruch, G. *Rechtsphilosophie.* Studienausgabe. Herausgegeben von Dreier, R. und Paulson, S. L. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 1999.
246. Radensky, P. Žydų reikalų ministerija ir žydų tautinė autonomija Lietuvoje 1919 – 1923 metais. In *Lietuvos istorijos metraštis 1995 metai.* Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: Pradai, 1996.
247. Radžvilas, V. Konservatizmas šiandien: ideologija ar imagologija? In *Tradicijos likimas.* Sudarė Laučius, V. Vilnius: Aidai, 2001.
248. Radžvilas, V. *Tradicijos ir moderno sąveika: postmoderniosios ir postkomunistinės transformacijos kontekstas.* Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02S). Vilnius: Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2008.
249. Ratzinger, J. „Futbolas yra daugiau". Vertė Meilūnas, A. *Naujasis Židinys-Aidai.* 2006, 6–7.
250. Rechtsprechung des Schweizerischen Bundesgerichts [interaktyvus]. *Schweizerisches Bundesgericht, Lausane* [žiūrėta 2011-09-01]. <http://www.bger.ch/index/jurisdiction-inherit-template/jurisdiction-recht.htm>.
251. Ribikauskienė, V. Armėnai Vilniuje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais. *Tautinių bendrijų informacinis biuletenis.* 2007, 2(21).
252. Richter, D. Die Würde der Kreatur – Rechtsvergleichende Betrachtungen. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht.* 2007, 67.
253. Richter, D. Relativierung universeller Menschenrechte durch Religionsfreiheit? Ein Beitrag zu den rechtlichen Grenzen schädlicher religiöser Praktiken. In *Religionsfreiheit zwischen individueller Selbstbestimmung, Minderheitenschutz und Staatskirchenrecht – Völker- und verfassungsrechtliche Perspektiven.* Hrsg. Grote, R.; Marauhn, Th. Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. Beiträge zum ausländischen Recht und Völkerrecht. Band 146. Berlin, Heidelberg, New York: Springer- Verlag, 2001.
254. Roizijus, P. *Lietuvos sprendimai (1563 m.).* Sudarytojas Andriulis V.; vertė Dilytė, D. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2007.
255. Römeris, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. I dalis.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys. Spindulio spaustuvė, 1937.
256. Römeris, M. *Lietuvos sovietizacija 1940 metais. Istorinė Lietuvos sovietizacijos apžvalga ir konstitucinis jos įvertinimas.* (1944 m.). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
257. Römeris, M. Lietuvos Suvereninė Valdžia Konstitucijos projektu. *Teisė.* Teisės mokslų ir praktikos laikraštis. Leidžia Lietuvos Teisininkų Draugija. 1922, 1.

258. Römeris, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*. Pirma dalis: *Valstybė*. T. II. Antras fotografuotinis leidimas. Vilnius: Pradai, 1995.
259. Rutenbergas, G. Civilinių vedybų klausimu. (Vyriausiojo Tribunolo aiškinimo kritika). *Teisė*. Teisės mokslų ir praktikos laikraštis. Leidžia Lietuvos Teisininkų Draugija. 1931, 19.
260. Ruželytė, O. *Bažnyčia ir minties laisvės slopinimas buržuazinės Lietuvos mokyklose*. Vilnius: Mintis, 1973.
261. Ruželytė, O. Bažnyčios atskyrimo nuo valstybės ir mokyklos nuo bažnyčios principo iškraipymas klerikalinėje lietuvių emigracijos spaudoje. *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai*. A serija. 1971, 2(36).
262. Ruželytė, O. *Tarybiniai įstatymai apie religinius kultus*. Medžiaga lektoriui. Vilnius: Žinija, 1984.
263. Rüegg, Ch. Die privatrechtlich organisierten Religionsgemeinschaften in der Schweiz. *Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht*. Band 12. Freiburg: Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 2001.
264. Safjan, M. Konstitucija, teisingumas ir teisė.Vertė Rimickaitė, R. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2006, 2.
265. Safjan, M. Tarp demokratijos ir teisėjų valdžios: atspindžiai konstitucijoje ir konstitucinių teismų vaidmuo. Vertė Gokienė, M. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2006, 4.
266. Sahlfeld, K. Aspekte der Religionsfreiheit im Lichte der Rechtsprechung der EMRK – Organe, des UNO – Menschenrechtsausschusses und nationaler Gerichte. *Luzerner Beiträge zur Rechtswissenschaft. Band 3*. Hrsg. Schmid, J. Zürich, Basel, Genf: Schulthess Juristische Medien AG, 2004.
267. *Sąjūdžio žinios. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo Tarybos leidinys*. 1989, 82, balandžio 20.
268. Schneider, H. Kirche – Staat – Gesellschaft: ihre Beziehungen im Andel. In *Politik in Österreich. Die Zweite Republik: Bestand und Wandel*. Mantl, W. (Hg.). *Studien zu Politik und Verwaltung*. Band 10. Wien, Köln, Graz: Böhlau Verlag, 1992.
269. Schwarz, K.-A. Das christlich-abendländische Fundament des Grundgesetzes als Topos der Verfassungsinterpretation. In *Die Ordnung der Freiheit. Festschrift für Christian Starck zum siebzigsten Geburtstag*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007.
270. Schweizerische Kirchenrechtsquellen. Sources du droit ecclésial suisse. I: Kantonales Recht. Droit cantonal. Herausgegeben von Frey, J. mit einer Einführung von Kraus, D. *Schweizerisches Jahrbuch für Kirchenrecht. Beiheft 2. Annuaire suisse de droit ecclésial. Cahier 2*. Bern: Peter Lang, 1999.
271. Schweizerische Kirchenrechtsquellen. Sources du droit ecclésial suisse. II: Religionsrecht des Bundes. Droit fédéral des religions. Herausgegeben von Frey, J.; Karlen, P. *Schweizerisches Jahrbuch für Kirchenrecht. Beiheft 3. Annuaire suisse de droit ecclésial. Cahier 3*. Bern: Peter Lang, 2000.
272. Seelmann, K. *Rechtsphilosophie*. 4. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2007.
273. Seidel, W. S.; Waldmann, B. Sakralbauten im Lichte der Grundrechtsbindung und Grundrechtsverwirklichung. In *Bau und Umwandlung religiöser Gebäude. Le patrimoine religieux face à l'immobilier et la construction*. Pahud de Mortanges, R., Zufferey, J. – B. (Hrsg.) Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht. Band 18. Hrsg. Pahud de Mortanges, R. Zürich, Basel, Genf: Schulthess Juristische Medien AG, 2007.
274. Senovės baltų religinė bendrija – *Romuva*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-10-01]. <http://www.romuva.lt/new/index.php?page=lietuviu-religija>.

275. Sinkevičius, V. Konstitucijos aiškinimas ir jo ribos. *Justitia*. 2004, 3(51).
276. Sinkevičius, V. Konstitucinio Teismo nutarimų įgyvendinimas įstatymų leidyboje. *Jurisprudencija*. 2011, 18(2).
277. Sinkevičius V. Įstatymo dėl Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos vaidmuo ir vieta Lietuvos teisės sistemoje. *Parlamento studijos*, 2004, 1.
278. Skuodis, V. *Dvasinis genocidas Lietuvoje*. Vilnius: Mintis, 1996.
279. Smend, R. Protestantismus und Demokratie. In Smend, R. *Staatsrechtliche Abhandlungen und andere Aufsätze*. Dritte, wiederum erweiterte Auflage. Berlin: Duncker & Humblot, 1994.
280. Sobota, K. Das Prinzip Rechtsstaat: verfassungs- und verwaltungsrechtliche Aspekte. *Jus publicum*. Band 22. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1997.
281. Spruogis, E. Teisės šaltiniai. Teisės principai. *et* Teisės įgyvendinimas (realizavimas). In *Teisės teorijos įvadas.* Vadovėlis. Moksliniai redaktoriai Baublys, L.; Spruogis, E. Vilnius: Leidykla MES, 2010.
282. Stahl, F. J. *Die Philosophie des Rechts nach geschichtlicher Ansicht*. Zweiter Band. *Christliche Rechts- und Staatslehre*. Erste Abtheilung. Heidelberg: Verlag der akademischen Buchhandlung von J. C. B. Mohr, 1833.
283. Stahl, F. J. *Rechts- und Staatslehre auf der Grundlage schristlicher Weltanschauung.* Zweite Abtheilung: enthaltend das vierte Buch: die *Staatslehre und die Principien des Staatsrechts*. Dritte Auflage. Heidelberg: Verlag der akademischen Buchhandlung von J. C. B. Mohr, 1856.
284. Staugaitienė, T. Nuosavybė Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. In *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucijos penkerių metų sukakčiai*. Vilnius, 1997 m. spalio 24–25 d. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998, p. 72.
285. Staugaitytė, V. Atskiroji nuomonė konstitucinėje justicijoje: Teismo kolegialumas *vs.* teisėjo vidinis nepriklausomumas. *Jurisprudencija*. 2008, 9(111).
286. Staugaitytė, V. Konstitucinio Teismo nutarimų tipai ir jų poveikio teisės sistemai bei teisės taikymo praktikai ypatumai. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2007, 4(8).
287. Staugaitytė, V. Lenkijos Respublikos 1997 m. Konstitucija. In *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą.* Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
288. Staugaitytė, V. Teisės normų atgijimo įsigaliojus Konstitucinio Teismo nutarimui problema. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis*. 2006, 2.
289. Steinbeis, M. Dezision oder Integration: Carl Schmitt vs. Rudolf Smend. *Deutschlandfunk. Essay und Diskurs. dradio.de* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-14]. <http://www.dradio.de/dlf/sendungen/essayunddiskurs/968781/>.
290. Swissinfo.ch Gespräch mit G. Malinverni von 11. November 2007. Richter sollen das letzte Wort haben. *swissinfo.ch* [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-09-17] <http://www.swissinfo.ch/ger/Home/Archiv/Richter_sollen_das_letzte_Wort_haben.html?cid=6207622>.
291. Šekspyras, V. *Venecijos pirklys*. II pataisyta laida. Vertė Bložė, V. Vilnius: Metodika, 2010.
292. Šileikis, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.

293. Sileikis, E. Die Religionsfreiheit aus der Sicht des Gesetzgebers und des Verfassungsgerichts der Republik Litauen. In *Religionsfreiheit in Mittel- und Osteuropa zwischen Tradition und Europäisierung* (Hrsg. Manssen, G.; Banaszak, B.). *Regensburger Beiträge zum Staats- und Verwaltungsrecht*. Band 4. Hrsg. Manssen, G. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006.
294. Šileikis, E. *Konstitucinės teisės klausimai, kazusai, užduotys*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
295. Šileikis, E. Savivaldos teisė: aktualūs aiškinimo ir įgyvendinimo klausimai. *Teisė*. 2002, 42.
296. Таганцев, Н. С. Курсъ Русскаго уголовнаго права. Частъ общая. Книга 1-я. Ученіе о преступленіи. Санктпетербургъ: Типографія М. Стясюлевича, 1874.
297. Tocqueville de, A. *Apie demokratiją Amerikoje*. Vertė Petrauskas, V. Vilnius: Amžius ALK, 1996.
298. Tomas Akvinietis. *Teologijos suma I–II, 18–21 klausimai*. Žmogaus veikla dorovės požiūriu. Iš lotynų k. vertė Šilanskienė, A.; iš vokiečių k. vertė Grucė, R. Vilnius: LOGOS leidykla, 1998.
299. Umbach D. C.; Clemens, T.; Dollinger, F.-W. *Bundesverfassungsgerichtsgesetz. Mitarbeiterkommentar* (Heidelbergerkommentar). 2., völlig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg: C.F. Müller, 2005.
300. Vaičaitis, V. A. *Konstitucinių įstatymų fenomenas. Konstitucinių (organinių) įstatymų lyginamoji studija*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
301. Vaičaitis, V. Teisė ir religija. *Justitia*. 2008, Nr. 3 (69).
302. Valančius, V. Žmogaus teisių užtikrinimas administraciniuose teismuose taikant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. In *Teisė besikeičiančioje Europoje. Liber Amicorum Pranas Kūris*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
303. Valkauskas, R. Žydų tautinės autonomijos klausimas Lietuvoje 1919–1926 metais. *Lietuvos istorijos studijos*. 1996, 3.
304. Valstybės įmonė Registrų centras. *Juridinių asmenų paieška*. [interaktyvus] [žiūrėta 2011-09-09]. <http://www.registrucentras.lt/jar/p/>.
305. Valstybės Tarybos ir Laikinosios Vyriausybės atsišaukimas „Lietuvos piliečiai!“ *Lietuvos Aidas*. 1918 m. lapkričio 13 d. 130 (178).
306. Veidas ir BNS informacija. Pretendentai į Konstitucinį Teismą atsisako vertinti, ar dėl R.Pakso reikės keisti Konstituciją. *Veidas.lt* [interaktyvus]. Vilnius, 2011-03-01 [žiūrėta 2011-07-01]. <http://www.veidas.lt/pretendentai-i-onstitucini-teisma-atsisako-vertinti-ar-del-r-pakso-reikes-keisti-konstitucija>.
307. Vėlius, N. Baltų religijos ir mitologijos šaltinių pobūdis. In *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I . Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sudarė Vėlius, V.. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
308. Vilniaus miesto savivaldybė. Savivaldybės paslaugos. *Bažnyčios nustatyta tvarka sudarytos santuokos įrašymas į apskaitą*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-17]. <http://www.vilnius.lt/newvilniusweb/index.php/143/?itemID=206>.
309. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T II. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.
310. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Vertė Šatas, J. *Sąjūdžio žinios. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio leidinys*. 1988, 25, rugpjūčio 19 d.
311. Waldhoff, Ch. Katholizismus und Verfassungsstaat. [interaktyvus]. [žiūrėta 2011-08-13]. <http://www.goerres-gesellschaft.de/katholizismus-und-verfassungsstaat.html#sdfootnote115anc>.

312. Walter, Ch. Religionsverfassungsrecht in vergleichender und internationaler Perspektive. *Jus publicum – Beiträge zum Öffentlichen Recht.* Band 150. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.
313. Weber, M. *Protestanti koji etika ir kapitalizmo dvasia.* Vertė Norkus, Z. Vilnius: Pradai, 1997.
314. Weber, M. *Religijos sociologija.* Vertė Norkus, Z. Vilnius: Pradai, 2000.
315. Welt Online informacija. Horst Dreier und seine Version des Rufmordes. *Welt Online* [interaktyvus]. 2008-07-18. [žiūrėta 2011-05-28]. <http://www.welt.de/politik/article2227067/Horst_Dreier_und_seine_Version_des_Rufmordes.html>.
316. Wick, V. Die Trennung von Staat und Kirche. *Jus Ecclesiasticum.* Band 81. Tübingen: Mohrs Siebeck, 2007.
317. Wiederkehr, R. Die Kerngehaltsgarantie am Beispiel kantonaler Grundrechte. Zugleich ein Beitrag zu den Grundrechten als Staatsaufgaben und zu den Grundrechtsverwirklichungsbestimmungen. *Abhandlungen zum schweizerischen Recht.* H. 630. Hrsg. Hausheer, H. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2000.
318. Wieser, B. *Vergleichendes Verfassungsrecht.* Springers Kurzlehrbücher der Rechtswissenschaft. Wien, New York: Springer, 2005.
319. Wille, H. Wie regelt das liechtensteinische Recht die Religionsfreiheit und das Verhältnis von Staat und Kirche? In *Staat und Kirche: grundsätzliche und aktuelle Probleme. Symposium des Liechtenstein-Instituts 25. Bis 27. März 1999.* Hrsg. Wille, H.; Baur, G. Vaduz: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft, 1999.
320. Winzeler, Ch. Einführung in das Religionsverfassungsrecht der Schweiz. *Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht.* Band 16. Hrsg. Pahud de Mortanges, R. Zürich, Basel, Genf: Schulthess, 2005.
321. Winzeler, Ch. Strukturen von einer „anderen Welt". Bistumverhältnisse im schweizerischen Bundesstaat 1848 – 1998, ihr historischer Wandel und ihre Inkulturation. *Freiburger Veröffentlichungen zum Religionsrecht.* Band 2. Hrsg. von Pahud de Moranges, R. Freiburg, Schweiz: Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 1998.
322. Wyrzykowski, M. Svarbiausios Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo jurisprudencijos problemos (2009 metai). In *Konstituciniai ekonominės laisvės pagrindai ir kitos konstitucinės jurisprudencijos problemos. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XIV konferencijos medžiaga 2010 m. birželio 15 – 18 d., Klaipėda.* Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010.
323. Zieliński, T. *Senoji graikų religija.* Vertė Mikailionis, V. Antroji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Asveja, 2011.
324. Zippelius, R. *Staat und Kirche. Eine Geschichte von der Antike bis zur Gegenwart.* Originalausgabe. München: Verlag C. H. Beck, 1997.
325. Zweigert, K.; Kötz, H. *Lyginamosios teisės įvadas.* Vertė Gečienė, D.; Nekrošius, V.; Vinkleris, P. Vilnius: Eugrimas, 2001.
326. Žilys, J. Konstitucija – tarp lūkesčių ir tikrovės. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2009, 4(16).
327. Žilys, J. Konstitucija kaip laisvės raiškos teisinė politinė forma. *Parlamento studijos.* 2006, 6.
328. Žilys, J. Konstitucijos socialinės prasmės. *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2006, 4.
329. Žilys, J. Konstitucijos stabilumas teisinės kultūros kontekste. In *Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė. Konferencija, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucijos penkerių metų*

sukakčiai. Vilnius, 1997 m. spalio 24–25 d. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.
330. Žilys, J. *Konstitucinis Teismas – teisinės ir istorinės prielaidos*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2001.
331. Žilys, J. Sąžinės laisvė ir Bažnyčia. *Nepublikuota. (Rankraščio teisėmis)*.
332. Žilys, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90).
333. Žilys, J. 1992 m. birželio 14 d. referendumas dėl buvusios SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir žalos Lietuvai atlyginimo konstitucinėje genezėje. *Jurisprudencija*. 2011, 18(2).

MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

DISERTACIJOS TEMA

1. Blinstrubis, T. Bažnyčios (religinių bendruomenių) konstitucinė samprata ir savireguliacijos ribos. Šveicarijos pavyzdys (II). *Socialinių mokslų studijos.* 2011, 3(1): 173–192.
2. Blinstrubis, T. Pasaulietinės valstybės principas. *Socialinių mokslų studijos.* 2010, 2(6): 139–161.
3. Blinstrubis, T. Suvereniteto įgyvendinimo ypatumai ir religijos laisvė valstybės ir bažnyčios konstituciniuose santykiuose. Šveicarijos pavyzdys (I). *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 2(2): 63–78.
4. Blinstrubis, T. Valstybės pasaulietiškumas. *Konstitucinė jurisprudencija: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis.* 2009, 2: 289–320.

KITOS MOKSLINĖS PUBLIKACIJOS

1. Blinstrubis, T. Austrijos Respublikos Federalinio Prezidento konstitucinis statusas. In *Prezidentas valstybinės valdžios institucijų sistemoje*. Mokslinis redaktorius Mesonis, G. Vilnius: MES, 2011, p. 283–324.
2. Blinstrubis, T. Kai kurie konstitucinės prigimtinės teisės interpretavimo aspektai vadovaujantis tomistine koncepcija. *Jurisprudencija.* 2008, 9(111): 116–124.

Blinstrubis, Tomas

VALSTYBĖS IR BAŽNYČIOS KONSTITUCINIŲ SANTYKIŲ PROBLEMINIAI ASPEKTAI: daktaro disertacija. – Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2012. – 270 p.
Bibliogr. 232–269 p.
ISBN 978-9955-19-394-4

Disertacijoje analizuojami valstybės ir bažnyčios (bažnyčių bei religinių organizacijų) santykiai, subordinuoti ius supremum, t. y. Konstitucijai (ir jurisprudencinei).

Nagrinėjamos kelios konstitucinių probleminių klausimų grupės. Pirmoji – tai klausimai, kylantys iš teorinės valstybės ir bažnyčios konstitucinių santykių sampratos bei šių santykių teisės identifikavimo teisės sistemoje analizės. Konstitucinė bažnytinė teisė apibrėžiama kaip kompleksinis Lietuvos konstitucinės teisės institutas. Antroji – istorinių valstybės ir bažnyčios santykių Lietuvoje analizė lyginamuoju aspektu, leidžianti įvertinti aktualias šių santykių reglamentavimo (ir jo ne/įgyvendinimo) problemas. Trečioji siejama su instituciniu nagrinėjamųjų santykių kontekstu – pasaulietinės valstybės sampratos ir tikslų, jos jurisdikcijos primato ir bažnyčių registravimo bei teikiamo pripažinimo aspektais, kartu ir su pačios bažnyčios samprata, su jos teisiniu statusu susijusiais klausimais. Ketvirtajai priskirtini asmens pagrindinių teisių ir tautos suvereniteto klausimai. Religijos laisvė – valstybės ir bažnyčios santykių pamatas, o tautos suverenitetas – konstitutyvinis šių santykių elementas.

Tyrimo rezultatai patvirtino iškeltą hipotezę, teigiančią, kad Lietuvos Konstitucijoje yra įtvirtintas valstybės ir bažnyčios kooperacinio santykio modelis. Švelnaus (nelaicistinio) valstybės ir bažnyčios atskyrimo (atskirumo) doktrina yra lietuviškosios valstybės pasaulietiškumo interpretacijos condítio sine qua non.

The dissertation focuses on certain groups of problem questions of the constitutional relations. The first group consists of analysis of questions arising from the theoretic understanding of the constitutional relations of the state and the church. The constitutional law of the church is described as a complex institute of the Lithuanian constitutional law. The second group consists of the analysis of questions concerning historic aspects of the constitutional relations of the state and the church in Lithuania from a comparative angle, facilitating evaluation of the relevant problems of regulation of these relations. The third group of problematic questions is related with the institutional context of the considered relations – the concept of secular state and its purposes, its jurisdictional basis and church registry and awarded recognition, at the same time, with the concept of the church itself and issues of its legal status. The forth group of problematic questions includes the issues on fundamental human rights and sovereignty of the nation. Freedom of religion is the basis for the relations of the state and the church, and the sovereignty of the nation is the constituent element of the relations of the state and the church.

The results of the research have confirmed the raised hypothesis, claiming that the Constitution of Lithuania entrenches the cooperative model of the relations of the state and the church, based on non- laïcité interpretation of state secularity.

Tomas Blinstrubis

THE PROBLEMATIC ASPECTS OF CONSTITUTIONAL RELATIONS OF THE STATE AND THE CHURCH

Doctoral Dissertation

Maketavo *Romanas Tumėnas*

SL 525. 2012 01 25. 17,49 leidyb. apsk. l.
Tiražas 20 egz. Užsakymas 15 196
Išleido Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.eu
parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, Vilnius
puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt
Spausdino UAB „Vitae Litera“
Kurpių g. 5–3, Kaunas
puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt